

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

LATVIJAS REPUBLIKAS SATVERSMEI – 100

LU 80. starptautiskās zinātniskās
konferences rakstu krājums

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

LATVIJAS REPUBLIKAS SATVERSMEI – 100

**Latvijas Universitātes
80. starptautiskās zinātniskās
konferences rakstu krājums**

Latvijas Republikas Satversmei – 100. Latvijas Universitātes 80. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022. 448 lpp.

The Constitution of the Republic of Latvia – 100. Collection of research papers of the 80th International Scientific Conference of the University of Latvia. Rīga: University of Latvia Press, 2022, 448 pages.

Redkolēģijas priekšsēdētāja:

Asoc. prof. **Annija Kārklīņa**, Latvijas Universitāte, Latvija

Redkolēģijas priekšsēdētāja vietnieks:

Prof. **Karlo Amatuči**, Neapoles Federika II Universitāte, Itālija

Redkolēģijas locekļi:

Prof. **Jānis Rozenfelds**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Jānis Kārklīņš**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Sanita Osipova**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Daiga Rezevska**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Ringolds Balodis**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Jautrīte Briede**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Valentija Liholaja**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Ārija Meikališa**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Kristīne Strada-Rozenberga**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Jānis Lazdiņš**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Gabriels Tavits**, Tartu Universitāte, Igaunija

Prof. **Aleksei Kelli**, Tartu Universitāte, Igaunija

Prof. **Ramūns Birštons**, Viļņas Universitāte, Lietuva

Prof. **Kristofs Šēve**, Ķīles Altenholcas/Reinfeldas Lietišķo zinātņu universitāte, Vācija

Prof. **Kazunobu Oijama**, Kanagavas Universitāte, Japāna

Doc. **Lučia Mokra**, Bratislavas Universitāte, Slovākija

Asoc. prof. **Anita Rodiņa**, Latvijas Universitāte, Latvija

Asoc. prof. **Kristīne Dupate**, Latvijas Universitāte, Latvija

Asoc. prof. **Inga Kačevska**, Latvijas Universitāte, Latvija

Latviešu valodas redaktors *Oskars Lapsiņš*

Angļu valodas redaktore *Andra Damberga*

Maketu veidojusi *Ineta Prīga*

Visi krājumā ievietoti raksti ir anonīmi recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

© Latvijas Universitāte, 2022

<https://doi.org/10.22364/juzk.80>

ISBN 978-9934-18-845-9

ISBN 978-9934-18-846-6 (PDF)

SATURS

Priekšvārds	9
Plenārsēde	
LATVIJAS REPUBLIKAS SATVERSMEI – 100	
Artūrs Kučs	
Satversmes atvērtība starptautiskajām cilvēktiesībām <i>Openness of Constitution to International Human Rights Law</i>	12
Uldis Krastiņš	
Latvijas Republikas Satversme – krimināltiesību sistēmas konstitucionālais pamats <i>Satversme of the Republic of Latvia – the Constitutional Basis of the System of Criminal Law</i>	26
Jānis Rozenfelds	
Īpašuma aizsardzība Satversmē <i>Protection of the Ownership by Satversme (Constitution)</i>	35
Sekcija	
LATVIJAS PRIVĀTTIESĪBAS LAIKMETA GRIEŽOS	
Jānis Kārklīšs	
Pasūtītāja atteikšanās no piegādes līguma <i>Buyer's Withdrawal from the Supply Contract</i>	50
Kaspars Balodis	
Sabiedrības prasību celšana: Komerclikuma interpretācijas jautājumi <i>Lawsuits on Behalf of a Company: Interpretation Issues of the Commercial Law</i> ...	62
Erlens Kalniņš	
Atsevišķi galvojuma institūta aspekti profesora Aleksandra Būmaņa un Senāta judikatūras atziņās <i>Certain Aspects of the Institute of Suretyship in Findings of Professor Aleksandrs Būmanis and Case Law of the Senate</i>	69
Vadims Mantrovs	
Tieša prasība apdrošināšanas līgumtiesībās un tās regulējuma pilnveides nepieciešamība Latvijā <i>Direct Claim in Insurance Contract Law and Necessity for Modernization of Its Regulation in Latvia</i>	82
Agris Bitāns	
Datu otrreizēja izmantošana – jauni izaicinājumi vai jaunas iespējas? <i>Secondary Use of Data – New Challenges or New Opportunities?</i>	94
Pauls Zeņķis	
Subordinētās obligācijas – jēdziens un būtība <i>Subordinated Bonds – Concept and Nature</i>	103

Alise Reide

Pēdējās gribas rikojumu aprobežojumi
Restrictions of Last Will Instructions 110

Reinis Odiņš

Privātautonomijas principa atvasināšana no tiesiskas un demokrātiskas valsts pamatnormas un principā ietilpstošās personas tiesības īstenot materiāltiesiskos prasījumus arī tikai daļā kā tiesiskas un demokrātiskas valsts izpausme
Derivation of Principle of Private Autonomy from the Basic Norm of Rule of Law and Democratic State and the Right of Person Under This Principle to Enforce Substantive Claim Also in Part Only as an Expression of the Rule of Law and of a Democratic State 118

Zanda Dāvida

Vidusmēra un mazaizsargāta patērētāja koncepta modernizācija
Modernization of the Concept of Average and Vulnerable Consumer 125

Daina Ose

Trešo personu atsevišķas tiesības un pienākumi prasības tiesvedībā
Individual Rights and Obligations of Third Parties in Legal Proceedings 135

Ritvars Purmalis

Cēloņsakarības konstatēšana mākslīgā intelekta darbībā
Establishment of Causality in the Operation of Artificial Intelligence 142

Ieva Čudina

Divpusēja prasība Latvijas Republikas Civilprocesa likumā
Actio duplex in the Civil Procedure Law of the Republic of Latvia 150

Reinis Odiņš

Ieskats personas tiesībās celt prasību par materiāltiesiskajiem prasījumiem daļās
Overview of a Right of the Person to Bring an Action in Parts in Respect of the Substantive Claims 158

Edijs Brants

Prasījumu tiesību cesijas izpratne un ar to saistītā problemātika
Understanding Cession of Right to Claim and Issues Thereof 166

Sekcija

**SATVĒRSMĒ GARANTĒTO TIESĪBU AIZSARDZĪBAS
NODROŠINĀJUMS KRIMINĀLLIKUMĀ**

Māris Leja

Tiesiskās paļāvības principa nozīme krimināltiesību normu piemērošanā
The Role of the Principle of Protection of Legitimate Expectations in Application of Criminal Law 180

Diāna Hamkova

Personas tiesību uz brīvību aizsardzības nodrošinājums Krimināllikumā
Ensuring Protection of Person's Right to Liberty in the Criminal Law 188

Valentija Liholaja

Personas mājokļa neaizskaramības krimināltiesiskā aizsardzība
Criminal Law Protection of the Inviolability of Person's Home 197

Evija Vīnkalna

Personas izdarīts noziedzīgs nodarījums un sodāmība kā Latvijas Republikas Satversmē paredzēto tiesību izvēlēties nodarbošanos un darbavietu ierobežojums

Criminal Offence and Criminal Record as a Restriction of the Right to Choose an Employment and Workplace Provided for in Republic of Latvia Constitution ... 207

Elīna Zivtiņa

Dzimumneaizskaramība kā Satversmē nostiprināta vērtība un tās aizsardzība Krimināllikumā

Sexual Inviolability as a Constitutional Value and Its Protection in Criminal Law of Latvia 217

Juris Janums

Legalizēšanas nozieguma objekta *De Lege Ferenda*

Object of Laundering of the Proceeds from Crime from the Perspective of De Lege Ferenda 224

Sekcija

KRIMINĀLPROCESS UN SATVERSMĒ NOTEIKTĀS VĒRTĪBAS

Oskars Kulmanis

Nevainīguma prezumpcijas nozīme un ietekme uz pierādījumu iegūšanu

The Role of the Presumption of Innocence and Its Impact on Obtaining Evidence ... 236

Gunārs Kūtris

Satversmes 105. pantā garantēto tiesību aizsardzības efektivitāte tiesā pirmstiesas kriminālprocesa laikā

Effectiveness of the Protection of Rights Guaranteed in Article 105 of the Constitution in Court During Pre-Trial Criminal Proceedings 245

Dāvids Gurevičs

Cietušā loma krimināltiesisko attiecību taisnīgā noregulējumā

Victim's Role in Fair Regulation of Criminal Legal Relations 255

Ērika Gribonika

Tiešuma jēdzieniskā izpratne un nozīme kriminālprocesā

The Understanding of the Concept of Immediacy and Its Role in Criminal Proceedings 262

Sekcija

STARPTAUTISKĀS UN EIROPAS SAVIENĪBAS TIESĪBAS

Inga Kačevska

Autonomā interpretācija Briseles I bis regulā

Autonomous Interpretation in the Brussels I bis Regulation 272

Sekcija

CILVĒKS UN SATVERSMĒ: PERSONAS PAMATTIESĪBAS UN PIENĀKUMI

Sanita Osipova

Latvijas Universitātes pirmajai Satversmei – 100
100th Anniversary of the First Charter of the University of Latvia 286

Diāna Apse

Pienākums un Satversmes preambula
Duty and Preamble of Satversme 293

Jānis Pleps

Konstitūcijas tiešas piemērojamības princips
The Principle of Direct Application of Constitution 301

Ginta Krūkle

Judikatūras maiņa, tiesiskā noteiktība un tiesiskās paļāvības princips
Overruling, Legal Certainty and the Principle of Legitimate Expectations 310

Sekcija

TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES AKTUĀLIE PROBLĒMJAUTĀJUMI

Signe Skutele

Kriminālprocesa iepriekšējās izmeklēšanas reformas Krievijas impērijā
iemesli, mērķi un perspektīvas 19. gs. 60. gados
*Motives, Objectives and Prospects of the Reform of Preliminary Investigation
of Criminal Proceedings in the Russian Empire in the 1860s* 320

Zoja Bruģe

Pašvaldību būvnoteikumi Latvijā 1920.–1940.: prasības būvprojekta
apstiprināšanai
*Local Government Building Regulations in Latvia in 1920–1940:
Requirements for the Building Plan Approval Process* 329

Daira Sergejeva

Noziedzīgi iegūtas mantas institūta izpratnes no 1961. līdz 1991. gadam
ģenēzes avoti
*Comprehension of the Sources of Genesis Underlying the Institute of
Criminally Acquired Property from 1961 to 1991* 336

STUDENTU SEKCIJA

Tomass Hodosevičs

Ārkārtējā situācija Latvijā – regulējums un konstitucionālais pamats
State of Emergency in Latvia – Regulation and Constitutional Grounds 346

Harijs Samuēls Bašs

Mantas konfiskācija kā soda veids: problemātika un aktuālie jautājumi
Confiscation of Property as a Penalty: Problems and Topical Issues 353

Arianda Jonāne

Pašaizsargājošās demokrātijas jēdziens – piemēri Latvijas tiesiskajā sistēmā
The Notion of Self-Defending Democracy – Examples in Latvian Legal System 360

Jānis Musts

Jēdzienu “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” jēga
The Sense of the Terms “Internal Justification” and “External Justification” 369

Sekcija

VALSTSTIESĪBU AKTUĀLIE JAUTĀJUMI

Edvīns Danovskis

Cietušā institūts administratīvo pārkāpumu procesā
Institute of a Victim in the Administrative Offence Procedure 378

Vadims Reinfelds

Konstitucionālo tiesību aizskārumi tiesu praksē par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu
Violation of Constitutional Rights in Non-Conviction Based Asset Forfeiture Cases 385

Anīta Kovaļevska

Faktiskās rīcības jēdziens Latvijā un Vācijā
The Notion of Real Action in Latvia and Germany 394

Solvīta Olsena

Pieaugušu cilvēku ar lemtspējas ierobežojumiem tiesības administratīvajā procesā
Rights of Adults with Limited Decision-Making Capacity in Administrative Procedure 400

Aleksandrs Kužņecovs

Parlamentārā kontrole banku sektorā
Parliamentary Control in Bank Sector 409

Džeina Gaile

Labas pārvaldības principa izpratne un piemērošana publiskajā iepirkumā iesniegta piedāvājuma izvērtēšanā
Understanding of Principle of Good Administration in Evaluation of Tender Submitted in Public Procurement 417

Kristis Ansons

Savstarpējo saskaņošanas procedūru institūta ekskluzivitāte nodokļu strīdu risināšanā
Exclusivity of Mutual Agreement Procedure Institute in Solving Tax Disputes 424

Elīna Pankrate

Publiskas personas pienākuma periodiski veikt līdzdalības kapitālsabiedrībā pārvērtēšanu tiesiskie aspekti
Legal Aspects of the Obligation of a Public Person to Periodically Revalue Its Participation in a Capital Company 433

Inga Bērtaite-Pudāne

Pieteikuma tiesības administratīvajā tiesā un varas dalīšanas princips
Standing Before the Administrative Court and the Principle of Separation of Powers 441

PRIEKŠVārds

2022. gads Latvijai aizrit valstiski svarīgu notikumu simtgades zīmē. 2022. gada 15. februārī aizritēja 100 gadi kopš Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk – Satversme) pieņemšanas, savukārt gada nogalē – novembrī – apritēs 100 gadi, kopš Satversme stājās spēkā, un līdz ar to darbu sāka arī Satversmē noteiktās jaunās konstitucionālās institūcijas – Saeima un Valsts prezidents.

Latvijas Republikas Satversme ir konstitucionāla vērtība. Mēs varam lepoties, ka mūsu Satversme ir viena no senākajām joprojām spēkā esošajām konstitūcijām Eiropā. Mēs varam būt lepmi, ka Satversmes pieņemšanas kārtība un saturs jau pirms 100 gadiem parādīja Latvijas tautas izpratni par demokrātiju, suverenitāti, līdztiesību, tautvaldību un daudzām citām mūsdienu konstitucionālisma vērtībām. Mūsu Satversmi izstrādāja un pieņēma Satversmes sapulce – institūcija, kura bija saņēmusi tautas uzticību vispārējās, demokrātiskās vēlēšanās. Šādas vēlēšanas tolaik pat Eiropā nebija pašsaprotamas, t. i., vēlēšanas, kurās balsstiesības jau baudīja arī sievietes. Mūsu Satversme tika veidota demokrātijas vērtību garā, apzinoties tautu kā suverēnu, varas dalīšanas, neatkarīgas tiesu varas un tautvaldības nozīmi. Jāakcentē, ka jau kopš Satversmes pieņemšanas Satversmē tika paredzēti dažādi mehānismi, kā tauta var iesaistīties valstisku lēmumu pieņemšanā – gan vēlēšanu, gan tautas nobalsošanas ceļā, kā arī – rosinot likumprojektus un Satversmes grozījumus. Pilsoņu kopuma tiesības iniciēt likumprojektus pat mūsdienās nav atrodamas daudzās demokrātiskajās valstīs.

Latviešu literatūras klasiķa Raiņa vēlējumu “mainies uz augšu” var attiecināt arī uz Satversmi, jo tā laika gaitā ir attīstījusies, piedzīvojusi vairākus nozīmīgus grozījumus. Neapšaubāmi, būtiskākie un apjomīgākie ir Satversmes papildināšana 1998. gadā ar plašu cilvēka pamattiesību nodaļu, ietverot tajā arī jaunākās paaudzes cilvēktiesības, kādas neatrodam citu valstu konstitūcijās, piemēram, tiesības dzīvot labvēlīgā vidē, mazākumtautību aizsardzību, zinātniskās, mākslinieciskās jaunrades brīvību u. c. Arī Satversmes papildinājums ar preambulu 2014. gadā ļauj identificēt daudzās valsts vērtības un sniedz ieskatu par svarīgākajiem mūsu valsts vēstures likločiem un pieturas punktiem.

Par godu Satversmes simtgadei LU Juridiskajā fakultātē 2022. gada februārī un martā norisinājās 80. starptautiskā zinātniskā konference “Latvijas Republikas Satversmei – 100”, kurā tika prezentēti vairāk nekā 100 referāti. Daļa no tiem ir pārtapuši zinātniskās publikācijās, kas iekļautas šajā konferences rakstu krājumā. Konferences plenārsēdes referāti visciešāk bija saistīti ar Satversmi, t. i., tika ieskicēta Satversmes idejas un satura ģenēze, Satversmes atvērtība starptautiskajām cilvēktiesībām, apskatīta Latvijas Republikas Satversme kā krimināltiesību sistēmas konstitucionālais pamats, analizēti ipašuma aizsardzības principi Satversmē, kā arī tika identificēts vēl viens būtisks konstitucionālais orgāns, kurš nosvinējis nozīmīgu – 25 gadu – jubileju, t. i., Satversmes tiesa, un padziļināti tika analizēta tās nozīme Satversmes interpretācijā un vērtību aizsardzībā. Arī konferences sekcijās

tika ietverti dažādi aktuāli un inovatīvi temati, kas saistīti ar Satversmi vai no tās izrietošiem principiem.

Lai arī Latvijā februāris sākās uz svinīgas un akadēmiski rosīgas nots, pavisam drīz pēc Satversmes 100. dzimšanas dienas, 24. februārī, pasauli pāršalca ziņa par Krievijas agresīvo militāro iebrukumu Ukrainā. Tas liek apzināties, ka tās vērtības, brīvības un tiesības, kas ir ierakstītas mūsu Satversmē vai izriet no tās, arī 21. gadsimta Eiropā nav pašsaprotamas un neapdraudētas – valsts var ciest no citas valsts militāras iejaukšanās, un valsts iedzīvotāji ir spiesti piedzīvot kara šausmas un klaju cilvēktiesību ignoranci.

Novēlu, lai šajā krājumā ietvertie raksti raisa lasītājos interesi un iedvesmu turpmākai profesionālai un akadēmiskai izaugsmei, kalpo Latvijas tiesiskajai domai tādā mērā, ka Latvija un tās iedzīvotāji atbilstoši Satversmes preambulā ietvertajam mērķim apzinās savu līdzvērtību starptautiskajā kopienā, aizstāv valsts intereses un veicina vienotas Eiropas un pasaules ilgtspējīgu un demokrātisku attīstību!

Juridiskās fakultātes vārdā pateicībā visiem konferences dalībniekiem, publikāciju autoriem un redkolēģijas locekļiem

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes prodekāne
asociētā profesore Annija Kārklīņa

PLENĀRSĒDE

**LATVIJAS REPUBLIKAS
SATVERSMEI – 100**

SATVERSMES ATVĒRTĪBA STARPTAUTISKAJĀM CILVĒKTIESĪBĀM

OPENNESS OF CONSTITUTION TO INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS LAW

Artūrs Kučs, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Starptautisko un Eiropas tiesību zinātņu katedras asociētais profesors

Summary

This article explores the topic on interaction between fundamental rights protected in the Constitution of the Republic of Latvia (*Satversme*), international human rights and European Union law. The author reflects the evolution of the principle of openness in *Satversme* toward international human rights by analysing influence of international human rights law upon Latvia's fundamental rights protection system through the course of history – in the interwar period, after the restoration of the independence and in adoption of fundamental rights chapter of *Satversme*. Further on, the author analyses the application of international human rights law and European Union law in the Constitutional Court's jurisprudence and identifies controversial issues.

Atslēgvārdi: *Satversme*, *Satversmes* atvērtības princips, starptautiskās cilvēktiesības, Eiropas Savienības tiesības, *Satversmes* tiesa

Keywords: Constitution, principle of openness of constitution, international human rights law, European Union law, Constitutional Court

Ievads

*Satversmes*¹ VIII nodaļā un citās *Satversmes* normās² ietverts konstitucionāli aizsargāto pamattiesību katalogs. Tomēr Latvija ir arī daļa no starptautiskās juridiskās telpas un mijiedarbojas ar citām tiesību sistēmām. Tāpēc atbilstoši *Satversmes* atvērtības starptautiskajām tiesībām principam konstitucionāli aizsargāto pamattiesību katalogu ietekmē arī starptautisko cilvēktiesību un Eiropas Savienības tiesību avoti.

Šajā rakstā apskatīta *Satversmes* atvērtības starptautiskajām tiesībām principa evolūcija, sniedzot vēsturisku ieskatu, kā atvērtība starptautiskajām cilvēktiesībām caurvij Latvijas pamattiesību aizsardzības sistēmu jau kopš tās pirmsākumiem, pēc neatkarības atjaunošanas un *Satversmes* VIII nodaļas pieņemšanas laikā. Tāpat rakstā

¹ Latvijas Republikas *Satversme*: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [18.02.2022. red.].

² Sk., piemēram: *Satversmes* tiesas 29.06.2018. spriedums lietā Nr. 2017-25-01. Latvijas Vēstnesis, 2018, Nr. 130. Šajā lietā tika vērtētas no *Satversmes* 1. un 9. panta izrietošās personas pamattiesības.

aplūkota starptautisko cilvēktiesību normu un Eiropas Savienības tiesību normu piemērošana Satversmes tiesas judikatūrā, identificējot vairākus problēmjautājumus.

1. Satversmes pamattiesību daļas pirmsākumi

Starptautiskās publiskās tiesības, tostarp starptautiskās cilvēktiesības, attīstījās, veidojoties starptautiskajām attiecībām.³ Pēc Otrā pasaules kara cilvēktiesību aizsardzība ir kļuvusi par neatņemamu starptautisko publisko tiesību daļu.⁴ Taču 20. gadsimta sākumā, kad veidojās Latvijas valsts, attiecību regulēšana starp personām un valsti bija katras valsts nacionālo tiesību jautājums.⁵ Personām tiešā veidā starptautiskās tiesības neradīja nekādas tiesības.⁶ Tolaik vēl nebija izveidota Apvienoto Nāciju Organizācija (turpmāk – ANO), bet gan tikai tās priekštece – Tautu Savienība. Tās darbība cilvēktiesību jomā bija ierobežota, piemēram, tika izveidota Starptautiskā Darba organizācija un izveidoti minoritāšu tiesību aizsardzības sistēmas pirmsākumi.⁷ Nozīmīgākie cilvēktiesību aizsardzības dokumenti tika pieņemti jau pēc Satversmes pieņemšanas – 1948. gadā Vispārējā cilvēktiesību deklarācija⁸, 1950. gadā Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija (turpmāk – Konvencija)⁹ un 1966. gadā Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām¹⁰ un Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām¹¹.

Neraugoties uz to, pamattiesību aizsardzības pirmsākumi atrodami neilgi pirms Latvijas Republikas dibināšanas. Latvijas Tautas padome 1918. gada 17. novembrī, izšķīroties par valsts dibināšanu, pieņēma Latvijas Tautas padomes politisko platformu¹², kas tiek uzskatīta arī par pirmo pagaidu Satversmi.¹³ Lai arī šis akts pieņemts steigā un ar galveno mērķi īstenot pretenzijas uz valsts dibināšanu¹⁴, Latvijas tautas priekšstāvju vēlme nostiprināt jaunveidojamās Latvijas valsts pilsoņu pamattiesības bija saskatāma jau šajā dokumentā. Divas no septiņām politiskās platformas nodaļām

³ Tautu Savienības Pastāvīgās starptautiskās tiesas 07.02.1923. konsultatīvais atzinums Nr. 4 lietā *Nationality Decrees Issued in Tunis and Morocco*.

⁴ Brownlie I. *Principles of Public International Law*, 7th edition. Oxford: Oxford University Press, 2006, pp. 383–388.

⁵ Kučs A. Pamattiesības. Grām.: Lazdiņš J., Kučs A., Pleps J., Kusiņš G. Latvijas valsts tiesību avoti. Valsts dibināšana – neatkarības atjaunošana. Dokumenti un komentāri. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, 120. lpp.

⁶ Ziemele I. Cilvēktiesības. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/60248>

⁷ Kučs A. Protection of Fundamental Rights in the Constitution of the Republic of Latvia During the Interwar Period and after the Restoration of Independence. *Juridiskā zinātne*, 2014, No. 7, pp. 54–62.

⁸ Apvienoto Nāciju Organizācijas Vispārējā Cilvēktiesību deklarācija. Parakstīta Parīzē 10.12.1948. [17.02.2021. red.].

⁹ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950. [17.02.2021. red.].

¹⁰ Apvienoto Nāciju Organizācijas Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām. Parakstīts Ņujorkā 16.12.1966. [17.02.2021. red.].

¹¹ Apvienoto Nāciju Organizācijas Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām. Parakstīts Ņujorkā 16.12.1966. [17.02.2021. red.].

¹² Latvijas Tautas Padomes politiskā platforma. Pagaidu Valdības Vēstnesis, 1918, Nr. 1.

¹³ Dišlers K. Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Rīga: A. Gulbis, 1930, 69. lpp.

¹⁴ Dišlers K. Latvijas Republikas Satversmes attīstība. Grām.: Ārons M. (red.) Latvija desmit gados. Latvijas valsts nodibināšanas un viņas pirmo 10 gadu darbības vēsture. Rīga: Jubilejas komisijas izdevums, 1928, 73. lpp.

bija veltītas tieši pamattiesībām: IV nodaļa noteica cittautiešu tiesības, V nodaļa paredzēja pilsoniskās brīvības. Turklāt Politiskā platforma ietvēra tam laikam progresīvas pamattiesību normas.¹⁵ Satversmes sapulces vēlēšanu kārtība bija izteikti demokrātiska, it sevišķi nodrošinot vēlēšanu tiesības sievietēm. Tāpat progresīvu pieeju apliecina tas, ka vesela nodaļa veltīta tieši cittautiešu jeb minoritāšu tiesībām.

Pamattiesību aizsardzības pirmsākumus iezīmē arī otrā pagaidu Satversme, par ko uzskatāma 1920. gada 27. maija Deklarācija par Latvijas valsti¹⁶ un 1920. gada 1. jūnija Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumi.¹⁷ Otrā pagaidu Satversmi pieņēma Satversmes sapulce, kas bija pirmā demokrātiski ievēlētā Latvijas tautas pārstāvniecība. Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumu 9. pants tika veltīts pamattiesībām, garantējot vārda, preses, pulcēšanās un citas politiskās brīvības.

Tomēr galvenais Satversmes sapulces uzdevums bija izstrādāt un pieņemt Satversmi, kas noteiktu turpmāko Latvijas valsts iekārtu. Satversmes izstrādāšanai tika izveidota Satversmes komisija, kuras otrās apakškomisijas uzdevums bija izstrādāt Satversmes II daļu “Pamatnoteikumi par pilsoņu tiesībām un pienākumiem”.¹⁸ Tās projekts paredzēja virkni pilsonisko un politisko personas tiesību un brīvību, skāra arī sociālos jautājumus, kā arī paredzēja valsts pienākumu aizsargāt mazākumtautību nacionāli kulturālo autonomiju, mākslas, vēstures un dabas pieminekļus.¹⁹ Arī Satversmes II daļas projekts ietvēra tam laikam progresīvas normas – vēlēšanu tiesības sievietēm un nāves soda aizliegumu.

Raksturojot starptautisko tiesību ietekmi uz Satversmes II nodaļas izstrādi, jāņem vērā tajā laikā valdošā duālisma pieeja, nošķirot starptautiskās un nacionālās tiesības, un izpratne par starptautiskajām tiesībām kā pamatu tikai starpvalstu tiesībām. Tāpēc deputāti diskusijās par Satversmes II daļu atsaucās uz demokrātisko valstu konstitūcijām, bet tieša atsauce uz starptautiskajām tiesībām ir tikai fragmentāra. Piemēram, deputāts V. Dermanis norādīja, ka streiks kā strādniecības likumīgais cīņas līdzeklis atzīts starptautiski.²⁰ Atsauce uz starptautiskajām tiesībām, visticamāk, skaidrojama ar to, ka jau 1919. gadā tika dibināta Starptautiskā Darba organizācija. Tāpat vispārīga atsauce uz starptautiskajām tiesībām atrodama diskusijās par valsts un baznīcas šķirtību, proti, ka šajā jautājumā jāievēro starptautiskie līgumi, taču neminot konkrētus līgumus.²¹

Lai arī Satversmes II daļas projekts ietvēra visaptverošu pamattiesību katalogu, tā netika pieņemta dažādu viedokļu sadursmju rezultātā.²² Taču projekta saturs un debātes par to Satversmes sapulcē iezīmēja pirmsākumus Satversmes atvērtības

¹⁵ Ziemele I. (red.) Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. Rīga: SIA “JUMI”, 2000, 192.–193. lpp.

¹⁶ Deklarācija par Latvijas valsti. Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rikojumu Krājums, 1920, Nr. 4.

¹⁷ Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumi. Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rikojumu Krājums, 1920, Nr. 4.

¹⁸ Pleps J. Par Latvijas Republikas Satversmi: vēsture un mūsdienas. Pieejams: https://www.saeima.lv/satversme/Satversme_Pleps_latviski.pdf [aplūkots 17.02.2022.].

¹⁹ Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920–1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana [elektronisks izdevums]. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 1013.–1016. lpp.

²⁰ Turpat, 103. lpp.

²¹ Turpat, 707. lpp.

²² Šilde Ā. Latvijas vēsture, 1914–1940. Stockholm: Daugava, 1976, 362.–363. lpp.

starptautiskajām tiesībām principam, ņemto vērā tajā laikā valdošo starptautisko tiesību izpratni un visai ierobežoto starptautisko cilvēktiesību attīstību.

2. Pamattiesību aizsardzība pēc neatkarības atjaunošanas

Ar Augstākās Padomes 1990. gada 4. maija deklarāciju *Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu* (turpmāk – Neatkarības deklarācija)²³ tika atjaunota Latvijas Republikas neatkarība. Jau šajā dokumentā Augstākā Padome garantēja vispārāt-zītu starptautisko cilvēktiesību ievērošanu Latvijā. Proti, Neatkarības deklarācijas 8. pants noteica, ka Augstākā padome nolemj garantēt Latvijas Republikas un citu valstu pilsoņiem, kas pastāvīgi dzīvo Latvijas teritorijā, sociālās, ekonomiskās un kultūras tiesības, kā arī politiskās brīvības, kuras atbilst vispārāt-zītām starptautiskām cilvēktiesību normām. Tiesību doktrīnā norādīts, ka no starptautisko tiesību viedokļa visai problemātiska ir tiesību garantēšana tikai pilsoņiem un pastāvīgajiem iedzīvotājiem, izslēdzot pārējās personas, taču esot jāņem vērā deklarācijas tapšanas laiks un mērķis – valstiskās neatkarības atjaunošana.²⁴

Ar Neatkarības deklarāciju tika atjaunots 1940. gada stāvoklis attiecībā pret starptautiskajiem cilvēktiesību dokumentiem, proti, laiks, kad vēl nebija pieņemti starptautiskie cilvēktiesību dokumenti.²⁵ Taču Augstākā Padome uzskatīja, ka “humānisma un cilvēktiesību jautājumiem ir jāklūst par republikas politiskās darbības stūrakmeņiem, un vistuvākajā laikā”.²⁶ Līdz ar to tajā pašā dienā tika pieņemta arī deklarācija *Par Latvijas Republikas pievienošanas starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos* (turpmāk – Deklarācija par pievienošanu).²⁷ Ar to tika pasludināta Latvijas pievienošanās piecdesmit vienam starptautiskam cilvēktiesību dokumentam. No starptautisko tiesību viedokļa pievienošanās gan bija simboliska, jo, lai uzņemtos starptautiskās saistības, jāievēro starptautiskajās tiesībās noteikta procedūra. Taču ar Deklarāciju par pievienošanu Latvija starptautiskos dokumentus vienpusēji pasludināja par sev saistošiem, proti, nostiprināja likumdevēja apņemšanos vadīties no starptautiskajiem cilvēktiesību dokumentiem, izstrādājot likumus.²⁸ Vēlāko gadu laikā vairāki Deklarācijā par pievienošanu ietvertie starptautiskie dokumenti tika parakstīti atbilstošā procedūrā un kļuva Latvijai saistoši arī no starptautisko tiesību viedokļa.

Deklarācija par pievienošanu demonstrēja Latvijas atvērtību ne tikai juridiski saistošiem starptautiskajiem cilvēktiesību dokumentiem, bet arī ieteikumtiesību jeb *soft-law* dokumentiem. Starptautisko cilvēktiesību dokumentu sarakstā pamīšus bija

²³ Deklarācija “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”. Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 21.

²⁴ Mits M. Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību konvencijas statuss Latvijas tiesību sistēmā. Konvencijas piemērošana nacionālā līmenī. Latvijas Vēstnesis, 1997, Nr. 5/6.

²⁵ Kučs A., Burbergs M. Vispārējai cilvēktiesību deklarācijai – 60. Jurista Vārds, 2008, Nr. 48 (543).

²⁶ Deputāts A. Gorbunovs. Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1990. gada 3. maija vakara sēdes stenogramma. Pieejama: http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1990/st_900503v.htm [aplūkota 18.03.2022.].

²⁷ Deklarācija “Par Latvijas Republikas pievienošanas starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos”. Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 21.

²⁸ Sk., piemēram: Levits E. 4. maija Deklarācija Latvijas tiesību sistēmā. No: 4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju. Jundzis T. (zin. red.) Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 266.–294. lpp.

iekļauti arī vairāki *soft-law* dokumenti. Latvija sev par saistošu atzina, piemēram, Rezolūciju par zinātniski tehniskā progresa sekām attiecībā uz cilvēktiesībām²⁹ un Tiesiskās kārtības uzturēšanas amatpersonu uzvedības kodeksu³⁰.

Ar Neatkarības deklarāciju un Deklarāciju par pievienošanos tika noteikts saistošs cilvēktiesību standarts, kuru vēlāk papildināja 1991. gada 10. decembra konstitucionālais likums *Cilvēka un pilsoņu tiesības un pienākumi*. Ņemot vērā, ka ar Neatkarības deklarāciju tika atjaunota Satversme, kurai nebija pamattiesību nodaļas, pamattiesību katalogs sākotnēji tika noteikts likumā. Tas ne tikai garantēja galvenās pilsoniskās un sociālās tiesības, bet ietvēra arī pilsoņu pienākumu pret valsti: būt lojālam pret Latvijas Republiku, aizstāvēt tās brīvību, neatkarību un parlamentāro iekārtu³¹, maksāt nodokļus³² un aizsargāt vidi³³. Šis likums praksē gan tika maz piemērots, jo tolaik, mantojot padomju laika tiesību izpratni, valdīja attieksme pret cilvēktiesībām kā deklaratīvām normām.³⁴

Lai arī likumā *Cilvēka un pilsoņu tiesības un pienākumi* nebija *expressis verbis* norādīts, ka cilvēktiesības būtu nodrošināmas saskaņā ar starptautiskajām tiesībām, starptautisko tiesību ietekme saskatāma tā izstrādes procesā. Proti, likumdevējs to izstrādāja, pārņemot vairākos starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos rakstīto.³⁵ Piemēram, no likuma pantu formulējuma viedokļa likums garantēja visas Starptautiskajā paktā par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām ietvertās tiesības.³⁶

Tādējādi pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas nekavējoties tika sākts darbs, lai nodrošinātu Latvijas tiesību sistēmas un starptautisko cilvēktiesību normu mijiedarbību. Latvija skaidri pauda atvērtību gan saistošiem starptautisko cilvēktiesību dokumentiem, gan *soft-law* dokumentiem.

3. Satversmes VIII nodaļas izstrāde

Pēc likuma *Cilvēka un pilsoņu tiesības un pienākumi* pieņemšanas Latvijas tiesību zinātnē turpinājās diskusijas par nepieciešamību nostiprināt pamattiesības konstitucionālā līmenī, grozot Satversmi. Tika norādīts gan uz konstitucionālā likuma saturiskajiem trūkumiem un neskaidro tiesisko statusu³⁷, gan uz šādu Satversmes grozījumu nopietno ietekmi uz cilvēktiesību situācijas reālo uzlabošanu Latvijā.³⁸

²⁹ United Nations 04.12.1986. Resolution “Human rights and use of scientific and technological developments”, A/RES/41/113.

³⁰ United Nations 17.12.1979. Code of conduct for law enforcement officials, A/RES/34/169.

³¹ Likuma 16. pants.

³² Likuma 42. pants.

³³ Likuma 43. pants.

³⁴ Kučs A., Burbergs M. Binding force through court practice. In: Jaichand V., Suksi M. 60 Years of the Universal Declaration of Human Rights in Europe. Intersentia, 2009, pp. 349–350.

³⁵ Balodis R. Ievads Latvijas Republikas Satversmes VIII nodaļas komentāriem. Grām.: Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskajā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 14. lpp.

³⁶ Par starptautiskā pakta “Par pilsoņu un politiskajām tiesībām” izpildi Latvijā. Latvijas Vēstnesis, 1996, Nr. 157.

³⁷ Mits M. Satversme Eiropas cilvēktiesību standartu kontekstā. Cilvēktiesību Žurnāls, 1999, Nr. 9–12, 82. lpp.

³⁸ Levits E. Piezīmes par Satversmes 8. nodaļu – Cilvēka pamattiesības. Cilvēktiesību Žurnāls, 1999, Nr. 9–12, 17. lpp.

Tāpēc tika sākts darbs pie Satversmes pamattiesību nodaļas. Tās saturu ietekmēja nepieņemtās Satversmes II daļas projekts un konstitucionālā likuma normas, sevišķi – starptautisko cilvēktiesību avoti, kas tika izstrādāti pēc ANO dibināšanas 1945. gadā.³⁹ Īpaši pamattiesību normu saturu ietekmējuši šādi starptautiskie cilvēktiesību dokumenti: Vispārējā cilvēktiesību deklarācija, Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām, Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām, kā arī Konvencija.⁴⁰

Izstrādājot pamattiesību nodaļu, tika debatēts par to, vai pieņemt to kā II daļu atbilstoši 20. gadu iecerei vai kā VIII nodaļu. Atbalstu guva otrais variants, jo tika uzskatīts, ka būtu pārāk lielas diskusijas par Satversmes I daļas nosaukumu.⁴¹ Tika arī diskutēts, vai šī nodaļa regulēs tikai tiesības vai – gan tiesības, gan pienākumus.⁴² Šāds jautājums, visticamāk, radās tāpēc, ka konstitucionālais likums *Cilvēka un pilsoņu tiesības un pienākumi* un Satversmes II daļas projekts regulēja gan tiesības, gan pienākumus. Plašākas diskusijas par šo jautājumu neizvērtās, tomēr tika nolemts pienākumus šajā nodaļā neregulēt. Piemēram, deputāts I. Bišers norādīja, ka ir skeptisks pret pienākumu formulēšanu, jo tad jānodrošina, lai kāds seko to izpildei.

Tieši starptautisko tiesību ietekme saskatāma vairākos diskutētajos jautājumos. Komisija apsprieda, kā definēt pamattiesību subjektu. Viens no apspriestajiem variantiem bija iedalījums cilvēka un pilsoņa tiesībās.⁴³ Tomēr Latvijas Universitātes Cilvēktiesību institūts savā atzinumā norādīja, ka nav pieļaujams šāds iedalījums, jo starptautiskie cilvēktiesību dokumenti, tas ir, Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām un Konvencija, aizsargā cilvēka tiesības.⁴⁴

Salīdzinoši plašas diskusijas izvērtās par starptautisko līgumu vietu tiesību normu hierarhijā. Bija atšķirīgi viedokļi, vai Satversme hierarhijā atrodas augstāk par starptautiskajiem līgumiem un par atbilstošo Satversmes 89. panta redakciju. Viena no piedāvātajām redakcijām paredzēja: “Starptautiskām cilvēktiesību normām, kas ir saistošas Latvijai, ir priekšroka pret likumiem un tās darbojas tieši.”⁴⁵ Cita redakcija akcentēja to, ka starptautiskie līgumi stāv pāri arī Satversmei: “Valsts atzīst un aizsargā cilvēka un pilsoņa pamattiesības saskaņā ar Latvijai saistošiem starptautiskiem līgumiem un šo Satversmi.”⁴⁶ Šis priekšlikums liecina par izteiktu atvērtību starptautiskajām tiesībām, jo šobrīd valdošā tiesību izpratne ir, ka Saeimas noslēgtie starptautiskie līgumi ir vienā hierarhiskā līmenī ar likumiem.

Tomēr vairākas institūcijas, tostarp Valsts cilvēktiesību birojs, ierosināja Satversmes 89. pantā pirmo minēt Satversmi, jo “iekšējā likumdošana katrā valstī ir pirmā vietā, ja tiek meklētas atbildes uz neskaidriem jautājumiem, vai arī ja tā ir nepilnīga,

³⁹ Kučs A. Pamattiesības, 2015, 122. lpp.

⁴⁰ Latvijas Republikas 6. Saeimas Latvijas Republikas Satversmes otrās daļas projekta – par cilvēktiesībām – izstrādes komisijas protokoli Nr. 1–23 kopā ar materiāliem, 1997. gada 3. marts – 11. novembris, 19.–20. lpp. Nav publicēti.

⁴¹ Turpat, 75. lpp.

⁴² Turpat, 5.–6., 10.–11. lpp.

⁴³ Turpat, 10., 14., 75. lpp.

⁴⁴ Latvijas Republikas 6. Saeimas Latvijas Republikas Satversmes otrās daļas projekta – par cilvēktiesībām – izstrādes komisijas saņemtie dokumenti, 1997. gada marts – oktobris, 8. lpp. Nav publicēti.

⁴⁵ Latvijas Republikas 6. Saeimas Latvijas Republikas Satversmes otrās daļas projekta – par cilvēktiesībām – izstrādes komisijas protokoli Nr. 1–23 kopā ar materiāliem, 1997. gada 3. marts – 11. novembris, 16. lpp. Nav publicēti.

⁴⁶ Turpat, 24. lpp.

taid tiek meklēts skaidrojums starptautiskos dokumentos”.⁴⁷ Līdzīgi I. Bišers norādīja, ka mūsu valsts ir pieņēmusi, ka pāri visiem likumiem stāv Satversme, tad starptautiskie līgumi un tikai pēc tam likumi.⁴⁸ Tādējādi komisija un vēlāk arī Saeima atbalstīja Satversmes tiesas priekšlikumā ietvertu 89. panta redakciju, kurā kā pirmā tika minēta Satversme.⁴⁹

Starptautisko tiesību avotu kontekstā Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Cilvēktiesību institūts norādīja, ka pareizāk būtu 89. pantā rakstīt, ka valsts atzīst un aizsargā pamattiesības “saskaņā ar Satversmi un starptautiskajām cilvēktiesībām”. Latvijai neesot saistoši tikai līgumi, bet arī paražu tiesību normas.⁵⁰ Šis priekšlikums netika atbalstīts. Lai arī cilvēktiesību normas ir kodificētas starptautiskajos līgumos, nevar izslēgt tādas situācijas iespējamību, kurā būtu jāpiemēro tāda norma, kas nebūtu kodificēta vai būtu kodificēta tādā dokumentā, kuram Latvija nebūtu pievienojusies, taču vienlaikus tā būtu atzīta arī par paražu tiesību normu. Tās piemērošana varētu būt problemātiska Satversmes 89. panta formulējuma dēļ.

Starptautisko tiesību ietekme saskatāma arī diskusijās par konkrētu pamattiesību saturu, piemēram, tiesībām uz dzīvību. Tika diskutēts, ciktāl no Konvencijas pārņemt pieļaujamās tiesību uz dzīvību ierobežojumus, kā arī par iespējām iestāties Eiropas Savienībā, ja nāves sods tiktu atļauts.⁵¹

4. Satversmes atvērtība starptautiskajām cilvēktiesībām Satversmes tiesas judikatūrā

Satversmes VIII nodaļu ievada Satversmes 89. pants, nosakot, ka valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem. Satversmes tiesa ir secinājusi, ka tādējādi, izstrādājot pamattiesību nodaļu, likumdevēja mērķis bija panākt Satversmē ietvertu cilvēktiesību normu harmoniju ar starptautisko tiesību normām.⁵² Konkretizējot Satversmes normas kopsakarā ar starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos ietvertajām normām, ir jānodrošina šo normu harmonija, novēršot to, ka Satversmē ietvertās pamattiesības tiek samazinātas vai ierobežotas.⁵³

Satversme pēc savas būtības nevar paredzēt mazāku pamattiesību nodrošināšanas vai aizsardzības apjomu, nekā paredz jebkurš no Latvijai saistošajiem starptautiskajiem

⁴⁷ Latvijas Republikas 6. Saeimas Latvijas Republikas Satversmes otrās daļas projekta – par cilvēktiesībām – izstrādes komisijas protokoli Nr. 1–23 kopā ar materiāliem, 1997. gada 3. marts – 11. novembris, 80. lpp. Nav publicēti.

⁴⁸ Turpat, 118. lpp.

⁴⁹ Turpat, 76. lpp.

⁵⁰ Turpat, 79. lpp.

⁵¹ Turpat, 15. lpp.

⁵² Sk., piemēram: Satversmes tiesas 06.03.2019. spriedums lietā Nr. 2018-11-01, 16.1. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2019, Nr. 48

⁵³ Satversmes tiesas 13.11.2021. spriedums lietā Nr. 2018-18-01, 15.1. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2021, Nr. 223.

cilvēktiesību avotiem.⁵⁴ Vienlaikus tas ir minimālais aizsardzības līmenis, kas valstij jānodrošina, jo valsts var garantēt arī plašāku šo tiesību tvērumu un augstāku aizsardzības standartu.⁵⁵

Par avotu, lai noskaidrotu Satversmē ietverto pamattiesību aizsardzības saturu, var kalpot ne vien Latvijai saistošie starptautisko cilvēktiesību avoti, bet arī tiesību palīgavoti. Piemēram, Satversmes tiesas judikatūrā atzīts, ka Eiropas Padomes 2010. gada rekomendācija Nr. 4 “Par bruņoto spēku personāla cilvēktiesībām” ir autoritatīvs dokuments Satversmes pamatnormu satura noskaidrošanā.⁵⁶ Līdzīgi Satversmes tiesa atzinusi, ka Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācijas rekomendācija par augstākās izglītības iestāžu mācībspēku statusu atklāj būtiskus akadēmiskās brīvības jēdziena satura elementus.⁵⁷

Tādējādi Satversmes tiesas judikatūra apstiprina, ka Satversme ir atvērta mijiedarbībai un saskanīgai interpretācijai ar starptautiskajiem cilvēktiesību standartiem.⁵⁸

Satversmes tiesas tiesnešu atsevišķajās domās izteikts viedoklis, ka to starptautisko saistību, kuras Latvija uzņēmusies pēc Satversmes VIII nodaļas pieņemšanas, ielasīšana Satversmes normu saturā izdarāma ļoti piesardzīgi un tikai tiktāl, ciktāl attiecīgā panta burts un gars to patiešām prasa un atļauj.⁵⁹ Šāda Satversmes atvērtības principa interpretācija var novest pie Latvijas attālināšanās no starptautisko tiesību telpas, iesaldējot 1998. gada tiesisko situāciju. Tā ne tikai varētu likt šķēršļus ievērot saistības, kas uzņemtas pēc Satversmes VIII nodaļas pieņemšanas, bet arī varētu radīt iespēju iztulkot pamattiesības šaurāk, nekā to pieprasa jau uzņemtās starptautiskās saistības.⁶⁰ Piemēram, Konvencija, kā atzīts Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūrā, ir dzīvs instruments, kas tiesai jāinterpretē atbilstoši mūsdienu apstākļiem.⁶¹ Taču, sekojot šādam viedoklim, dzīvā instrumenta institūts būtu ierobežots ar noteiktu termiņu – Satversmes VIII nodaļas pieņemšanas brīdi. Nav saprotamas arī bažas par to, ka šie starptautiskie līgumi varētu būt nesaderīgi ar Satversmi, jo līgumu konstitucionalitāti visupirms vērtē Saeima, izlemjot par pievienošanos tiem, kā arī to var darīt Satversmes tiesa, ja tiek iesniegts atbilstošs pieteikums.

Aplūkojot starptautisko cilvēktiesību avotu piemērošanas metodoloģiju Satversmes tiesas judikatūrā, jāpievērš uzmanība arī Satversmes tiesas likumā⁶² noteiktajai Satversmes tiesas kompetencei. Šā likuma 16. panta 2. un 6. punkts noteic, ka Satversmes tiesa izskata lietas par Latvijas parakstīto vai noslēgto līgumu atbilstību

⁵⁴ Satversmes tiesas 14.09.2005. spriedums lietā Nr. 2005-02-0106, 10. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2005, Nr. 48.

⁵⁵ Satversmes tiesas 10.02.2017. spriedums lietā Nr. 2016-06-01. Latvijas Vēstnesis, 2017, Nr. 33; Satversmes tiesas 14.06.2018. spriedums lietā Nr. 2017-23-01. Latvijas Vēstnesis, 2018, Nr. 119.

⁵⁶ Satversmes tiesas 23.04.2014. spriedums lietā Nr. 2013-15-01. Latvijas Vēstnesis, 2014, Nr. 82.

⁵⁷ Satversmes tiesas 07.06.2019. spriedums lietā Nr. 2018-15-01, 11.3. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2019, Nr. 116.

⁵⁸ Kučs A. Starptautisko cilvēktiesību avotu un Eiropas Savienības avotu piemērošana Satversmes tiesā. Grām.: Latvijas Universitātes 78. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 14. lpp.

⁵⁹ Satversmes tiesas tiesnešu Kaspara Baloža un Viktora Skudras atsevišķās domas lietā Nr. 2007-11-03, 1.4. punkts. Jurista Vārds, 2008, Nr. 18 (523).

⁶⁰ Pleps J. Satversmes iztulkošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 241. lpp.

⁶¹ ECT 25.04.1978. spriedums lietā *Tyrer pret Apvienoto Karalisti* (iesniegums Nr. 5856/72).

⁶² Satversmes tiesas likums: LV likums. Pieņemts 05.06.1996. [18.02.2022. red.].

Satversmei, kā arī Latvijas nacionālo tiesību normu atbilstību tiem Latvijas noslēgtajiem starptautiskajiem līgumiem, kuri nav pretrunā ar Satversmi.

Līdz šim Satversmes tiesa vērtējusi tikai viena starptautiskā cilvēktiesību līguma atbilstību Satversmei. Lietā Nr. 2020-39-02 Satversmes tiesa izvērtēja, vai Stambulas konvencijas norma par īpašu pasākumu īstenošanu sieviešu aizsardzībai no vardarbības atbilst Satversmei.⁶³

Taču Satversmes tiesa ir izskatījusi vairākas lietas, kurās izvērtēta normatīvo aktu atbilstība Satversmei un starptautiskajiem cilvēktiesību līgumiem. Metodoloģija šajās lietās bijusi dažāda. Starptautiskie līgumi ne vienmēr tikuši ietverti nolēmuma rezolūtvajā daļā, pat ja lieta ierosināta par apstrīdētās normas atbilstību citstarp šiem līgumiem.⁶⁴ Tomēr, pat ja starptautiskie līgumi ietverti nolēmuma rezolūtvajā daļā, faktiski tiesa vērtē atbilstību Satversmei un starptautiskajam tiesību aktam kopā. Piemēram, lietā Nr. 2012-02-0106 tiesa secināja, lai iespējami vispusīgāk atklātu Satversmes 92. panta pirmajā teikumā noteikto pamattiesību saturu, tas interpretējams kopsakarā ar Konvencijas Septītā protokola 4. pantu.⁶⁵

Pēc 2012. gada Satversmes tiesa nav rosinājusi lietas par atbilstību arī kādam starptautiskajam cilvēktiesību līgumam. Izņēmums ir viena lieta par cilvēktiesību normām, kas izriet no Līguma par Eiropas Savienības darbību.⁶⁶ Tas liecina par tiesas metodoloģijas maiņu starptautisko cilvēktiesību avotu piemērošanā. Tas gan nenozīmē, ka šie avoti netiek vērtēti, atklājot Satversmē ietverto pamattiesību saturu. Tiesa, piemēram, lietā Nr. 2021-05-01, atsaucās uz Satversmes 89. pantu un atklāja 96. panta saturu kopsakarā ar Konvencijas 8. pantu.⁶⁷

Metodoloģijas maiņa skaidri redzama Satversmes tiesas kolēģiju praksē: “ja pieteikuma iesniedzējs lūdz izvērtēt apstrīdētās normas atbilstību starptautisko tiesību aktam, kas paredz regulējumu cilvēktiesību jomā, pieteikumā jāpamato tas, ka starptautisko tiesību akts paredz plašāku pamattiesību aizsardzības apjomu nekā Satversme un tādēļ apstrīdētās normas atbilstība šim starptautisko tiesību aktam būtu vērtējama papildus izvērtējumam par tās atbilstību Satversmei.”⁶⁸ Tātad tiesa vērtēs starptautiskās cilvēktiesību normas atsevišķi tikai tad, ja pieteikumā būs pamatots, ka tās paredz plašāku pamattiesību aizsardzības apjomu. Citos gadījumos tiesa starptautiskās cilvēktiesību normas ielasīs Satversmes normu saturā.

4.1. Eiropas Savienības tiesību piemērošana Satversmes tiesas nolēmumos

Satversmes atvērtības principu starptautiskajām tiesībām ir ietekmējusi arī Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā. Satversmes tiesas judikatūrā vairākkārt atzīts, ka

⁶³ Satversmes tiesas 04.06.2021. spriedums lietā Nr. 2020-39-02. Latvijas Vēstnesis, 2021, Nr. 108.

⁶⁴ Sk., piemēram: Satversmes tiesas 03.06.2009. spriedums lietā Nr. 2008-43-0106. Latvijas Vēstnesis, 2009, Nr. 88.

⁶⁵ Satversmes tiesas 18.10.2012. spriedums lietā Nr. 2012-02-0106, 12. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2012, Nr. 167.

⁶⁶ Satversmes tiesas 29.01.2018. lēmums par lietas ierosināšanu lietā Nr. 2017-28-0306. Latvijas Vēstnesis, 2017, Nr. 225.

⁶⁷ Satversmes tiesas 04.11.2021. spriedums lietā Nr. 2021-05-01. Latvijas Vēstnesis, 2021, Nr. 216.

⁶⁸ Satversmes tiesas tiesnešu kolēģijas 12.05.2016. lēmums par lietas ierosināšanu pēc pieteikuma Nr. 55/2016. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/05/2016-07-01_Lemums_ierosinasana.pdf [aplūkots 18.02.2022.].

atbilstoši Satversmes 68. panta nosacījumiem līdz ar Latvijas pievienošanos Eiropas Savienībai tās tiesības ir kļuvušas par neatņemamu Latvijas tiesību sistēmas sastāvdaļu. “Būtiska demokrātiskas tiesiskas valsts principa sastāvdaļa ir tiesiskās sistēmas vienotība. Proti, valstī ir jāpastāv savstarpēji saskaņotām tiesību normām, kas harmoniski darbojas vienotas tiesību sistēmas ietvaros. Tas vienlīdz attiecas arī uz Latvijas tiesību normu atbilstību Eiropas Savienības tiesībām.”⁶⁹

Latvijai, noskaidrojot nacionālo normatīvo aktu saturu un piemērojot tos, ir jāņem vērā demokrātiju stiprinošie Eiropas Savienības tiesību akti un to Eiropas Savienības Tiesas judikatūrā nostiprinātā interpretācija.⁷⁰ Satversmes tiesa pirms Eiropas Savienības tiesību aktu piemērošanas pārlicinās, vai tie ir demokrātiju stiprinoši. Piemēram, lietā Nr. 2018-18-01 Satversmes tiesa ielasīja Satversmes 96. pantā to saturu, kāds noteikts Eiropas Savienības tiesībās, pirms tam atzīstot, ka attiecīgais Eiropas Savienības tiesību regulējums atbilst Satversmes 68. panta otrajā daļā noteiktajiem kritērijiem. Proti, tiesa pārbaudīja attiecīgā Eiropas Savienības tiesību regulējuma saturu un atzina, ka šajās Eiropas Savienības tiesību normās noteiktās prasības atbilst Satversmes 96. pantā ietvertajām tiesībām uz privātās dzīves neaizskaramību un tādējādi stiprina Latviju kā demokrātisku, tiesisku un uz katram cilvēkam piemērojamu cieņu un brīvību balstītu valsti.⁷¹ Satversmes tiesa nepiemēros tādas Eiropas Savienības tiesību aktus, kas nestiprina Latviju kā demokrātisku valsti vai pārkāpj Eiropas Savienībai nodotās kompetences.

Attiecībā uz sekundāro Eiropas Savienības tiesību aktu piemērošanu metodoloģija Satversmes tiesas judikatūrā nav viennozīmīga. Jau minētajā lietā Nr. 2018-18-01⁷² Satversmes tiesa sekundāros tiesību aktus, konkrēti direktīvu un regulu, ciktāl tie konkretizē vispārējos tiesību principus, ielasīja Satversmes 96. panta tvērumā. Tiesa atzina: “Tādējādi apstrīdētā norma, kurā paredzēta personas datu apstrāde, pēc būtības ir saistīta ar Eiropas Savienības tiesību aktu – Eiropas Parlamenta un Padomes 1995. gada 24. oktobra Direktīvas 95/46/EK⁷³ un vēlāk arī Regulas 2016/679⁷⁴ – ievērošanu. Tas nozīmē, ka ir piemērojami Eiropas Savienības vispārējie tiesību principi un, ievērojot Eiropas Savienības Pamattiesību Hartas 51. panta 1. punktā noteikto, arī harta. Līdz ar to, konkretizējot Satversmes 96. pantā ietvertās tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību, ir jānodrošina harmonija ar Eiropas Savienības Pamattiesību Hartas 8. pantā atspoguļotajām personas tiesībām uz savu datu aizsardzību kā Eiropas Savienības vispārēju tiesību principu. Šajā ziņā jo īpaši jāņem vērā personas datu apstrādes principi, kuri ietverti Direktīvas 95/46/EK 6. un 7. pantā un

⁶⁹ Satversmes tiesas 18.12.2018. spriedums lietā Nr. 2016-04-03. Latvijas Vēstnesis, 2018, Nr. 249.

⁷⁰ Satversmes tiesas 04.06.2019. lēmums par jautājumu uzdošanu Eiropas Savienības Tiesai prejudiciāla nolēmuma pieņemšanai lietā Nr. 2018-18-01. Latvijas Vēstnesis, 2019, Nr. 113.

⁷¹ Satversmes tiesas 13.11.2021. spriedums lietā Nr. 2018-18-01, 15.2.2. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2021, Nr. 223.

⁷² Satversmes tiesas 13.11.2021. spriedums lietā Nr. 2018-18-01. Latvijas Vēstnesis, 2021, Nr. 223.

⁷³ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 95/46/EK par personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti. Pieņemta 24.10.1995.

⁷⁴ Eiropas Parlamenta un Padomes 2016. gada 27. aprīļa regulas (ES) 2016/679 par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti un ar ko atceļ Direktīvu 95/46/EK. Pieņemta 24.04.2016. [17.02.2022. red.].

Regulas 2016/679 5. un 6. pantā un kuru ievērošana ietilpst Satversmes 96. pantā garantēto tiesību tvērumā.⁷⁵

Savukārt vairākos kolēģiju lēmumos ir ticis atzīts, ka Satversmes tiesa varētu vērtēt apstrīdētās normas atbilstību Eiropas Savienības sekundārajiem tiesību aktiem atsevišķi, lai arī Satversmes tiesas likumā šāda kompetence *expressis verbis* nav paredzēta. Piemēram, Satversmes tiesas kolēģija par piekritīgu atzina prasījumu vērtēt Krimināllikuma, Kriminālprocesa likuma un Noziedzīgi iegūtas mantas konfiskācijas izpildes likuma normu atbilstību citstarp Eiropas Parlamenta un Padomes 2001. gada 4. aprīļa Direktīvā 2001/24/EK par kredītiestāžu reorganizāciju un likvidāciju nostiprinātajam vienādas attieksmes pret kreditoriem principam, Eiropas Parlamenta un Padomes 2014. gada 3. aprīļa Direktīvas 2014/42/ES par nozieguma rīku un noziedzīgi iegūtu līdzekļu iesaldēšanu un konfiskāciju Eiropas Savienībā ievada apsvērumu 24. punktam un 6. panta otrajai daļai un Padomes 2005. gada 24. februāra Pamatlēmuma 2005/212/TI par noziedzīgi iegūtu līdzekļu, nozieguma rīku un īpašuma konfiskāciju 2. panta 1. punktam.⁷⁶ Līdzīgi par piekritīgu atzīts prasījums vērtēt Administratīvā procesa likuma 191. panta 1. punkta atbilstību Eiropas Parlamenta un Padomes Regulas (ES) 2016/679 par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti un ar ko atceļ Direktīvu 95/46/EK 79. panta pirmajai daļai un 82. panta pirmajai daļai.⁷⁷

Minētajos lēmumos kā Satversmes tiesas kompetences pamats norādīts Satversmes tiesas likuma 16. panta 3. un 6. punkts – Satversmes tiesa izskata lietas par citu normatīvo aktu vai to daļu atbilstību augstāka juridiska spēka tiesību normām (aktiem), kā arī Latvijas nacionālo tiesību normu atbilstību tiem Latvijas noslēgtajiem starptautiskajiem līgumiem, kuri nav pretrunā ar Satversmi. Norādītais kompetences pamats liecina, ka Eiropas Savienības sekundārie tiesību akti tiek atzīti par Eiropas Savienības līgumu paplašinājumu un līdz ar to arī par augstāka juridiska spēka tiesību normu. Tomēr Latvijas tiesību zinātnē jautājums par Eiropas Savienības normatīvo aktu vietu Latvijas ārējo normatīvo aktu juridiskā spēka hierarhijā nav vērtēts viennozīmīgi. Piemēram, ir izteikts viedoklis, ka Eiropas Savienības tiesību akti un Latvijas ārējie normatīvie tiesību akti neveido vienotu juridiskā spēka hierarhiju, jo Eiropas Savienības tiesību normu piemērošana nav atkarīga no juridiskā spēka, bet gan no Eiropas Savienības tiesību pārākuma principa un tiešās iedarbības principa.⁷⁸

Līdz ar to tas, vai Eiropas Savienības tiesību sekundārie tiesību akti ielasāmi Satversmes normu saturā vai vērtējami atsevišķi, Satversmes tiesas judikatūrā vērtēts neviennozīmīgi. Tiesību doktrīnā norādīts uz abu šo pieeju riskiem.⁷⁹ Attiecībā uz pirmo pieeju norādīts, ka tādējādi konstitūcijas saturs kļūst atkarīgs no Eiropas Savienības akta satura, pakļaujot to turpmākām izmaiņām grozījumu rezultātā,

⁷⁵ Satversmes tiesas 13.11.2021. spriedums lietā Nr. 2018-18-01, 15.2. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2021, Nr. 223.

⁷⁶ Satversmes tiesas kolēģijas 22.01.2021. lēmums par atteikšanos ierosināt lietu (pieteikums Nr. 235/2020). Nav publicēts.

⁷⁷ Satversmes tiesas kolēģijas 29.11.2021. lēmums par atteikšanos ierosināt lietu (pieteikums Nr. 230/2021). Nav publicēts.

⁷⁸ Ostrovska L. Ārējo normatīvo tiesību aktu hierarhija pēc Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai (I) un (II). Likums un Tiesības. 8. sēj., Nr. 2 (2006. gada februāris) un Nr. 3 (2006. gada marts).

⁷⁹ Laviņš A., Krastiņš U. Normas konstitucionālā pārbaude Satversmes tiesā un Eiropas Savienības tiesībās. Jurista Vārds, 2021, Nr. 49 (1211).

Eiropas Savienības tiesas sniegtās interpretācijas dēļ un arī akta atcelšanas gadījumā. Kā otrās pieejas risks norādīts, ka tādējādi Satversmes tiesa interpretētu Eiropas Savienības tiesību normas, taču Eiropas Savienības tiesības pieprasa vienveidīgu tās normu interpretāciju visās dalībvalstīs.⁸⁰

Vienveidīgas interpretācijas nodrošināšana ir pasākumu kopums.⁸¹ Viens no šiem pasākumiem, kuru izmanto Satversmes tiesa, ir Līguma par Eiropas Savienību⁸² 267. pants, kas paredz, ka Eiropas Savienības Tiesas kompetencē ir sniegt prejudiciālus nolēmumus par Eiropas Savienības līgumu interpretāciju un Eiropas Savienības tiesību aktu spēkā esamību un interpretāciju. Satversmes tiesa ir atzinusi: “Ņemot vērā to, ka tās nolēmumi nav pārsūdzami, Satversmes tiesai gadījumos, kad lietas iznākums ir atkarīgs no Eiropas Savienības tiesību aktu iztulkošanas, var būt pienākums vērsties Eiropas Savienības Tiesā. Tādēļ, piemērojot Eiropas Savienības tiesību aktus, Satversmes tiesai jāpārlicinās, vai attiecīgajos tiesību aktos noteiktais ir pietiekami skaidrs, bet, ja attiecīgās normas nav pietiekami skaidras, – vai šo jautājumu jau iepriekš ir izskaidrojusi Eiropas Savienības Tiesa.”⁸³

4.2. Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūras saistošais raksturs

Satversmes tiesa ir atzinusi, ka, interpretējot Satversmes normas, tai ir jāņem vērā Konvencija un Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūra.⁸⁴

Eiropas Cilvēktiesību tiesas nolēmumiem nav saistoša spēka kā precedentu tiesībām. Tomēr, noskaidrojot Konvencijas saturu, Eiropas Cilvēktiesību tiesas secinājumi ir autoritatīvs šīs konvencijas skaidrojums. Satversmes tiesa ir atzinusi, ka Latvija ir Konvencijas dalībvalsts, tāpēc tai ir saistoši Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi un tai jārespektē spriedumos paustās atziņas par starptautisko tiesību normu interpretāciju.⁸⁵ Tas gan nenozīmē, ka Eiropas Cilvēktiesību tiesas atziņas piemērojamas automātiski. Satversmes tiesa ir atzinusi, ka Eiropas Cilvēktiesību tiesa nevis veic abstraktu likuma normu izvērtējumu, bet gan izvērtē veidu, kāda tās piemērotas konkrētajam pieteicējam.⁸⁶

Piemēram, lietā Nr. 2010-20-0106⁸⁷ tiesa nesekoja Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūrā atzītajam, ņemot vērā lietu atšķirīgos faktiskos apstākļus. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumā lietā *Andrejeva pret Latviju*⁸⁸ tiesa norādīja, ka valstij pret visām tās jurisdikcijā esošajām personām jāizturas vienlīdzīgi un Latvija, aprēķinot iesniedzējas N. Andrejevas pensiju, pret viņu pieļāvusi atšķirīgu attieksmi salīdzinājumā ar pilsoņiem paredzēto pensijas aprēķināšanas kārtību. Tiesa uzskatīja, ka nav samērīgi, aprēķinot vecuma pensiju nepilsoņiem, neņem vērā ārpus Latvijas

⁸⁰ EST 05.02.1963. spriedums lietā 26-62 *Van Gend en Loos*.

⁸¹ EST 18.12.2014. atzinums lietā 2/13 (Savienības pievienošanās ECPAK), 174.–176. punkts.

⁸² Līgums par Eiropas Savienības darbību. Parakstīts Romā 25.03.1957. [17.02.2022. konsolidētās versijas redakcija].

⁸³ Satversmes tiesas 04.06.2019. lēmums par jautājumu uzdošanu Eiropas Savienības Tiesai prejudiciāla nolēmuma pieņemšanai lietā Nr. 2018-18-01. Latvijas Vēstnesis, 2019, Nr. 113.

⁸⁴ Satversmes tiesas 10.02.2017. spriedums lietā Nr. 2016-06-01. Latvijas Vēstnesis, 2017, Nr. 33.

⁸⁵ Satversmes tiesas 27.11.2003. spriedums lietā Nr. 2003-13-0106. Latvijas Vēstnesis, 2003, Nr. 168.

⁸⁶ Satversmes tiesas 16.07.2020. spriedums lietā N. 2019-23-01, 14. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2020, Nr. 136.

⁸⁷ Satversmes tiesas 17.02.2011. spriedums lietā Nr. 2010-20-0106. Latvijas Vēstnesis, 2011, Nr. 29.

⁸⁸ ECT 18.02.2009. spriedums lietā *Andrejeva pret Latviju* (iesniegums Nr. 55707/00).

teritorijas pirms 1991. gada 1. janvāra uzkrātos darba periodus. Līdz ar to Latvija ir pārkāpusi Konvencijas 14. pantu kopsakarā ar Pirmā protokola 1. pantu.

Satversmes tiesa, izskatot lietu pēc konstitucionālās sūdzības, kur pieteikuma iesniedzēji bija atsaukušies uz minēto Eiropas Cilvēktiesību tiesas nolēmumu un norādījuši, ka atrodas līdzīgā situācijā, secināja: “Eiropas Cilvēktiesību tiesas lietā “Andrejeva pret Latviju” vērtēja tikai konkrētos faktiskos apstākļus, nevis apstrīdētās normas atbilstību augstāka juridiskā spēka tiesību normām. Faktiskie apstākļi lietā “Andrejeva pret Latviju” un šajā – Satversmes tiesā izskatāmajā – lietā būtiski atšķiras. [...] Satversmes tiesas rīcībā nav informācijas, ka pieteikumu iesniedzēji būtu tikai formāli skaitījušies citu PSRS republiku pakļautībā esošu uzņēmumu darbinieki, bet faktiski uzturējušies un strādājuši Latvijas teritorijā, kā tas bija N. Andrejevas gadījumā. Tādējādi viņiem šajā laikā nevarēja izveidoties tiesiskā saikne ar Latviju.”⁸⁹

Savukārt, piemēram, lietā Nr. 2019-32-01⁹⁰ Satversmes tiesa noraidīja pieteikuma iesniedzēja argumentu, ka apstrīdētā norma nav uzskatāma par likumu “materiālā nozīmē”, jo Eiropas Cilvēktiesību tiesa jau esot atzinusi, ka šī norma neatbilst Konvencijai. Satversmes tiesa citstarp norādīja, ka jāņem vērā Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Satversmes tiesas atšķirīgā kompetence. Eiropas Cilvēktiesību tiesa šajā lietā izvērtēja nevis visa Latvijas ieslodzījuma vietu režīma atbilstību Konvencijai, bet gan to, vai ar aizliegumu apmeklēt tēva bēres ir pārkāptas konkrētā pieteicēja tiesības, kas noteiktas Konvencijas 14. pantā un skatāmas kopsakarā ar Konvencijas 8. pantu.

4.3. Starptautisko līgumu uzraudzības institūciju lēmumu statuss

Starptautisko cilvēktiesību dokumentu satura atklāšanā būtiska nozīme ir arī šo līgumu uzraudzības institūcijām. Taču starptautiskajās tiesībās ir atšķirīgi viedokļi par šo institūciju viedokļu juridisko statusu.⁹¹

Satversmes tiesa, īpaši sākotnēji, samērā bieži nolēmos ir atsaukusies uz līgumu uzraudzības institūciju praksi, piemēram, vispārējiem komentāriem.⁹² Attiecībā uz to juridisko dabu Satversmes tiesas kolēģija ir norādījusi, ka ANO Cilvēktiesību Komitejas apsvērumi nav juridiski saistoši valstīm, kas atzinušas komitejas kompetenci izskatīt individuālos pieteikumus. Tomēr komitejas apsvērumi ir uzskatāmi par autoritatīvu viedokli, kas izskaidro to Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām normu saturu, kuras nacionālajām institūcijām ir jāizvērtē.⁹³ Līdzīgi Satversmes tiesa ir norādījusi, ka tikai tiesa sniedz juridiski saistošu starptautiska līguma interpretāciju.⁹⁴ Abos gadījumos tiesa atkāpās no minēto dokumentu ievērošanas, norādot uz to rekomendējošo raksturu.

⁸⁹ Satversmes tiesas 17.02.2011. spriedums lietā Nr. 2010-20-0106. Latvijas Vēstnesis, 2011, Nr. 29.

⁹⁰ Satversmes tiesas 18.09.2019. spriedums lietā Nr. 2019-32-01. Latvijas Vēstnesis, 2019, Nr. 182.

⁹¹ Van Alebeek R., Nollkaemper A. The legal status of decisions by human rights treaty bodies in national law. In: Keller H., Ulfstein G. (eds.). UN Human Rights Treaty Bodies: Law and Legitimacy (Studies on Human Rights Conventions). Cambridge: Cambridge University Press, 2012, pp. 356–413.

⁹² Satversmes tiesas 13.03.2001. spriedums lietā Nr. 2000-08-0109. Latvijas Vēstnesis, 2001, Nr. 41.

⁹³ Satversmes tiesas kolēģijas 30.05.2012. lēmums par atteikšanos ierosināt lietu (ieteikums Nr. 76/2012). Nav publicēts.

⁹⁴ Satversmes tiesas 23.04.2019. spriedums lietā Nr. 2018-12-01, 23.2. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2019, Nr. 81.

Savukārt lietā Nr. 2021-07-01 Satversmes tiesa, atzīstot normas, kas neparedzēja samaksu par darbu valsts svētku dienās Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonām ar speciālajām dienesta pakāpēm, par neatbilstošām Satversmes 107. pantam, sekoja gan Eiropas Sociālo lietu komitejas, gan Ekonomisko, sociālo un kultūras tiesību komitejas atziņām, vienlaikus norādot, ka tās sniedz autoritatīvu interpretāciju.⁹⁵

Tādējādi Starptautisko līgumu uzraudzības institūciju lēmumi ir uzskatāmi par autoritatīvu viedokli un ņemami vērā, noskaidrojot attiecīgo cilvēktiesību līgumu saturu un no tā izrietošo valsts pienākumu nodrošināt minimālo cilvēktiesību aizsardzības standartu. Taču šiem lēmumiem ir rekomendējošs raksturs, un Satversmes tiesa ir tiesīga no tiem atkāpties, sniedzot tam Satversmē un starptautisko tiesību normās pamatotu skaidrojumu.⁹⁶

Kopsavilkums

1. Satversmes atvērtības starptautiskajām tiesībām pirmsākumi saskatāmi jau Satversmes II daļas izstrādes laikā, lai gan 20. gadsimta sākumā starptautiskās tiesības pamatā tika saprastas kā starpvalstu tiesības un starptautiskās cilvēktiesības bija tikai attīstības stadijā.
2. Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas brīdī pasaulē jau vairākus gadu desmitus bija spēkā starptautiskie cilvēktiesību dokumenti. Tūlīt pēc neatkarības atjaunošanas Augstākā Padome pauda arī Latvijas atvērtību starptautiskajiem cilvēktiesību dokumentiem, tostarp *soft-law* dokumentiem, atzīstot tos par Latvijai saistošiem. Tie īpaši ietekmējuši likuma *Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi* un Satversmes VIII nodaļas saturu.
3. No Satversmes 89. panta izriet prasība pēc starptautisko cilvēktiesību normu un Satversmes pamattiesību normu harmonijas, taču vienlaikus arī iespēja Satversmē garantēt augstāku pamattiesību aizsardzības standartu.
4. Satversmes atvērtības starptautiskajām tiesībām principu ir ietekmējusi arī Latvijas dalība Eiropas Savienībā. Kā apliecina Satversmes tiesas judikatūra, šis princips nav sastindzis. Satversme pastāvīgi ir atvērta ne tikai Latvijai saistošajiem starptautiskajiem cilvēktiesību līgumiem un ES tiesībām, bet arī *soft-law* dokumentiem.
5. Šobrīd Satversmes tiesas judikatūrā nav vienotas pieejas Eiropas Savienības sekundāro tiesību aktu piemērošanā. Satversmes tiesa Eiropas Savienības sekundārie tiesību aktus, ciktāl tie konkrētāzē vispārējos tiesību principus, ir ielasījusi Satversmes pamattiesību normu saturā, taču arī atzinusi par piekritīgu prasījumu vērtēt apstrīdētās normas atbilstību tiem atsevišķi.

⁹⁵ Satversmes tiesas 02.12.2021. spriedums lietā Nr. 2021-07-01. Latvijas Vēstnesis, 2021, Nr. 234.

⁹⁶ Kučs A. Starptautisko cilvēktiesību avotu un Eiropas Savienības tiesību avotu piemērošana Satversmes tiesā, 2020, 22. lpp.

LATVIJAS REPUBLIKAS SATVERSME – KRIMINĀLTIESĪBU SISTĒMAS KONSTITUCIONĀLAIS PAMATS

SATVERSME OF THE REPUBLIC OF LATVIA – THE CONSTITUTIONAL BASIS OF THE SYSTEM OF CRIMINAL LAW

Uldis Krastiņš, *Dr. habil. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras profesors

Summary

The article provides an analysis of the group object in criminal law and its meaning in the formation of the Special Part of the Criminal Law, as well as argumentation of the opinion that the basis of that system – the state, society and human fundamental interests recognized and protected in the *Satversme* of the Republic of Latvia.

Atslēgvārdi: Latvijas Republikas Satversme, Krimināllikums, interese, grupas objekts, sistēma

Keywords: *Satversme* (Constitution) of the Republic of Latvia, Criminal Law, interest, group object, system

Ievads

Raksta mērķis ir analizēt un pamatot noziedzīgu nodarījumu grupas objekta saistību ar Latvijas Republikas Satversmē paredzētajām un tiesiski nostiprinātajām valsts, sabiedrības un cilvēka pamattiesībām, kā arī parādīt šo faktoru noteicošo konstitucionālo lomu un pamatu Krimināllikumā paredzēto noziedzīgo nodarījumu sistēmas izveidē.

1. Noziedzīga nodarījuma objekta jēdziena ģenēze

Ikviens noziedzīgs nodarījums izpaužas kā valsts, sabiedrības, atsevišķu cilvēku grupu vai indivīda interešu apdraudējums, vai nu nodarot tām kaitējumu, vai draudot tādu nodarīt, tāpēc ar Krimināllikumu aizsargātās intereses krimināltiesiskā izpratnē tiek atzītas par noziedzīga nodarījuma objektu.

Ievērojot ar Krimināllikumu aizsargājamo interešu kaitīguma smagumu, aizsargāto interešu apjomu un to savstarpējo saistību, krimināltiesību teorijā izdala

vispārējo, grupas un tiešo noziedzīgo nodarījumu objektu. Katram no tiem ir svarīga nozīme vairāku krimināltiesību un kriminālprocesuālo tiesību jautājumu risinājumā. Rakstā vairāk uzmanības tiks veltīts noziedzīgu nodarījumu grupas objekta saturā un tā nozīmes atklāšanai.

Būtiskākie momenti noziedzīga nodarījuma objekta nozīmes izpratnē ir: neapdraudot ar likumu aizsargātu interesi (tiešo objektu), nav arī noziedzīga nodarījuma; objekts liecina par apdraudētās intereses kaitīguma smaguma pakāpi; objekts dod pamatu noziedzīgus nodarījumus norobežot no citiem tiesībpārkāpumiem, jo tieši ar likumu aizsargāto interešu apdraudējuma paaugstināts kaitīgums raksturo noziedzīgu nodarījumu; objekts dod pamatu savstarpēji norobežot pēc objektīvās puses pazīmēm līdzīgus noziedzīgus nodarījumus, pareizi tos kvalificēt un vainīgajam noteikt atbilstošu sodu par izdarīto; objekts kalpo Krimināllikuma Sevišķās daļas sistēmas veidošanai, apvienojot Krimināllikumā paredzētos noziedzīgos nodarījumus Sevišķās daļas atsevišķās nodaļās pēc grupas objekta pazīmēm.¹

No iepriekšminētajiem tieši pēdējam aspektam raksta gaitā būs noteicošā nozīme tēmas risinājumā, ja runa ir par noziedzīgu nodarījumu grupas objektu. Ņemot vērā, ka grupas objekts ir tikai viens no krimināltiesībās izdalītajiem noziedzīgo nodarījumu objektu veidiem, tā saturā noskaidrošanai un jēdziena formulēšanai vispirms nepieciešams analizēt un formulēt noziedzīga nodarījuma objekta jēdziena pamatnostādni krimināltiesībās.

Tā kā Krimināllikumā noziedzīga nodarījuma objekta saturiski aptverošs un vienots jēdziens nav dots un arī krimināllikumos, kas bijuši spēkā Latvijas teritorijā līdz Krimināllikuma pieņemšanai 1998. gada 17. jūnijā, tas nav bijis formulēts vai bijis ieskicēts nepilnīgi, tad dažādos Latvijas valsts vēsturiskajos un politiskajos apstākļos nodarījuma (nozieguma) objekta risinājums ticis traktēts krimināltiesību teorijas ietvaros, taču tas ir bijis visai atšķirīgs.

20. gadsimta sākuma ievērojamais Krievijas krimināltiesību zinātnieks N. Tagancevs (*Таганцев Н. С.*; 1843–1923) jau 1902. gadā rakstīja: lai noziedzīgs nodarījums izpaustos, izņemot nedaudzus gadījumus, nepieciešams, ka pastāv kāda konkrēta materiāla vai ideāla interese, kurā izpaužas subjektīvās tiesības un kura tieši tiek aizsargāta ar krimināltiesību normu. N. Tagancevs arī atzīmē, ka materiālā interese visbiežāk sakrīt ar to priekšmetu, uz kuru tieši iedarbojas nozieguma izdarītājs.²

N. Tagancevs jau tajā laikā par noziedzīga nodarījuma objektu uzskatīja indivīda subjektīvās intereses, bet, ja tās ir arī materiāla rakstura, tad intereses tiek apdraudētas, iedarbojoties uz noziedzīgā nodarījuma priekšmetu.

Padomju krimināltiesību zinātnieki no N. Taganceva nozieguma objekta izpratnes atteicās un primāri par nozieguma objektu izvirzīja sabiedriskās attiecības, laika gaitā to saturu paplašinot vai vienādojot ar citiem kritērijiem.

Apkopojot Krievijas krimināltiesību zinātnieku viedokļus, profesors V. Maļiņins (*Малинин В. Б.*) rezumē, ka krimināltiesībās par nozieguma objektu tiek atzītas sabiedriskās attiecības.³

¹ Vairāk sk.: Krastiņš U., Liholaļa V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papild. izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 95.–96. lpp.; Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 55.–59. lpp.

² Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть общая. Том 1. Тула: Автограф, 2001, с. 405.

³ Энциклопедия уголовного права. Т. 4. Состав преступления. Издание профессора Малинина. СПб., 2005, с. 91.

Profesors V. Luņejevs (Лунеев В. В.) arī ir vispusīgi izpētījis Krievijas zinātnieku viedokļus un nonācis pie atziņas, ka nozieguma objekts ir tas, ko apdraud noziegums, proti, pret ko tas ir vērst, ko tas traucē un kam nodara vai var nodarīt kaitējumu, un secina, ka, nosakot nozieguma objektu, par izejas noteikumu jāatzīst ar likumu aizsargātās sabiedriskās attiecības.⁴

Krievijas krimināltiesību teorijā tiek pausts arī tāds viedoklis, ka interese un labums tiek izprasti kā identiski jēdzieni. Tā profesors A. Naumovs (Наумов А. В.) atzīmē, ka par nozieguma objektu var atzīt tikai to, kas nozieguma rezultātā cieš zaudējumu. Precizējot teikto, viņš raksta, ka par nozieguma objektu jāatzīst tie labumi (intereses), pret kuriem vērst noziedzīgais nodarījums un kurus aizsargā krimināllikums.⁵

Arī Latvijas padomju krimināltiesībās tika pausts uzskats, ka nozieguma objekts ir sabiedriskās attiecības. Pēckara perioda padomju krimināltiesību redzamākā pārstāve profesore M. Blūma rakstīja: “No visiem pārējiem pārkāpumiem noziegums atšķiras ar sabiedriskās bīstamības raksturu un pakāpi, kas izriet galvenokārt no sabiedrisko attiecību svarīguma, kuras apdraud nodarījums, un no kaitējuma smaguma, kas šīm sabiedriskajām attiecībām tiek nodarīts vai draud.”⁶

Latvijas PSR 1961. gada Kriminālkodeksa 1. pants saturēja ar Krimināllikumu aizsargājamo objektu, kas pēc būtības ir aizsargājamās intereses, uzskaitījumu: padomju sabiedriskā un valsts iekārta, sociālistiskais īpašums, pilsoņu persona un tiesības un visa sociālistiskā tiesiskā kārtība.⁷

Padomju krimināltiesību teorijā ar krimināllikumu aizsargātās intereses aizvietoja ar sabiedrisko attiecību jēdzienu.

Pagājušā gadsimta deviņdesmito gadu sākumā, kad izstrādāja jaunā Latvijas Kriminālkodeksa projektu, tika izteikts priekšlikums apdraudēto interešu uzlabotu uzskaitījumu iekļaut īpašā normā, jo šā Kriminālkodeksa Sevišķās daļas panti jau bija sakārtoti noteiktā sistēmā atbilstīgi noziedzīgu nodarījumu apdraudētajām interesēm. Taču ierosinājums atbalstu neguva, uzskatot, ka tādai normai ir pārāk deklaratīvs raksturs.

Ar 1992. gada 5. februāra likumu 1. pants no Latvijas Kriminālkodeksa tika izslēgts,⁸ tāpēc Tieslietu ministrijas darba grupas izstrādātajā 1996. gada 5. februāra Latvijas Kriminālkodeksa Vispārīgās daļas projektā tāda norma nebija iekļauta.⁹

Neatkarīgās Latvijas pirmskara laika krimināltiesību profesors P. Mincis ir paudis viedokli, ka noziedzīgu nodarījumu apdraudējuma objekts ir labums. Viņš rakstīja, ka noziedzīgs nodarījums nav iedomājams bez objekta, pret kuru tas vērst, ka par šādu objektu var būt katrs apsargāts labums (*Rechtsgut*), vienalga, vai tas individuāls vai sabiedriska, vai valsts. Tāds nodarījums var tiesību apsargāto labumu aizskart

⁴ Уголовное право Актуальные проблемы теории и практики: сборник очерков/под ред. В. В. Лунеева. Москва: Изд. Юрайт, 2010, с. 117.

⁵ Наумов А. В. Российское уголовное право. Курс лекций. Том 1. Общая часть. Москва: Юридическая литература, 2004, с. 180.

⁶ Latvijas PSR Kriminālkodeksa komentāri. J. Dzenīša un A. Niedres redakcijā. Rīga: Avots, 1982, 35. lpp.

⁷ Latvijas PSR Kriminālkodekss. Rīga: Liesma, 1976.

⁸ Latvijas Kriminālkodekss. Rīga: Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Tiesiskās informācijas centrs, 1994.

⁹ Krastiņš U. Kāds lai būtu mūsu kriminālkodekss. Latvijas Vēstnesis, 04.08.1993., Nr. 59; 07.08.1993., Nr. 61; 14.08.1993., Nr. 63; 19.08.1993., Nr. 65 (sk. raksta sadaļu – Vispārīgie noteikumi).

vai nostādīt briesmās (konkrēti vai abstrakti), bet katrā ziņā šim labumam šā vai tā jābūt skartam.¹⁰

Profesors P. Mincis atzīmēja, ka tiesiska labuma jēdziens krimināltiesību teorijā parādījās 19. gadsimta beigās, un to kā savu viedokli krimināltiesībās pauda klasiskās un socioloģiskās skolas pārstāvji.¹¹

Pagājušā gadsimta 90. gadu pašā sākumā kritiski tika izvērtēta padomju krimināltiesību nostādne, ka noziegumu objekts ir “sabiedriskās attiecības”, atzīstot to kā pārāk vispārīgu objekta apzīmējumu, jo neatklāja, sakarā ar ko šīs sabiedriskās attiecības rodas, kā tās veidojas un izmainās.

Pieņemamāks likās pirmskara neatkarīgās Latvijas profesora P. Minca paustais viedoklis, ka par noziedzīga nodarījuma objektu jāuzskata “labums”, kas tiek apdraudēts, izdarot noziedzīgu nodarījumu.

Tāču, jau sākot jaunā krimināllikuma projekta izstrādi, bija pietiekami izstrādāts viedoklis, ka arī šis noziedzīga nodarījuma objekta apzīmējums pilnīgi neizsaka apdraudējuma būtību, jo vedina domāt par pārāk materializētu nodarījuma objekta saturu, īpaši saistībā ar formāla sastāva noziedzīgiem nodarījumiem, kuros kaitīgās sekas nav paredzētas. Aizsargājamā labuma vietā Latvijas krimināltiesībās tika izvirzīta koncepcija par apdraudēto “interesi” dažādajās tās izpausmēs kā ikkatra noziedzīga nodarījuma objektu.¹²

Interese ir sociāla kategorija, kurai vienlaikus ir raksturīgi objektīvi un subjektīvi kritēriji. Interese nav tikai subjektīva kategorija, jo tā abstraktā veidā nepastāv. Interese ir saistīta ar reālo dzīvi un atbilstoši reālās dzīves parādībām un procesiem veidojas dažādu subjektu – valsts, sabiedrības, atsevišķu cilvēku grupu un individu kā noteiktu interešu nesēju – vajadzības un prasības, kas izpaužas konkrētā subjektu darbībā, kuras mērķis ir apmierināt subjektu materiālās, garīgās, organizatoriskās vai citas vajadzības un prasības.

Nolūkā atklāt intereses kā sociālas kategorijas saturu un būtību ielūkosimies intereses un labuma semantiskajā izpratnē.

Interese – 1. Vajadzību, pieredzes un izvēles nosacīta aktīva attieksme pret īstenības objektiem; 2. Tas, kas vajadzīgs, nepieciešams, sniedz kādu labumu.¹³

Labums – tas, kas apmierina cilvēka materiālo vai garīgo vajadzību, atbilst cilvēka, sabiedrības interesēm (materiālie, dabiskie, garīgie labumi).¹⁴

Salīdzinot abu jēdzienu subjektīvos un objektīvos kritērijus, ir pamats teikt, ka labums ir intereses substance, kas veido intereses saturu un izraisa subjekta faktisko rīcību, kas noziedzīgajā nodarījumā izpaužas kā reāls ar likumu aizsargātās intereses apdraudējums.

Interese kā sociāla kategorija ir vajadzības, pieredzes un izvēles nosacīta aktīva attieksme pret īstenības objektiem, kuras saturu nosaka valsts, sabiedrības vai atsevišķu indivīdu vajadzības, dažādi labumi un izdevīgums.

¹⁰ P. Mincis. Krimināltiesību kurss. Vispārīgā daļa. Otrs, pārstrādāts un papildināts izdevums. Rīga: Autora izdevums, 1934, 75., 59. lpp.

¹¹ Turpat, 75. lpp.

¹² Sk.: Krastiņš U. Mācība par nozieguma sastāvu. Rīga: Zvaigzne ABC, 1994, 22.–25. lpp.

¹³ Latviešu literārās valodas vārdnīca. 3. sēj. Rīga: Zinātne, 1980, 467. lpp.

¹⁴ Turpat, 559. lpp.

Tā kā ikkatrs kaitīgs noziedzīgs nodarījums saistīts ar noteiktu valsts, sabiedrības, atsevišķu cilvēku grupu vai indivīda interešu aizskārumu, vai nu nodarot tam kaitējumu, vai draudot tādu nodarīt, tad ar Krimināllikumu aizsargātās intereses krimināltiesiskā nozīmē ir noziedzīga nodarījuma objekts. Krimināltiesībās tāda veida objektu dēvē par noziedzīgu nodarījumu vispārējo objektu.

2. Noziedzīgu nodarījumu grupas objekts

Krimināllikumā ir vairāk nekā 300 pantu, kuros paredzēta atbildība par kriminālsodāmiem nodarījumiem. Daudzos no šiem pantiem nodarījumi formulēti kā salikta sastāva noziedzīgi nodarījumi, kas nozīmē to, ka viena noziedzīga nodarījuma sastāva ietvaros apvienoti vismaz divu noziedzīgu nodarījumu pazīmes, tātad tiek apdraudētas vairākas ar Krimināllikumu aizsargātas intereses, tas ir, tiešie apdraudējuma objekti. Piemēram, Krimināllikuma 176. pantā paredzētais noziegums lau-pīšana izpaužas kā svešas kustamas mantas nolaupīšana, ja tā saistīta ar vardarbību. Tāds noziegums vienlaikus apdraud personas īpašuma interesi un arī tās veselību.

Krimināltiesību teorijā tiek atzīts, ka noziedzīga nodarījuma tiešais objekts ir tā interese, ko apdraud konkrēta veida noziedzīgs nodarījums. Tā kā salikta sastāva noziedzīgā nodarījumā ir divi apdraudējuma tiešie objekti, tad krimināltiesībās tie tiek sadalīti kā tāda noziedzīga nodarījuma galvenais (pamata) un papildu tiešais nodarījuma objekts. Tādu nepieciešamību nosaka tas, ka šāds nodarījums kopumā jākvalificē kā viens noziedzīgs nodarījums saskaņā ar vienu pantu vai tā daļu atbilstīgi noziedzīgā nodarījuma galvenā tiešā objekta apdraudējumam.¹⁵

Tāds ieskaits Krimināllikuma Sevišķās daļas normu uzbūvē un krimināltiesību nostādnēs bija nepieciešams, lai parādītu Krimināllikumā paredzēto noziedzīgo nodarījumu daudzveidību un sarežģītību to norobežošanā, kas savukārt rada grūtības pareizas Krimināllikuma Sevišķās daļas normas izvēlē un pareizā piemērošanā atbilstīgi reālajā dzīvē izdarītam noziedzīgam nodarījumam.

Analizējot noziedzīgā nodarījuma sastāva teorētiskās nostādnes, tika parādīts, ka pirmais solis Krimināllikumā paredzēto noziedzīgo nodarījumu satura meklējumos ir apdraudējuma tiešā objekta – ar Krimināllikumu aizsargātā interese, kas konstatējama katrā noziedzīgā nodarījumā – noteikšana.

Tomēr, ievērojot prettiesisko pārkāpumu lielo skaitu dažādās jomās, par kuriem paredzēta kriminālatbildība, pareiza Krimināllikuma Sevišķās daļas normas izvēle vēl arvien ir pietiekami sarežģīta, tāpēc krimināltiesību teorijā tiek risināts jautājums par normu apvienošanu lielākās grupās. Tādu normu apvienošana tiek izdarīta, ņemot par pamatu Krimināllikuma Sevišķajā daļā paredzēto noziedzīgo nodarījumu galveno tiešo objektu līdzību (radniecību – tuvas pēc rakstura, būtības) un savstarpējo saskarsmi.

Krimināllikumā paredzēto noziedzīgo nodarījumu apvienošanai noteiktās grupās krimināltiesību teorijā ir izstrādāts jēdziens noziedzīgu nodarījumu grupas objekts, ar ko saprot tādas pašas vai viena veida un savstarpēji saistītas vairākas intereses, kuras apdraud lielāka skaita noziedzīgu nodarījumu grupa.

¹⁵ Vairāk sk.: Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 63.–66. lpp.

Krimināllikuma Sevišķās daļas normu sistēma ir veidota, ņemot par pamatu noziedzīgu nodarījumu grupas objektu. Atbilstīgi šai sistēmai noziedzīgie nodarījumi, kas apdraud tādas pašas vai viena veida intereses, apvienoti Krimināllikuma Sevišķās daļas dažādās nodaļās.

Noziedzīgu nodarījumu grupas objekts ļauj arī pareizi noteikt no jauna radīto krimināltiesību normu vietu jau esošajā Krimināllikuma Sevišķās daļas normu sistēmā.

3. Grupas objekts un Satversmē atzītās un aizsargātās intereses

Latvijas Republikas Satversmē¹⁶ valstiskā līmenī tiesiski, tas ir, piešķirot augstāko juridisko spēku, ir nostiprinātas un aizsargātas valsts, sabiedrības, atsevišķu cilvēku grupu un indivīda pamatintereses.

Tā kā Satversmē tiesiski nostiprināto interešu realizācijas procesā ne vienmēr šīs intereses tiek ievērotas, tad valstī tiek noteikti un realizēti piespiedu ietekmēšanas sistēmas pasākumi. Par pašiem smagākajiem tiesībpārkāpumiem ir noteikta kriminālatbildība, piedraudot ar kriminālsodu. Tādas krimināltiesību normas ir sakārtotas noteiktā sistēmā Krimināllikuma Sevišķajā daļā.

Atbilstīgi iepriekšminētajām Satversmē tiesiski nostiprinātajām un aizsargājām interesēm krimināltiesībās izstrādāts noziedzīgu nodarījumu grupas objekta jēdziens, kas ļauj Krimināllikuma Sevišķajā daļā paredzētos noziedzīgos nodarījumus, pamatojoties uz nodarījumu grupas objekta pazīmēm, sagrupēt noteiktā sistēmā attiecīgās nodaļās.

Tādā izpratnē varam teikt, ka Satversmē tiesiski nostiprinātās un aizsargātās valsts, sabiedrības, atsevišķu cilvēku grupu un indivīdu pamatintereses ir konstitucionālais pamats Krimināllikuma Sevišķās daļas normu sistēmas izveidē un tās attīstībā.

Turpmākajā analizē paskosim Satversmē tiesiski nostiprināto pamatinteresu normatīvajam regulējumam un tā sasaistei ar Krimināllikuma Sevišķās daļas normu sakārtojumu noteiktā sistēmā.

Satversmes VIII nodaļā "Cilvēka pamattiesības"¹⁷ iekļautas pašas svarīgākās konstitucionālās tiesību normas, kurās valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamatintereses.

Satversmes 93. pantā noteikts, ka ikviena cilvēka tiesības uz dzīvību aizsargā likums. Krimināllikuma Sevišķajā daļā iekļauta XII nodaļa "Slepkavība", kas 116. pantā formulēta kā citas personas tīša prettiesiska nonāvēšana. Šajā nodaļā apkopot 9 panti, kuros paredzēta atbildība par personas (cilvēka) dzīvības atņemšanu, pastāvot konkrētiem šajā pantā paredzētajiem citas fiziskas personas nonāvēšanas apstākļiem.

Satversmes 111. pantā pateikts, ka valsts aizsargā cilvēku veselību. Atbilstīgi Krimināllikuma Sevišķās daļas XIII nodaļā paredzēti "Noziedzīgi nodarījumi pret personas veselību". Pavisam šajā nodaļā iekļauti 22 panti.

Satversmes VIII nodaļā noteikts, ka valsts aizsargā cilvēka pamattiesības un brīvības vēl citās jomās. Satversmes 94. pantā teikts, ka ikvienam ir tiesības uz brīvību un personas neaizskaramību. Nevienam nedrīkst atņemt vai ierobežot brīvību

¹⁶ Latvijas Republikas Satversme: pieņemta 1922. gada 15. februārī (spēkā no 07.11.1922.), Latvijas Vēstnesis, 01.07.1993., Nr. 43.

¹⁷ Ar 1998. gada 15. oktobra likumu šī nodaļa izteikta jaunā redakcijā, kas ir spēkā no 06.11.1998.

citādi kā tikai saskaņā ar likumu; 96. pantā – ikvienam ir tiesības uz privātās dzīves mājokļa un korespondences neaizskaramību; 99. pantā – ikvienam ir tiesības uz domas, apziņas un reliģiskās pārliecības brīvību. Krimināllikuma Sevišķās daļas XIV nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret personas pamattiesībām un brīvībām” iekļautas 9 normas.

Satversmes 95. pantā teikts, ka valsts aizsargā cilvēka godu un cieņu. Krimināllikuma Sevišķajā daļā ir XV nodaļa “Noziedzīgi nodarījumi pret personas brīvību, godu un cieņu” (7 panti) un XVI nodaļa “Noziedzīgi nodarījumi pret tikumību un dzimumneaizskaramību” (10 panti).

Satversmes 110. pantā pateikts, ka valsts aizsargā un atbalsta laulību – savienību starp vīrieti un sievieti, ģimeni, vecāku un bērna tiesības. Krimināllikuma XVII nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret ģimeni un nepilngadīgajiem” iekļauti 10 panti.

Saskaņā ar Satversmes 115. pantu valsts aizsargā ikviena tiesības dzīvot labvēlīgā vidē, sniedzot ziņas par vides stāvokli un rūpējoties par tās saglabāšanu un uzlabošanu. Krimināllikuma Sevišķās daļas XI nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret dabas vidi” iekļauti 23 panti, kuros paredzēta atbildība par noziedzīgiem nodarījumiem, kas apdraud dabas vides objektu saglabāšanas, dabas resursu racionālas (saprātīgas) izmantošanas un dabas bagātību atjaunošanas un vairošanas intereses.

Satversmes 105. pantā teikts, ka ikvienam garantētas tiesības uz īpašumu. Īpašumu nedrīkst izmantot pretēji sabiedrības interesēm. Īpašuma tiesības var ierobežot vienīgi saskaņā ar likumu. Īpašuma krimināltiesiskā aizsardzība paredzēta 15 pantos, kas atrodami Krimināllikuma Sevišķās daļas XVIII nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret īpašumu.”

Juridisko un fizisko personu mantisko interešu aizsardzībai kalpo arī Krimināllikuma XIX nodaļas 46 pantos paredzētie “Noziedzīgie nodarījumi tautsaimniecībā”, kas arī apdraud īpašuma intereses materiālo vērtību ražošanas, sadales, maiņas un patēriņa sfērā.

Satversme kā aizsargājamas nostiprina valsts, sabiedrības un atsevišķu cilvēku ārējās un iekšējās drošības intereses, lai nodrošinātu Latvijas kā neatkarīgas demokrātiskas republikas neatkarību, teritoriālo vienotību un suverenitāti (Satversmes 1.–3. pants).

Valsts ārējās drošības interešu aizsardzībai starptautisko tiesību jomā kalpo Krimināllikuma Sevišķās daļas 16 panti IX nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret cilvēci, mieru, kara noziegumi un genocīds”. Krimināllikuma IX¹ nodaļā “Noziegumi, kas saistīti ar terorismu” iekļauti 6 panti, kuros paredzēti noziegumi, kas, it īpaši mūsdienā apstākļos, apdraud gan starptautiskās drošības, gan Latvijas valsts iekšējās drošības intereses. Latvijas valsts iekšējās drošības intereses apdraud noziegumi, kas paredzēti Krimināllikuma Sevišķās daļas X nodaļā “Noziegumi pret valsti” (16 panti). Valsts drošības interešu aizsardzībai kalpo arī Krimināllikuma Sevišķās daļas XXV nodaļā paredzētie nodarījumi “Noziedzīgi nodarījumi militārajā dienestā” (26 panti), kas apdraud valsts militārā dienesta pildīšanas kārtību.

Valsts iekšējās drošības aizsardzības interešu apdraudējumi paredzēti arī Krimināllikuma Sevišķās daļas XX nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret vispārējo drošību un sabiedrisko kārtību” (42 panti) un XXI nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret satiksmes drošību” iekļautie nodarījumi (12 panti).

Satversmē iestrādāts valsts varas dališanas princips, konstitucionāli nostiprinot likumdevēja, izpildu un tiesas varu, paredzot to aizsardzību atsevišķās nodaļās: II nodaļa – Saeima, V nodaļa – Likumdošana, IV nodaļa – Ministru kabinets, VI nodaļa – Tiesa. Papildus tam Satversmes VIII nodaļas “Cilvēka pamattiesības” 92. pantā nostiprināts vainas psiholoģiskās koncepcijas nosacījums, kas pilnībā attiecas uz tiesu varas realizāciju visās tās izpausmēs, risinot vainas jautājumu krimināltiesībās.

Atbilstoši valsts varas dališanas principam Satversmē Krimināllikuma Sevišķajā daļā izveidota X nodaļa “Noziegumi pret valsti” (16 panti) un XXII nodaļa “Noziedzīgi nodarījumi pret pārvaldības kārtību” (30 panti). Krimināllikuma Sevišķās daļas XXIV nodaļa “Noziedzīgi nodarījumi valsts institūciju dienestā” satur noziedzīgus nodarījumus, kas apdraud likumam atbilstošu valsts varas un pārvaldības institūciju darbību, ko izdarījušas valsts amatpersonas (17 panti), XXIII nodaļa “Noziedzīgi nodarījumi pret jurisdikciju” (30 panti) attiecas uz tiesu varas nostiprināšanu.

Krimināllikuma Sevišķās daļas noziedzīgo nodarījumu sistēma nav nemainīga. Veidojot Krimināllikumu, kā arī tā spēkā esamības laikā Krimināllikuma Sevišķās daļas sistēma var mainīties atbilstīgi izmaiņām Latvijas valsts ekonomiskajās, politiskajās un sociālajās apstākļos.

Teikto ilustrēšu ar dažiem piemēriem.

Latvijas Kriminālkodeksa Sevišķās daļas¹⁸ trešajā nodaļā bija paredzēti noziegumi pret personu.

Krimināllikuma Sevišķajā daļā noziedzīgi nodarījumi pret personu tika sadalīti sešās nodaļās, detalizēti veidojot jaunu noziedzīgu nodarījumu sastāvu (XII nodaļa – “Nonāvēšana”, XIII nodaļa – “Noziedzīgi nodarījumi pret personas veselību”, XIV nodaļa – “Noziedzīgi nodarījumi pret personas pamattiesībām un pamatbrīvībām”, XV nodaļa – “Noziedzīgi nodarījumi pret personas brīvību, godu un cieņu”, XVI nodaļa – “Noziedzīgi nodarījumi pret tikumību un dzimumneaizskaramību”, XVII nodaļa – “Noziedzīgi nodarījumi pret ģimeni un nepilngadīgajiem”.

Latvijas Kriminālkodeksa Sevišķajā daļā nebija nodaļas “Noziedzīgi nodarījumi pret dabas vidi”. Tādi noziegumi Latvijas Kriminālkodeksā bija paredzēti septiņos pantos, un tie bija iekļauti šā likuma dažādās Sevišķās daļas nodaļās. Krimināllikuma jaunveidotajā nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret dabas vidi”, ievērojot dabas vides pieaugošo nozīmīgumu visās valsts, sabiedrības un cilvēka interešu jomās, jau tika paredzēti 21 pants, kuros noteikta kriminālatbildība par dabas vides apdraudējumiem.

Latvijas Kriminālkodeksā nebija arī paredzēta īpaša nodaļa – “Noziedzīgi nodarījumi pret satiksmes drošību” (Krimināllikuma XXI nodaļa).

Ar 2018. gada 26. aprīļa likumu (spēkā no 23.05.2018.)¹⁹ Krimināllikuma Sevišķajā daļā veidota jauna IX¹ nodaļa – “Noziegumi, kas saistīti ar terorismu”, iekļaujot tajā sešus pantus.

Taču neatkarīgi no tā, kādas nodaļas Krimināllikuma Sevišķajā daļā tiek veidotas, kādas jaunas normas tajās tiek iekļautas, nemainīgs ir princips, ka nodaļas tiek

¹⁸ Ar Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. gada 22. augusta likumu (Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1991, Nr. 33/34) Latvijas PSR 1961. gada 6. janvāra kriminālkodekss tika uzskatīts par Latvijas Kriminālkodeksu.

¹⁹ Latvijas Vēstnesis, 09.05.2018., Nr. 90.

veidotas, ņemot par pamatu noziedzīgu nodarījumu grupas objektu, kurā iekļautās intereses tiesiski atzīst un aizsargā ar augstāko juridisko spēku apveltītā Latvijas Republikas Satversme.

Kopsavilkums

1. Ikviens noziedzīgs nodarījums izpaužas kā valsts, sabiedrības, atsevišķu cilvēku grupu vai indivīda interešu aizskārums, vai nu nodarot tām kaitējumu, vai draudot tādu nodarīt, tāpēc ar Krimināllikumu aizsargātās intereses tiek uzskatītas par noziedzīga nodarījuma objektu. Intereses, ko apdraud konkrēta veida noziedzīgs nodarījums, ir noziedzīga nodarījuma tiešais objekts.
2. Interese kā sociāla kategorija ir vajadzības, pieredzes un izvēles nosacīta aktīva attieksme pret īstenības objektiem, kuras saturu nosaka valsts, sabiedrības vai atsevišķu indivīdu vajadzības, dažādi labumi un izdevīgums.
3. Noziedzīgu nodarījumu grupas objekts ir tādas pašas vai viena veida un savstarpēji saistītas vairākas intereses, kuras apdraud lielāka skaita noziedzīgu nodarījumu grupa.
4. Krimināllikuma Sevišķās daļas normu sistēma ir veidota, izvēloties par pamatu noziedzīgu nodarījumu grupas objektu. Atbilstīgi šai sistēmai noziedzīgie nodarījumi, kas apdraud tādas pašas vai viena veida intereses, apvienoti Krimināllikuma Sevišķās daļas dažādās nodaļās.
5. Latvijas Republikas Satversmē atzītās un aizsargātās valsts, sabiedrības un cilvēka pamatintereses un to tiesiskais nodrošinājums ir noteicošais konstitucionālais pamats Krimināllikuma Sevišķajā daļā paredzēto noziedzīgu nodarījumu sistēmas izveidē, apvienojot noziedzīgos nodarījumus 17 nodaļās atbilstīgi noziedzīgu nodarījumu grupas objekta pazīmēm.

ĪPAŠUMA AIZSARDZĪBA SATVERSMĒ

PROTECTION OF THE OWNERSHIP BY SATVERSME (CONSTITUTION)

Jānis Rozenfelds, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras profesors

Summary

Constitution of Latvia of 1922 consisted of 88 articles. Chapter VIII of the Constitution addressing human rights' protection became a part of the Constitution only in 1997. Article 105 provides that everyone has the right to own property. Article 105 of Constitution corresponds with the contents of the paragraph 1 of the First Protocol to the European Convention of Human Rights. Protection of the right to ownership as provided by the Constitution is carried out by the Constitutional Court of Latvia. The latter was established in 1996. The current report is based on the analysis of a significant number of judgements which have been handed down by the Constitutional Court in order to establish whether certain acts of legislation are compatible with the Constitution. The effectiveness of such protection could be achieved, if Constitutional court were to scrutinise each contested norm against the Constitution as a whole.

Atslēgvārdi: Satversme, tiesa, īpašums, princips, publiskums

Keywords: Constitution, court, property, principle, publicity

Ievads

Latvijas Republikas Satversmes VIII nodaļas normas, tostarp Satversmes 105. pants, kas paredz tiesības uz īpašumu, ir krietni jaunākas par pašu Satversmi. Satversmes sapulce nespēja vienoties par Satversmē paredzamo tiesību (toreiz – II daļas) apjomu kopumā. Tā paredzētu arī tiesības uz privātīpašumu (101. pantā). Taču tas neizdevās.¹ Pietrūka sešu balsu.² Tieši īpašuma tiesību jautājumā bija vis-

---

¹ Balodis K. Satversmes 105. pants. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Sagatavojis autoru kolektīvs. Zin. vad. prof. R. Balodis. Zin. redkolēģija prof. A. Endziņš, prof. R. Apsītis, akad. T. Jundzis, Satversmes tiesas priekšsēdētājs G. Kūtris. Latvijas Vēstnesis, 2011, 463.–464. lpp.

² Balodis R. Kā ciņa par latgaliešu valodu ietekmēja latviešu valodas statusu. Jurista Vārds, 21.09.2021., Nr. 38 (1200), 25.–31. lpp.

vairāk polarizētie uzskati.³ Pirmo reizi tiesību uz īpašumu aizsardzību paredzēja Latvijas Republikas konstitucionālais likums.⁴

Satversmes VIII nodaļa "Cilvēka tiesības" ar tajā ietverto 105. pantu, kas sākas ar vārdiem "Ikvienam ir tiesības uz īpašumu", stājās spēkā 1997. gada 6. novembrī.

Par Satversmes tiesas dzimšanas dienu uzskatāms 1996. gada 9. decembris.⁵

Satversmes tiesa izskata lietas par likumā vai citos normatīvos aktos ietverto normu atbilstību Satversmei (Satversmes tiesas likums, 16. pants)⁶ gan vispārīgi, gan konkrētā individuālā gadījumā.⁷ Personai ir tiesības iesniegt pieteikumu Satversmes tiesā īpašuma tiesību aizskāruma gadījumā kopš 2001. gada,⁸ ievērojami paplašinot izskatāmo lietu spektru.⁹

1. Satversmes tiesas loma īpašuma tiesību aizsardzībā

Satversmes tiesas loma īpašuma tiesību aizsardzībā izpaužas pastarpināti. Salīdzinot ar vispārējo tiesu, atšķiras Satversmes tiesā aizsargājamo tiesību objekts. Īpašuma tiesību aizsardzība civilprocesuālajā kārtībā vērsta uz konkrētu prāvnieku tiesību aizsardzību pušu sacikstes kārtībā.¹⁰

Satversmes tiesā, tieši pretēji, valda objektīvās izmeklēšanas princips. Konkrētu īpašuma tiesību aizskārums var būt priekšnoteikums lietas ierosināšanai Satversmes tiesā. Šāda aizskāruma novēršana var būt arī viens no Satversmes tiesas lietas rezultātiem. Taču tas nav prioritārais jautājums, uz kuru vērsta apstākļu noskaidrošana Satversmes tiesā. Atšķirīgie Satversmes tiesas darbības principi un uzdevumi nereti noved pie likumu interpretācijas un procesa rezultātiem, kuri kardināli atšķiras no to pašu normu interpretācijas vispārējās tiesās.

Fakti, uz kuriem savos spriedumos balstās vispārējās tiesas, piemēram, zemes applūšana, Satversmes tiesā tiek aplūkoti pavisam citā rakursā. Tā, piemēram, civillietā Nr. CA-0448-21/28,¹¹ administratīvajā lietā Nr. A42-00019-21/10,¹²

³ Klīve Ā. Latvijas neatkarības gadi. Latvijas politiskā veidošanās un augšana. Grāmatu Draugs, 1976, 9.–19. lpp.

⁴ Latvijas Republikas konstitucionālais likums. Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi. 21. pants. Apstiprināts Augstākajā Padomē 1991. gada 10. decembrī. Zaudējis spēku.

⁵ Satversmes tiesa Satversmes tiesai – 25. Jurista Vārds, 07.12.2021., Nr. 49 (1211), 7. lpp. Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/280130-satversmes-tiesai-25/> [aplūkots 28.01.2022.].

⁶ Satversmes tiesas likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/63354-satversmes-tiesas-likums> [aplūkots 07.01.2022.].

⁷ Neimane I. Konstitucionālā kontrole īpašuma tiesību aizsardzībā. Jurista Vārds, 05.07.2005., Nr. 24 (379). Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/111724-konstitucionala-kontrole-ipasuma-tiesibu-aizsardziba/> [aplūkots 22.12.2021.].

⁸ Satversmes tiesas likums, 17. panta (1) daļa, 11) apakšpunkts, spēkā kopš 01.01.2001.

⁹ Rodiņa A. Konstitucionālās sūdzības teorija un prakse Latvijā. Latvijas Vēstnesis, 2009, 61. lpp.

¹⁰ Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīgā, 1933. Autora izdevums. Atkārtoti izdots 2015. gadā, 245. lpp.

¹¹ Pieejams: file:///C:/Users/Janis/Downloads/Anonimizets_nolemums_454900-2789.pdf [aplūkots 18.01.2022.].

¹² Pieejams: file:///C:/Users/Janis/Downloads/Anonimizets_nolemums_447387-2789.pdf [aplūkots 18.01.2022.].

Nr. A420580211¹³ tiesas vērtēja, vai iestājušās pieteicēju norādītās sekas. Satversmes tiesas lietā Nr. 2006-09-03 tie fakti, uz kuriem savos spriedumos balstās vispārējās tiesas, piemēram, zemes applūšana, Satversmes tiesas interešu lokā nonāk, vienīgi vērtējot pieteicēja norādīto tiesību aizskārumu.¹⁴

Tiesības iesniegt pieteikumu par normas neatbilstību Satversmei, konstatējot zināmu subjektīvo tiesību aizskārumu, ir tiesai (Satversmes tiesas likuma¹⁵ 19.¹ pants). Ir pat pausts uzskats, ka šāda pieteikuma iesniegšana atzīstama par tiesas “imperatīvu pienākumu”, taču pretrunā ar šo apgalvojumu nonāk tā paša autora piebilde, ka šāds “pienākums” pastāv tikai ar nosacījumu, ja tiesa “uzskata, ka norma, kas būtu jāpiemēro (...) lietā, neatbilst augstāka juridiska spēka tiesību normai”.¹⁶

Īpašuma tiesības, kuru aizsardzība notiek vispārējās tiesās (galvenokārt – civilprocesuālā un administratīvā procesā), ir subjektīvas mantiskas tiesības. Īpašuma tiesības Satversmes tiesā aizsargā pastarpināti, panākot īpašuma tiesību aizskarošās normas pasludināšanu par neatbilstošu augstāka juridiska spēka tiesību normai (Satversmes tiesas likums, 32. pants, (3) daļa). Minēto jēdzienu attiecību mēdz skaidrot tā, ka Satversmē norādītās “tiesības uz īpašumu” ir gluži vienkārši plašāks jēdziens nekā Civillikumā paredzētais īpašuma jēdziens tāpēc, ka iepriekš minētais ietver lielāka skaita subjektīvo tiesību kopumu nekā pēdējais.¹⁷ Tas nebūtu pareizi. Satversmes tiesas nolēmumos gan nereti norādīts, ka ar “tiesībām uz īpašumu” Satversmes 105. panta izpratnē saprotamas visas mantiska rakstura tiesības, kuras tiesīgā persona var izlietot par labu sev un ar kurām tā var rīkoties pēc savas gribas, tostarp personas ekonomiskās intereses, kas “saistītas ar komercdarbības veikšanu”,¹⁸ arī “tiesības lemt ar īpašumu saistītus jautājumus”,¹⁹ “kustamais un nekustamais īpašums, tiesības ar ekonomisku vērtību, dažādas ekonomiskās intereses”²⁰ utt. Taču no šā uzskaitījuma neizriet, ka tieši konkrētās subjektīvās tiesības veido “tiesību uz īpašumu” saturu. Tiesības uz īpašumu ir konstitucionālas tiesības. Tās attiecas uz jebkuru personu,

¹³ Pieejams: file:///C:/Users/Janis/Downloads/Anonimizets_nolemums_153077-2789.pdf [aplūkots 18.01.2022.].

¹⁴ Satversmes tiesas 2007. gada 8. februāra spriedums lietā Nr. 2006-09-03. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2006-09-03_Spriedums.pdf#search= [aplūkots 04.01.2022.].

¹⁵ Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/63354-satversmes-tiesas-likums> [aplūkots 30.12.2021.].

¹⁶ Normunds Šlitke Civillikums laikmetu griežos un politiku dzirnās. IV daļa – Kopīpašums. Jurista Vārds, 10.12.2021. Pieejams: <https://juristavards.lv/mikrofonas/173-civillikums-laikmetu-griezos-un-politiku-dzirnās-iv-dala-kopipasums/> [aplūkots 30.01.2022.].

¹⁷ Kalniņš E. Īpašums. Jurista Vārds, 15.02.2022., Nr. 7 (1221), 66.–67. lpp.

¹⁸ Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2018-17-03. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2018/08/2018-17-03_Spriedums.pdf#search= [aplūkots 23.12.2021.].

¹⁹ Satversmes tiesas 2009. gada 4. februāra spriedums lietā Nr. 2008-12-01, 8. punkts. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2008-12-01_Spriedums.pdf#search= [aplūkots 31.12.2021.]. Sk. arī: Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2010-71-01, 12.2.2. punkts. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2010-71-01_Spriedums.pdf#search= [aplūkots 31.12.2021.].

²⁰ Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2009-100-03. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2009-100-03_Lemums_izbeigsana.pdf#search= [aplūkots 26.12.2021.]. Sk. arī: Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2010-71-01, 12.2.2. punkts. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2010-71-01_Spriedums.pdf#search= [aplūkots 31.12.2021.].

neraugoties uz to, ka atsevišķām personu kategorijām zināmas īpašuma tiesības, piemēram, tiesības uz zemi, atbilstoši specifiskiem valsts likumiem ir liegtas.²¹

Satversmes tiesa piedalās ar Līgumā par Eiropas Savienību (LESD) 267. pantu iedibinātā sadarbības starp Eiropas Savienības Tiesas (EST) un valsts tiesām mehānismā, ko sauc par prejudiciālā nolēmuma tiesvedību.²²

Satversmes tiesa EST ir uzdevusi jautājumus sešās lietās, kas aptver ļoti dažādas tiesību jomas.²³ To vidū ievērojama loma ir Satversmes 105. panta piemērošanai, ciktāl tā integrēta Eiropas Savienības tiesību sistēmā.²⁴

Līguma par Eiropas Savienības darbību 49. pants liedz piemērot valsts tiesību aktus, kas padara pakalpojumu sniegšanu starp dalībvalstīm grūtāku par pakalpojumu sniegšanu tikai vienas dalībvalsts teritorijā.²⁵

Satversmes 105. pants ir konkretizējams kopsakarā ar Līguma par Eiropas Savienības darbību 49. pantā ietverto uzņēmējdarbības brīvību.²⁶

Atšķirībā no tiesībām uz īpašumu saistībā ar brīvu preču kustību, t. i., tiesībām uz īpašumu uz kustamām lietām, nekustamā īpašuma aizsardzības jomā, tieši otrādi, piemērojams nekustamā īpašuma atrašanās vietas likums (latīņu *lex loci rei sitae* – lietas atrašanās vietas likums). Nekustamā īpašuma aizsardzība visnotaļ balstīta uz nacionālo likumu.

Satversmes 105. panta īpatnība ir tajā ietvertais otrais teikums: “Īpašumu nedrīkst izmantot pretēji sabiedrības interesēm.” Literatūrā pausts viedoklis, ka Satversmes 105. panta otrais teikums ietver pilnīgi patstāvīgu, tieši no Satversmes izrietošu īpašuma tiesību ierobežojumu.²⁷ **Taču šāds apgalvojums disonē ar Satversmes 105. panta trešo teikumu:** “Īpašuma tiesības var ierobežot vienīgi saskaņā ar likumu.”

Latvija par Eiropas Cilvēktiesību konvencijas (ECK)²⁸ dalībvalsti kļuvusi 1995. gada 10. februārī.²⁹ Latvijai ir saistoši Eiropas Cilvēktiesību tiesas (ECT) nolēmumi (ECK 19. pants). ECT var sākt lietas izskatīšanu vienīgi pēc tam, kad visi pieteicēja centieni aizsargāt aizskartās tiesības ar tiem tiesiskajiem līdzekļiem, kas

²¹ Likums par zemes privatizāciju lauku apvidos, 28., 28.¹ pants. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/74241-par-zemes-privatizaciju-lauku-apvidos> [aplūkots 16.02.2022.].

²² Laviņš A., Krastiņš U. Normas konstitucionālā pārbaude Satversmes tiesā un Eiropas Savienības tiesības. Jurista Vārds, 07.12.2021., Nr. 49 (1211), 25.–29. lpp. Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/280144-normas-konstitucionala-parbaude-satversmes-tiesa-un-eiropas-savienibas-tiesibas/> [aplūkots 22.12.2021.].

²³ Tamužs K., Podzorova E. Satversmes tiesas judikatūra 2017–2021: aktualitātes. Jurista Vārds, 07.12.2021., Nr. 49 (1211), 14.–19. lpp. Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/280142-satversmes-tiesas-judikatura-20172021-aktualitates/> [aplūkots 13.12.2021.].

²⁴ Lēmums par jautājumu uzdošanu Eiropas Savienības tiesai prejudiciāla nolēmuma pieņemšanai lietā Nr. 2020-3301. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2020/06/14.07.2020_V%20C4%93r%C5%A1an%C4%81s-EST_liet%C4%81_2020-33-01.pdf#search= [aplūkots 11.12.2021.].

²⁵ Eiropas Savienības Tiesas 2007. gada 5. jūlija spriedums lietā C-522/04 “Komisija/Belģija”, ECLI:E-U:C:2007:405, 37. punkts.

²⁶ Satversmes tiesas 2020. gada 11. jūnija spriedums lietā Nr. 2019-12-01, 23.1. punkts.

²⁷ Balodis K. Satversmes 105. pants. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Sagatavojis autoru kolektīvs. Zin. vad. prof. R. Balodis. Zin. redkolēģija prof. A. Endziņš, prof. R. Apsītis, akad. T. Jundzis, Satversmes tiesas priekšsēdētājs G. Kūtris. Latvijas Vēstnesis, 2011, 468. lpp.

²⁸ Pieejams: https://www.echr.coe.int/documents/convention_lav.pdf [aplūkots 28.01.2022.].

²⁹ Pieejams: <https://www.coe.int/web/portal/latvia> [aplūkots 28.01.2022.].

pieejami atbildīgajā valstī, izrādījušies nesekmīgi, ne vēlāk kā četru (agrāko sešu vietā) mēnešu laikā kopš pēdējā nolēmuma pieņemšanas atbildīgajā valstī (ECK, 35. pants).

Tādējādi Eiropas Cilvēktiesību tiesā lielākoties izskatītas lietas par cilvēktiesību, tostarp tiesību uz īpašumu, aizskārumiem, kurus jau vērtējusi nacionālā tiesa, tostarp – Satversmes tiesa. Līdz ar to katra ECT izskatītā lieta, kurā Latvija izrādījusies zaudētāja, var izraisīt jautājumu, kāpēc ECT konstatētais tiesību aizskārumus nav ticis novērsts pirms pieteikuma iesniegšanas Eiropas Cilvēktiesību tiesā.

2. Īpašuma tiesību aizsardzība Satversmes tiesā pirms tiesību uz konstitucionālo sūdzību nodibināšanas (1997–2001)

Līdz brīdim, kad Satversmes tiesas likumā tika ietvertas indivīdu tiesības iesniegt konstitucionālo sūdzību, Satversmes tiesa sešās lietās ir interpretējusi un piemērojusi Satversmes VIII nodaļas tiesību normas.³⁰

Ministru kabinets 1997. gada 10. janvārī Satversmes 81. pantā noteiktajā kārtībā atcēla likumā “Par uzņēmējdarbības regulēšanu enerģētikā”³¹ noteiktos divkāršos elektroenerģijas iepirkuma cenu tarifus koģenerācijas stacijām astoņus gadus no attiecīgās elektrostacijas ekspluatācijas sākuma.³²

Deputātu grupa apstrīdēja minēto normu Satversmes tiesā.³³ Satversmes tiesa lietā 04-01(97) nosprieda atzīt minētās normas par spēkā neesošām kopš sprieduma pasludināšanas brīža, t. i., no 1997. gada 7. maija.³⁴

Lietā Nr. 04-07(99) “Par Ministru kabineta 1999. gada 30. novembra lēmuma “Par sabiedrības ar ierobežotu atbildību “WINDAU” Bauskas koģenerācijas stacijā ieguldīto ārvalstu investīciju aizsardzību” (protokols Nr. 67, 38. paragrāfs) 1. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmei, Ministru kabineta iekārtas likuma 3. nodaļai, likuma “Par ārvalstu ieguldījumiem Latvijas Republikā” 1. panta pirmajai daļai, Enerģētikas likuma 41. pantam, likuma “Par valsts un pašvaldību īpašuma objektu privatizāciju” 8. panta pirmajai un ceturtajai daļai un likuma “Par akciju sabiedrībām” 49. pantam” Satversmes tiesa nosprieda atzīt apstrīdētās normas par spēkā neesošām kopš to pieņemšanas brīža.³⁵ Minētajās divās saistībā ar OIK (elektroenerģijas obligātā iepirkuma komponente)³⁶ izspriestajās lietās, kā arī lietā Nr. 2005-12-0103, kurā par

³⁰ Ušacka A. Satversmes 8. nodaļas “Cilvēka pamattiesības” interpretācija Satversmes tiesas spriedumos. Jurista Vārds, 27.11.2001. Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/55924-satversmes-8-nodalas-cilveka-pamattiesibas-interpretacija-satversmes-tiesas-spridumos/> [aplūkots 28.01.2022.].

³¹ Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/36937-par-uznemejdarbibas-regulesanu-energetika> [aplūkots 23.01.2022.].

³² Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/04-0197_spridums.pdf#search= [aplūkots 23.01.2022.].

³³ Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/04-0197_Stenogramma.pdf#search= [aplūkots 23.01.2022.].

³⁴ Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/04-0197_spridums.pdf#search= [aplūkots 23.01.2022.].

³⁵ Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/04-0799_Spridums.pdf#search= [aplūkots 23.01.2022.].

³⁶ Kas ir OIK, un kāpēc tā ir mūsu rēķinos? Pieejams: <https://lvportals.lv/skaidrojumi/281264-kas-ir-oik-un-kapec-ta-ir-musu-rekinos-2016> [aplūkots 24.01.2022.].

Satversmei neatbilstošu atzina nekustama īpašuma ekspropriācijas procedūru un taisnīgas atlīdzības noteikšanas kritērijus,³⁷ apstrīdētās normas Ministru kabinets bija pieņēmis t. s. steidzamības kārtībā Saeimas sesiju starplaikā. Neilgi pēc tam Saeima veica grozījumus Satversmē, nobalsojot par priekšlikumu izslēgt Satversmes 81. pantu, ņemot vērā, ka šā panta pielietošana ne vienmēr ir bijusi veiksmīga.³⁸

3. Apstrīdēto tiesību normu pieņemšanas un personas tiesību aizsardzības procedūra

Satversmes tiesa kā Satversmes 105. panta pārkāpumu nereti kvalificējusi tieši apstākli, ka īpašuma tiesību ierobežojums nav paredzēts likumā vai arī normatīvais akts, kas paredz šādu ierobežojumu, pieņemts, pārkāpjot noteikto procedūru, vai arī noteiktais ierobežojums apstrīdētajā normā nav formulēts pietiekami skaidri.

Spriedumā lietā Nr. 2008-01-03 Satversmes tiesa atzina Ministru kabineta noteikumus par neatbilstošiem augstāka spēka likuma normai.³⁹

Satversmes tiesa secināja, ka likuma normā, kas noteic ierobežojumus īpašnieku rīcībā ar noteiktu šķirņu suņiem (Dzīvnieku aizsardzības likuma 10. panta 2. punkta), nav iekļauts pilnvarojums valdībai noteikt arī aizliegumu atsevišķu šķirņu suņu turēšanai, vairošanai un ievēšanai valstī.⁴⁰ Lietā Nr. 2013-21-03 Satversmes tiesa nolēma atzīt Rīgas domes 2007. gada 19. jūnija saistošo noteikumu Nr. 80 “Sabiedriskās kārtības noteikumi Rīgā” 4.1. un 15. punktu par neatbilstošiem Latvijas Republikas Satversmes 105. panta pirmajam un trešajam teikumam un spēkā neesošiem kopš to pieņemšanas brīža, jo tie pieņemti *ultra vires*.⁴¹

Normas, kas noteica piespiedu nomas maksas apmēru, Satversmes tiesā atzītas par neatbilstošām Satversmei lietā Nr. 2008-36-01, tad – lietā Nr. 2010-22-01,⁴² pēc tam – lietā Nr. 2017-17-01.⁴³

Paužot atsevišķās domas par minēto spriedumu, Satversmes tiesas tiesneši A. Laviņš un J. Neimanis norādīja, ka “tiesa nepamatoti atturējās no apstrīdēto normu atbilstības pārbaudes Satversmes 105. panta pirmajam un trešajam teikumam”.⁴⁴ Savu

³⁷ Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2005-12-0103. Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2005-12-0103_spriedums.pdf#search=\[aplūkots 23.12.2021.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2005-12-0103_spriedums.pdf#search=[aplūkots%2023.12.2021.]).

³⁸ Pieejams: [https://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimaLIVS.nsf/webAll?SearchView&Query=\(Title\)*satversme*&SearchMax=0&SearchOrder=4](https://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimaLIVS.nsf/webAll?SearchView&Query=(Title)*satversme*&SearchMax=0&SearchOrder=4) [aplūkots 04.02.2022.].

³⁹ Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2008-01-03_Spriedums.pdf#search=\[aplūkots 23.01.2022.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2008-01-03_Spriedums.pdf#search=[aplūkots%2023.01.2022.]).

⁴⁰ Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2002-01-03. Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2002-01-03_Spriedums.pdf#search=\[aplūkots 23.12.2021.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2002-01-03_Spriedums.pdf#search=[aplūkots%2023.12.2021.]).

⁴¹ Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2013-21-03_Spriedums.pdf#search=\[aplūkots 09.01.2022.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2013-21-03_Spriedums.pdf#search=[aplūkots%2009.01.2022.]).

⁴² Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2010-22-01_Spriedums.pdf#search=\[aplūkots 17.01.2022.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2010-22-01_Spriedums.pdf#search=[aplūkots%2017.01.2022.]).

⁴³ Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2017/07/2017-17-01_Spriedums.pdf#search=\[aplūkots 17.01.2022.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2017/07/2017-17-01_Spriedums.pdf#search=[aplūkots%2017.01.2022.]).

⁴⁴ Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2017/07/2017-17-01_Atseviskas_domas_Lavins_Neimanis.pdf#search=\[aplūkots 17.01.2022.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2017/07/2017-17-01_Atseviskas_domas_Lavins_Neimanis.pdf#search=[aplūkots%2017.01.2022.]).

nepiepriekšēju vairākuma viedoklim tiesneši A. Laviņš un J. Neimanis pamatoja ar to, ka Satversmes tiesa nav ņēmusi vērā pārmaiņas ekonomiskajā situācijā, kādas iestājušās laika periodā starp lietā Nr. 2017-17-01 un iepriekšējās līdzīga rakstura lietās Nr. 2008-36-01 un Nr. 2010-22-01, argumentējot, ka valdības ilgtermiņa obligāciju likmes mainījušās laika periodā no 2007. līdz 2017. gadam.⁴⁵ Lietā pieaicinātā persona S. Dolgopolovs skaidroja, ka apstrīdētajā normā ietvertās procentu likmes bija kompromisa produkts starp radikālāko un konservatīvāko politisko viedokli.⁴⁶ No sprieduma lietā Nr. 2017-17-01 izriet, ka apstrīdētā norma pieņemta, neveicot tās ietekmes analīzi.

Satversmes tiesa nesaskatīja racionālu izskaidrojumu Komerclikuma 284. panta otrajā daļā ietvertajam aizliegumam statūtos noteikt lielāku nepieciešamo balsu vairākumu svarīgu lēmumu pieņemšanai.⁴⁷

Satversmes tiesa spriedumā lietā Nr. 2019-12-01 secināja, ka Satversmes 105. pantā ietvertās tiesības uz īpašumu ir konkretizējamas kopsakarā ar Līguma par Eiropas Savienības darbību 49. pantā ietverto uzņēmējdarbības brīvību. Lietā Nr. 2008-47-01 Satversmes tiesa citēja Eiropas Kopienu Tiesas (Lielā palāta) 2008. gada 3. septembra spriedumā apvienotajās lietās Nr. C-402/05 P un Nr. C-415/05 atziņas par personas īpašuma tiesību aizskārūmu. Izvērtējot noteiktā īpašuma tiesību ierobežojuma samērīgumu, tiesa ņēma vērā to, vai personai bija pieejamas atbilstošas procedūras savu tiesību efektīvai aizsardzībai,⁴⁸ kā arī atsaucās uz Satversmes tiesas 2008. gada 5. novembra spriedumu lietā Nr. 2008-04-01.⁴⁹

Lietā Nr. 2008-05-03 Satversmes tiesa nosprieda atzīt Lažas pagasta padomes saistošo noteikumu noteiktos īpašuma aprobežojumu par neatbilstošiem Satversmes 105. pantam, pamatojoties uz to, ka tie nav balstīti uz zinātniski pamatotiem aprēķiniem un pētījumiem.⁵⁰

Lietā Nr. 2020-59-01 Satversmes tiesa nosprieda atzīt Ceļu satiksmes likuma 7.1 panta trešo daļu par neatbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 105. pantam, jo šī norma neparedz individuālu vērtējumu gadījumos, kad pastāv objektīva nepieciešamība pārvietot ceļu inženierbūvi vai satiksmes organizācijas tehnisko līdzekli.⁵¹

Lietā Nr. 2019-37-0103 Satversmes tiesa nosprieda atzīt Ministru kabineta 2016. gada 9. februāra noteikumu Nr. 85 "Dabasgāzes piegādes un lietošanas

⁴⁵ Satversmes tiesas tiesnešu A. Laviņa un J. Neimaņa atsevišķās domas, 20.5.–21. rindkopa.

⁴⁶ Satversmes tiesas sēdes stenogramma lietā Nr. 2017-17-01. Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2017/07/Stenogramma_2017-17-01_2_dala.pdf#search=\[aplūkots 17.01.2022.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2017/07/Stenogramma_2017-17-01_2_dala.pdf#search=[aplūkots 17.01.2022.]).

⁴⁷ Satversmes tiesas 2009. gada 4. februāra spriedums lietā Nr. 2008-12-01, 11. punkts. Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2008-12-01_Spriedums.pdf#search=\[aplūkots 31.12.2021.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2008-12-01_Spriedums.pdf#search=[aplūkots 31.12.2021.])

⁴⁸ Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2008-47-01_Spriedums.pdf#search=\[aplūkots 31.12.2021.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2008-47-01_Spriedums.pdf#search=[aplūkots 31.12.2021.]).

⁴⁹ Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2008-04-01_Spriedums.pdf#search=\[aplūkots 31.12.2021.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2008-04-01_Spriedums.pdf#search=[aplūkots 31.12.2021.]).

⁵⁰ Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2008-05-03_Spriedums.pdf#search=\[aplūkots 20.01.2022.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2008-05-03_Spriedums.pdf#search=[aplūkots 20.01.2022.]).

⁵¹ Freivalde I. Satversmes tiesas spriedums atsvabina tramvaju kontakttikla atsaitēs "sapītos" namīpašniekus. Jurista Vārds, 30.11.2021., Nr. 48 (1210), 25.–26. lpp. Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/280085-satversmes-tiesas-spriedums-atsvabina-tramvaju-kontakttikla-atsaites-sapitos-namipasniekus/> [aplūkots 03.01.2022.].

noteikumi” 98., 99. un 100. punktu par neatbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 64. un 105. pantam, jo apstrīdētajās normās ietvertais tiesību ierobežojums nav noteikts ar pienācīgā kārtībā pieņemtu likumu.⁵²

Lietā Nr. 2018-17-03 Satversmes tiesa nosprieda atzīt Rīgas domes 2006. gada 7. februāra saistošo noteikumu Nr. 38 “Rīgas vēsturiskā centra un tā aizsardzības zonas teritorijas izmantošanas un apbūves noteikumi” 459. punktu⁵³ par atbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 105. panta pirmajam, otrajam un trešajam teikumam.⁵⁴ Atsevišķajās domās divi tiesneši norādīja, ka nepiekrīt spriedumā secinātajam, ka apstrīdētā norma ir izdota, pamatojoties uz likumdevēja piešķirto pilnvarojumu. Atsaucoties uz vairākiem agrāk pieņemtiem Satversmes tiesas spriedumiem, tiesneši norādīja uz nekonsekvenci, lemjot par pašvaldībai deleģēto tiesību apjomu.⁵⁵ Ari lietā Nr. 2013-21-03 (sk. 2. apakšodaļu), kurā tika vērtēti Rīgas domes saistošie noteikumi, kas paredzēja īpašuma tiesību ierobežojumu (aizliegumu trokšņot), Satversmes tiesa atzina labi domāto, bet subordināciju pārkāpjošo (lēmums bija pieņemts *ultra vires*) saistošo noteikumu punktu par Satversmes 105. pantam neatbilstošu.

Spriedumā lietā Nr. 2011-01-01 “Par Civillikuma 1068. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 105. pantam” Satversmes tiesa noraidīja konstitucionālo sūdzību. Viens no pamatojumiem bija tas, ka pieteicēja prasība vispārējās jurisdikcijas tiesā noraidīta nevis apstrīdētās normas nepilnību dēļ, bet gan tāpēc, ka pieteicējs formulējis savu prasījumu neatbilstoši tam mērķim, ko vēlējis sasniegt, iesniedzot prasību.⁵⁶ “Pieteikuma iesniedzēja – tiesa – uzskatīja, ka norma, kas liedz krasta kāpu aizsargjoslā celt jaunas ēkas un būves un paplašināt esošās, ierobežo personas tiesības atjaunot līdz pamatiem nodegušas ēkas un neatbilst tiesībām uz īpašumu. Satversmes tiesa secināja, ka šāds aizliegums no normas neizriet, ja normu interpretē pilnvērtīgi.”⁵⁷ Pieteikuma iesniedzēja nav pilnībā izmantojusi juridiskās metodes konkrētā tiesiskā strīda atrisināšanai.⁵⁸

Lietā Nr. 2006-09-03 Satversmes tiesa atzina par Satversmei neatbilstošu detālplānojumu, kura piemērošana aizskar privātā īpašuma tiesības, jo nožogojums aizsargjoslas norobežošanai kavēja īpašniekiem izmantot zemes gabalu. Spriedums tomēr nenovērsa atkārtotu īpašuma tiesību pārkāpumu, ko izraisīja pašvaldības precizētais detālplānojums. Nekustamā īpašuma īpašnieks, uzskatot, ka ir aizskartas tiesības lietot īpašumu, 2007. gada 11. jūnijā iesniedza pieteikumu administratīvajā tiesā. Administratīvās tiesas Senāts 2011. gada 10. oktobrī iesniedza pieteikumu Satversmes

⁵² Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2019/12/2019-37-0103_Spriedums.pdf#search=\[aplūkots 20.01.2022.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2019/12/2019-37-0103_Spriedums.pdf#search=[aplūkots 20.01.2022.]).

⁵³ “Aizliegts ierīkot spēļu zāli zemesgabalos JC, JC1, JC2, JC3 un JC4, izņemot četru un piecu zvaigžņu viesnīcās.”

⁵⁴ Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2018/08/2018-17-03_Spriedums.pdf#search=\[aplūkots 17.01.2022.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2018/08/2018-17-03_Spriedums.pdf#search=[aplūkots 17.01.2022.]).

⁵⁵ Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2018/08/2018-17-03_Atseviskas_domas_Ku%C4%8Ds_Kusi%C5%86%C5%A1-1.pdf#search=\[aplūkots 17.01.2022.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2018/08/2018-17-03_Atseviskas_domas_Ku%C4%8Ds_Kusi%C5%86%C5%A1-1.pdf#search=[aplūkots 17.01.2022.]).

⁵⁶ Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2011-01-01_Spriedums.pdf#search=\[aplūkots 31.12.2021.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2011-01-01_Spriedums.pdf#search=[aplūkots 31.12.2021.]).

⁵⁷ Neimanis J. Pieteikuma juridiskais pamatojums. Jurista Vārds, 07.12.2021., Nr. 49 (1211), 20.–24. lpp. Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/280143-pieteikuma-juridiskais-pamatojums/> [aplūkots 04.01.2022.].

⁵⁸ Lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2014-16-01. Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2014-16-01_Lemums_izbeigsana.pdf#search=\[aplūkots 03.01.2022.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2014-16-01_Lemums_izbeigsana.pdf#search=[aplūkots 03.01.2022.]).

tiesā ar jautājumu par piemērojamo normu interpretāciju, taču Satversmes tiesa atteicās ierosināt lietu, uzskatot, ka pieteikumam trūkst juridiskā pamatojuma.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa 2021. gada 21. septembra spriedumā atzina, ka aizsargjoslas izveide iesniedzēju īpašumā būtiski ierobežoja iesniedzēju tiesības uz īpašumu un pieteicēju ciestais īpašuma tiesību aizskārums netika pienācīgi atlīdzināts.⁵⁹ Valstī nav pieejami atbilstoši kompensējošie mehānismi.⁶⁰

Latvijas valsts nespēja nodrošināt tādu nekustamo īpašumu publiskās reģistrācijas sistēmu, uz kuru iespējams paļauties, novedusi pie ECHR konstatētā īpašuma tiesību pārkāpuma.⁶¹

Satversmes tiesa piedalās ar LESD 267. pantu iedibinātā sadarbības starp EST un valsts tiesām mehānismā, ko sauc par prejudiciālā nolēmuma tiesvedību.⁶²

Satversmes tiesa EST ir uzdevusi jautājumus sešās lietās, kas aptver ļoti dažādas tiesību jomas.⁶³ To vidū ievērojama loma ir Satversmes 105. panta piemērošanai, ciktāl tā integrēta Eiropas Savienības tiesību sistēmā.⁶⁴

4. Tiesības uz īpašumu un intereses Satversmē un Civillikumā

Satversmes tiesa mēdz atšķirīgi nekā pats tiesību subjekts saprast šā subjekta intereses, līdz ar to tiesību norma, kas likumdevēja izpratnē izdota īpašnieka interesēs, paša tiesību subjekta izpratnē ierobežo viņa īpašuma tiesības. Lietā Nr. 2008-34-01 pieteicēja, kurai bija atjaunotas īpašuma tiesības uz zemi, uz kuras atradās daudzdzīvokļu dzīvojamā māja, uzskatīja, ka apstrīdētā norma ierobežo viņas kā īpašnieces tiesības brīvi izvēlēties likumā paredzētās piespiedu nomas vietā citu, viņas interesēm atbilstošāku lietu tiesisko attiecību nodibināšanu ar daudzdzīvokļu ēkas dzīvokļu īpašniekiem, kas būtu līdzīgas tam tiesiskajam režīmam, kas noteikts ostas teritorijā, norādot, ka brīvostās starp zemes īpašnieku un ostas pārvaldi pastāvēt lietu tiesiskas attiecības. Ar personālservitūtu apgrūtinātās zemes īpašnieks saņemot ierobežotu atlīdzību, bet ostas pārvalde veicot nodokļu maksājumus, kas gulstas uz zemes īpašumu. Šajā gadījumā zemes gabalu īpašnieki varot saņemt lielāku ienākumu no sava īpašuma. Savu nolēmumu atzīt apstrīdētās normas par atbilstošām Satversmei

⁵⁹ Case of Bērziņš and others v. Latvia. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%222001-212012%22%5D%7D> [aplūkots 03.01.2022.].

⁶⁰ Biksiniēce-Martinova L. Administratīvo tiesu prakses mijiedarbība ar Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūru. Jurista Vārds, 21.12.2021., Nr. 51/52 (1213/1214), 68.–72. lpp. Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/280252-administrativo-tiesu-prakses-mijiedarbiba-ar-eiropas-cilvektiesibu-tiesas-judikaturu/> [aplūkots 03.01.2022.].

⁶¹ Judgement in case Dzirnīs v. Latvia, para 85. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%222001-17-0161%22%5D%7D> [aplūkots 19.10.2021.].

⁶² Laviņš A., Krastiņš U. Normas konstitucionālā pārbaude Satversmes tiesā un Eiropas Savienības tiesības. Jurista Vārds, 07.12.2021., Nr. 49 (1211), 25.–29. lpp. Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/280144-normas-konstitucionala-parbaude-satversmes-tiesa-un-eiropas-savienibas-tiesibas/> [aplūkots 22.12.2021.].

⁶³ Tamužs K., Podzorova E. Satversmes tiesas judikatūra 2017–2021: aktualitātes. Jurista Vārds, 07.12.2021., Nr. 49 (1211), 14.–19. lpp. Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/280142-satversmes-tiesas-judikatura-20172021-aktualitates/> [aplūkots 13.12.2021.].

⁶⁴ Lēmums par jautājumu uzdošanu Eiropas Savienības Tiesai prejudiciāla nolēmuma pieņemšanai lietā Nr. 2020-33-01. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2020/06/14.07.2020_V%20C4%93r%C5%A1an%C4%81s-EST_liet%C4%81_2020-33-01.pdf#search= [aplūkots 11.12.2021.].

Satversmes tiesa cita starpā pamatoja ar argumentu, ka “likumdevēja izvēle par labu piespiedu nomai bija atbilstošāka tā brīža situācijai” (Satversmes tiesas sprieduma 23.1. punkts), kā arī: “Pieteikuma iesniedzējas īpašuma tiesības, nodibinot servitūtu, netiktu ierobežotas mazāk kā piespiedu nomas gadījumā” (Satversmes tiesas sprieduma 23.2. punkts).⁶⁵

Atšķirībā no civiltiesiskās īpašuma tiesību izpratnes, kam raksturīgi uztvert tās kā īpašnieka vienpusēju “varu pār lietu”, tai pretstatot pārējo personu pasīvu pienākumu atturēties no iejaukšanās īpašnieka privāto tiesību sfērā, Satversmes tiesa dažos spriedumos nonākusi pie secinājumiem, ka ar īpašuma tiesību aprobežojumiem jāsaprot ne tikai aizliegumi īpašniekam veikt zināmas darbības ar īpašumu vai paciest citu personu darbības, bet arī pozitīvi normatīvo aktu diktēti priekšraksti, kas paredz īpašnieka aktīvu darbību. Spriedumā lietā Nr. 2013-20-03 Satversmes tiesa atzina par Satversmes 105. pantam atbilstošiem Rīgas pilsētas saistošos noteikumus Nr. 125 “Rīgas pilsētas teritorijas kopšanas un būvju uzturēšanas noteikumi”. Satversmes tiesa atzina, ka noteiktās pamata tiesības iespējams ierobežot, ne vien sašaurinot personas īpašuma tiesību apjomu, bet arī uzliekot personai noteiktus ar īpašumu saistītus pienākumus.⁶⁶ Nenoliedzot to, ka īpašniekam līdzsvara nodrošināšanai starp privātajām un sabiedrības interesēm īpašniekam var uzlikt pienākumus,⁶⁷ nevar piekrist apgalvojumam, ka šādi pienākumi ietilpst īpašuma tiesību tvērumā. Lietā Nr. 201-20-03 iztīrītie privātmāju īpašnieku pienākumi nodrošināt tīrību uz piegulšajām ielas daļām atbilst reālnastas saturam. Reālnasta ir uz nekustamu īpašumu gulošs pastāvīgs pienākums atkārtoti dot noteiktus izpildījumus naudā, graudā vai klaušās (Civillikums, 1260. pants). Pienākums uzkopt ielu nav paredzēts par labu sabiedrībai, bet gan ielas īpašniekam, kas var būt gan pašvaldība, gan valsts, gan privātpersona (Ceļu satiksmes likums, 1. pants, 1) punkts).⁶⁸

Likums paredz, ka manta, kas personas īpašumā vai valdījumā nonākusi noziedzīga nodarījuma rezultātā (noziedzīgi iegūta manta), atdodama pēc piederības īpašniekam vai likumīgajam valdītājam.⁶⁹ Šo likuma normu praksē attiecina arī uz nekustamu īpašumu. No tā izriet, ka arī nekustamu īpašumu, kas reģistrēts uz personas vārda, šai personai var atņemt, neraugoties uz to, ka šī persona labticīgi ieguvusi nekustamo īpašumu un nav varējusi zināt par šiem kriminālprocesā konstatētajiem apstākļiem. Satversmes tiesa atzina apstrīdētās normas par Satversmei atbilstošām, neraugoties uz to, ka šo normu piemērošana rada apdraudējumu personas tiesībām uz īpašumu visos tajos gadījumos, kad kriminālprocesa virzītājs nolemj atdot noziedzīgā ceļā iegūtu nekustamu īpašumu īpašniekam, kurš to zaudējis noziedzīga nodarījuma rezultātā, bet šis nekustamais īpašums lēmuma pieņemšanas brīdī reģistrēts

⁶⁵ Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2008-34-01_Spriedums.pdf#search=\[aplūkots 25.01.2022.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2008-34-01_Spriedums.pdf#search=[aplūkots 25.01.2022.]).

⁶⁶ Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2013-20-03. Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2013/12/2013-20-03_Spriedums.pdf#search=\[aplūkots 26.12.2021.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2013/12/2013-20-03_Spriedums.pdf#search=[aplūkots 26.12.2021.]).

⁶⁷ Balodis K. Case law of the Constitutional Court and private law, pp. 158–159. Collection of Research Papers in Conjunction with the 6th International Scientific Conference of the Faculty of Law of the University of Latvia. Constitutional Values in Contemporary Legal Space II. 16–17 November, 2016. Pieejams: https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Jur-konf-6_2016_Legal-Space-II.pdf [aplūkots 22.12.2021.].

⁶⁸ Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/45467-celu-satiksmes-likums> [aplūkots 25.01.2022.].

⁶⁹ Kriminālprocesa likums, 355. pants. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums> [aplūkots 13.12.2021.].

uz labticīga ieguvēja vārda zemesgrāmatā. Ievēribas cienīgs it sevišķi ir apstāklis, ka Satversmes tiesa nesaskatīja šajā situācijā pretrunu ar Satversmes 105. pantu, uzskatot, ka īpašuma ekspropriācija šajā situācijā nenotiek.⁷⁰

Lietā Nr. 2011-19-01⁷¹ Satversmes tiesa vadījies no atziņas, ka īpašuma tiesību nodibina jau pirkuma līguma noslēgšana. Atsevišķajās domās par šo spriedumu Satversmes tiesas tiesnesis K. Balodis vērsa uzmanību uz to, ka apstrīdētās normas atbilstība Satversmes 105. pantam nav spriedumā līdz galam izvērtēta.⁷² Lietā Nr. 2005-10-03 Satversmes tiesa, atsaucoties uz Civillikuma 963. pantu, nolēma izbeigt lietu par Kuldīgas rajona padomes 1999. gada 15. decembra Kuldīgas rajona teritorijas plānojuma 2. daļas 8.3.1. punkta par Spīķu HES atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 105. pantam. Iesniedzējam piederošā “Baložu” māju zeme tika applūdināta 1997. gadā, bet kopš 2000. gada turpinās tiesvedība par īpašuma tiesību aizskāruma novēršanu.

Neraugoties uz to, Vārmes pagasta padome 2004. gadā pieņēma teritorijas plānojumu, pārkāpjot tiesības, ko pašvaldībai piešķir Teritorijas plānošanas likums.⁷³ Jautājums par to, vai tiesība uz nekustamā īpašuma sastāvā ietilpstošo applūdināto zemi izbeigusies, atstāts izskatīšanai vispārējā tiesā.

Savukārt lietā Nr. 2020-63-01 Satversmes tiesa atzina par atbilstošu Satversmei zemes reformas rezultātā izveidojušos faktisko situāciju, kas tiesas ieskatā ieguvusi neatgriezenisku raksturu, kaut arī neatbilst likumam. Satversmes tiesa konstatēja, ka, iespējams, zemes reformas gaitā pieļauto kļūdu dēļ “[Z]eme zem publiskajiem ūdeņiem var būt nonākusi privātā īpašumā zemes reformas laikā, atjaunojot īpašuma tiesības uz to (uz līdzvērtīgu zemi citā vietā) vai piešķirot to lietošanā. Šie lēmumi vairs nav atceļami, jo ir stājušies spēkā, turklāt jau notikuši darījumi ar šo zemi (...)”⁷⁴ Izveidojusies pretruna starp sākotnējo, Civillikumā paredzēto regulējumu un tiesisko regulējumu, ko paredz Zemes pārvaldības likuma 15. pants.⁷⁵ Neraugoties uz konstatētajām pretrunām publisko ūdeņu tiesiskajā regulējumā, Satversmes tiesa pieņēma lēmumu par tiesvedības izbeigšanu, nesaskatot ekspropriācijas pazīmes normās par atsevišķu ezeru ietveršanu publisko ezeru sarakstā, neraugoties uz to, ka zeme zem to ūdeņiem nonākusi privātpersonu īpašumā. Jautājums tika skatīts, pamatojoties uz Latgales apgabaltiesas pieteikumiem par Civillikuma grozījumiem, ar kuriem Kamenkas ezers (Latvijas daļa), Skirnas ezers (Latvijas daļa) un Šķirnates ezers (Latvijas daļa) iekļauts Publisko ezeru sarakstā. Pieteikumu iesniedzējas tiesvedībā ir civillietas Nr. C12265418, Nr. C12247418 un Nr. C12259018, kurās Daugavpils prokuratūra valsts interesēs cēlusi prasību citstarp pret vairākām privātpersonām

⁷⁰ Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2016-07-01. Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/05/2016-07-01_Spriedums-1.pdf#search=\[aplūkots 13.12.2021.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/05/2016-07-01_Spriedums-1.pdf#search=[aplūkots 13.12.2021.]).

⁷¹ Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2011-19-01_Spriedums.pdf#search=\[aplūkots 25.01.2022.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2011-19-01_Spriedums.pdf#search=[aplūkots 25.01.2022.]).

⁷² Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2011-19-01_Atseviskas_domas.pdf#search=\[aplūkots 25.01.2022.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2011-19-01_Atseviskas_domas.pdf#search=[aplūkots 25.01.2022.]).

⁷³ Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2005-10-03_spriedums.pdf#search=\[aplūkots 12.01.2022.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2005-10-03_spriedums.pdf#search=[aplūkots 12.01.2022.]).

⁷⁴ Satversmes tiesas 2021. gada 15. oktobra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2020-63-01. Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2020/12/2020-63-01_lemums_par_tiesvedibas_izbeigšanu.pdf#search=\[aplūkots 04.01.2022.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2020/12/2020-63-01_lemums_par_tiesvedibas_izbeigšanu.pdf#search=[aplūkots 04.01.2022.]).

⁷⁵ Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/270317-zemes-parvaldibas-likums> [aplūkots 11.01.2022.].

par īpašuma tiesību izbeigšanu uz zemi zem Kamenkas, Skirnas un Šķirnates jeb Kimbarcišķu ezeriem un attiecīgo zemesgrāmatas ierakstu grozīšanu.

Latgales apgabaltiesas pieteikums argumentēts cita starpā ar to, ka, iekļaujot Kamenkas, Skirnas un Šķirnates jeb Kimbarcišķu ezeru daļas Publisko ezeru sarakstā, varētu būt radīti juridiski priekšnoteikumi Kamenkas, Skirnas un Šķirnates jeb Kimbarcišķu ezeru gultnes ekspropriācijai, t. i., īpašuma tiesību atņemšanai personām, kuras Kamenkas, Skirnas un Šķirnates jeb Kimbarcišķu ezeru daļas bija ieguvušas īpašumā.⁷⁶ Grūti iedomāties, pirmkārt, ezera gultnes izmantošanu privātā īpašnieka vajadzībām, vienlaikus saglabājot ezera kā publiskas lietas statusu. Otrkārt, izprast, kā ezera gultnes atrašanās privātīpašumā savienojama ar sabiedrības interešu nodrošināšanu attiecībā uz publiskajiem ezeriem, kuri veido daļu no Latvijas robežas ar Baltkrieviju.

Arī šajā gadījumā jautājums par to, vai tiesība uz nekustamā īpašuma sastāvā ietilpstošo zem ezera gultnes esošo zemi izbeigusies sakarā ar to, ka ezers ietverts Publisko ezeru sarakstā, atstāts izskatīšanai vispārējā tiesā.

5. Tiesību uz īpašumu problemātika, Satversmes tiesā izskatot pieteikumus, kuros nav norādīts uz apstrīdēto normu neatbilstību Satversmes 105. pantam

Dažkārt daudzu subjektu tiesības uz īpašumu daudz būtiskāk skartas Satversmes tiesā izskatītajās lietās, kurās Satversmes 105. pants pat nav pieminēts.

Lietā Nr. 09-02(98), kurā pieteikuma iesniedzējs apstrīd Augstākās Padomes 1992. gada 15. septembra lēmuma “Par Latvijas Republikas likuma “Par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskajām vajadzībām” spēkā stāšanās kārtību” 2. punkta otrās un ceturtās daļas (1996. gada 19. decembra likuma redakcijā) atbilstību 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas Pirmā protokola 1. pantam, Satversmes tiesa atzina, ka apstrīdētā norma Protokola 1. pantam atbilst.⁷⁷ ECHR lietā Vistiņš un Perepjolkins pret Latviju 105. paragrāfā pauda šaubas, vai minētais likums atbilst kritērijiem, taču ECHR neveica šā Satversmes tiesas atzinuma pārvērtēšanu, atrodot, ka ECTK Pirmā protokola 1. panta pārkāpums izpaužas pieteicējiem piešķirtās kompensācijas acīmredzamā nesamērīgumā (sprieduma 131. paragrāfs). ECT arī norādīja uz legītīma mērķa trūkumu (129. paragrāfs).⁷⁸

Minētā lieta iezīmīga vēl arī ar to, ka Satversmes tiesas spriedumā nepelnīti atstāts bez ievēribas pieteicēju pārstāvja vairākkārt uzsvērtais apstrīdēto likuma grozījumu

⁷⁶ Satversmes tiesas 2021. gada 15. oktobra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2020-63-01. Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2020/12/2020-63-01_lemums_par_tiesvedibas_izbeigšanu.pdf#search=\[aplūkots 04.01.2022.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2020/12/2020-63-01_lemums_par_tiesvedibas_izbeigšanu.pdf#search=[aplūkots 04.01.2022.]).

⁷⁷ Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/09-0298_Spriedums.pdf#search=\[aplūkots 17.02.2022.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/09-0298_Spriedums.pdf#search=[aplūkots 17.02.2022.]).

⁷⁸ Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-114277%22%5D%7D> [aplūkots 17.02.2022.].

trūkums, kas izpaudās, apzināti ierobežojot ieinteresēto personu tiesības tiesā apstrīdēt ekspropriējamā nekustamā īpašuma kompensācijas apmēru.⁷⁹

Lietām, kurās norādīts uz tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpumiem, nereti koncentrējas milzīgs potenciāls iespējamiem lielu sabiedrības grupu tiesību uz īpašumu aizskārumiem.

Satversmes tiesa 2010. gada 26. janvārī pieņemtajā spriedumā lietā Nr. 2010-08-01 atzina par Satversmei neatbilstošu Civilprocesa likuma 396. un 397. pantā paredzēto iespēju ķīlas ņēmējam pārdot ieķīlāto nekustamo īpašumu, iepriekš nepaziņojot par to ķīlas devējam.⁸⁰

Satversmes tiesa minētajā lietā atzina par Satversmei atbilstošām apstrīdētās normas tajā daļā, kurā tās nodrošināja ķīlas ņēmēja tiesības vienpusēji noteikt labprātīgās izsoles sākumcenu un citus izsoles noteikumus, neraugoties uz to, ka tiesnesim likums neparedz tiesības pārliecināties par izsoles ierosinātāja noteiktās cenas atbilstību izsolei nododamā nekustamā īpašuma patiesajai vērtībai. Apstākļos, kad kreditors arī pēc ieķīlātā nekustamā īpašuma pārdošanas saglabā tiesības piedzīt no parādnieka parāda nesegto daļu, šis regulējums nodrošina gan iespēju kreditoram ieķīlāto nekustamo īpašumu pārdot par t. s. “ātrās pārdošanas cenu”, gan tiesības uz atlikušā parāda piedziņu, nepastāvot garantijām, ka nekustamos īpašumus izsolē iegūst ar kreditoru saistītas personas, tādējādi veidojot t. s. banku pārņemto īpašumu kategoriju. Neraugoties uz milzīgo negatīvo ietekmi uz valsts ekonomisko atveseļošanu pēc 2008. gada krīzes, kuras dēļ radās situācija, kas vērtēta lietā Nr. 2010-08-01, nebūtu pamatoti sagaidīt, ka Satversmes tiesas spēkos būtu novērst procedūras trūkumus, kas radušies, pakāpeniski izņemot no tiesiskā regulējuma Civilprocesa likumā paredzētos piedziņu un parādnieku interešu līdzsvarošanas mehānismus.

Satversmes tiesa nolēma izbeigt tiesvedību lietā Nr. 2018-13-03 “Par Ministru kabineta 1998. gada 21. aprīļa noteikumu Nr. 139 “Noteikumi par Latvijas būvnormatīvu LBN205-97 “Mūra un stiegrota mūra konstrukciju projektēšanas normas”” 4. un 5. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 90. pantam”, pamatojoties uz to, ka pieteikuma iesniedzējs nav ievērojis Satversmes tiesas likuma 19.² panta ceturtajā daļā noteikto konstitucionālās sūdzības iesniegšanas termiņu.⁸¹

Satversmes tiesa nolēma izbeigt tiesvedību lietā Nr. 2020-52-01, pamatojoties uz to, ka pieteikumi Satversmes tiesā iesniegti nevis 2020. gada 17. augustā, kā to, lemjot par lietas ierosināšanu, konstatējusi Satversmes tiesas kolēģija, bet gan 2020. gada 18. augustā. Tādējādi pieteikumu iesniedzējas nav ievērojušas Satversmes tiesas likuma 19.² panta ceturtajā daļā noteikto konstitucionālās sūdzības iesniegšanas termiņu.⁸²

⁷⁹ Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/09-0298_Stenogramma.pdf#search=\[aplūkots 17.02.2022.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/09-0298_Stenogramma.pdf#search=[aplūkots 17.02.2022.]).

⁸⁰ Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2010-08-01_Spriedums.pdf#search=\[aplūkots 10.01.2022.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2010-08-01_Spriedums.pdf#search=[aplūkots 10.01.2022.]).

⁸¹ Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2018/07/2018-13-03_Lemums_izbeig%C5%A1ana.pdf#search=\[aplūkots 17.01.2022.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2018/07/2018-13-03_Lemums_izbeig%C5%A1ana.pdf#search=[aplūkots 17.01.2022.]).

⁸² Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2020/09/2020-52-01_lemums_par_tiesvedibas_izbeigsanu.pdf#search=\[aplūkots 20.01.2022.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2020/09/2020-52-01_lemums_par_tiesvedibas_izbeigsanu.pdf#search=[aplūkots 20.01.2022.]).

Kopsavilkums

1. Satversmē norādītās “tiesības uz īpašumu” nav gluži vienkārši plašāks jēdziens nekā Civillikumā paredzētais īpašuma jēdziens tāpēc, ka “tiesības uz īpašumu” ietver lielāka skaita subjektīvo tiesību kopumu. Tiesības uz īpašumu kā konstitucionālas tiesības attiecas uz jebkuru personu pat arī tādā gadījumā, ja atsevišķām personu kategorijām zināmas īpašuma tiesības, piemēram, tiesības uz zemi, ar likumu aizliegts iegūt.
2. Satversmes tiesas spriedumiem ir nozīmīga loma varas dalīšanas principu līdzsvarošanā.
3. Satversmes tiesas loma īpašuma tiesību aizsardzībā izpaužas pastarpināti.
4. Īpašuma aizsardzību Satversmē nodrošina Satversmes normu kopums, tostarp 1., 92. un 105. pants.
5. Satversmes tiesā dominējošā izpratne par personas tiesību uz īpašumu un ar likumu nodrošināto interešu savstarpējo attiecību atšķiras no vispārējo tiesu praksē pielietotās minēto jēdzienu izpratnes.
6. Satversmes 105. panta tvērums ir plašāks, nekā izsecināms no tajā ietverto normatīvo priekšrakstu gramatiskā iztulkojuma.
7. Satversmes tiesa, uzsverot Satversmes 105. panta satura atbilstību Eiropas cilvēka tiesību konvencijas Pirmā protokola 1. pantam, savā praksē ne vienmēr minēto aspektu respektējusi pietiekamā apjomā.
8. Satversmes tiesa, veicot Satversmei pakārtoto normu interpretāciju, ne vienmēr ņem vērā vispārējo tiesu nolēmumos pielietoto iztulkojumu. Neraugoties uz šo atšķirīgo pieeju, vairākās lietās, ko Satversmes tiesa ierosinājusi, pamatojoties uz civilajā vai administratīvajā tiesvedībā konstatēto konstitucionālo tiesību problēmu, Satversmes tiesa tomēr tiesvedību izbeigusi, nododot principiālu jautājumu vispārējo tiesu vērtējumam.

SEKCIJA

LATVIJAS PRIVĀTTIESĪBAS
LAIKMETA GRIEŽOS

PASŪTĪTĀJA ATTEIKŠANĀS NO PIEGĀDES LĪGUMA

BUYER'S WITHDRAWAL FROM THE SUPPLY CONTRACT

Jānis Kārklīšs, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras profesors

Summary

The Latvian Civil Law provides for a strict rule regarding the binding force of a contract. The basic rule is that no one has the right to withdraw from the contract due to difficulties in performing the contract at a later date, nor may the withdrawal from the contract take place because the other party is not performing the contract. Thus, the principle of *pacta sunt servanda* is enshrined in Latvian contract law. However, there are certain provisions in the Civil Law that allow a party to unilaterally withdraw from the contract, if the other party does not comply with it or there are other circumstances that give the right to terminate the contractual relationship, – such as termination of the authorization agreement, early termination of storage, withdrawal from the service agreement in specific cases, etc. Despite the strict regulation regarding the binding force of the contract, there is an article (art. 2108) in the Latvian Civil Law which stipulates that in the case of a supply contract, the customer is entitled to refuse delivery if the circumstances have changed. This right is a unique exception in Latvian contract law, which is additionally supplemented by the customer's obligation to compensate the supplier for losses. The purpose of this paper is to analyse the historical origins of these exceptions, their rationale, and conclusions as to whether such an exception should be retained in Latvian contract law.

Atslēgvārdi: piegādes līgums, līguma saistošais spēks, atteikšanās no piegādes līguma, pārgrozījušies apstākļi

Keywords: delivery contract, binding force of contract, withdrawal from delivery contract, changed circumstances

Ievads

Latvijas Civillikums¹ paredz samērā stingru regulējumu attiecībā uz līguma saistošo spēku. Pamatnoteikums ir, ka nevienai personai nav tiesību atkāpties no līguma saistībā ar vēlāk radušām grūtībām izpildīt līgumu, tāpat no līguma nevar atkāpties tāpēc, ka otra puse nepilda līgumu vai tāpēc, ka tā to nepilda (1587., 1588. pants). Tādējādi Latvijas līgumtiesībās ir nostiprināts *pacta sunt servanda*

¹ Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937. [16.02.2022. red.].

principis. Jau pirmskara Latvijas juridiskajā literatūrā tika pausts viedoklis, ka *pacta sunt servanda* princips vairāk atbilst civiltiesiskās apgrozības interesēm, “*bet līgumu revidēšana, kas ārkārtējo apstākļu dēļ palikuši netaisni, ir likumdevēja, bet ne tiesneša uzdevums*”.² Neraugoties uz Civillikuma stingro nostāju attiecībā uz līguma saistošā spēku principu, Civillikumā ir atrodamas arī tādas tiesību normas, kas tomēr ļauj līdzējam vienpusēji atkāpties no līguma, ja otra puse to nepilda, vai arī pastāv citi apstākļi, kas dod tiesības izbeigt līgumattiecības, – piemēram, pilnvarojuma līguma uzteikums, glabāšanas līguma pirmstermiņa pārtraukšana (ar pienākumu gan veikt pilnu samaksu, ja līgums ir atlīdzības), atkāpšanās no uzņēmuma līguma, ja uzņēmējs atkāpjas no plāna u. tml. Minētie izņēmumi no līguma saistošā spēka principa ir paredzēti kā tiesība, ko līdzējs var izmantot, taču Civillikums vispārīgi nepieļauj no līguma atkāpties prettiesiski. Neraugoties uz šo fundamentāli pamatoto pieeju, Civillikumā ir atrodams pants (2108. panta otrais teikums), kas paredz piegādes līguma gadījumā pasūtītājam tiesības atteikties no piegādes, ja ir pārgrozījušies apstākļi: “*Pasūtītājs gan var pārgrozījušos apstākļu dēļ atteikties no līguma, bet viņam tādā gadījumā jāatlīdzina piegādātājam visi zaudējumi.*” Turklāt šī atteikšanās tiesības esamība piegādes līgumā ir unikāls izņēmums Latvijas līgumtiesībās, kas papildināta ar pasūtītāja pienākumu atlīdzināt piegādātājam zaudējumus. Vērtējot panta konstrukciju, jāsecina, ka tā ir savdabīga, jo, no vienas puses, tā piešķir pasūtītājam tiesību atteikties no līguma, bet, no otras puses, rada pienākumu atlīdzināt zaudējumus. Tieši zaudējumu atlīdzināšanas pienākums, kas vienmēr ir saistāms ar neatļautu darbību, norāda uz to, ka Civillikuma 2108. pants faktiski atļauj prettiesiski atkāpties no līguma, kas ir unikāls izņēmums Civillikumā (turpmāk – CL). Šo tēzi pastiprina arī doktrīnā izteiktais viedoklis, ka atteikšanās tiesību izmantošana 2108. panta kontekstā ir saistīta ar tādām pašām sekām, kādas izraisa līguma prettiesiska nepildīšana, proti, ar pienākumu atlīdzināt piegādātājam visus zaudējumus.³

Šā raksta mērķis ir analizēt CL 2108. pantā paredzētā izņēmuma vēsturisko izcelsmi, tā pamatojumu un izdarīt secinājumus par to, vai šāds izņēmums būtu jāsauglabā Latvijas līgumtiesībās arī turpmāk.

1. Civillikuma 2108. panta izcelsme

Civillikuma 2108. pants, kas paredz pasūtītāja tiesības atteikties no pasūtījuma, bez pārgrozījumiem ir pārņemts⁴ no 1864. gada Baltijas Vietējo likuma kopojsma III daļas (turpmāk – BVLK III daļa) 4021. panta.⁵ Analizējot šā panta avotus, secināms, ka BVLK III daļas 4021. pants norāda uz šīs tiesību normas iespējamo avotu – paražu

² Ozoliņš O. Civiltiesību reforma Latvijā. Grām.: Darbam un tiesībām. Rīga: Latvijas Krimināltiesību biedrības izdevums, 1939, 159.–160. lpp.

³ Torgāns K. Komentārs Civillikuma 2108. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs K. Torgāna zinātniskajā redakcijā, Rīga: Mans Īpašums, 1998, 466. lpp.

⁴ Civillikuma salīdzināmais pantu rādītājs, kas dod pārskatu par to, kuri 1937. g. izd. Civillikuma panti atvieto 1864. g. izd. Civillikumu pantus. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1938, 21. lpp.

⁵ Provincialrecht der Ostseegouvernements. Dritter Theil. Privatrecht. Liv-, Est- und Curlaendisches Privatrecht. Zusammengestellt auf Befehl des Herrn und Kaisers Alexander II. St. Petersburg: In der Buchdruckerei der Zweiten Abtheilung Seiner Kaiserlichen Majestät Eigener Kanzlei, 1864, S. 682.

tiesībām (*Gewohnheitsrecht* – vācu val.; *обычное право* – krievu val.). Norāde uz paražu tiesībām nav skaidra, un tam nav atrodams arī pārliecinošs skaidrojums tā laika tiesību literatūrā⁶, tomēr, veicot turpmāku izpēti un dziļāk iepazīstoties ar piegādes līguma regulējuma izcelsmi, kļūst skaidrs, ka apskatāmā tiesību norma (neatkarīgi no attiecīgās paražas pastāvēšanas Baltijas provincēs) BVLK III daļā ir pārņemta no 1794. gada Vispārējo Prūsijas zemes tiesību Pirmās daļas 984. un 985. paragrāfa.⁷ Vispārējo Prūsijas zemes tiesību⁸ Pirmās daļas 984. paragrāfs noteica: “*Ja pārgrozijušos apstākļu dēļ apsolutā piegāde kļūs nederīga vai nebūs nepieciešama tam mērķim, kuram to bija paredzējis pasūtītājs, tad pēdējais var no līguma atkāpties.*” Savukārt atbilstoši šā likuma 985. paragrāfam “*šādā gadījumā viņam ir pienākums pilnīgi atlidzināt piegādātājam visus no pēdējā puses veiktus sagatavošanas darbus, pūles vai izdevumus*”.

Uz to, ka šī BVLK III daļas tiesību norma ir pārņemta no Prūsijas tiesībām, norāda arī profesors Karls Erdmans, atzīmējot, ka BVLK III daļa neklasificē piegādes līgumu kā pirkuma līguma blakus līgumu.⁹ Attiecībā uz piegādes līguma dabu profesors Vasilijš Sinajskis norādījis, ka no civiltiesību teorijas skatupunkta šis līgums uzskatāms par pirkuma līguma blakus līgumu, ja vien likumdevējs pretēji piegādes līguma dabai nekonstruē to kā patstāvīgu tiesisku darījumu. Šajā sakarā norādāms, ka ne tikai Baltijas un Prūsijas civiltiesībās, bet arī Krievijas impērijas tiesībās pretēji vairuma Rietumeiropas valstu tiesībām piegādes līgums tika regulēts kā patstāvīgs tiesisks darījums.¹⁰ Krievijas impērijas likumu krājuma X sējuma 1. daļas¹¹ 1737. un 1738. pants, kas noteica piegādes līguma pamatus, bija piemērojams (tāpat kā turpmākais nodaļas regulējums) arī uzņēmuma un pārvaldījuma līgumam. Neraugoties uz to, Krievijas tiesību doktrīnā un tiesu praksē tika radīti šo tiesisko darījumu nošķiršanas kritēriji. Tādējādi, izstrādājot Krievijas impērijas Civilkodeksa 1905. gada projektu, bija paredzēts atsevišķs regulējums uzņēmuma līgumam un pārvaldījuma līgumam, savukārt piegādes līgumu bija paredzēts klasificēt kā pirkuma līgumu.¹²

⁶ Jāatzīmē, ka profesors Frīdrihs Georgs fon Bunge ar paražu tiesību jēdzienu BVLK III daļas kontekstā apzīmēja ne tikai nerakstītus vietējo tiesību priekšrakstus, bet arī saskaņīgus vietējo zemes un pilsētu augstāko tribunālu, tiesu kolēģijas un Senāta nolēmumus, kas nav pamatoti ar skaidriem pozitīvo tiesību avotiem. Sk.: Нольде А. Очерки по истории кодификации мѣстныхъ гражданскихъ законовъ при графѣ Сперанскомъ. Выпускъ II. Кодификація мѣстнаго права прибалтійскихъ губерній. С.-Петербургъ: Сенатская типографія, 1914, с. 123–124.

⁷ Нольде А. Очерки по истории кодификации мѣстныхъ гражданскихъ законовъ при графѣ Сперанскомъ. Выпускъ II. Кодификація мѣстнаго права прибалтійскихъ губерній. С.-Петербургъ: Сенатская типографія, 1914, с. 618.

⁸ Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten [Vispārējās Prūsijas zemes tiesības]. Pieejams: <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/ALR1fuerdiepreussischenStaaten1794teil1.htm> [aplūkots 15.10.2021.].

⁹ Эржданъ К. Обязательственное Право Губерній Прибалтійскихъ. Переводъ и дополнительные примѣчания М. О. Гредингера. Рига: Изданіе мирового судьи Ф. Е. Камкина, 1908, с. 459–460.

¹⁰ Синайский В. Основы гражданского права в связи с Частью III Свода Узаконений, действующих в Латвии и Эстонии. Выпуск II. Вещное право. Обязательственное право. Семейное право. Наследственное право. Рига: Издание акц. о-ва Вальтерс и Рапа, 1926, с. 201.

¹¹ Сводъ законовъ Россійской Имперіи. Том X. Часть 1-я. Изданіе 1900 года. Pieejams: <https://civil.consultant.ru/reprint/books/211/> [aplūkots 16.01.2022.].

¹² Гражданское уложение. Проектъ Высочайше учрежденной Редакціонной Комисіи по составленію Гражданскаго уложенія (Съ объясненіями, извлеченными изъ трудовъ Редакціонной Комисіи и съ приложеніемъ законопроекта объ авторскомъ правѣ, одобреннаго Государственною Думою). Под редакціей И. М. Тютрюмова. Составилъ А. Л. Саатгчанъ. Томъ Второй. С.-Петербургъ: Изданіе книжнаго магазина «Законовѣдніе», 1910, с. 529.

Nobeidzot apskatu par CL 2108. panta izcelsmi, nevar nepamanīt, ka Prūsijas tiesību piegādes līguma regulējums tika recipēts (daļēji) ne tikai Baltijas tiesībās, tā recepcija bija plānota arī Dienvidvācijā, proti, Virtembergas Karalistē. Tā Virtembergas Karalistes 1839. gada Tirdzniecības kodeksa projekta noteikumi par piegādes līgumu saturēja Vispārējo Prūsijas zemes tiesību Pirmās daļas 981.–987. paragrāfam identiskus priekšrakstus, tostarp attiecībā uz pasūtītāja tiesībām atteikties no piegādes līguma pārgrozījušos apstākļu dēļ un pienākumu atlīdzināt zaudējumus (365. pants), un šādu tiesību neesamību piegādātājam (364. pants).¹³ Norādāms, ka Virtembergas Tirdzniecības kodeksa projekta 365. panta otrā daļa pasūtītāja atteikšanās gadījumā paredzēja, ka piegādātājam ir tiesības ne tikai atlīdzināt sagatavošanās darbu izdevumus, bet arī atrauto peļņu. Atrautā peļņa nebija atlīdzināma tikai tad, ja piegādes pieņemšana nav notikusi nepārvaramas varas dēļ.¹⁴

2. Atteikšanās tiesības pamatojums Civillikuma 2108. pantā

Analizējot vēsturiskos avotus, kas ir pamatā CL 2108. panta izcelsmei, ir jāapskata šajos avotos atrodamais pamatojums pasūtītāja atteikšanās tiesību esamībai. Prūsijas zinātniskajā literatūrā norādīts, ka viena no piegādes līguma pazīmēm ir tā, ka līgumam ir jābūt izpildītam noteiktā termiņā (vai termiņos), kas turklāt atšķirībā no pirkuma līguma parasti tiek noteikts pēc kāda laika posma. Tādējādi piegādes līguma perfekcija jeb izpildīšana, piegādājot līguma objektu, laika ziņā ir attāla, un šāds darījums tiek saukts vai nu par piegādes līgumu, vai par pirkumu uz piegādi (*Lieferungskauf* – vācu val.).¹⁵ Profesors Augusts Lēbers savā tirdzniecības tiesību monogrāfijā, vērtējot piegādes līguma juridisko dabu, ir norādījis, ka pirkums norobežojams arī no uzņēmuma piegādāšanas līguma, ar kuru uzņēmējs apņemas radīt, ražot jaunu individuālu mantu. Turpretim, ja uzņēmuma līguma priekšmets ir atvietojava manta, tad tas uzskatāms par piegādāšanas līgumu, kurš nesatur sevī pirkumam svešo un pirkumā neieejošo pienākumu (t. i., radīt kaut ko jaunu). Tālāk profesors norāda, ka piegādāšanas līgums *договор поставку* (krievu val.) atšķirīties no pirkuma ar to, ka piegādāšanas līguma priekšmets varot būt tikai atvietojava manta un ka šis līgums paredzot zināmu laika brīdi starp līguma slēgšanu un izpildīšanu.¹⁶

Prūsijas tiesību literatūrā teikts, ka piegādes līguma noslēgšanas brīdī piegādātājam pašam parasti nav lietas, kura viņam ir jāpiegādā pasūtītājam. Līdz ar to piegādātājs ar piegādes līgumu uzņemas pienākumu ne tikai lietu piegādāt, bet arī to sagatavot vai iegūt. Tādējādi piegādes līgumā (atšķirībā no pirkuma līguma) būtiski atšķiras iespējama līguma objekta stāvoklis, jo atbilstoši Prūsijas tiesībās izteiktajām atziņām pirkuma līguma objekts ir lieta, kas jau pieder pārdevējam vai tiek prezumēta

¹³ Entwurf eines Handelsgesetzbuches für das Königreich Württemberg mit Motiven. I. Theil. Entwurf eines Handelsgesetzbuches. Stuttgart: Verlag der J. B. Metzler'schen Buchhandlung, 1839, S. 111–112.

¹⁴ Entwurf eines Handelsgesetzbuches für das Königreich Württemberg mit Motiven. II. Theil. Motive. Stuttgart: Verlag der J. B. Metzler'schen Buchhandlung, 1840, S. 336–337.

¹⁵ Löwenberg K. F. B. Über den Lieferungs-Vertrag unter Berücksichtigung des Handels mit geldwerthen Papieren. Berlin: Verlag von Veit und Comp., 1846, S. 74, 88.

¹⁶ Loebers A. Tirdzniecības tiesību pārskats. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1926, 193. lpp.

par tādu.¹⁷ Ņemot vērā šīs piegādes līgumam specifiskās atšķirības, Prūsijas tiesībās tiek pamatota atteikšanās tiesības esamība, kas ir saistīta ar piegādātāja pienākumu ne tikai lietu atsavināt, bet arī to piegādāt, ar ko saprot arī pašas lietas sagādi, iegādāšanos (iegūšanu īpašumā) un atsavināšanu.¹⁸ Šāda atteikšanās tiesības iztulkošana savukārt ir pilnā mērā saskaņota ar citu šā līguma pazīmi, saskaņā ar kuru starp piegādes līguma noslēgšanu un tā izpildīšanu (atšķirībā no pirkuma līguma) parasti paiet zināms termiņš, kura laikā pasūtītājam var zust nepieciešamība pēc pasūtītās lietas,¹⁹ uz ko cita starpā norāda arī Vispārējo Prūsijas zemes tiesību Pirmās daļas 984. paragrāfa vārdi par piegādes nederīgumu un nepieciešamības neesamību.

To, ka piegādes līgums ir vērst uz preces nodošanu nākotnē, ir minējis arī Karls Erdmans, norādot, ka piegādes līgums ir nosacīts ar noteiktu termiņu, savukārt no pirkuma līguma dabas izriet tiesības uz tūlītēju preces saņemšanu. Par piegādes līguma priekšmetu tiek uzskatīta nevis nodošana, kā tas ir pirkuma līgumā, bet gan piegādāšana, ar ko jāsaprot virkne darbību, kas ir nepieciešamas, lai nodotu lietu ieguvēja patiesā varā (valdījumā un īpašumā). Tāpēc piegādātājs arī atbild par piegādi un ar to saistītu risku; tieši tāpēc piegādātājam ir uzlikts pienākums "atnest" lietu pasūtītājam; nevis pēdējam doties pie piegādātāja pēc lietas.²⁰ Tieši šī darbība "sagādāt lietu" tiek pamatota kā būtiskā atšķirība ar pirkuma līgumu, un caur šo prizmu Prūsijas tiesību literatūrā ir ticis pamatots, ka atteikšanās tiesība ir piešķirama kreditoram visos darījumos, kuru priekšmets ir kādas darbības veikšana (vai atturēšanās no darbības).²¹

Lai arī vēsturiskais cariskās Krievijas piegādes līguma regulējums nesaturēja noteikumus par pasūtītāja tiesībām atteikties no līguma, tomēr tiesību doktrīnā uz šādām tiesībām tika norādīts, turklāt attiecinot tās arī uz piegādātāju. Profesors Dmitrijs Meiers, raksturojot piegādes līgumu, ir atzīmējis, ka piegādes līguma noslēgšanas gadījumā pati piegāde parasti notiek tikai pēc kāda termiņa iestāšanās (nevis uzreiz). Iestājoties šim termiņam, preces vērtība var būt citāda nekā līguma noslēgšanas brīdī. Līdz ar to līgumos starp privātpersonām piegādes cena nereti tiek noteikta apmērā, kāds pastāv piegādes brīdī (piemēram, puses 1. oktobrī vienojas, ka piegādātājs nākamā gada 1. martā piegādās pasūtītājam noteiktu preci par 1. marta tirgus cenu). Tomēr biežāk cena tiek noteikta piegādes līguma noslēgšanas brīdī. Līdz ar to, gadījumā ja piegādes izpildes laikā cena ir augstāka, nekā bija pielīgta, un nepastāv šķēršļi preču iegādei, tad pasūtītājam nav izšķiroši, vai saņemt preci

¹⁷ Bornemann W. Systematische Darstellung des Preußischen Civilrechts mit Benutzung der Materialien des Allgemeinen Landrechts. Dritter Band, enthaltend den speciellen Theil des Obligationen-Rechts. Zweite vermehrte und verbesserte Ausgabe. Berlin: Jonas Verlagsbuchhandlung, 1843, S. 190.

¹⁸ Dernburg H. Lehrbuch des Preußischen Privatrechts. Zweiter Band. Halle an der Saale: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1878, S. 367.

¹⁹ Förster F. Preußisches Privatrecht. Bearbeitet von Dr. M. E. Eccius. II. Band. Das Recht der Schuldverhältnisse. Siebente Auflage. Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer, 1896, S. 100–101.

²⁰ Эрдманъ К. Обязательственное Право Губерній Прибалтійскихъ. Переводъ и дополнительныя примѣчания М. О. Гредингера. Рига: Изданіе мирового судьи Ф. Е. Камкина, 1908, с. 459–460; Буковский В. Сводъ гражданскихъ узаконеній губерній Прибалтійскихъ съ продолженіемъ 1912–1914 г. г. и съ разъясненіями въ 2 томахъ. Томъ II, содержащій Право требованій. Рига: Типографія Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1732.

²¹ Bornemann W. Systematische Darstellung des Preußischen Civilrechts mit Benutzung der Materialien des Allgemeinen Landrechts. Dritter Band, enthaltend den speciellen Theil des Obligationen-Rechts. Zweite vermehrte und verbesserte Ausgabe. Berlin: Jonas Verlagsbuchhandlung, 1843, S. 182, 190.

vai naudas summu zaudējumu atlīdzības veidā, kas kompensē sadārdzinājumu. Tas pats, tikai otrādi, notiek gadījumos, kad preces tirgus cena kļūst zemāka.²² Tādējādi atteikšanās no piegādes līguma neietekmē viena vai otrā līdzēja tiesības uz peļņas saņemšanu. Neraugoties uz šo tiesību literatūrā pausto skaidrojumu, jāsecina, ka šāds viedoklis tomēr nav nostiprinājies tā laika tiesu praksē.

Otrs arguments, kāpēc šādas atteikuma tiesības vēsturiski tika paredzētas, ir apstākļi, ka piegādes līgumus izmantoja pārsvarā tirgotāji savu krājumu sagādei. Kā norādījis Karls Erdmans, piegādes līgumi lielākoties tika slēgti starp tirgotājiem un līdz ar to ir sastopami tirdznieciskajā apgrozībā. No teiktā izriet, ka apskatāmais tiesiskais darījums piederēja pārsvarā pie tirdzniecības tiesībām.²³ Arī citās zemēs 19. gadsimta gaitā tika norādīts, ka piegādes līgums ir tirdzniecības darījums, līdz ar to tā noslēgšanai ir nepieciešams, lai līdzēji būtu tirgotāji.²⁴ Tomēr pati par sevi šī atziņa neizskaidro, kāpēc tieši attiecībā uz piegādes līgumu (un vienīgi attiecībā pret pasūtītāju) likumdevējs ar CL 2108. panta otro teikumu ir paredzējis fundamentālu atkāpi no vispārējā principa. Diezgan droši var apgalvot, ka, izstrādājot CL 2108. panta otrās daļas redakciju, likumdevēja mērķis nebija regulēt atteikšanās tiesību vienīgi starp tirgotājiem, par ko liecina tas, ka šīs tiesības izlietošana ir atkarīga no apstākļu izmaiņas iestāšanās un ir piešķirta tikai vienam no līdzējiem.

Visbeidzot, viens no skaidrojumiem atteikšanās tiesību esamībai piegādes līgumā varētu būt apstākļi, ka piegādes līgums vēsturiski tika uzskatīts tuvāks uzņēmuma līguma dabai, nevis pirkuma līgumam. Kā minēts iepriekš, cariskās Krievijas tiesībās piegādes līguma noteikumi bija piemērojami vienlīdz uzņēmuma līgumam. Latvijas tiesību literatūrā²⁵ ir norādīts, ka uzņēmuma līguma gadījumā pasūtītājam ir tiesības atkāpties no izdarītā pasūtījuma, neraugoties uz to, ka šāda atkāpšanās ir prettiesiska. Tomēr, ja pasūtītājs no uzņēmuma līguma ir atkāpies neatbilstoši līguma noteikumiem vai likumam, šādā situācijā uzņēmējam ir tiesības prasīt no pasūtītāja zaudējumu atlīdzināšanu. Nepamatotas uzņēmuma līguma izbeigšanas gadījumā uzņēmējam nav tiesību prasīt, lai pasūtītājs viņam nodod vai atstāj lietu apstrādei, proti, uzņēmuma līguma un tajā ietvertā pasūtījuma izpildei. Šajā sakarā norādāms, ka normatīvie akti neparedz šādu lietas nodošanu piespiedu kārtā, proti, nevienam uzņēmējam nevar būt prasījums pret pasūtītāju, kas pēc būtības piespiedu pasūtītāju sadarboties ar uzņēmēju. Likums neparedz uzņēmēja subjektīvās tiesības prasīt, lai pasūtītājs viņu pielaistu pie darbu izpildes (viņam iepriekš nodoto lietu apstrādes). Šāda atteikšanās tiesību uzņēmuma līgumā tiek skaidrota ar to, ka pasūtītājam var būt objektīvi zudusi vēlme saņemt pakalpojumu, piemēram, ikviens var pārdomāt par virtuves remonta nepieciešamību vai plastiskās operācijas nepieciešamību, un šādā gadījumā, pat ja uzņēmuma līgums jau ir noslēgts, uzņēmējam ir jārespektē šāda pasūtītāja vēlmju maiņa. Tomēr, tā kā šāda "pārdomāšana" ir pretrunā līguma saistošā spēkā principam, CL to nepadara par tiesisku, bet tieši pretēji – tā dod

²² Русское гражданское право. Чтенія Д. И. Мейера, изданныя по запискамъ слушателей подъ редакцію А. И. Вицына. Изданіе десятое съ исправленіями и дополненіями А. Х. Гольмстена. Петроградъ: Изданіе Юридическаго книжнаго магазина Н. К. Мартынова, 1915, с. 443.

²³ Эрдманъ К. Обязательственное Право Губерній Прибалтійскихъ. Переводъ и дополнительные примѣчанія М. О. Гредингера. Рига: Изданіе мирового судьи Ф. Е. Камкина, 1908, с. 459–461.

²⁴ Entwurf eines Handelsgesetzbuches für das Königreich Württemberg mit Motiven. II. Theil. Motive. Stuttgart: Verlag der J. B. Metzler'schen Buchhandlung, 1840, S. 334.

²⁵ Daži jautājumi par uzņēmuma līguma izpratni. Rīga, Jurista Vārds, 2019, Nr. 36, 7.–13. lpp.

uzņēmējam tiesības prasīt zaudējumu atlīdzinājumu, tostarp atrauto peļņu, kuru tas būtu ieguvis, ja pasūtītājs “nepārdomātu” un turpinātu pildīt līgumu. Arī profesors Vladimirs Bukovskis šajā sakarā norādīja, ka, gadījumā ja uzņēmējs pasūtītāja vienpusējas gribas dēļ un bez savas vainas ir spiests darbu pārtraukt, viņš ir tiesīgs prasīt samaksu ne tikai par jau paveikto darbu un izdevumiem, bet arī saņemt neiegūto peļņu, kas viņam būtu pienākusies, pabeidzot pielīgto darbu.²⁶

Vērtējot mūsdienu līgumtiesību teorijas jaunākās atziņas, jāsecina, ka viens no autoritīvākajiem avotiem – Kopējā modeļa projekts²⁷ (*Draft of Common Frame of Reference* – angļu val.) – nesatur atsevišķi piegādes līguma regulējumu, jo piegādes līgums tiek uzskatīts par pirkuma līguma blakus noteikumu. Tomēr, analizējot uzņēmuma līgumu regulējumu attiecībā uz atteikšanās tiesībām, jāsecina, ka tas satur līdzvērtīgu regulējumu, proti, IV grāmatas IV.C.–2:111. pants noteic, ka pasūtītājs var atkāpties no uzņēmuma līguma jebkurā laikā un, ja atkāpšanās no līguma ir bijusi nepamatota, atkāpšanās paliek spēkā, taču pasūtītājam ir pienākums atlīdzināt zaudējumus, bet uzņēmējam nav prasījuma tiesības par turpmāku uzņēmuma līguma izpildi. Kopējā modeļa projekta komentāros atrodams skaidrojums, kāpēc uzņēmuma līguma izbeigšana no pasūtītāja puses būtībā tiek pieļauta pat bez pamatota iemesla – jo pēc uzņēmuma līguma noslēgšanas apstākļi var izmainīties (un bieži vien tie arī izmainās) tādējādi, ka rodas vajadzība izbeigt līgumu (piemēram, pasūtītājam atkritusi nepieciešamība pēc pasūtījuma izpildes).²⁸ Ņemot vērā mūsdienu līgumtiesību teorijas atziņas un vēsturiskos apstākļus, kuros piegādes līgums vairāk tika saistīts ar noteiktu darbību veikšanu līdzīgi kā uzņēmuma līguma gadījumā, ir pamatoti izvirzīt tēzi, ka pasūtītāja atteikšanās tiesību izcelsme piegādes līgumā vēsturiski varētu būt saistāma arī ar tā uzņēmuma līgumam līdzīgo juridisko dabu.

Gan piegādes, gan uzņēmuma līgumā atteikšanās tiesība ir saistāma ar intereses zudumu. Uz to norāda arī pirmskara Latvijas Senāta Civilās kasācijas departamenta spriedums, kurā, vērtējot atteikšanās tiesību piegādes līgumā, norādīts, ka “atkāpšanās tiesības attaisnojamas ar interešu trūkumu darījumu uzturēšanā un izpildīšanā (sal. 3321. p.) [tagadējais 1663. pants – autora piezīme]”²⁹. Vienlaikus jāpatur prātā, ka intereses zuduma esamība piegādes līgumā nav saistāma ar CL 1663. pantā minēto intereses zudumu sakarā ar otra līdzēja nokavējumu. Piegādes līgumā intereses zudumu pasūtītājs ir tiesīgs pamatot vienīgi ar pārgrozījušos apstākļu iestāšanos.

²⁶ Буковский В. (Сост.) Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжениемъ 1912–1914 г.г. и съ разъяснениями) въ 2 томахъ. Т. II, содержащий Право требований. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914. с. 1856.

²⁷ Eiropas līgumtiesību kopējā modeļa projekts (*Draft of Common Frame of Reference*). Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/policies/civil/docs/dcfr_outline_edition_en.pdf [aplūkots 02.09.2019.].

²⁸ Von Bar C., Clive E. (ed.). Principles, definitions and model rules of European private law: Draft common frame of reference (DCFR). Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). New York: Oxford University Press, 2010, p. 1718.

²⁹ Konradi F., Valters A. Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilās kasācijas departamenta spriedumiem. Tieslietu Ministrijas Vēstneša pielikums. Rīga: Tieslietu ministrijas izdevums, 1938, Nr. 3, 174.–176. lpp.

3. Ģenerālklausulas “pārgrozījušies apstākļi” saturs

Analizējot BVLK III daļas 4021. pantā paredzētās pasūtītāja atteikšanās tiesības pārgrozījušos apstākļu dēļ, Krievijas impērijas Valdošā Senāta *senators* Ādolfs fon Nolkens, atsaucoties uz Valdošā Senāta rezolūciju lietā Nr. 12666-10, norādījis, ka apskatāmais pants aptver tikai tos gadījumus, kad pasūtītāja atteikums no līguma ir noticis, nepastāvot piegādātāja vainai, tātad tiesību norma neattiecas uz gadījumiem, kad līgums tiek izbeigts piegādātāja līguma izpildīšanas pārkāpuma dēļ.³⁰ Arī mūsdienās, interpretējot CL 2108. panta otrajā teikumā norādīto ģenerālklausulas “pārgrozījušies apstākļi” saturu, ir jāpatur prātā, ka pasūtītāja atteikšanās tiesība neaptver gadījumus, kad piegādātājs ir pieļāvis piegādes līguma nokavējumu vai citādi pieļāvis līguma neizpildi. Citāda interpretācija nonāktu pretrunā ar CL 1588. pantā nostiprināto principu, ka viena puse nevar atkāpties no līguma bez otras piekrišanas pat arī tad, ja pēdējā to neizpilda, un tādēļ, ka viņa to neizpilda. Tādējādi piegādes nokavējums vai citāda līguma neizpilde vai nepienācīga izpilde pati par sevi nav pārgrozījušies apstākļi, taču neizpilde no piegādātāja puses var pasūtītājam radīt citus tādus apstākļus, kas var tikt klasificēti kā pārgrozījušies apstākļi, kas savukārt piešķir tiesības atteikties no piegādes līguma. Strīda gadījumā tieši uz pasūtītāju gulstas pierādīšanas nasta – viņam ir jāpierāda, ka un kādi apstākļi ir pārgrozījušies, ka tie bijuši objektīvu apstākļu izraisīti, neparedzami piegādes līguma slēgšanas brīdī, turklāt pārgrozījušies pēc līguma noslēgšanas. Interesanti, ka atbilstoši Prūsijas tiesībām pasūtītājam bija pienākums pieņemt to preču daļu, kas jau ir gatava nodošanai. Gadījumā ja viņš šo pienākumu neizpildīja, piegādātājs bija tiesīgs publiskās izsoles ceļā pārdot sagatavoto uz pasūtītāja rēķina.³¹ Neskaids ir jautājums, vai šāda interpretācija ir pamatota arī mūsdienās. No vienas puses, CL 2108. pants neierobežo atteikšanās tiesību ar faktu, vai piegādājamā prece ir sagatavota atsavināšanai vai nav. No otras puses, ja piegādātājs precī ir piegādājis līdz pasūtītājam, tad tajā brīdī piegādātājs jau ir izpildījis savu primāro pienākumu kā parādnieks un pasūtītājam ir pienākums pieņemt precī. Līdz ar to nebūtu pareizi, ka CL 2108. pants būtu tulkojams tādējādi, ka tas piešķirtu pasūtītājam tiesības atteikties pieņemt piegādātu precī. Šādas interpretācijas pamatotību apstiprina arī CL 2109. pants, kas noteic: “*kad piegādātājs pieprasīto lietu piegādājis, līdzēju tiesiskās attiecības apspriežamas pēc pirkuma līguma noteikumiem.*” Ar piegādi šeit jāsaprot situācijas radīšana, kad pasūtītājs ir tiesīgs bez šķēršļiem pārņemt precī savā varā. Tieši ar to brīdī līdzēju tiesiskās attiecības ir apspriežamas pēc pirkuma līguma noteikumiem, tostarp attiecībā uz pienākumu sākumā veikt cenas samaksu pirms lietas nodošanas (2033. pants). Tā kā pirkuma līguma noteikumi nesatur pircēja tiesības atteikties no pasūtījuma, pamatotāka būtu pieeja, saskaņā ar kuru pasūtītājs ir tiesīgs atteikties no pasūtījumiem, kas vēl atrodas sagatavošanās jeb izpildes stadijā,

³⁰ Нолькенъ А. (Сост.). Сводъ Гражданскихъ узаконеній губерній Прибалтійскихъ (Ч. III Свода мѣстн. узак. губ. Остзейскихъ) со включеніемъ измѣненій и дополненій по продолженіямъ и позднѣйшимъ узаконеніямъ съ разъясненіями Правительствующаго Сената. Изданіе 2-ое, исправленное и пересмотрѣнное. Петроградъ: Изданіе Юридическаго книжнаго склада «ПРАВО», 1915, с. 773.

³¹ Dernburg H. Lehrbuch des Preußischen Privatrechts und der Privatrechtsnormen des Reichs. Zweiter Band. Dritte, neu bearbeitete Auflage. Halle an der Saale: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1882, S. 408.

bet ne no piegādātās preces pieņemšanas pienākuma. Tādējādi atteikšanās tiesība ir izlietojama tikai līdz brīdim, kamēr prece nav nogādāta gala mērķī, taču pasūtītājam šādas tiesības nav, ja prece ir viņam pieejama brīvai saņemšanai, pārbaudei u. tml. Uz to norāda arī šāds Augstākās tiesas secinājums – “*ja lieta nav piegādāta, Civillikuma 2108. panta otrās daļas noteikums ir piemērojams*”³² jeb pārfrāzējot – CL 2108. panta otras teikums nav piemērojams, ja lieta ir piegādāta pieņemšanai. Šāda pieeja saskan arī ar civiltiesiskās apgrozības stabilitātes un labas ticības principu. Protams, CL 2108. panta otrās daļas noteikums nevar tikt piemērots arī attiecībā uz izpildītiem piegādes līgumiem³³, t. i., pēc tam, kad precī pasūtītājs jau ir pieņēmis.

Analizējot Prūsijas tiesībās atrodamo pārgrozījušos apstākļu saturu, kā piemērs tiek minēts gadījums, kad piegādes līgums tika noslēgts kara vešanas vajadzībām (piemēram, par provianta piegādi), tomēr valstu starpā ir iestājies miers vai karš nemaz netika sākts.³⁴ Šā uzdevuma svarīgums savukārt izskaidro, kāpēc piegādātājam iepretim pasūtītājam vēsturiski netika piešķirta atteikšanās tiesība pārgrozījušos apstākļu dēļ (kaut vai ar zaudējumu atlīdzināšanas pienākumu). Turklāt piegādes līguma izpildīšanas saistība tika pastiprināta ar iespējamu kriminālatbildību piegādātājam, kas tika atcelta tikai 1946. gada 30. janvārī.³⁵ Interesanti, ka tiesību literatūrā ir pausts viedoklis: tā kā sākotnēji šis līguma veids tika paredzēts ļoti specifiskām vajadzībām (kas gan paša likuma redakcijā nav nosauktas), tā priekšrakstu piemērošana attiecībā uz citām dzīves situācijām nebija rūpīgi apsvērta, kas savukārt mēdza novest pie netaisnīgiem, tiesību sistēmai pretējiem rezultātiem. Minētais it sevišķi ir attiecināms uz pasūtītāja atteikšanās tiesībām, kas, pēc likuma sastādītāju domām, bija piešķiramas tikai valstij.³⁶

Neatkarīgi no tiesību normas rašanās pamatojuma ir jāatzīmē, ka atteikšanās tiesības izlietošana nevar būt atkarīga no pasūtītāja patvaļas, tās izlietošanas pamatā ir jābūt objektīviem apstākļiem, kas mainījušies pēc piegādes līguma noslēgšanas.³⁷ Protams, līdzīgi šādus apstākļus var jau aprakstīt līgumā, tomēr parasti šādu apstākļu identificēšana tiek paredzēta gadījumos, kad pasūtītājs būtu tiesīgs tiesiski atkāpties no piegādes līguma, neradot sev pienākumu atlīdzināt zaudējumus³⁸. Gadījumos, kad līgums par to klusē, ģenerālklausula “pārgrozījušies apstākļi” ar saturu ir jāpiepilda tiesai, ņemot vērā faktiskos apstākļus. Kādā pirmskara Latvijā izskatāmā strīdā Augstākā tiesa, vērtējot pasūtītāja tiesības atteikties no linu piegādes no Lietuvas sakarā ar to, ka linu piegāde faktiski nav bijusi iespējama eksporta atļaujas kavēšanās dēļ, norādījusi, ka “*piegādes līgumi starp tirgotājiem vienmēr ir uzskatāmi*

³² Augstākās tiesas Civillietu departamenta 27.02.2015. spriedums lietā Nr. SKC-41/2015, 8. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/2931> [aplūkots 16.02.2022.].

³³ Turpat.

³⁴ Löwenberg K. F. B. Über den Lieferungs-Vertrag unter Berücksichtigung des Handels mit geldwerthen Papieren. Berlin: Verlag von Veit und Comp., 1846, S. 37.

³⁵ Ernst W. Das Lieferungs-geschäft als Vertragstyp seit dem Preussischen Allgemeinen Landrecht. In: Lieb M., Noack U., Westermann H. P. (Hrsg.). Festschrift für Wolfgang Zöllner. Zum 70. Geburtstag. Band II. Köln: Carl Heymanns Verlag, 1998, S. 1098–1099.

³⁶ Ernst W. Das Lieferungs-geschäft als Vertragstyp seit dem Preussischen Allgemeinen Landrecht. In: Lieb M., Noack U., Westermann H. P. (Hrsg.). Festschrift für Wolfgang Zöllner. Zum 70. Geburtstag. Band II. Köln: Carl Heymanns Verlag, 1998, S. 1102.

³⁷ Förster F. Preussisches Privatrecht. Bearbeitet von Dr. M. E. Eccius. II. Band. Das Recht der Schuldverhältnisse. Siebente Auflage. Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer, 1896, S. 101.

³⁸ Torgāns K. Saistību tiesības. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 308. lpp.

par “fix” darījumiem, kas necieš nenoteiktību; šajos gadījumos pircēja atteikšanās tiesības attaisnojamas ar interešu trūkumu darījuma uzturēšanā un izpildīšanā”.³⁹ Ar “fix” darījumiem saprotami termiņdarījumi, kurus mūsdienās sikāk regulē speciālie likumi, proti, Komerclikuma 410. pantā paredzētais termiņpirkums, kas ir attiecināms arī uz komerciāliem piegādes līgumiem un kas atļauj pasūtītājam vienpusēji izbeigt līgumu (bez pienākuma gan atlīdzināt zaudējumus).

Atteikšanās tiesības ne pašlaik, ne arī vēsturiski nav piešķirtas piegādātājam, un tas tiek skaidrots ar apsvērumu, ka piegādātājs, noslēdzot piegādes līgumu, uzņemas arī līguma izpildes risku. Tas nozīmē, ka tas, cik izdevīga būs līguma izpilde, piegādātāja un pasūtītāja attiecībās ir atkarīgs tikai no piegādātāja un viņš ir tiesīgs pats izvēlēties līdzekļus preces sagādei un līguma izpildei, tostarp arī kontrahentus, no kuriem iegādāties piegādes līguma objektu u. tml. Līdz ar to tieši piegādātājam ir iespēja gūt labumu, novērst zaudējumus un mazināt riskus.⁴⁰ Turklāt 19. gadsimta tiesību literatūrā pat norādīts, ka piegādātājs nav tiesīgs atteikties no piegādes izpildes pat gadījumā, ja piegādei paredzētās preces ir gājušas bojā; tādā gadījumā piegādātājam ir jānodrošina citas preces, ja vien piegādes līgums nebija noslēgts par noteiktu lietu piegādi.⁴¹ Minētais ir izskaidrojams ar apsvērumu, ka atšķirībā no pirkuma līguma (CL 2023. pants) piegādes līgumā riska pāreja ir saistīta nevis ar paša līguma noslēgšanu, bet gan ar tā izpildīšanu, kas savukārt izskaidrojams ar apsvērumu, ka piegādes līguma noslēgšanas laikā tā objekts nevar būt pilnīgi noteikts, jo nepieder piegādātājam (vai tiek prezumēts par tādu).

4. Civillikuma 2108. panta nākotne

Vērtējot CL 2108. pantā ietvertās pasūtītāja atteikšanās tiesības mūsdienu līgumtiesību teorijas kontekstā, jāsecina, ka šādas tiesības nav saglabātas citu valstu civilkodeksos. Arī Prūsijas civiltiesībās ietvertais piegādes līguma regulējums zaudēja savu tiesisko nozīmi ar 1861. gada Vispārējo Vācu Tirdzniecības kodeksa stāšanos spēkā, kur savukārt piegādes līgums tika regulēts kā pirkuma blakus līgums.⁴² Piegādes līguma regulējuma piemērošana attīstījās divos virzienos: 1) atbilstoši pirmajai pieejai par piegādes līgumu uzskatīja termiņpirkumu, tas ir, pirkuma līgumu, kurā ir noteikts termiņš preces piegādei un 2) atbilstoši otrajai pieejai – kā pirkuma līgums, kura objekts tā noslēgšanas laikā vēl nepieder pārdevējam (*Leerverkauf* – vācu val.).⁴³

³⁹ Konradi F., Valters A. Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Tieslietu Ministrijas Vēstneša pielikums. Rīga: Tieslietu ministrijas izdevums, 1938, Nr. 3, 174.–176. lpp.

⁴⁰ Löwenberg K. F. B. Über den Lieferungs-Vertrag unter Berücksichtigung des Handels mit geldwerthen Papieren. Berlin: Verlag von Veit und Comp., 1846, S. 75.

⁴¹ Entwurf eines Handelsgesetzbuches für das Königreich Württemberg mit Motiven. II. Theil. Motive. Stuttgart: Verlag der J. B. Metzler'schen Buchhandlung, 1840, S. 336.

⁴² Ernst W. Das Lieferungsgeschäft als Vertragstyp seit dem Preußischen Allgemeinen Landrecht. In: Lieb M., Noack U., Westermann H. P. (Hrsg.). Festschrift für Wolfgang Zöllner. Zum 70. Geburtstag. Band II. Köln: Carl Heymanns Verlag, 1998, S. 1107–1108.

⁴³ Ernst W. Das Lieferungsgeschäft als Vertragstyp seit dem Preußischen Allgemeinen Landrecht. In: Lieb M., Noack U., Westermann H. P. (Hrsg.). Festschrift für Wolfgang Zöllner. Zum 70. Geburtstag. Band II. Köln: Carl Heymanns Verlag, 1998, S. 1112.

Savukārt pēc 1897. gadā pieņemtā Tirdzniecības kodeksa⁴⁴ stāšanās spēkā piegādes līgums pārvērtās par termiņpirkumu.⁴⁵ Tas nozīmē, ka attiecībā uz tādu piegādes līgumu (uzņēmuma piegādes līgumu), kura priekšmetā daļēji ietilpst arī paša līguma objekta sagatavošana (*Werklieferungsvertrag* – vācu val.), atbilstoši Tirdzniecības kodeksa 381. paragrāfa otrajai daļai un Civilkodeksa⁴⁶ 650. paragrāfa pirmās daļas pirmajam teikumam ir piemērojami noteikumi par pirkuma līgumu, kuri, protams, neparedz tiesības atkāpties no pirkuma līguma pārgrozījušos apstākļu dēļ.

Arī Kopēja modeļa projekts, kas atspoguļo progresīvākos līgumtiesību teorijas uzskatus, nesatur pasūtītāja atteikšanās tiesības pārgrozījušos apstākļu dēļ (cita starpā Kopējais modeļa projekts, tāpat kā daudzu citu valstu civilkodeksi, nenošķir pirkuma un piegādes līgumus kā atsevišķus līgumus).

Ņemot vērā mūsdienu civiltiesiskās apgrozības dabu un ātrumu, pirmkārt, jau pati pieeja, ka piegādes līgums būtu atsevišķi jāregulē no pirkuma līguma, nav pamatota. Otrkārt, nav arī pamatoti saglabāt Latvijas līgumtiesību sistēmā neiederīgās atteikšanās tiesības no piegādes līguma pārgrozījušos apstākļu dēļ, kas ir tiešā pretrunā CL 1587. panta nostādņēm. Ņemot vērā, ka piegādes līgumi, attīstoties tehnoloģijām un e-komercijai, mūsdienās daudzās jomās ir aizstājuši pirkuma līgumus, nav pamatoti CL piešķirt pasūtītājam atteikšanas tiesības, kas mazina civiltiesiskās apgrozības stabilitāti. Vēl jo vairāk – nav nekāda pamata šādas tiesības paredzēt piegādes līgumā, bet neparedzēt pirkuma līgumā, ņemot vērā abu līgumu ārkārtīgi tuvu juridisko dabu. Ņemot vērā iepriekš teikto, CL 2108. panta pirmais teikums būtu jāizsaka šādā redakcijā: “2108. *Ne pasūtītājam, ne arī piegādātājam nav tiesības atteikties no uzņemtās saistības sakarā ar vēlāk radušām izpildīšanas grūtībām.*” Ar šiem grozījumiem notiktu arī atteikšanās no saturiski neskaidrā jēdziena “pārgrozījušies apstākļi”, kas, no vienas puses, var norādīt arī uz nepārvaramas varas elementu, no otras puses – uz apstākļu izmaiņu klauzulu (*hardship* – angļu val.), kas mūsu CL nav pazīstama un tādējādi varētu radīt nepamatotas interpretācijas nākotnē, it sevišķi tāpēc, ka jēdziens “objektīva apstākļu izmaiņa” tiek lietots Komerclikuma⁴⁷ 478. panta otrajā daļā, taču pilnīgi citā kontekstā nekā pašreizējais CL 2108. pants.

Kopsavilkums

1. Civillikuma 2108. pants, kas paredz pasūtītāja tiesības atteikties no pasūtījuma pārgrozījušos apstākļu dēļ, bez pārgrozījumiem ir pārņemts no 1864. gada Baltijas Vietējo likuma kopošanas III daļas 4021. panta, kurš savukārt ir pārņemts no 1794. gada Vispārējo Prūsijas zemes tiesību Pirmās daļas 984. un 985. paragrāfa.

⁴⁴ Handelsgesetzbuch [Vācijas Federatīvās Republikas Tirdzniecības kodekss]. Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/hgb/> [aplūkots 27.01.2022.].

⁴⁵ Ernst W. Das Lieferungsgeschäft als Vertragstyp seit dem Preußischen Allgemeinen Landrecht. In: Lieb M., Noack U., Westermann H. P. (Hrsg.). Festschrift für Wolfgang Zöllner. Zum 70. Geburtstag. Band II. Köln: Carl Heymanns Verlag, 1998, S. 1110–1111.

⁴⁶ Bürgerliches Gesetzbuch [Vācijas Federatīvās Republikas Civilkodekss]. Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/> [aplūkots 27.01.2022.].

⁴⁷ Komerclikums: LV likums. Pieņemts 13.04.2000. [16.02.2022. red.].

2. Pasūtītāja atteikšanās tiesības izlietošana piegādes līgumā nevar būt atkarīga no pasūtītāja patvaļas. Atteikšanās tiesības izlietošanas pamatā pasūtītājam ir jāpierāda šādu kumulatīvu priekšnoteikumu iestāšanās:
  - a) apstākļi ir pārgrozījušies;
  - b) apstākļi ir pārgrozījušies pēc līguma noslēgšanas;
  - c) apstākļu pārgrozīšanos ir izraisījusi objektīva apstākļu maiņa;
  - d) apstākļu pārgrozīšanās piegādes līguma noslēgšanas brīdī nav bijusi paredzama.
3. Civillikuma 2108. panta otrais teikums nebūtu tulkojams tādējādi, ka tas piešķirtu pasūtītājam tiesības atteikties pieņemt jau piegādātu preci. Pasūtītājs ir tiesīgs atteikties vienīgi no pasūtījumiem, kas vēl atrodas sagatavošanās jeb izpildes stadijā, bet ne no piegādātās preces pieņemšanas pienākuma. Pasūtītājs ir tiesīgs izlietot atteikšanas tiesības tikai līdz brīdim, kamēr prece nav nogādāta gala mērķī tās pieņemšanai, taču pasūtītājam šādas tiesības nav, ja prece viņam ir pieejama brīvai saņemšanai, pārbaudei u. tml.
4. Civillikuma 2108. panta otrajā teikumā norādītā ģenerālklausulas “pārgrozījušies apstākļi” neaptver gadījumus, kad piegādātājs ir pieļāvis piegādes līguma nokavējumu vai citādi pieļāvis līguma neizpildi. Citāda interpretācija nonāktu pretrunā ar CL 1588. pantā nostiprināto principu.
5. Nav pamatoti saglabāt Latvijas līgumtiesību sistēmā neiederīgās atteikšanas tiesības no piegādes līguma pārgrozījušos apstākļu dēļ, kas ir tiešā pretrunā CL 1587. panta nostādnēm.

SABIEDRĪBAS PRASĪBU CELŠANA: KOMERCLIKUMA INTEPRETĀCIJAS JAUTĀJUMI

LAWSUITS ON BEHALF OF A COMPANY: INTERPRETATION ISSUES OF THE COMMERCIAL LAW

Kaspars Balodis, *Dr. jur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras profesors

Summary

According to the Commercial Law of Latvia, Article 172, a limited company may bring an action against the founders, members of the board of directors or council, or the auditor, on the basis of a decision taken by a meeting of shareholders. Under certain conditions, minority shareholders who jointly represent not less than one twentieth of the equity capital may bring such an action in a court without the intermediation of the institution which, in accordance with the law, has the right to bring an action in the name of the company. Thus, a lawsuit on behalf of a company is of consequence with regard to upholding minority shareholders' rights. This article includes a number of topical issues important to the lawsuits on behalf of a company, e. g. the legal nature of company's lawsuit, defendants against whom these actions can be brought, legal preconditions of such lawsuits, liability for unjustified lawsuits.

Atslēgvārdi: sabiedrības prasība, mazākuma dalībnieku tiesības, atbildība par nepamatotu prasību

Keywords: lawsuits on behalf of a company, rights of minority shareholders, liability for an unjustified lawsuit

Ievads

Tiesību jautājumi, kas saistīti ar Komerclikumā (turpmāk arī – KCL) regulēto sabiedrības prasību celšanu, ir aktuāli minētajā likumā ietvertu sabiedrību tiesību normu piemērošanas teorijā un praksē. Šīs prasības, kuru mērķis parasti ir panākt tādu zaudējumu atlīdzību, kurus kapitālsabiedrībai nodarījušai likumā minēti subjekti (dibinātāji, valdes vai padomes locekļi vai revidenti), ir nozīmīgs tiesiskais līdzeklis pašas sabiedrības un tās dalībnieku, arī mazākuma dalībnieku, interešu aizsardzībā. Sabiedrības prasību celšanas regulējums KCL 172. pantā gadu gaitā ir izpelnījies Latvijas tiesībzinātnieku ievērību un kļuvis par zinātnisku diskusiju tematu, mēģinot rast vairāku šā panta normu pareizo interpretāciju. Tāpat minētajā Komerclikuma

pantā regulētie tiesību jautājumi kļūst arvien aktuālāki arī tiesu praksē. Katrā ziņā KCL 172. pantā ietvertais normatīvais regulējums ir pietiekami nozīmīgs, lai tam pievērstu pastiprinātu uzmanību un noskaidrotu vairākus jautājumus, kas saistīti ar šādu prasību celšanas tiesiskajiem aspektiem, tostarp personām, pret kurām šādas prasības var celt, dalībnieku mazākuma tiesībām ierosināt sabiedrības prasības celšanu, kā arī prasībām tādu zaudējumu atlīdzināšanai, kas sabiedrībai radušies nepamatotas prasības dēļ.

1. Sabiedrības prasības jēdziens un tās celšanas nosacījumi

Jēdziens “sabiedrības prasība” ir tieši minēts Komerclikuma 172. un 195. pantā. Saskaņā ar KCL 172. panta pirmo daļu prasību pret dibinātājiem, valdes vai padomes locekļiem vai revidentu sabiedrība ceļ, pamatojoties uz dalībnieku sapulces lēmumu, kurš pieņemts ar klātesošo vienkāršu balsu vairākumu, turklāt statūtos prasības celšanai nedrīkst noteikt lielāku balsu vairākumu. Savukārt KCL 195. pantā norādīts, ka tiesa var izslēgt dalībnieku no sabiedrības, pamatojoties uz sabiedrības prasību, ja viņš bez attaisnojoša iemesla nepilda savas saistības vai citādi nodarījis būtisku kaitējumu sabiedrības interesēm, vai nav izpildījis saistības, vai nav pārtraucis kaitējuma nodarīšanu pēc tam, kad no sabiedrības saņemts rakstveida brīdinājums. Jāatzīst, ka KCL 195. panta otrā daļa ir ne visai veiksmīgi formulēta tādā ziņā, ka saskaņā ar to prasību par dalībnieka izslēgšanu var celt dalībnieki, kuri pārstāv ne mazāk par pusi no sabiedrības pamatkapitāla, ja statūtos nav noteikts lielāks balsu skaits. Šī prasība atbilstoši KCL 195. panta pirmajai daļai tomēr ir uzskatāma nevis par sabiedrības dalībnieku, bet gan pašas sabiedrības prasību, kuras vārdā dalībnieki darbojas. Arī Vācijas sabiedrību tiesībās prasība par dalībnieka izslēgšanu no sabiedrības ar ierobežotu atbildību tiek uzskatīta par pašas sabiedrības prasību.¹

KCL 170. pants regulē kreditora prasību sabiedrības labā. Atbilstoši šā panta pirmajai daļai sabiedrības kreditors, kurš nevar panākt sava prasījuma apmierināšanu no sabiedrības, gada laikā no sprieduma spēkā stāšanās dienas var celt prasību sabiedrības labā pret KCL 166.–169. pantā minētajām personām, kuras nodarījušas zaudējumus sabiedrībai un nav tos atlīdzinājušas. Šī prasība tomēr nav uzskatāma par sabiedrības prasību. Proti, prasību kreditors ceļ sava parādnieka – attiecīgās sabiedrības – labā, taču viņam tā jāceļ savā, nevis sabiedrības vārdā, caur sabiedrības interešu aizstāvēšanu īstenojot savas intereses.²

Par nozīmīgākajām sabiedrības prasībām ir uzskatāmas KCL 172. pantā minētās prasības. KCL 172. pants atrodas šā likuma B daļas XI sadaļas 4. nodaļā, kas regulē kapitālsabiedrības valdes, padomes locekļu un vairāku citu subjektu civiltiesisko atbildību (galvenokārt – pret sabiedrību). Minētais civiltiesiskās atbildības institūts ir viens no stūrakmeņiem civiltiesiskās apgrozības, tostarp komercdarbības stabilitātes un efektivitātes, nodrošināšanā.³

¹ Saenger I. Gesellschaftsrecht. 5. Auflage. München: Verlag Franz Vahlen, 2020, Rn. 765.

² Strupiņš A. Komerclikuma komentāri III. B daļa. Komersanti. XI sadaļa. Kapitālsabiedrības (134.–184. pants). [b. v.]: “A. Strupiņa juridiskais birojs SIA”, 154. lpp.

³ Sk.: Kārklīņš J., Brants E. Par Komerclikuma 172. panta sestajā daļā noteiktā trīs mēnešu termiņa juridisko dabu. Jurista Vārds, 2020, 27. okt., Nr. 43.

KCL 172. panta otrās daļas regulējums domāts mazākuma dalībnieku (precīzāk – dalībnieku mazākuma) interešu aizsardzībai. Sabiedrībai ir pienākums celt KCL 172. panta pirmajā daļā minēto prasību, ja to pieprasa dalībnieku mazākums, kurš kopā pārstāv ne mazāk kā vienu divdesmito daļu no pamatkapitāla. Šis pieprasījums iesniedzams sabiedrības institūcijai, kurai saskaņā ar Komerclikumu ir tiesības celt sabiedrības prasību. Saskaņā ar KCL 172. panta ceturto daļu šī institūcija ir valde, ja prasība tiek celta pret dibinātājiem, padomes locekļiem vai revidentu un dalībnieku sapulce neieceļ citu pārstāvi. Ja prasība tiek celta pret valdes locekli, tad sabiedrības prasību atbilstoši KCL 172. panta trešās daļas pirmajam teikumam uztur padome. Ja sabiedrībai nav padomes, tad dalībnieku sapulce, kas pieņem lēmumu par prasības celšanu pret valdes locekļiem, prasības celšanai un uzturēšanai ievēl vienu vai vairākus sabiedrības pārstāvjus (sk. KCL 172. panta trešās daļas otro teikumu). Dalībnieku mazākums atbilstoši KCL 172. panta otrās daļas otrajam teikumam ir tiesīgs arī bez sabiedrības kompetentās institūcijas iesaistīšanās celt tiesā KCL 172. panta pirmajā daļā minēto prasību, ja attiecīgā institūcija mēneša laikā nav cēlusi prasību tiesā. Šajā sakarā rodas jautājums, vai dalībnieku mazākumam, pirms tas patstāvīgi ceļ prasību sabiedrības vārdā, ir jāpanāk dalībnieku sapulces sasaukšana ar mērķi pieņemt tās lēmumu par sabiedrības prasības celšanu. Par šādu interpretāciju liecina tas, ka KCL 172. panta otrajā daļā nav runa par atsevišķu sabiedrības prasību, bet gan tikai par īpašiem šā panta pirmajā daļā minētās prasības celšanas nosacījumiem. Līdz ar to par diskutablu ir atzīstams šobrīd Latvijas komerciesībās šķietami dominējošais viedoklis, ka Komerclikuma 172. panta otrās daļas jēga ir paredzēt dalībnieku mazākuma tiesības celt prasību pat bez mēģinājuma panākt dalībnieku sapulces lēmuma pieņemšanu.⁴

Var secināt, ka sabiedrības prasības Komerclikuma izpratnē ir nevis jebkādas prasības, kuras cēlusi sabiedrība, bet gan minētā likuma noteikumos par kapitālsabiedrībām regulētas prasības, kuras tiek celtas sabiedrības (vai zināmos gadījumos – vienlaikus arī tās dalībnieku) interešu aizsardzībai Komerclikumā noteiktā kārtībā un pret šajā likumā norādītiem atbildētājiem.

2. Sabiedrības prasības subjekts

Saistībā ar KCL 172. panta otrajā daļā noteiktajām dalībnieku mazākuma tiesībām celt sabiedrības prasību arī bez sabiedrības kompetentās institūcijas starpniecības, ja pēdējā prasību neceļ, rodas jautājums par to, vai prasītājs sabiedrības prasībā vienmēr ir pati sabiedrība. Tiesību doktrīnā ir pausta atziņa, ka sabiedrības dalībnieku mazākums minētajā gadījumā, aizsargājot sabiedrības intereses, ceļ prasību tieši savu likumīgo interešu aizsardzībai un mazākuma dalībnieku celtajā sabiedrības prasībā tāpēc par prasītāju uzskatāma nevis sabiedrība, bet gan paši dalībnieki.⁵ Nesenajā juridiskajā literatūrā, pēc būtības iesakot piešķirt pašiem mazākuma dalībniekiem prasītāju statusu, ir norādīts uz procesuālas dabas problēmām, proti, ja mazākuma akcionārs ir noteikts par sabiedrības pārstāvi, tad iespējamās situācijas, kad mazākuma dalībnieks sabiedrības kā prasītāja vārdā lūdz tiesu piemērot prasības

⁴ Sīkāk: Novičāne E. Valdes locekļa atbildība par kapitālsabiedrībai nodarītajiem zaudējumiem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 236.–237. lpp.

⁵ Rasnačs L. Atvasinātās prasības Latvijas komerciesībās. Jurista Vārds, 2012, 9. jūl., Nr. 27/28.

nodrošinājuma līdzekļus vai veikt citas procesuālās darbības pret atbildētāju, bet atbildētājam nav iespēju lūgt tiesai piemērot līdzīgus procesuālos līdzekļus pret mazākuma akcionāru, jo prasītājs ir pati sabiedrība.⁶

Kā uzsvērts komercietisību literatūrā, tad KCL 172. panta regulējuma tapšanā lielā mērā izmantots Vācijas normatīvais regulējums, proti, Akciju likuma (*Aktiengesetz*) 147. paragrāfa noteikumi. Kopš Komerclikuma izstrādes laika attiecīgais Vācijas Akciju likuma regulējums ir grozīts, un šobrīd sabiedrības prasību jautājumus regulē šā likuma 147., 148. un 149. paragrāfs.⁷ Atbilstoši Vācijas Akciju likuma 147. paragrāfa pirmajai daļai prasības celšanai pret dibināšanā iesaistītajām personām, valdes un padomes locekļiem ir nepieciešams akcionāru sapulces lēmums. Šo prasību var uzskatīt par sabiedrības prasību, kas salīdzināma ar KCL 172. panta pirmajā daļā minēto prasību. Turpretī Vācijas Akciju likuma 148. paragrāfā, kas reglamentē akcionāru mazākuma tiesības celt prasību, tieši norādīts, ka akcionāru mazākums šā likuma 147. pantā minētos atlīdzinājuma prasījumus izvērza savā vārdā. Līdz ar to šādā gadījumā prasība uzskatāma nevis par sabiedrības prasību, bet gan par prasību sabiedrības labā.

Jāatzīst, ka no KCL 172. panta normu gramatiskā formulējuma nepārprotami neizriet, ka tieši sabiedrība ir prasītājs arī dalībnieku mazākuma celtas prasības gadījumā, kaut arī par šādu interpretāciju varētu liecināt šā panta piektās daļas noteikums par dalībnieku mazākuma izraudzītajām personām kā sabiedrības pārstāvjiem. Latvijas Republikas Augstākā tiesa (Senāts) ir atzinusi: no Komerclikuma 172. panta otrās daļas izriet, ka par prasītāju sabiedrības mazākuma dalībnieku celtā prasībā uzskatāma pati sabiedrība, savukārt sabiedrības mazākuma dalībnieki uzskatāmi par personām, kuras ir tiesīgas pēc būtības pieņemt lēmumus par šīs prasības virzību, līdz ar to arī par procesuālo tiesību īstenotājiem šajā lietā, bet valde ir sabiedrības pārstāvis, kas procesuālās darbības var izpildīt tikai saskaņā ar Civilprocesa likuma 86. pantā paredzēto pilnvaru apjomu.⁸ Arī komercietisību literatūrā ir atzīts, ka dalībnieku mazākuma prasība ir ceļama sabiedrības vārdā.⁹ Var secināt, ka atbilstoši Latvijas tiesībās valdošajam viedoklim KCL 172. panta pirmajā daļā minētā prasība ir sabiedrības prasība arī tad, ja to bez kompetentās institūcijas starpniecības ceļ dalībnieku mazākums. Iespējams, ka laika gaitā šī nostāja būtu pārskatāma, precizējot KCL 172. panta noteikumus un attiecīgi norādot, ka mazākuma dalībnieki, ja tie ceļ prasību bez sabiedrības institūcijas starpniecības, kurai saskaņā ar likumu ir tiesības celt prasību, dara to sabiedrības labā, bet savā vārdā.

3. Atbildētāji sabiedrības prasībās

Komerclikuma 172. panta pirmajā daļā minētais iespējamo atbildētāju loks sabiedrības prasībā ir dibinātāji, valdes vai padomes locekļi vai revidents. Turklāt

⁶ Loze J., Loze K. Mazākumakcionāra tiesības celt prasību pret sabiedrības valdes un padomes locekļiem: novērojumi no prakses. Jurista Vārds, 2019, 23. apr., Nr. 16.

⁷ Sk.: *Aktiengesetz*. Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/aktg/> [aplūkots 27.03.2022.].

⁸ Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 20.12.2012. lēmums lietā Nr. SPC-55/2012, 6.1. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 28.03.2022.].

⁹ Strupiņš A. Komerclikuma komentāri III. B daļa. Komersanti. XI sadaļa. Kapitālsabiedrības (134.–184. pants). [b. v.]: "A. Strupiņa juridiskais birojs SIA", 165. lpp.; Novičāne E. Valdes locekļa atbildība par kapitālsabiedrībai nodarītajiem zaudējumiem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 235. lpp.

sabiedrības prasība nevar tikt celta uz jebkāda pamata, bet gan tikai Komerclikuma B daļas XI sadaļas 4. un 5. nodaļas normās tieši noteiktajos gadījumos, kad minētās personas ir nodarījušas zaudējumus sabiedrībai vai tām ir radušās Komerclikuma normās tieši minētās cita veida saistības pret sabiedrību. Tas izriet no attiecīgo Komerclikuma normu sistēmiskās interpretācijas. Apstiprinājums šādai pieejai ir rodams arī komerc tiesību doktrīnā.¹⁰

KCL 172. panta pirmajā daļā minēto sabiedrības prasību pret valdes vai padomes locekļiem var celt KCL 169. pantā minētajā gadījumā, kad, pārkāpjot pienākumu rīkoties kā krietnam un rūpīgam saimniekam, viņi nodarījuši zaudējumus sabiedrībai. Saskaņā ar KCL 171. panta otro daļu sabiedrība konkurences aizlieguma pārkāpuma gadījumā var prasīt no valdes locekļa zaudējumu atlīdzību vai arī prasīt attiecīgo darījumu atzīšanu par tādiem, kas noslēgti sabiedrības vārdā, un gūtā ienākuma vai prasījuma tiesību uz to nodošanu sabiedrībai.

Dibinātāji sabiedrībai atbild par zaudējumiem, kas nodarīti ar nepatiesu ziņu sniegšanu (KCL 165. pants), bet saskaņā ar KCL 166. pantu – par zaudējumiem, kas nodarīti sabiedrībai dibināšanas procesa gaitā. Tāpat dibinātāji ir atbildīgi pret sabiedrību KCL 163. panta trešās daļas trešajā teikumā noteiktajā gadījumā, ja sabiedrība ceļ pret viņiem regresa prasību sakarā ar komerc reģistrā vēl neierakstītās sabiedrības vārdā uzņemto saistību izpildi.¹¹ Pret revidentu sabiedrība var celt prasību, ja tas savas vainas dēļ nodarījis sabiedrībai zaudējumus (KCL 178. pants).

KCL 172. panta pirmajā daļā minētais atbildētāju loks nav paplašināms, un tajā minētās sabiedrības tiesības celt prasību pret dibinātājiem nedrīkst tikt vispārīgi attiecinātas uz sabiedrības dalībniekiem (akcionāriem), ja vien sabiedrībai nav pamata vērsties pret viņiem kā dibinātājiem Komerclikuma B daļas XI sadaļas 4. nodaļas normās noteiktajos gadījumos. Par šādu interpretāciju liecina jau KCL 172. panta regulējumam pamatā esošais Vācijas Akciju likuma 147. paragrāfs, kurā lietots vārdu savienojums “sabiedrības atlīdzinājuma prasījumi pret personām, kas ir atbildīgas sakarā ar dibināšanu”. Latvijas juridiskajā literatūrā ir atzīts, ka Komerclikuma 172. pants neregulē sabiedrības prasības celšanu pret sabiedrības dalībniekiem uz mazākuma dalībnieku iniciatīvas pamata.¹² Var secināt, ka Komerclikuma 172. panta 1.–6. daļas normas sabiedrības prasības celšanu pret dalībnieku neparedz. Vienlaikus jāatzīmē, ka sabiedrības prasība pret dalībnieku ir iespējama uz vispārējiem pamatiem ar nosacījumu, ka dalībnieku sapulce pieņēmusi lēmumu par prasības celšanu pret dalībnieku.

4. Zaudējumu atlīdzības prasība pret dalībniekiem kā sekas nepamatotai sabiedrības prasībai

Kā norādīts KCL 172. panta septītajā daļā, par zaudējumiem, kas sabiedrībai radušies nepamatotas prasības dēļ, atbild solidāri tie par prasības celšanu balsojušie dalībnieki vai dalībnieku mazākums, kuru rīcībā konstatēts ļauns nolūks vai rupja

¹⁰ Sk.: Strupiņš A. Komerclikuma komentāri III. B daļa. Komersanti. XI sadaļa. Kapitālsabiedrības (134.–184. pants). [b. v.]: “A. Strupiņa juridiskais birojs SIA”, 162. lpp.

¹¹ Turpat, 120. lpp.

¹² Rasnačs L. Sabiedrības prasību celšana pēc mazākuma pieprasījuma. Jurista Vārds, 2012, 18. sept., Nr. 38.

neuzmanība. Šī norma nosaka dalībnieku atbildību, ja viņu vainas dēļ sabiedrība cēlusi nepamatotu prasību pret dibinātājiem, valdes vai padomes locekļiem vai revidentu. KCL 172. panta septītās daļas mērķis citastarp ir atturēt dalībniekus, arī dalībnieku mazākumu, no nepamatotām sabiedrības prasībām. Lai sauktu pie atbildības par nepamatotas prasības celšanu balsojušos dalībniekus vai dalībnieku mazākumu, sabiedrībai ir jāceļ prasība tiesā, tāpēc KCL 172. panta septītās daļas gadījumā ir pamats runāt par atsevišķu sabiedrības prasību, kuras celšanas nosacījumi atšķiras no šā panta 1.–6. daļā noteiktajiem. Jau iepriekš norādīts, ka Komerclikuma 172. panta 1.–6. daļas normas neparedz sabiedrības prasību pret tās dalībnieku.

Ja, piemēram, dalībnieku mazākums vēlas panākt, lai sabiedrība celtu KCL 172. panta septītajā daļā minēto prasību, tad šā panta otrās daļas otrā teikuma nosacījumi par mazākuma tiesībām patstāvīgi celt sabiedrības prasību nav piemērojami. Kā atzīts tiesību doktrīnā, tad KCL 172. panta otrā daļa ir uzskatāma par speciālo tiesību normu attiecībā pret Komerclikuma 210. panta vispārējo regulējumu gadījumos, kad jautājums skar sabiedrības mazākuma prasību celšanu.¹³ Senāts ir atzinis, ka Komerclikuma 172. panta septītajā daļā minēto prasību var celt, tikai pamatojoties uz dalībnieku sapulces lēmumu (KCL 210. panta 1. daļas 7. punkts), jo likumdevēja mērķis nav pieļaut situāciju, kurā dalībnieku mazākums varētu likt šķēršļus sabiedrības darbībai, bez dalībnieku sapulces lēmuma sabiedrības vārdā pieprasot zaudējumus it kā nepamatotas prasības dēļ.¹⁴ Var secināt, ka mazākuma dalībnieku aizsardzībai jābūt samērīgai ar sabiedrības kopējām interesēm, tāpēc mazākuma interešu nodrošināšana nav panākama ar pārspīlētu privilēģiju piešķiršanu.

Attiecībā uz akciju sabiedrību norādāms, ka Komerclikuma noteikumos par akcionāru sapulces kompetenci (KCL 268. pants) nav normas, kas *expressis verbis* ļautu akcionāru sapulcei lemt par prasības celšanu pret akcionāru. Tas uzskatāms par Komerclikuma regulējuma nepilnību. Iespējamais risinājums būtu pēc analogijas attiecināt KCL panta 268. panta pirmās daļas 4. punktu (prasības celšana pret valdes un padomes locekļiem un revidentu) uz sabiedrības prasības celšanu KCL 172. panta septītajā daļā aprakstītajā gadījumā. KCL 268. panta otrās daļas noteikums, ka akcionāru sapulce pieņem lēmumus citos jautājumos tikai tad, ja tas paredzēts likumā, nav uzskatāms par šķērslī šādas analogijas izmantošanai.

Kopsavilkums

Sabiedrības prasības Komerclikuma izpratnē ir nevis jebkādas prasības, kuras cēlusi sabiedrība, bet gan likuma noteikumos par kapitālsabiedrībām regulētas prasības, kuras celtas sabiedrības (zināmos gadījumos – vienlaikus arī tās dalībnieku) interešu aizsardzībai Komerclikumā noteiktā kārtībā un pret šajā likumā norādītiem atbildētājiem. Nozīmīgākā no šīm prasībām ir KCL 172. panta pirmajā daļā minētā sabiedrības prasība pret dibinātājiem, valdes vai padomes locekļiem vai revidentu. KCL 172. panta piemērošana ir saistīta ar vairākiem šā panta normu interpretācijas jautājumiem. KCL 172. panta pirmajā daļā minētā prasība var tikt celta tikai pret tajā

¹³ Rasnačs L. Sabiedrības prasību celšana pēc mazākuma pieprasījuma. Jurista Vārds, 2012, 18. sept., Nr. 38.

¹⁴ Senāta 04.01.2022. spriedums lietā Nr. C19053017, SKC-5/2022, 10.2. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 28.03.2022.].

tieši norādītajiem atbildētājiem un uz pamatiem, kas minēti Komerclikuma B daļas XI sadaļas 4. un 5. nodaļas normās. Nozīmīgas ir dalībnieku mazākuma tiesības celt KCL 172. panta pirmajā daļā minēto prasību, ja to nedara par prasības celšanu atbildīgā sabiedrības institūcija. Šobrīd Latvijas komerc tiesību doktrīnā un daļēji arī tiesu praksē vērojama tendence pārspilēt dalībnieku mazākuma tiesību apjomu KCL 172. panta kontekstā. Šāda pieeja nav vēlama no dalībnieku mazākuma un kapitālsabiedrības kopējo interešu saprātīgas līdzsvarošanas viedokļa. Īpašu vietu KCL 172. panta sistēmā ieņem šā panta septītajā daļā ietvertais dalībnieku, tostarp dalībnieku mazākuma, atbildības regulējums par nepamatotu sabiedrības prasību celšanu, jo uz šo regulējumu neattiecas KCL 172. panta pārējo daļu normas un prasības celšanai pret dalībniekiem vai to mazākumu nepieciešams dalībnieku sapulces lēmums.

ATSEVIŠĶI GALVOJUMA INSTITŪTA ASPEKTI PROFESORA ALEKSANDRA BŪMAŅA UN SENĀTA JUDIKATŪRAS ATZIŅĀS

CERTAIN ASPECTS OF THE INSTITUTE OF SURETYSHIP IN FINDINGS OF PROFESSOR ALEKSANDRS BŪMANIS AND CASE LAW OF THE SENATE

Erlens Kalniņš, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras docents

Summary

The article considers certain aspects of the institute of suretyship, reflecting the insights into the relevant issues that can be found in the dissertation “Suretyship in Civil Law” by Professor Aleksandrs Būmanis (1881–1937), defended in 1933, and expressed in the recent case law of the Senate. Although the final conclusions (leading theses) of A. Būmanis and the Senate coincide in all aspects discussed in this article, not all of these conclusions have been supported by the same arguments. Therefore, the article explores the differences or similarities in the reasoning used by A. Būmanis and the case law of Senate in order to support the above-mentioned final conclusions.

Atslēgvārdi: galvinieka saistības pamats un priekšmets, akcesoritātes, subsidiaritātes un solidaritātes princips, ekspromisoriskā galvinieka saistība un solidārā saistība, kumulatīvā parāda uzņemšanās, galvojuma izbeigšanās ar noilgumu

Keywords: the basis and subject matter of the guarantor’s obligation, the principles of accessory, subsidiarity and solidarity, guarantor’s in lieu obligation and solidary obligation, cumulative debt admission, termination of the guarantee by prescription

Ievads

[1] Profesoram Aleksandram Būmanim (1881–1937) veltītajā rakstā¹ esmu jau norādījis, ka savu doktora disertāciju “Galvojums civiltiesībās” viņš pabeidza 1933. gada sākumā. Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes 1933. gada 18. maija sēdē tika uzklausītas recenzentu profesora Vasilija Sinaiska (1876–1949), profesora Arveda Švābes (1888–1959) un docenta Pētera Lejiņa (1879–1960) atsauksmes par docenta A. Būmaņa iesniegto disertāciju “Galvojums

¹ Sk.: Kalniņš E. Tiesnesis un profesors Aleksandrs Būmanis. *Jurista Vārds*, 22.06.2021., Nr. 25/26 (1187/1188).

civiltiesībās”, atzīstot šo darbu par atbilstošu doktora disertācijai izvirzītajām prasībām. A. Būmanis savu disertāciju sekmīgi aizstāvēja 1933. gada 30. maijā, un ar visām klātesošo fakultātes locekļu balsīm viņam tika piešķirts tiesību zinātņu doktora grāds, ko apstiprināja Latvijas Universitātes Padome.

Šajā rakstā arī uzsvērts, ka – atšķirībā no citiem A. Būmaņa darbiem – viņa doktora disertācija “Galvojums civiltiesībās”² tā arī palika neizdota. Taču, ņemot vērā šajā disertācijā pausto atziņu nozīmīgumu, tai obligāti jāvelta atsevišķs raksts kaut vai tā iemesla dēļ, ka par daudziem galvojuma institūta aspektiem, par kuriem mūsdienu Senātam ir nācies gandrīz vai “lauzt šķēpus”, A. Būmaņa disertācijā atrodam izvērstu argumentāciju un pārlicinošus secinājumus.

[2] Savā disertācijā A. Būmanis ir secīgi aplūkojis un analizējis, kas ir galvojuma jēdziens, galvojuma tiesiskais raksturs, galvojuma nodibināšana, galvnieka tiesiskais stāvoklis un galvojuma izbeigšanās. Katrs no šiem jautājumiem izvērsti analizēts, aplūkojot galvojuma institūta izpratni romiešu tiesībās un pandektu tiesību zinātnē, kā arī šā institūta tā laika regulējumu 1864. gada Vietējo civillikumu kopojumā (Baltijas Vietējo likumu kopojuma III daļā),³ Vācijas Civillikodeksā (*Bürgerliches Gesetzbuch*), Šveices Saistību tiesību likumā (*Obligationenrecht*) un Francijas Civilkodeksā (*Code civil*), atspoguļojot un analizējot attiecīgās tiesību doktrīnas un tiesu prakses atziņas.

Šajā rakstā aplūkoti vienīgi atsevišķi galvojuma institūta aspekti, secīgi atspoguļojot tās atziņas attiecīgajos problēmjautājumos, kuras atrodamas A. Būmaņa disertācijā “Galvojums civiltiesībās” un ir izteiktas Senāta jaunākajā judikatūrā. Kaut gan visos rakstā aplūkotajos, arī mūsdienu privāttiesiskajā apgrozībā aktuālajos, galvojuma institūta aspektos sakrīt A. Būmaņa un Senāta izdarītie gala secinājumi (vadošās tēzes), ne visi secinājumi ir tikuši pamatoti ar vieniem un tiem pašiem argumentiem. Minētais citstarp izskaidrojams ar to, ka līdz šim savā argumentācijā Senāts nav atsaucies uz profesora A. Būmaņa disertācijā ietvertajiem argumentiem, apsvērumiem un secinājumiem. Tāpēc raksta kopsavilkumā rezumējoši norādīts arī uz atšķirībām vai līdzībām A. Būmaņa un Senāta judikatūras atziņās (argumentācijā) svarīgākajos problēmjautājumos.

Galvnieka saistības pamats un priekšmets

[3] Savā disertācijā A. Būmanis uzsvēris, ka “galvnieka parāds ir svešs parāds”,⁴ jo galvnieka saistībai ir cits tiesiskais pamats nekā galvenā parādnieka saistībai. Proti, galvnieka saistība izceļas uz sava īpatnēja tiesiska pamata – galvojuma līguma, turpretī galvenā parādnieka saistības pamats var būt, piemēram, pirkuma līgums, nomas (ires) līgums, aizdevuma līgums, tāpat katrā ziņā cits tiesiskais pamats nekā galvojumam. Tāpēc kreditors var celt prasību pret galvnieku nekā citādi kā tikai uz galvojuma līguma pamata. Kā norādījis A. Būmanis, šo uzskatu pastiprina tas, ka

² Būmanis A. Galvojums civiltiesībās. [B. v]: [B. i.], 1933, 209 lpp.

³ Vietējo civillikumu kopojums (Vietējo likumu kopojuma III daļa). Tulkojums ar pārgrozījumiem un papildinājumiem, kas izdoti līdz 1927. gada 31. decembrim, un ar dažiem paskaidrojumiem. Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga: Valtera un Rapas akciju sab. izdevums, 1928.

⁴ Sk.: Būmanis A. 1933, 50., 53., 58. lpp.

noteikumi par galvojuma līgumu ne tikai 1864. gada Vietējo civillikumu kopojumā (turpmāk – VCL), bet arī Vācijas Civillikodeksā un Šveices Saistību tiesību likumā ir ietverti saistību tiesību sevišķajā daļā starp t. s. regulētajiem līgumiem, kas tieši apliecina, ka galvojuma līgums ir patstāvīgs saistību izcelšanās pamats. Taču vienlaikus šis uzskats nenonāk pretrunā galvojuma atkarībai no galvenās saistības jeb galvojuma akcesoritātei, jo šī atkarība nosaka vienīgi galvojuma spēkā esību un galvnieka atbildības apmēru.⁵

Šajā ziņā jānorāda, ka, izstrādājot 1937. gada Civillikumu (turpmāk – CL), VCL 4505.–4550. panta noteikumi par galvojuma līgumu, vairākus no tiem grozot vai atmetot, tikuši “pārcelti” CL saistību tiesību daļas piektajā nodaļā “Saistību tiesību pastiprināšana” (sk. CL 1692.–1715. pantu). Taču tas nav grozījis galvojuma līguma kā speciāli regulēta līguma raksturu, un arī CL 1692. pantā galvojums definēts kā “ar līgumu uzņemts pienākums atbildēt kreditoram par trešās personas parādu, neatsvabinot tomēr pēdējo no viņas parāda”. No šīs definīcijas izriet, ka galvojums ir līgumslēgšanas ceļā uzņemta, no galvenā parādnieka saistības nošķirta, taču vienlaikus no tās atkarīga paša galvnieka saistība, kas saskaņā ar akcesoritātes principu ir piesaistīta galvenā parādnieka saistībai.⁶ Arī Senāts ir uzsvēris, ka ar galvojuma līgumu tiek nodibināta atsevišķa saistība starp kreditoru un galvnieku, proti, galvojums ir akcesoriska saistība, kas kalpo kā citas saistības nodrošinājums.⁷

[4] Raksturojot galvnieka saistības priekšmetu, A. Būmanis vērsis uzmanību uz to, ka galvnieks ir parādnieks, taču viņš nav parādā galvenā parādnieka pienākumu, jo šis pienākums galvniekam ir svešs. Tā kā galvnieka mantisko atbildību nevar nodibināt citādi kā ar saistību, kurā viņš var būt tikai parādnieks, jāatbild uz jautājumu, kas veido galvnieka parāda jeb saistības priekšmetu (vai šis priekšmets ir tas pats, kas galvenajam parādniekam, vai tomēr kas cits)?⁸

[4.1] A. Būmanis norādījis, ka galvojumu parasti mēdz dot par naudas parādiem, t. i., par atvietojamās darbības izpildīšanu. Ja nu galvnieks, galvojot par naudas parādu, ir atteicies no *beneficium excussionis* (jeb no ierunas, lai kreditors ar savu prasījumu vispirms vērsas pie galvenā parādnieka), kā rezultātā kreditors pēc sava ieskata var izvēlēties starp galveno parādnieku un galvnieku, tad tiešām var šķist, ka galvnieks ir tāds pats parādnieks kā galvenais parādnieks un ka galvniekam jāizpilda tas pats, kas galvenajam parādniekam. Vienlaikus nedrīkst aizmirst, ka var galvot ne tikai par saistībām, kuru priekšmets ir naudas parāds vai cita atvietojamā darbība, bet arī par tādām saistībām, kuru priekšmets ir bezdarbība vai absolūti personiska darbība. VCL 4507. pantā *expressis verbis* noteikts, ka galvojumu var dot “par visādiem parādu prasījumiem”.⁹ Ja galvenais parādnieks ir apsolījis bezdarbību vai neatvietojamu personisku darbību, šādā gadījumā galvnieks objektīvi nevar nedz izpildīt galveno parādu, nedz arī panākt, lai to izpilda galvenais parādnieks. Tāpēc nav pamatots uzskats, ka galvnieks ir parādā to pašu, ko galvenais parādnieks, proti, ka galvniekam jāizpilda tas pats, kas galvenajam parādniekam.¹⁰

⁵ Sk.: Būmanis A. 1933, 59.–60. lpp.

⁶ Sk.: Kalniņš E. Galvojums kā akcesoriska saistība. Jurista Vārds, 10.05.2011., Nr. 19 (666).

⁷ Sk.: Senāta 2012. gada 7. marta spriedums lietā Nr. SKC-115/2012 (C39054210), 7.1. punkts (pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>).

⁸ Sk.: Būmanis A. 1933, 42., 43., 50.–51. lpp.

⁹ Arī CL 1694. pantā tiešā tekstā noteikts, ka galvojumu “var dot par visādām saistībām”.

¹⁰ Sk.: Būmanis A. 1933, 54.–55. lpp.

Taču tad – kā uzsvēris A. Būmanis – rodas jautājums, kas īsti ir galvinieka saistības priekšmets. Atbildot uz šo jautājumu, A. Būmanis secinājis, ka galvinieka saistības priekšmets ir to zaudējumu atlīdzība, kuri radušies kreditoram galvenās saistības neizpildīšanas dēļ. Proti, galvinieka saistības priekšmets ir kreditora interese galvenās saistības izpildīšanā, t. i., atlīdzība par zaudējumiem, kurus kreditors cietis galvenās saistības neizpildīšanas dēļ. Tas vien, ka galvojums par naudas parādiem minētā interese sakrīt ar galvenās saistības priekšmetu, ir nekas cits kā atsevišķa gadījuma īpatnība. Galvojums pēc savas būtības ir nodrošinājums tam, lai galvenās saistības neizpildīšanas dēļ kreditoram nerastos zaudējumi.¹¹ Tāpēc tieši galvojums par tādām saistībām, kuru priekšmets ir nevis naudas parāds, bet gan neatvietoājama darbība, galvojuma būtība izpaužas visskaidrāk. No galvinieka var prasīt neko citu kā tikai atbildību par galvenās saistības izpildījumu; atsevišķos gadījumos galvinieka saistības priekšmets var sakrist ar galvenā parādnieka saistības priekšmetu, taču pēc vispārējā noteikuma galvinieks atbild vienīgi par to, ko kreditors zaudējis galvenā parādnieka saistības neizpildīšanas dēļ.¹²

[4.2] Jāpiebilst, ka galvojuma būtība šādā padziļinātā griezumā Senāta līdzšinējā praksē nav tikusi apspriesta, kas visupirms izskaidrojams ar to, ka arī mūsdienu privāttiesiskajā apgrozībā galvojumi parasti tiek doti, lai nodrošinātu naudas parādus. Tāpēc strīdos par galvojuma saistību izpildi no galvinieka pieprasītā viņa saistības izpildījuma priekšmets sakrīt ar galvenās saistības priekšmetu, kas abos gadījumos ir naudas parāds. Taču arī Senāts vairākkārt uzsvēris, ka galvojums ir akcesoriska saistība, kas kalpo kā citas saistības nodrošinājums,¹³ un atbilstoši tā mērķim galvojums dod tiesības kreditoram gūt apmierinājumu no galvinieka, ja kādu iemeslu dēļ galvenais parādnieks nespēj izpildīt savas saistības.¹⁴

Galvinieks kā blakusparādnieks

[5] Analizējot galvojuma tiesisko raksturu, A. Būmanis vērsis uzmanību uz to, ka galvojuma mērķis ir nodrošināt citas saistības izpildīšanu un šis mērķis tiek sasniegts, blakus galvenajam parādniekam nostādot kādu citu personu – galvinieku. Tiesību doktrīnā strīdīgs ir jautājums par galvinieka kā blakusparādnieka tiesisko stāvokli, jo tas varētu būt trejāds: 1) galvenais parādnieks un galvinieks var būt kopparādnieki (solidāri parādnieki); 2) galvinieks var būt tikai blakus jeb akcesorisks parādnieks; 3) galvinieks var būt tikai papildu jeb subsidiārs parādnieks (ir arī iespējams, ka galvinieks vienlaikus ir akcesorisks un subsidiārs parādnieks). Tāpēc kontekstā ar galvojumu jāaplūko šādi trīs principi: 1) solidaritātes princips, atbilstoši kuram

¹¹ Sk.: Būmanis A. 1933, 55.–56. lpp.

¹² Sk.: Būmanis A. 1933, 90., 98.–99. lpp.

¹³ Sk.: Senāta 2013. gada 8. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-247/2013 (C26100610), 6.1. punkts; Senāta 2015. gada 20. februāra spriedums lietā Nr. SKC-19/2015 (C28280410), 11. punkts; Senāta 2015. gada 30. septembra spriedums lietā Nr. SKC-191/2015 (C33246710), 11. punkts; Senāta 2015. gada 21. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-206/2015 (C28322210), 11. punkts (pieejami: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>); Senāta 2019. gada 15. marta spriedums lietā Nr. SKC-130/2019 (C04335412), 11.1. punkts (pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>).

¹⁴ Sk.: Senāta 2013. gada 22. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-27/2013 (C25048510), 7. punkts (pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>).

galvinieks un galvenais parādnieks ir solidāri parādnieki; 2) akcesoritātes princips, atbilstoši kuram galvojuma saistība savas rašanās, pastāvēšanas un izbeigšanās ziņā ir atkarīga no kādas citas, t. i., galvenās, saistības; 3) subsidiaritātes princips, atbilstoši kuram kreditors var vērsties pret galvinieku tikai tad, ja kreditors nevar saņemt apmierinājumu no galvenā parādnieka.¹⁵

[5.1] Atbildot uz jautājumu, kuri no minētajiem elementiem (solidaritāte, akcesoritāte vai subsidiaritāte) ir nepieciešami, lai attiecīgo tiesisko parādību varētu juridiski kvalificēt kā galvojumu, A. Būmanis secinājis, ka subsidiaritāte kā tāda nav galvojuma būtisks elements, jo tā atkrīt, ja galvinieks atsakās no viņam piederošās ierunas, lai kreditors ar savu prasījumu vispirms vērsas pie galvenā parādnieka (*beneficium excussionis*), kas praksē gandrīz vienmēr arī notiek.¹⁶ Tiesību doktrīnā vairs nestrīdas arī par to, ka vismaz vienkāršā (neekspromisoriskā) galvojuma gadījumā starp galvinieku un galveno parādnieku nav solidaritātes. Tādējādi nedz subsidiaritāte, nedz solidaritāte nav galvojuma būtiski elementi. Citādi ir ar akcesoritāti, jo tiesību doktrīnā nav dažādu uzskatu par to, ka pat ekspromisoriskā galvinieka saistība ir akcesoriska, kas savas rašanās, pastāvēšanas un izbeigšanās ziņā ir atkarīga no galvenās saistības. Turklāt galvojuma akcesoritāte izpaužas arī noteikumos par galvinieka atbildības apjomu un viņa tiesisko stāvokli, it īpaši – noteikumos par galvinieka aizsardzības līdzekļiem pret kreditoru. Akcesoritātes princips ir nodrošinājuma mērķa tiesiskā izpausme un raksturo galvojuma kā nodrošinājuma būtību, jo nav loģiski iespējams, ka pastāv nodrošinājums bez kaut kā tāda, kas būtu jānodrošina.¹⁷

Šajā ziņā arī Senāta judikatūrā atzīts, ka galvojums kā saistības nodrošinājums ir atzīstams par papildu jeb akcesorisku saistību, kura daudzējādā ziņā atkarīga no galvenās saistības. Galvojuma akcesoritātes princips nostiprināts CL 1694. pantā, un tas caurvijas visiem CL noteikumiem par galvojumu, definējot galvojuma atkarību no galvenās saistības un pakārtojot galvojuma rašanos, apmēru, pastāvēšanu un izbeigšanos galvenās saistības dinamikai.¹⁸

[5.2] Jautājumā par galvojuma subsidiaritāti A. Būmanis norādījis, ka galvinieka saistība pēc vispārējā noteikuma ir subsidiāra, t. i., pienākums to izpildīt iestājas vienīgi tad, ja galvenais parādnieks neizpilda savu saistību, proti, ne agrāk par to brīdi, kad pēdējai iestājas termiņš. Tāpēc var teikt, ka šajā ziņā subsidiaritātes princips īstenībā ir tas pats akcesoritātes princips, saprotot to laika nozīmē. Tas izriet no galvojuma kā nodrošinājuma mērķa, jo pienākums atlīdzināt zaudējumus var iestāties tikai pēc tam, kad tie radušies, t. i., kad galvenā saistība nav izpildīta.¹⁹

Kā secinājis A. Būmanis, subsidiaritātes principa sekas nepieciešami izriet no galvojuma būtības un mērķa, kur izšķirošā loma ir akcesoritātes principam, jo, pirmkārt, galvojuma mērķis ir tikai nodrošināt, tāpēc galvojums – līdzīgi kā citi nodrošinājumi – tiek dots *in subsidium* tam gadījumam, kad galvenais parādnieks pats savu saistību neizpilda. Otrkārt, galvinieks, kurš ir nevis galvenā parādnieka

¹⁵ Sk.: Būmanis A. 1933, 30.–32. lpp.

¹⁶ Sk.: Būmanis A. 1933, 32. lpp.

¹⁷ Sk.: Būmanis A. 1933, 34., 60., 61., 68.–70. lpp.

¹⁸ Sk.: Senāta 2011. gada 27. aprīļa spriedums lietā SKC-86/2011 (C05061306), 12.2.1. punkts; Senāta 2013. gada 22. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-27/2013 (C25048510), 7. punkts; Senāta 2017. gada 26. maija spriedums lietā Nr. SKC-168/2017 (C29503013), 7.1. punkts (pieejami: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>).

¹⁹ Sk.: Būmanis A. 1933, 70.–71. lpp.

kopparādnieks (solidārs parādnieks), bet gan tikai blakus jeb akcesorisks parādnieks ar īpašu saistības pamatu un priekšmetu, izpilda nevis galvenā parādnieka saistību, bet gan pats savu saistību. Līdz ar to vienīgais gadījums, kurā tiešām ir runa par īpašu subsidiaritāti, ir galvojums ar *beneficium excussionis*.²⁰

Arī Senāta judikatūrā galvojuma subsidiaritāte raksturota kā akcesoritātes principa sekas, proti, galvojums ir akcesoriska saistība, kas kalpo kā citas saistības nodrošinājums, un galvnieks uzņemas subsidiāru atbildību par galvenā parādnieka saistību.²¹ Turklāt galvojuma subsidiaritātes izšķirošā nozīme akcentēta strīdos, kuros kreditors cēlis tiesā prasību vienlaikus pret galveno parādnieku un (ekspromisorisko) galvnieku. Kā norādījis Senāts, šādas prasības apmierināšanas gadījumā tiesai jānosaka galvnieka subsidiāra atbildība, proti, tas, ka parāda summa piedzenama no galvenā parādnieka, bet piedziņas neiespējamības gadījumā tā piedzenama no galvnieka.²² Tāpēc, neraugoties uz galvojuma līguma noteikumiem, ka galvnieks kopā ar galveno parādnieku uzņemas solidāras saistības pret kreditoru, nav juridiska pamata parāda solidārai piedziņai no galvenā parādnieka un galvnieka, jo pretējā gadījumā tiktu prettiesiski ierobežotas CL garantētās galvnieka tiesības izlietot pret galveno parādnieku regresa prasījumu pilnā apmērā.²³

[5.3] Aplūkojot jautājumu par to, vai galvnieks un galvenais parādnieks ir uzskatāmi par kopparādniekiem (solidāriem parādniekiem), A. Būmanis visupirms secinājis, ka – tā kā galvnieka saistībai ir cits pamats un priekšmets nekā galvenā parādnieka saistībai – vismaz pēc vispārējā noteikuma galvnieks un galvenais parādnieks nevar būt kopparādnieki, jo saskaņā ar VCL 3333. pantu ikvienas solidāras saistības būtību raksturo tas, ka tā dibinās uz viena un tā paša pamata un visiem parādniekiem ir viens un tas pats izpildījuma priekšmets.²⁴

Tajā pašā laikā zināmos aspektos solidāras saistības pazīmes var saskatīt ekspromisoriskā galvojuma gadījumā, kad galvnieks noteikti vai klusējot ir atteicies no *beneficium excussionis*. Ne velti juridiskajā literatūrā, skaidrojot VCL 4520. panta normu [kas vēlāk pārņemta CL 1702. panta otrajā daļā], savulaik atzīts, ka ekspromisoriskā galvojuma gadījumā starp galvnieku un galveno parādnieku nodibinās

²⁰ Sk.: Būmanis A. 1933, 74.–75. lpp.

²¹ Sk.: Senāta 2013. gada 8. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-247/2013 (C26100610) 6.1. punkts; Senāta 2015. gada 20. februāra spriedums lietā Nr. SKC-19/2015 (C28280410), 11. punkts; Senāta 2015. gada 30. septembra spriedums lietā Nr. SKC-191/2015 (C33246710), 11. punkts; Senāta 2015. gada 21. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-206/2015 (C28322210), 11. punkts; Senāta 2019. gada 15. marta spriedums lietā Nr. SKC-130/2019 (C04335412), 11.1. punkts.

²² Sk.: Senāta 2012. gada 7. marta spriedums lietā Nr. SKC-115/2012 (C39054210), rezolutīvā daļa; Senāta 2017. gada 31. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-68/2017 (C32267910), 8. punkts un rezolutīvā daļa; Senāta 2017. gada 17. februāra spriedums lietā Nr. SKC-45/2017 (C04217310), 7. punkts un rezolutīvā daļa (pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>); Senāta 2019. gada 15. marta spriedums lietā Nr. SKC-130/2019 (C04335412), 11.3. punkts un rezolutīvā daļa; Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojums "Galvojums. Senāta judikatūras atziņas (2005.–2019.)", 2020, 10., 11. lpp. (pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/tiesu-prakses-apkopojumi>).

²³ Sk.: Senāta 2017. gada 21. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC-181/2017 (C24150311), 5.3. un 11. punkts (pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>).

²⁴ Sk.: Būmanis A. 1933, 57. lpp. Arī CL 1671. pantā noteikts, ka ikvienas solidāras saistības būtību raksturo tas, ka šāda saistība dibinās uz vienu un to pašu pamatu un visiem parādniekiem ir viens un tas pats izpildījuma priekšmets.

solidāra saistītiesiskā attiecība.²⁵ Arī Krievijas impērijas Senāta praksē, iztulkojot šo normu, bija nostiprinājusies atziņa, ka ekspromisoriskais galvinieks ir uzskatāms par galvenā parādnieka līdzparādnieku un ka šāda galvinieka atbildība apspriežama atbilstoši noteikumiem par kopparādnieku atbildību.²⁶ Taču, kā uzsvēris A. Būmanis, arī tāds galvinieks, kurš nebauda nekādu subsidiaritātes atvieglojumu, proti, ekspromisoriskais galvinieks, ir un paliek galvinieks (nevis kopparādnieks), tāpēc viņa tiesiskais stāvoklis apspriežams nevis atbilstoši likuma noteikumiem, kas regulē solidāras saistības, bet gan atbilstoši likuma noteikumiem par galvojumu.²⁷ Turklāt visiem likuma noteikumiem, kuri izriet no akcesoritātes principa, ir imperatīvu normu raksturs, un līdzēji tos nedrīkst pārgrozīt (par sliktu galviniekam), ja negrib atņemt līgumam galvojuma raksturu.²⁸

Arī Senāta judikatūrā atzīts, ka galvojums kā tāds – pat tad, ja tas ir ekspromisoriskais galvojums (galvinieks uzņēmies saistību kā pats parādnieks atbilstoši CL 1702. panta otrajai daļai) – nenodibina galvinieka un galvenā parādnieka solidāru saistību pret kreditoru CL 1670. un 1672. panta izpratnē.²⁹ Proti, galvojuma un solidārām saistībām kopīga ir tāda iezīme, ka kreditors savu prasījumu var vērst gan pret vienu, gan pret otru saistīto (turklāt galvojumā tas nav vispārējs noteikums), un to varētu dēvēt par procesuālu līdzību. Taču ekonomiski, no materiālo tiesību viedokļa, atšķirība ir būtiska: solidāri saistītie nes atbildību, ko vēlāk daļa savā starpā, turpretī galvojuma gadījumā galvinieks pilda akcesorisku saistību, kas ļauj izlietot regresu prasījumu pret galveno parādnieku pilnā apmērā. Citiem vārdiem, solidāras saistības būtība CL raksturota ar izpildījuma priekšmeta nedalāmību. Ja, piemēram, kāda naudas summa tiek aizdota nedalīti divām personām, tad nav loģiski vienu uzskatīt par galveno parādnieku un otru – par galvinieku, jo abi ir solidāri parādnieki. Solidārais parādnieks, kurš apmierinājis kreditora prasījumu, var prasīt no pārējiem atbilstošu atlīdzību (sk. CL 1686. pantu), kas divu solidāru parādnieku gadījumā principā nozīmē samaksāto parāda summu dalīt uz pusēm. Turpretī galvojuma attiecībās galvinieks, kurš izpildījis savu galvojuma saistību, var no galvenā parādnieka

²⁵ Sk.: Erdmann C. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Bd.IV. Obligationenrecht. Riga: N.Kymmels Verlag, 1894, S. 469, Fn. 2; Эрдманъ К. Обязательственное право губерний Прибалтийскихъ. Переводъ и дополнительные примечания М. О. Гредингера. Рига: Издание почетнаго мирового судьи Ф. Е. Камкина, 1908, с. 543, прим. 2.

²⁶ Sk.: Буковский В. (сост.) Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжениемъ 1912–1914 г.г. и съ разъяснениями въ 2 томахъ). Т. II. Право требований. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1997; Нолькенъ А. (сост.) Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (Ч. III. Свода местн. узак. губ. Остзейскихъ) съ разъяснениями Правительствующаго Сената. Изд. 2. Петроградъ: Издание Юридическаго книжнаго склада «Право», 1915, с. 874.

²⁷ Sk.: Būmanis A. 1933, 57.–58., 75., 79. lpp.

²⁸ Sk.: Būmanis A. 1933, 34., 61. lpp.

²⁹ Sk.: Senāta 2013. gada 8. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-247/2013 (C26100610) 6.1. punkts; Senāta 2015. gada 20. februāra spriedums lietā Nr. SKC-19/2015 (C28280410), 11. punkts; Senāta 2015. gada 30. septembra spriedums lietā Nr. SKC-191/2015 (C33246710), 11. punkts; Senāta 2015. gada 21. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-206/2015 (C28322210), 11. punkts; Senāta 2019. gada 15. marta spriedums lietā Nr. SKC-130/2019 (C04335412), 11.1. punkts.

prasīt visu samaksāto, kas CL 1692. pantā izteikts ar vārdiem: “neatsvbainot tomēr pēdējo no viņa parāda”.³⁰

Savukārt jautājumā par līdzēju iespēju galvojuma līgumā pielīgt galvnieka solidāru saistību Senāta judikatūrā atzīts, ka galvojuma līgumā ietverts noteikums par galvnieka solidāras saistības uzņemšanos pret kreditoru juridiski nevar mainīt galvojuma institūta akcesorisko raksturu un nodibināt solidāru saistību.³¹ Citiem vārdiem, galvnieka vienošanās ar kreditoru nenodibina galvnieka un galvenā parādnieka solidāru atbildību. Līdzēju gribai līgumiski nodibināt solidāru saistību jābūt izteiktai tieši (sk. CL 1673. pantu), un līgumam jābūt noslēgtam starp personām, kuras šādu saistību pret kādu kreditoru uzņemas, tāpēc nepietiek ar viena iespējamās solidāras saistības dalībnieka paziņojumu kreditoram. Tajā pašā laikā – kā norādījis Senāts – privātautonomijas ietvaros galvnieks var noslēgt vienošanos ar galveno parādnieku par solidāras saistības nodibināšanu, tādējādi kļūstot par kopparādnieku. Taču šādā gadījumā, pārveidojoties tiesiskajām attiecībām, galvojums kā akcesoriska saistība beidz pastāvēt.³²

Galvojuma nošķīrums no kumulatīvās parāda uzņemšanās

[6] Turpinot domu par galvojuma un solidāras saistības nošķīrumu, A. Būmanis niansēti ir raksturojis arī galvojuma nošķīrumu no t. s. “kumulatīvās parāda uzņemšanās” jeb “kopparāda pārņemšanas” (*kumulative Schuldübernahme*). Atšķirībā no galvojuma kumulatīvā parāda uzņemšanās ir līgums, ar ko blakus agrākajam parādniekam saistībā iestājas jauns parādnieks tā, ka starp agrāko un jauno parādnieku nodibinās solidāra saistībtiesiskā attiecība (tādējādi atbilstoši VCL tikai kopparāda pārņemšanai piemērojami noteikumi par solidāro saistību).³³

[6.1] Kā tālāk norādījis A. Būmanis, atšķirība starp galvojumu (gan vienkāršu, gan ekspromisorisku) un kumulatīvo parāda uzņemšanos jeb kopparāda pārņemšanu izpaužas šādi.

Pirmkārt, kopparāda pārņēmējam ir tas pats saistības priekšmets, kas pirmparādniekam, turpretī galvnieka saistības priekšmets nekad nav tas pats, kas galvenajam parādniekam. Tāpēc kopparāda pārņēmējs ir pirmparādnieka līdzparādnieks, turpretī galvnieks nav galvenā parādnieka līdzparādnieks. Tātad galvojums un

³⁰ Sk.: Senāta 2012. gada 7. marta spriedums lietā Nr. SKC-115/2012 (C39054210), 7.2. un 7.3. punkts; Senāta 2015. gada 21. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-206/2015 (C28322210), 11. punkts; Senāta 2019. gada 15. marta spriedums lietā Nr. SKC-130/2019 (C04335412), 11.1. punkts; Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojums “Galvojums. Senāta judikatūras atziņas (2005.–2019.)”, 2020, 10. lpp.

³¹ Sk.: Senāta 2019. gada 15. marta spriedums lietā Nr. SKC-130/2019 (C04335412), 11.1. punkts un tajā norādītie citi spriedumi.

³² Sk.: Senāta 2013. gada 8. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-247/2013 (C26100610), 6.3. punkts; Senāta 2015. gada 20. februāra spriedums lietā Nr. SKC-19/2015 (C28280410), 11. punkts; Senāta 2015. gada 30. septembra spriedums lietā Nr. SKC-191/2015 (C33246710), 11. punkts; Senāta 2015. gada 19. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-185/2015 (C16058310), 8.4. punkts (pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>); Senāta 2015. gada 21. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-206/2015 (C28322210), 11. punkts; Senāta 2017. gada 20. decembra spriedums lietā Nr. SKC-262/2017 (C33470412), 7.1. un 7.2. punkts (pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>); Senāta 2019. gada 15. marta spriedums lietā Nr. SKC-130/2019 (C04335412), 11.1. punkts; Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojums “Galvojums. Senāta judikatūras atziņas (2005.–2019.)”, 2020, 4. lpp.

³³ Sk.: Būmanis A. 1933, 76.–77. lpp.

kopparāda pārņemšana ir divi pilnīgi patstāvīgi tiesību institūti, kas nekādā gadījumā nevar saplūst vienā, t. i., galvojums vienlaikus nevar būt kopparāda pārņemšana un otrādi. Izņēmums šajā ziņā nav arī ekspromisoriskais galvojums.³⁴

Otrkārt, galvinieks ir parādnieks pats uz sava, nevis uz galvenā parādnieka saistības pamata. Turpretī kopparāda pārņēmēja saistībai arvien ir tas pats pamats, kas pirmparādnieka saistībai. Galvojums rada jaunu parāda (saistības) pamatu, turpretī kopparāda pārņemšana rada tikai jaunu parādnieku. Tādējādi saistības tiesiskā pamata ziņā galvinieka saistība ir patstāvīga, turpretī kopparāda pārņēmēja saistība ir nepatstāvīga.³⁵

Treškārt, galvinieka saistība arvien ir akcesoriska, turpretī kopparāda pārņēmēja saistība ir gan atkarīga no pirmparāda, bet ne akcesoriska ar šo parādu (izņēmuma kārtā kopparāda pārņēmēja saistība tāda var būt, bet parasti nav). Kas attiecas uz parāda apmēru, tad galvinieka saistība šajā ziņā ir pilnīgi nepatstāvīga (sk. VCL 4509. pantu: “galvinieka saistība vispār atbilst galvenā parādnieka saistībai”),³⁶ turpretī kopparāda pārņēmēja saistība ir relatīvi patstāvīga, jo galvinieks ir blakusparādnieks, savukārt kopparāda pārņēmējs ir kopparādnieks.³⁷

[6.2] Arī Senāta jaunākajā praksē ir aktualizējies jautājums par kumulatīvās parāda uzņemšanās – kā patstāvīga saistību nodrošināšanas līdzekļa – nošķirumu no parāda pārvedes ar pārjaunojumu un galvojuma.

Proti, pamatojoties uz CL 1546. panta otrās daļas 1. punktu un privātautonomijas principu, persona jebkurā brīdī var uzņemties svešu parāda saistību, tostarp uzņemties atbildēt par citas personas parādu kopīgi ar sākotnējo parādnieku. Šāds tiesību institūts – iestāšanās jau nodibinātās saistībās jeb parāda vēlāka uzņemšanās kopīgi ar sākotnējo parādnieku (kumulatīvā parāda uzņemšanās) – ir patstāvīgs saistību nodrošināšanas līdzeklis, un tas ir jānošķir gan no parāda pārvedes ar pārjaunojumu (privatīvās parāda uzņemšanās), gan no galvojuma.³⁸

Ar kumulatīvo parāda uzņemšanos nenotiek parādnieka maiņa (sākotnējā saistība paliek neskarta), bet gan palielinās parādnieku skaits, jaunajam parādniekam uzņemoties atbildību par saistību kopā ar sākotnējo parādnieku (līgumu var slēgt arī sākotnējais parādnieks ar jauno parādnieku kā līgumu trešās personas – kreditora – labā). Šāds tiesību institūts pazīstams arī citu Eiropas valstu tiesībās, tostarp atzīts Vācijas un Šveices tiesu praksē, kā arī tieši pieļauts Austrijas Civill kodeksa (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*) 1406. paragrāfā. Turklāt, balstoties uz tiesību doktrīnas un 20. gadsimta 30. gadu Senāta prakses atziņām, Senāts uzsvēris, ka kumulatīvās parāda uzņemšanās gadījumā sākotnējais parādnieks un jaunais parādnieks ir kopparādnieki, kuri atbild solidāri.³⁹

³⁴ Sk.: Būmanis A. 1933, 77. lpp.

³⁵ Sk.: Būmanis A. 1933, 77.–78. lpp.

³⁶ Arī CL 1696. pantā noteikts, ka “galvinieka saistība vispār atbilst galvenā parādnieka saistībai”.

³⁷ Sk.: Būmanis A. 1933, 78. lpp.

³⁸ Sk.: Senāta 2018. gada 18. decembra spriedums lietā Nr. SKC-150/2018 (C29851012), 11.3. punkts (pieejams: <https://www.at.gov.lv/iv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>); sk. arī: Senāta 2020. gada 17. marta spriedums lietā Nr. SKC-74/2020 (C37045517), 5.3. punkts (pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>).

³⁹ Sk.: Senāta 2018. gada 18. decembra spriedums lietā Nr. SKC-150/2018 (C29851012), 11.4., 11.4.1.–11.4.3. punkts.

Kā tālāk norādījis Senāts, kumulatīvā parāda uzņemšanās ir jānošķir no cita saistību nodrošināšanas līdzekļa – galvojuma, ar ko tiek nodibināta blakus jeb akcesoriska saistība. Lai gan abos gadījumos persona uzņemas pienākumu atbildēt kreditoram par citas personas parādu, neatsvabinot to no viņas parāda, tomēr pirmajā gadījumā līdzējs, kurš vēlāk uzņemas parādu, pārņem parādu kā savējo, turpretī galvojuma gadījumā galvinieks uzņemas atbildēt par svešu parādu.⁴⁰ Tātad atšķirīgas ir šo līgumu tiesiskās sekas, jo parāda solidāras uzņemšanās gadījumā tiek nodibināta patstāvīga (nevis akcesoriska) saistība un jaunais līdzparādnieks nevar celt ierunu, ka kreditoram vispirms jāvērsas pie pamatparādnieka. Atšķirīgas ir arī šo līgumu formas prasības, jo galvojumam nepieciešama rakstiska forma (sk. CL 1695. pantu), turpretī līgumam, ar kuru persona uzņemas parādu kopīgi ar sākotnējo parādnieku, likumā nav prasīta noteikta forma. Turklāt tas, vai līdzēji vēlējušies noslēgt galvojuma līgumu vai līgumu par parāda vēlāku uzņemšanos kopīgi ar sākotnējo parādnieku, ir noskaidrojams, iztulkojot līgumu atbilstoši CL normām par tiesisku darījumu iztulkošanu. Šābu gadījumā jāpieņem, ka noslēgts galvojuma līgums, lai nepamatoti netiktu liegta galviniekam paredzētā aizsardzība. Viens no apstākļiem, kas var liecināt par līdzēju gribu noslēgt līgumu par parāda vēlāku uzņemšanos kopīgi ar sākotnējo parādnieku, ir jaunā kopparādnieka patstāvīga mantiska interese darījumā.⁴¹

Galvojuma izbeigšanās ar noilgumu

[7] Kā norādījis A. Būmanis, aplūkojot galvojuma izbeigšanos ar noilgumu, jāatbild uz šādiem jautājumiem: 1) vai galvinieka saistība noilgst tikai kopā ar galveno saistību vai arī patstāvīgi; 2) no kura brīža sākt tecēt noilgums pret galvinieku un galveno parādnieku; 3) kādas sekas ir noilguma pārtraukumam pret galvinieku un galveno parādnieku; 4) kādas ir galvojuma noilguma sekas vispār.⁴²

[7.1] Atbildot uz pirmo jautājumu, A. Būmanis secinājis, ka, pamatojoties uz akcesoritātes principu, galvojums kā blakus saistība, kuras spēks un nespēks ir atkarīgs no galvenās saistības, var izbeigties tikai kopā ar pēdējo.⁴³

Arī Senāta judikatūrā atzīts, ka, iestājoties galvenās saistības noilgumam, izbeidzas arī galvojuma saistība, jo tās priekšnoteikums ir galvenās saistības tālākpastāvēšana. Ja pēc noilguma termiņa beigām galvenais parādnieks tomēr atzīst vai daļēji izpilda galveno saistību kā “dabisku saistību” (*obligatio naturalis*), t. i., kā ētisku, bet ne juridisku saistību, šis apstāklis neietekmē noilguma iestāšanās sekas attiecībā uz galvinieku. Proti, apstāklis, ka galvenais parādnieks ir uzņēmies šādu ētisku saistību, respektīvi, ir izpildījis noilgušu galveno saistību, juridiski nesaista galvinieku un neatceļ galvojuma saistības noilguma iestāšanās sekas. Pretējā gadījumā galvinieks nevarētu rēķināties ar tiesisko stabilitāti, jo noilgusi galvenā saistība jebkurā brīdī

⁴⁰ Sk.: Senāta 2018. gada 18. decembra spriedums lietā Nr. SKC-150/2018 (C29851012), 11.6. punkts; Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojums “Galvojums. Senāta judikatūras atziņas (2005.–2019.)”, 2020, 7. lpp.

⁴¹ Sk.: Senāta 2018. gada 18. decembra spriedums lietā Nr. SKC-150/2018 (C29851012), 11.6.1.–11.6.4. punkts; sk. arī: Senāta 2020. gada 17. marta spriedums lietā Nr. SKC-74/2020 (C37045517), 5.3. punkts.

⁴² Sk.: Būmanis A. 1933, 173. lpp.

⁴³ Sk.: Būmanis A. 1933, 173.–174. lpp.

pēc noilguma termiņa beigām varētu tikt atjaunota, galvenajam parādniekam to atzīstot.⁴⁴

[7.2] Arī atbilde uz otro jautājumu, no kura brīža sāk tecēt noilgums pret galvnieku un galveno parādnieku, balstās uz akcesoritātes principu. Proti, ja galvojums sava spēka un eksistences ziņā ir pilnībā atkarīgs no galvenās saistības, tad šīs sekas ir jāattiecina arī uz noilguma tecējuma sākuma brīdi. Tādējādi galvnieka saistība sāk noilgt nevis ar tās rašanos, bet gan ar brīdi, kad var celt prasību pret galveno parādnieku. Izņēmuma kārtā var būt tā, ka atbilstoši galvojuma līgumam galvnieka atbildība sākas ar kādu vēlāku brīdi un arī noilgums pret galvnieku sāk tecēt vēlāk nekā pret galveno parādnieku. Taču arī šādā gadījumā, noilgstot galvenajai saistībai, vienlaikus noilgst arī galvojuma saistība.⁴⁵

Šajā ziņā arī Senāta praksē atzīts, ka noilgums galvojuma saistībai sāk tecēt vienlaikus ar noilgumu galvenajai saistībai, jo CL 1710. pantā paredzēta galvojuma saistības izbeigšanās līdz ar galvenās saistības izbeigšanos.⁴⁶

[7.3] Aplūkojot jautājumu, kādas sekas ir noilguma pārtraukumam pret galvnieku un galveno parādnieku, A. Būmaņa ieskatā, ņemot vērā akcesoritātes principu, pārliecinoši var atzīt, ka noilguma pārtraukums pret galveno parādnieku ir spēkā un pārtrauc noilgumu arī pret galvnieku. Turpretī atbildi uz jautājumu, vai noilguma pārtraukums pret galvnieku pārtrauc noilgumu arī pret galveno parādnieku, uz akcesoritātes principa balstīt nevar, jo galvnieka saistība ir atkarīga no galvenā parādnieka saistības, nevis otrādi. Vienlaikus A. Būmanis paudis ideju, ka šādas pret galvnieku vērstas noilguma pārtraukuma sekas varētu atvasināt no solidaritātes principa, kaut arī starp galvnieku un galveno parādnieku nepastāv solidāru parādnieku attiecības.⁴⁷

Arī Senāta judikatūrā, pamatojoties uz akcesoritātes principu, ir ticis skaidri un pārliecinoši atbildēts uz jautājumu, vai noilguma pārtraukums pret galveno parādnieku ir spēkā un pārtrauc noilgumu arī pret galvnieku. Kā atzinis Senāts, saskaņā ar akcesoritātes principu galvojums tā rašanās, apmēra, pastāvēšanas un izbeigšanās ziņā ir atkarīgs no galvenās saistības. Tāpēc kreditora izdarīts atgādinājums galvenajam parādniekam par galvenās saistības izpildi (sk. CL 1905. pantu) pārtrauc noilgumu arī kreditora prasījumam pret galvnieku.⁴⁸

[7.4] Visbeidzot jautājumā par noilguma sekām vispār A. Būmanis kā pašu par sevi saprotamu norādījis, ka ar noilgumu galvojums neizbeidzas *ipso iure*, bet tikai *ope exceptionis*, jo tiesa pēc savas iniciatīvas nevar ierosināt jautājumu par noilgumu.⁴⁹

Arī Senāta judikatūrā jautājumā par noilguma iestāšanās sekām atzīts, ka noilguma notecējums tiesai jāņem vērā vienīgi tad, ja uz to ierunas veidā atsauca

⁴⁴ Sk.: Senāta 2020. gada 30. jūnija spriedums lietā Nr. SKC-136/2020 (C29351717), 7.2. punkts (pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>); Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojums "Noilguma un prekluzīvie termiņi. Senāta judikatūras atziņas (2002.–2020.)", 2021, 14. lpp. (pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/tiesu-prakses-apkopojumi>).

⁴⁵ Sk.: Būmanis A. 1933, 174.–176. lpp.

⁴⁶ Sk.: Senāta 2020. gada 30. jūnija spriedums lietā Nr. SKC-136/2020 (C29351717), 7.1. punkts.

⁴⁷ Sk.: Būmanis A. 1933, 177.–179. lpp.

⁴⁸ Sk.: Senāta 2017. gada 19. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-382/2017 (C33344914), 11. punkts (pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>); Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojums "Galvojums. Senāta judikatūras atziņas (2005.–2019.)", 2020, 14. lpp.; Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojums "Noilguma un prekluzīvie termiņi. Senāta judikatūras atziņas (2002.–2020.)", 2021, 9. lpp.

⁴⁹ Sk.: Būmanis A. 1933, 177.–179. lpp.

atbildētājs, jo noilguma ieruna ir parādnieka materiāltiesisks iebildums, kas izvērtējams, ja atbildētājs uz to ir norādījis tiesai. Tāpēc, gadījumā ja parādnieks (atbildētājs) neizmanto savu tiesību atsaukties uz noilguma notecējumu, tiesai nav pamata to ņemt vērā pēc savas iniciatīvas.⁵⁰

Kopsavilkums

1. Raksturojot galvojuma būtību, profesors A. Būmanis īpaši akcentējis to, ka galvnieka saistībai un galvenā parādnieka saistībai ir nevis viens un tas pats, bet gan katrai savs atsevišķs pamats un priekšmets, proti, galvnieka saistības pamats ir galvojuma līgums, savukārt viņa saistības priekšmets ir to zaudējumu atlīdzināšana, kuri radušies kreditoram galvenās saistības neizpildīšanas dēļ. Arī Senāts norādījis, ka ar galvojuma līgumu tiek nodibināta atsevišķa saistība starp kreditoru un galvnieku, kura vienlaikus ir blakus jeb akcesoriska saistība un kalpo kā galvenās saistības izpildīšanas nodrošinājums.
Citiem vārdiem, nodrošinot kreditora prasījumu pret galveno parādnieku ar citas personas dotu galvojumu, līdzās šādi nodrošinātajam galvenajam prasījumam kreditors iegūst no galvojuma līguma izrietošu galvojuma prasījumu pret galvnieku. Šiem kreditora prasījumiem atbilstošās saistības, t. i., galvenā parādnieka saistība un galvnieka saistība, ir divas atsevišķas saistības, un katrai no tām ir savs pamats un priekšmets. Vienlaikus galvojuma saistība kā akcesoriska saistība daudzējādā ziņā ir atkarīga no galvenās saistības, jo kalpo tās izpildīšanas nodrošināšanai.
2. Raksturojot galvnieka (tostarp ekspromisoriskā galvnieka) saistības nošķirumu no solidāras saistības, A. Būmanis kā galveno atšķirību izcēlis to, ka galvojuma saistībai un galvenajai saistībai ir katrai savs pamats un priekšmets, turpretī vairāku kopparādnieku solidāra saistība dibinās uz viena un tā paša pamata un visiem kopparādniekiem ir viens un tas pats saistības priekšmets (sk. CL 1671. pantu).
Savukārt Senāts visupirms akcentējis atšķirību starp solidāras saistības un galvojuma saistības tiesiskajām sekām. Proti, solidārais parādnieks, kurš apmierinājis kreditora prasījumu, ir tiesīgs prasīt no pārējiem atbilstošu atlīdzību (sk. CL 1686. panta otro daļu), kuru visi kopparādnieki savstarpējās tiesiskajās attiecībās principā daļa vienādās daļās. Turpretī galvnieks, kurš apmierinājis kreditoram piederošo galvojuma prasījumu, pēc vispārīgā principa ir tiesīgs prasīt no galvenā parādnieka visu, ko galvnieks tādējādi ir samaksājis kreditoram (sk. CL 1704. pantu).
3. Gan profesors A. Būmanis, gan Senāts uzsvēris, ka līgums zaudē galvojuma raksturu, ja ar tieši izdarītu gribas izteikumu viena persona uzņemas atbildēt kreditoram par svešu parādu kopīgi jeb solidāri ar sākotnējo parādnieku un šāda vienošanās ir noslēgta starp abiem minētajiem parādniekiem. Šajā ziņā

⁵⁰ Sk.: Senāta 2017. gada 6. jūlija spriedums lietā Nr. SKC-327/2017 (C20114115), 7.5. punkts (pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>); Senāta 2018. gada 6. decembra spriedums lietā Nr. SKC-292/2018 (C15233015), 9.1. un 9.3. punkts (pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>); Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojums "Noilguma un prekluzīvie termiņi. Senāta judikatūras atziņas (2002.–2020.)", 2021, 12. lpp.

galvojumu nepieciešams nošķirt no kumulatīvās parāda uzņemšanās jeb kopparāda pārņemšanas kā patstāvīga saistību nodrošināšanas līdzekļa. Raksturojot šo institūtu atšķirības, A. Būmanis ir vērsis uzmanību uz iepriekš jau norādīto par saistības pamata un priekšmeta atšķirību vai tāpatību, papildus akcentējot, ka galvojuma došana rada jaunu saistību ar īpašu tās pamatu un priekšmetu, turpretī kopparāda pārņemšana rada vienīgi jaunu parādnieku jau esošai saistībai, to pārvēršot par solidāru saistību.

Savukārt Senāts akcentējis, ka galvinieks uzņemas atbildēt par svešu parādu, apņēmoties izpildīt akcesorisku galvojuma saistību, kura ir atkarīga no galvenās saistības, turpretī kopparāda pārņēmējs pārņem svešu parādu kā savējo, apņēmoties solidāri ar sākotnējo parādnieku izpildīt viņu kopīgo saistību.

4. Pilnībā saskan A. Būmaņa un Senāta secinājumi jautājumā par galvojuma izbeigšanos ar noilgumu. Proti, atbilstoši akcesoritātes principam galvojuma prasījums vienmēr noilgst vienlaikus ar galveno prasījumu (arī tad, ja izņēmuma kārtā noilgums galvojuma prasījumam sācis tecēt vēlāk nekā galvenajam prasījumam), un noilguma pārtraukums pret galveno parādnieku vienlaikus pārtrauc arī noilgumu pret galvinieku. Noilguma termiņa notecējuma sekas ir tādas, ka tiesai jāņem vērā galvojuma izbeigšanās ar noilgumu vienīgi tad, ja galvinieks uz to atsaucas ierunas veidā, jo tiesa pēc savas iniciatīvas nedrīkst apspriest jautājumu par galvojuma izbeigšanos ar noilgumu.

TIEŠĀ PRASĪBA APDROŠINĀŠANAS LĪGUMTIESĪBĀS UN TĀS REGULĒJUMA PILNVEIDES NEPIECIEŠAMĪBA LATVIJĀ

DIRECT CLAIM IN INSURANCE CONTRACT LAW AND NECESSITY FOR MODERNIZATION OF ITS REGULATION IN LATVIA

Vadims Mantrovs, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras docents

Summary

The present article deals with direct claim in insurance contract law in Latvia in conjuncture with a discussion of necessity for its modernization. At the beginning, the article provides review of direct claim in Latvian legal environment by analysing its aim and character. Furthermore, the article analyses regulation of direct claim in Latvian civil liability insurance law, particularly Article 53 of the Latvian Insurance Contract Law, in conjuncture with existing Latvian court practice by providing insight in the perception of Latvian courts in respect of application of this regulation. Likewise, this discussion is carried out closely with analysis of regulation of direct claim in other European countries, especially other Baltic states. The article proceeds with characterising modernization of Latvian civil liability insurance regulation on direct claim. Particularly, the author of the article argues that direct claim should be envisaged in Latvia at least in compulsory insurance by following the modern approach and an example of other European countries including the Baltic states. The article finishes with the conclusion summarising the discussion reflected in the article and emphasising the legislative proposal to express Article 53 of the Latvian Insurance Contract Law in a new wording envisaging direct claim at least in compulsory insurance cases.

Atslēgvārdi: tiešā prasība, civiltiesiskās atbildības apdrošināšana, cietušais, apdrošinātais, apdrošinātājs

Keywords: direct claim, civil liability insurance, victim, insured, insurer

Ievads

Tiešā prasība (*action directe* – franču val., *direct claim*, arī *direct action* – angļu val., *Direktanspruch*, arī *Direktklage* – vācu val.) ieņem nozīmīgu lomu apdrošināšanas tiesībās kopumā un apdrošināšanas līgumtiesībās, tās atsevišķi ņemot. Tā saistīta ar specifisku institūtu civiltiesiskās atbildības (turpmāk – CTA) apdrošināšanā kā vienā no vispārīgiem apdrošināšanas veidiem (izmantojot apdrošināšanas objektu kā

apdrošināšanas klasifikācijas kritēriju). Tiešās prasības būtība ir piešķirt cietušajam (jeb trešajai personai Apdrošināšanas līguma likuma (turpmāk – ALL) terminoloģijā) tiesību vērsties tieši pret apdrošinātāju, kas atspoguļots pašā šā institūta nosaukumā (radies no franču valodas termina *action directe*¹), proti, tajā ietvertajā vārdā “tiešā”. Turklāt, kaut tiešā prasība Latvijas apdrošināšanas tiesībās pamatojas uz materiālo tiesību regulējumu (kā raksturots nākamajā raksta nodaļā), tās nosaukumā esošais otrais vārds “prasība” vēsturiski akcentē tieši šā institūta civilprocesuālo aspektu, uzsverot tiesisku iespēju cietušajam vērsties tiesā ar prasību pret apdrošinātāju. Šāds terminoloģisks risinājums nav jaunums Latvijas tiesībās, jo līdzīgi var teikt par regresa prasību, kas patiesībā nozīmē materiālajās tiesībās esošo regresa prasījumu², vai īpašuma prasību.³

Tiešā prasība tās nozīmīguma CTA apdrošināšanā dēļ ir samērā plaši pētīta gan ārvalstu⁴, gan Latvijas tiesību literatūrā⁵ apdrošināšanas līgumtiesībām veltītajos pētījumos, tostarp tiešajai prasībai ir veltīti atsevišķi raksti⁶ un pat atsevišķa monogrāfija vācu valodā.⁷ Latvijas situācijā tiešās prasības problemātika saistīta ar tās ierobežoto piemērošanas jomu, kas neļauj pilnvērtīgi nodrošināt cietušā (trešās personas ALL terminoloģijā) tiesību aizsardzību. Raksta mērķis tāpēc nav aptvert tiešās prasības regulējumu vispār, ņemot vērā šā temata daudzšķautņaino raksturu, bet gan aplūkot tiešās prasības regulējumu ALL kopsakarā ar tā modernizācijas nepieciešamību, piedāvājot jaunā tiešās prasības regulējuma redakciju. No šāda temata viedokļa rakstā netiks aplūkoti citi, kaut ar tiešo prasību neapšaubāmi saistīti, jautājumi kā, piemēram, starptautisko privāttiesību jautājumi (Romas II Regulas⁸ 18. pants, Briseles Ibis Regulas⁹ 13. pants) vai procesuālie jautājumi (izņemot apdrošinātāja kā trešās personas pieaicināšanas aspektu, kas aplūkots raksta 2. nodaļā).

¹ Tiesību literatūrā nereti tiek izmantots tieši franču valodas termins, tostarp kopā ar atbilstošu terminu nacionālajā valodā, sk., piemēram: Micha M. Der Direktanspruch im europäischen Internationalen Privatrecht: Studien zum ausländischen und internationalen Privatrecht 255. Tübingen: Mohr Siebeck, 2010.

² Latvijas civiltiesības neparedz vispārīgu regresa prasījuma regulējumu, bet paredz to atsevišķos gadījumos, piemēram, galvojumā vai apdrošināšanas līgumtiesībās.

³ Civillikuma 1044. pants un tālākie pantsi.

⁴ Piemēram, angļu val. Birds J. Birds' modern insurance law. London: Sweet & Maxwell, 2016, pp. 78–80; Merkin R. Colinaux's Law of Insurance. 8th ed. London: Sweet & Maxwell, 2006, p. 726; piemēram, vācu val. Kummer J. Haftpflichtversicherung, in: Terbille M., Höra K. (Hrsg.). Versicherungsrecht: Münchener Anwaltshandbuch. 3. Auflage. München: C.H.Beck, 2017, S. 630–632; Bücken M., Hartwig K. Allgemeine Haftpflichtversicherung, in: van Bühren H. W. (Hrsg.). Handbuch Versicherungsrecht. 6. Auflage. Köln: DeutscherAnwaltVerlag, 2014, S. 796–798.

⁵ Mantrovs V. Apdrošināšanas tiesības. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 190.–192. lpp.

⁶ Gilbert P. E. Direct Actions against Insurance Companies: Should They Join the Party? California Law Review, 1971, Vol. 59, pp. 525–547; Feinman J. M. The Law of Insurance Claim Practices: Beyond Bad Faith. Tort Trial & Insurance Practice Law Journal, 2012, Vol. 47, pp. 693–740.

⁷ Micha M. 2010.

⁸ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 864/2007 (2007. gada 11. jūlijs) par tiesību aktiem, kas piemērojami ārpuslīgumiskām saistībām (Roma II). OV, L 199, 31.07.2007., 40.–49. lpp.

⁹ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) Nr. 1215/2012 (2012. gada 12. decembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komerclietās. OV, L 351, 20.12.2012., 1.–32. lpp.

1. Tiešās prasības raksturojums

Tiešās prasības kā patstāvīga tiesību institūta un arī paša termina “tiešā prasība” rašanās saistīta ar Franciju un 1926. gadā Francijā pieņemto Kasācijas tiesas (*Cour de Cassation* – franču val.) spriedumu.¹⁰ Vēlāk tiešā prasība pakāpeniski pārņemta citu valstu likumos (un arī atsevišķās starptautiskās tiesību normās). Tomēr tiešās prasības piemērošanas apjoms atšķiras atkarībā no konkrētās valsts (vai starptautiskā līguma). Izņēmums vienīgi ir ES dalībvalstis, kurām visām ir kopīgs tiešās prasības regulējums OCTA¹¹ ietvaros, kas pašlaik pamatojas uz Kodificējošās OCTA direktīvas¹² 18. panta regulējumu. Dažādās valstīs izmantoto pieeju dēļ tiesību literatūrā un dažādu valstu regulējumā nav vienprātības par regresa prasības rašanās pamatu (līgumiska, deliktiska vai *sui generis* tiesība) un tās tiesisko dabu (materiālā vai procesuālā).¹³ Tāpēc šo jautājumu kvalifikācija var atšķirties dažādās Eiropas valstīs. Latvijas tiesību literatūrā šiem jautājumiem nepelnīti nav pievērsta uzmanība, neraugoties uz to, ka tie ietekmē tiešās prasības izpratni un līdz ar to tās regulējuma piemērošanu.

No Latvijas tiesību viedokļa tiešā prasība būtu jāvērtē tieši kā **materiālo** tiesību institūts, jo tā pamatojas uz CTA apdrošināšanas līgumtiesisko regulējumu, kas satur materiālo tiesību normas un līdz ar to piešķir cietušajam prasījumu pret apdrošinātāju CTA apdrošināšanā. Kā norādīts iepriekš, norāde uz terminu “prasība” tiešās prasības institūta nosaukumā ir nodeva vēsturiskajam aspektam. Tiešās prasības gadījumā cietušajam piešķirts prasījums tieši pret apdrošinātāju uz noslēgtā CTA apdrošināšanas līguma pamata par apdrošināšanas atlīdzības izmaksu, nevis piešķirta kāda civilprocesuāla rakstura tiesība, kas pastāv vienīgi uz civilprocesuālā regulējuma pamata. Šā secinājuma pareizību ilustrē kaut vai tas apstāklis, ka prasījumu, tostarp apskatāmo, var izvirzīt un līdz ar to apmierināt arī pirms prasības celšanas tiesā, turklāt šāds prasījums pakļauts saistību tiesību institūtiem, piemēram, noilgumam. No šāda viedokļa norāde tiešās prasības regulējumā, kas ietverts ALL 53. pantā, uz prasības celšanu (kā tas redzams no šajā pantā ietvertā formulējuma “trešai personai ir tiesības celt prasību”) vērtējama ne vairāk kā neprecizitāte.

Tiešās prasības mērķis ir aizsargāt **cietušā intereses**, lai cietušais būtu tiesīgs pieprasīt apdrošināšanas atlīdzību tieši no apdrošinātāja, tostarp tiesīgs celt tiesā prasību pret apdrošinātāju par apdrošināšanas atlīdzības izmaksu, ņemot vērā to, ka atbilstoši CTA apdrošināšanas līgumam apdrošinātājam jāizmaksā apdrošināšanas atlīdzība tieši cietušajam.¹⁴ Tiešās prasības neesamības gadījumā cietušajam var būt daudz mazāka iespēja saņemt viņam vai viņai nodarītā kaitējuma atlīdzību no apdrošinātāja. Piemēram, cietušais var nesaņemt apdrošināšanas atlīdzību, ja apdrošinātais ir likvidēts (juridiskās personas gadījumā) vai miris (fiziskās personas gadījumā) un nav tiesību un saistību pārņēmēja, un tāpēc nevarēs izvirzīt prasījumu pret apdrošinātāju, vai apdrošinātais nevēlēsies vai kavēsies to darīt. Ne velti Eiropas

¹⁰ Šis viedoklis apdrošināšanas tiesību literatūrā bauda vienprātību, tostarp norādīts arī vienā no iepriekš minētajām monogrāfijām (sk.: Micha M. 2010, S. 16–17).

¹¹ Ar šo terminu apzīmēta obligātā transportlīdzekļu vadītāju CTA apdrošināšana.

¹² Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2009/103/EK (2009. gada 16. septembris) par civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu saistībā ar mehānisko transportlīdzekļu izmantošanu un kontroli saistībā ar pienākumu apdrošināt šādu atbildību. OV, L 263, 07.10.2009., 11.–31. lpp.

¹³ Micha M. 2010, S. 7–8.

¹⁴ ALL 1. panta pirmās daļas 24. punkts.

apdrošināšanas līguma tiesību principos (*Principles of European Insurance Contract Law (PEICL)* – angļu val.) norādīts uz to, ka tiešā prasība attaisnojama ar “CTA apdrošināšanas sociālo dimensiju”.¹⁵ Tāpat tiešā prasība ļauj izvairīties no divu procesu (t. i., CTA konstatēšanas un CTA apdrošināšanas līguma izpildes) nepieciešamības, ļaujot lemt par apdrošināšanas atlīdzības izmaksu viena procesa ietvaros.¹⁶

Tajā pašā laikā tiešās prasības esamība **nonāk pretrunā ar līguma saistošā spēka principu**, saskaņā ar kuru līgums ir saistošs līdzējiem, bet ne trešajām personām (*privity of contract* – angļu val.). Šāds apsvērumš pamatojas uz situāciju, ka parasti cietušais nav līdzējs CTA apdrošināšanas līgumā. Tomēr no šīs parasti sastopamās situācijas var pastāvēt izņēmumi gan vispārīgā CTA apdrošināšanā, gan OCTA sistēmā. Piemēram, vispārīgā CTA apdrošināšanā šāda situācija var rasties gadījumā, ja sabiedrība ir apdrošinājusi valdes vai padomes locekļa CTA pret pašu sabiedrību un līdz ar to sabiedrība vienlaikus ir gan apdrošinājumaņēmējs, gan cietušais. OCTA sistēmā šāds piemērs pamatojas uz EST praksi, kad transportlīdzekļa īpašnieks, esot apdrošinājumaņēmējs, var būt par cietušo saistībā ar šā paša transportlīdzekļa lietošanu.¹⁷ Šie gadījumi nenonāk pretrunā ar CTA apdrošināšanas būtību, jo, kā norādījis šā raksta autors iepriekš, no tiesībsubjektīva viedokļa vienīgā situācija, kad viena un tā pati persona CTA apdrošināšanā nevar būt šajos divos statusos, ir vienas un tās pašas personas atrašanās apdrošinātā un cietušā statusā vienlaikus.¹⁸

Latvijas civiltiesības strikti ievēro līguma saistošā spēka principu ar atsevišķiem **izņēmumiem**, kā tas ir tiešās prasības gadījumā. Kā redzams no Latvijas vispārīgā līgumtiesību regulējumā nostiprinātā principa *alteri stipulari nemo potest*, kas iemiesots Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma (turpmāk – Civillikums) 1519. panta otrajā daļā un 1522. pantā,¹⁹ Latvijas vispārīgās līgumtiesības nepieļauj trešajai personai iegūt prasījumu uz tāda līguma pamata, kurā šī persona nav līdzējs.²⁰ Šādu secinājumu tieši apdrošināšanas līgumtiesībās apstiprina arī Civillikuma priekštecis – BVLK III daļa “Civiltiesības”. Atšķirībā no Civillikuma BVLK III daļas “Civiltiesības” 4359.–4362. pants regulēja apdrošināšanas līgumu, tomēr šajā regulējumā nebija paredzēta tiešā prasība. Tāpēc šā regulējuma komentētāji, piemēram, profesors V. Sinaiskis un profesors A. Lēbers, nenorāda uz to, ka šis apdrošināšanas līguma regulējums vai Civillikums kopumā piešķirtu cietušajam CTA apdrošināšanā prasījuma tiesību tieši pret apdrošinātāju.²¹ Tieši otrādi: profesors A. Lēbers uzskata, ka apdrošinātājam jāizmaksā apdrošināšanas atlīdzība vienīgi

¹⁵ Basedow J., Birds J., Clarke M., Cousy H., Heiss H., Loacker L. (eds.). *Principles of European Insurance Contract Law (PEICL)*. Prepared by the Project Group Restatement of European Insurance Contract Law. 2nd expanded edition. Köln: Otto Schmidt, 2016, p. 301.

¹⁶ Par abu šo procesu raksturojumu plašāk sk.: Mantrovs V. 2018, 201. lpp.

¹⁷ EST lieta C-503/16 Luís Isidro Delgado Mendes v Crédito Agrícola Seguros – Companhia de Seguros de Ramos Reais SA, ECLI:EU:C:2017:681.

¹⁸ Mantrovs V. 2018, 41.-42. lpp.

¹⁹ Par šo principu Senās Romas privāttiesībās sk.: Zimmermann R. *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Oxford: Oxford University Press, 1996, p. 34.

²⁰ Torgāns K., Kārklīņš J., Mantrov V., Rasnačs L. *Contract Law in Latvia*. AH Alphen aan den Rijn: Kluwer, 2020, p. 131.

²¹ Loebers A. *Tirdzniecības tiesību pārskats*. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1926, 420.–443. lpp.; Sinaiskis V. *Latvijas civiltiesību apskats*. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga, 1995, 225.–226. lpp.

apdrošinātajam (mūsdienu terminoloģijā), nevērtējot to, vai trešā persona, piemēram, cietušais, var izvirzīt šādu prasījumu.²²

Līguma saistošā spēka principu pēc būtības ietver arī pašreizējais tiešās prasības regulējums ALL 53. pantā. Šajā pantā apstiprināta šī tēze formulējumā, ka tiešā prasība pastāv “tikai tad, ja šādas tiesības šai personai ir īpaši paredzētas”, proti, trešajai personai (ALL terminoloģijā) prasījums pret apdrošinātāju nepastāv. Vienlaikus no šā principa izdarīti izņēmumi “īpašos” gadījumos, kuri, ja pastāv, paredzēti citos normatīvajos aktos. No šāda regulējuma viedokļa redzams, ka Latvijā tiešā prasība saistīta ar *sui generis* tiesību, kas rodas *ex lege*, kaut tai ir zināms līgumisks raksturs, jo tā attiecas uz CTA apdrošināšanas līguma izpildi.

2. Tiešās prasības regulējums Latvijā kopsakarā ar citu Eiropas valstu praksi

2.1. Latvijas regulējuma raksturojums

Iepriekš jau norādīts, ka tiešās prasības regulējums Latvijas CTA apdrošināšanā ietverts ALL 53. pantā. ALL 53. pantā ietvertais tiešās prasības regulējums **pamatojas uz iepriekšējā likuma** – likuma *Par apdrošināšanas līgumu* (turpmāk – LPAL) – 50. panta regulējumu ar diviem nebūtiskiem izņēmumiem, kuri neietekmē tiešās prasības būtību un piemērošanas robežas.²³ Pirmkārt, pašreizējā likumā vairs nav norādīts uz to, ka apdrošinātājs var apstrīdēt tiešo prasību. Šādas norādes neesamība ir pareiza, jo tā atkārtoja civiltiesību principu, ka parādniekam ir subjektīva tiesība celt ierunas vai iebildumus, un tāpēc uzskatāma par liekvārdību. Otrkārt, jaunajā likumā sevišķi uzsvērts, ka tiešā prasība ir “tikai tad”, kad tā “īpaši paredzēta”, kas aptver tiešās prasības esamību vienīgi likumā paredzētos gadījumos. ALL 53. pantā ietvertā norma, ka tiešās prasības esamība skaidri norādāma citā normatīvā aktā, nav nekāds jaunums, jo atkārto LPAL regulējumu. Skaidrības labad abos likumos ietvertā tiešās prasības regulējuma salīdzinājums atspoguļots tabulā, treknrakstā izceļot abu likumu regulējumā ietvertos identiskos vārdus.

LPAL	ALL
50. pants. Trešās personas tiesības celt prasību Trešajai personai ir tiesības celt prasību tieši pret apdrošinātāju normatīvajos aktos noteiktajos gadījumos, un apdrošinātājam ir tiesības apstrīdēt celtās prasības pamatotību.	53. pants. Trešās personas tiesības celt prasību Trešai personai ir tiesības celt prasību tieši pret apdrošinātāju tikai tad, ja šādas tiesības šai personai ir īpaši paredzētas normatīvajos aktos .

²² Loebers A. 1926, 436.–437. lpp.

²³ Autors iepriekš jau ir norādījis, ka ALL pēc būtības pamatojas uz un satur (izņemot dažas normas un daudzus nebūtiskus, bieži vien gramatiskus labojumus jeb t. s. “33 izmaiņas”) to pašu regulējumu kā LPAL (Mantrovs V. Apdrošināšanas līguma likums un 33 izmaiņas vispārīgajā apdrošināšanas līguma regulējumā. Grām.: Satversmē nostiprināto vērtību aizsardzība: dažādu tiesību nozaru perspektīva: Latvijas Universitātes 77. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 229.–242. lpp.).

Līdz ar to atbilstoši ALL 53. panta regulējumam tiešā prasība iespējama vienīgi tad, ja tiesība uz tiešo prasību “īpaši paredzēta” speciālajās normās citos normatīvajos aktos, jo ALL normas šādu tiesību nevienā gadījumā neparedz un arī nemaz nevar paredzēt, kā redzams no ALL ietvertā formulējuma “normatīvajos aktos”, kas acīmredzami norāda uz citiem normatīvajiem aktiem.

Tiešā prasība *expressis verbis* paredzēta OCTA likuma²⁴ 36. panta ceturtajā un piektajā daļā. Tiešā prasība OCTA likumā ir **vienīgais gadījums Latvijā**, kad par tiešās prasības esamību pastāv vienprātība gan Latvijas tiesu praksē²⁵, gan Latvijas apdrošināšanas tiesību literatūrā.²⁶

Vienlaikus jāatzīmē, ka Latvijas tiesa atzinusi tiešās prasības esamību **arī apsardzes komersanta gadījumā**.²⁷ Šāds secinājums pamatojas uz apelācijas instances tiesas spriedumu (stājies spēkā), kurā izdarīts šāds konstatējums:

[p]irmās instances tiesa norādījusi, ka nav pamata izbeigt tiesvedību lietā, pamatojoties uz Civilprocesa likuma 223. panta 2. punktu, tā kā Ministru kabineta 2009. gada 27. janvāra noteikumu Nr. 66 “Noteikumi par civiltiesiskās atbildības obligāto apdrošināšanu apsardzes darbībā” 21. punktā paredzētas trešās personas tiesības iesniegt apdrošinātājam iesniegumu zaudējumu atlīdzības saņemšanai. Līdz ar to secināms, ka trešajai personai atbilstoši likuma “Par apdrošināšanas līgumu” 50. pantā noteiktajam ir tiesības celt pret apdrošinātāju arī prasību.²⁸

Kā redzams no šajā fragmentā norādītās normas, tiesas secinājums pamatojas uz Ministru kabineta noteikumu Nr. 66 *Noteikumi par civiltiesiskās atbildības obligāto apdrošināšanu apsardzes darbībā* (2009) 21. punktu. Šā punkta pirmajā teikumā norādīts, ka “[t]rešā persona [...] apdrošinātājam iesniedz iesniegumu zaudējumu atlīdzības saņemšanai”. Pašlaik šos noteikumus nomainījušo Ministru kabineta 2015. gada 3. februāra noteikumu Nr. 58 *Noteikumi par civiltiesiskās atbildības obligāto apdrošināšanu apsardzes darbībā* 20. punkta pirmais teikums satur identisku formulējumu (ar redakcionālu atšķirību, ka vārdi “apdrošinātājam” un “iesniedz” samainīti vietām). Tomēr šīs normas neparedz, ka cietušais var vērsties ar prasījumu (vai prasību) pret apdrošinātāju par apdrošināšanas atlīdzības izmaksu, jo iesnieguma iesniegšanā par atlīdzības saņemšanu grūti saskatīt tiesību uz patstāvīga prasījuma izvirzīšanu. Šāda situācija varētu būt iemesls, kāpēc apskatāmais tiesas secinājums nav apstiprināts vēlākajā Latvijas tiesu praksē (tiklīdz, ciktāl aptverta Latvijas anonimizēto tiesas nolēmumu datubāze). Taisnības labad jāatzīmē, ka vēlākās lietās pret apdrošinātāju, kas bija apdrošinājis apsardzes komersanta CTA, tiesas sprieduma motīvu daļā bija norāde uz LPAL 50. pantu. Taču šajās lietās tiesa nesniedza viedokli,

²⁴ Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likums.

²⁵ Šis secinājums pamatojas gan uz *expressis verbis* izteiktu atziņu Latvijas Republikas Senāta praksē (Latvijas Republikas Senāta 2020. gada 17. decembra spriedums lietā Nr. SKC-808/2020 (C12114219)). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/433679.pdf> [aplūkots 31.03.2022.], gan visām tām daudzajām cietušo prasībām pret OCTA apdrošinātāju, kuras celtas un izskatītas Latvijas tiesās.

²⁶ Alfejeva J. Apdrošināšanas tiesības. Rīga: Biznesa augstskola “Turība”, 2017, 34. lpp.; Mantrovs V. 2018, 191.–192. lpp.

²⁷ Mantrovs V. 2018, 191.–192. lpp.

²⁸ Rīgas apgabaltiesas 2013. gada 4. decembra spriedums lietā Nr. CA-3175-13/15 (C30524012). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/210491.pdf> [aplūkots 31.03.2022.].

vai šī norma kopsakarā ar atbilstošo Ministru kabineta noteikumu normu piešķir tiešās prasības tiesību. Šāda tiesas pieeja izskaidrojama ar to, ka šajās lietās celtās prasības tika noraidītas uz tā pamata, ka netika konstatēta apsardzes komersanta CTA.²⁹

Tāpat jāņem vērā, ka iepriekš citētais apelācijas instances tiesas secinājums pieņemts attiecībā uz LPAL 50. pantu, kurā nebija tieši uzsvērts, kā tas ir ALL, uz citā normatīvā aktā “īpaši paredzēto” tiešo prasību. Tāpēc pašlaik nav pilnībā skaidrs jautājums, vai apskatāmais tiesas secinājums par tiešās prasības esamību pret apsardzes komersanta apdrošinātāju uz LPAL 50. panta pamata, pat ja tas tiks apstiprināts Latvijas tiesu praksē, var būt attiecināms arī uz ALL 53. pantu.

Citos obligātās apdrošināšanas gadījumos, kas Latvijā noteikti vienīgi CTA apdrošināšanā, tiešā prasība **nav paredzēta**. Tāpēc arī Latvijas tiesas tajās lietās, ko tās skatīja attiecībā uz atsevišķiem obligātās apdrošināšanas gadījumiem, nekonstatēja tiešās prasības esamību uz konkrētā normatīvā akta pamata. Piemēram, zvērināta tiesu izpildītāja CTA apdrošināšanas gadījumā Latvijas tiesa vienā no lietām norādījusi, ka

[LPAL] 50. pants noteic, ka trešajai personai ir tiesības celt prasību tieši pret apdrošinātāju normatīvajos aktos noteiktajos gadījumos un apdrošinātājam ir tiesības apstrīdēt celtās prasības pamatotību. [...] Savukārt Tiesu izpildītāju likums neparedz trešās personas tiesības celt tiešu prasību pret apdrošinātāju, kā to pamatoti secinājusi pirmās instances tiesa.³⁰

Šāds secinājums pilnībā atbilst Tiesu izpildītāju likumam, kura IV sadaļa paredz tiesu izpildītāju CTA apdrošināšanu. Šā likuma 39. panta otrā daļa (līdzīga norma paredzēta arī atsevišķos citos obligātās apdrošināšanas gadījumos, piemēram, Notariāta likuma 30. pantā) paredz, ka prasības par zaudējumiem, kuri radušies saistībā ar zvērināta tiesu izpildītāja vai viņa palīga profesionālo darbību, iesniedzamas pilsētas (rajona) tiesai atbilstoši zvērināta tiesu izpildītāja amata vietai. Kā redzams no šīs normas, tā nepiešķir cietušajam tiesību izvirzīt prasījumu pret apdrošinātāju, kas apdrošinājis tiesu izpildītāja CTA apdrošināšanu, bet pēc būtības paredz cietušā tiesību vērsties pret pašu tiesu izpildītāju, ko arī konstatēja tiesa citētajā tiesas sprieduma fragmentā.

Iepriekš izdarītajam tiesas secinājumam līdzīga atziņa norādīta citā lietā, kas celta pret apdrošinātāju, kas apdrošināja tiesu izpildītāja CTA (kaut tieši nenorādot uz tiešās prasības neesamību, kas vērtējams kā tiesas sprieduma nepilnība).³¹ Tāpat lietās pret apdrošinātāju, kas apdrošināja maksātnespējas administratora CTA, tiesas norādīja uz tiešās prasības neesamību un uz šā pamata norādīja prasību par

²⁹ Rīgas rajona tiesas 2018. gada 13. jūnija spriedums lietā Nr. C33449116, ECLI:LV:RIRT:2018:0613. C33449116.1.S (nepārsūdzēts, stājies spēkā). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/358506.pdf> [aplūkots 31.03.2022.]; Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2018. gada 5. februāra spriedums lietā Nr. C30536713, ECLI:LV:RVPT:2018:0205.C30536713.1.S (nepārsūdzēts). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/348294.pdf> [aplūkots 31.03.2022.].

³⁰ Rīgas apgabaltiesas 2020. gada 6. aprīļa spriedums lietā Nr. CA-0451-20/9 (C30523416), ECLI:LV:RAT:2020:0406.C30523416.7.S (atteikts ierosināt kasācijas tiesvedību). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/430555.pdf> [aplūkots 31.03.2022.].

³¹ Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2015. gada 24. marta spriedums lietā Nr. C30809912 (nepārsūdzēts, stājies spēkā). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/226332.pdf> [aplūkots 31.03.2022.].

apdrošināšanas atlīdzības izmaksu.³² Līdzīgi lietās par autopārvadātāju nodarītā kaitējuma atlīdzināšanu tiesas noraidīja argumentu par prasības celšanas iespēju pret apdrošinātāju, kas apdrošināja autopārvadātāja CTA, arī uz tā pamata, ka šajā situācijā nav paredzēta tiešā prasība.³³ Tomēr ne vienmēr Latvijas tiesām izdevies konsekventi piemērot tiešās prasības regulējumu. Tā vienā no lietām pirmās instances tiesa apmierināja celto prasību, tostarp pret apdrošinātāju, kas apdrošināja kravas autopārvadātāja CTA, ņemot vērā to, ka šis autopārvadātājs bija atbildīgs par kravas nozaudēšanu un bija likvidēts. Paradoksālā kārtā pirmās instances tiesa savā spriedumā citēja LPAL 50. pantu, taču tiesa to pēc būtības nepiemēroja, aizrādot, ka apdrošinātājam jāpilda apdrošināšanas atlīdzības izmaksas saistība pat tad, ja apdrošinātais ir likvidēts.³⁴ Tā kā šajā lietā apdrošinātāja apelācijas sūdzība netika pieņemta, apelācijas instances tiesas spriedumā tiešās prasības aspekts netika vērtēts.³⁵

Jāpiebilst, ka, nepastāvot tiešai prasībai, **apdrošinātāja pieaicināšana trešās personas statusā** lietā par CTA konstatēšanu ir obligāta no CTA apdrošināšanas līguma izpildes viedokļa. Šāds secinājums pamatojas uz apsvērumu, ka prasības apmierināšanas gadījumā apdrošinātais var vērsties ar prasību pret apdrošinātāju, kuram līdz ar to jāļauj iespēja aizstāvēt savas tiesības vēl pirmās tiesvedības ietvaros par CTA konstatēšanu. Tas nozīmē, ka šādā situācijā apdrošinātāja tiesības un pienākumus pret apdrošināto var skart spriedums lietā.³⁶ Tādējādi apdrošinātājs ir tiesiski ieinteresēts tiesvedības iznākumā, jo prasības apmierināšanas gadījumā pret to var vērsties apdrošinātais ar apdrošināšanas līguma izpildes prasījumu.³⁷ Līguma nepieteikšana tiesai par apdrošinātāja pieaicināšanu trešās personas statusā var būt par pamatu apdrošināšanas atlīdzības atteikumam, pat neraugoties uz to, ka tieši šādu pienākumu ALL 27. pants neparedz. Šajā situācijā jāatzīmē, ka ALL 18. panta otrā daļa nosaka regulējumu līgumiskiem apdrošināšanas atlīdzības atteikuma pamatiem. Kā autors rosinājis iepriekš saistībā ar līdzīgu normu iepriekšējā likumā (t. i., LPAL), šis regulējums būtu jātulko no cēlonības viedokļa ar apdrošinātā

³² Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas 2017. gada 6. decembra spriedums lietā Nr. C32177317 (nepārsūdzēts, stājies spēkā). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/340459.pdf> [aplūkots 31.03.2022.]; Rīgas apgabaltiesas 2016. gada 4. aprīļa spriedums lietā Nr. CA-0123-16/30 (C32283113) (pārsūdzēts, tiesvedība izbeigta sakarā ar prasītāja likvidāciju). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/343542.pdf> [aplūkots 31.03.2022.].

³³ Zemgales apgabaltiesas 2021. gada 27. aprīļa spriedums lietā Nr. CA-0242-21/13 (C73348720), ECLI:LV:ZAT:2021:0427.C73348720.8.S (pārsūdzēts, atteikts ierosināt kasācijas tiesvedību). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/462609.pdf> [aplūkots 31.03.2022.]; Latvijas Republikas Senāta 2019. gada 18. decembra spriedums lietā Nr. SKC-21/2019 (C30458515), ECLI:LV:AT:2019:1218. C30458515.2.S. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/397989.pdf> [aplūkots 31.03.2022.].

³⁴ Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas 2016. gada 19. aprīļa spriedums lietā Nr. C32283613 (pārsūdzēts, sk. nākamo atsauci). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/305163.pdf> [aplūkots 31.03.2022.].

³⁵ Latgales apgabaltiesas 2017. gada 19. janvāra spriedums lietā Nr. CA-0038-17 (C32283613) (nepārsūdzēts). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/304423.pdf> [aplūkots 31.03.2022.].

³⁶ Civilprocesa likuma 78. panta pirmā daļa.

³⁷ Torgāns K. Komentārs par Civilprocesa likuma 78. pantu. Grām.: Civilprocesa likuma komentāri. Sagatavojis autoru kolektīvs K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, 282. lpp. Jāņem vērā, ka šajā komentārā norādīts uz trešās personas ieinteresētību, bet apdrošinātājs tieši nav pieminēts, kas ir autora secinājums par to, kā šī ieinteresētība var izpausties apdrošinātāja gadījumā.

risku, nepieļaujot formālu atteikuma pamatu iekļaušanu līgumā.³⁸ No šāda viedokļa apdrošināšanas līgumā paredzētais apdrošināšanas atlīdzības atteikuma pamats, kas saistīts ar apdrošinātāja neinformēšanu par cietušā prasību pret apdrošināto un atbilstoša lūguma nepieteikšanu tiesai, būtu vērtējams par tādu apdrošināšanas atlīdzības atteikuma pamatu, kuru nevar uzskatīt par formālu, un tātad būtu pamats to paredzēt CTA apdrošināšanas līgumā, jo saistīts ar apdrošinātāja pamatoto interesi aizstāvēt savas likumīgās tiesības.

2.2. Citu Eiropas valstu regulējuma raksturojums

Kā norādīts Eiropas apdrošināšanas tiesību literatūrā, **dažās Eiropas valstīs**, piemēram, Francijā un Spānijā, pastāv vispārīgs tiešās prasības regulējums, pieļaujot tiešo prasību **jebkurā CTA apdrošināšanas gadījumā**.³⁹ Spilgts šādas situācijas piemērs ir Francijas Apdrošināšanas kodekss, kura L124-3. pants regulē tiešo prasību.⁴⁰ Saskaņā ar šā panta pirmo daļu cietušajai trešajai personai ir tiešās prasības tiesība pret apdrošinātāju, kas nodrošinājis atbildīgās personas civiltiesisko atbildību. Šīs tiešās prasības būtību paskaidro panta otrā daļa, kas paredz, ka apdrošinātājs nedrīkst izmaksāt nevienam citam, izņemot cietušo trešo personu, visu vai daļu no tā parāda summas, kamēr šī trešā persona līdz minētajai summai nav zaudējusi interesi saistībā ar kaitīgā notikuma mantiskajām sekām, kas radīja apdrošinātā atbildību. Līdzīga situācija pastāv arī Latvijas kaimiņvalstī Lietuvā. Tā Lietuvas likuma *Par apdrošināšanu* 111. pants (tiesība uz tiešo prasību) paredz, ka cietušajai trešajai personai pieder tiesība pieprasīt tieši, ka apdrošinātājs, kas ir sedzis par kaitējumu atbildīgās personas CTA, izmaksā apdrošināšanas atlīdzību.⁴¹

Pie šīs grupas zināmā mērā pieder arī Lielbritānija. Šajā valstī tiešā prasība paredzēta normatīvi, tomēr apdrošinātājs var izvairīties no šā regulējuma piemērošanas, pielīgstot atbilstošu atrunu apdrošināšanas līgumā.⁴²

Savukārt citās Eiropas valstīs tiešā prasība piešķirta atsevišķos CTA apdrošināšanas veidos, parasti – obligātajā apdrošināšanā. Tāpēc no šāda viedokļa nebūtu precīzi šādu situāciju raksturot kā izņēmuma gadījumu.⁴³ Izņēmuma gadījums vai gadījumi būtu tad, ja tiešā prasība paredzēta vienīgi atsevišķās konkrētās likumā norādītās situācijās.

Pirmās situācijas (t. i., **obligātās apdrošināšanas**) piemēri ir Zviedrija⁴⁴ un Igaunija, kurā tiešā prasība paredzēta obligātās apdrošināšanas gadījumā. Tā Igaunijas

³⁸ Mantrovs V. 2018, 264. lpp.

³⁹ Final Report of the Commission Expert Group on European Insurance Contract Law, p. 82. Pieejams: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/final_report_en.pdf [aplūkots 30.03.2022.].

⁴⁰ French Insurance Code. Pieejams angļu valodā: <http://www.aida.org.uk/pdf/French%20Insurance%20Code%202004.pdf> [aplūkots 30.03.2022.]; franču valodā: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006073984/LEGISCTA000006157248/#LEGISCTA000006157248 [aplūkots 30.03.2022.].

⁴¹ Law of Insurance. Pieejams: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a9f083803c7911e68f278e2f1841c088?jfwid=2r1mbpnt> [aplūkots 30.03.2022.].

⁴² Contracts (Rights of Third Parties) Act 1999, Article 1(1). Pieejams: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/31/section/1> [aplūkots: 31.03.2022.]; Birds J. 2016, pp. 78–85.

⁴³ Final Report of the Commission Expert Group on European Insurance Contract Law, p. 82.

⁴⁴ Dufwa B. W. Liability in Tort and Liability Insurance: Sweden. In: Wagner P. (ed.). Tort Law and Liability Insurance. Wien: Springer-Verlag, 2005, p. 151.

vispārīgajā apdrošināšanas līgumtiesību regulējumā tiešā prasība nav paredzēta.⁴⁵ Tomēr Igaunijā pastāv izņēmums no šīs kārtības obligātās apdrošināšanas regulējumā, kuras ietvaros tiešā prasība ir tieši paredzēta. Tā Igaunijas Saistību tiesību likuma 521. panta (prasījums par cietušās personas zaudējumu atlīdzināšanu) pirmā daļa paredz, ka “[c]ietusī persona var pieprasīt apdrošinājumaņēmēja [ar to tiek saprasts apdrošinātais – autora piezīme] nodarītā kaitējuma atlīdzināšanu gan no apdrošinājumaņēmēja, gan no apdrošinātāja. Zaudējumu atlīdzību no apdrošinātāja var pieprasīt tikai naudas veidā”.⁴⁶

Otra – **izņēmuma** – situācija pastāv atsevišķās Eiropas valstīs, piemēram, Vācijā, Austrijā un Itālijā, kurā tiešā prasība paredzēta vienīgi likumā tieši noteiktos gadījumos. Tā Vācijā tiešā prasība iespējama kādā no trim tieši likumā paredzētajiem gadījumiem⁴⁷ un atsevišķos izņēmuma gadījumos, kuri saistīti ar nošķiršanas principa (*Trennungsprinzip* – vācu val.) īpatnībām.⁴⁸ Jāņem vērā, ka Vācijā pašreiz spēkā esošā Apdrošināšanas līguma likuma projektā bija paredzēta tiešā prasība obligātajā apdrošināšanā vispār, taču no tās atteicās pēdējā brīdī pirms likuma pieņemšanas.⁴⁹ Austrijā tiešā prasība paredzēta tikai trijos gadījumos, no kuriem viens ir OCTA.⁵⁰ Savukārt Itālijā tiešā prasība vispār nav paredzēta, izņemot OCTA, un Itālijā šāds tiešās prasības regulējums ir kritizēts.⁵¹ Jāpiebilst, ka Itālijas tiesu praksē papildus atzīta cietušā tiesība vērsties pret apdrošinātāju apdrošinātā bezdarbības dēļ.⁵²

Pēc būtības Latvija ietilpst šo valstu grupā, pieļaujot tiešo prasību vienīgi atsevišķos *expressis verbis* likumā paredzētos gadījumos, kā norādīts iepriekš saistībā ar ALL 53. panta regulējuma analīzi. No šāda viedokļa Latvijas regulējums tiešās prasības gadījumā grūti atzīstams par optimālu un tāpēc būtu modernizējams, kas aplūkots nākamajā raksta nodaļā.

3. Priekšlikumi Latvijas regulējuma pilnveidei

Kā atspoguļots iepriekšējā nodaļā, aizvien vairāk citu Eiropas valstu, tostarp abās pārējās Baltijas valstīs, atzīst tiešās prasības esamību vai vispārīgi, vai vismaz obligātās apdrošināšanas gadījumā. Latvija (taisnības labad jāatzīmē, ka kopā ar vairākām citām Eiropas valstīm, kā norādīts iepriekš raksta 2.2. apakšnodaļā) savukārt seko **vecmodīgai pieejai**, ka tiešā prasība iespējama vienīgi dažos likumā *expressis verbis* paredzētos gadījumos. Šāda pieeja nonāk pretrunā gan ar tiešās prasības

⁴⁵ Igaunijas Saistību tiesību likuma 515. panta pirmā daļa kopsakarā ar 517. pantu (Law of Obligations Act. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/506112013011/consolide> [aplūkots 30.03.2022.]).

⁴⁶ Igaunijas Saistību tiesību likuma 521. panta pirmā daļa.

⁴⁷ *Versicherungsvetragsgesetz*, § 115, Abs. 1. Pieejams vācu un angļu valodās: https://www.gesetze-im-internet.de/vvg_2008/ [aplūkots 30.03.2022.].

⁴⁸ Kummer J. 2017, S. 632; Bücken M., Hartwig K. 2014, S. 796–798.

⁴⁹ Kummer J. 2017, S. 630.

⁵⁰ Fenyves A., Rubin D. Liability in Tort and Liability Insurance: Austria. In: Wagner P. (ed.). *Tort Law and Liability Insurance*. Wien: Springer-Verlag, 2005, p. 15.

⁵¹ Itālijas Privātā apdrošinājuma kodeksa 144. panta pirmā daļa (Code of Private Insurance. Pieejams angļu valodā: https://www.ivass.it/normativa/nazionale/primaria/CAP_EN.pdf?language_id=3 [aplūkots 30.03.2022.]); Cerini D. *Insurance Law in Italy*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2012, pp. 118, 125.

⁵² *Ibid.*, p. 118.

būtību nodrošināt pilnvērtīgu cietušo aizsardzību, no vienas puses, gan obligātās apdrošināšanas būtību, no otras puses, kas tieši kalpo cietušo aizsardzībai. Ne velti tāpēc Eiropas apdrošināšanas līguma tiesību principos norādīts uz to, ka tiešā prasība attaisnojama ar “CTA apdrošināšanas sociālo dimensiju”, uz ko jau norādīts iepriekš raksta 1. nodaļā. Ja obligātā apdrošināšana Latvijā paredzēta apmēram 20 gadījumos,⁵³ nav saprotams, kādēļ, paredzot obligāto apdrošināšanu tik daudzos gadījumos ar mērķi nodrošināt cietušo interešu aizsardzību, netiek pieļauta pašu cietušo vēršanās pret apdrošinātāju ar apdrošināšanas atlīdzības izmaksas prasījumu. Tas nozīmē, ka cietušie pakļauti jau iepriekš norādītajai divu procesu nepieciešamībai un tātad papildu riskam nesāņemt viņiem nodarītā kaitējuma atlīdzināšanu. Šie apsvērumi pēc būtības iedragā obligātās apdrošināšanas nozīmi, jo netiek nodrošināta pilnvērtīga cietušo aizsardzība, nepieļaujot normatīvajos aktos paredzētā kaitējuma atlīdzināšanas tiešu pieprasīšanu no apdrošinātāja. Pretarguments tiešās prasības plašākai paredzēšanai, tostarp obligātās apdrošināšanas gadījumos, varētu būt apsvērums, ka apdrošinātājs var nezināt visus lietas apstākļus, kas tieši kalpoja par pamatu tiešās prasības plašākai neparedzēšanai Vācijā.⁵⁴ Taču šis arguments Latvijā nav pārliecinošs, jo jebkurā gadījumā apdrošinātājs nav tiesīgs izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību bez pārliecināšanās par apdrošinātā riska iestāšanos un nodarīto zaudējumu apmēru.⁵⁵

Tāpēc, lai nodrošinātu pilnvērtīgu cietušo aizsardzību Latvijas CTA apdrošināšanā, būtu nepieciešams grozīt ALL 53. pantu un **paredzēt tiešo prasību vismaz obligātās apdrošināšanas gadījumos (minimuma grozījums)**, kaut vēlams tomēr būtu attiecināt tiešo prasību uz jebkuru CTA apdrošināšanas līgumu (maksimuma grozījums). Jāņem vērā, ka t. s. minimuma grozījums atbilstu Eiropas apdrošināšanas līguma tiesību principiem, kuros tiešā prasība atzīta, tostarp obligātās apdrošināšanas gadījumā.⁵⁶ Autors rosina šādu jaunā ALL 53. panta redakciju minimuma grozījuma ietvaros: “Trešā persona var izvirzīt prasījumu, tostarp celt prasību tiesā, tieši pret apdrošinātāju obligātās civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas gadījumos.” Šā panta izteikšana šādā redakcijā neprasītu grozījumos citos normatīvajos aktos, tostarp tajos, kuros paredzēta obligātā apdrošināšana, jo tiešās prasības regulējums, kurš ietverts minētajā normā, uztverams par patstāvīgu regulējumu.

Kopsavilkums

1. Tiešā prasība ir viens no specifiskiem CTA apdrošināšanas institūtiem, kas paredz cietušā (trešās personas ALL terminoloģijā) tiesību vērsties pret apdrošinātāju, neraugoties uz to, ka cietušais nav līdzējs CTA apdrošināšanas līgumā.
2. Tiešās prasības regulējums Eiropas valstīs ir atšķirīgs. Latvijas gadījumā tiešās prasības regulējums ir ietverts ALL 53. pantā, saskaņā ar kuru tiešā prasība iespējama vienīgi tieši paredzētos gadījumos citos normatīvajos aktos. Citos

⁵³ Mantrovs V. 2018, 44. lpp.

⁵⁴ Kummer J. 2017, S. 630.

⁵⁵ ALL 31. panta otrās daļas 1. punkts.

⁵⁶ Article 15:101(1) Principles of European Insurance Contract Law (Basedow J., Birds J., Clarke M., Cousy H., Heiss H., Loacker L. (eds.). 2016, p. 301).

normatīvajos aktos tiešā prasība *expressis verbis* paredzēta OCTA likumā. Tāpat tiesa tiešo prasību atzinusi arī apsardzes komersanta gadījumā uz iepriekš spēkā esošā LPAL pamata. Patlaban tiesu praksē nav apstiprināta šāda pieejas pareizība un nav nodibināts, vai šādu secinājumu var izdarīt arī attiecībā uz ALL 53. pantu.

3. Latvija atzīst tiešās prasības iespējamību vienīgi likumā paredzētos gadījumos, tādējādi saglabājot vecmodīgu pieeju tiešās prasības regulējumā un nenodrošinot pilnvērtīgu cietušo aizsardzību. Lai modernizētu tiešās prasības regulējumu Latvijā, būtu nepieciešams grozīt ALL 53. pantu, paredzot tiešo prasību vismaz obligātās apdrošināšanas gadījumos.

DATU OTRREIZĒJA IZMANTOŠANA – JAUNI IZAICINĀJUMI VAI JAUNAS IESPĒJAS?

SECONDARY USE OF DATA – NEW CHALLENGES OR NEW OPPORTUNITIES?

Agris Bitāns, *Mag. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes lektors

Summary

The article is dedicated to challenges regarding secondary use of personal medical data and social data. As recognised by European Commission, the digital transition should work for all, putting people first and opening new opportunities for business. According to latest Open Data Institute research, Latvia is placed in the middle amongst the EU countries regarding policy for secondary use of health data.

Finish Act on the Secondary Use of Health and Social Data and FinData practical experience constitutes a good role model regarding secondary use of health and social data. Latvia has commenced drafting the law for secondary use of personal data, and there are several issues, which should be addressed in this draft law.

Atslēgvārdi: personas dati, datu otrreizēja izmantošana, aizsardzība

Keywords: personal data, secondary use of data, protection

Ievads

Dati ir 21. gadsimta nafta. Datu esamība un spēja izmantot šos datus sevi ir apliecinājusi kā nopietnu instrumentu ne tikai sociālu vai politisku notikumu kontekstā. Jaunākās biznesa tendences un straujāk augošie biznesa modeļi ir balstīti uz datu ekonomikas. Tā, ka datiem un ar to saistītajām nozarēm ir liela nozīme, apzinās arī Eiropas Komisija, jo dati ir digitalizācijas pamatā. Tie nosaka ražošanas procesus un ietekmē mūsu patēriņa ieradumus un dzīvesveidu.¹

Tāpēc Eiropas Komisija ir sākusi iniciatīvu – Eiropas datu stratēģija.² Pēc Eiropas Komisijas aplēsēm, 2025. gadā salīdzinājumā ar 2018. gadu: 1) globālais datu apjoma palielināsies par 530% – no 33 zetabaitiem līdz 175 zetabaitiem; 2) datu ekonomikas apmērs veidos 829 miljardus eiro, kur ES 27 valstīm būs 301 miljards eiro; 3) būs 10,9 miljoni datu nozares speciālistu, ES 27 valstīs – 5,7 miljoni speciālistu.³

¹ Sk.: Eiropas datu stratēģija. Pieejams https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/european-data-strategy_lv [aplūkots 07.02.2022.].

² Turpat.

³ Turpat.

Eiropas Savienība plāno izveidot vienotu datu tirgu, kurā datu pieejamība visā ES tiks salāgota ar privātuma un datu aizsardzību, nodrošinot taisnīgus un skaidrus datu piekļuves un izmantošanas noteikumus. Tas tiek plānots ar mērķi padarīt ES par pievilcīgu, drošu un dinamisku datu ekonomikas telpu. Šim nolūkam ir plānots izstrādāt Eiropas Datu regulu (*The Data Act*),⁴ kas ir plānota kā Eiropas datu stratēģijas galvenais pilārs. Tās mērķis ir dot nozīmīgu ieguldījumu Digitālās desmitgades digitālās transformācijas mērķa sasniegšanā, tostarp vispārējus noteikumus par lietu interneta (*Internet of Things*) ierīču radīto datu izmantošanu. Eiropas Datu regula papildinās 2020. gada novembrī ierosināto Datu pārvaldības regulu,⁵ kas ir pirmais Eiropas datu stratēģijas rezultāts.

Eiropas vienotajā datu tirgū svarīga loma būs ne tikai personas datiem, bet arī rūpniecības datiem un komercdatiem. Paredzams, ka jaunie noteikumi ne tikai radīs papildu IKP 270 miljardu eiro apmērā ES dalībvalstīm līdz 2028. gadam, bet arī palīdzēs patērētājiem un uzņēmumiem ģenerēt datus par produktu un pakalpojumu izmantošanu un radīs daudz priekšrocību, tostarp saistībā ar mākslīgā intelekta izmantošanu. Jo, saņemot plašāku informāciju, patērētāji un ražotāji, un pakalpojumu sniedzēji spēs pieņemt labākus lēmumus par kvalitatīvāku vai ilgtspējīgāku produktu vai pakalpojumu iegādi un tādējādi veicinās zaļā kursa mērķu sasniegšanu. Dati palīdzēs virzīt inovācijas, lai sniegtu būtiskus un konkrētus ieguvumus iedzīvotājiem, piemēram, personalizētu medicīnu.

Lai to visu varētu veiksmīgi realizēt, ir nepieciešams nodrošināt ne tikai datu iegūšanu, bet arī tiesisku un praktisku iespēju datu otrreizējai izmantošanai.

1. Personas datu otrreizējas izmantošanas iespējas ārstniecībā

Personas ārstniecībā un tās efektivitātes uzlabošanā ir nepieciešami dažādi personas dati, piemēram, veselības dati, ģenētiskie dati, medicīniskie dati, klinisko pētījumu dati, zinātnisko pētījumu dati un citi personas dati.

Svarīga loma ir arī dzīvesveida datiem un citiem sociāliem datiem. Pētījumi rāda, ka ārstniecības efektivitāte ir būtiski atkarīga ne tikai no personas iedzimtajām īpašībām, bet arī no tā, cik veselīgs vai aktīvs ir personas dzīvesveids.

Eiropas Komisija, saprotot datu lielo nozīmi veselības nozarē, ir sākusi Eiropas datu telpas (*European Health Data Space*) izveidi. Šādas kopējas Eiropas veselības datu telpas izveidei būtu jāveicina labāka apmaiņa un piekļuve dažādu veidu veselības datiem (elektroniskiem veselības ierakstiem, genomikas datiem, datiem no pacientu reģistriem utt.), lai ne tikai atbalstītu veselības aprūpes sniegšanu (tā sauktā primāro datu izmantošana), bet arī veselības pētniecības un veselības politikas veidošanas nolūkos (tā sauktā datu sekundārā izmantošana).

Personas veselības un sociālo datu otrreizēja izmantošana palīdz ātrāk diagnosticēt slimības noteiktām cilvēku grupām, laikus nozīmēt izmeklējumus un citus profilaktiskos pasākumus konkrētām iedzīvotāju grupām (un pat konkrētām personām),

⁴ Sk.: Eiropas digitālās nākotnes veidošana. Pieejams: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/data-act> [aplūkots 07.02.2022.].

⁵ Sk.: Priekšlikums. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula par Eiropas datu pārvaldību. (Datu pārvaldības akts.) Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020P-C0767&from=EN> [aplūkots 07.02.2022.].

atlasīt vispiemērotākos medikamentus un medicīniskās manipulācijas un izvēlēties vispiemērotāko ārstniecības metodi konkrētam pacientam (personalizēta medicīna), novērtēt zāļu efektivitāti, efektīvāk izmantot budžeta līdzekļus, samazināt mirstību, veicināt tehnoloģiju attīstību un jaunas biznesa jomas.

2. Veselības datu regulējums un to izmantošanas galvenie šķēršļi Latvijā

Pašreizējais veselības datu regulējums Latvijā normatīvo aktu daudzuma ziņā ir ļoti plašs. Šo jomu regulē Eiropas līmeņa tiesību akti – Eiropas Padomes Konvencija par personu aizsardzību attiecībā uz personas datu automātisko apstrādi,⁶ Eiropas Padomes Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā un Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) 2016/679 (2016. gada 27. aprīlis) par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti un ar ko atceļ Direktīvu 95/46/EK (turpmāk – Datu regula) un nacionālie likumi, piemēram, Pacientu tiesību likums,⁷ Ārstniecības likums,⁸ Cilvēka genoma izpētes likums,⁹ Farmācijas likums.¹⁰ Tāpat šo jomu regulē 12 Ministru kabineta noteikumi¹¹ un divi Ministru kabineta rīkojumi.¹²

⁶ Convention for the protection of individuals with regard to the processing of personal data. Pieejams: <https://rm.coe.int/convention-108-convention-for-the-protection-of-individuals-with-regar/16808b36f1> [aplūkots 07.02.2022.].

⁷ Pacientu tiesību likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. gada 30. decembris, Nr. 205.

⁸ Ārstniecības likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. gada 1. jūlijs, Nr. 167/168.

⁹ Cilvēka genoma izpētes likums, *Latvijas Vēstnesis*, 2002. gada 3. jūlijs, Nr. 99.

¹⁰ Farmācijas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. gada 24. aprīlis, Nr. 103.

¹¹ 2015. gada 4. augusta noteikumi Nr. 446 “Kārtība, kādā atļauj izmantot pacienta datus konkrētā pētījumā”; 2006. gada 14. februāra noteikumi Nr. 134 “Noteikumi par genoma datu bāzes galvenajam apstrādātājam un autorizētajam apstrādātājam izvirzītajām prasībām un kārtību, kādā izvērtējama valsts zinātnisko institūciju atbilstība genoma datubāzes galvenajam apstrādātājam izvirzītajām prasībām”; 2006. gada 14. februāra noteikumi Nr. 135 “Iedzīvotāju genoma valsts reģistra izveides, papildināšanas un uzturēšanas kārtība”; 2004. gada 10. augusta noteikumi Nr. 692 “Ģenētiskās izpētes kārtība”; 2004. gada 10. augusta noteikumi Nr. 694 “Noteikumi par genoma datu bāzē uzglabāto gēnu donora personas datu, audu paraugu, DNS aprakstu un veselības stāvokļa aprakstu iznīcināšanas kārtību, iznīcināšanas akta veidlapas paraugu un tās aizpildīšanas un uzglabāšanas kārtību”; 2004. gada 10. augusta noteikumi Nr. 695 “Noteikumi par genoma datu bāzē uzglabāto kodēto audu paraugu, kodēto DNS aprakstu, kodēto veselības stāvokļa aprakstu un kodēto ģealoģiju uzglabāšanas un izsniegšanas kārtību un izsniegšanas akta veidlapas paraugu un tās aizpildīšanas un uzglabāšanas kārtību”; 2004. gada 10. augusta noteikumi Nr. 696 “Kārtība, kādā izsniedzamas atļaujas kodētu audu paraugu daļu (alīkvotu) un kodētu veselības stāvokļa aprakstu kopiju izvešanai ārpus Latvijas, un audu paraugu izmantošanas kontroles kārtība”; 2004. gada 10. augusta noteikumi Nr. 697 “Noteikumi par gēnu donora piekrišanas dokumenta veidlapas paraugu un tās aizpildīšanas un uzglabāšanas kārtību”; 2004. gada 10. augusta noteikumi Nr. 698 “Genoma izpētes padomes nolikums”; 2010. gada 23. marta noteikumi Nr. 289 “Noteikumi par zāļu klīniskās izpētes un lietošanas novērojumu veikšanas kārtību, pētāmo zāļu marķēšanu un kārtību, kādā tiek vērtēta zāļu klīniskās izpētes atbilstība labas klīniskās prakses prasībām”; 1998. gada 13. janvāra noteikumi Nr. 9 “Centrālās medicīnas ētikas komitejas nolikums”; 2010. gada 21. septembra noteikumi Nr. 891 “Cilvēkiem paredzēto medicīnisko ierīču klīniskās izpētes kārtība”.

¹² 2017. gada 31. maija rīkojums Nr. 267 “Par Centrālās medicīnas ētikas komitejas personālsastāvu”. Centrālās medicīnas ētikas komitejas sastāvs; 2018. gada 27. jūnija rīkojums Nr. 284 “Par Genoma izpētes padomi”. Genoma padomes sastāvs.

Tomēr, neraugoties uz plašu normatīvo aktu loku, kas regulē personas medicīnas datus, pastāv virkne tiešu un netiešu šķēršļu datu otrreizējai izmantošanai ārstniecībā.

Regulējums Latvijā ir novecojis, jo tas ir veidots pirms 10–20 gadiem, nesekojo tehnoloģiskajam progresam un personas datu reformai, piemēram, Datu regulai.

Lai arī Eiropas Padomes Konvencija par personu aizsardzību attiecībā uz personas datu automātisko apstrādi, kas būtiski pārstrādāta ar 2018. gadā pieņemto protokolu,¹³ kvalificē personas datus par veselību kā īpašas kategorijas personas datus,¹⁴ tā diemžēl nesatur skaidrojumu, kādi dati ir uzskatāmi par veselības datiem.

Līdzīgi atbilstoši Vispārīgās datu aizsardzības regulas (turpmāk – Datu regula) 9. panta pirmajai daļai veselības dati ir īpašu kategoriju personas dati.¹⁵ Datu regulā par veselības datiem uzskata informāciju, kas iegūta, pārbaudot vai izmeklējot kādu ķermeņa daļu vai no tā iegūtu materiālu, tostarp no ģenētiskiem datiem un bioloģiskiem paraugiem (Datu regulas 35. apsvērumš). Atbilstoši iepriekšminētajam skaidrojumam arī genoma dati tiek atzīti par veselības datiem, un attiecīgi tie ir īpašu kategoriju dati.

Personas datu apstrāde veselības aprūpes pakalpojumu ietvaros pamatā veicama saskaņā ar Datu regulas 9. panta otrās daļas h) punktu, kas datu apstrādei nosaka papildu pienākumu – ievērot dienesta noslēpumu saskaņā ar ES vai ES dalībvalsts tiesību aktiem vai valsts kompetento iestāžu ieviestiem noteikumiem. Atkarībā no konkrētā personas veselības datu apstrādes nolūka ir piemērojams Datu regulas 9. panta otrās daļas h) vai i) punkts.

Latvijā pienākums aizsargāt pacienta personas datus noteikts Pacientu tiesību likumā. Saskaņā ar šā likuma 10. panta pirmo un trešo daļu informācija, kas attiecas uz identificētu vai identificējamu pacientu, ir aizsargājama saskaņā ar fizisko personu datu aizsardzību regulējošiem normatīvajiem aktiem (tātad pamatā ar Datu regulu) un nav izpaužama arī pēc pacienta nāves (ir pieļaujami izņēmumi).¹⁶ Panta otrajā daļā noteikts, ka informāciju par pacientu drīkst izpaust tikai ar viņa rakstveida piekrišanu vai gadījumos, kas noteikti Pacientu tiesību likumā (dažādām institūcijām, darba devējiem, ārstniecības personām, farmaceitiem u. c.). Minēto noteikumu kopumu var uzskatīt par dienesta noslēpuma ievērošanas pienākumu Datu regulas 9. panta trešās daļas izpratnē.

¹³ Protocol amending the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (ETS No. 108). Pieejams: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=090000168089ff4e. Protokols vēl nav stājies spēkā, jo visas 108. Konvencijas dalībvalstis vēl nav izteikušas piekrišanu tā saistošajam spēkam. Arī Latvija protokolu ir parakstījusi, taču pagaidām nav izteikusi piekrišanu tā saistošajam spēkam.

¹⁴ 108. Konvencijas 6. pants: "Īpašas datu kategorijas. Personas datus, kas norāda uz rases izcelsmi, politiskajiem uzskatiem vai reliģisko vai citu pārliecību, kā arī personas datus, kas attiecas uz veselību vai seksuālo dzīvi, nedrīkst apstrādāt automātiski, ja vien nacionālie normatīvie akti nenodrošina atbilstošu to aizsardzību. Tas pats attiecas uz personas datiem, kas saistīti ar kriminālnotiesāšanu."

¹⁵ Īpašu kategoriju personas dati ir tādi personas dati, kas atklāj rases vai etnisko piederību, politiskos uzskatus, reliģisko vai filozofisko pārliecību vai dalību arod biedrībās, ģenētiskie dati, biometriskie dati, lai veiktu fiziskas personas unikālu identifikāciju, veselības dati vai dati par fiziskas personas dzimumdzīvi vai seksuālo orientāciju (sk. Datu regulas 9. panta pirmo daļu).

¹⁶ Atbilstoši Pacientu tiesību likuma 10. panta ceturtajai daļai informāciju par pacientu pēc viņa nāves drīkst izpaust likuma 7. panta pirmajā daļā minētajiem tuviniekiem, ja: 1) informācijas sniegšana var ietekmēt šo personu dzīvību vai veselību vai atvieglot veselības aprūpes pakalpojumu sniegšanu tām; 2) informācija ir saistīta ar pacienta nāves cēloni vai ārstniecību laikā pirms viņa nāves.

ES dalībvalstis var saglabāt vai ieviest papildu nosacījumus, tostarp ierobežojumus, attiecībā uz ģenētisko datu, biometrisko datu vai veselības datu apstrādi (Datu regulas 9. panta ceturrtā daļa). Latvijā šādi papildu nosacījumi ir ieviesti Pacientu tiesību likumā un Cilvēka genoma izpētes likumā.

Tā kā Datu regula nesatur īpašu kārtību veselības datu nodošanai vai apmaiņai, tad ir piemērojami vispārīgie noteikumi par īpašu kategoriju personas datu apstrādi. Attiecīgi veselības datus var nodot, ja ir piemērojams kāds no Datu regulas 9. panta otrajā daļā paredzētajiem tiesiskajiem pamatiem. Vienlaikus veselības datu, ja tie ir pacienta dati, nodošanu ierobežo Pacientu tiesību likums. Pacientu tiesību likuma 10. panta otrajā daļā noteikts, ka informāciju par pacientu drīkst izpaust tikai ar viņa rakstveida piekrišanu vai gadījumos, kas noteikti Pacientu tiesību likumā.

Latvijā nav tiesību akta, kas paredzētu profesionāļu tiesības apstrādāt datus vispārīgai slimību profilaksei. Savukārt ārstniecības pasākumu efektivitātes izpēte var tikt veikta, izmantojot Latvijā paredzēto mehānismu personas datu iegūšanai zinātniskiem nolūkiem, ja konkrēto darbību nolūks atbilst zinātniskās pētniecības raksturam. Savukārt, lai izmantotu Datu regulas 9. panta otrās daļas i) punktu, Latvijā ir nepieciešams normatīvs regulējums, kas konkretizētu tiesības veikt veselības datu apstrādi sabiedrības interesēs sabiedrības veselības jomā vai augstu kvalitātes standartu nodrošināšanai veselības jomā, kas arī ietvertu noteikumus par to, kā tiek aizsargāti veselības dati.

Attiecīgi veselības datus šobrīd var apstrādāt slimību prevencijas pasākumu īstenošanai iedzīvotāju grupām vai nu uz fiziskas personas nepārprotamas piekrišanas pamata, vai uz anonimizētu veselības datu pamata.

Tā kā Datu regula nesatur īpašu kārtību veselības datu nodošanai vai apmaiņai ar veselības datiem, tad piemērojami vispārīgie noteikumi par īpašu kategoriju personas datu apstrādi. Veselības datus minētajiem nolūkiem var nodot, ja ir piemērojams kāds no Datu regulas 9. panta otrajā daļā paredzētajiem tiesiskajiem pamatiem. Tie varētu būt: 1) veselības datu apstrāde vispārīgai slimību profilaksei un ārstniecības pasākumu efektivitātes izpētei un 2) veselības datu apstrāde zinātniskiem mērķiem

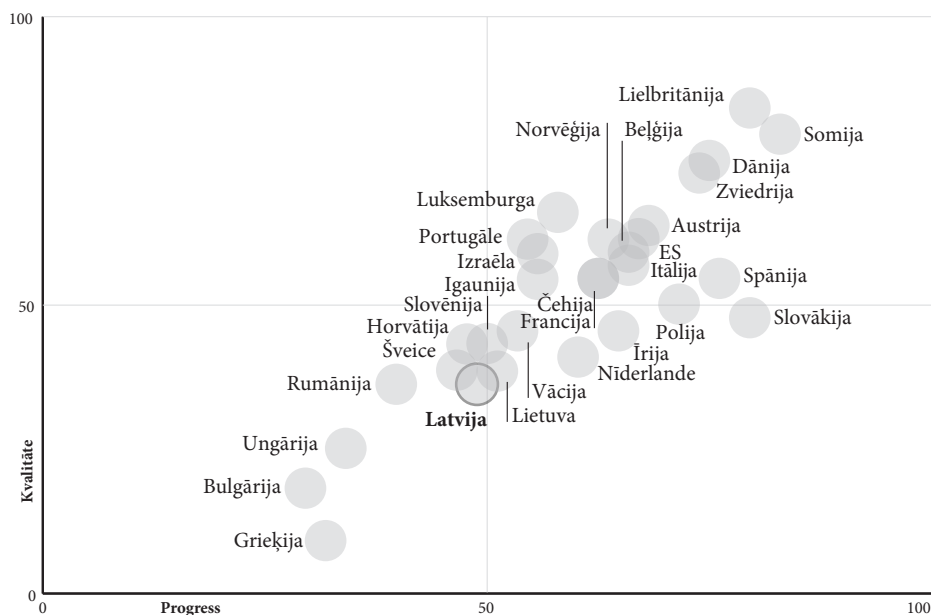
Veselības datu otrreizējas izmantošanas regulējums Latvijā ir izklaidēts dažādos tiesību aktos, un tas neveido vienotu sistēmu, līdz ar to veselības datu otrreizēja izmantošana ir decentralizēta un tai ir fragmentārs regulējums, jo tas vairāk regulē konkrētu datu izmantošanas gadījumus, nevis sistēmu. Pacientu likumā ir noteiktas tiesības tikai konkrētām valsts pārvaldes iestādēm un tiesu varas un drošības institūcijām, kā arī dažām privātpersonām, kas darbojas konkrētā jomā (apdrošināšana, civilā aviācija), iegūt konkrētus datus konkrētiem mērķiem.

Iespēja iegūt datus no ārstniecības pakalpojumu sniedzējiem ir tikai zinātniekiem (augstākās izglītības institūcijās vai pētniecības institūtu pētījumos) un ir izmantojama tikai konkrētā pētījumā (Pacientu tiesību likuma 10. panta astotā daļa un Ministru kabineta noteikumi Nr. 446). Piemēram, iegūt cilvēka genoma un citus ģenētiskus datus, kas centralizēti tiek uzkrāti Iedzīvotāju genoma valsts reģistrā, citiem mērķiem faktiski nav iespējams.

Veselības datu regulējums Latvijā šobrīd faktiski balstās uz ierobežojumiem, un arī esošā sistēma praksē neveicina šādu datu uzkrāšanu, apstrādāšanu un izmantošanu. Tas neatbilst tehnoloģiskajam progresam un personu datu reformai. Latvijā nav arī iestādes vai iestāžu, kuru mērķis būtu atbalstīt un veicināt personas datu otrreizēju

izmantošanu. Arī pašu veselības datu uzkrāšana un izmantošana ir ierobežota, un to nevar paplašināt kompetenta iestāde pati. Veselības un sociālos (dzīvesveida) datus nav iespējams iegūt centralizēti no vairākiem ārstniecības pakalpojumu vai sociālo pakalpojumu sniedzējiem, kā arī dzīvesveida datu uzkrājējiem.

Atvērto datu institūts (*Open Data Institute*) ir sagatavojis salīdzinošo pētījumu¹⁷ par Eiropas Savienības valstu veselības datu otrreizējas izmantošanas stāvokli katrā valstī (sk. attēlu). Pētījuma kopsavilkums parāda, ka Latvija atrodas vidū starp Eiropas Savienības valstīm. Latvija zemāk novērtēta spēju (*capability*), ētikas, finansējuma un infrastruktūras ziņā, visaugstāk – iesaistes jomā.

Attēls. Veselības datu otrreizējas izmantošanas stāvoklis Eiropas Savienības valstīs. Kopsavilkums

Pētījums parāda, ka attiecībā uz veselības datu otrreizēju izmantošanu vislabāk novērtētas ir ziemeļvalstis – Zviedrija, Dānija un Somija. Somija tik bieži tiek pieminēta kā paraugs veselības datu otrreizējā izmantošanā, ka vērts to apskatīt nedaudz tuvāk.

3. Somijas regulējums veselības un sociālo datu otrreizējā izmantošanā

Somijas Republika ir pieņēmusi speciālu Veselības un sociālo datu otrreizējas izmantošanas likumu (*Act on the Secondary Use of Health and Social Data (2019)*). Šis

¹⁷ Pieejams: <https://theodi.org/project/discover-how-ready-your-country-is-for-the-secondary-use-of-health-data> [aplūkots 07.02.2022.].

likums izstrādāts nolūkā papildināt Datu regulu, tostarp nodrošināt personas datu otrreizēju izmantošanu. Viens no šā likuma tiešajiem pamatmērķiem ir nodrošināt personas datu otrreizēju izmantošanu.

Šim nolūkam ir izveidota centralizēta Datu atļaujas iestāde (*FinData*), kas ir kompetenta pieņemt lēmumus par personas datu, ko glabā citas personas un iestādes (privātas vai publiskas), otrreizēju izmantošanu.

Somijas Datu atļaujas iestāde ne tikai izsniedz atļaujas interesentiem personas datu izmantošanai, bet sniedz arī atbalsta pētniecībai, patstāvīgi kombinējot personas datus, sagatavojot statistisku informāciju, veidojot datu apkopojumus, kā arī veicot pasākumus datu aizsardzībai, tos pseidoanonimizējot un anonimizējot.

Ar šo likumu tiek veicināta un nevis ierobežota personas veselības datu un sociālo datu otrreizēja apstrāde, tostarp piekļuve datiem. Turklāt šī iespēja tiek nodrošināta ne tikai Somijas iedzīvotājiem, bet arī citām personām no Eiropas ekonomiskās zonas.

Somijas Datu atļaujas iestādei ir pieejamas modernas tehnoloģijas un to sniegtās iespējas, ko nodrošina Veselības institūts. Līdz ar to ir iespējams pieprasīt datus apstrādāt uz Somijā izvietotajiem serveriem, neizvedot tos ārpus valsts.

4. Izaicinājumi personas veselības un sociālo datu regulējuma pilnveidei Latvijā

Ņemot vērā ES plānoto Datu pārvaldības regulu, būtu vērtīgi radīt vienotu datu aprites regulējumu Latvijā, tostarp attiecībā uz datu otrreizēju izmantošanu. Taču atšķirīgā tehniskā, pārvaldes, kā arī politiskā gatavība Latvijā objektīvi neļauj radīt vienu un vispārīgu regulējumu visu veidu datu izmantošanai, kuri tiek glabāti vairākos desmitos reģistru. Tā kā datu izmantošana veselības jomā ir sasniegusi pietiekamu līmeni un šāda veida datu izmantošanai ir augsts pieprasījums kā no medicīnas aprūpes un dzīvības zinātņu (*life sciences*) puses, tā no inovatīvo tehnoloģiju industrijas puses, tad patlaban Latvijā notiek darbs pie Personas datu otrreizējas izmantošanas likumprojekta. Ir iezīmējušies daudzi jautājumi saistībā ar šo likumprojektu, kam vajadzētu pievērst uzmanību.

Datu ievākšanas leģitīmais mērķis un tā saturs. Datu ievākšanas leģitīmajam mērķim un tā robežām ir jābūt skaidri definētiem. Mērķis nedrīkst būt pārāk plašs, jo tad tas nedarbosies, taču tas nedrīkst būt arī pārāk šaurs, jo tad būs nepamatoti ierobežoti dati, kurus drīkst nodot otrreizējai apstrādei. Vienlaikus ir jāparedz, ka šis regulējums attieksies kā uz publiskiem reģistriem, tā uz privātiem datu turētājiem.

Sociālo datu definējums. Līdz šim Latvijā nav dots normatīvs sociālo datu definējums. Attiecīgi būs jādefinē sociālie dati kā jauns termins; tas nevarētu sagādāt lielas grūtības.

Mijiedarbība ar gaidāmo ES Datu pārvaldes regulu. Likumprojektam ir jābūt vienotā sistēmā – vai vismaz tas nedrīkst būt pretrunā ar gaidāmo Eiropas Savienības Datu pārvaldes regulu.

Datu subjekta piekrišana un atteikuma sistēma. Personas veselības un sociālo datu otrreizējai sekmīgai izmantošanai neder klasiskā sistēma ar datu subjekta piekrišanu. Ņemot vērā personas datu otrreizējas izmantošanas leģitīmo mērķi, datu subjektam piederošie dati pēc būtības veido kopīgu labumu – tie tiek izmantoti

kopīgam mērķim, gūstot kopīgu labumu sabiedrībai gan medicīnas aprūpes, gan budžeta līdzekļu ekonomijas ziņā. Visbiežāk valstis izvēlas datu subjekta prezumēto piekrišanu, kad uz likuma pamata dati tiek izmantoti leģitīmam mērķim un nav nepieciešams saņemt datu subjekta piekrišanu. Vienlaikus ir jāsauglabā datu subjektam atteikuma iespēja, t. i., tiesības izslēgt savus datus pilnībā vai daļēji no otrreizējas izmantošanas.

Datus izsniedzošā iestāde, tās funkcijas, uzdevumi, kompetence, padotība. Valsts pārvalde, protams, negribēs veidot jaunu iestādi, bet mums nav nevienas institūcijas, kas varētu pilnībā izpildīt Datu atļaujas iestādes funkcijas. Šādas iestādes izveidei un sekmīgai darbībai ir nepieciešams atbilstošs finansējums. Visticamāk, vajadzēs veidot jaunu iestādi.

Datu izmantošanas teritorija. Redzot plānoto aktivitāti Eiropas veselības datu telpā, ir jāparedz datu otrreizējas izmantošanas iespēja plašāk par Latviju, piemēram, Eiropas Ekonomikas zonas valstīs.

Datu iegūšana un uzdevumi. Ir jādomā par vienotām datu kvalitātes prasībām un standartiem datu apkopošanai datu turētājiem un izsniedzējiem. To varētu uzticēt Ministru kabinetam. Ministru kabinets varētu arī apstiprināt maksu par standarta (bāzes) izdevumiem datu apkopošanai, sagatavošanai un izsniegšanai.

Datu glabāšana un izsniegšanas kārtība. Latvijas Datu atļaujas iestādei ir jāveic pasākumi, lai popularizētu datu izmantošanu, vienlaikus nodrošinot arī datu aizsardzību. Viens no veidiem, kā to varētu realizēt, ir datu pseidonimizēšana vai anonimizēšana.

Datu subjekta vai tuvinieku informēšana par individuālajiem izpētes rezultātiem. Jābūt izstrādātam skaidram mehānismam, kā datu subjekts vai radnieki tiek informēti par atklājumiem datu otrreizējas izmantošanas gadījumā un kā tas var būtiski ietekmēt šo personu veselību vai dzīvību. Jāparedz tiesības personai atteikties no šādas informācijas saņemšanas.

Atbildība un likuma izpildes mehānisms. Lai nodrošinātu likuma veiksmīgu darbību, ir jābūt likuma izpildes mehānismam un arī atbildībai par likuma noteikumu neizpildi.

Kopsavilkums

1. Dati veidos būtisku daļu no Eiropas Savienības ekonomikas, tiem būs liela ietekme uz mūsu dzīvi, tāpēc Eiropas Savienība plāno tuvākajā laikā apstiprināt Datu pārvaldības regulu.
2. Latvijā personas veselības un sociālo datu otrreizējas izmantošanas regulējums ir ne tikai būtiski atpalicis laikā, tas ir arī decentralizēts un fragmentārs, tādējādi neveicina datu otrreizēju izmantošanu, faktiski to pat ierobežo. Tas izskaidro to, kāpēc Latvija salīdzinājumā ar Ziemeļvalstīm ir zemākā pozīcijā datu otrreizējas izmantošanas un regulējuma jomā.
3. Personas veselības un sociālo datu otrreizējai izmantošanai ir liela nozīme, laikus nodrošinot efektīvāku ārstniecību, budžeta līdzekļu racionālākā izmantošanā, tehnoloģiju attīstībā un jaunu biznesa jomu izveidē. Ņemot vērā šīs jomas lielāku gatavību regulējuma uzlabojumiem un lielo pieprasījumu pēc šāda regulējuma uzlabojumiem tuvākajā laikā, ir atbalstāma jauna Personas datu otrreizējas

izmantošanas likuma pieņemšana. Šajā procesā ir vērtīgi izmantot Somijas Republikas tiesiskā regulējuma modeli personas veselības un sociālo datu otrreizējā izmantošanā.

4. Vienlaikus ir daudz izaicinājumu, kas būtu jāatrisina ar jauno Personas datu otrreizējas izmantošanas likumu.

SUBORDINĒTĀS OBLIGĀCIJAS – JĒDZIENS UN BŪTĪBA

SUBORDINATED BONDS – CONCEPT AND NATURE

Pauls Zeņķis, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras lektors, doktors

Summary

A bond is a debt security, under which its issuer undertakes to repay to the bondholder the principal of the bond and the interest (the coupon) at a specified point in time, that is to be considered as the extinguishing of bonds. Bonds have several types: bonds issued by the public sector, bonds issued by capital companies, publicly available bonds, private bonds, convertible bonds, subordinated bonds, etc. In economic circulation, subordinated bonds are widespread securities. The subordinated obligation in the subordinated bond distinguishes the subordinated bond from other bonds. At the same time, the underlying relationship entails significant risks for the performance of the obligations arising from the bond, which is outweighed by higher profitability of such bonds.

Atslēgvārdi: subordinētas obligācijas, vērtspapīri, pakārtota saistība

Keywords: subordinated bonds, securities, subordinate obligation

Ievads

Pēc Vērtspapīru nozares un finanšu tirgus asociācijas (*Securities Industry and Financial Markets Association – SIFMA*) datiem, 2020. gadā obligāciju tirgus apjoms pasaulē veidoja 123,5 triljonus ASV dolāru.¹ Atbilstoši Finanšu instrumentu tirgus likuma² 1. panta pirmās daļas 43. punktam obligācija ir “parāda vērtspapīrs” jeb “pārvedams vērtspapīrizēts parāds”. Latvijas finanšu literatūrā obligācija definēta kā parāda vērtspapīrs, kas apliecina tā īpašnieka līdzekļu ieguldījumu un apstiprina emitenta saistības izmaksāt regulāro fiksēto ienākumu un atlīdzināt šī vērtspapīra nominālvērtību noteiktā dzēšanas termiņā.³

Obligācijas kā parāda vērtspapīri ir sastopamas ne tikai uzņēmējdarbībā – komercietiskajā aprītē – privātajā sektorā, bet arī publiskajā sektorā. Pasaulslavenais ekonomikas žurnāls *Forbes*, skaidrojot jēdzienu “obligācija”, norāda, ka “obligācijas

¹ Capital Markets Fact Book, 2021. Pieejams: <https://www.sifma.org/resources/research/fact-book/> [aplūkots 26.03.2022.].

² Finanšu instrumentu tirgus likums: LV likums. Pieņemts 20.11.2003. [26.03.2022. red.].

³ Sk.: Praude V. Finanšu instrumenti 1. Rīga: Burtene, 2009, 217. lpp.

ir ieguldījumu vērtspapīri, ar kuru ieguldītājs aizdod naudu komercsabiedrībai vai valdībai uz noteiktu laika posmu apmaiņā pret regulāriem procentu maksājumiem”.⁴

Vienlaikus obligācijām ir vairāki veidi – publiskā apgrozībā esošas obligācijas, privātā apgrozībā esošas obligācijas, nodrošinātas un nenodrošinātas obligācijas, konvertējamās obligācijas un subordinētās obligācijas. *Nasdaq Riga* korporatīvo parāda vērtspapīru sarakstā subordinētās obligācijas veido ceturto daļu no visām Baltijā tirgotajām obligācijām.⁵ Tātad civiltiesiskajā apgrozībā subordinētās obligācijas ir izplatīts obligāciju veids.

Šā raksta mērķis ir sniegt ieskatu subordinēto obligāciju izcelsmē, tajās ietvertoto pakārtoto saistību jēdzienā un būtībā, kā arī no šādām obligācijām izrietošo saistību izpildes kārtībā, atklājot būtiskākās subordinēto obligāciju atšķirības salīdzinājumā ar citu veidu obligācijām.

1. Subordinēto obligāciju izcelsme

Subordinētās obligācijas radās salīdzinoši nesen līdz ar kredītiestāžu sektora attīstību 20. gadsimta pirmajā pusē. Pirmo reizi šis institūts tika lietots Amerikas Savienotajās Valstīs, kad uzņēmums *General Finance Corporation* izlaida subordinētas obligācijas ar 5% likmi uz termiņu – 10 gadi, kas 1936. gadam bija nepieredzēti augsta procentu likme. Sekojot *General Finance Corporation* paraugam, vēlāk arī citi Amerikas Savienoto Valstu ekonomiski spēcīgākie uzņēmumi sāka izmantot šādu finansējuma piesaistes veidu, lai veicinātu savu ekonomisko izaugsmi.⁶

Jau vēsturiski būtiskākā atšķirība, kas nošķīra jebkuru citu līgumu no pakārtoto saistību līguma, bija tā, ka šāda līguma gadījumā līdz ar pamatsaistību tika nodibināta arī pakārtota saistība, ar kuru persona, kas aizdeva savus līdzekļus komersantam, vienlaikus apņēmas neprasīt šā aizdevuma ātrāku atdošanu,⁷ kā arī piekrita būt par personu, kura būs piekritīga vienai no pēdējām kreditoru kārtām, gadījumā ja komersants, kuram līdzekļi aizdoti, īstenos maksātnespējas, likvidācijas vai reorganizācijas procedūru.⁸ To ņemot vērā, jau sākotnējā šā institūta attīstības posmā tika atzīts, ka nav pieļaujama situācija, kad subordinētu saistību apmierinājums tiks saņemts, pirms tiks apmierinātas “parastās” saistības.⁹

2. Pakārtotā saistība

Subordinēto obligāciju būtiskākā atšķirība no citu veidu obligācijām attiecas uz tajās nostiprināto prasījumu izpildes pakārtotību. Pakārtotība (*Nachrangigkeit* – vācu val.)

⁴ Napoletano E. What is a Bond? Pieejams: <https://www.forbes.com/advisor/investing/what-is-a-bond/> [aplūkots 26.03.2022.].

⁵ Korporatīvie parāda vērtspapīri. Baltijas Regulētais tirgus. Pieejams: <https://nasdaqbaltic.com/statistics/lv/bonds> [aplūkots 26.03.2022.].

⁶ Johnso R. Subordinated Debentures: Debt That Serves as Equity. *The Journal of Finance*, Vol. 10, 1955, p. 4.

⁷ Turpat, 1. lpp.

⁸ Calligar M. Subordinated Agreements. *Yale Law Journal*, Vol. 70, 1971, p. 376.

⁹ Turpat, 378. lpp.

nozīmē, ka maksātnespējas gadījumā (vai aizņēmēja (emitenta) likvidācijas gadījumā) sākumā tiek apmierināti visi augstāku kārtu kreditoru (tostarp to, kuru prasījuma tiesības izriet no parastām obligācijām) prasījumi, tad pakārtotā prasījuma turētāja prasījumi un, visbeidzot, pamatkapitāla devēju (akcionāru) prasījumi.¹⁰

Latvijas Republikas normatīvajā regulējumā pakārtoto saistību legāļdefinīcija sniegta, piemēram, Kredītiestāžu likuma¹¹ 1. panta 59. punktā, nosakot, ka par pakārtotām saistībām uzskatāmas “saistības, kas kredītiestādei rodas no aizdevuma (neatkarīgi no noslēgtā darījuma veida) un kas, pamatojoties uz noslēgto līgumu ar kredītiestādi, aizdevējam dod tiesības atprasīt aizdevumu pirms termiņa tikai kredītiestādes maksātnespējas vai likvidācijas gadījumā un tikai pēc visu citu kreditoru prasījumu apmierināšanas, bet pirms akcionāru prasījumu apmierināšanas”. Vienlaikus jānorāda, ka pakārtotās saistības tiek dēvētas arī par mezanīna finansējumu (*Mezzanine-Finanzierung* – vācu val.).

3. Pakārtotās saistības izcelšanās pamats

Gan mezanīna finansējuma, gan kolektīva finansējuma (*Crowdfunding-Finanzierung* – vācu val.), gan riska kapitāla finansējuma (*Risikokapital-Finanzierungen* – vācu val.), gan kāda cita kompleksa finansējuma iegūšanas gadījumā saistības izpildes pakārtotība izriet nevis no likuma regulējuma, bet gan no līgumiskās vienošanās. Tādējādi pakārtotības nodibināšana ir saistīta ar līdzēju vienošanos privāttiesību jomā.

Teiktais atbilst arī Latvijas normatīvajā regulējumā nostiprinātajam. Tā, piemēram, atbilstoši Ministru kabineta noteikumu Nr. 241 “Noteikumi par mezanīna aizdevumiem saimnieciskās darbības veicēju konkurētspējas uzlabošanai”¹² 2.1. apakšpunktam mezanīna aizdevums ir “ilgtermiņa investīciju aizdevums ar paaugstinātu kredīta risku. Tas ir subordinēts attiecībā pret kredītiestādes vai tās meitas sabiedrības sniegto ilgtermiņa kredītu vai finanšu līzingu un ir pastiprināts ar zemāku nodrošinājuma kārtu nekā kredītiestādes vai tās meitas sabiedrības sniegtais ilgtermiņa kredīts vai finanšu līzings”. Atbilstoši šo noteikumu 4. punktam mezanīna aizdevumu izsniegšanas kārtību nosaka saskaņā ar civiltiesiskajiem līgumiem.

Romāņu-ģermāņu tiesību sistēmā vispārīgi tiek atzīmēts, ka likumā neregulēts pakārtotais aizdevums aptver dažādus aizdevuma veidus, kuros aizdevuma devēja prasījumi aizņēmēja maksātnespējas vai likvidācijas procesā var tikt apmierināti tikai pēc citu kreditoru prasījumiem.¹³ Visizplatītākā mezanīna finansējuma piesaistes

¹⁰ Sk.: Westermann H. P. (ed.), Berger K. P. Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Band 4. Schuldrecht. Besonderer Teil I. §§ 433–534. Finanzierungsleasing. CISG. 8. Auflage. München: C. H. Beck, 2019, Vorbemerkung (Vor § 488), Rn. 107.

¹¹ Kredītiestāžu likums: LV likums. Pieņemts 05.10.1995. [19.03.2022. red.].

¹² Noteikumi par mezanīna aizdevumiem saimnieciskās darbības veicēju konkurētspējas uzlabošanai: Ministru kabineta 2014. gada 13. maija noteikumi Nr. 241 [19.03.2022. red.].

¹³ Herresthal C. (ed.), Fest T. Münchener Kommentar zum Handelsgesetzbuch. Band 6. Bankvertragsrecht. Recht des Zahlungsverkehrs. Kapitalmarkt- und Wertpapiergeschäft. Ottawa Übereinkommen über Internationales Factoring. 4. Auflage. München: C.H.Beck, Verlag Vahlen, 2019, N. Einlagengeschäft, Rn. 96.

forma ir mezanīna aizdevums, un viens no tā veidiem ir pakārtotais aizdevums.¹⁴ Tomēr mezanīna finansējuma piešķiršana var tikt nodrošināta ar dažādiem tiesiskiem darījumiem,¹⁵ kuros subordinētas saistības rodas līdz ar brīdi, kad tiek noslēgts līgums, kurā ir ietverta klauzula par subordinētas saistības nodibināšanu, vai ar komercsabiedrības publiski izteiktu oferti nodibināt subordinētu saistību, attiecībā pret kuru ir izteikta kreditora piekrišana, piemēram, biržā izliktu subordinēto obligāciju tirdzniecības piedāvājumu.

4. Pakārtoto saistību nodibināšanas ietvaros iegūto naudas līdzekļu statuss

Ar mezanīna finansējumu saprot vienu no modernajām finansēšanas formām, kura savas uzbūves dēļ nevar tikt pieskaitīta ne pie pašu kapitāla, ne pie sveša jeb piesaistīta kapitāla un faktiski tiek uzskatīta par sava veida starpposmu, ko, no vienas puses, salīdzinot ar svešo kapitālu, raksturo paaugstināta dalība uzņēmējdarbības riskos un, no otras puses, neiekļaušanās sabiedrības pamatkapitālā, no kā savukārt izriet tas, ka šā finansējuma devējs nav tiesīgs piedalīties kapitālsabiedrības pārvaldīšanā. Mezanīna finansējuma galvenais mērķis ir uzlabot kapitālsabiedrības, mezanīna finansējuma ņēmēja, kapitāla struktūru, palielinot noteiktā termiņā pašu kapitāla kvotu un tādējādi ļaujot piesaistīt svešu kapitālu, vienlaikus izvairoties no mazākumdalībnieku radīšanas vai to ietekmes palielināšanas uz kapitālsabiedrības lēmumu pieņemšanas brīvību.¹⁶

Salīdzinājumā ar parastajām saistībām pakārtotās saistības varētu uzskatīt par “parādu, kas kalpo kā pašu kapitāls”.¹⁷ Šāda atziņa pamatojas apstākļi, ka subordinēto obligāciju gadījumā to emisijas ceļā iegūtie līdzekļi var tikt ieskaitīti emitenta kapitālā, kas savukārt nozīmē, ka subordinētu saistību radīšana var kalpot par rīku, lai palielinātu pašam emitentam pieejamo kapitālu.

Īpašs regulējums Eiropas Savienības līmenī par subordinēto ieguldījumu tiesisko ietekmi uz kapitālu ir paredzēts attiecībā uz kredītiestādēm un ieguldījumu brokeru sabiedrībām. Šos tiesiskos jautājumus nosaka Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) Nr. 575/2013.¹⁸ Atbilstoši šīs regulas 62. pantam subordinētie aizdevumi līdzās citiem finanšu instrumentiem ir uzskatāmi par ieguldījumu komersanta otrā līmeņa kapitālu, ja var konstatēt priekšnoteikumus, kas minēti regulas 63. pantā.

Kreditori, kuru prasījumi izriet no subordinētām saistībām, ir nostatīti daudz nelabvēlīgākā stāvoklī salīdzinājumā ar “parastiem” kreditoriem. Kā jau minēts, atbilstoši Kredītiestāžu likuma 1. panta 59. punktam pakārtotās saistības dod tiesības

¹⁴ Derleder P., Knops K.-O., Bamberger H. G. (Hrsg.), Hoffmann J. Deutsches und europäisches Bank- und Kapitalmarktrecht. Band 1. 3. Auflage. Berlin, Heidelberg: Springer, 2017, § 24, Rn. 96.

¹⁵ Ebd., Rn. 94–95.

¹⁶ Derleder P., Knops K.-O., Bamberger H. G. (Hrsg.), Hoffmann J. Deutsches und europäisches Bank- und Kapitalmarktrecht. Band 1. 3. Auflage. Berlin, Heidelberg: Springer, 2017, § 24, Rn. 84–85.

¹⁷ Everett E. Subordinated Debt – Nautre and Enforcment. Business Lawyer (ABA). Vol. 20, 1965, p. 954.

¹⁸ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) Nr. 575/2013 par prudenciālajām prasībām attiecībā uz kredītiestādēm un ieguldījumu brokeru sabiedrībām, un ar ko groza Regulu (ES) Nr. 648/2012. Pieņemta: 26.06.2013. [26.03.2022. red.].

atprasīt aizdevumu pirms termiņa tikai kredītiestādes maksātspējas vai likvidācijas gadījumā un tikai pēc visu citu kreditoru prasījumu apmierināšanas, bet pirms akcionāru prasījumu apmierināšanas.

Šāds risks, ka kreditors pakārtotās saistības izpildījumu, iespējams, nekad nesaņems, attaisnojas subordinēto saistību ekonomiskajā aspektā, t. i., prasījumi, kas izriet no subordinētām saistībām (aizdevumiem, obligācijām u. c.) parasti ietver arī īpaši augstas, kreditoram izdevīgas procentu likmes. Citiem vārdiem, uzņemoties lielāku risku, kreditors arī potenciāli gūs lielāku labumu.

Arī Eiropas Savienības Tiesas ģenerālvokāts, skaidrojot subordinētu saistību dabu, ir norādījis, ka subordinēta saistība no kreditora perspektīvas nozīmē to: “[...] ka šī persona emitētāja rīcībā nodod līdzekļus uz īpaši ilgu laika periodu [...]. Atlīdzība, kuras summa ir lielāka par to, kāda tiek maksāta par parastu aizdevumu, ir paredzēta, lai kompensētu gan investētā kapitāla nepieejamības ilgumu, gan risku, kas saistīts ar tā atmaksu. Faktiski kapitāla maksājums var tikt veikts vienīgi pēc tam, kad visi pārējie kreditori, tostarp nenodrošinātie, ir saņēmuši parādu atmaksu.”¹⁹ Tādējādi, kā atzinusi Satversmes tiesa, jau pēc pakārtoto saistību rakstura var spriest, ka pakārtoto saistību subjekti līdz ar tām uzņēmušies lielu komercdarbības risku, kas ietver arī potenciālu īpašuma tiesību ierobežojumu vai pat zudumu neveiksmīgas komercdarbības gadījumā.²⁰

5. Pakārtoto saistību izpildes kārtība

Ārpus maksātspējas un likvidācijas procesa nekādi ierobežojumi attiecībā uz prasījuma tiesību īstenošanu (izņemot jau pieminētos) nepastāv.²¹ Tomēr faktiski prasījuma pakārtotība sākas ne ar maksātspējas vai likvidācijas procesa uzsākšanu, bet gan krietni pirms²², kas savukārt kreditoram, iegādājoties subordinētās obligācijas, ir jāapzinās, jo par riska uzņemšanos viņš saņem lielāku peļņu nekā vienkārša aizdevuma gadījumā (kas savukārt nav saistīts ar tik lieliem riskiem aizņēmēja maksātspējas iestāšanās gadījumā).²³ Iepriekš minēto atzinusi arī Satversmes tiesa: “Risku, ka komercsabiedrības finansiālu grūtību gadījumā pakārtoto saistību izpilde varētu tikt ierobežota, personas uzņēmas līdz ar pakārtoto saistību nodibināšanu, proti, piekrītot kļūt par pakārtoto saistību subjektiem.”²⁴

Primāri šāda nelabvēlība, ko persona uzņemas ciest par īpaši lielo ienesīgumu, atspoguļojas tajā, ka kreditoram nav līdzekļu, kā panākt sava aizdevuma ātrāku atmaksu, arī kreditors komersanta likvidācijas, maksātspējas vai reorganizācijas

¹⁹ Ģenerālvokāta Īva Bota (Yves Bot) 2015. gada 12. novembrī sniegtie secinājumi lietā Nr. C-483/14., 34. punkts.

²⁰ Satversmes tiesas 2015. gada 13. oktobra spriedums lietā Nr. 2014-36-01, 22. punkts.

²¹ Goette W., Habersack M., Kalss S. (Hrsg.), Verse D. A., Schürnbrand J. Münchener Kommentar zum Aktiengesetz. Band 4. §§ 179–277. 5. Auflage. München: C.H.Beck, 2021, Erster Unterabschnitt, Kapitalerhöhung gegen Einlagen, Vorbemerkung, Rn. 38.

²² Giedinghagen J., Keller T. Das qualifizierte Nachrangdarlehen. Neue Juristische Wochenschrift Spezial, 2020, Heft 7.

²³ Giedinghagen J., Keller T. Das qualifizierte Nachrangdarlehen. Neue Juristische Wochenschrift Spezial, 2020, Heft 7; Berger K. P. Fremdkapitalnahe Mezzanine-Finanzierungen. Zeitschrift für Bankrecht und Bankwirtschaft, 2008, Heft 2.

²⁴ Satversmes tiesas 2015. gada 13. oktobra spriedums lietā Nr. 2014-36-01, 15.2. punkts.

gadījumā savu izpildījumu saņems tikai pēc visu “parasto” kreditoru, bet pirms akcionāru, prasījumu apmierināšanas.²⁵

Minētās atšķirības starp subordinētajām saistībām un “parastajām” saistībām (piemēram, aizdevuma) ļauj secināt, ka šīs saistības no parastajām saistībām nošķir galvenokārt to pakārtotā apmierināšanas kārtība, nevis kādas tiesiskās regulējuma atšķirības pēc būtības.²⁶ Tātad arī subordinēta saistība un no šīs saistības izrietošais līgums ir pēc savas tiesiskās dabas nemainīgs. Nedz apstākļi, ka ar šīs saistības pamatā esošajiem līdzekļiem var tikt veiktas darbības, kuras parasti tiek veiktas ar pašu kapitālu, piemēram, aizdodamo līdzekļu bāzes palielināšana, nedz apstākļi, ka no kreditoru perspektīvas noteiktos aspektos līdzekļu nodošana komersantam subordinētu saistību radīšanas ceļā var tikt pielīdzināta iemaksu veikšanai uzņēmuma kapitālā, nemaina šo saistību dabu.²⁷ Proti, ja subordinēta saistība ir radusies, iegūstot emitētās subordinētās obligācijas, tad saistības, kas izriet no šīm subordinētajām obligācijām, vispirms ir jāuztver kā saistība, kas izriet no obligācijas, un tikai tad, kad tas ir nozīmīgi (piemēram, emitenta likvidācijas vai maksātnespējas gadījumā), ir vērts papildus analizēt šo obligāciju subordinētos aspektus.

Nedz subordinēto obligāciju turētājs ir tiesīgs pieprasīt saistības izpildi – naudas atmaksu (obligāciju dzēšanu vai atpirkšanu), nedz pats parādnieks ir tiesīgs to piedāvāt, jo ar izpildi var tikt apdraudēta parādnieka maksātnespēja, ņemot vērā, ka subordinēto obligāciju emisijas ietvaros iegūtie naudas līdzekļi ir parāds, kas kalpo kā pašu kapitāls. Turklāt būtiski atzīmēt, ka no vienošanās par pakārtotības klauzulu līdzēji nedrīkst atkāpties. Proti, vienošanās par pakārtotības klauzulu nedrīkst būt nosacīta un terminēta, tas ir, tā nevar tikt noteikta īsākam termiņam nekā galvenā saistība, citādi obligāciju emisijas ietvaros emitentam nodotie naudas līdzekļi no pakārtotā aizdevuma neizbēgami pārvērtīsies parastā aizdevumā, mainot obligācijas veidu. Tādējādi zināmā aspektā šāda vienošanās tiesību izpratnē var tikt uzskatīta kā līgums par labu trešajām personām – visiem pārējiem kreditoriem.²⁸

Ja kredītiestādes likvidācijas/maksātnespējas procesā likvidators/administrators konstatē, ka kredītiestāde pirms termiņa ir izmaksājusi no pakārtotajām saistībām izrietošos prasījumus, piemēram, veicot pirmstermiņa subordinēto obligāciju dzēšanu, šādā situācijā administratoram atbilstoši Kredītiestāžu likuma 161. panta ceturtās daļas 4. punktam (un arī likvidatoram kopsakarā ar Kredītiestāžu likuma 133. panta piekto daļu) ir tiesības celt tiesā prasību par pirmstermiņa pakārtoto saistību dzēšanai izlietoto naudas līdzekļu atprasīšanu.

Šādas prasības pamats būtu Civillikuma 2369. pantā regulētais atprasījums neesoša parāda dēļ. Proti, pirms pakārtotajai saistībai noteiktā termiņa iestāšanās kredītiestādei nav pienākums šādu saistību izpildīt. Ja tas darīts, šāds izpildījums uzskatāms par nepamatotu un tāpēc atprasāmu.

No visa iepriekš minētā secināms, ka subordinētajām obligācijām ir tās pašas iezīmes kā parastajām obligācijām, vienīgi jāņem vērā tas, ka emitenta maksātnespējas

²⁵ Eiropas Savienības tiesas 2016. gada 19. jūlija spriedums lietā Nr. C-526/14, Kotnik and Others, 27. punkts.

²⁶ Everett E. Subordinated Debt – Nautre and Enforcment. Business Lawyer (ABA). Vol. 20, 1965, p. 955.

²⁷ Turpat, 954. lpp.

²⁸ Herresthal C. (ed.), Fest T. Münchener Kommentar zum Handelsgesetzbuch. Band 6. Bankvertragsrecht. Recht des Zahlungsverkehrs. Kapitalmarkt- und Wertpapiergeschäft. Ottawa Übereinkommen über Internationales Factoring. 4. Auflage. München: C.H.Beck, Verlag Vahlen, 2019, N. Einlagengeschäft, Rn. 90–91.

vai likvidācijas gadījumā pakārtoto jeb subordinēto obligāciju turētāju prasījumi tiek apmierināti pēc parasto obligāciju turētāju prasījumiem, bet pirms akcionāriem no tiem piederošo kapitāla vērtspapīru izrietošajiem prasījumiem. Savukārt ekonomiskajā aspektā galvenā subordinēto obligāciju atšķirība salīdzinājumā ar pārējām obligācijām ir to augstāks ienesīgums, kas vienlaikus kompensē arī daudz augstāku risku nesaņemt saistību izpildījumu (obligāciju nominālvērtības atmaksu to dzēšanas brīdī).

Kopsavilkums

1. Subordinēto obligāciju būtiskākā atšķirība no citu veidu obligācijām attiecas uz tajās nostiprināto prasījumu izpildes pakārtotību. Pakārtotības nodibināšana ir saistīta ar līdzēju vienošanos privāttiesību jomā, kas var tikt nodrošināta ar dažādiem tiesiskiem darījumiem, kuros subordinētas saistības rodas līdz ar brīdi, kad tiek noslēgts līgums, kurā ir ietverta klauzula par subordinētas saistības nodibināšanu, vai ar komercsabiedrības publiski izteiktu oferti nodibināt subordinētu saistību, attiecībā pret kuru ir izteikta kreditora piekrišana. Piemēram, biržā izliktu subordinēto obligāciju tirdzniecības piedāvājumu.
2. Salīdzinājumā ar parastajām saistībām pakārtotās saistības varētu uzskatīt par "parādu, kas kalpo kā pašu kapitāls". Šāda atziņa pamatojas tajā, ka subordinēto obligāciju gadījumā no to emisijas iegūtie līdzekļi var tikt ieskaitīti emitenta kapitālā, kas savukārt nozīmē, ka subordinētu saistību radišana var kalpot par rīku, lai palielinātu emitentam pieejamo kapitālu.
3. Pakārtotās saistības no parastajām saistībām nošķir galvenokārt to pakārtotā apmierināšanas kārtība, nevis kādas tiesiskās regulējuma atšķirības pēc būtības. Tātad arī subordinēta saistība un no šīs saistības izrietošais līgums ir pēc savas tiesiskās dabas nemainīgs. Nedz apstākļi, ka ar šīs saistības pamatā esošajiem līdzekļiem var tikt veiktas darbības, kuras parasti tiek veiktas ar pašu kapitālu, piemēram, aizdodamo līdzekļu bāzes palielināšana, nedz apstākļi, ka no kreditoru perspektīvas noteiktos aspektos līdzekļu nodošana komersantam subordinētu saistību radišanas ceļā var tikt pielīdzināta iemaksu veikšanai uzņēmuma kapitālā, nemaina šo saistību dabu. Proti, ja subordinēta saistība ir radusies, iegūstot emitētās subordinētās obligācijas, tad saistības, kas izriet no šīm subordinētajām obligācijām, vispirms jāuztver kā saistība, kas izriet no obligācijas, un tikai tad, kad tas ir nozīmīgi (piemēram, kreditoru prasījumu apmierināšanas emitenta likvidācijas vai maksātnespējas gadījumā), ir vērts papildus analizēt šo obligāciju subordinētos aspektus.
4. Subordinētajām obligācijām ir tās pašas iezīmes kā parastajām obligācijām, vienīgi emitenta maksātnespējas vai likvidācijas gadījumā pakārtoto jeb subordinēto obligāciju turētāju prasījumi tiek apmierināti pēc parasto obligāciju turētāju prasījumiem, bet pirms akcionāriem no tiem piederošo kapitāla vērtspapīru izrietošajiem prasījumiem. Savukārt ekonomiskajā aspektā galvenā subordinēto obligāciju atšķirība salīdzinājumā ar pārējām obligācijām ir to augstāks ienesīgums, kas vienlaikus kompensē arī daudz augstāku risku nesaņemt saistību izpildījumu (obligāciju nominālvērtības atmaksu to dzēšanas brīdī).

PĒDĒJĀS GRIBAS RĪKOJUMU APROBEŽOJUMI

RESTRICTIONS OF LAST WILL INSTRUCTIONS

Alise Reide, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante,
Civiltiesisko zinātņu katedras lektore

Summary

According to Article 600 of the Civil Law, the last will instructions may be restricted not only by conditions and terms, but also in other ways, namely, by binding directions, by restrictions on use, as well as by imposing a duty to return to another person that which has been received, or instead to perform some action. The article explores theoretical and practical differences between conditions, terms and restrictions. Even though Article 588 of the Civil Law stipulates that the conditions which restrict the personal rights of the recipients endowed may not be added to the last will instructions, it still allows to bind the recipient with the condition to enter or not to enter into marriage with a particular person. Thus, the article reveals a possible need for amendments.

Atslēgvārdi: aprobežojumi, nosacījumi, testaments, mantojuma līgums

Keywords: conditions, restrictions, testament, inheritance contract

Pēdējās gribas rīkojumu aprobežojumi Civillikuma (turpmāk – CL) Mantojuma tiesību daļā ir ietverti trešās nodaļas 11. apakšnodaļā “Nosacījumi un citi pēdējās gribas rīkojumu aprobežojumi (584.–603. pants)”.¹ Saskaņā ar CL 600. pantu: “Pēdējās gribas rīkojumus var aprobežot nevien ar nosacījumiem un termiņiem, bet arī citādi, un proti, ar uzlikumiem, lietošanas ierobežojumiem, kā arī uzliekot pienākumu atdot to, kas saņemts, citai personai, vai tā vietā izdarīt kādu darbību.” Līdz ar to pēdējās gribas rīkojumu aprobežojumi var izpausties kā dažādu nosacījumu, termiņu un pienākumu jeb uzlikumu noteikšana testamentā vai mantojuma līgumā.² Šobrīd spēkā esošajā CL redakcijā atrodami pēdējās gribas rīkojumu aprobežojumi savā

¹ Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937. [aplūkots 02.02.2022.].

² Tiesu praksē nostiprināts, ka pēdējās gribas aprobežojumi var tikt iekļauti kā testamentā, tā mantojuma līgumā. Sk.: Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 09.03.2015. spriedums lietā Nr. C30729012. Pieejams: <https://www.tiesas.lv/nolemumi/pdf/217155.pdf> [aplūkots 17.01.2022.].

būtībā negrozītā veidā³ ir saglabājušies no CL 1937. gada redakcijas,⁴ kas savukārt tajā iekļauti no CL priekšteča, Baltijas Vietējo likumu kopojuma trešās daļas jeb Vietējo civillikumu kopojuma (turpmāk – VCL),⁵ un kuri VCL pārņemti no romiešu tiesībām.⁶ Veicot attiecīgo tiesību normu vēsturisko izpēti un analīzi, iespējams secināt, ka pēdējās gribas rīkojumu aprobežojumi savu aktualitāti un lielā mērā arī normatīvo regulējumu ir saglabājuši, ejot cauri laikmeta griežiem. Tomēr atsevišķi aspekti attiecīgajā normatīvajā regulējumā būtu pārskatāmi, lai tie atbilstu mūsdienu demokrātiskas tiesiskas valsts tiesiskajai sistēmai.

Pamatojoties uz CL 584. pantu, nosacījumi kā pēdējās gribas rīkojumu aprobežojumi var būt atliekoši vai atceļoši. Atliekoša nosacījuma gadījumā mantojuma tiesība iestājas brīdī, kad izpildās pēdējās gribas rīkojumā ietvertais nosacījums. Piemēram, vectēvs testamentā ieceļ savu dēla dēlu par mantinieku ar noteikumu, ka dēla dēlam jābeidz augstskola.⁷ Tātad mazdēls varēs kļūt par mantinieku un iegūt mantojumu tikai tad, ja absolvēs augstskolu. Tiesību doktrīnā pausts, ka atliekošs nosacījums ir “novēlējums mantiniekam iegūt mantojumu tikai pēc tam, kad nomirst testatora laulātais”.⁸ Tomēr tiesību praktiķi izteikuši dažādus viedokļus, vai šādi formulēts atliekošs nosacījums, kas nevar neiestāties, ir uzskatāms par nosacījumu CL 584. panta izpratnē vai termiņu CL 599. panta izpratnē.⁹ Autores ieskatā atbalstāms viedoklis, ka notikums, kas noteikti iestāsies (jeb notikums, kas nevar neiestāties) ir uzskatāms par termiņu, ne nosacījumu.¹⁰ Šāds skaidrojums ir atzīts arī tiesu praksē, norādot, ka “notikumi, kas neizbēgami nākotnē iestāsies, nevar būt par nosacījumiem, un jebkuras fiziskas personas nāve noteikti iestāsies, jo nemirstīgu cilvēku nav”.¹¹

Savukārt, ja pēdējās gribas rīkojumā ir ietverts atceļošs nosacījums, tad, tam īstenojoties, mantojuma tiesība neiestājas un nosacīti ieceltajam mantiniekam tiek liegtas iespējas mantojumu iegūt. Jāatzīst, ka ne vienmēr nosacījumi pēdējās gribas rīkojumā formulēti tiešā veidā. Atbilstoši CL 585. pantam iespējamās situācijas, kad

³ Vienīgie grozījumi CL Mantojuma tiesību daļas 11. apakšnodaļā “Nosacījumi un citi pēdējās gribas rīkojumu aprobežojumi” (584.–603. pants) ir CL 2002. gada grozījumi, ar kuriem konkrētajā apakšnodaļā veiktas tikai gramatiskas redakcionālas izmaiņas, vārdus “testators” un “testaments” attiecīgā locījumā aizstājot ar vārdiem “testators” un “testaments” attiecīgā locījumā. Sk.: Grozījumi Civillikumā: LV likums. Pieņemts 12.12.2002.

⁴ Civillikums: LV likums. Kodifikācijas nodaļas 1937. gada izdevums. Rīga: Kodifikācijas nodaļa, 1937.

⁵ Vietējo civillikumu kopojums. Vietējo likumu kopojuma III. daļa. Tulkojums ar pārgrozījumiem un papildinājumiem, kas izdoti līdz 1927. g. 31. decembrim, un ar dažādiem paskaidrojumiem Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga: Valters un Rapa, 1928, 1982. pants, 263.–269. lpp.

⁶ Bukovskis V. Latvijas mantojumu tiesību projekts. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 01.03.1931. Pieejams: <http://periodika.lv/periodika2-viewer/?lang=fr#panel:pa|issue:138413|article:DIVL31|query:ties%C4%ABb%C4%81m%20p%C4%93d%C4%93j%C4%81s%20gribas%20aprobe%C5%BEojumi%20> [aplūkots 22.01.2022.]; Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. 2. izd. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2010, 177. lpp.

⁷ Krūmiņš J. Jaunais Civillikums. Latgales Vēstnesis, 28.06.1937. Pieejams: <http://periodika.lv/periodika2-viewer/?lang=fr#panel:pa|issue:17496|article:DIVL112|query:testament%C4%81%20nosac%C4%ABjumi%20> [aplūkots 21.03.2022.].

⁸ Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. pants). Rīga: Mans Īpašums, 1997, 148. lpp.

⁹ Sk.: Krauze R., Gencs Z. 1997, 148. lpp., 156. lpp.

¹⁰ Torgāns K. Saistību tiesības. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 53. lpp.; Civillikuma komentāri. Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 104.–105. lpp.

¹¹ Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 23.02.2016. spriedums lietā Nr. C04451910. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/275213.pdf> [aplūkots 27.01.2022.].

nosacījumi tiek izsecināti no citiem testamenta vai mantojuma līguma noteikumiem. Piemēram, testamentā iekļauts noteikums, ka, gadījumā ja testatores brālis pārdzīvo testatori, testamentārajai mantiniecei viena gada laikā pēc apstiprināšanās mantojuma tiesībās ir jāizmaksā viņam konkrēta naudas summa jeb legāts.¹² Turklāt testamentā noteikts, ka legāta novēlējums attiecināms tikai uz testatores brāli kā iespējamo legatāru un nav attiecināms uz viņa mantiniekiem.¹³ Tādējādi legāta piešķirums un tā izpildījums ir saistīts ar vairākiem nosacījumiem. Pirmkārt, testatores brālim ir jāpārdzīvo testatore. Otrkārt, testamentārajai mantiniecei mantojums ir jāpieņem. Treškārt, testamentārajai mantiniecei ir jābūt apstiprinātai mantojuma tiesībās. Ceturtkārt, testamentārajai mantiniecei legāts ir jāizdod viena gada laikā pēc apstiprināšanās mantojuma tiesībās.

CL 595. pants definē nosacījumu veidus – patvaļīgs nosacījums un jaukts nosacījums. Patvaļīgs nosacījums ir tāds, kura izpildīšana ir atkarīga vienīgi no iespējamā jeb nosacītā mantinieka gribas. Jaukts nosacījums ir tāds, kura izpildīšana ir atkarīga ne tikai no nosacītā mantinieka gribas, bet arī no trešo personu gribas vai gadījuma iestāšanās. Līdz ar to jauktam nosacījumam ir iespējams izdalīt divus paveidus – nosacījums, kas atkarīgs no nosacīti ieceltā mantinieka gribas un trešās personas gribas, un nosacījums, kas atkarīgs no nosacīti ieceltā mantinieka gribas un attiecīga gadījuma iestāšanās. Kā pamatoti atzinuši tiesību praktiķi, nav pieļaujams nosacījums, kas būtu pilnībā atkarīgs tikai no kādas trešās personas gribas, jo tādējādi tas būtu testamentspējas pārpilnvarojums, kas nav iespējams.¹⁴

Turklāt nosacījumu veidu iedalījumam ir ne tikai teorētiska, bet arī praktiska nozīme, ja nosacījuma izpildīšanai rodas nejaušs šķērslis. Proti, CL 595. panta pirmā daļa nosaka, ja patvaļīgs nosacījums “nevar iestāties nejauša šķēršļa dēļ, tad nosacījums atzīstams par izpildītu, ja vien izpildīšana, kas bijusi iespējama vēl pirms minētā šķēršļa, nav palaista taisni minētās personas nokavējuma dēļ”. Tātad normatīvais regulējums šādā gadījumā paredz nosacījuma izpildes prezumpciju. Savukārt CL 595. panta otrā daļa ietver pretējas tiesiskās sekas attiecībā uz nejaušu šķērslī jaukta nosacījuma gadījumā – šāds nosacījums “atzīstams par izpildītu, ja vien apveltītam jau tad, kad izpildīšana vēl bijusi iespējama, bijis nopietns nodoms uzdevumu izpildīt; bet ja nejaušs šķērslis gadās pirms tam, tad nosacījums nav uzskatāms par izpildītu”.

Pēdējās gribas rīkojumam ir iespējams pievienot ne tikai vienu, bet vairākus nosacījumus, turklāt arī alternatīvā veidā. Ja nosacījumi formulēti alternatīvi, tad mantinieks var izvēlēties, kuru no tiem pildīt. Tomēr alternatīvi uzlikto nosacījumu gadījumā, ja kaut viens no alternatīvajiem nosacījumiem ir nederīgs (t. i., “neiespējams vai nepielaižams”), tad neviens no tiem nav jāpilda, pamatojoties uz CL 592. pantu.

Nosacījumus ir iespējams noteikt vienai personai (iespējamajam mantiniekam), kā arī vairākām personām, turklāt ne tikai līdzmantiniekiem, bet arī pirmmantiņiekam, pēcmantiniņiekam, legatāriem un substitūtiem. Pēdējās gribas rīkojumā ir iespējams ietvert katrai personai savu nosacījumu vai vairākām personām vienu nosacījumu. Piemēram, pēdējās gribas rīkojumā norādīts nosacījums, ka visiem

¹² Kurzemes apgabaltiesas 09.11.2015. spriedums lietā Nr. C20147415. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/243566.pdf> [aplūkots 12.03.2022.].

¹³ Lai legatāra mantinieki iegūtu tiesības uz nosacīto legāta priekšmetu, tas testamentā būtu īpaši jānosaka. Sk.: Erdmann C. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Dritter Band. Erbrecht. Riga: N. Kymmels Verlag, 1892, S. 263.

¹⁴ Krauze R., Gencs Z. 1997, 154. lpp.

mantiniekiem viena gada laikā pēc mantojuma atklāšanās ir jāuzstāda kapa piemineklis mantojuma atstājējam. Ja kāds no mantiniekiem pie nosacījumu izpildes nepiedalīsies, tad šis mantinieks mantojumu neiegūs.¹⁵ Savukārt pārējie mantinieki, kas nosacījumu izpildīs, “saņems savas daļas no visiem novēlētās tiesības”, pamatojoties uz CL 596. pantu. Minētās normas interpretācijā var rasties jautājums, kas notiek ar atbrīvojušos mantojuma daļu jeb tā mantinieka mantojuma daļu, kas nosacījumu nav izpildījis. Autores ieskatā atbildi palīdz rast CL ietvertās pieauguma tiesības normas (CL 830.–840. pants). Turklāt šādā aspektā ir jānošķir nosacījuma ietveršana testamentā vai mantojuma līgumā.

Testamentārās mantošanas gadījumā ir būtiski, vai mantiniekiem testamentā novēlēta konkrēta mantojuma daļa vai viss mantojums bez konkrētu daļu sadalījuma. Mantojot pēc testamenta, pieauguma tiesība iestāsies vienīgi tad, ja mantiniekiem testamentā nebūs norādīta noteikta mantojuma daļa. Tikai šādā gadījumā atbrīvojušies mantojuma daļa sadalāma vienlīdzīgi starp pārējiem līdzmantiniekiem atbilstoši CL 836. panta noteikumiem. Turpretim, ja testamentā mantiniekiem ir norādīta konkrēta mantojuma daļa, tad pieauguma tiesība neiestāsies un uz atbrīvojušos mantojuma daļu atklāsies likumiskā mantošana.

Līgumiskās mantošanas gadījumā pieauguma tiesību likums neparedz. CL 837. pants nosaka: “Kad no vairākiem līgumiskiem mantiniekiem kāds atkrit, tad viņa atbrīvojušies daļa piekrīt nevis viņa līdzmantiniekiem, bet gan mantojuma atstājēja likumiskiem mantiniekiem, ja vien līgumā nav tieši noteikts citādi.” Līdz ar to iespējams secināt, ka, ja vien puses mantojuma līgumā nav vienojušās citādāk, uz atbrīvojušos mantojuma daļu atklāsies testamentārā vai likumiskā mantošana.¹⁶

Vienlaikus norādāms, ja iespējama mantinieks pēdējās gribas rīkojumā ietverto nosacījumu nepildīs un mantojumu līdz ar to neiegūs, tas neliedz attiecīgajai personai saņemt neatņemamo daļu, ja persona ir uzskatāma par neatņemamās daļas tiesīgo saskaņā ar CL 423. pantu. Atbilstoši CL 426. pantam “neatņemamo daļu nevar aprobežot ar nosacījumiem vai termiņiem vai apgrūtināt ar legātiem vai citām nastām. Šādi blakus noteikumi nav spēkā”. Tādējādi secināms, ka pēdējās gribas rīkojumu aprobežojumi nevar aizskart neatņemamās daļas tiesīgo tiesības.

Lai gan varētu šķist, ka pēdējās gribas rīkojumā iespējams ietvert visdažādākos nosacījumus, tomēr CL satur norādes par to, kādi nosacījumi ir uzskatāmi par nederīgiem un kādus nosacījumus mantojuma atstājējam ir aizliegts noteikt. Pamatojoties uz CL 587. panta noteikumiem, kas, pēc tiesu praksē skaidrotā, “pilnībā ir attiecināmi uz jebkuru pēdējās gribas rīkojuma aprobežojumu”,¹⁷ nosacījumi nedrīkst būt fiziski vai tiesiski neiespējami. Fiziski neiespējams nosacījums ir fakta jautājums, bet tiesiski neiespējams nosacījums ir tāds, kura izpildīšana ir tiesību normu pārkāpums. Arī judikatūrā atzīts, ka “ar pēdējās gribas rīkojumu mantiniekam var uzlikt

¹⁵ Krauze R., Gencs Z. 1997, 154. lpp.

¹⁶ Latvijas Republikas Augstākās tiesas 27.03.1995. plēnema lēmums Nr. 1 “Par likumu piemērošanu mantojuma lietās”, 52., 53. punkts. Grām: Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnema lēmumu krājums 1990.–1995. Rīga: Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas v/u Tiesiskās informācijas centrs, 1995, 90. lpp.; Krauze R., Gencs Z. 1997, 389. lpp.; Sinaiskis V. Sukcesija un mantojuma līgums. Jurists, 1939, Nr. 1/2 (95/96), 6. lpp.

¹⁷ Augstākās tiesas Senāta 02.09.2021. spriedums lietā Nr. SKC-145/2021, 8.2. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2021> [aplūkots 12.01.2022.].

pienākumu ievērot testamentā noteikto tiktāl, ciktāl tas ir faktiski un tiesiski iespējams, respektīvi, testatora griba ir ievērojama tiktāl, ciktāl testamenta nosacījumi atbilst likuma prasībām”.¹⁸ Nosacījumi nedrīkst būt nepareizi, kļūdaini, nelogiski vai neizprotami. Nedrīkst ietvert netikumīgus jeb amorālus nosacījumus, kā arī neatļautus nosacījumus, t. i., ar likumu aizliegtu darbību vai bezdarbību. Norādāms, ka CL tomēr pieļauj netikumīgu un neatļautu nosacījumu iekļaušanu pēdējās gribas rīkojumā, ja vien šādi nosacījumi ir formulēti tā, lai pastiprinātu konkrētās darbības vai bezdarbības aizliegumu. Ja pēdējās gribas rīkojumā ir ietverts kāds no iepriekš minētajiem nederīgajiem nosacījumiem, tad tas nav spēkā un nav jāievēro. Būtiski, ka nederīgu nosacījumu iekļaušana testamentā vai mantojuma līgumā nepadara par spēkā neesošu pašu pēdējās gribas rīkojumu. Attiecīgais testaments vai mantojuma līgums ir izpildāms bez nederīgajiem nosacījumiem.¹⁹

Īpaša uzmanība pievēršama CL 588. pantam un tā analīzei. CL 588. panta pirmais teikums nosaka: “Pēdējās gribas rīkojumam nevar pievienot tādus nosacījumus, ar kuriem aprobežo apveltītā personiskās tiesības.” Līdz ar to mantojuma atstājēja rīcības brīvība nosacījumu, plašākā nozīmē arī visu citu pēdējās gribas rīkojumu aprobežojumu, noteikšanā ir iespējama tiktāl, ciktāl tā nepārkāpj iespējamā mantinieka personiskās tiesības. Par personiskām tiesībām uzskatāmas, piemēram, tiesības taisīt testamentu. Uz to, ka tiesības taisīt testamentu ir uzskatāmas par personiskām tiesībām, citastarp norāda arī CL 589. pantā ietvertais aizliegums pēdējās gribas rīkojumā iekļaut tādus nosacījumus, kas noteiktu iespējamajam mantiniekam vai legatāram taisīt pēdējās gribas rīkojumu par labu testatoram vai citai personai. Šāds nosacījums jāuzskata par iespējamā mantinieka vai legatāra personisko tiesību aprobežojumu un ir pretrunā CL 463. pantam. Personiskas tiesības ir arī tiesības atzīt un apstrīdēt paternitāti, tiesības adoptēt, tiesības laulāties un laulību šķirt, tiesības izvēlēties profesiju, tiesības izvēlēties dzīvesvietu, tiesības uz reliģiskās pārliecības brīvību u. c.²⁰

Savukārt Civillikuma 588. panta otrais teikums paredz, ka mantojuma atstājējs var saistīt iespējamo mantinieku vai legatāru ar šādiem nosacījumiem:

- “1) iedoties laulībā ar zināmu personu, ja tas nerunā pretim likumam un saskan ar pieklājības un personiskas cieņas prasībām;
- 2) neiedoties laulībā ar zināmu personu, ja vien pie tam nav nolūka aizturēt to, kam kautkas ar šo nosacījumu novēlēts, no iedošanās laulībā vispār vai vismaz viņam to aprgūtināt.”

Tātad CL 588. panta otrais teikums ir veidots kā izņēmums no CL 558. panta pirmajā teikumā nostiprinātā aizlieguma pēdējās gribas rīkojumā iekļaut nosacījumus, kas aprobežo iespējamā mantinieka personiskās tiesības – tiesības laulāties.²¹

¹⁸ Augstākās tiesas Senāta 21.10.2019. spriedums lietā Nr. SKC-277/2019, 6. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seci-ba?lawfilter=0&year=2019> [aplūkots 10.01.2022.].

¹⁹ Krauze R., *Gencs Z.* 149. lpp.

²⁰ Arī likumdevējs, izdarot grozījumus CL, kas stājās spēkā 01.01.2013., kā personiskas tiesības ir atzinis, piemēram, “tiesības laulāties, adoptēt, paternitātes atzīšana, testamenta sastādīšana”. Sk.: Likumprojekta “Grozījumi Civillikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/mk/tap/?pid=40232503> [aplūkots 02.02.2022.].

²¹ Буковский В. Свод Гражданских Узаконений Губерний Прибалтийских съ продолжением 1912–1914 г.г. и с разъяснениями въ 2 томах. Томъ I. Рига: Г. Гемпель и Ко., 1914, с. 897.

Tādējādi mūsdienu CL teorētiski ir paredzēta iespēja mantojuma atstājējam noteikt, ar kuru personu mantinieks vai legatārs var vai nevar noslēgt laulību.²² Lai gan tiesību doktrīnā, skaidrojot minētās tiesību normas, tiek norādīts tikai uz otrā nosacījuma, t. i., aizlieguma laulāties ar noteiktu personu, neatbilstību cilvēktiesībām,²³ tomēr arī nosacījums mantiniekam vai legatāram laulāties ar mantojuma atstājēja norādītu, nevis paša brīvi izvēlētu, personu, ir personisko tiesību aizskārums. Personas tiesības izvēlēties, ar ko noslēgt laulību, nedrīkstētu būt atkarīgas no trešo personu vēlmēm vai iegribām.²⁴

Iespējams secināt, ka CL 588. panta otrais teikums ir pretrunā ar augstāka juridiskā spēka tiesību normām. Piemēram, ar Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk – Satversme)²⁵ 110. pantu, kas citastarp paredz, ka “tiesības stāties laulībā var tikt izmantotas tikai no iesaistīto personu brīvas un patiesas gribas”²⁶, kā arī Satversmes 96. pantu un tajā nostiprinātajām tiesībām uz privātās dzīves neaizskaramību. Satversmes tiesa skaidrojusi, ka “tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību nozīmē, ka indivīdam ir tiesības uz savu privāto telpu, tiesības dzīvot pēc sava prāta, saskaņā ar savu būtību un vēlmēm attīstīt un pilnveidot savu personību, tiesības veidot un attīstīt attiecības ar citiem cilvēkiem un ārpusauli, tiesības identificēties ar noteiktu sociālo grupu un veidot saziņu ar citiem cilvēkiem, iespējami minimāli ciešot no valsts vai citu personu iejaukšanās”.²⁷

Līdz ar to, ievērojot arī CL 588. panta pirmajā teikumā noteikto, ja mantojuma atstājējs pēdējās gribas rīkojumā (pēc autores domām, praktiski tas būtu iespējams tikai privātā testamentā) būtu ietvēris nosacījumu laulāties vai aizliegumu laulāties ar attiecīgu personu, tad šāds nosacījums būtu jāuzskata par nederīgu un spēkā neesošu. Secināms, ka CL 588. panta otrais teikums varētu tikt uzskatīts par “mirušu” tiesību normu, jo tas praksē nebūtu piemērojams un ir neatbilstošs mūsdienu demokrātiskas tiesiskas valsts tiesiskajai sistēmai. Vienlaikus, lai izvairītos no situācijām, kad pēdējās gribas rīkojumā *a priori* tiek iekļauti šādi nederīgi nosacījumi, un sekmētu tiesisko noteiktību, iespējams, būtu jāveic attiecīgi grozījumi un CL 588. panta otrais teikums jāizslēdz. Piekrītot profesora Vasilija Sinaiska paustajam, norādāms: “Dzīve ir sarežģīta, un neviens likums nevar tikt tai līdzī, bet likums dod pamatus dzīves regulēšanai un novirza to tādās gultnēs, kas visvairāk atbilst cilvēka cieņai, viņa personībai.”²⁸

Lai gan visus pēdējās gribas rīkojumu aprobežojumus plašākā nozīmē var apzīmēt arī kā nosacījumus, tomēr atsevišķi aprobežojumi, t. i., termiņš un uzlikums, CL ir īpaši nodalīti no nosacījumiem šā jēdziena šaurākajā nozīmē.²⁹

²² VCL 2368. pants, pēc kura parauga ir veidots CL 588. pants, pat paredzēja iespēju iekļaut tādus nosacījumus, kas saistīti ar laulības noslēgšanu vispār vai aizliegumu laulāties.

²³ Krauze R., Gencs Z. 1997, 150. lpp.

²⁴ Balodis K. Ievads Civiltiesībās. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2007, 229. lpp.

²⁵ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922.

²⁶ Dupate K., Reine I. Satversmes 110. panta komentārs. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskajā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 588. lpp.

²⁷ Satversmes tiesas 05.12.2019. spriedums lietā Nr. 2019-01-01, 16.1. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2019, Nr. 246; Satversmes tiesas 23.04.2009. spriedums lietā Nr. 2008-42-01, 9. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2009, Nr. 64; Satversmes tiesas 17.11.2017. spriedums lietā Nr. 2017-01-01, 19. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2017, Nr. 231.

²⁸ Sinaiskis V. Civillikuma principi un ģimenes tiesības. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1938, Nr. 1, 57. lpp.

²⁹ Krauze R., Gencs Z. 1997, 157. lpp.

Civillikuma 599. pants norāda uz termiņu kā pēdējās gribas rīkojuma aprobežojuma atsevišķu veidu. Šā panta pirmā daļa nošķir termiņu no nosacījuma ar to, ka termiņa apzīmējums pēdējās gribas rīkojumā tikai atliek iespēju izlietot piešķirto mantojuma tiesību, savukārt nosacījums atliek pašu mantojuma tiesības spēku.³⁰ Tiesību praktiķi skaidrojuši, ka termiņš “ir mantojuma tiesību iestāšanās atlikšana līdz norādītam laika brīdim”,³¹ savukārt no nosacījuma iestāšanās vai neiestāšanās ir atkarīga pašas mantojuma tiesības rašanās un secīgi mantojuma iegūšana vai neiegūšana.³² Ja pēdējās gribas rīkojumā ietvertais termiņš neiestājas mantinieka vai legatāra dzīves laikā, tad atliktā mantojuma tiesība neiestājas un mantojums vai legāts nepāriet uz mirušā mantinieka vai legatāra mantiniekiem.

Pēdējās gribas rīkojumus var aprobežot arī ar dažādu pienākumu uzlikšanu, kas saskaņā ar CL 600. pantu dēvējami par uzlikumiem.³³ Piemēram, līgumiskajam mantiniekam uzlikti pienākumi – mantojuma atstājēju uzturēt, apgādāt, apsildīt telpas, kur viņa dzīvos, pavadīt pēdējā gaitā, piešķirt mantojuma atstājējas dēlam mūža dzīvokļa tiesības uz attiecīgu nekustamo īpašumu, kā arī pēc mantojuma atstājējas nāves nekustamo īpašumu turēt lietderīgi un sakoptu, saglabājot to nākamajām paaudzēm.³⁴ Citā piemērā testamentārajam mantiniekam novēlēts mantojums “ar noteikumu, ka viņš rūpēsies par viņu, sniegs nepieciešamo atbalstu, kā arī pēc nāves apglabās Jaunciema kapsētā, ievērojot visu civilo rituālu, kā arī nodrošinās kapavietas kārtīgu kopšanu”.³⁵ No šiem piemēriem iespējams secināt, ka uzlikumi var būt jāpilda kā mantojuma atstājēja dzīves laikā, tā arī pēc mantojuma atstājēja nāves. Turklāt uzlikumu izpilde var būt vērsta ne tikai pret mantojuma atstājēju, bet arī pret trešajām personām. Tiesību doktrīnā skaidrots, ka uzlikuma neizpildīšana aizskar kādas citas personas, t. i. ne mantinieka vai legatāra, intereses, kuras labā uzlikums pēdējās gribas rīkojumā ir noteikts. Tādējādi uzlikums ir nošķirams no nosacījuma tā šaurākā nozīmē. Turklāt tiesiskās sekas uzlikuma neizpildei ir atšķirīgas no nosacījuma (atliekoša nosacījuma) neizpildes.³⁶ Proti, uzlikums atšķirībā no nosacījuma nav šķērslis, lai mantojumu iegūtu, bet uzlikuma neizpildīšana var būt pamats, lai mantinieku vai legatāru, kā arī substitūtu vai pēcmantinieku atzītu par necienīgu un iegūto mantojumu vai legātu atprasītu, to atraujot, pamatojoties uz CL 824.–829. panta noteikumiem.³⁷

³⁰ Gencs Z. Mantošana. Zinātniski praktiskais komentārs. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 222. lpp.

³¹ Krauze R., Gencs Z. 1997, 156. lpp.

³² Turpat, 148. lpp.

³³ Gencs Z. Civillikuma komentāri. Otrā daļa. Mantojuma tiesības (655.–840. pants). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2012, 364. lpp.

³⁴ Alūksnes rajona tiesas 16.09.2015. spriedums lietā Nr. C08054214. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/233901.pdf> [aplūkots 21.03.2022.].

³⁵ Rīgas apgabaltiesas 17.11.2015. spriedums lietā Nr. C04199313. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/249294.pdf> [aplūkots 21.03.2022.].

³⁶ Gusevs A. Uzlikuma juridiskās sekas pēdējās gribas rīkojumos. Jurists, 01.05.1937. Pieejams: <http://periodika.lv/periodika2-viewer/?lang=fr#panel:pa|issue:215214|article:DIVL59|query:atce%C4%BCo%-C5%A1s%20nosac%C4%ABjums%20atce%C4%BCo%C5%A1a%20nosac%C4%ABjuma%20> [aplūkots 23.03.2022.].

³⁷ Gencs Z. 2012, 363. lpp.; Krauze R., Gencs Z. 1997, 157. lpp.

Kopsavilkums

1. Pēdējās gribas rīkojumu aprobežojumi var izpausties kā dažādu nosacījumu, termiņu un pienākumu jeb uzlikumu noteikšana testamentā vai mantojuma līgumā ieceltajam mantiniekam, legatāram, pirmmantiniekam, pēcmantiniekam, kā arī substitūtam.
2. Ja no nosacījuma iestāšanās vai neiestāšanās ir atkarīga pašas mantojuma tiesības rašanās un secīgi mantojuma iegūšana, tad termiņš tikai atliek iespēju izlietot piešķirto mantojuma tiesību, turklāt notikums, kas noteikti iestāsies, ir uzskatāms par termiņu, ne nosacījumu.
3. Uzlikums atšķirībā no nosacījuma nav šķērslis, lai mantojumu iegūtu, bet uzlikuma neizpildīšana var būt pamats, lai mantinieku atzītu par necienīgu un iegūto mantojumu atprasītu, to atraujot, pamatojoties uz CL 824.–829. panta noteikumiem.
4. Mantojuma atstājēja rīcības brīvība nosacījumu, kā arī citu pēdējās gribas rīkojumu aprobežojumu noteikšanā ir iespējama tiktāl, ciktāl tā nepārkāpj mantinieka vai legatāra personiskās tiesības – tiesības taisīt testamentu, tiesības atzīt un apstrīdēt paternitāti, tiesības adoptēt, tiesības laulāties un laulību šķirt, tiesības izvēlēties profesiju, tiesības izvēlēties dzīvesvietu, tiesības uz reliģiskās pārliecības brīvību u. c.
5. Civillikuma 588. panta otrais teikums, kas paredz teorētisku iespēju mantojuma atstājējam noteikt, ar kuru personu mantinieks vai legatārs var vai nevar noslēgt laulību, būtu uzskatāms par “mirušu” tiesību normu, jo tas praksē nebūtu piemērojams un ir neatbilstošs mūsdienu demokrātiskas tiesiskas valsts tiesiskajai sistēmai. Lai izvairītos no situācijām, kad pēdējās gribas rīkojumā *a priori* tiek iekļauti šādi nederīgi nosacījumi, un sekmētu tiesisko noteiktību, CL 588. panta otrais teikums būtu jāizslēdz.

PRIVĀTAUTONOMIJAS PRINCIPA ATVASINĀŠANA NO TIESISKAS UN DEMOKRĀTISKAS VALSTS PAMATNORMAS UN PRINCIPĀ IETILPSTOŠĀS PERSONAS TIESĪBAS ĪSTENOT MATERIĀLTIESISKOS PRASĪJUMUS ARĪ TIKAI DAĻĀ KĀ TIESISKAS UN DEMOKRĀTISKAS VALSTS IZPAUSME

DERIVATION OF PRINCIPLE OF PRIVATE AUTONOMY FROM THE BASIC NORM OF RULE OF LAW AND DEMOCRATIC STATE AND THE RIGHT OF PERSON UNDER THIS PRINCIPLE TO ENFORCE SUBSTANTIVE CLAIM ALSO IN PART ONLY AS AN EXPRESSION OF THE RULE OF LAW AND OF A DEMOCRATIC STATE

Reinis Odiņš

Summary

The author reviews the origins of the principle of the private autonomy in the framework of the basic norm (*Grundnorm*) concept. It is the view of the author that the private autonomy is derived from the fundamental norm of a democratic state and of the rule of law (*Rechtsstaat*). The principle of private autonomy is recognised to not only have a material aspect, but also a procedural aspect, and therefore it contains the rights of a person to enforce substantive claim also in part only. These rights are a manifestation of a state acting under the fundamental norm of the rule of law and of democracy.

Atslēgvārdi: privātautonomija, demokrātija, tiesiska valsts

Keywords: private autonomy, democracy, rule of law

Ievads

Tiesību zinātnē plaši zināms, ka Hans Kelzens (*Hans Kelsen*) savā tīrajā tiesību teorijā izvirzīja tēzi par pamatnormas (*Grundnorm*) pastāvēšanu kā loģiski pieņemamo tiesību sistēmas sākumpunktu un reizē arī kā augstāko normu, kas ir juridiskā

prāta pieņēmums, nevis pozitīva tiesību norma.¹ Koncepta fundamentālā rakstura dēļ pamatnormu kā argumentu izmanto ne tikai tiesību pozitīvisma piekritēji², bet arī dabisko tiesību skolas piekritēji.³

Pamatnormas avots ir suverēns⁴, bet tā saturu veido suverēna griba⁵, tāpēc Latvijas tiesību sistēmas pamatnorma izteikta Latvijas Tautas padomes 1918. gada 18. novembra proklamēšanas aktā un atkal apstiprināta 1920. gada 27. maijā Latvijas Satversmes sapulcē, pieņemot deklarāciju par Latvijas valsti.⁶ Attiecīgi: “Latvija ir patstāvīga un neatkarīga republika ar demokrātisku valsts iekārtu.”⁷ Turklāt mūsdienās piebilsts, ka Latvija ir arī tiesiska valsts, kas izrietot no demokrātijas jēdziena.⁸

Šādā kontekstā var rasties saprātīgi jautājumi. Vai tiesām juridiskajā zinātnē pastāv pamats runāt par pamatnormu kā tiesību sistēmas sākumu, no kura atvasināmas tiesību normas. Vai ir pamats apgalvot, ka Latvijas tiesību sistēmas pamatnormā ietilpst tiesiskas valsts jēdziens, ja deklarācijā ir minēta tikai demokrātija. Tie būs daži no sākuma diskusijas priekšmetiem autora rakstā, lai pievērstos problēmjautājumiem par privātpersonas privātautonomiju, proti, vai privātautonomijas princips patiešām izriet no demokrātiskas valsts principa, un vai tas vispār attiecas uz procesuālām darbībām, lai īstenotu tiesības, piemēram, sadalot savu dalāmo materiāltiesisko prasījumu daļās un ceļot par tiem atsevišķas un secīgas prasības pēc tam, kad pirmā prasība ir galīgi izskatīta. Tomēr vispārzināms, ka civilprocesā kā publisko tiesību jomā atšķirībā no materiālajām civiltiesībām nav “atļauts viss, kas nav aizliegts”, bet gan “atļauts ir tikai tas, kas ir noteikts ar tiesību normu”.⁹

No tiesību dogmatikas metožu viedokļa autors apskatīs pētāmos objektus kā pastāvošus fenomenus tiesību sistēmā, izmantojot juridiskās metodes, bet, analizējot pētāmo tiesību jautājumu no tiesību filozofijas skatupunkta, jābūtības principus atvasinās dedukcijas ceļā no citiem jābūtības principiem, respektīvi, tiesiskas valsts jēdzienu no demokrātijas principa, kā arī privātautonomijas principu no šiem abiem jēdzieniem.¹⁰

1. Pamatnorma kā tiesību sistēmas sākums?

Kelzens ir norādījis: “Norma, kas regulē cilvēka izturēšanos, ir “derīga”, proti, tā ir saistoša, ja cilvēkam noteikts, kādā veidā viņam jāuzvedas [...]. Pašas normas derīguma pamats var būt tikai kāda cita norma [...]. Taču atšķirībā no cēloņa meklējumiem

¹ Kelsen H. *Reine Rechtslehre. Mit einem Anhang: Das Problem der Gerechtigkeit*. Studienausgabe der 2. Aufl. 1960. Wien: Mohr Siebeck Tübingen, Verlag Österreich Wien, 2017, S. 197, S. 202.

² Sk., piemēram: Bix B. H. Kelsen, Hart, and legal normativity. *Revus Journal for constitutional theory and philosophy of law*, Vol. 34 (2018). Pieejams: <https://doi.org/10.4000/revus.3984> [aplūkots 26.03.2022.].

³ Sk.: Gardner J. *Law as a Leap of Faith*. Oxford: Oxford University Press, 2012, pp. 9, 15.

⁴ Rezevska D. *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. 2. izd. Rīga: Daigas Rezevskas izdevums, 2015, 43. lpp.

⁵ Citēts no: *Ibid.*

⁶ *Ibid.*

⁷ Deklarācija par Latvijas valsti: LV likums. Pieņemts: 27.05.1920. *Valdības Vēstnesis*, 1920, Nr. 118.

⁸ Satversmes tiesas 01.10.1999. spriedums lietā Nr. 03-05 (99), 1. p. *Latvijas Vēstnesis*, 1999, Nr. 325/327.

⁹ Neimanis J. *Ievads tiesībās*. Rīga: zv. adv. J. Neimanis, 2004, 114. lpp.

¹⁰ *Ibid.*, 14. lpp.

sekām meklējumi pēc [normas] derīguma pamata nevar turpināties bezgalīgi. Meklējumiem jābeidzas ar normu, kura tiek pieņemta kā pēdējā, visaugstākā. Tās derīgums nevar tikt vairāk atvasināts no augstākas normas, proti, nevar tikt apšaubīts tās derīgums. Tāda augstākā norma, kas tiek par tādu pieņemta, ir pamatnorma.”¹¹ Turklāt: “Pamatnorma nav pozitīvā tiesību sistēmā, jo tā nav pozitīva tiesību norma, proti, tā nav pieņemta likumdošanas procesā, bet ir normas pieņemums juridiskajā domāšanā.”¹²

No tiesību pozitīvisma piekritēju viedokļa pamatnorma tika uztverta kā dabisko tiesību doktrīnai atbilstoša, jo runa ir par nepozitīvu normu. Būdams neizpratnē par šādu savu teorijas interpretāciju, Kelzens teorijas otrajā izdevumā apgalvo, ka pamatnormas konceptam nav nekā kopīga ar dabiskajām tiesībām.¹³ Vienlaikus Kelzens spiests atzīt, ka viņa teoriju ar dabisko tiesību doktrīnu saista atziņa, ka pamatnorma nav pozitīva tiesību norma, proti, ieraduma tiesību ceļā noteikta vai likumdošanas procesā pieņemta pozitīvo tiesību norma.¹⁴ Kelzens uzskata, ka būtiski ir citi aspekti, kas viņa pamatnormas ideju nošķir no dabisko tiesību doktrīnas: “Dabisko tiesību doktrīna meklē derīguma pamatu pozitīvajām tiesībām, proti, kāpēc pozitīva tiesību sistēma darbojas [...]. Pozitīvas tiesības ir derīgas, jo tām ir noteikts saturs un tādēļ tās ir taisnīgas, tās nedarbojas, ja tām ir pretējs saturs un tādā gadījumā ir netaisnīgas [...]. Pamatnorma nosaka tikai derīguma pamatu pozitīvajām tiesībām, nevis to satura derīgumu. Šis derīguma pamats ir pilnīgi neatkarīgs no derīguma satura. Pamatnorma pozitīvo tiesību saturu deleģē noteikt konstitūcijā noteiktajā pozitīvo tiesību radīšanas procesā. [...] Tiro tiesību doktrīnas rezultātā atrastā pamatnorma nav atšķirīga no pozitīvajām tiesībām, bet ir to derīguma pamats, transcendentāli loģisks nosacījums [normas] derīgumam un kā tāda nav saistāma ar ētiskiem, politiskiem apsvērumiem, bet epistemoloģiju.”¹⁵

Kelzena skaidrojums nav pārliecinošs jau vien ar atzinumu, ka pamatnorma nav pozitīva. Arī argumenti par pamatnormas it kā atšķiršanos no dabisko tiesību doktrīnas nav pārliecinoši. Vispārzināms, ka norma ir jābūtības izteiksme. Jābūtība ir valodā izteiktā idealitāte, ireālais jeb transcendentais komponents, projekts vai programma (principi, normas, vērtības, ideāli utt.), kas norāda uz pilnīgākas (pareizākas, labākas, taisnīgākas utt.) izvēles un rīcības iespējamību, nepieciešamību un vēlamību.¹⁶ Ja tiesību normas ir saistošas jābūtības izteiksmes un jābūtība pēc savas būtības nav brīva no ideālā, tad ir svešādi runāt par pamatnormu kā ideālus nesaturošu. Attiecīgi ir runa par to, ka pamatnorma satur jābūtības kodolu, no kura tiek atvasinātas citas tiesību sistēmas jābūtības, kuras nav brīvas no vērtībām un ideāliem. Šķiet deduktīvi dīvaini uzskatīt, ka pamatnorma, kas ir bijusi par pamatu tiesību sistēmas radīšanai, ir pati bez jābūtības rakstura, bez vērtībām un ideāliem. Arī atzītais nepozitīvais raksturs pamatnormai liek apšaubīt, ka tiesību sistēma, kas

¹¹ Kelsen H. *Reine Rechtslehre. Mit einem Anhang: Das Problem der Gerechtigkeit*. Studienausgabe der 2. Aufl. 1960. Wien: Mohr Siebeck Tübingen, Verlag Österreich Wien, 2017, S. 197.

¹² *Ibid.*, S. 202.

¹³ *Ibid.*, S. 443–445.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Kelsen H. *Reine Rechtslehre. Mit einem Anhang: Das Problem der Gerechtigkeit*. Studienausgabe der 2. Aufl. 1960. Wien: Mohr Siebeck Tübingen, Verlag Österreich Wien, S. 197.

¹⁶ Lasmane S. *Normas un vēlmes saikne ētikā*. Latvijas Universitātes Raksti. Filosofija. 687. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte, 2005, 54. lpp.

atvasināta no nepozitīvas tiesību normas, var sastāvēt tikai no pozitīvām tiesību normām.

Taču var piekrist, ka pamatnorma ir epistemoloģisks fenomens. Tiesību sistēmas sākums ir epistemoloģisks jautājums. Visu zinātņu, arī tiesību zinātnes, jautājums ir – kas ir zināšanu sākums? Katrai zinātnei jānosaka priekšnosacījumi, kuru noteiktība tiek pieņemta, lai sāktu zinātnisku domāšanu un pierādīšanu.¹⁷ Lai izbeigtu nebeidzamu atsaukšanos uz iepriekšējām zināšanām, ir pašāvīgi jāsāk kaut kur zināšanu jūras vidū – vispirms jāizvirza aksioma un tad tā jāvērtē, proti, kādas ir aksiomas kā tēzu sistēmas premisas sekas, kuras atbilstoši loģikas likumiem izriet no premisas.¹⁸ Ņemot vērā visu iepriekš minēto, zinātniski ir pieņemt, ka tiesību sistēmas sākums ir tās dibināšanas pamatnorma.

2. Tiesiska valsts – demokrātiskas valsts *sine qua non*?

Lai arī saprātīgi ir pieņemt, ka Latvijas pamatnormā ir demokrātiska valsts, bet šķietami strīdīgāks ir jautājums par Latviju kā demokrātisku un tiesisku valsti. Dažs apgalvotu, ka nav šaubu, bet cits gluži vienkārši norādītu, ja tas nav tā sākotnēji uzrakstīts, tad nav pamata runāt par normas sastāvā ietilpstošu pazīmi – tiesiska valsts.

Nevar piekrist nevienam Latvijas kā tiesiskas valsts noraidošam viedoklim, jo demokrātijas nosacījums, bez kura tā nevar pastāvēt (*conditio sine qua non*), ir tiesiska valsts, bet demokrātiskai valstij ir bīstami tās eksistencei uzskatīt, ka tā nav tiesiska valsts.

Verners Kegi (*Werner Kägi*) atzīst, ka bieži ir bijuši laiki, kad demokrātija un tiesiska valsts tika uztvertas kā iekšēji saistītas jeb sintēzes, bet vēl biežāk ir bijuši laiki, kad tās tiek uztvertas kā antitēzes. Antitēzes uztvere, piemēram, ir revolūcijas apstākļos, kad nepieciešams atbrīvoties no iepriekšējās valsts iekārtas. Viņš uzskata, ka suverēna (tautas) visvarenības doktrīna – tauta ir pārāka par likumu – noved pie totalitāra valsts režīma. Šo tēzi 19. gadsimtā attīstīja formālās visvarenības doktrīnā. Viena no tās tēzēm bija: pamattiesībām bija jēga cīņā pret absolūto monarhiju, bet iepretim demokrātiskam likumdevējam tām vairs nav jēgas, proti, tiek prezumēts, ka visi likumdevēja kā vairākuma lēmumi ir taisnīgi. Šādam domu gājienam pamats bija lēmums, nevis norma, proti, pamattiesības ir relatīvas, jo tiek absolutizēta lemšanas vara. Absolūtiska domāšana varētu būt saprotama kā nepieciešamība cīņā pret absolūto monarhiju¹⁹, respektīvi, līdzvērtīgo cīņā.

Tautas gribas absolūtisms ir tiesiskai valstij sveša aksioma. Tā ne vēsturiski, ne loģiski tajā neiederas. Arī augstākajai varas instancei (tautai) ir normatīvi ierobežojumi, tai ir saistošas tiesiskas valsts pamatvērtības.²⁰ No demokrātijas pseidorelīģiskas absolutizēšanas (tautas griba-dieva griba) jāatsakās, jo demokrātijas mērķis ir brīvu

¹⁷ Schnapp F. Logik für Juristen. Die Grundlagen der Denklehre und der Rechtsanwendung. 7. Aufl. München: Verlag Franz Vahlen, 2016, S. 165.

¹⁸ Citēts no: Ibid.

¹⁹ Kägi W. Rechtsstaat und Demokratie (Antinomie und Synthese) in: Demokratie und Rechtsstaat. Festgabe zum 60. Geburtstag von Zaccaria Giacometti (26. September 1953). Zürich: Polygraphischer Verlag A.G. Zürich, 1953, S. 107–108, 112, 129–131, 139.

²⁰ Ibid., S. 135–136.

cilvēku brīva kopība, bet vienlaikus jāņem vērā, ka atšķirībā no citām valsts iekārtām tā katru cilvēku uztver nopietni, katrs pilsonis ir līdzatbildīgs par kopību.²¹ Šī pilsoņu līdzatbildība un līdzlemšana netiek īstenota ar to, ka demokrātija kļūst par totālu un absolūtu, bet ar ierobežojumiem un līdzsvaru mehānismiem tiesiskajā sistēmā.²² Vienkāršāk sakot – tiesiska valsts ir iekārta, saskaņā ar kuru politiski nobriedusi tauta atzīst ierobežojumus sev, proti, arī tauta nav pārāka par tiesībām.²³

Ņemot vērā visu iepriekš minēto, no Latvijas pamatnormā iekļautā demokrātijas jēdziena izriet, ka tā ir arī tiesiska valsts. Turklāt no formālā viedokļa tas arī apstiprināts, pieņemot Satversmes preambulu 2014. gadā.²⁴

3. Privātautonomija – arī tiesības īstenot daļāmu prasījumu civilprocesā tikai daļā pēc saviem ieskatiem?

Likumsakarīgi, ka tiesiska valsts nozīmē nepieciešamus ierobežojumus personu tiesībām un brīvībām demokrātijas pastāvēšanai, bet privātautonomijas jēdziens saistāms arī ar ierobežojumiem. Autonomija kā jēdziens no grieķu valodas nozīmē “paša (autós) likums (nomós)”, respektīvi, privātautonomija ir sevis ierobežošana.²⁵ Privātautonomija kā jēdziens vispār parādījies tikai 20. gadsimta sākumā kā apzīmējums parādību kopumam, kurā ietilpst līgumu brīvība, īpašuma brīvība, testamenta brīvība un biedrošanās brīvība.²⁶ Turklāt pēc Otrā pasaules kara jēdziens tika lietots vairāk kā apzīmējums indivīda pamattiesībām veidot privāttiesiskas attiecības, kuras likumdevējs privāttiesiskajā sistēmā ir atzinis kā cilvēka cieņas un personas brīvas attīstības izpausmi.²⁷

Cits uzskata, ka privātautonomija jāpieskaita pie ekonomiskajiem principiem²⁸, vēl kāds cits – pie tradicionālajiem tiesību principiem – varas dalīšana, pilsoņu vienlīdzība, individuālā brīvība, sirdsapziņas brīvība.²⁹ Mūsdienā Vācijas tiesību doktrīnā nostāja pret privātautonomijas jēdziena attīstību ir būtībā ideoloģiski līdzīga Latvijas tiesību doktrīnā paustajam viedoklim, bet vēl tālejošāka – privātautonomijai

²¹ Kägi W. *Rechtstaat und Demokratie (Antinomie und Synthese)* in: *Demokratie und Rechtsstaat. Festgabe zum 60. Geburtstag von Zaccaria Giacometti* (26. September 1953). Zürich: Polygraphischer Verlag A.G. Zürich, 1953, S. 140.

²² Kägi W. *Rechtstaat und Demokratie (Antinomie und Synthese)* in: *Demokratie und Rechtsstaat. Festgabe zum 60. Geburtstag von Zaccaria Giacometti* (26. September 1953). Zürich: Polygraphischer Verlag A.G. Zürich, 1953, S. 141.

²³ *Ibid.*

²⁴ 2014. gada 19. jūnija likums “Grozījums Latvijas Republikas Satversmē”. *Latvijas Vēstnesis*, 2014, Nr. 131.

²⁵ Citēts no: Calliess G.-P. *Die Zukunft der Privatautonomie. Zur neueren Entwicklung eines gemeineuropäischen Rechtsprinzips*. In: *Jahrbuch junger Zivilrechtswissenschaftler 2000. Prinzipien des Privatrechts und Rechtsvereinheitlichung*. Hrsg. von Brigitta Jud et. al. Dresden: Richard Boorberg Verlag, 2001, S. 94.

²⁶ *Ibid.*, S. 89.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Rezevska D. *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. 2. izd. Rīga: Daigars Rezevska izdevums, 2015, 56. lpp.

²⁹ *Ibid.*, 65. lpp.

ir arī procesuāls raksturs.³⁰ Tas atšķiras no formālās ekonomiski liberālās pieejas, ka valstij jānodrošina tiesiskais ietvars, it sevišķi privāttiesiskā sistēma.³¹ Šajā sistēmā sabiedrība atbilstoši formālajai teorijai savukārt varēs brīvi attīstīties, un valstij pēc iespējas būtu jāatturas no iejaukšanās, jo kopējam labumam vislabāk tiek kalpoti, ja privāttiesiskā sabiedrība saskaņā ar Ādama Smita (*Adam Smith*) tirgus neredzamās rokas teoriju maksimalizē savu labumu. Atbilstoši šādai pieejai privātautonomija tiek reducēta par ekonomisku brīvību, bet arī relativizēta, paredzot, ka pamattiesībās paslēptā privātautonomija ir nekas vairāk kā tirgus ekonomikas sistēmas aizsardzības mehānisms pret neproduktīvu valsts iejaukšanos.³²

Privātautonomija saskaņā ar procesuālo skatījumu ir komplicētāka. Privātautonomijā ietvertās brīvības ir nepieciešamas katra cilvēka pirmtiesiskajam, dabiskajam stāvoklim, katra tiesībām uz vienlīdzīgu brīvību.³³ Šāda dabiskā brīvība ir vērsta uz tiesībām dzīvot tikai pēc paša (tautas) noteiktiem likumiem, respektīvi, privātautonomijai jau ir sākotnēji procesuāls jēdziena saturs, un gan privātā, gan publiskā personas autonomija rodas līdz ar konstitucionālo tiesisko valsts un tās tiesību sistēmas radīšanu.³⁴ Šis procesuālais privātautonomijas raksturs paliek arī pēc tiesībām uz brīvību un vienlīdzību pozitīvizēšanas un kalpo, piemēram, kā aizsardzības tiesības pret demokrātisko vairākuma principu.³⁵ Privātautonomijas procesuāls raksturs nozīmē to, ka jebkurai tiesību radošai tiesu varas funkcijai, piemērojot tiesības, vajadzētu būt procesuāli orientētai privātautonomijas jomā, proti, jānodrošina personas tiesības uz pašnoteikšanos, nevis jāpiekopj paternālisms.³⁶

Šādam procesuālam privātautonomijas skatījumam par labu liecina arī atziņa, ka privātautonomijas principam korelējošs princips ir civilprocesa dispozitivitātes princips³⁷, par kura pastāvēšanu Latvijas tiesību sistēmā nav šaubu. Turklāt Šveices Civilprocesa kodeksa 86. panta, kurā pozitīvizētas tiesības celt prasību par dalāmu materiāltiesisku prasījumu arī tikai daļā, anotācijā ir norādīts, ka pants būtībā ir privātautonomijas un dispozitivitātes principu konkretizācija.³⁸ Vācijā šīs tiesības atzītas tiesu praksē, nepozitīvizējot tiesību normu.³⁹

Ņemot vērā visu diskusijā iepriekš minēto, autors secina, ka privātautonomija (arī ar to saistītais dispozitivitātes princips) ir tiesiskas un demokrātiskas valsts pamatā un noteiktā konkretizācijas pakāpē no tā izriet privātpersonas tiesības celt prasību par dalāmu materiāltiesisku prasījumu arī tikai daļā. Līdz ar to, līdzīgi kā Vācijas tiesību

³⁰ Calliess G.-P. Die Zukunft der Privatautonomie. Zur neueren Entwicklung eines gemeineuropäischen Rechtsprinzips. In: Jahrbuch junger Zivilrechtswissenschaftler 2000. Prinzipien des Privatrechts und Rechtsvereinheitlichung. Hrsg. von Brigitta Jud et al. Dresden: Richard Boorberg Verlag, 2001, S. 94.

³¹ Ibid., S. 90–91.

³² Ibid.

³³ Ibid., S. 101.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid.

³⁸ Conseil fédéral Suisse [Šveices Federālās padomes] Message relatif au code de procédure civile suisse (CPC) [paziņojums saistībā ar Šveices Civilprocesa kodeksu (CPC)], p. 6900. Pieejams: <https://www.admin.ch/opc/fr/federal-gazette/2006/6841.pdf> [aplūkots 26.03.2022.].

³⁹ Trommler S. Die Teilklage im Zivilprozess: Eine Untersuchung im Lichte der Prozesstaktik und der Verhaltensanforderungen in Prozesskostenhilfe und Rechtsschutzversicherung. Tübingen: Mohr Siebeck, 2018, S. 251.

sistēmā, arī Latvijas tiesību sistēmā kā tiesiskā un demokrātiskā valstī atzīstamas šādas tiesības bez nepieciešamības šādas tiesības pozitivizēt.

Kopsavilkums

1. Pamatnorma ir epistemoloģiska nepieciešamība tiesību sistēmas pamata jeb sākuma noteikšanai. Turklāt pamatnormas nepozitīvā rakstura dēļ no tās var atvasināt arī nepozitīvas tiesību normas un līdz ar to arī vispārējos tiesību principus dabisko tiesību doktrīnas izpratnē. Latvijas tiesību sistēmas pamatnorma ir demokrātiska valsts, kuras *conditio sine qua non* ir arī tiesiska valsts. Tiesiska valsts nozīmē arī nepieciešamus ierobežojumus personu brīvībai un tiesībām demokrātijas pastāvēšanai. Arī privātautonomija saistāma ar nepieciešamiem ierobežojumiem.
2. Privātautonomija uztverama ne tikai formālā liberāli ekonomiskā izpratnē, bet arī no procesuāla skatpunkta. No procesuālā skatpunkta privātautonomijā ietvertās brīvības ir nepieciešamas katra cilvēka pirmtiesiskajam, dabiskajam stāvoklim, katra tiesībām uz vienlīdzīgu brīvību. Privātautonomijai jau ir sākotnēji procesuāls jēdziena saturs, un gan privātā, gan publiskā personas autonomija rodas līdz ar konstitucionālo tiesisko valsts un tās tiesību sistēmas radīšanu. Šis procesuālais privātautonomijas raksturs paliek arī pēc tiesībām uz brīvību un vienlīdzību pozitivizēšanas un, piemēram, kalpo kā aizsardzības tiesības pret demokrātisko vairākuma principu. Privātautonomijas procesuāls raksturs nozīmē to, ka tiesu varai, piemērojot tiesības, vajadzētu būt procesuāli orientētai privātautonomijas jomā.
3. Privātautonomija (arī ar to saistītais prāvnieka procesuālās dispozitivātes princips) ir demokrātiskas valsts pamatā, un noteiktā principa konkretizācijas pakāpē no tā izriet privātpersonas tiesības celt prasību par dalāmu materiāltiesisku prasījumu arī tikai daļā. Līdzīgi kā Vācijas tiesību sistēmā, arī Latvijas tiesību sistēmā kā tiesiskā un demokrātiskā valstī atzīstamas šādas privātpersonas tiesības bez nepieciešamības šādas tiesības pozitivizēt.

VIDUSMĒRA UN MAZAIKSARGĀTA PATĒRĒTĀJA KONCEPTA MODERNIZĀCIJA

MODERNIZATION OF THE CONCEPT OF AVERAGE AND VULNERABLE CONSUMER

Zanda Dāvida, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras pasniedzēja, doktorante

Summary

Digitalisation has provided an opportunity to develop the technological practices such as dark patterns, manipulative, targeting and other personalized persuasion practices that exploit consumer's digital vulnerability and asymmetry of digital power between parties, for example, an informational power imbalance. This paper seeks to demonstrate that, despite being technology-neutral and having a broad scope, the Unfair Commercial Practice Directive needs some legal update and upgrade to ensure a high level of consumer protection (in accordance with Article 12 of the Treaty on the Functioning of the European Union) also in the digital market.

Atslēgvārdi: patērētājs, negodīga komercprakse, maldinoši moduļi, manipulācija

Keywords: consumer, unfair commercial practice, dark patterns, manipulation

Ievads

Interneta radišana un tā plašā pieejamība sabiedrībai, Covid-19 vīrusa izplatība, kas ir veicinājusi īpaši strauju sociālās, mācību un darba vides pārvešanu tiešsaistē, ir padarījusi digitālo telpu par mūsu ikdienas darbošanās vietu. Šīs ir mūsdienas. Digitalizācija ir mūsu laikmeta zīme, priekšrocība un iespēja, kas nebija pieejama citām paaudzēm. Līdz ar digitalizāciju ir radušies un attīstījušies daudzi jauni tehnoloģiskās prakses veidi, piemēram, personalizētu reklāmu izmantošana,¹

---

¹ Sk., piemēram: Dāvida Z. Patērētāju tiesību aizsardzības izaicinājumi digitalizācijas laikmetā: tehnoloģiskais totalitārisms. Starptautisko un Eiropas Savienības tiesību piemērošana nacionālajās tiesās. Latvijas Universitātes 78. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 299. lpp. Pieejams: https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Juridiskas-konferences/JUZK-78-2020/juzk.78.31-Davida.pdf [aplūkots 25.03.2022.]; Mak V. Gedachten bij een gepersonaliseerd consumentenrecht. Tijdschrift voor consumentenrecht & handelspraktijken, 2018 (6), p. 274.

personalizētu cenu noteikšana,² piedāvājumu ranžēšana meklēšanas rezultātos³ un citi. Vērojot tehnoloģiju attīstības intensitāti un progresu, presumējams, ka digitālā nozare izmēģinās un ieviesīs arvien jaunus tehnoloģiskās prakses veidus. Piemēram, plašu atsaucību e-komercijas jomā piedzīvo dažādas automatizācijas un robotizācijas līmeņa sistēmas, kas komunicē ar patērētājiem digitālajā vidē – virtuālās palīdzības sistēmas (angļu valodā – *chatbots*).⁴ Šis ir ne tikai praktisks rīks, bet arī pārdevēja vai pakalpojuma sniedzēja tehnoloģiskās advancētības un komerciālā statusa rādītājs. Pašlaik virtuālās palīdzības sistēmu darbības iespējas vēl tiek testētas, bet sagaidāms, ka nākotnē tās spēs izmantot tehnoloģiski spēcīgus un attīstītus komercprakses veidus, kas nelabticīgās rokās var tikt izmantoti patērētājiem nevēlamās formās. Piemēram, jau tagad virtuālās palīdzības sistēmas veiktajos patērētāju datu apstrādes procesos var konstatēt pazīmes, kas liecina par datu aizsardzības normatīvo aktu pārkāpumiem.⁵

Pašlaik būtiskākais un visaptverošākais normatīvais akts, kas Eiropas Savienības (ES) telpā sargā patērētājus no šāda veida negodīgas prakses izmantošanas, ir Negodīgas komercprakses direktīva.⁶ Direktīva ir pieņemta 2005. gadā. Tās pieņemšanas procesā publicētie dokumenti liecina, ka Eiropas Savienības likumdevējs nav varējis paredzēt, līdz ar to arī izdiskutēt un ņemt vērā tādu digitālo praksi, ar ko mēs saskaramies patlaban.⁷ Vairāki vadošie ES patērētāju tiesību *acquis* pētnieki ir norādījuši, ka Negodīgas komercprakses direktīvas regulējums nespēj pietiekami aizsargāt patērētājus no maldinošu modeļu izmantošanas (*dark patterns*),⁸ mērķētas reklāmas un citas personalizētas pārliecināšanas prakses, kas izmanto patērētāja mazaizsargātību un pušu (patērētāju *versus* pārdēvēju/pakalpojumu sniedzēju) digitālo spēku asimetriju⁹ (piemēram, informācijas).

Lai reaģētu uz Negodīgas komercprakses direktīvas trūkumiem, arī lai pielāgotu ES patērētāju tiesību aizsardzības tiesību aktus digitālajai videi, 2019. gadā tika

² Sk., piemēram: Rott P. A Consumer Perspective on Algorithms. In: de Almeida L., Cantero Gamito M., Durovic M. and Purnhagen K. P. (eds.). *The Transformation of Economic Law. Essays in Honour of Hans-W. Micklitz.*, Hart, 2019, p. 46; Bar-Gill O. Algorithmic Price Discrimination When Demand Is a Function of Both Preferences and (Mis)perceptions. *The University of Chicago Law Review*, March 2019, Vol. 86, No. 2, pp. 217–254.

³ Sk., piemēram: Strader J. M. Google, Monopolization, Refusing to Deal and the Duty to Promote Economic Activity. *IIC-International Review of Intellectual Property and Competition Law*, June 2019, Vol. 50, Issue 5, pp. 559–594.

⁴ Davida Z. Chatbots by business vis-à-vis consumers: A new form of power and information asymmetry. SHS Web of Conferences 129, 05002 (2021). Pieejams: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2021/40/shsconf_glob2021_05002/shsconf_glob2021_05002.html [aplūkots 27.03.2022.].

⁵ Patērētāju tiesību aizsardzības centra pārskats par 2021. gadu. Būs pieejams: <https://www.ptac.gov.lv/publicikcijas-un-parskati> [vēl nav publicēts].

⁶ Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market and amending Council Directive 84/450/EEC, Directives 97/7/EC, 98/27/EC and 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council and Regulation (EC) No 2006/2004 of the European Parliament and of the Council [2005] OJ L149/22.

⁷ Vairāk par Negodīgas komercprakses direktīvas pieņemšanas procesu sk.: Reich N., Micklitz H.-W., Rott P., Tonner K. *European Consumer Law*. 2nd edition. Cambridge: Intersentia, 2014, pp. 70–81.

⁸ Ebers M. Liability For Artificial Intelligence And EU Consumer Law. *JIPITEC*, 12 (2021), 204 para 1, p. 209.

⁹ Helberger N., Sax M., Strycharz J., Micklitz H.-W. Choice Architectures in the Digital Economy: Towards a New Understanding of Digital Vulnerability. *Journal of Consumer Policy*, December 2021. Pieejams: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10603-021-09500-5.pdf> [aplūkots 25.03.2022.].

pieņemta Modernizācijas direktīva. Tās 3. pants¹⁰ groza un papildina Negodīgas komercprakses direktīvu. Modernizācijas direktīvu ES dalībvalstīm jāsāk piemērot no 2022. gada 28. maija. Līdz ar to Negodīgas komercprakses direktīva tiek papildināta ar terminiem “digitālais saturs” un “digitālais pakalpojums”, “ranžējums” un “tiešsaistes tirdzniecības vieta”, bet galvenais uzsvars ir uz skaidru, visās dalībvalstīs vienotu sankciju noteikšanas kritēriju ieviešanu un patērētāju tiesiskās aizsardzības stiprināšanu. Piemēram, tagad patērētājiem, kuriem kaitējumu nodarījusi negodīga komercprakse, būs tiesības ne vien prasīt kaitējuma atlīdzību, bet arī cenas samazināšanu vai līguma izbeigšanu. Kā redzams no iepriekš norādītā, Modernizācijas direktīva nav būtiski risinājusi juridisko problemātiku, ko rada jaunie tehnoloģiskās prakses veidi. Ņemot vērā iepriekš minēto, šā raksta mērķis ir piedāvāt risinājumus jauno, bet patērētājiem nevēlamo tehnoloģiskās prakses veidu juridiskajai sasaistei ar negodīgas komercprakses aizlieguma regulējumu. Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, darbā ir izmantotas šādas zinātniski pētnieciskās metodes: gramatiskā, teleoloģiskā, sistematiskā, analītiskā, deduktīvā un induktīvā. Secinājumos tiek konstatēts, ka Negodīgas komercprakses direktīvas pašreizējais regulējums ir tehnoloģiski neitrāls un plaši piemērojams, tomēr, ņemot vērā ES likumdevēja likumdošanas tradīciju, atsevišķas juridiskas nianšes būtu ieteicams uzlabot, lai sekmētu tiesisko skaidrību un efektīvu regulējuma piemērošanu praksē.

1. Pētījuma robežas

Raksta ierobežotā apjoma dēļ tajā netiks veikta padziļināta analīze par “tehnoloģiskās prakses” termina saturisko izpratni un robežām, kā arī netiks vispusīgi pētīta un pierādīta konkrētu tehnoloģisko prakšu veidu izmantošana e-komercijā un analizēta šo prakšu veidu nevēlamā ietekme uz patērētāju lēmumu autonomijas nodrošināšanu. Šie aspekti plaši ir analizēti autore iepriekšējās publikācijās,¹¹ līdz ar to šis raksts ir secīgs pētījums autore jau agrāk pierādītajām tēzēm un pētītajiem jautājumiem par patērētāju tiesību aizsardzības izaicinājumiem digitālajā vidē.

Tomēr, lai lasītājam būtu vieglāk izprast raksta fokusu, jānorāda, ka pārdevēju vai pakalpojumu sniedzēju tehnoloģiskā prakse digitālajā vidē atbilstoši šā brīža aktualitātei tiek saprasta kā uz datiem balstīta personalizācijas prakse pārdevēju

¹⁰ Directive (EU) 2019/2161 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2019 amending Council Directive 93/13/EEC and Directives 98/6/EC, 2005/29/EC and 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council as regards the better enforcement and modernisation of Union consumer protection rules [2019] OJ L328/7, sk. arī tās 17. apsvērumu un 3. pantu.

¹¹ Sk., piemēram: Davida Z., Lubasz D. Privacy by Design – Searching for the Balance Between Privacy, Personal Data Protection and Development of Artificial Intelligence Systems. In: Internet and New Technologies Law. Perspectives and Challenges, (eds.) Dariusz Szostek, Mariusz Załucki. Nomos, European Law Institute Polish Hub, 2021, pp. 337–360; Davida Z. Consumer personal data driven digital marketing. International Scientific Conference “New Challenges in Economic and Business Development – 2021: Post-Crisis Economy” proceedings. Rīga: University of Latvia, 2021, pp. 150–159. Pieejams: https://www.bvef.lu.lv/fileadmin/user_upload/LU.LV/Apaksvietnes/Fakultates/www.bvef.lu.lv/Konferences/2021/Proceeding_of_Reports_2021.pdf; Davida Z. Patērētāja dati kā maksāšanas līdzeklis: pārņemot jauno patērētāju pirkuma direktīvu prasības Latvijas tiesību aktos. Tiesības un tiesiskā vide mainīgos apstākļos. Latvijas Universitātes 79. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 295.–302. lpp. Pieejams: https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Juridiskas-konferences/JUZK-79-2021/JUZK-79-2021_ePDF.pdf u. c.

vai pakalpojumu sniedzēju darījumos ar patērētājiem, kas ietver reklāmu personalizēšanu, ieteikumu sistēmas, cenu noteikšanu, piedāvājumu ranžēšanu meklēšanas rezultātos un tā tālāk.¹² Šis skaidrojums ir atzīstams par saturiski šauru, taču būtisku, vērtējot to kontekstā ar šā brīža aktualitātēm praksē. Citi autori ir piedāvājuši daudz aptverošākus un nekonkrētākus “tehnoloģiskās prakses” definējumus, piemēram,

*sociāli tehnoloģiskā prakse ir tas, ko dažādi dalībnieki dara ar tehnoloģijām, ko tehnoloģijas atļauj tiem darīt un kādas ir šo tehnoloģiski iespējoto darbību sekas.*¹³

Lai sasniegtu Negodīgas komercprakses direktīvas mērķi, primāri būtu atbalstāms “tehnoloģiskās prakses” plašākais definējums, jo direktīva attiecas arī uz praksi, kas ietver tādu tehnoloģiju izmantošanu kā algoritmi, automatizēta lēmumu pieņemšana un mākslīgais intelekts (MI). Tā aptver visas pārdevēju un pakalpojumu sniedzēju prakses attiecībā pret patērētājiem, ko viņi izmanto reklamēšanas, pārdošanas un pēcpārdošanas posmos, piemēram, izsekošanas un mērķauditorijas atlasē tehnoloģiju izmantošanu, algoritmisko personalizāciju, dinamisko optimizāciju un sadalītās virsgrāmatas tehnoloģijas.¹⁴ Tehnoloģisko prakšu veidu uzskaitījums ir neizsmeļošs, jo pastāvīgi rodas arvien jauni to moduļi. Lai neapjuku digitālās pasaules juridisko aspektu pētīšanā, svarīgi ir noteikt kādas konkrētas prakses ietvaru. Pēc tam tas ļauj modelēt un prezumēt turpmāko prakses veidu attīstības virzienu un izdarīt tehnoloģiski neitrālus juridiskos secinājumus, kas būtu dzīvotspējīgi sabiedriskajā realitātē iespējami ilgāk. Tādējādi kā atskaites punktu empīriskajam pētījumam autore ir izvēlējusies pašlaik digitālajā vidē aktuālo prakses veidu, tas ir, uz patērētāju datiem balstītu praksi. Proti, jaunākajos tehnoloģiskās prakses un patērētāju uzvedības pētījumos, kā arī zinātniskajā literatūrā tiek atzīts, ka pašlaik visbiežāk sastopamā tehnoloģiskās prakses forma ir uz patērētāju datiem balstīts mārketingš.¹⁵ Piemēram, ARTSY projekta pētnieki uzsver, ka

¹² Commission Notice. Guidance on the interpretation and application of Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market, 2021/C 526/01, [2021], OJ C 526, p. 99.

¹³ Jablonowska A., Kuziemski M., Nowak A. M., Micklitz H.-W., Pałka P., Sartor G. Consumer Law and Artificial Intelligence Challenges to the EU Consumer Law and Policy Stemming from the Business' Use of Artificial Intelligence. Final report of the ARTSY project, EUI Working Paper LAW 2018/11, Italy, 2018, p. 4.

¹⁴ Commission Notice. Guidance on the interpretation and application of Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market, 2021/C 526/01, [2021], OJ C 526, p. 86.

¹⁵ Davida Z. Consumer personal data driven digital marketing. International Scientific Conference “New Challenges in Economic and Business Development – 2021: Post-Crisis Economy” proceedings. Riga: University of Latvia, 2021, pp. 150–159. Pieejams: https://www.bvef.lu.lv/fileadmin/user_upload/LU.LV/Apaksvietnes/Fakultates/www.bvef.lu.lv/Konferences/2021/Proceeding_of_Reports_2021.pdf, p. 152; sk. arī: Riefa C., Clausen L. Towards Fairness in Digital Influencers' Marketing Practices. EuCML, 2019, 2, 64–74; Forbrukerrådet Study. Out of Control. How Consumers are Exploited by Online Advertising Industry, 2020. Pieejams: <https://fil.forbrukerradet.no/wp-content/uploads/2020/01/2020-01-14-out-of-control-final-version.pdf> [aplūkots 23.03.2022.]; BEUC. EU Consumer Protection 2.0. Protecting fairness and consumer choice in a digital economy, 2022. Pieejams: https://www.beuc.eu/publications/beuc-x-2022-015_protecting_fairness_and_consumer_choice_in_a_digital_economy.pdf [aplūkots 23.03.2022.]; BEUC. “Dark patterns” and the EU consumer law acquis. Recommendations for better enforcement and reform. Pieejams: https://www.beuc.eu/publications/beuc-x-2022-013_dark_patterns_paper.pdf [aplūkots 23.03.2022.].

mērķētā un personalizētā reklāma ir ballīte, kas mūsdienās ir vislabāk sagatavota lietošanai un jebkurš pārdevējs vai pakalpojuma sniedzējs vēlas tajā piedalīties.¹⁶

Uz patērētāju datiem balstīta prakse *a priori* nav aizliegta, taču aizliedzama ir prakse, kas nelabticīgā veidā izmanto patērētāja mazaizsargātību (arī digitālo mazaizsargātību), pušu spēku asimetriju (arī pieejamās informācijas asimetriju), manipulēšanu (arī maldinošos modeļus), patērētāju vājās vietas (arī datus par patērētāju personīgajām un psiholoģiskajām īpašībām, īpaši patērētājus diskriminējošus datus), patērētāju lēmumu pieņemšanas arhitektūru.¹⁷ Piemēram,

digitālā ievainojamība rodas, kad pārdevējs vai pakalpojuma sniedzējs mudina patērētājus pieņemt neracionālus lēmumus, izmantojot zināšanas par patērētāju izvēles/lēmumu pieņemšanas arhitektūru. Proti, pārdevēji vai pakalpojuma sniedzēji izmanto patērētāju dabisko lēmumu pieņemšanas procesa arhitektūru, ko patērētāji parasti nevar ietekmēt pat tad, ja viņiem ir informācija par pārdevēju vai pakalpojumu sniedzēju izmantotajām metodēm.¹⁸

Līdz ar to turpmāk rakstā tiks analizētas pašreiz spēkā esošā ES Negodīgas komercprakses aizlieguma regulējuma juridiskās iespējas reaģēt uz šādas, patērētājiem nevēlamas prakses aizliegšanu. Vienlaikus lasītāja uzmanība vēršama uz faktu, ka raksta ierobežotā apjoma dēļ tālāk kontekstā ar iepriekš minēto problemātiku tiks analizēti vidusmēra un mazaizsargāta patērētāja koncepti, tāpēc netiks apskatīti tehnoloģiskās prakses negodīgums pēc būtības, piemēram, maldinošu modeļu izmantošana kā maldinoša komercprakse vai maldinošu modeļu izmantošanas aizlieguma iekļaušanas nepieciešamība “melnajā sarakstā” jeb negodīgas komercprakses sarakstā u. c. tiesiskie aspekti.

2. Vidusmēra un mazaizsargāta patērētāja koncepta juridiskā modernizācija

Jebkura prakse, ko pārdevējs vai pakalpojuma sniedzējs īsteno pret patērētāju un kas būtiski kropļo vai var būtiski kropļot vidusmēra vai mazaizsargāta patērētāja saimniecisko rīcību, var tikt uzskatīta par pārdevēja vai pakalpojuma sniedzēja profesionālās rūpības prasību pārkāpumu, par maldinošu komercpraksi vai agresīvu komercpraksi. Līdz ar to, vērtējot negodīgas komercprakses esamību, ir jākonstatē

¹⁶ Jabłonowska A., Kuziemski M., Nowak A. M., Micklitz H.-W., Pałka P., Sartor G. Consumer Law and Artificial Intelligence Challenges to the EU Consumer Law and Policy Stemming from the Business' Use of Artificial Intelligence. Final report of the ARTSY project, EUI Working Paper LAW 2018/11, Italy, 2018, p. 48.

¹⁷ Vairāk par patērētāja lēmumu pieņemšanas arhitektūras fenomenu sk., piemēram: Yeung K. “Hyper-nudge”: Big Data as a mode of regulation by design. Information Communication and Society, 2016, Vol. 10, Issue 1. Pieejams: file:///C:/Users/DavidaZ/Downloads/YeungBigDataasHypernudgeShortFormAcceptedversion.pdf [aplūkots 27.03.2022.], pp. 1–19; Thaler, R., Sunstein, C. Nudge. London: Penguin Books, 2008.

¹⁸ Davida Z. Chatbots by business vis-à-vis consumers: A new form of power and information asymmetry. SHS Web of Conferences 129, 05002 (2021). Pieejams: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2021/40/shsconf_glob2021_05002/shsconf_glob2021_05002.html [aplūkots 27.03.2022.], p. 5.

divas kumulatīvas pazīmes: 1) profesionālajai rūpībai neatbilstoša, maldinoša vai/ un agresīva komercprakse un 2) šī prakse būtiski kropļo vai var būtiski kropļot vidusmēra vai mazaizsargāta patērētāja saimniecisko rīcību. Pēdējās pazīmes izpratni ir svarīgi skatīt kopā ar Negodīgas komercprakses aizlieguma direktīvas 2. panta e) apakšpunktu, kas vieš skaidrību par šķietamo regulējuma vārdisko pretrunu attiecībā uz otrās pazīmes sasaisti ar maldinošu un agresīvu komercpraksi. Proti,

“būtiski kropļot patērētāju saimniecisko rīcību” nozīmē izmantot komercpraksi, lai būtiski mazinātu patērētāja spējas pieņemt uz informāciju balstītu lēmumu, tādējādi liekot patērētājam pieņemt tādus lēmumus par darījuma veikšanu, kādus viņš citādi nebūtu pieņēmis.¹⁹

Tāpēc maldinošas vai agresīvas komercprakses fiksēšanas gadījumā ir jākonstatē arī pazīme, ka šī prakse būtiski kropļo vai var būtiski kropļot vidusmēra vai mazaizsargāta patērētāja saimniecisko rīcību, kas attiecīgi saskaņā ar Negodīgas komercprakses direktīvas 6.–8. pantu ir izteikta caur “patērētāja lēmumu veikt darījumu” tiesisko prizmu.

Lai novērtētu, vai komercprakse būtiski kropļo vai var kropļot patērētāju saimniecisko rīcību, tiek izmantots vidusmēra vai mazaizsargāta patērētāja koncepts, ko tiesību piemērotājs var pielāgot mērķgrupai. Piemēram, ja mobilo lietotņu spēļu reklāmas ir vērstas pret pieaugušajiem patērētājiem, tad vidusmēra patērētājs tiks konkretizēts no to patērētāju grupas, kas potenciāli saskaras ar šādām reklāmām. Pamatā tie būs pieaugušie, kas lieto viedtālruni, planšētdatoru un spēlē šādas spēles vai skatās ar šīm spēlēm sasaistītus video citās digitālajās platformās, piemēram, *YouTube*. Šis būtu ierasts vidusmēra patērētāja identificēšanas piemērs, taču uz patērētāju datiem balstīta prakse var būt ar augstu mērogošanas pakāpi, dinamiska reāllaikā un algoritmiski vai ar MI palīdzību pielāgota konkrētam – individuālam – patērētājam. Līdz ar to tās forma vai ietekme var neatkārtoties uz citiem līdzīgiem patērētājiem. Proti, komercprakse var tikt vērstā pret konkrētu personu, piemēram, pielāgojot komercpraksi pēc indivīda vecuma, dzimuma, finansiālā stāvokļa, personiskajām un psiholoģiskajām īpašībām (interesēm, vēlmēm, noskaņojuma, digitālā, arī psiholoģiskā profila). Tādējādi, novērojot uz patērētāju datu balstītās prakses attīstības tendences, secināms, ka arvien aktuālāki var būt gadījumi, kad tiesību piemērotājam nav iespējams identificēt vidusmēra patērētāju, vērtējot to klasiski no kādas konkretizējamas patērētāju grupas uztveres un uzvedības viedokļa. Ņemot vērā digitālā tirgus reālijas un analizējot tās kopsakarā ar Negodīgas komercprakses direktīvu un Eiropas Savienības tiesu praksi, var piekrist Eiropas Komisijas norādītajam, ka vidusmēra vai mazaizsargāta patērētāja etalonvērtību nepieciešamības gadījumā jāļauj formulēt no vienas personas viedokļa, īpaši situācijās, ja uz šo personu ir attiecināta ļoti personalizēta prakse.²⁰ Tādējādi Negodīgas komercprakses direktīvā

¹⁹ Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market and amending Council Directive 84/450/EEC, Directives 97/7/EC, 98/27/EC and 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council and Regulation (EC) No 2006/2004 of the European Parliament and of the Council [2005] OJ L149/22, Article 2 (e).

²⁰ Commission Notice. Guidance on the interpretation and application of Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market, 2021/C 526/01, [2021], OJ C 526, p. 100.

ietvertā vidusmēra un mazaizsargāta patērētāja vērtēšanai un identificēšanai būtu jābūt dinamiskai un atkarīgai no situācijas, tostarp vidusmēra vai mazaizsargāta patērētāja pārstāvis varētu tikt noteikts arī no vienas personas tipiskās reakcijas konkrētajā gadījumā.

Zinātniskajā literatūrā pēdējā desmitgadē ir aktualizējies diskurss par mazaizsargāta patērētāja koncepta izpratni, ko veicinājušas Negodīgas komercprakses direktīvas juridiskā formulējuma un digitālās vides realitātes radītās patērētāju tiesību aizsardzības nepieciešamības sadursmes. Vairāki autori ir norādījuši, ka direktīvā iekļautās vidusmēra vai mazaizsargāta patērētāja etalonvērtības ir pārāk šauras un statiskas. Neviens no šiem konceptiem pietiekami neatspoguļo pārdevēju un pakalpojumu sniedzēju digitālo tehnoloģiju kapacitāti, kas dod iespēju izmantot patērētāju īslaicīgu mazaizsargātību.²¹ Proti, Negodīgas komercprakses direktīvas 5. panta 3. punkts nepamatoti ierobežo patērētāja mazaizsargātības izpratni ar patērētāja vecumu, garīgiem vai fiziskiem traucējumiem vai lētticību. Iepriekš minētajam nevarētu piekrist, jo Negodīgas komercprakses direktīvas 5. panta 3. punkts būtu jāskata kopā ar direktīvas preambulas 19. apsvērumu:

Ja konkrētas īpašības, piemēram, vecums, fiziski vai garīgi traucējumi vai lētticība, dara patērētājus īpaši viegli ietekmējamus ar kādu komercpraksi vai attiecīgu produktu un ja šī prakse var kropļot tikai tādu patērētāju saimniecisko rīcību tā, ka tirgotājs to var saprātīgi paredzēt, viņiem der nodrošināt pietiekamu aizsardzību, attiecīgo praksi vērtējot no attiecīgās grupas vidusmēra locekļa viedokļa.²²

Proti, minētais apsvēruma netieši norāda, ka vecums, fiziski vai garīgi traucējumi vai lētticība ir neizsmeļoši piemēri mazaizsargātības īpašību noteikšanai. Tādējādi mazaizsargātības koncepta tulkojums neaprobežojas ar vecuma, garīgu vai fizisku traucējumu vai lētticības pazīmēm. Piemēram, Eiropas Komisijas pētījumā “mazaizsargāts patērētājs” (angļu valodā – *vulnerable consumer*) tiek definēts kā

patērētājs, kuram sociāldemogrāfisko īpašību, uzvedības, personīgo apstākļu vai tirgus vides dēļ ir lielāks risks tirgū saskarties ar negatīvu iznākumu, ir ierobežota spēja palielināt savu labklājību, ir grūtības iegūt vai uztvert informāciju, ir mazākas iespējas iegādāties, izvēlēties vai piekļūt piemērotiem produktiem un kurš ir ietekmējamāks ar konkrētu tirgdarbības praksi.²³

²¹ Ebers M. Liability For Artificial Intelligence And EU Consumer Law. JIPITEC, 12 (2021), 204 para 1, pp. 209–210; Critically, Duivenvoorde. The Protection of Vulnerable Consumers under the Unfair Commercial Practices Directive. Journal of European Consumer and Market Law. 2013, 2, pp. 69–79; Leczykiewicz, Weatherhill (eds.). The Images of the Consumer in EU Law. Oxford/Portland: Hart Publishing, 2018.

²² Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market and amending Council Directive 84/450/EEC, Directives 97/7/EC, 98/27/EC and 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council and Regulation (EC) No 2006/2004 of the European Parliament and of the Council [2005] OJ L149/22, Recital 19.

²³ European Commission. Consumer vulnerability across key markets in the European Union. 2016, EAHC 2013/CP/08. Pieejams: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/consumers-approved-report_en.pdf [aplūkots 27.03.2022.]

Tādējādi mazaizsargātības konceptam piemīt daudzdimensionāla forma,²⁴ kas ļauj to pielāgot digitālās vides patērētāju tiesību aizsardzības aktualitātēm un sociālajai realitātei. Neraugoties uz minēto, tas ir, it kā ar normatīvo aktu iztulkošanas palīdzību atrisināto problēmu par mazaizsargāta patērētāja koncepta piemērošanas ierobežojumiem atbilstoši digitālās vides prasībām, citi autori uzsver, ka gan digitālā mazaizsargātība, gan pušu spēku digitālā asimetrija (kas veicina mazaizsargātības rašanos) tomēr būtu nostiprināma Negodīgas komercprakses direktīvas preambulā.²⁵ Šis ierosinājums būtu atbalstāms, jo dotu iespēju ES likumdevējam pievienot indikatīvu “digitālās mazaizsargātības” atpazīšanas faktoru piemēru uzskaitījumu. Tie veicinātu vienotu direktīvas interpretāciju visās ES dalībvalstīs. Piemēram, kā iekšējie patērētāja mazaizsargātības faktori varētu tikt atzīta nepietiekama digitālā prasība, personiski aizspriedumi, ierobežotas kognitīvās spējas vai vienkārši informācijas pārslodze. Ārējie mazaizsargātības faktori varētu būt digitālās starpniecības attiecību izmantošana, digitālās vides un digitālās patērētāju izvēles dizains, zināšanu trūkums, ierobežota iespēja kontrolēt savus datus, savietojamības trūkums, veids, kā tiek konfigurēti noklusējuma iestatījumi u. c. Vienlaikus digitālā mazaizsargātības un pušu spēku digitālās asimetrijas normatīva fiksēšana un vispārīga saturska iezīmēšana skaidri signalizētu pārdevējiem un pakalpojuma sniedzējiem par digitālās prakses sarkanajām līnijām, kuru pārkāpšana var rezultēties ar negodīgas komercprakses apkarošanas tiesiskās aizsardzības līdzekļu iedarbināšanu. Papildus digitālās mazaizsargātības normatīva nostiprināšana stiprinātu koncepta piemērošanu praksē un atvieglotu juridisko argumentāciju izstrādī pārkaupumu lietās. ES dalībvalstu uzraudzības iestāžu prakse liecina, ka jau tagad juridiskajā argumentācijā tiek izmantota digitālās mazaizsargātības koncepta ideja. Piemēram, ES dalībvalstu un EK sadarbības (CPC tīkla) ietvaros secināts, ka ES pārdevēji un pakalpojumi sniedzēji izmanto patērētāju digitālo mazaizsargātību, īstenojot tādas negodīgas prakses kā deficīta paziņojumi (no angļu valodas – *scarcity claims*; piemēram, “Tikai viens viesnīcas numuriņš ir palicis brīvs”), sociālo pieprasījumu (no angļu valodas – *social proof*; piemēram, “Četri cilvēki skatās šo viesnīcu”, “Kāds tikko rezervēja viesnīcas numuriņu”), pilināšanas metode (no angļu valodas – *dropshipping*; piemēram, atpakaļ skaitīšanas taimeru izmantošana)²⁶ un citi.

Atsaucoties uz iepriekš izklāstīto, lasītāja uzmanība vēršama uz to, ka šajā rakstā piedāvātie risinājumi jauno, bet patērētājiem nevēlamo tehnoloģiskās prakses veidu juridiskajai sasaistei ar negodīgas komercprakses aizlieguma regulējumu ir tikai daļa no autores izstrādātājiem Negodīgas komercprakses direktīvas modernizācijas virzieniem. Proti, rakstā ir aplūkota vidusmēra un mazaizsargāta patērētāja koncepta izpratnes pārskatīšanas nepieciešamība, aicinot modernizēt Negodīgas komercprakses direktīvu un tās izpratni saistībā ar ES digitālā tirgus reālajām.

²⁴ Commission Notice. Guidance on the interpretation and application of Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market, 2021/C 526/01, [2021], OJ C 526, p. 35.

²⁵ BEUC. EU Consumer Protection 2.0. Protecting fairness and consumer choice in a digital economy, 2022. Pieejams: https://www.beuc.eu/publications/beuc-x-2022-015_protecting_fairness_and_consumer_choice_in_a_digital_economy.pdf [aplūkots 23.03.2022.], pp. 8–9.

²⁶ ICPEN. Final Report of the Enforcement in the Digital Economy Working Group, June 30, 2021, p. 20. Nav publiskots; European Commission. More transparency: Following EU action, Booking.com and Expedia align practices with EU consumer law. Press release, 18 December 2020. Pieejams: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_2444 [aplūkots 23.03.2022.].

Kopsavilkums

1. Digitalizācija ir devusi iespēju attīsties dažādu veidu tehnoloģisko prakšu veidiem, kurus nevar atzīt par patērētājiem vēlamiem un atbilstošiem ES vērtībām un izvirzītajam mērķim – nodrošināt augstu patērētāju aizsardzības līmeni. Šādas prakses ir, piemēram, maldinoši modeļi (*dark patterns*), mērķētas reklāmas un citas personalizētas pārliecināšanas metodes, kas izmanto patērētāja mazaizsargātību un pušu digitālo spēku asimetriju.
2. Patērētājiem nevēlamo tehnoloģisko prakšu veidu sasaiste ar negodīgas komercprakses aizlieguma regulējumu ir redzama, tomēr atsevišķus juridiskus aspektus būtu ieteicams uzlabot, lai sekmētu tiesisko skaidrību, modernizētu regulējuma izpratni un efektīvizētu tā piemērošanu praksē. Piemēram, vidusmēra un mazaizsargāta patērētāja konceptu pārskatīšana un izpratnes papildināšana atbilstoši sabiedriskajai realitātei digitālajā tirgū.
3. Līdz šim vidusmēra un mazaizsargāta patērētāja etalonvērtību noteica, vērtējot mērķgrupu, kurai komercprakse ir adresēta. Tādējādi tiesību piemērotājam bija jāidentificē vidusmēra vai mazaizsargāta patērētāju grupa, no kuras tika secināts un noteikts vidusmēra pārstāvis ar tam piemītošajām īpašībām, uztveri un tipisko reakciju uz attiecīgo komercpraksi.
4. Digitalizācija ir radījusi vēl jaunas un nebijušas iespējas izmantot tādu uz patērētāju datiem balstītu praksi, kam ir augsta mērogošanas pakāpe, kas ir dinamiska reāllaikā, algoritmiski vai ar MI palīdzību pielāgota konkrētam patērētājam. Piemēram, praksi ir iespējams vērst pret individuālu patērētāju, pielāgojot to pēc personas vecuma, dzimuma, finansiālā stāvokļa, personiskajām un psiholoģiskajām īpašībām, tostarp interesēm, vēlmēm, noskaņojuma, digitālā, arī psiholoģiskā profila. Līdz ar to komercprakses forma un ietekme var neatkārtoties uz citiem patērētājiem, kas tiesību piemērotājam apgrūtina vai pat padara neiespējamu noteikt patērētāju mērķgrupu, kurai komercprakse varētu tikt adresēta. Tādējādi vidusmēra vai mazaizsargāta patērētāja etalonvērtību nepieciešamības gadījumā jāļauj formulēt no vienas personas viedokļa, īpaši situācijās, ja uz šo personu ir attiecināta ļoti personalizēta prakse.
5. Gramatiski tulkojot Negodīgas komercprakses direktīvas 5. panta 3. punktu, secināms, ka mazaizsargāta patērētāja koncepts aprobežojas ar vecuma, garīgu vai fizisku traucējumu vai lētticības pazīmēm. Tas ir bijis pamats sākt pārnacionālu juridisku diskursu par vidusmēra un mazaizsargāta patērētāja koncepta neatbilstību pārdevēju un pakalpojumu sniedzēju digitālo tehnoloģiju kapacitātei, kas, piemēram, dod iespēju nelabticīgi izmantot patērētāju īslaicīgu digitālo ievainojamību. Neraugoties uz to, ka nevar piekrist iepriekš minētajam, jo direktīvas preambulas 19. apsvēruma netieši norāda, ka vecums, fiziski vai garīgi traucējumi vai lētticība ir neizsmeļoši piemēri mazaizsargātības īpašību noteikšanai, šī diskusija ir likusi aizdomāties par nepieciešamību normatīvi nostiprināt šo konceptu izpratni, vienlaikus tos modernizējot atbilstoši digitālās vides realitātei.
6. Līdz ar to rosināms Negodīgas komercprakses direktīvas preambulā iekļaut atsauci uz digitālo mazaizsargātību un pušu digitālo spēku asimetriju, kas attiecīgi var veicināt mazaizsargātības rašanos. Tas dotu iespēju ES likumdevējam direktīvā ieskicēt indikatīvu “digitālās mazaizsargātības” atpazīšanas faktoru piemērus: nepietiekama digitālā pratība, personiski aizspriedumi, ierobežotas

kognitīvās spējas vai vienkārši informācijas pārslodze (kā patērētāja iekšējās mazaizsargātības pazīmes); digitālās starpniecības attiecību izmantošana, digitālās vides un digitālās patērētāju izvēles dizains, zināšanu trūkums, ierobežota iespēja kontrolēt savas datus, savietojamības trūkums, veids, kā tiek konfigurēti noklusējuma iestatījumi (kā patērētāja ārējās mazaizsargātības pazīmes). Tas veicinātu vienotu direktīvas interpretāciju visās ES dalībvalstīs, skaidri signalizētu pārdevējiem un pakalpojuma sniedzējiem par negodīgas digitālās prakses sarkanajām līnijām un normatīvi apstiprinātu ES uzraudzības iestāžu jau uzsāktu prakses virziena atbilstību ES likumdevēja gribai.

TREŠO PERSONU ATSEVIŠĶAS TIESĪBAS UN PIENĀKUMI PRASĪBAS TIESVEDĪBĀ

INDIVIDUAL RIGHTS AND OBLIGATIONS OF THIRD PARTIES IN LEGAL PROCEEDINGS

Daina Ose, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras docente

Summary

Third parties is quite a significant institute of procedural law based on the principle of procedural economy and the duty to establish the truth in court. An essential feature of a third party's participation in legal proceedings is the need for that person to protect his or her legal interests and to intervene in the dispute between the parties on his or her own initiative. A judge is not entitled to summon a party to a civil case on his or her own initiative, if the party to the dispute has not made such a request. The third party, without his or her independent claims, is one of the parties to the dispute in support of the case. When deciding on the admission or summoning of a third party, the judge must assess whether the boundaries of the subject of the claim and the claim allow the protection of the legal interest of the third party concerned. Economic interest and actual interest are not grounds for admitting or summoning a third party to a civil case.

Atslēgvārdi: trešā persona, prasības tiesvedība, tiesības un pienākumi

Keywords: third party, legal proceedings, rights and obligations

Prasības tiesvedībā ir pierasts, ka civiltiesiskais strīds pastāv starp divām pusēm – prasītāju un atbildētāju. Šo personu procesuālās tiesības un pienākumi ir plaši diskutēti jautājumi juridiskajā literatūrā un arī tiesu praksē. Nedaudz citādāk ir ar trešajām personām civilprocesā. Saistībā ar šo lietas dalībnieku ir salīdzinoši maz publikāciju, kurās tiktu izvērtēts trešo personu tiesību un pienākumu apjoms. Taču trešās personas ir nozīmīgs procesuālo tiesību institūts, vadoties no procesuālās ekonomijas principa un patiesības noskaidrošanas pienākuma tiesā. Tiesību doktrīnā tiek atzīts, ka “trešo personu institūts ir ieviests civilprocesā, lai sekmētu lietas apstākļu vispusīgu noskaidrošanu un panāktu procesuālu ekonomiju.”¹

Būtiski atzīmēt, ka trešās personas kā lietas dalībnieki ir sastopamas ne tikai civilprocesā, bet arī administratīvajā procesā un to procesuālajās tiesībās un pienākumos

¹ Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Otrais papildinātais izdevums. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā, 2016, 282. lpp.

ir saskatāma zināma līdzība. Abos procesos trešās personas ir tādas personas, kuru tiesības vai tiesiskās intereses vai pienākumus var skart tiesas spriedums lietā.² Tāpēc atsevišķas ar administratīvo procesu saistītas atziņas ir lietderīgi akcentēt, lai uzsvērtu trešo personu lomu civilprocesā.

Administratīvo lietu departaments saistībā ar trešo personu administratīvajā procesā ir skaidrojis, ka “par trešo personu administratīvajā procesā var būt privātpersona, kuras tiesības vai tiesiskās intereses var skart tiesas spriedums lietā. Vārdi “var skart” nenozīmē, ka jebkurš, kurš jebkādā veidā jūt, ka viņš ir ieinteresēts konkrētās lietas iznākumā, atzīstams par trešo personu. Lai, personu atzītu par trešo personu, jākonstatē iespējams šai personai piemītošo subjektīvo publisko tiesību aizskārums”.³ Savukārt tiesību doktrīnā attiecībā uz trešo personu civilprocesā tiek skaidrots, ka “trešā persona ir lietas dalībnieks, kurš iestājies jau iesāktā lietā sakarā ar to, ka tiesas spriedums strīdā starp pusēm var skart viņa tiesības vai pienākumus”.⁴ Tādējādi saistībā ar trešās personas dalību uzsāktā tiesvedībā būtiska pazīme ir šīs personas nepieciešamība sargāt savas tiesiskās intereses un iejaukties pušu strīdā pēc pušu vai savas iniciatīvas. Trešās personas iesaistīšana vai iejaukšanās procesā nevar kļūt par puses vai šīs personas pašmērķi palielināt lietas dalībnieku skaitu un padarīt procesu sarežģītāku vai, izmantojot lietas dalībnieka statusu, iegūt piekļuvi lietā iesniegtajiem pierādījumiem. Katrā atsevišķā gadījumā tiesai ir jāpieņem lēmums par attiecīgās personas pieļaušanu vai pieaicināšanu uzsāktajā tiesvedībā lietā, vērtējot tās tiesiskās intereses pamatotību.

Kā tas ir nostiprinājies tiesību doktrīnā un arī tiesu praksē, ka “trešās personas pieaicināšana ir tiesība, bet ne pienākums, kuram korespondētu kādas subjektīvas tiesības, tomēr tās realizēšana ir pienākums “pret sevi pašu”, tas nozīmē, ja kāds šādu pienākumu “pret sevi pašu” neievēro, tad tas zaudē zināmas iespējas un pasliktina savu juridisko stāvokli”.⁵ Kā piemēru šāda stāvokļa pasliktināšanai var norādīt Civillikuma⁶ 1601. pantā ietverto regulējumu, kurš panta trešajā daļā noteic, ka “ja ieguvējs nav laikā aicinājis atsavinātāju piedalīties prāvā, vai ved prāvu nolaidīgi, vai ielaižas ar pretinieku izlīgumā, vai arī nodod lietu izšķirt šķīrējtiesai, tad viņš zaudē tiesību celt prasību pret atsavinātāju”. No attiecīgā regulējuma izriet, ka lietas ieguvējs, ceļot attiesājuma prasību, ir ieinteresēts pieaicināt lietā kā trešo personu pašas lietas atsavinātāju, lai vēlāk nepieciešamības gadījumā varētu pret viņu celt regresa prasību. Taču ne visos gadījumos materiālā norma ietver sevī tiešu norādi par sekām, kuras iestājas, ja konkrētā persona netiek pieaicināta trešās personas statusā. Biežāk šīs negatīvās sekas izriet no Civilprocesa likumā⁷ (turpmāk – arī CPL) noteiktā, proti, CPL 427. panta pirmās daļas 4. punkts noteic, ka apelācijas instances tiesa neatkarīgi no apelācijas sūdzības motīviem ar lēmumu atceļ pirmās instances tiesas spriedumu un nosūta lietu jaunai izskatīšanai pirmās instances tiesā, ja apelācijas instances tiesa

² Sk.: Administratīvā procesa likums, 28. panta pirmā daļa, Civilprocesa likums, 78. panta pirmā daļa.

³ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2007. gada 25. oktobra spriedums lietā Nr. SKA-414/2007. Pieejams: www.at.gov.lv

⁴ Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Otrais papildinātais izdevums. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā, 2016, 282. lpp.

⁵ Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2013. gada 22. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-27/2013. Pieejams: www.at.gov.lv

⁶ Civillikums: LV likums.

⁷ Civilprocesa likums: LV likums.

konstatē, ka tiesas spriedums piešķir tiesības vai uzliek pienākumus personai, kura nav pieaicināta lietā kā lietas dalībnieks. Lietas nosūtīšana jaunai izskatīšanai pirmās instances tiesai ir vērtējama kā procesuālā sankcija attiecīgajam lietas dalībniekam par procesuālo tiesību negodprātīgu izmantošanu, kas rada arī zināmas mantiskās sekas, bet pie nosacījuma, ka ir tikusi iesniegta apelācijas sūdzība un līdz ar to apelācijas instances tiesai ir bijusi dota iespēja vērtēt attiecīgo apstākli. Tātad, ja apelācijas sūdzība lietā netiek iesniegta un pirmās instances spriedums stājas spēkā, praksē var būt gadījumi, kad šāds tiesas spriedums skar tādas personas tiesiskās intereses, kura nav pieaicināta lietā kā lietas dalībnieks. Šādos gadījumos attiecīgā persona ir tiesīga izmantot tos procesuālos līdzekļus, kuri ir noteikti likumā saistībā ar lietas jaunu izskatīšanu, ja tiesas spriedums stāties spēkā. Taču arī šajā gadījumā jauna lietas izskatīšana būs atkarīga un pieļaujama, pamatojoties uz personas noteikti izteiktu gribu – iesniegtu pieteikumu vai lūgumu.

Būtiski atzīmēt, ka tiesnesim nav piešķirtas tiesības pašam pēc savas iniciatīvas pieaicināt lietas dalībnieku civillietā, ja strīda puse šādu lūgumu lietā nav pieteikusi. Tādu tiesību piešķiršana tiesnesim būtu pretrunā ar civilprocesam raksturīgo dispozitivitātes principu un lielā mērā arī ar sacīkstes principu, jo trešā persona bez patstāvīgiem prasījumiem tiek pieaicināta jau ierosinātā lietā kādā no pusēm, veicinot un sekmējot attiecīgās puses prasījumu vai iebildumu uzturēšanu. Tādējādi, kā tas jau tika norādīts, trešās personas pieaicināšana tiesvedībā ir attiecīgās puses tiesība, bet ne pienākums. Katra puse ir tiesīga pati brīvi izraudzīties tās procesuālās darbības, kuras sekmētu viņas pozīcijas pamatošanu tiesvedībā.

Savukārt tiesneša tiesības aprobežojas ar pieteikuma vai lūguma izlemšanu par trešās personas pielaišanu vai pieaicināšanu lietā, konstatējot šīs personas tiesiskās intereses pastāvēšanu. Pie līdzīga konstatējuma ir nonākusī arī Satversmes tiesa, norādot, ka “lēmumu par trešās personas pieaicināšanu vai pielaišanu lietā pieņem tiesa, izvērtējot konkrētās lietas apstākļus un to, vai spriedums konkrētajā lietā var skart trešās personas tiesības vai pienākumus”.⁸ Līdz ar to, neredzot atbilstošu saistību ar izskatāmo strīdu, tiesnesim ir tiesības noraidīt puses lūgumu par trešās personas pieaicināšanu lietā vai arī personas pieteikumu, ar kuru tā ir lūgusi pielaist viņu lietā kā trešo personu, pamatojot savu interesi iesaistīties attiecīgajā tiesvedībā un obligāti norādot strīda pusi, kurā trešā persona vēlas iestāties.

Trešā persona civillietā nevar būt neitrāla. Tās vieta un loma procesā ir stingri noteikta. CPL 80. panta pirmā daļa, kura noteic, ka trešās personas, kas nepiesaka patstāvīgus prasījumus par strīda priekšmetu, var iestāties lietā prasītāja vai atbildētāja pusē. Līdzīga satura normas ir atrodamas arī citu Eiropas valstu procesa likumos, tostarp Eiropas Civilprocesa noteikumu (*Model European Rules of Civil Procedure*)⁹ 40. panta otrajā daļā, proti, persona, kas iestājusies lietā, puses atbalstam nedrīkst iebilst pret jebkuru procesuālo darbību, kas jau ir veikta procesā. Savukārt Vācijas Civilprocesa likuma¹⁰ (*Zivilprozess Ordnung*) 66. § pirmā daļa noteic, ka ikviens, kuram ir tiesiska interese, lai viena puse uzvarētu strīdā starp citām personām, var

⁸ Satversmes tiesas 2011. gada 20. oktobra spriedums lietā Nr. 2010-72-01 “Par Civilprocesa likuma 78. panta trešās daļas pirmā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. panta pirmajam teikumam un 96. pantam”, [10.2] rindkopa. Pieejams: www.likumi.lv

⁹ Model European Rules of Civil Procedure. Pieejams: https://www.europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/200925-eli-unidroit-rules-e.pdf

¹⁰ Zivilprozessordnung, Deutschland Gesetz. Pieejams: <https://dejure.org/gesetze/ZPO/66.html>

pievienoties šai pusei, lai to atbalstītu. Arī Frankfurtes pie Mainas Augstākā apgabaltiesa¹¹ (Vācijas tiesa) ir norādījusi, ka trešās personas iekļaušanās iesāktā procesā ir tiesiska interese par viņas atbalstītās puses “uzvaru”. Un ar tīri ekonomisku vai faktiskisku interesi nepietiek.

Savukārt Vācijas Federālās tiesas¹² praksē tiek atzīts, ka trešajai personai, kura iestājas lietā bez patstāvīgiem prasījumiem, jāatrodas tiesiskajās attiecībās ar atbalstāmo pusi vai pretējo strīda pusi, un attiecībā uz šo personu nolēmuma saturs vai izpilde rada tiešas vai netiešas sekas. Turklāt tiesiskās intereses jēdziens ir interpretējams plaši, bet arī šajā gadījumā judikatūrā tiek likts uzsvars uz to, ka nepietiek tikai ar personas faktisku, nemateriālu vai ekonomisku interesi.

Latvijas tiesu praksē jēdziens “tiesiskā interese”, it īpaši “trešās personas tiesiskā interese”, tiek skaidrots Administratīvo lietu departamenta spriedumos, norādot, ka pie “tiesiskās intereses” pieder visas tās trešās personas intereses, kuras ar publisko vai privāto tiesību normu, tātad Latvijas Republikas Satversmi, likumiem, Ministru kabineta noteikumiem un pašvaldību saistošajiem noteikumiem, bet ne ar administratīvo aktu, kļūst par individuālajām (paša) interesēm.¹³ Satversmes tiesas secinājumos tiek norādīts, ka personas likumiska interese ir tikai tāda personas interese, kas ir nesaraucama saistīta ar konkrētās personas subjektīvajām tiesībām.¹⁴

Tātad, lai tiesnesis lemtu par trešās personas pieļaušanu vai pieaicināšanu, tiesnesim ir jākonstatē individuālās jeb subjektīvās tiesības pastāvēšana, kas izriet no tiesiskajām attiecībām ar kādu no strīda pusēm, vai tiesas spriedums lietā var radīt tiešas vai netiešas sekas, piešķirot tiesības vai uzliekot pienākumus personai, kura ir skaidri norādīta attiecīgās personas iesaistīšanās uzsāktajā tiesvedībā, sniedzot atbalstu kādai no pusēm.

Tieši tas apstākļi, ka trešā persona bez patstāvīgiem prasījumiem ir piesaistīta vienai no strīda pusēm, nošķir trešo personu bez patstāvīgiem prasījumiem no trešās personas ar patstāvīgiem prasījumiem, kuras tiesiskā interese vienlaikus ir vērsta gan pret prasītāju, gan pret atbildētāju lietā. Tiesību doktrīnā pārliecinoši ir nostiprinājies uzskats, ka trešā persona ir prasības tiesvedības institūts.¹⁵ Līdz ar to trešā persona bez patstāvīgiem prasījumiem ir vienas strīda puses atbalstītāja lietā. Viņa nevar būt neitrāla un lojāla abiem strīdniekiem. Tas būtu pretrunā prasības tiesvedības būtībai, kurā ir raksturīgs strīds starp divām pusēm. Tāpēc lietas dalībniekam, kurš lūdz tiesu pieaicināt lietā trešo personu, ir obligāta prasība norādīt, kurā strīda pusē trešā persona var iestāties, un šādai norādei ir jāizriet no lūgumā ietvertā pamatojuma par trešās personas iespējamo tiesisko interesi lietā. Savukārt, ja pieteikumu par pieļaušanu lietā trešās personas statusā iesniedz tāda persona, kura nav atzīta par lietas dalībnieku, pieteikuma pamatojumā ir jānorāda sava tiesiskā interese un strīda puse, kurā šī tiesiskā interese tiks aizsargāta. Lietas dalībnieka vai personas nespēja noteikt

¹¹ OLG Frankfurt, Beschluss vom 28.09.2012 – 13 W 56/12. Pieejams: <https://www-ibr--online-de>

¹² Landesarbeitsgericht Niedersachsen 2. Kammer, Urteil vom 27.02.2019, 2 Sa 244/18, ECLI:DE:LAG-NI:2019:0227.2SA244.18.00, [134]. Pieejams: <https://www-rechtsprechung-niedersachsen-de>

¹³ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2013. gada 8. augusta lēmums lietā Nr. A421021209, SKA-784/2013. Pieejams: www.at.gov.lv

¹⁴ Satversmes tiesas 2020. gada 30. decembra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2020-08-01. Pieejams: www.likumi.lv

¹⁵ Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Otrais papildinātais izdevums. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā, 2016, 283. lpp.

trešās personas piesaisti attiecīgajai strīda pusei liek šaubīties par šādas personas tiesiskās intereses pastāvēšanu un nepieciešamību attiecīgajai personai tikt atzītai par lietas dalībnieku lietā. Visdrīzāk, šādai personai var konstatēt ekonomisko interesi vai faktiski interesi, bet ne tiesisko interesi. Kā piemēru šādiem gadījumiem var minēt hipotekārā kreditora piedalīšanos trešās personas statusā kopmantas dalīšanas vai mantas piederības strīdos (faktiska interese), ja hipotekārajam kreditoram pastāv tiesiskās attiecības ar abām strīda pusēm. Ekonomiskās intereses pamatā ir hipotekārā kreditora interese pēc iespējas sekmīgāk un ar mazākiem riskiem atgūt savas investīcijas un iespējamo peļņu (gūt finansiālu labumu). Šādos gadījumos personas tiesiskās intereses pastāvēšana ir visai apšaubāma, jo nav iestājušies nepieciešamība aizsargāt savas subjektīvās tiesības saistībā ar celto prasību.

Lemjot par trešās personas pielaišanu vai pieaicināšanu, tiesnesim ir jāvērtē, vai prasības priekšmeta un prasījuma robežas pieļauj attiecīgās trešās personas tiesiskās intereses aizsardzību. Tas izriet no trešo personu procesuālo tiesību un pienākumu apjoma, kas civilprocesā ir noteiktas šiem lietas dalībniekiem, proti, prasītājam un atbildētājam noteikto tiesību un pienākumu apjomam, tostarp tiesībām pārsūdzēt tiesas nolēmumu apelācijas un kasācijas kārtībā. Piešķirto tiesību un pienākumu apjoms arī norāda, ka trešā persona bez patstāvīgiem prasījumiem civiltiesiskā strīdā lietā nevar būt pusēm neitrāla, tai ir jāizvēlas puse, kuru atbalsta.

Tiesu praksē jau iezīmējas tendence attiecībā uz trešās personas bez patstāvīgiem prasījumiem stiprināt sasaisti ar strīda pusi. Senāta Civillietu departaments ir konstatējis, ka "Civilprocesa likums nenoteic regulējumu par tiesas izdevumu atlīdzināšanu valstij gadījumā, ja pirmās instances tiesas spriedumu pārsūdzējusi trešā persona bez patstāvīgiem prasījumiem, kura no valsts nodevas par apelācijas sūdzības iesniegšanu samaksas pienākuma ir atbrīvota, bet prasība ar apelācijas instances tiesas spriedumu noraidīta".¹⁶ Attiecīgajā lietā tika konstatēts, ka trešā persona lietā ir prasītājas izvēle, un prasība tika izskatīta uz trešās personas iesniegtās apelācijas sūdzības pamata. Tā kā prasītāja no tiesas izdevumiem nav tikusi atbrīvota, Senāts lēma, ka valsts nodeva par noraidīto apelācijas sūdzību šādā gadījumā ir piedzenama no prasītājas.¹⁷ Tas norāda uz to, ka trešās personas atbalsts noteiktai strīda pusei, iestājoties iesāktā procesā, ir cieši saistīts ne tikai ar trešās personas tiesiskās intereses aizsardzību, bet arī ar attiecīgās strīda puses interešu aizsardzību saistībā ar celto prasību, jo trešās personas rīcība ar viņas procesuālajām tiesībām rada tiešu vai netiešu ietekmi uz attiecīgo strīda pusi. Trešās personas bez patstāvīgiem prasījumiem iesaistīšana civillietā primāri ir katras strīda puses tiesība, nevis pienākums, un attiecīgajai strīda pusei ir jāizvērtē šādas personas lietderība procesā, vērtējot iespējamo sniegto atbalstu un iespējamās negatīvās sekas arī pašai trešajai personai, realizējot savas procesuālās tiesības.

Vēl viens Civilprocesa likumā noregulēts jautājums attiecībā uz trešajām personām bez patstāvīgiem prasījumiem ir tiesāšanās izdevumu atlīdzinājums. To taisīšana sakarā ar trešās personas iestāšanos procesā un procesuālo darbību realizāciju noteikti pastāvēs vai nu saistībā ar pierādījumu iesniegšanu lietā, vai ar nepieciešamību saņemt kvalificētu juridisko palīdzību procesuālo dokumentu sagatavošanai

¹⁶ Senāta Civillietu departamenta 2019. gada 12. jūnija spriedums lietā Nr. C04465513, SKC-148/2019. Pieejams: www.at.gov.lv

¹⁷ Turpat.

un pārstāvībai tiesā. Attiecīgā jautājuma regulējuma iekļaušana Latvijas Civilprocesa likumā ir tikai laika jautājums. Uz šādu apgalvojumu vedina vairāki apsvērumi. Kā nozīmīgāko var minēt to, ka gan Lietuvas, gan Igaunijas civilprocesa regulējumā ir paredzētas tiesības trešajai personai bez patstāvīgiem prasījumiem uz tiesāšanas izdevumu atlīdzinājumu atkarībā no strīda iznākuma. Lietuvas Civilprocesa likumā¹⁸ tas izriet no 47. panta, kurā noteikts, ka trešajai personai bez patstāvīgiem prasījumiem ir tiesības uz izdevumu atlīdzinājumu, taču tās nevar rīkoties tiesvedībā pret tās puses interesēm, kuras pusē tā piedalās, un, ja pēc lietas dalībnieka lūguma vai pēc savas iniciatīvas tiesa konstatē, ka lietas izšķiršana neietekmēs iesaistītās trešās personas tiesības un pienākumus, tā izslēdz trešo personu bez patstāvīgiem prasījumiem no lietas ar savu lēmumu. Tādējādi katra no strīda pusēm, iesaistot lietā trešo personu bez patstāvīgiem prasījumiem, apzinās iespējamās finansiālās sekas, ja trešā persona tiks iesaistīta nepamatoti, savukārt arī trešajai personai, kura lūd savu iesaisti iesāktā procesā, ir jāapzinās, ka viņas tiesības rīkoties šajā procesā būs atkarīgas no piesaistes strīda pusei un tās aizsargājamām interesēm. Būtiski uzsvērt, ka procesuālās ekonomijas nolūkos tiesai ir piešķirta iniciatīva arī pašai lemt par sākotnēji iesaistītās trešās personas izslēgšanu no lietas dalībniekiem, ja tiek konstatēts, ka attiecīgās personas tiesiskā interese lietā nepastāv. Šāda regulējuma iekļaušana Latvijas Civilprocesa likumā būtu atbalstāma un veicinātu procesuālo ekonomiju gan attiecībā uz laiku, gan finanšu resursu patēriņu, vienlaikus novēršot nepamatotu personu iesaistīšanu tiesvedībā, gadījumā ja tiesvedības procesā noskaidrojas, ka personas dalībai procesā nav pamata vai arī tas ir zudis.

Vērā ņemama ir Lietuvas tiesu prakse, kurā ir nostiprinājusies atziņa, ka strīda puse un tās pusē iesaistītā trešā persona lietā ir saistītas ar vienādām procesuālajām sekām, proti, ja attiecīgajai pusei tiesas spriedums ir nelabvēlīgs, tas ietekmē arī šajā strīda pusē esošo trešo personu bez patstāvīgiem prasījumiem, tā nevar saņemt procesuālo izdevumu atlīdzinājumu ne no pretējās strīda puses, ne arī no tās puses, kurā viņa ir sniegusi atbalstu.¹⁹

Vērtējot trešās personas vietu un lomu Latvijas civilprocesā, jāatzīst, ka esošais regulējums, kā arī judikatūra pašlaik sniedz minimāli nepieciešamo šā civilprocesiālā institūta regulējumu un izpratni par tā vietu un lomu tiesvedībā. Taču ir nepieciešams izvērtēt iespēju modernizēt un pilnveidot esošo regulējumu, ņemot vērā Vācijas un Lietuvas pieredzi attiecīgajā jautājumā un Eiropas Civilprocesa noteikumus (*Model European Rules of Civil Procedure*) ietvertu trešo personu institūta procesuālo redzējumu.

Kopsavilkums

1. Trešo personu iesaistīšanai iesāktā tiesvedībā ir pamats, ja ir skaidri norādītā tiesiskā interese un puse, kurā trešā persona sniegs atbalstu. Ekonomiskā interese un faktiskā interese nav pamats trešās personas pielaišanai vai pieaicināšanai lietā. Trešā persona bez patstāvīgiem prasījumiem nevar būt “procesuāli neitrāla”;

¹⁸ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. Pieejams: <https://www-infoplex.lt>

¹⁹ Vilniaus apygardos teismas, Civilinė byla Nr. e2A-507-565/2021, Teisminio proceso Nr. 2-68-3-43579-2016-6. Pieejams: <https://liteko-teismai.lt>

ja tiek konstatēta šāda situācija, trešās personas tiesiskā interese prasības tiesveidībā nepastāv.

2. Latvijas Civilprocesā ir jānosaka trešo personu tiesības saņemt tiesāšanās izdevumus no zaudējušās puses, līdzīgi kā tos var atgūt attiecīgā puse, kurā šī trešā persona ir iestājusies vai tikusi pieaicināta. Taču šādu tiesību piešķiršana rada arī pienākumu trešajai personai pašai atlīdzināt pretējai pusei izdevumus tādā apmērā, kādā šīs personas iesaistīšana lietā ir radījusi attiecīgajai pusei.

CĒĻŅSAKARĪBAS KONSTATĒŠANA MĀKSLĪGĀ INTELEKTA DARBĪBĀ

ESTABLISHMENT OF CAUSALITY IN THE OPERATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Ritvars Purmalis, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

While there is still a debate at European Union level as to which of the known models of civil liability should be used to determine a person's civil liability for damage caused by an artificial intelligence-driven system, particular attention should be directed at the issues relating to the "transparency" and "explainability" of the operation of artificial intelligence-driven system. The purpose of this article is to provide a brief insight into the importance of establishing the causal relationship between the way in which the inputs (various datasets) available for the artificial intelligence-driven system are used as a basis to reach a particular conclusion within its autonomous operation, and the importance of this matter within the context of recent legal policy updates.

Atslēgvārdi: cēloņsakarība, mākslīgais intelekts, izskaidrojāmība, mašīnmācība

Keywords: causality, artificial intelligence, explainability, machine-learning

Ievads

Lai arī vēl joprojām Eiropas Savienības līmenī norisinās diskusija par to, kurā no zināmajiem civiltiesiskās atbildības modeļiem (atsevišķi vai kombinēti) izvērtēt personas civiltiesisko atbildību par mākslīgā intelekta vadītas sistēmas nodarītu kaitējumu,¹ vienlaikus paralēli īpaša uzmanība pievēršama jautājumiem, kas ir saistāmi ar mākslīgā intelekta vadītas sistēmas "uzticamību" jeb šāda veida sistēmu darbības "izskaidrojāmību". Mākslīgā intelekta vadītas sistēmas darbības "izskaidrojāmība" (un tajā ietilpstošā cēloņsakarības konstatēšanas iespējamība) ir fundamentāli svarīgs aspekts ne tikai attiecībā uz mākslīgā intelekta vadītu sistēmu izstrādātāju spējām laikus novērst (vai mazināt) tādu automatizētu lēmumu pieņemšanas iespējamību, kas varētu rezultēties ar kaitējuma nodarīšanu (cik vien tas objektīvi ir iespējams), bet arī attiecībā uz mākslīgā intelekta vadītu sistēmu izstrādātāju (un citu personu) spējām izsekot metodikai, kas ir bijusi par pamatu mākslīgā intelekta vadītas sistēmas

¹ European Parliament. Report with recommendations to the Commission on a Civil liability regime for Artificial Intelligence: 2020/2014(INL). Brussels, 2020. Pieejams: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2020-0178_EN.html [aplūkots 01.03.2022.].

pieņemtam lēmumam. Citiem vārdiem, ir fundamentāli svarīgi spēt konstatēt veidu, kādā mākslīgā intelekta vadītas sistēmas rīcībā esošie mainīgie parametri (ievaddati) tiek izmantoti, lai mākslīgā intelekta vadīta sistēma pieņemtu konkrētu lēmumu vai īstenotu noteiktu darbību.

Cēlonības jēdzieniskā lietojuma kontekstā norādāms uz jau tiesību literatūrā trāpīgi pausto atziņu, ka ir nepareizi cēloniskā sakara jēdzienu saistīt tikai ar civiltiesiskās atbildības modeļiem vai atbildības modeļiem tiesībās vispār, jo cēloniskā sakara jautājumi ir aktuāli dažādās zinātnēs, kas attiecīgi ietekmē jēdziena izpratni un arī piemērošanu tiesībās.² Turklāt, kā to ir atzinis profesors Kalvis Torgāns, tad, “ja fiziķim kā ekspertam uzdotu jautājumu, kāds cēlonis ir vekšļa sadegšanai, viņš, iespējams, norādītu, ka pirmais un galvenais cēlonis ir tas, ka atmosfēras gaisā ir skābeklis, kas pie uguns liesmas izraisīja papīra degšanu, ka ūdenī vekselis nesadegu. [...] jurists turpretim izceltu, ka cēlonis ir uguns pielaišana”.³ Tāpēc skaidrības labad norādāms, ka jēdziens “cēlonība” šajā rakstā tiek attiecināts uz to mainīgo parādību kopumu (mākslīgā intelekta vadītas sistēmas rīcībā esošajiem ievaddatiem), kas, atrodoties savstarpējā mijiedarbībā, nodrošina mākslīgā intelekta vadītas sistēmas spēju sasniegt konkrētu rezultātu. Līdz ar to rakstā autors akcentēs to, cik svarīgi ir spēt izsekot un izskaidrot mākslīgā intelekta vadītas sistēmas rīcībā esošo mainīgo parametru (ievaddatu) savstarpējai mijiedarbībai, lai vispār varētu runāt par civiltiesiskās atbildības piemērošanas iespējamību par nodarīto kaitējumu.

Pēdējo gadu laikā mākslīgā intelekta vadītām sistēmām raksturīgā mašīnmācība (*machine-learning*⁴) un tās sasniegumi datorzinātnē (piemēram, datorredzamībā) ir veicinājuši pārliecību, ka iespējami precīzi datu (informācijas) apstrādes modeļi savā būtībā var būt sarežģīti un neinterpretējami. Citiem vārdiem, tehnoloģiskās progresijas kontekstā lielāka nozīme nereti tiek piešķirta sasniedzamajam “rezultātam” un nevis tam, vai objektīvi ir iespējams “izskaidrot”, kādā veidā un kādi mainīgie parametri ir bijuši par pamatu, lai mākslīgā intelekta vadītas sistēmas autonomās darbības ietvaros tiktu sasniegts konkrēts rezultāts vai lēmums. Varētu pieņemt, ka šī pārliecība ir saistāma ar vēsturisko mašīnmācības izmantošanu sabiedrībā, proti, laiku, kad mašīnmācība tika izmantota vienīgi tādu automatizētu (mazsvarīgu) lēmumu pieņemšanā un izpildē kā tiešsaistes reklāmu izvietošana vai informācijas meklēšana globālajā tīmeklī. Pavisam skaidrs, ka šie piemēri būtībā nav atzīstami par tādiem, kas varētu atstāt nozīmīgu ietekmi uz cilvēka dzīvi,⁵ tomēr šobrīd mākslīgā intelekta vadītu sistēmu pielietošana ietekmē vairākus ar sabiedrību un rūpniecības

² Mantrovs V. Cēloniskā sakara izpratnes jautājumi civiltiesību kontekstā. Jurista Vārds, 2016, Nr. 13 (916). Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/268325-celoniska-sakara-izpratnes-jautajumi-civiltiesibu-konteksta/> [aplūkots 01.04.2022.].

³ Torgāns K., Kārklīšs J., Bitāns A. Līgumu un deliktu problēmas Eiropas Savienībā un Latvijā. Prof. K. Torgāna zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2017, 174. lpp.

⁴ Mašīnmācība ir mākslīgā intelekta disciplīna, kas vērstā uz cilvēka zināšanu tehnoloģisko attīstību. Mašīnmācība datoriem ļauj tikt galā ar jaunām situācijām, izmantojot analīzi, pašmācību, novērojumus un līdzšinējo iegūto pieredzi. Mašīnmācība veicina skaitļošanas nepārtrauktu attīstību, izmantojot jaunus scenārijus, testēšanu un pielāgošanu, vienlaikus izmantojot modeļi un tendenču noteikšanu, lai uzlabotu lēmumus turpmākās (kaut arī ne identiskās) situācijās. Sk. sīkāk: Techopedia. Machine learning. Pieejams: <https://www.techopedia.com/definition/8181/machine-learning-ml> [aplūkots 01.03.2022.].

⁵ Sk.: Rudin C., Radin J. Why Are We Using Black Box Models in AI When We Don't Need To? A Lesson From an Explainable AI Competition. Harvard Data Science Review. No. 1, Vol. 2, 2019. Pieejams: <https://hdr.mitpress.mit.edu/pub/f9kuryi8/release/6> [aplūkots 01.03.2022.].

nozari saistītus aspektus, piemēram, mākslīgā intelekta vadītu sistēmu pielietošanu veselības aprūpes pilnveidē.⁶

No tiesiskās apziņas perspektīvas šķiet pašsaprotami, ka par pieņemamu nevārētu atzīt situāciju, kurā objektīvi nav iespējams "izskaidrot" un gūt nepārprotamu pārlicību par mākslīgā intelekta vadītas sistēmas lēmumu pieņemšanas metodiku un sistēmai pieejamo mainīgo parametru savstarpējo saikni (to mijiedarbību), kas, piemēram, ir bijis pamats citai personai nodarītam kaitējumam.

1. Mākslīgā intelekta vadītas sistēmas un mašīnmācīšanās

Viena no mākslīgā intelekta vadītu sistēmu raksturojošajām pazīmēm⁷ ir mašīnmācīšanās, kas vispārīgi būtu raksturojama kā sistēmas spēja apgūt jaunas iemaņas un rīcības modeļus no jau pieejamā informācijas kopuma, bez īpašas programmēšanas.⁸ Vārētu teikt, ka mašīnmācīšanās funkcionalitāte saistāma ar to, lai ar algoritmisko metožu piemērošanu būtu iespējams apstrādāt informāciju no pieejamo mainīgo parametru kopuma (t. i., attēliem, sensoru ierakstiem, teksta u. c.), tādējādi atrisinot kādu ar mainīgo parametru kopumu saistīto problēmu (t. i., to klasificējot, atpazīstot, ģenerējot u. c.). Šajā kontekstā visnotaļ lietderīgi atsaukties uz skaidrojumu, ka: "[...] mašīnmācīšanās baro datora datus un izmanto statistikas paņēmienus, lai palīdzētu tam "iemācīties" pakāpeniski labāk izpildīt uzdevumu, ja tas nav īpaši ieprogrammēts šim uzdevumam, novēršot nepieciešamību pēc miljoniem rakstītā koda rindiņu. Mašīnmācība sastāv gan no uzraudzītas mācīšanās (izmantojot apzīmētas datu kopas), gan no mācīšanās bez uzraudzības (izmantojot neapzīmētas datu kopas)."⁹

Papildus sniegtajam "mašīnmācības" skaidrojumam norādāms, ka "uzraudzītā" mašīnmācībā tiek izmantotas apzīmētas datu kopas un sistēma cenšas prognozēt pareizo datu kopas piederību atbilstoši sniegtajiem ievaddatiem. Savukārt īstenojot mašīnmācību "bez uzraudzības", sistēmai netiek noteikti konkrēti datu kopas apzīmējumi, un sistēma īsteno un apgūst jaunus veidus pieejamās informācijas grupēšanai atbilstoši to savstarpējai līdzībai. Mūsdienu mašīnmācīšanās pielietošanā dominē "uzraudzītā" mašīnmācība, un tā tiek izmantota galvenokārt lēmumu pieņemšanas sistēmu darbības nodrošināšanā.¹⁰

⁶ Sk., piemēram: Perc M., Ozer, M., Hojnik, J. Social and juristic challenges of artificial intelligence. *Palgrave Communications* 5, article number: 61, 2019. Pieejams: <https://www.nature.com/articles/s41599-019-0278-x> [aplūkots 01.03.2022.].

⁷ Sk., piemēram: Kārklīšs, J., Purmalis, R. Mākslīgais intelekts un civiltiesiskā atbildība. Grām.: Starptautisko un Eiropas Savienības tiesību piemērošana nacionālajās tiesās. Latvijas Universitātes 78. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 243. lpp.

⁸ Wulf A., Seizov O. Artificial Intelligence and Transparency: A Blueprint for Improving the Regulation of AI Applications in the EU. *European Business Law Review*. No. 4, Vol. 31, 2020, p. 614. Pieejams: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3906460 [aplūkots 01.03.2022.].

⁹ Vulis S. No datiem līdz mākslīgajam intelektam: terminoloģija un izpratne. *Jurista Vārds*, 2020, Nr. 40 (1150). Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/277317-no-datiem-lidz-maksligajam-intelektam-terminologija-un-izpratne/> [aplūkots 01.03.2022.].

¹⁰ Hamon R., Junklewitz H., Sanchez M. Robustness and Explainability of Artificial Intelligence. *Publications Office of European Union, Luxembourg*, 2020, p. 10. Pieejams: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC119336> [aplūkots 01.03.2022.].

Tomēr tas nenozīmē, ka mākslīgā intelekta vadītu sistēmu darbība visos dzīves gadījumos ir pilnībā caurredzama un izskaidrojama. Turklāt nereti situācija ir diametrāli pretēja, jo tieši mākslīgā intelekta vadītas sistēmas īstenotā mašīnmācība būtiski ierobežo (vai pat izslēdz) iespējamību konstatēt savstarpējo cēlonisko sakaru starp to, kādā veidā sistēmai pieejamie ievaddati ir izmantoti par pamatu, lai mākslīgā intelekta vadīta sistēma nonāktu pie konkrēta slēdziena. Tas savukārt ir bijis pamats pasaules tiesībspolitikas veidotāju vienotai nostājai par nepieciešamību izvirzīt prasības pēc iespējamības iegūt pilnvērtīgu informāciju par mākslīgā intelekta vadītas sistēmas īstenoto lēmumu pieņemšanas procesu (metodiku),¹¹ lai nodrošinātu ne tikai cilvēktiesību ievērošanu (jo īpaši personas datu aizsardzības prasības u. c.),¹² bet arī atbilstošu juridiskās atbildības piemērošanu gadījumā, ja mākslīgā intelekta vadītas sistēmas darbība ir rezultējies ar kaitējumu citai personai.

2. Izskaidrojama mākslīgā intelekta vadīta sistēma

Nolūkā nodrošināt iespējamību pārskatāmā nākotnē sekmēt arvien lielāku mākslīgā intelekta vadītu sistēmu pielietojumu ikdienā, jau 2018. gadā Eiropas Komisija izveidoja ekspertu grupu (HLEG), kuras darbs cita starpā rezultējās ar “ētikas vadlīnijām uzticamam mākslīgajam intelektam”,¹³ kā arī “ieteikumiem par politiku un ieguldījumiem uzticamam mākslīgajam intelektam”.¹⁴ Kā tas izriet no Eiropas Komisijas ekspertu grupas atzītā, tad “uzticamu” mākslīgā intelekta vadītu sistēmu raksturo šādas pazīmes (principi): cilvēka virsvadība, tehniskā noturība, drošums, privātums, atbilstoša datu pārvaldība, pārredzamība un tehniskā izskaidrojamība, kā arī citas.¹⁵ Vienlaikus šo ētikas vadlīniju saturā skaidrots, ka mākslīgā intelekta vadītas sistēmas “tehniskā izskaidrojamība” ir attiecināma uz cilvēka spēju izprast mākslīgā intelekta vadītas sistēmas pieņemtos lēmumus un izsekot tiem (t. i., konstatēt cēlonisko sakaru starp ievaddatu apstrādi un pieņemto lēmumu), nosakot, ka ikvienā dzīves gadījumā, kad mākslīgā intelekta vadīta sistēma var “būtiski” ietekmēt cilvēku dzīvi, ir jābūt iespējai pieprasīt un saņemt pienācīgu skaidrojumu

---

¹¹ Sk., piemēram: Yu, R., Ali, G. What's Inside the Black Box? AI Challenges for Lawyers and Researchers. *Legal Information Management*. Vol. 19, Issue 1, 2019, p. 5. Pieejams: <https://www.cambridge.org/core/journals/legal-information-management/article/whats-inside-the-black-box-ai-challenges-for-lawyers-and-researchers/8A547878999427F7222C3CEFC3CE5E01> [aplūkots 01.03.2022.].

¹² Eiropas Komisija. Komisijas dienestu darba dokuments. Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam un Padomei. Datu aizsardzība kā iedzīvotāju tiesību nodrošināšana un ES digitālās pārkārtošanas pilārs – Vispārīgās datu aizsardzības regulas piemērošanas divi gadi: SWD(2020)115, Brisele, 2020, 47. lpp. Pieejams: [https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=SWD\(2020\)115&lang=lv](https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=SWD(2020)115&lang=lv) [aplūkots 01.03.2022.].

¹³ European Commission. Directorate-General for Communications Networks, Content and Technology. *Ethics Guidelines for Trustworthy AI*. Brussels, 2019.

¹⁴ European Commission. Directorate-General for Communications Networks, Content and Technology. *Policy and Investment Recommendations for Trustworthy AI*. Brussels, 2019.

¹⁵ European Commission. Directorate-General for Communications Networks, Content and Technology. *Ethics Guidelines for Trustworthy AI*. Brussels, 2019, p. 14. Pieejams: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d3988569-0434-11ea-8c1f-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF> [aplūkots 01.03.2022.].

par mākslīgā intelekta vadītas sistēmas īstenoto lēmumu pieņemšanas metodiku.¹⁶ Turklāt ir pavisam saprotams, ka tas noteiktā daļā ir saistāms ar apsvērumiem par juridiskās atbildības piemērošanu mākslīgā intelekta vadītas sistēmas operatoram (vai operatoriem), kā to, piemēram, 2020. gada izskaņā Eiropas Parlaments ierosināja regulēt vienoti visā Eiropas Savienībā ar atsevišķiem izņēmumiem attiecībā uz tādām mākslīgā intelekta vadītām sistēmām, kas atbilstoši priekšlikuma noteikumiem nebūtu uzskatāmas par “augsta riska”.¹⁷

Tāpat arī Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) 2019. gadā publicētajā ieteikumu rakstā par “mākslīgo intelektu” tika atzīts, ka mākslīgā intelekta vadītām sistēmām (t. i., to darbībai) ir jābūt “pārredzamām un izskaidrojamām”. Citiem vārdiem, šajā OECD ieteikumu rakstā tika uzsvērts, ka mākslīgā intelekta vadītu sistēmu izstrādātājiem ir jānodrošina, ka iespējama tiesisko interešu aizskāruma gadījumā cietušajai personai ir jāspēj “[...] apstrīdēt tās darbības iznākumu [t. i., pieņemto lēmumu vai īstenoto rīcību – piebilde], pamatojoties uz vienkāršu un viegli saprotamu informāciju par faktoriem un loģiku, kas kalpoja par pamatu prognozei, ieteikumam vai lēmumam [kuru mākslīgā intelekta vadīta sistēma ir pieņēmusi – piebilde]”.¹⁸ Līdzīgi arī Eiropas Komisijas 2021. gadā izsludinātajā priekšlikumā regulai, ar kuru bija paredzēts noteikt saskaņotus noteikumus mākslīgā intelekta jomā visā Eiropas Savienībā,¹⁹ bija noteikts: “lai mazinātu nepārredzamību, kas dažas mākslīgā intelekta vadītas sistēmas padara fiziskām personām nesaprotamas vai pārāk sarežģītas, augsta riska²⁰ mākslīgā intelekta vadītām sistēmām būtu jānosaka noteikta pārredzamības pakāpe [...] lietotājiem būtu jāspēj interpretēt sistēmas iznākumus un tos atbilstoši izmantot.”²¹

Minēto nostāju attiecībā uz nepieciešamību nodrošināt mākslīgā intelekta vadītu sistēmu “caurredzamību” un “izskaidrojamību” atkārtoti ir apstiprinājusī Apvienoto

¹⁶ European Commission. Directorate-General for Communications Networks, Content and Technology. Ethics Guidelines for Trustworthy AI. Brussels, 2019, p. 18. Pieejams: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d3988569-0434-11ea-8c1f-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF> [aplūkots 01.03.2022.].

¹⁷ European Parliament. Report with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence: 2020/2014(INL). Brussels, 2020. Pieejams: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2020-0178_EN.html [aplūkots 01.03.2022.].

¹⁸ OECD Legal instruments. Recommendation for the Council on Artificial Intelligence: OECD/LEGAL/0449, 2019, article 1.3. Pieejams: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449> [aplūkots 01.03.2022.].

¹⁹ European Commission. Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council. Laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union legislative acts: COM(2021)206, Brussels, 2021. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0206> [aplūkots 01.03.2022.].

²⁰ Par “augsta riska” mākslīgā intelekta vadītu sistēmu cita starpā atzīstamas tādas sistēmas, kuras tiek pielietotas personu biometriskai identifikācijai, kritiskās infrastruktūras pārvaldībai un darbībai (piemēram, transports), piekļuves nodrošināšanai privātiem un sabiedriskajiem pakalpojumiem (piemēram, kredītriska izvērtējums) un citas. Sk. sīkāk: European Commission. Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council. Laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union legislative acts: COM(2021)206, Brussels, 2021, Annex III. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0206> [aplūkots 01.03.2022.].

²¹ Sk.: European Commission. Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council. Laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union legislative acts: COM(2021)206, Brussels, 2021, recital 47. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0206> [aplūkots 01.03.2022.].

Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācijas (UNESCO) Ģenerālās konferences 2021. gada izskaņā²² pieņemtā rekomendācija “par mākslīgā intelekta ētiku”,²³ kas ir uzskatāma par pirmo globālo vienošanos mākslīgā intelekta ētikas jomā. Kā tas izriet no attiecīgās rekomendācijas satura, tad “[...] spēja izsekot mākslīgā intelekta vadītas sistēmas lēmumu pieņemšanas metodikai un pārredzēt tās darbību ir uzskatāma kā fundamentāls priekšnoteikums, lai nodrošinātu cilvēktiesību, pamatbrīvību un ētikas principu ievērošanu, aizsardzību un turpmāku veicināšanu nākotnē [...] kā arī efektīvu nacionālo un starptautisko juridiskās atbildības režīmu piemērošanas iespējamību”.²⁴ Vērtējot UNESCO rekomendācijas saturu kopsakarā ar citiem Eiropas Savienības līmenī izsludinātiem priekšlikumiem par to, kādas prasības būtu nepieciešams izvirzīt mākslīgā intelekta vadītu sistēmu izstrādātājiem, atzīstams, ka tajos ir izdarīti pamatoti secinājumi par to, ka, neesot izsmeļošai informācijai par mākslīgā intelekta vadītas sistēmas darbību un lēmumu pieņemšanas metodoloģiju, var tikt būtiski aizskartas cilvēku tiesiskās intereses, kā arī iespējamība nodrošināt korektu un atbilstošu juridiskās atbildības piemērošanu gadījumā, ja mākslīgā intelekta vadītas sistēmas darbība ir rezultējusies ar kaitējuma nodarīšanu.

Tas savukārt ļauj atzīt, ka UNESCO rekomendācijas saturā ir ietverts universāls apstiprinājums tam, ka spēja “caurredzēt” un “izskaidrot” mākslīgā intelekta vadītas sistēmas darbību (t. i., spēt identificēt cēlonisko sakaru starp ievaddatu apstrādi un pieņemto lēmumu) ir uzskatāma par fundamentālu priekšnoteikumu šādu sistēmu ekspluatēšanas iespējamībai. Autora ieskatā teiktais iezīmē virzienu turpmāka regulējuma izstrādei, kas, piemēram, varētu izpausties kā jau konkrētā tiesību normā izteikts pienākums ikvienam mākslīgā intelekta vadītas sistēmas izstrādātājam vai tās operatoram nodrošināt mākslīgā intelekta vadītas sistēmas izskaidrojamību. Turklāt kopsakarā ar jau minētajiem apsvērumiem par mākslīgā intelekta vadītas sistēmas darbības “izskaidrojamības” saikni ar juridiskās atbildības piemērošanu norādāms, ka tādējādi arī turpmāk tiktu sekmēta iespējamība attīstīt Eiropas Parlamenta 2020. gada ziņojumā “Par mākslīgā intelekta vadītām sistēmām piemērojamo civiltiesiskās atbildības režīmu”²⁵ ietverto ieceri piemērot solidāro atbildību visiem mākslīgā intelekta vadītas sistēmas operatoriem, ievērojot noteiktus priekšnoteikumus piemērojamās atbildības savstarpējam sadalījumam.

Tā, piemēram, saskaņā ar šajā Eiropas Parlamenta ziņojumā noteikto vairāku mākslīgā intelekta vadītu sistēmu operatoru civiltiesiskās atbildības noteikšanas aspektā tika ierosināts, ka, izpildoties noteiktiem kritērijiem, būtu pieļaujama ne tikai mākslīgā intelekta vadītas sistēmas operatora atbildības “samazināšana”, bet arī iespējamība piemērot solidāro atbildību visiem mākslīgā intelekta vadītas sistēmas operatoriem, viņu savstarpējo regresa prasījumu apmēru padarot atkarīgu no tā,

²² UNESCO. General Conference. Report of the Social and Human Sciences Commission (SHS): 41C/73, 2021. Pieejams: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379920.page=14> [aplūkots 01.03.2022.].

²³ UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence, 2021. Pieejams: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380455> [aplūkots 01.03.2022.].

²⁴ UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence, 2021, para. 37. Pieejams: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380455> [aplūkots 01.03.2022.].

²⁵ European Parliament. Report with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence: 2020/2014(INL). Brussels, 2020. Pieejams: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2020-0178_EN.html [aplūkots 01.03.2022.].

kāda ir bijusi attiecīgā operatora “kontroles pakāpe”²⁶ – tas ir, operatora rīcība, kas ir ietekmējusi mākslīgā intelekta vadītas sistēmas darbību un tādējādi pakāpi, kādā operators ir pakļāvis trešās personas iespējamam riskam, kas saistīts ar mākslīgā intelekta sistēmas darbību un funkcijām.²⁷ Atliek iedomāties, cik apgrūtināši (vai pat neiespējami) būtu īstenot šādu pieeju, ja kontroli īstenojušā operatora vai kaitējumu cietušās personas rīcībā nebūtu pilnvērtīgas informācijas un izskaidrojuma par to, uz kādiem pamatiem un kādā kārtībā attiecīgā mākslīgā intelekta vadītā sistēma apstrādā informāciju, kas savukārt ir rezultējies ar konkrētu lēmumu. No tā savukārt secināms, ka, gadījumā ja turpmāka regulējuma izstrādē tiktu izdarīta atkāpe no iepriekš minētās prasības nodrošināt mākslīgā intelekta vadītu sistēmu “izskaidrojamību”, jau sākotnēji tiktu pieļauta iespējama pieredzēt ar attiecīgo jautājumu saistītas problēmsituācijas nākotnē. Tāpēc, lai arī šobrīd vēl joprojām norisinās iespējamā Eiropas Savienības regulējuma izstrāde attiecībā uz civiltiesiskās atbildības piemērošanu par mākslīgā intelekta vadītas sistēmas nodarītu kaitējumu, atzīstams, ka ar šajā referātā minēto tiesībpolitikas dokumentu starpniecību ir iezīmēts pietiekami skaidrs ietvars un galvenie pieturas punkti, kurus, iespējams, jau tuvākajā nākotnē būs pienākums ievērot ikvienam mākslīgā intelekta vadītas sistēmas izstrādātājam vai operatoram.

Vienlaikus bez ievēribas nevar atstāt to, ka, piemēram, nenodrošinot mākslīgā intelekta vadītas sistēmas “izskaidrojamību”, būtībā nevarētu sasniegt jau Eiropas Parlamenta 2020. gada ziņojumā “Par mākslīgā intelekta vadītām sistēmām piemērojamo civiltiesiskās atbildības režīmu” paredzēto ieceri nošķirt piemērojamās civiltiesiskās atbildības apmēru starp vairākiem mākslīgā intelekta vadītas sistēmas operatoriem, jo gluži vienkārši būtu apgrūtināši vai pat neiespējami iegūt informāciju par attiecīgās mākslīgā intelekta vadītas sistēmas īstenoto lēmumu pieņemšanas metodiku, tostarp iesaistītā operatora īstenoto “kontroles” pakāpi. Tomēr, lai arī tas nenozīmē, ka ar mākslīgā intelekta vadītas sistēmas nodarīto kaitējumu saistītajiem operatoriem būtu liegtas iespējas izmantot citus viņu rīcībā esošos pierādīšanas līdzekļus nolūkā ierobežot (vai izslēgt) tiem piemērojamo civiltiesisko atbildību par nodarīto kaitējumu individuāli (vai solidāri), atzīstams, ka šādu prasību neizvirzīšana, piemēram, augsta riska mākslīgā intelekta vadītām sistēmām, būtu uzskatāma par iespējamā regulējuma nepilnību un nevis pārspilējumu.

---

²⁶ Ar jēdzienu “kontrolē” tiek aptverta jebkura operatora rīcība, kas ietekmē mākslīgā intelekta vadītas sistēmas darbību un tādējādi pakāpi, kādā operators pakļauj trešās personas iespējamam riskam, kas saistīts ar mākslīgā intelekta vadītas sistēmas darbību un funkcijām; šāda rīcība varētu ietekmēt darbību jebkurā posmā, nosakot ievaddatus, izvaddatus vai rezultātus, vai izmainīt konkrētas funkcijas vai procesus mākslīgā intelekta vadītā sistēmā; pakāpe, kādā konkrētā rīcība šos mākslīgā intelekta vadītas sistēmas darbības aspektus nosaka, ir atkarīga no operatora ietekmes līmeņa uz risku, kas saistīts ar mākslīgā intelekta vadītas sistēmas darbību un funkcijām. Sikāk sk.: European Parliament. Report with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence: 2020/2014(INL). Brussels, 2020, Article 3 (g). Pieejams: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2020-0178_EN.html [aplūkots 01.03.2022.].

²⁷ European Parliament. Report with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence: 2020/2014(INL). Brussels, 2020, Recital 13. Pieejams: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2020-0178_EN.html [aplūkots 01.03.2022.].

Kopsavilkums

1. Mākslīgā intelekta vadītu sistēmu izstrādātājiem (un operatoriem) jānosaka juridiski saistošs pienākums nodrošināt mākslīgā intelekta vadītas sistēmas “izskaidrojamību”, lai mākslīgā intelekta vadītas sistēmas izstrādātājs un citas ieinteresētās personas varētu gūt nepārprotamu informāciju par mākslīgā intelekta vadītas sistēmas lēmumu pieņemšanas metodiku. Nav pieļaujama situācija, kurā pieejamā informācija par mākslīgā intelekta vadītas sistēmas prognozi, ieteikumu vai lēmumu aprobežojas vienīgi ar “gala” slēdzienu, kura pieņemšanas metodika pilnībā vai kādā daļā ir neizskaidrojama.
2. Prasība pēc mākslīgā intelekta vadītas sistēmas “izskaidrojamības” būtu attiecināma uz ikvienu mākslīgā intelekta vadītu sistēmu, kura ir izstrādāta un paredzēta pielietojumam stratēģiski svarīgās nozarēs, piemēram, transportā, medicīnā, enerģētikā u. c., tas ir, tādās nozarēs un pielietošanas veidos, kas pēc būtības ir saistāmi ar paaugstinātu bīstamību citām personām, un kuras darbības rezultātā var tikt aizskartas personu būtiskas tiesiskās intereses. Savukārt tādas mākslīgā intelekta vadītas sistēmas, kuras, lai arī ir izstrādātas un paredzētas konkrētas funkcijas izpildei, bet kuru darbībā nav konstatējama paaugstināta bīstamība citām personām un kuru darbība aprobežojas ar mazāk svarīgu lēmumu pieņemšanu, varētu noteiktā daļā nepakļaut prasībām pēc šādu sistēmu “izskaidrojamības”.

DIVPUSĒJA PRASĪBA LATVIJAS REPUBLIKAS CIVILPROCESA LIKUMĀ

ACTIO DUPLEX IN THE CIVIL PROCEDURE LAW OF THE REPUBLIC OF LATVIA

Ieva Čudina, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The Law of Civil Procedure of the Republic of Latvia contains the right of the plaintiff to bring an action and the right of the defendant to bring a counterclaim. The legal doctrine also distinguishes *actio duplex*, but the Civil Procedure Law of the Republic of Latvia does not regulate the procedure for submitting and hearing *actio duplex*. In legal doctrine, *actio duplex* is regarded as a claim which may be joined by the defendant without a counterclaim. The aim of the study is to examine the scope of *actio duplex*, its place in the Civil Procedure Law of the Republic of Latvia and find out how the concept of *actio duplex* harmonizes with the adversarial principle, the dispositive principle and the court's obligation to respect the limits of the claim.

Atslēgvārdi: civilprocess, prasība, pretprasība, divpusēja prasība, dispozitīvā princips

Keywords: civil procedure, claim, counterclaim, *actio duplex*, the dispositive principle

Ievads

Likuma “Par tiesu varu” 1. pantā noteikts, ka tiesu varu īsteno atbilstoši tiesiskuma principam un tiesnesis ir neatkarīgs un pakļauts tikai likumam.¹ Minētais saskan ar izpratni, ka tiesiskuma princips ietver tiesību virsvadību valsts varas realizācijā.²

Realizējot minēto principu praksē, nevar atstāt bez ievēribas Latvijas Republikas Satversmes³ (turpmāk – Satversme) 92. pantā ikvienam noteiktās tiesības aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā.

Satversmes tiesa ir atzinusi, ka jēdziens taisnīga tiesa nozīmē arī valstij pienākumu pieņemt procesuālās normas, atbilstoši kurām tiesa lietas izskatītu kārtībā, kas nodrošinātu šo lietu taisnīgu un objektīvu izspriešanu.⁴

¹ Par tiesu varu: LV likums. Pieņemts 15.12.1992. [17.12.2020. red.].

² Osipova S. Nācija, valoda, tiesiska valsts: ceļā uz rītdienu. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2020, 330.–331. lpp.

³ Latvijas Republikas Satversme. Latvijas Vēstnesis, 01.07.1993., Nr. 43. [01.01.2019. red.].

⁴ Satversmes tiesas 28.09.2016. spriedums lietā Nr. 2016-01-01, 9. punkts. Latvijas Vēstnesis, 30.09.2016., Nr. 190.

Attiecīgi, lai panāktu tiesiskuma principa un tiesību uz taisnīgu tiesu pilnvērtīgu ievērošanu un nodrošināšanu, tiesiskajam regulējumam jāsaturs tāds formulējums, lai lietas dalībniekiem, vērstoties tiesā, būtu gan izprotamas un izpildāmas likumā ietvertās prasības, gan pēc vērsšanās tiesā būtu nodrošināta iespēja gūt pārliecību par tiesas rīcības tiesiskumu, t. i., vai tiesas rīcība un pieņemtie nolēmumi atbilst tiesiskajam regulējumam. Trūkstot kādam no šiem elementiem, tiesiskuma princips nevar pilnvērtīgi tikt īstenots un tiesības uz taisnīgu tiesu nevar pilnvērtīgi tikt nodrošinātas.

Modernā tiesību zinātne jau ir norādījusi, ka princips *iura novit curia* vairs nenozīmē to, ka tiesa “zina” tiesības. Šis princips nozīmē to, ka tiesa dialoga ceļā “izlemj”, kas ir tiesības. Tāpēc minētais princips pareizāk skanētu šādi – *iura iudicat curia*.⁵

Pēc šāda principa ar Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 2021. gada 8. jūnija spriedumu lietā SKC-542/2021 noteikts, ka prasība par kopīpašuma izbeigšanu ir divpusēja prasība (*actio duplex*).⁶

Divpusējas prasības jēdziens Latvijas Republikas tiesībās nav definēts, un tās īss skaidrojums ir ietverts vienīgi Civillikuma Lietu tiesību daļas komentāros par kopīpašuma izbeigšanu.⁷

Šā raksta uzdevums ir koncentrēti aplūkot divpusējas prasības jēdziena tvērumu un vietu Latvijas Republikas Civilprocesa likumā⁸ (turpmāk – Civilprocesa likums).

1. Divpusēja prasība

1.1. No Civilprocesa likuma 1., 74. un 127.–131. panta izriet, ka tiesvedība tiek uzsākta ar prasītāja vienpusēji celtu prasību pret atbildētāju par savu aizskarto vai apstrīdēto civilo tiesību vai ar likumu aizsargāto interešu aizsardzību, pret ko atbildētājam ir tiesības aizstāvēties, ceļot iebildumus pret prasību vai ceļot pretprasību.

Vispārīgā kārtībā celtās prasības noraidīšanas gadījumā atbildētājs ar tiesas spriedumu neiegūst nekādas no prasības priekšmeta izrietošas tiesības. Savukārt divpusējas prasības gadījumā atbildētāja iebildumi pārsniedz Civilprocesa likuma 74. panta ceturtajā daļā paredzētās aizstāvības robežas pret prasītāja celto prasību, un ar tiesas spriedumu no prasītāja par labu atbildētājam var tikt piešķirtas kādas tiesības un pienākumi bez pretprasības celšanas, jo divpusējas prasības gadījumā abām pusēm ir līdzvērtīgs statuss, un abas puses vienlaikus faktiski iegūst gan prasītāja, gan atbildētāja statusu⁹, kā arī visām tiesvedībā iesaistītajām personām ir iespēja prasības priekšmeta tvērumā izvirzīt savus prasījumus pēc būtības.

⁵ Latvijas Republikas Satversmes 92. pants: tiesības uz taisnīgu tiesu. Satversmes tiesas judikatūra. Autoru kolektīvs. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2020, 4. lpp.

⁶ Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 08.06.2021. spriedums lietā Nr. C30434016, SKC-542/2021. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2021> [aplūkots 07.01.2022.].

⁷ Grūtups A., Kalniņš E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. 2. izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 277.–279. lpp.

⁸ Civilprocesa likums. Latvijas Vēstnesis, 03.11.1998., Nr. 326/330. [25.02.2022. red.].

⁹ Grūtups A., Kalniņš E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. 2. izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 277.–279. lpp.

Šādi divpusējas prasības tiek uzlūktas arī citviet: divpusējas prasības gadījumā tiesai izvērtēšanai nodotās tiesiskās attiecības nevar tikt izvērtētas, neietekmējot arī atbildētāja tiesisko stāvokli, un nav nozīmes tam, kura no strīdā iesaistītajām pusēm ir izvēlējusies pirmā vērsties tiesā;¹⁰ vienlaikus atbildētājs dispozivitātes principa realizācijas ietvaros var izvēlēties, kāda rakstura iebildumus pret prasību celt un vai celt.¹¹

Civilprocesa likumā nav noteikts regulējums tam, kuras prasības ir atzīstamas par divpusējām prasībām, kā arī nav noteikta kārtībā, kādā šādas prasības būtu iesniedzamas un izskatāmas tiesā.

Civilprocesa likuma 30.¹ nodaļā¹² regulēta tādu divpusēju prasību kā mantojuma dalīšana izskatīšana, taču regulējums nav vērst uz vispārīgu divpusēju prasību izskatīšanas kārtības noteikšanu.

Salīdzinot Šveices Civilprocesa kodeksa¹³ 87. pants paredz tiesības celt prasību par tiesisko attiecību grozīšanu, pieprasot konkrētu tiesību vai tiesisko attiecību izveidi, grozīšanu vai izbeigšanu. Tieši šīs prasības tiek vērtētas kā divpusējas prasības, lai gan vispārīgajos procesuālajos noteikumos par prasības veidiem Šveices Civilprocesa kodeksa 84.–90. pantā nav ietverti nekādi noteikumi par divpusējām prasībām. Tiesību doktrīnā, kas veltīta Šveices Konfederācijas (turpmāk – Šveices) civiltiesību izpētei, atzīts, ka divpusēju prasību regulējuma iztrūkums procesuālajās tiesību normās ir saistīts ar to, ka divpusējas prasības institūts un tiesības celt divpusēju prasību izriet no materiālajām tiesībām, tādējādi nav procesuālo tiesību institūts, un tāpēc procesuālās tiesības nesniedz atbildes uz jautājumiem, kādu ietekmi uz procesuālajām tiesībām rada materiālo tiesību īpatnības.¹⁴

Tā, piemēram, par divpusējām tiek atzītas šādas prasības:

- prasība par laulības šķiršanu saistībā ar laulības šķiršanas blakusprasījumiem, t. i., Šveices Civilprocesa kodeksa 292. panta pirmā daļa paredz tiesvedības turpināšanu saskaņā ar noteikumiem par laulības šķiršanu pēc kopīga lūguma, un Šveices Civilkodeksa¹⁵ 114. pantā norādītas tiesības gan uz laulības šķiršanas procesu pēc viena laulātā prasības, gan pēc prasības, kurai pēc tās celšanas tiesā pievienojas otrs laulātais;
- prasība par kopīpašuma izbeigšanu, ko regulē Šveices Civilkodeksa 651. panta otrā daļa, nosakot, ja kopīpašnieki nevar vienoties par sadalīšanas veidu, tiesa izdod rīkojumu par objekta fizisku sadalīšanu vai, ja tas nav iespējams, būtiski nesamazinot tā vērtību, par tā pārdošanu publiskā izsolē vai privātā izsolē starp kopīpašniekiem, t. i., prasība saskaņā ar šo pantu ir vēsta uz to, lai noteiktu kopīpašuma izbeigšanas veidu, kurā katrs kopīpašnieks var

¹⁰ Ammann D. Die Erbteilungsklage im schweizerischen Erbrecht. Zurich: Dike Verlag AG, 2020, 265.–267. lpp.

¹¹ Minnig Y., Prozessrechtliche Überlegungen zur antizipierten Abstandserklärung in Erbteilungsprozessen. Pieejams: https://www.ziv.unibe.ch/unibe/portal/fak_rechtswis/c_dep_private/ziv/content/e7688/e50302/e84414/e248082/e1031296/Minnig_ZZZ2019_Abstandserklaerung_ger.pdf. [aplūkots 27.03.2022.].

¹² Civilprocesa likuma komentāri. II daļa (29.–60.¹ nodaļa). Sagatavojis autoru kolektīvs prof. K. Torgāna un A. Laviņa zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 131.–163. lpp.

¹³ Šveices Civilprocesa kodekss. Pieejams: https://www.fedlex-admin-ch.translate.goog/eli/cc/2010/262/en?_x_tr_sl=de&_x_tr_tl=lv&_x_tr_hl=en-US&_x_tr_pto=op,sc [aplūkots 10.04.2022.].

¹⁴ Ammann D. Die Erbteilungsklage im schweizerischen Erbrecht. Zurich: Dike Verlag AG, 2020, 265.–267. lpp.

¹⁵ Šveices Civilkodekss. Pieejams: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/en#book_1/tit_1/chap_1/lvl_A/lvl_II_I [aplūkots 10.04.2022.].

iesniegt savus pieteikumus, neiesniedzot formālu pretprasību (tā sauktā divpusēja prasība jeb *actio duplex*)¹⁶;

- prasība par robežu noteikšanu, ko regulē Šveices Civillikodeksa 669. pants;
- mantojuma sadales prasība, ko regulē Šveices Civillikodeksa 604. panta pirmā daļa, paredzot, ka jebkurš mantinieks jebkurā laikā var pieprasīt, lai mantojums tiktu sadalīts, ja vien viņam vai viņai nav līgumā vai likumā noteikts pienākums palikt mantinieku kopības sastāvā.

Secīgi norāde, ka divpusēja prasība izriet no materiālajām tiesībām, neapzīmē to, ka materiālās tiesību normas regulē kārtību, kādā tiesā ceļama un izskatāma šāda prasība, bet gan tikai norāda uz lietu kategorijām, kurās materiālajās tiesību normās ietvertas prasības tiesības.

Šādi materiālajās tiesībās veikti ieraksti Šveices tiesu praksē un doktrīnā tiek atzīti par pamatu prasības ar šādiem prasības priekšmetiem uzskatīt par divpusējām prasībām, kas neuzliek par pienākumu iesniegt pretprasību un ko tiesa izskata, ņemot vērā iesniegtos pārējo lietas dalībnieku lūgumus.¹⁷

Novērtējot Latvijas Republikas Civillikumā¹⁸ (turpmāk – Civillikums) ietvertās materiālās tiesību normas, secināms, ka Civillikuma 182. pantā noteiktā tiesas prerogatīva noteikt saskarsmes tiesību izmantošanas kārtību, kā arī Civillikuma 1074. pantā noteiktās kopīpašnieka tiesības nepalikot kopīpašumā un Civillikuma 1075. pantā noteiktā tiesas prerogatīva noteikt kopīpašuma izbeigšanas veidu norāda uz šādu prasību divpusējo dabu.

Tāpat par divpusējām prasībām saskaņā ar Civillikuma 77., 89., 91. un 109. pantu ir uzskatāmas arī prasības par laulāto kopīgās mantas sadali, jo, lai noteiktu laulāto kopīgās mantas sastāvu, šo mantu nepieciešams nošķirt no katra laulātā atsevišķās mantas un atsevišķi iegūtās mantas, vienlaikus nosakot arī atsevišķās un atsevišķi iegūtās mantas sastāvu.¹⁹ Prasību par laulāto kopīgās mantas sadali neuzskatot par divpusēju prasību, veidojas tiesiska nenoteiktība situācijās, ja prasītāja prasība par mantas atzīšanu par laulāto kopīgo mantu tiek noraidīta, bet atbildētājs nav cēlis pretprasību par mantas atzīšanu par atbildētāja atsevišķo mantu.

Taču, tāpat kā Šveices tiesiskajā regulējumā, Latvijas Republikas nedz civiltiesiskais, nedz civilprocesuālais regulējums nedefinē divpusējas prasības jēdzienu un tvērumu, kā arī neparedz šādu lietu izskatīšanas kārtību.

1.2. Papildus secinātajam par to, kurās lietu kategorijās celtās prasības uzskatāmas par divpusējām prasībām, autores ieskatā nepieciešams izvērtēt, vai visas viena šāda priekšmeta prasības ir uzskatāmas par divpusējām prasībām.

Prasības pamatu veido apstākļi (juridiski fakti), uz kuriem prasītājs pamato savu prasījumu un kas jānorāda prasības pieteikumā, bet ne tiesību norma pati par sevi. Tiesai šie juridiskie fakti jāsaista ar tiesību normas hipotēzi par strīda pušu

¹⁶ Šveices Federālās Augstākās tiesas II Civiltiesību departamenta 14.10.2015. spriedums lietā Nr. 5A_174/2015. Pieejams: [https://www.bger.ch/ext/eurospider/live/de/php/aza/http/index.php?highlight_docid=aza%3A%2F%2F14-10-2015-5A_174-2015&lang=de&type=show_document&zooom=YES&\[aplūkots 10.04.2022.\]](https://www.bger.ch/ext/eurospider/live/de/php/aza/http/index.php?highlight_docid=aza%3A%2F%2F14-10-2015-5A_174-2015&lang=de&type=show_document&zooom=YES&[aplūkots 10.04.2022.]).

¹⁷ Rapold M., Ferrari-Visce R. Die Widerklage nach der Schweizerischen Zivilprozessordnung. Pieejams: <https://www.concordiabern.ch/wp-content/uploads/2018/08/Die-Widerklage-nach-der-Schweizerischen-Zivilprozessordnung.pdf> [aplūkots 10.04.2022.].

¹⁸ Civillikums: Latvijas Republikas likums. Valdības Vēstnesis, 20.02.1937., Nr. 41 [08.11.2021. red.].

¹⁹ Kalniņš E. Privāttiesību teorija un prakse. Raksti privāttiesībās. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 97. lpp.

materiāltiesiskās attiecības esamību, grozīšanos vai izbeigšanos (Civilprocesa likuma 128. panta otrās daļas 5. punkts).²⁰

Attiecīgi Civilprocesa likuma 192. pantā ietvertais tiesas pienākums ievērot prasījuma robežas divpusējas prasības gadījumā tulkojams plašāk un uzskatāms par pienākumu ievērot prasības priekšmeta robežas.²¹

Šveices tiesību doktrīnā ir atzīts, ka prasībai pašai par sevi nav divpusējas prasības juridiskas dabas; šāda daba izriet no veida, kādā prasītājs izvēlēties formulēt tiesai izvirzītos prasījumus, piemēram, prasītājam izvirzot prasījumu par konkrētu mantojuma sadales variantu, celtās prasības raksturs mainās, un atbildētājs var pretprasījumu izvirzīt tikai ar pretprasību.²² Tāpat arī atzīts, ja pušu tiesai izvirzītie prasījumi divpusējas prasības gadījumā ir saskaņoti, tad tie ir saistoši tiesai, bet, ja prasījumi nesakrīt, tad tiesa iegūst plašu rīcības brīvību.²³

No minētā secināms, ka materiālajās tiesībās nostiprinātā prasības divpusējā daba nav absolūta un tās izpausme civilprocesā atkarīga no prasītāja izdarītās izvēles prasību celt, to formulējot kā divpusēju prasību. Attiecīgi tiesas kompetence tiek paplašināta, iezīmējot civilprocesā objektīvās izmeklēšanas principa lomu tikai prasībās, kurās prasītājs savas pirms prasības celšanas stadijā piederējušās izvēles tiesības nodevis tiesai.

Piemēram, prasītājam nevēloties zaudēt īpašuma tiesības uz nekustamo īpašumu, bet lūdzot izbeigt kopīpašumu, veicot kopīpašuma reālu sadali, tiesai netiek nodots izvērtēt citu kopīpašuma izbeigšanas veida noteikšanu. Šādos apstākļos, piemērojot tādu kopīpašuma izbeigšanas veidu, kā rezultātā prasītājs zaudētu īpašuma tiesības uz nekustamo īpašumu, tiktu gan pārsniegtas prasījuma robežas, gan nepamatoti tiktu aizskartas prasītāja tiesības uz īpašumu, ko aizsargā Satversmes 105. pants.

Attiecīgi ir nošķiramas prasības, kad prasītājs, ceļot prasību, lūdz tiesai konkrētu kopīpašuma izbeigšanas, saskarsmes kārtības noteikšanas vai laulāto kopīgās mantas sadales veidu, no tām prasībām, kad prasība celta, tikai norādot prasības priekšmetu, bet konkrēta izbeigšanas, kārtības vai sadales veida noteikšana atstāta tiesas ziņā.

Izskatot šādu kategoriju lietas, jāņem vērā materiāltiesiskā situācija, ko prasītājs vēlas procesuāli īstenot; nav pamata uzskatīt, ka materiālās tiesību normas ierobežo prasītāja izvēles tiesības par tiesai izvirzāmajiem prasījumiem.²⁴

Civilprocesā nostiprināts dispozivitātes un sacīkstes princips. Ar dispozivitātes principu jeb prāvnieku personīgo autonomiju jāsaprot personīgās iniciatīvas tiesības un tiesības brīvi rīkoties ar dažādiem aizstāvēšanās līdzekļiem procesā.²⁵ Procesuālo

²⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 15.11.2006. spriedums lietā Nr. SKC-635. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/klasifikators-pec-lietu-kategorijam/civilprocesa-likums/b-dala-tiesvediba-pirmas-instancas-tiesa-127-40610-pants/ceturta-sadala-prasibas-tiesvediba-127-232pants/18nodala-prasibas-celšana-127-136pants> [aplūkots 27.03.2022.].

²¹ Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Sagatavojis autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 413. lpp.

²² Ammann D. Die Erbteilungsklage im schweizerischen Erbrecht. Zurich: Dike Verlag AG, 2020, 286., 306. lpp.

²³ Wolf S., Brazerol R. Grundsätze für die Vornahme der Erbteilung durch das Gericht. Pieejams: https://www.ziv.unibe.ch/ueber_uns/personen/personen_abt_prof_wolf/e248082/e762271/e766338/AJP2016Erbteilung_Wolf_Brazerol_ger.pdf [aplūkots 27.03.2022.].

²⁴ Ammann D. Die Erbteilungsklage im schweizerischen Erbrecht. Zurich: Dike Verlag AG, 2020, 214.–215. lpp.

²⁵ Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: Autora izdevums, 1933, 233.–234. lpp.

darbību izdarīšana vai neizdarīšana, tostarp prasības tiesības izmantošana, atkarīga vienīgi no puses subjektīviem ieskatiem.²⁶ Savukārt sacīkstes princips paredz, ka prāvnieku strīdīgās attiecības tiesa apspriež pēc tiem datiem, kurus puses iesniegušas tiesai, un vienīgi šie dati ir tiesai nepieciešamais procesuālais pierādījumu materiāls.²⁷ Tiesneša rīcība var būt saistīta tikai ar likumības principa ievērošanu vai pārkāpšanu.²⁸

Tikai prasības, kurās prasītājs nav norādījis konkrētu strīda risinājuma veidu, ir uzskatāmas par divpusējām prasībām, kuru ietvaros atbildētāja paustie pretprasījumi tiek ņemti vērā bez pretprasības celšanas, jo tikai tādās prasībās prasītājs ir nodevis tiesai izdarīt izvēli par konkrētā strīda atrisināšanas veidu.

Tieši šāda divpusējas prasības uzlūkošana autores ieskatā atbilst dispozitivitātes un sacīkstes principam, jo ļauj prasītājam izvēlēties, kādus un ar ko pierādītus prasījumus tiesai izvirzīt – vispārīgus, ļaujot tiesai noteikt atbilstošāko strīda risinājumu, vai konkrētus, citus risinājumus izslēdzošus prasījumus.

2. Pretprasības celšana divpusējā prasībā

Tā kā Civilprocesa likums nesatur norādes par divpusēju prasību, tad praksē atbildētāji, kas vēlas ne tikai iebilst pret celto prasību, bet līdz ar iebildumiem panākt sev vēl kādu citu labumu, ne tikai celtās prasības noraidīšanu, šobrīd izvēlas celt pretprasību, tādējādi izvirzot savus pretprasījumus.

Latvijas Republikas Senāta Civillietu departaments ar 2021. gada 8. jūnija spriedumu lietā SKC-542/2021²⁹ norādījis, ka, tā kā strīda priekšmets ir viens – kopīpašuma izbeigšana, uz ko arī vērstas prasītāja izvirzītais prasījums, tad jautājums par kopīpašuma sadales veidu atbilstoši Civillikuma 1075. pantam ir tiesas kompetencē un par patstāvīgu prasījumu nav uzskatāms. Tādējādi pretprasība par to pašu prasības priekšmetu ir pieņemta nepamatoti.

Pretprasība ir patstāvīga prasība, ko atbildētājs ceļ pret prasītāju uz prasītāja celtās prasības pamata ierosinātajā lietā, taču pretprasībai un prasītāja prasībai nav jābūt celtai uz viena priekšmeta, uz viena pamata, un tām nav jābūt vērstām uz viena mērķa sasniegšanu, iekams divpusēja prasība ietver vienu prasības priekšmetu un pamatu. Starp pretprasību un divpusējo prasību ir trīs galvenās atšķirības. Pirmkārt, materiālās tiesības ierobežo iespēju celt pretprasības divpusējā prasībā, un tikai šajās tiesiskajās attiecībās iesaistītās personas ir leģitimētas celt divpusēju prasību. Otrkārt, atšķirībā no pretprasības divpusējai prasībai ir viens prasības pamats, un atbildētāja pretprasījumi divpusējas prasības gadījumā vienmēr ir ierobežoti ar prasītāja noteikto prasības pamatu, savukārt pretprasības sasaisti ar celto prasību vairāk vieno

²⁶ Līcis A. Prasības tiesvedība un pierādījumi. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Mācību līdzeklis tiesību zinātņu studentiem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003, 55. lpp.

²⁷ Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: autora izdevums, 1933, 235. lpp.

²⁸ Ose D. Pierādīšanas institūta principi civilprocesā. Daugavpils Universitātes 54. starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. Daugavpils Universitāte. Akadēmiskais apgāds "Saule". 2013, 443.–448. lpp. Pieejams: https://dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/54konf_proceedings.pdf [aplūkots 07.01.2022.].

²⁹ Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 08.06.2021. spriedums lietā Nr. C30434016, SKC-542/2021. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2021> [aplūkots 07.01.2022.].

priekšrocība panākt atbildētāja prasījuma novērtēšanu vienā procesā ar prasītāja celto prasību, kurai atbildētājs iebilst, kas noved pie tiesvedības priekšmeta paplašināšanas. Pretprasības gadījumā atbildētājs sevi pozicionē kā pretprasītāju un ievieš tiesvedībā jaunu, no prasītāja galvenā prasījuma atšķirīgu, patstāvīgu prasības pamatu. Treškārt, divpusējas prasības gadījumā pušu tiesai izvērtēšanai nodotie prasījumi ir savstarpēji atkarīgi un tiem nav patstāvīga rakstura, turpretī lietās, kurās ir celta pretprasība, šādas savstarpējas atkarības iezīmes nav.³⁰

No minētā autore secina, ka divpusēja prasība ir nošķirama no pretprasības; divpusējas prasības tvērums pēc jēgas ir plašāks nekā vispārīgās prasības tvērums un civilprocesuāli ekonomiskāks nekā prasības un pretprasības tvērums vienā tiesvedībā.

Divpusēja prasība nav vērsta uz savstarpēju ieskaitu, un pušu izvirzītajiem prasījumiem ir viens prasības pamats. Divpusēja prasības un pretprasības kopīgā iezīme ir savstarpējs sakars un lietas ātrāka un pareizāka iztiesāšana. Būtiskākā atšķirība ir tā, ka ar pretprasības pieteikumu tiesvedībā tiek ieviests no pamatprasības atšķirīgs prasības pamats.³¹

Pretprasības celšanas tiesības un priekšnoteikumi ietverti Civilprocesa likuma 74. un 136. pantā, un pretprasību atteikt pieņemt var uz tiem pašiem pamatiem, kādi Civilprocesa likumā noregulēti attiecībā uz atteikumu pieņemt prasības pieteikumu, t. i., saskaņā ar Civilprocesa likuma 136. panta otrajā daļā noteikto, pretprasības pieņemšana izvērtējama arī saskaņā ar Civilprocesa likuma 132. pantu, kura pirmās daļas 4. punkts paredz, ka tiesnesis atsakās pieņemt prasības pieteikumu, ja tās pašas vai citas tiesas tiesvedībā ir lieta par strīdu starp tām pašām pusēm, par to pašu priekšmetu un uz tā paša pamata. Izņemot šo relatīvo nosacījumu³², citu pamatu pretprasības nepieņemšanai lietās, kas ierosināta uz divpusējas prasības pamata, Civilprocesa likuma 132. pants nesatur.

Attiecīgi, izvērtējot, vai, prasītājam ceļot divpusēju prasību, ir tiesiskajā regulējumā nostiprināts liegums atbildētājam celt pretprasību, ir izvērtējams jēdziena “par to pašu priekšmetu un uz tā paša pamata” tvērums.

Analizējot Civilprocesa likuma 132. panta pirmās daļas 4. punktā norādīto – par to pašu priekšmetu un uz tā paša pamata –, nevar bez ievēribas atstāt Civilprocesa likuma 132. panta pirmās daļas 5. punktā noteikto, ka tiesnesis atsakās pieņemt prasības pieteikumu, ja strīdā starp tām pašām pusēm, par to pašu priekšmetu un uz tā paša pamata ir likumīgā spēkā stājies tiesas spriedums vai lēmums izbeigt tiesvedību sakarā ar prasītāja atteikšanos no prasības vai pušu izlīguma apstiprināšanu.

Secīgi, ja divpusējā prasībā celt pretprasību liedz interpretācija, ka atbildētāja intereses jau nodrošina celtā divpusējā prasība, tad arī uz šādu atbildētāju, kas bija iesaistīts tiesvedībā ar prasītāju, kurš cēlis divpusēju prasību, attiecināms Civilprocesa likuma 132. panta pirmās daļas 5. punktā noteiktais, kas liedz celt jaunu prasību.

Minētajā saskatāmas pretrunas, jo Civilprocesa likuma 132. panta pirmās daļas 4. punkts nosaka pamatu tiesai atteikt pretprasības pieņemšanu lietās, kurās prasītājs cēlis divpusēju prasību, taču vienlaikus Civilprocesa likuma 132. panta pirmās daļas

³⁰ Ammann D. Die Erbteilungsklage im sweizerischen Erbrecht. Zurich: Dike Verlag AG, 2020, 268.–269., 276. lpp.

³¹ Ammann D. Die Erbteilungsklage im sweizerischen Erbrecht. Zurich: Dike Verlag AG, 2020, 286.–287. lpp.

³² Čakste K. Civilprocess. Rīga: SIA “Limited Company”, 2016, 78. lpp.

5. punkts nosaka pamatu tiesai atteikt pieņemt prasību, kas celta pēc tam, kad izbeigta tiesvedība, piemēram, sakarā ar to, ka prasītājs atteicies no prasības.

Civilprocesa likuma 136. panta un 132. panta pirmās daļas 4. un 5. punkta pašreizējā redakcija nepamatoti aizskar atbildētāja intereses, jo, prasītājam atsakoties no celtās divpusējās prasības, atbildētājam nav nodrošināta iespēja iestāties lietā prasītāja statusā un turpināt tiesvedību.

Gadījumā ja rodas pamats izbeigt tiesvedību divpusējas prasības lietā, tiesvedība tiek izbeigta pilnīgi visā lietā, taču lietās, kurās celta pretprasība, izbeidzot tiesvedību prasības daļā, tiesvedība turpinās pretprasības daļā, ņemot vērā tās patstāvīgo raksturu. Tāpat divpusējas prasības gadījumā nav piemērojama prasījumu izdalīšana atsevišķā tiesvedībā, šāda izdalīšana saskaņā ar Civilprocesa likuma 135. pantu ir iespējama pretprasības gadījumā.

Tā kā divpusēja prasība nepiešķir atbildētāja izvirzītajiem iebildumiem patstāvīgu raksturu, liedzot atbildētājam celt pretprasību, iezīmējas divpusējas prasības trūkums attiecībā uz atbildētāja interešu aizsardzību, jo, prasītājam atsaucot celto prasību, tiesiskajā regulējumā nav piešķirtas atbildētāja tiesības iestāties prasītāja vietā un turpināt sākto tiesvedību.

Lai nodrošinātu lietas taisnīgu izskatīšanu, Satversmes tiesas sniegtajā šā jēdziena tvērumā atbildētājam nav pamata liegt celt pretprasību lietās, kas ierosinātas uz prasītāja divpusējas prasības pamata, ja tāda ir atbildētāja izvēle.

Kopsavilkums

1. Divpusēja prasība nodrošina faktiskā strīda efektīvāku un pareizāku izšķiršanu, vienlaikus iezīmē civilprocesā objektīvās izmeklēšanas principa lomu.
2. Prasībai divpusējo dabu piešķir ne vien materiālajās tiesībās ietvertās prasītāja tiesības celt prasību tiesā par konkrēto prasības priekšmetu, bet galvenokārt prasītāja izdarītā izvēle par tiesai izvirzītajiem prasījumiem.
3. Prasītājam, izdarot izvēli sašaurināt tiesai izvirzītos prasījumus līdz konkrētam strīda risinājuma veidam, tiesai, nodrošinot tiesības uz taisnīgu tiesu, nav pamata paplašināt prasījuma robežas un uzlūkot šādu prasību kā divpusēju prasību.
4. Divpusējas prasības gadījumā liedzot atbildētājam celt pretprasību, tiek būtiski aizskartas atbildētāja tiesības.
5. Civilprocesa likumā ietvertais tiesas pienākums ievērot prasījuma robežas divpusējas prasības gadījumā tulkojams plašāk un uzskatāms par pienākumu ievērot prasības priekšmeta robežas.
6. Tiesiskuma nodrošināšanai nepieciešams regulējums divpusējas prasības iesniegšanai un izskatīšanai, jo divpusēja prasība disharmonē ar spēkā esošo sacīkstes principu, dispozivitātes principu un tiesas pienākumu ievērot prasījuma robežas.

IESKATS PERSONAS TIESĪBĀS CELT PRASĪBU PAR MATERIĀLTIESISKAJIEM PRASĪJUMIEM DAĻĀS

OVERVIEW OF A RIGHT OF THE PERSON TO BRING AN ACTION IN PARTS IN RESPECT OF THE SUBSTANTIVE CLAIMS

Reinis Odiņš

Summary

The author provides an insight into the right of a person to bring an action about a part of a substantive claim only by providing an overview of legal practices in Swiss and German legal systems, as well as by looking at the possible historical origins of the right of a person to enforce substantive claims in parts. An initial economic analysis of partial actions is also given by simulating a range of choices of a person using them, and thereby determining economical rationality of potential choices in cases when a person is acting in good or bad faith. The author is of the view that partial actions are a legal possibility under Latvian law.

Atslēgvārdi: civilprocess, dispozitivitāte, sacīkstes princips

Keywords: civil procedure, disposition, adversarial principle

Ievads

Latvijā tāpat kā citās modernās Eiropas valstīs civilprocesuālā prasības tiesvedība ir balstīta uz dispozitivitātes¹ un sacīkstes² principiem, ļaujot prasītājam īstenot savas tiesības tik lielā mērā, cik viņš to uzskata par nepieciešamu un vajadzīgu, un ar tādiem likumā noteiktiem līdzekļiem, kā viņš to uzskata par pareizu. Turklāt, ievērojot civilprocesuālās ekonomijas principu³, civilprocesu caurstrāvo princips, ka Civilprocesa likuma tiesību normu piemērošanai un civilprocesam vajadzētu būt efektīvam, proti, tādām, kas patērē pēc iespējas mazāk līdzekļu rezultāta sasniegšanai. Neraugoties uz iepriekš teikto, Latvijā pastāv tiesvedības ilguma un dārdzības problēmas.⁴

Kā viens no šo problēmu risinājumiem ārzemju tiesībās paredzētas tiesības prasītājam celt atsevišķu prasību par prasījuma daļu, ja prasījums ir dalāms, piemēram,

¹ Princips nav pozitīvizēts, taču izriet no likuma sistēmas kopumā.

² Civilprocesa likums: LV likums. Pieņemts: 14.10.1998. [25.02.2022.], 10. pants.

³ Likums "Par tiesu varu": LV likums. Pieņemts: 15.12.1992. [25.02.2022.], 28. pants.

⁴ Latvijas Republikas Senāts: Diskutē par lietu izskatīšanas termiņiem civillietās. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/jaunumi/par-notikumiem/diskute-par-lietu-izskatisanas-termiņiem-civillietas-10168?year=2020&month=08> [aplūkots 26.03.2022.].

Šveices Civilprocesa kodeksa (*Code de procédure civile suisse*) 86. pantā ir noteikts: “Par daļāmu prasījumu iespējams iesniegt prasību par daļu no prasījuma.”⁵ Šāds tiesību institūts samazinot izmaksas par vēršanos tiesā, jo ļauj ne tikai izmantot vienkāršotu procedūru mazākiem prasījumiem, bet arī maksāt mazāku nodevu.⁶ Tiesību ļaunprātīga izmantošana netiek uzskatīta par principiālu šķērslī tiesību institūtam, jo, piemēram, vienkāršota procedūras izmantošana nav tiesību ļaunprātīga izmantošana.⁷ Citās ģermāņu tiesību loka valstīs, piemēram, Vācijā, šādu risinājumu pazīst arī kā *Teilklage*. *Teilklage*, burtiski tulkojot, nozīmē “daļas prasība”.

Šā raksta mērķis ir noskaidrot šā tiesību institūta jēdziena saturu un sākt diskusiju par tā pastāvēšanas iespējamību Latvijas tiesībās. Mērķa sasniegšanai autors izmantos vēsturisko, tiesību salīdzinošo un tiesību ekonomisko analīzi. Ar vēsturisko metodi autors izpētīs pieejamās vēsturiskās ziņas par tiesību institūta ģenēzi un tā saturu. Vērā ņemama būtu starpkaru perioda Latvijas tiesu prakse, kurā lomu spēlēja Krievijas impērijas Senāta nolēmumi, kā arī Vācijas zemju avoti. Savukārt ar tiesību salīdzinošo metodi autors noskaidros, kāds saturs tiesību institūtam ir mūsdienu Šveicē un Vācijā. Tāpat šis iepriekš minētās valstis izvēlētas, jo tās, ievērojot to ietekmi uz Latvijas civiltiesībām, ir radnieciskas civilo un procesuālo tiesību izpratnē. Tiesību ekonomiskajā analizē autors izmantos ekonomikas zinātnes atziņas mikroekonomikas teorijā (pazīstama arī kā cenu teorija) un spēļu teorijā (*game theory*)⁸, lai analizētu tiesību institūtu no ekonomiskā viedokļa, noskaidrojot, kā labticīgas vai ļaunprātīgas personas varētu uzvesties un cik ekonomiski pamatota būtu uzvedība. Ar iepriekš minētajām metodēm autors analizēs iegūto informāciju un secinās, vai pastāv iespējama, ka mūsdienu Latvijas tiesībās var celt prasības par daļu no materiāltiesiskā prasījuma.

1. Ārzemju pieredze

Eiropas Tiesību institūta un UNIDROIT kopprojektā “Eiropas Civilprocesa paraugnoteikumi” skaidrots, ka Eiropas Savienības valstīs un arī citās Eiropas valstīs ir domstarpības jautājumā par to, vai prasības par daļu no prasījuma ir pieļaujamas.⁹ Projektā vērtētajās valstu tiesībās izšķiroši ir tas, cik liela nozīme ir prasības summai, nosakot valsts nodevu, un cik liberālas ir attieksmes principu interpretācijā.¹⁰

⁵ Code de procédure civile suisse (CPC) [Šveices Civilprocesa kodekss], Art. 86. Pieejams: <https://www.admin.ch/opc/fr/classified-compilation/20061121/index.html#a86> [aplūkots 26.03.2022.].

⁶ Guillaume Jeangros, Clarisse von Wunschein: L'action partielle – une carte stratégique souvent négligée. Pieejams: <https://fr.altenburger.ch/blog/partial-action-a-strategy-too-often-overlooked> [aplūkots 26.03.2022.].

⁷ Wagner P., Schmid M., Santschi B. Die Teilklage im vereinfachten Verfahren: ein Instrument zur risikoärmeren und schnelleren Durchsetzung von Forderungen aus Personenschäden. HAVE – Haftung und Versicherung. Zürich: Schulthess Juristische Medien AG, 2013, S. 327.

⁸ Cooter R., Ulen T. Law & Economics. 6th ed. Boston: Berkeley Law Books, 2016, p. 3.

⁹ ELI/UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure [Eiropas Civilprocesa paraugnoteikumi], pp. 85–86. Pieejams: https://www.europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/200925-eli-unidroit-rules-e.pdf [aplūkots 26.03.2022.].

¹⁰ Ibid.

Ievērojot iepriekš minēto, projektā ir pieļauts celt daļējas prasības, bet tikai tad, ja tās ir *offene Teilklage* jeb “atklātas prasības par daļu” gadījumā.¹¹

Šveicē tiesību institūts ir pozitīvizēts Šveices Federācijas Civilprocesa kodeksa (*Code de procédure civile suisse*) 86. pantā.¹² Turklāt, kā norādīts Šveices Civilprocesa kodeksa projekta anotācijā, šīs tiesības izriet no jau pieminētās dispozīcijas maksimas.¹³ Savukārt Vācijā prasījuma dalīšanas tiesību institūts (*Teilklage*) nav pozitīvizēts, bet tas izriet netieši no likuma, tostarp dispozīcijas maksimas (*Dispositionsmaxime*).¹⁴ Mūsdienā Latvijas tiesībās arī nav pozitīvizētas tiesību normas, kas tieši minētu prasības par daļu no prasījuma tiesību institūtu.

Dispozīcijas maksima pēc sava satura un būtības ir tas pats dispozitivitātes princips, jo saturs neatšķiras. Dispozīcijas maksima nozīmē to, ka puses nosaka strīda (prasības) priekšmetu, izmantojamās tiesību aizsardzības vai uzbrukšanas līdzekļus un tiesa nevar *ex officio* iejaukties pušu kompetencēs.¹⁵ Šķietami tā ir radniecīga savā izpaušmē materiālajās privātajās tiesībās valdošajam privātautonomijas principam. Prasījuma dalīšanas tiesību institūta kontekstā tas nozīmē, ka pusi nedrīkstētu piespiest tiesāties par visu sava prasījuma summu, ja tā izvēlējusies tiesāties tikai par daļu no šīs summas.

Gan Šveicē, gan Vācijā praksē tiek izšķirti vairāki prasību par dalītiem prasījumiem veidi, proti, *unechte Teilklage* (neīsta prasība par daļu no prasījuma), *verdeckte Teilklage* (slēpta prasība par daļu no prasījuma) un *offene Teilklage* (atklāta prasība par daļu no prasījuma). Atklāta prasība par daļu no prasījuma ir gadījumā, kad prasītājs tiesai un atbildētājam identificējami norādījis, ka viņa prasītā summa ir tikai daļa no viņam piederošā prasījuma un paliek neskartas tiesības vērsties tiesā par atlikušo prasījuma daļu.¹⁶ Pretstats atklātajai prasībai par daļu no prasījuma ir slēpta prasība par daļu no prasījuma (*verdeckte Teilklage*). Tādā gadījumā prasītājs nenorāda ne tiesai, ne atbildētājam, ka viņa prasības summa veido tikai daļu no viņam piemītošajām prasījuma tiesībām.¹⁷ Neīsta prasība par daļu no prasījuma (*unechte Teilklage*) ir tad, kad prasītājam no prasības pamata (faktiskajiem apstākļiem) izriet vairākas prasījuma tiesības un prasītājs izvēlas īstenot tikai vienu no šiem materiāltiesiskajiem prasījumiem.¹⁸

¹¹ ELI/UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure [Eiropas Civilprocesa paraugnoteikumi], pp. 85–86. Pieejams: https://www.europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/200925-eli-unidroit-rules-e.pdf [aplūkots 26.03.2022.].

¹² Code de procédure civile suisse [Šveices Civilprocesa kodekss], Art. 86. Pieejams: <https://www.admin.ch/opc/fr/classified-compilation/20061121/index.html#a86> [aplūkots 26.03.2022.].

¹³ Conseil fédéral Suisse [Šveices Federālās padomes] Message relatif au code de procédure civile suisse (CPC) [paziņojums saistībā ar Šveices Civilprocesa kodeksu (CPC)], p. 6900. Pieejams: <https://www.admin.ch/opc/fr/federal-gazette/2006/6841.pdf> [aplūkots 26.03.2022.].

¹⁴ Trommler S. Die Teilklage im Zivilprozess: Eine Untersuchung im Lichte der Prozesstaktik und der Verhaltensanforderungen in Prozesskostenhilfe und Rechtsschutzversicherung. Tübingen: Mohr Siebeck, 2018, S. 251.

¹⁵ Damrau J. Die Entwicklung einzelner Prozessmaximen seit der Reichszivilprozessordnung von 1877. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1975, S. 31–32.

¹⁶ Oberlandesgericht Stuttgart [Štutgartes apgabaltiesa] (16.07.2015. spriedums lietā Nr. 13 U 64/14, Rn. 2. Pieejams: <https://openjur.de/u/864149.html> [aplūkots 26.03.2022.].

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Bundesgericht [Šveices Federālās tiesas] 10.07.2019. spriedums lietā Nr. 4A_29/2019, Rn.2.4. Pieejams: https://www.bger.ch/ext/eurospider/live/de/php/aza/http/index.php?lang=de&type=show_document&highlight_docid=aza://10-07-2019-4A_29-2019 [aplūkots 26.03.2022.].

2. Vēsturisks ieskats

Pirmo reizi *Teilklage* jēdziens kā prasības veids atrodams 19. gadsimta juridiskajos tekstos. Tā žurnālā *Magazin für das Deutsche Recht der Gegenwart* tiek apspriests Vācijas Palīgsenāta (*Hilfsenat*) viedoklis: “[..] Ja tīra naudas prasījuma gadījumā kreditors, īstenojot savas tiesības, šo prasījumu sadala daļās, tad tie neatdalās no kopīgā tiesiskā pamata, taču iegūst patstāvīgumu [..].”¹⁹ Arī cits tā laika raksts, kurā apspriests spriedumu likumīgais spēks saistībā ar prasībām par daļu no materiāl-tiesiskā prasījuma, apliecina, ka jautājums bija zināms un tolaik jau aktuāls.²⁰ Tas savukārt netieši apliecina *Teilklage* kā tiesību institūta iespējamu pastāvēšanu vācu zemju tiesībās jau kopš 19. gadsimta.

Starpkaru perioda Latvijas Republikas Senāta Civilās kasācijas departamenta spriedumos atrodama atsaukšanās uz Krievijas impērijas Senāta praksi. Krievijas impērijas Senāta spriedumos ir minēta “razdroblenie iska” (*раздробление иска*) jeb “prasības skaldīšana” vai izteikšana mazākās vienībās, kas iespējams saistīta ar *Teilklage*.²¹ Prasības skaldīšana bija aizliegta nolūkā grozīt tiesas piekritību.²² Tolaik tas tika uzskatīts par Krievijas impērijas 1864. gada 20. novembra Civilprocesa nolikuma (*Устав гражданского судопроизводства*) 29. panta pirmās daļas pārkāpumu. Šajā pantā bija noteikts: “Miertiesnesim piekriņ: 1) prasības no personīgām saistībām, līgumiem un kustamu mantu par ne vairāk kā 500 rubļiem.”²³ Turklāt Krievijas impērijas Senāts ir norādījis prasības grozījumu kontekstā, ka, grozot prasību, to var samazināt saskaņā ar procesa nolikumu, bet samazināšana nedrīkst būt par iemeslu pirmatnējās prasības skaldīšanai ar nolūku nākotnē celt jaunu prasību par to daļu, par kādu samazināta jau izskatītā prasība, par kuru jau pieņemts galīgs nolēmums.²⁴

Latvijas Republikas starpkaru perioda Senāts arī tieši lietojis jēdzienu “prasības skaldīšana”. Starpkaru perioda Latvijas Senāts uzskatīja, ka prasības skaldīšana ir tad, kad prasītājs, ar nolūku grozīt piekritību, pēc viena un tā paša dokumenta ceļ dažādas prasības uz vienu un to pašu tiesību pamata, kuras izcēlušās vienā un tai

¹⁹ zu Osnabrück H. Kompensation gegenüber der Klage auf Teilzahlung, in: *Magazin für das Deutsche Recht der Gegenwart*, Hannover, 1888, Bd.8, Hrsg. Bödiker, Helwingsche Verlagsbuchhandlung, S. 236, 241.

²⁰ Schollmeyer F. Kritische Bemerkungen zur Lehre von dem Umfang der Rechtskraft bei Theilansprüchen, in: *Archiv für die civilistische Praxis*, 1890, 76. Bd., H. 3 (1890), S. 439–489. Pieejams: <https://www.jstor.org/stable/41039321> [aplūkots 26.03.2022.].

²¹ Гражданского кассационного_департамента Правительствующего сената [Krievijas valdošā Senāta civilā kasācijas departamenta spriedums] 22.01.1875. Nr. 61 un tur minētie spriedumi. Grām.: *Полный Сводъ Решения Гражданского кассационного департамента Правительствующего сената (начиная съ 1866 года)*. Сост. Л. М. Ротенберг. Екатеринбург: Типография Исааха Когана, 1912, с. 141.

²² Ibid.

²³ Судебные уставы 20 ноября 1864 года, с изложением рассуждений, на коих они основаны.: Ч. 1 – Устав гражданского судопроизводства [Krievijas Impērijas 1864. gada 20. novembra Tiesu nolikumi ar motīviem, uz kuriem tie balstīti. 1. daļa – Civilprocesa nolikums] изданные Государственной канцелярией. Санктпетербургъ: Въ Типографія Второго Отдѣления Е. И. В. Канцелярии, ст. 29, с. XXV.

²⁴ Гражданского кассационного_департамента Правительствующего сената [Krievijas valdošā Senāta civilā kasācijas departamenta] 03.04.1875. spriedums Nr. 343. Grām.: *Полный Сводъ Решения Гражданского кассационного департамента Правительствующего сената (начиная съ 1866 года)*. Сост. Л. М. Ротенберг. Екатеринбург: Типография Исааха Когана, 1912, с. 689.

pašā laikā, bet ne tad, kad prasības tiesības atklājušās dažādos laikos.²⁵ Senāts šo noteikumu saistījis ar piekritības un fiska interesēm, pamatojot aizliegumu samazināt prasības summu ar nolūku grozīt piekritību.²⁶ Vienlaikus jau divus gadus vēlāk Senāts arī norādījis, ka šīs intereses nav ņemamas vērā, ja abas lietas saskaņā ar likumu ir tikai piekritīgas miertiesnesim.²⁷ No iepriekš minētajiem starpkaru perioda Latvijas Republikas Senāta spriedumiem izriet, ka tiesību normas, kuras saturēja šādu prasības skaldīšanas aizliegumu, bija Latvijas Civilprocesa nolikuma 71. un 377. pants. Civilprocesa nolikuma 71. (55¹.) pantā bija noteikts: “Prasības summa noteicama 377. pantā norādītā kārtībā.”²⁸ Savukārt Civilprocesa nolikuma 377. pantā bija noteikts: “Prasības summa noteicama: 1) naudas prasībās – pēc kapitāla summas, pieskaitot prasāmos procentus līdz prasības celšanas dienai; [..]”²⁹ Kā redzams, šīs tiesību normu redakcijas pašas par sevi nesatur tiešu aizliegumu prasību par daļu no prasījuma celšanu un pēcāk atlikušās daļas izskatīšanu citā procesā. Līdz ar to šie iebildumi būtībā ir balstīti tiesību normu interpretācijā, kas izveidojusies atbilstoši tā laika izpratnei par civilprocesa darbību un uzbūvi.

Ņemot vērā iepriekš minēto, vēsturiski bija divi principiāli iebildumi pret prasījuma dališanu – piekritības noteikumu pārkāpums un fiska intereses. Zināms, ka mūsdienās likumā noteikts, ka valsts nodeva nav samaksa par pakalpojumu.³⁰ Turklāt šobrīd Latvijas tiesu sistēma civillietās ir organizēta atbilstoši “tīro” instanču sistēmai, kur pirmā instance vienmēr ir rajona (pilsētas) tiesa, apgabaltiesas – apelācijas instances tiesa, bet Augstākā tiesa – tikai kasācijas instance.³¹ Tāpēc šie principiālie iebildumi mūsdienās vairs nevar kalpot par iebildumu pamatu prasības “skaldīšanai”.

3. Ekonomiskais skatījums uz tiesību institūtu

Autors uzskata, ka daļēju atbildi uz jautājumu, kāda būtu personu rīcība, lietojot tiesību institūtu, sniedz problēmsituāciju ekonomiska analīze un simulēšana, izmantojot spēļu teoriju. Turklāt ievērojami šādi mikroekonomikas teorijas pieņēmumi:

- 1) resursu ierobežotība – ekonomiskie resursi katrā laika posmā ir ierobežotā daudzumā³²;

²⁵ Latvijas Republikas Senāta Civilās Kasācijas departamenta 1928. gada 25. oktobra spriedums Eduarda Legzdiņa prasībā pret A/S “Lini”. Senāta Civilā Kasācijas Departamenta spriedumi (1928.). Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1934, Nr. 7–8, 71. lpp.

²⁶ Latvijas Republikas Senāta Civilās kasācijas departamenta 1932. gada 23. novembra spriedums Nr. 2517 Reinvalda prasībā pret Rozentāls. Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā Kasācijas departamenta spriedumiem. IX sējums. Sastādījuši: Konradi F., Valters A. Rīga: Izdevniecība “Jūrists”, 1932, 177. lpp.

²⁷ Latvijas Republikas Senāta Civilās kasācijas departamenta 1934. gada 22. februāra spriedums Nr. 534 Pētersons prasībā pret Bundžu. Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā Kasācijas departamenta spriedumiem. X sējums. Sastādījuši: Konradi F., Valters A. Rīga: Izdevniecība “Jūrists”, 1934, 305. lpp.

²⁸ Civilprocesa nolikums. 1932. g. izdevums ar pārgrozījumiem un papildinājumiem. Zvēr. adv. K. Dzelziša redakcijā. Rīga: Izdevniecība “Dzīve un kultūra”, 1936, 17. lpp.

²⁹ Ibid., 74. lpp.

³⁰ Likums “Par nodokļiem un nodevām”: LV likums. Pieņemts: 02.02.1995. [25.02.2022.], 1. panta 2. punkts.

³¹ Latvijas Republikas Tieslietu ministrija: Pāreja uz “tīro instanču” tiesu sistēmu turpinās. Pieejams: <https://www.mk.gov.lv/lv/aktualitates/pareja-uz-tiro-instancu-tiesu-sistemu-turpinas> [aplūkots 26.03.2022.].

³² Nešpors V. Mikroekonomikas teorijas pamati. Rīga: RTU Izdevniecība, 2015, 13. lpp.

- 2) saimnieciskās darbības subjektam ierobežotu resursu apstākļos jāizvēlas, ko un cik ražot vai patērēt, kādus resursus un tehnoloģijas izmantot, lai sasniegtu maksimāli iespējamo efektu konkrētajos apstākļos, kas noved visu subjektu izvēles eventuāli līdz līdzsvara stāvoklim³³;
- 3) saimnieciskās darbības subjekti ir lielākoties racionāli³⁴;
- 4) visam ir noteiktas cenas, un subjekts nevar iegādāties visu, ko tas gribētu³⁵.

Runa ir tikai par daļēju atbildi uz jautājumu, jo empīriskajos pētījumos biheiviorālajā ekonomikā ir atklāts, ka cilvēki noteiktos apstākļos ir tendēti būt neracionāli.³⁶ Vienlaikus autors uzskata, ka nav iespējams arī absolūtizēt, ka visi cilvēki būtu racionāli vai neracionāli ikvienā situācijā, bet zinātniskā nolūkā tiek veikti vispārinājumi, lai atklātu likumsakarības premisu ietvaros. Individuāla situācija un individuālā subjekta rīcība ir izvērtējama atsevišķi.

Atbilstoši tiesību ekonomiskās analīzes doktrīnā ir atklāta likumsakarība, ka racionāls prasītājs iesniegs prasības pieteikumu, ja viņa prasības sagaidāmā vērtība (PSV) būs lielāka vai vienāda ar prasības sagatavošanas un iesniegšanas izmaksām (PSII), respektīvi, $PSV \geq PSII$.³⁷ Savukārt prasība netiks iesniegta, ja $PSV < PSII$.³⁸ Racionāls prasītājs izvērtēs ar sava jurista palīdzību prasības sagaidāmo vērtību (PSV), kas būs atkarīga no prasītāja jurista prognozēm par notikumu gaitu pēc prasības iesniegšanas un attiecīgo notikumu un nosacīti sagaidāmo ieguvumu nosacītajām varbūtībām.³⁹

Būtībā iepriekš minēto var izspēlēt izvēļu spēlē. Ievērojot konkrētā raksta kontekstu, autors piedāvā divas simulācijas: 1) ļaunprātīga prasība par daļu no materiāltiesiskā prasījuma 10 000 EUR vērtībā, sadalot 1 EUR prasībās; 2) labticīga prasība par daļu no materiāltiesiskā prasījuma, sadalot 10 000 prasījumu 2000 EUR prasības tiesvedībās. Prognozētā notikuma (uzvara, zaudējums vai izlīgums) iestāšanās procenti, kā arī ar notikumiem saistītās izmaksas tiek noteiktas nosacīti. Ievērojot spēļu teorijas principus, PSV tiek aprēķināta pēdējā, jo aprēķins tiek sākts ar pašu pēdējo prognozēto notikumu un tā sagaidāmo vērtību.⁴⁰ Visos gadījumos, izņemot PSV, aprēķins balstīts uz formulu: prognozētā notikuma varbūtība (P%) × iegūtā summa + (alternatīvā notikuma varbūtība procentos (P%) × iegūtā summa) – aplēstie izdevumi.

Ļaunprātīgā tiesību izmantošanas gadījumā, kad prasības summa ir 1 EUR, sagaidāmā prasības pieteikuma iesniegšanas summa ir 70 EUR un attiecīgi rakstveida pierādījumu sagatavošana 30 EUR, izdevumi pārsūdzībai 170 EUR, izdevumi pirmajā instancē 170 EUR, bet izlīguma izmaksas 100 EUR. Autors aprēķinājis:

- 1) sagaidāmā vērtība pārsūdzībai apelācijas instancē (PAI) = $10\% \times (1 \text{ EUR}) + 90\% \times (0 \text{ EUR}) - 170 \text{ EUR} = -169,99 \text{ EUR}$;
- 2) sagaidāmā vērtība tiesāšanās pirmajā instancē (TPI) = $50\% \times (1 \text{ EUR}) + 50\% \times (0 \text{ EUR}) - 170 \text{ EUR} = -169,50 \text{ EUR}$;

³³ Nešpors V. Mikroekonomikas teorijas pamati. Rīga: RTU Izdevniecība, 2015, 13. lpp.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid., 51. lpp.

³⁶ Cooter R., Ulen T. Law & Economics. 6th ed. Boston: Berkeley Law Books, 2016, p. 395.

³⁷ Ibid., p. 390.

³⁸ Ibid., p. 395.

³⁹ Ibid., p. 388.

⁴⁰ Ibid., p. 389.

- 3) sagaidāmā izlīguma vērtība (IS) = $30\% \times (0,5 \text{ EUR} - 100 \text{ EUR}) + 70\% \times (30 \text{ EUR}) = 20,85 \text{ EUR}$;
 prasības sagaidāmā vērtība (PSV) = $30\% \times (0,5 \text{ EUR} - 70 \text{ EUR} + 30 \text{ EUR}) + 70\% \times (20,85 \text{ EUR} - 30 \text{ EUR}) = -36,26 \text{ EUR}$.

Tātad ļaunprātīgais prāvnieks, kas izlēmis sadalīt savu prasījumu vairākās 1 EUR prasībās, katrā gadījumā rīkosies ekonomiski neracionāli, jo PSV ir negatīva. Turklāt, ja pieņemam, ka tas teorētiski tiktu darīts 10 000 reižu, tā būtu izteikti ekonomiski neracionāla rīcība. Tāpat jāņem vērā, ka šajā simulācijā netiek ņemts vērā apstāklis, ka šo darbību atkārtošana prasa noteiktu laiku, kas savukārt nozīmē iegūtās naudas vērtības samazinājumu nākotnē, proti, nav vēl diskontēta naudas vērtība nākotnē. Līdz ar to ļaunprātība racionālas personas gadījumā ir, visticamāk, izslēgta. Savukārt neracionālas personas gadījumā ļaunprātīga tiesību izmantošana nav izslēgta, līdz beigsies tās resursi.

Pievēršoties korektam tiesību institūta izmantošanas gadījumam, būtībā ir veicami tāda paša veida aprēķini kā iepriekš, bet ar citām aplēsēm par izdevumiem, jo palielinās valsts nodevas:

- 1) sagaidāmā vērtība pārsūdzībai apelācijas instancē (PAI) = $10\% \times (2000 \text{ EUR}) + 90\% \times (0 \text{ EUR}) - 600 \text{ EUR} = -400 \text{ EUR}$;
- 2) sagaidāmā vērtība tiesāšanās pirmajā instancē (TPI) = $50\% \times (2000 \text{ EUR}) + 50\% \times (0 \text{ EUR}) - 200 \text{ EUR} = 800 \text{ EUR}$;
- 3) sagaidāmā izlīguma vērtība (IS) = $30\% \times (1000 \text{ EUR} - 100 \text{ EUR}) + 70\% \times (30 \text{ EUR}) = 921 \text{ EUR}$;
- 4) prasības sagaidāmā vērtība (PSV) = $30\% \times (1000 \text{ EUR} - 300 \text{ EUR} + 70 \text{ EUR} + 30 \text{ EUR}) + 70\% \times (921 \text{ EUR} - 30 \text{ EUR}) = 640,80 \text{ EUR}$.

Ņemot vērā pozitīvo PSV vērtību, potenciālajam labticīgajam prāvniekam būs racionāli iesniegt un sagatavot prasības pieteikumu, jo tā iesniegšanas un sagatavošanas izmaksas ir mazākas par PSV, proti, $PSV > PSII$. Izvērtējot prasības pieteikuma sagatavošanas un iesniegšanas izmaksas kopsakarā ar mikroekonomikas teorijas resursu ierobežotības premisu, secināms, ka prasības par daļu no materiāltiesiskā prasījuma attiecīgajā laika posmā ir ekonomiski pamatotas, jo samazina daļu no iesniegšanas izmaksām, proti, valsts nodevu. Ja prasība tiktu iesniegta par 10 000 EUR, tad potenciālajam prasītājam būtu jāmaksā nodeva 612,35 EUR apmērā atbilstoši Civilprocesa likuma 34. panta pirmās daļas noteikumiem, turpretim nodeva 2000 EUR gadījumā ir 300 EUR. Turklāt jāērēķinās, ka, sasniedzot vienu spēkā stājušos spriedumu, palielinās psiholoģiskais spiediens uz pretinieku un līdz ar to iespēja panākt izlīgumu par atlikušo parāda summu. Tātad prasības par daļu no prasījuma ir ekonomiski racionāls scenārijs prasījuma tiesību īstenošanai, un ļaunprātīga šā tiesību institūta izmantošana ir ekonomiski neracionāla izvēle.

No tiesiskā viedokļa arī retie ļaunprātības gadījumi ir tiesiski pārvarami. Cīnīties ar ļaunprātību būtu iespējams divos veidos. Saskaņā ar Civilprocesa likuma 1. pantu veicot tiesību normu interpretāciju un atbildētājam ceļot negatīvu atzišanas prasību, lūdzot atzīt par neesošu visu materiāltiesisko prasījumu. Negatīvās atzišanas prasības saskaņā ar jaunāko Latvijas Republikas Satversmes tiesas judikatūru Latvijas civilprocesā ir pieļaujamas.⁴¹ Savukārt tiesai, ievērojot civilprocesa mērķi aizsargāt

⁴¹ Satversmes tiesas 30.12.2020. lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2020-08-01, 14. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2021, Nr. OP 2021/1.3.

individus, kas izlieto procesuālās tiesības labā ticībā, būtu jāapsver iespēja interpretēt Civilprocesa likuma 1. pantu, tādējādi liedzot ļaunprātīgam prāvniekam tiesību aizsardzību, jo viņam nav likumīgas intereses aizsargāt savas it kā aizskartās tiesības.

Kopsavilkums

1. Prasība par daļu no prasījuma (*Teilklage*) ir tikai gadījumos, kad persona ir cēlusi prasību par daļu no viņai piemītošās dalāmas prasījuma tiesības, kas izriet no viena prasības pamata.
2. Neista prasība par daļu no prasījuma ir tādā gadījumā, ja persona, kurai ir vairāki no viena prasības pamata izrietoši dažādi prasījumi, bet tā ir izvēlējusies panākt piespiedu izpildi tikai vienam no šiem prasījumiem prasības tiesvedības ceļā.
3. Prasības par daļu no prasījuma kā tiesību institūts, iespējams, bija pazīstams jau 19. gadsimta Vācijā.
4. Starpkaru perioda Latvijā prasījuma sadalīšana, ceļot prasības tiesā, netika uzskatīta par prettiesisku, ja ar to netika apieta ar likumu noteiktā piekritība konkrētai tiesai.
5. Mūsdienu Vācijā un Šveicē tiesības celt prasību par daļu no prasījuma izriet no dispozitivitātes un privātautonomijas principiem.
6. Nav izslēgta tiesību institūta pastāvēšana arī Latvijas tiesībās. Tāpat Vācijā un Šveicē, arī Latvijā ir pazīstami privātautonomijas un dispozitivitātes principi. Turklāt atšķirībā no starpkaru perioda mūsdienu Latvijā tiesu piekritība netiek noteikta pēc prasības summas, un valsts nodeva netiek uzskatīta par izdevumu segšanas avotu valsts tiesu pakalpojumiem. Līdz ar to tiesību institūta pastāvēšana lielā mērā atkarīga no izpratnes par dispozitivitātes un privātautonomijas principu saturu.
7. Labticīga prasības tiesvedība par daļu no prasījuma ir ekonomiski racionāls prasījuma tiesību īstenošanas scenārijs, bet ļaunprātīga šā tiesību institūta izmantošana ir ekonomiski neracionāla izvēle. Turklāt ļaunprātīga tiesāšanās ir potenciāli pārvarama, ceļot atzīšanas pretprasību par visa parāda nepastāvēšanu.

PRASĪJUMU TIESĪBU CESIJAS IZPRATNE UN AR TO SAISTĪTĀ PROBLEMĀTIKA

UNDERSTANDING CESSION OF RIGHT TO CLAIM AND ISSUES THEREOF

Edijs Brants, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktors

Summary

In this article, the author analyses a number of issues related to the understanding of cession of the right to claim. Firstly, the author analyses the prevailing view in Latvian legal doctrine and case law that cession transfers only the cedents' rights to cessionary, but not the cedents' obligations, in which respect the author provides a critique of this approach. Secondly, the author discusses the question of the permissibility of cession of non-monetary claims, noting that typically in practice cession serves monetary claims. Thirdly, the author addresses the issue of the legal consequences in cases where a contractual prohibition on assignment is breached or where the cedent alienates the same claim more than once. Fourthly, as the final issue in this article, the author explores the aspect of assignment of accessory claims.

Atslēgvārdi: prasījumu tiesība, cesija, “nenaudisks” prasījums, līgumisks cesijas aizliegums, akcesoro prasījumu nodošana

Keywords: the right to claim, cession, non-monetary claim, contractual prohibition of cession, transfer of accessory claims

1. Prasījumu tiesību cesijas izpratne – vai cesionāram pāriet tikai “kails” prasījums?

Latvijas privāttiesībās valda vispāratzīta tēze, ka prasījumu tiesību cesijas rezultātā cesionāram pāriet tikai cedenta tiesības (prasījumi), bet ne pēdējā pienākumi. Savukārt no līguma izrietošo tiesību un pienākumu komplekss nododams pārjaunojuma, nevis cesijas ceļā. Šī tēze kategoriskā formā tiek atbalstīta ne tikai mūsdienu tiesību doktrīnā,¹ bet arī Senāta judikatūrā.²

Tomēr, ja modelē konkrētas dzīves situācijas, tad varētu rasties pamatotas šaubas par šīs tēzes absolūto raksturu. Tā, piemēram, var iedomāties pielīgtu cedenta (sākotnējā kreditora) pienākumu sūtīt kreditora pretenzijas un atgādinājumus uz

¹ Torgāns K. Saistību tiesības. Otrās papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 131. lpp.

² Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 25. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-18/2012.

parādnieka līgumā norādīto adresi. Te varētu rasties jautājums – vai šāds pienākums nebūs cesionāram saistošs? Kā vēl vienu piemēru varētu minēt patērētāju kreditēšanas līgumus, kuros nereti tiek pielīgots aizdevēja (sākotnējā kreditora) pienākums pagarināt aizņēmēja (parādnieka) saistības izpildīšanas termiņu, iestājoties noteiktiem priekšnoteikumiem, piemēram, ja aizņēmējs konkrētā periodā ir pienācīgi pildījis savas no līguma izrietošās saistības. Un arī te varētu uzdot identisku jautājumu – vai šāds pienākums nebūs cesionāram saistošs?

Atgriežoties pie iepriekš minētās tēzes par prasījumu tiesību cesijas juridisko dabu, jāteic, ka šādas tēzes pamatojums pirmšķietami skaidri ietverts Civillikuma (CL) 1800. pantā, atbilstoši kuram “[...] uz cesionāru [...] pāriet tikai prasījuma tiesība, bet ne tā līgumiskā attiecība, no kuras šī tiesība izriet”. Attiecīgi, kā norādījis profesors Konstantīns Čakste, “[...] par cesijas priekšmetu nevar būt pienākumi. Tādēļ nevar cedēt, piemēram, līgumu, jo līgumā ietilpst gan kreditora prasījums, gan parādnieka pienākums”.³ Tā arī mūsdienu Senāts savā judikatūrā vairākkārt atzinis, ka “cesijas līgums ir konkrēta līguma izpildes jeb realizācijas forma, kas vērsta uz to, lai pārnestu pašu prasījumu, nevis līgumisko attiecību no cedenta uz cesionāru”.⁴

Minētā cesijas izpratne tiešā veidā saistāma ar CL iestrādāto t. s. “netiešās cesijas” koncepciju. Proti, kā norādījis profesors Vasilijs Sinaiskis, 19. gadsimta otrajā pusē pastāvēja divas teorijas: tiešā cesijas teorija un netiešās cesijas teorija.⁵ Saskaņā ar tiešās cesijas teoriju uz cesionāru pāriet pati saistība (tiesiska attiecība), savukārt atbilstoši netiešās cesijas teorijai pāriet tikai prasījuma tiesība jeb attiecīgās saistības izpildīšanas (realizācijas) tiesība.⁶ Šajā ziņā V. Sinaiskis paskaidroja, ka “pagājušā gadu simteņa [19. gadsimta – autora piebilde] otrā pusē galīgi uzvarējusi cesija, kā tiešā prasījumu tiesību atdošana (tieša cesija) [...] mūsu CL [šeit domāts Baltijas Vietējo civillikumu kopojums – autora piebilde], sekojot romiešu tiesībām, siki regulē cesijas institūtu [...], izprotot cesiju vienīgi kā prasījuma tiesību (netiešā cesija) [...] tālāknodošanu”.⁷ Jāatzīmē, ka viens no netiešās cesijas teorijas galvenajiem aizstāvjiem bija ievērojamais pandektists profesors Kristiāns Frīdrihs Milenbruhs,⁸ uz kura tēzēm samērā bieži atsaucies Baltijas Vietējo civillikumu kopojuma sastādītājs profesors Frīdrihs Georgs fon Bunge.⁹ Attiecīgi netiešās cesijas koncepcijas iestrādāšana CL izskaidro arī tās tiesību doktrīnas atziņas, kas paustas minētās cesijas izpratnes kontekstā. Tā, piemēram, V. Sinaiskis norādījis, ka cesionāram pēc būtības nav īsta

³ Čakste K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 159. lpp.

⁴ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 14. septembra spriedums lietā Nr. SKC-497/2012; sk. arī: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 30. decembra spriedums lietā Nr. SKC-346/2016; Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 2019. gada 27. maija spriedums lietā Nr. SKC-169/2019.

⁵ Синайский В. И. Основы гражданского права. В связи с частью III Свода узаконений, действующих в Латвии и Эстонии. Выпуск II. Рига: издание акц. о-ва Вальтерс и Рапа, 1926, с. 134.

⁶ Синайский В. И. Основы гражданского права. В связи с частью III Свода узаконений, действующих в Латвии и Эстонии. Выпуск II. Рига: издание акц. о-ва Вальтерс и Рапа, 1926, с. 134; sk. arī: Čakste K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 159. lpp.

⁷ Sinaiskis V. Saistību tiesību juridiskais raksturs. Jurists, 1936. gada 1. janvāris, Nr. 1, 2.

⁸ Синайский В. И. Основы гражданского права. В связи с частью III Свода узаконений, действующих в Латвии и Эстонии. Выпуск II. Рига: издание акц. о-ва Вальтерс и Рапа, 1926, с. 134; sk. arī: Čakste K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 159. lpp.

⁹ Сікакъ ск.: Нольде А. Е. Очерки по исторіи кодификаціи мѣстныхъ гражданскихъ законовъ при графѣ Сперанскомъ. Выпускъ II. Кодификація мѣстнаго права прибалтійскихъ губерній. С.-Петербургъ: Сенатская типографія, 1914.

kreditora, bet gan prasītāja statuss.¹⁰ CL zinātniskajā komentārā šajā ziņā precizēts: “Tomēr, lai cesionārs varētu pilnībā realizēt savas prasījuma tiesības, tad šo prasījuma tiesību ietvaros likums tam piešķir kreditora tiesības.”¹¹ Rezumējot tēze, ka ar cesiju pāriet tikai cedenta tiesības (prasījumi), bet ne no līguma izrietoši pienākumi, idejiski saskan ar CL iesakņojušo netiešās cesijas koncepciju, un šajā ziņā varētu šķist, ka par jebkādu cedenta pienākumu pāreju nevarētu būt ne runas.

Taču vienlaikus tiesību literatūrā atrodamas arī tādas atziņas, kas liek apšaubīt iepriekš minētās tēzes absolūto raksturu. Tā, piemēram, profesors Aleksandrs Būmanis šajā ziņā norādījis, ka cesionārs kā jaunais kreditors nokļūst tādā stāvoklī, kāds tas bija pirms cesijas attiecībā uz cedentu kā veco kreditoru.¹² Līdzīgi arī profesors Karls Erdmans atzīmēja, ka ar cesiju nepāriet tikai pats prasījums, bet gan visa tā juridiskā un faktiskā attiecība, kas pastāvēja cesijas brīdī. Attiecīgi prasījums pāriet cesijas brīdī pastāvošajā juridiskajā stāvoklī, ar visiem ierobežojumiem.¹³ Faktiski identiskas atziņas pārdis arī profesors Igors Tjutrumovs.¹⁴ Tomēr precīzākas norādes par to, ko saturiskā ziņā nozīmē šis nodotā prasījuma juridiskais stāvoklis, iepriekš minētie tiesību zinātnieki nav snieguši. Tiešāk šajā kontekstā izteicies vienīgi profesors Vladimirs Bukovskis: “Taču to apstākli, ka uz cesionāru pāriet tikai prasījuma tiesības, nedrīkst absolutizēt, jo cesionāru zināmā veidā saista arī cedenta līgumiskie pienākumi. [...] cedenta līgumiskie pienākumi cesionāru skart tikai tiktāl, ciktāl tie ir nepieciešami, lai realizētu līgumiskās prasījuma tiesības. Šā iemesla dēļ cesionāram ir jāreķinās ar visiem iebildumiem, kas izriet no līguma [...]”¹⁵ Šī V. Bukovska tēze citēta arī CL 1800. panta zinātniskajā komentārā.¹⁶ Autora ieskatā tā ir atbalstāma un precizējama šobrīd spēkā esošā CL 1800. panta kontekstā.

Šajā ziņā autors izvirza domu, ka pēc vispārējā principa ar cesiju pāriet ne tikai pats nododamais prasījums (tiesība prasīt konkrētas saistības izpildījumu), bet arī no šā prasījuma izpildes neatraujami saistītie cedenta kā sākotnējā kreditora blakus (sekundārie) pienākumi. Te uzsvars liekams uz blakus (sekundāro) pienākumu jēdzienu (sk. iepriekš modelētos piemērus). Nešaubīgi, ar cesiju uz cesionāru nepāriet cedenta primārais līgumiskais pienākums, proti, veikt līgumam raksturīgās pamatsaistības jeb galvenās saistības izpildījumu (izgatavot lietu, pārvadāt preces, sniegt pielīgto pakalpojumu u. tml.), jo šādu pienākumu pāreja nonāktu tiešā pretrunā ar CL 1800. pantā ietverto postulātu, ka ar cesiju nav nododama līgumiskā attiecība. Šādu sākotnējā kreditora pienākumu pāreja citai personai atbilstoši CL iespējama

¹⁰ Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats. Rīga: Tiesiskās informācijas centrs, 1996, 139. lpp.

¹¹ Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Civillikuma komentāri. Saistību tiesības. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 303. lpp.

¹² Būmanis A. Civiltiesības. Rīga: [b. i.], [b. g.], 73., 82. lpp.

¹³ Эрдман К. Обязательственное Право Губерний Прибалтийскихъ. [В. в.]: Издание почетного мирового судьи Ф. Э. Камкина, 1908, с. 212, 214.

¹⁴ Тютрюмов И. Гражданское право. Второе, исправленное и значительно дополненное издание. Тарту: Типография Г. Лаакманъ, 1927, с. 294.

¹⁵ Буковский В. (сост.) Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжениемъ 1912–1914 г.г. и съ разъяснениями) въ 2 томахъ. Т. II, содержащий Право требований. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1420.

¹⁶ Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Civillikuma komentāri. Saistību tiesības. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 295. lpp.

pārjaunojuma ceļā.¹⁷ Līdz ar to ir svarīgi akcentēt, ka katrā individuālajā prasījumu tiesību cesijas gadījumā būtu jāveic skrupuloza analīze par to, kuri cedenta pienākumi ir uzskatāmi, pirmkārt, par tādiem pienākumiem, kas neatraujami saistīti ar nododamo prasījumu, un, otrkārt, par blakus (sekundāriem) pienākumiem. Tikai tad, ja izpildās abi šie kritēriji, uz cesionāru pāriet attiecīgais cedenta no līguma izrietošais pienākums (pienākumi).

Ja tomēr uzskatītu par pamatotu līdzšinējo pieeju, kurai atbilstoši cesijas ceļā nododamas tikai cedenta tiesības, bet ne pienākumi (pat ne sekundārie), tad šādu cedenta blakus pienākumu nesaistošais raksturs cesionāram nozīmētu nepietiekami aizsargātas parādnieka likumiskās intereses (sk. iepriekš modelētos piemērus, kuros attiecīgo kreditora blakus pienākumu mērķis nepārprotami bija aizsargāt parādnieka intereses). Te jāpiebilst, ka CL 1808. pantā paredzētās parādnieka ierunas tiesības, visticamāk, nebūtu pietiekami efektīvas.

2. “Naudisku un “nenaudisku” prasījumu cesija

Otrs ar prasījumu tiesību cesiju saistīts jautājums, kam autors pievēršas šajā rakstā, ir “nenaudisku” prasījumu nodošanas pieļaujamība. Lai gan tipiski cesijas līgums tiek uzskatīts par “[...] palīglīgumu, [...] kurš pamatā aicināts apkalpot naudas prasījumus”¹⁸, tomēr darījumu praksē sastopami arī t. s. “nenaudisku” prasījumu cesijas gadījumi. Vienlaikus jāteic, ka mūsdienu tiesu praksē un tiesību literatūrā šis jautājums ir maz aplūkots, ko varētu skaidrot ar apsvērumu, ka šādu “nenaudisku” prasījumu cesija no praktiskā viedokļa līdz šim nav izrādījusies īpaši problemātiska. No mūsdienu Senāta prakses minams kāds piemērs, kurā šis jautājums aplūkots “garāmejot”: “[...] saskaņā ar Civillikuma 1798. un 1800. pantu var tikt cedētas vienīgi prasījuma tiesības, bet ne lietu tiesības, piemēram, īpašuma tiesības. Īpašuma iegūšana ar nodošanu prezumē tiesisku darījumu, ar kuru var tikt pārnesta īpašuma tiesība, bet nevis palīglīgums, kāds pēc būtības ir cesijas līgums [...] saskaņā ar Civillikuma 1798. un 1800. pantu cesijas līgums nav atzīstams par tiesisku pamatu, kas nodibina valdījumu un piešķir prasītājam īpašuma tiesības uz dzīvojamām mājām ar ieilgumu [...]”¹⁹

Starpkaru perioda tiesību doktrīnā šim jautājumam netieši pievērsies V. Sinaiskis, analizējot Krievijas Senāta praksi. Šajā ziņā tika norādīts uz Krievijas Senāta pieeju, kurai atbilstoši tika ļauts cedēt prasījumus, kas izriet no divpusējiem līgumiem (piemēram, prasījumi par īres un nomas maksas samaksu), tomēr vienlaikus netika pieļauta tādu prasījumu cesija kā nomāto telpu lietošanas tiesības, meža ciršanas tiesības u. c., norādot, ka pretējā gadījumā tiktu kaitēts parādnieka interesēm.²⁰ Savukārt, aplūkojot starpkaru perioda Latvijas Senāta praksi, vairākos nolēmumos

¹⁷ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 25. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-18/2012.

¹⁸ Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Civillikuma komentāri. Saistību tiesības. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 296. lpp.

¹⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 30. decembra spriedums lietā Nr. SKC-346/2016.

²⁰ Синайский В. И. Основы гражданского права. В связи с частью III Свода узаконений, действующих в Латвии и Эстонии. Выпуск II. Рига: издание акц. о-ва Вальтерс и Рапа, 1926, с. 137.

konstatējama tēze, ka “katrs prasījums, kas nav saistīts ar kontrahenta personu [..], var tikt cedēts, ja arī tas izrietētu no līguma un ja arī šis līgums būtu divpusīgs”.²¹ Tā, piemēram, kādā lietā Senāts norādīja: “ar visaugstāko rīkojumu Labdarības biedrībai uz strīdus zemes gabala ideālo pusi vēl nebija piešķirtas lietiskas tiesības, bet gan tikai prasījuma tiesības, un, proti, tiesība prasīt nodot viņas valdījumā zemes gabalu un tiesība prasīt zemes gabala korroborāciju uz viņas vārda zemes grāmatās. Šādas prasījuma tiesības varēja būt par cesijas priekšmetu.”²²

Sīkāku “nenaudisku” prasījumu cesijas pieļaujamības analīzi Senāts pauda kādā lietā, kurā cesionārs vēlējās iegūt īpašuma tiesības uz nekustamo īpašumu, kuru izsolē nosolīja cedents: “Ja, piemēram, pircējs ir cedējis savu prasījumu par pirktās mantas nodošanu, tad pārdevējs nevarētu atsaukties uz 3468., 3469. pantiem, jo no pārdevēja viedokļa ir pilnīgi irrelevants, vai viņš pārdoto mantu nodod A vai B; šinī gadījumā kreditora persona nespēlē nekādu lomu un prasījums paliek tāds pats, kādēļ arī 3468., 3469. panti šinī gadījumā nav piemērojami (prezumējot, protams, ka cedents savus pienākumus parādniekam ir izpildījis, vai ka šos pienākumus viņa vietā izpilda cesionārs, stājoties cedenta vietā). Par šādas cesijas pielaižamību izteikusies arī tiesu prakse un literatūra [..]. Ja tas tā, ka prasītājs var cedēt savu prasījumu par pirkšanas summas samaksu un pircējs savu prasījumu par mantas nodošanu, tad nevar būt šaubu par to, ka pie nekustamas mantas pārdošanas pircējs var arī cedēt savu prasījumu par formāla līguma noslēgšanu (pie labprātīgas pārdošanas) un par izsolē pārdotā īpašuma apstiprināšanu uz viņa vārda, jo abi šie prasījumi ir pilnīgi analogi prasījumam par mantas nodošanu pie kustamas mantas pārdošanas. [..] Nevar arī teikt, ka ar šo prasījumu cesiju uz jaunu kontrahentu pārietu visas līguma attiecības, jo ar pirkšanas summas samaksu un pirkuma objekta nodošanu šīs attiecības patiesībā ir izsmeltas un pēc tam kādas abpusīgas attiecības vairs vispār nepastāv, kādēļ 3476. p. nav pārkāpts.”²³

Autora ieskatā minētās starpkaru perioda Latvijas Senāta atziņas ir pamatotas, un šajā sakarā autors atbalsta tēzi, ka pēc vispārējā principa cedējami ir ne tikai “naudiski”²⁴, bet arī “nenaudiski” prasījumi, ciktāl šādu prasījumu nodošana nenonāk pretrunā vispārējiem likumiskajiem cesijas ierobežojumiem (CL 1799. pants²⁵). Vienlaikus šeit varētu rasties pamatots jautājums – ja atzīst par pieļaujamu cedēt arī “nenaudiskus” prasījumus, piemēram, prasījumu nodot lietu, kā šo parādnieka pienākumu ietekmētu apstākļi, ka jaunais kreditors atrodas citur, piemēram, pat citā valstī, salīdzinot ar sākotnējo kreditoru? Šajā ziņā Kopējā modeļa projektā (DCFR) ir paredzēta norma šādas situācijas risināšanai – DCFR III. – 5:117. panta otrā daļa noteic, ka, gadījumos ja cedētā tiesība attiecība uz “nenaudisku” saistību, kas izpildāma noteiktā vietā, tad cesionārs nav tiesīgs prasīt veikt šo izpildījumu

²¹ Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 1928. gada 26. oktobra spriedums Fišera prasībā pret Turzu.

²² Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta kopsēdes 1937. gada 4. marta spriedums Nr. 27 Ventspils ev. lut. baznīcas valdes prasībā pret Ventspils pilsētas pašvaldību.

²³ Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta Apvien. sap. 1933. gada 14. februāra spriedums Nr. 3.

²⁴ Izņemot tādus “naudiskus” prasījumus kā nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanas prasījums, jo tas ir cieši saistīts ar kreditora personu (Civillikuma 1799. pants).

²⁵ Civillikuma 1799. pants: “Izņēmumi no 1798. panta noteikuma ir: 1) visi prasījumi, kuru izlietošana, vai nu pēc līdzēju vienošanās vai pēc likuma, saistīta ar kreditora personu; 2) prasījumi, kuru saturs ar to izpildījumu kādai citai personai, bet nevis īstajam kreditoram, pilnīgi pārgrozītos.”

citur.²⁶ Pie līdzīga rezultāta varētu nonākt arī Latvijas privāttiesībās, piemērojot CL 1807. pantu: “Parādnieka stāvoklis ar cesiju nedrīkst pasliktināties [...]”, ar ko cita starpā saprot gadījumus, “kad sākotnējā kreditora nomaiņa ar jaunu neizdevīgi ietekmē parādnieku, darot tā stāvokli materiālā ziņā smagāku”.²⁷

3. Līgumiskā cesijas aizlieguma pārkāpšanas tiesiskās sekas, viena un tā paša prasījuma vairākkārtēja nodošana

Trešais šajā rakstā aplūkojamais jautājums saistīts ar līgumiskā cesijas aizlieguma (*pactum de non cedendo* – latīņu val.) pārkāpšanās tiesiskajām sekām. Piemēram, vai pretēji cedenta (sākotnējā kreditora) un parādnieka vienošanās faktam par līgumisko prasījumu nodošanas aizliegumu noslēgts cesijas līgums automātiski nozīmē to, ka šāda cesija uzskatāma par spēkā neesošu?

Aplūkojot Latvijas privāttiesībām radniecīgās tiesību sistēmas, jāteic, ka pastāv atšķirīgi risinājumi. Tā, piemēram, Vācijā atzīta pieeja, ka, gadījumā ja tiek pārkāpts līgumiskais cesijas aizliegums, tad šāda cesija ir uzskatāma par spēkā neesošu.²⁸ Vienlaikus tiesību doktrīnā norādīts, ka šāds cesijas līgums ir nevis absolūti, bet gan relatīvi (jeb pagaidām) spēkā neesošs,²⁹ ievērojot, ka parādnieks vēlāk var dot savu piekrišanu. Parādnieka piekrišanas gadījumā šāda cesija ir spēkā.³⁰ Savukārt Šveicē šāds cesijas līgums ir spēkā, ja cesionārs ir ieguvis prasījumu uz tāda parāda akta pamata, kurā šāds cesijas aizliegums nav minēts,³¹ tādējādi faktiski pasargājot labticīgu cesionāru. Turpretī Igaunijā pastāv princips, ka šādi līgumiskie cesijas ierobežojumi nav saistoši trešajām personām, vienlaikus atzīstot cedenta atbildību iepretim parādniekam par šāda pienākuma pārkāpšanu,³² līdz ar to faktiski atzīstot, ka šādi cesijas līgumi, kas noslēgti pretēji līgumiskajam cesijas aizliegumam, vienmēr ir spēkā esoši.

²⁶ DCFR III. – 5:117. panta otrā daļa angļu val.: “Where the assigned right relates to a non-monetary obligation to be performed at a particular place, the assignee may not require performance at any other place.” Pieejams: https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/2009_02_DCFR_OutlineEdition.pdf [aplūkots 22.03.2022.].

²⁷ Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Civillikuma komentāri. Saistību tiesības. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 307. lpp.

²⁸ Looschelders D. Schuldrecht. Allgemeiner Teil. 16., neu bearbeitete Aufl. Academia Iuris. Lehrbücher der Rechtswissenschaft. München: Verlag Franz Vahlen, 2018, S. 435.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ Šveices Saistību tiesību likuma 164. panta otrā daļa angļu val.: “The debtor may not object to the assignment on the grounds that it was excluded by agreement against any third party who acquires the claim in reliance on a written acknowledgement of debt in which there is no mention of any prohibition of assignment.” Pieejams: CC 220 (admin.ch) [aplūkots 22.03.2022.].

³² Igaunijas Saistību tiesību likuma 166. panta otrā daļa angļu val.: “Agreements concluded between an obligor and an obligee whereby assignment of the claim is precluded or the right to assign the claim is restricted have no effect against third parties”; 166. panta trešā daļa angļu val.: “The provisions of subsection (2) of this section shall not preclude or restrict the liability arising from agreements entered into between the original obligee and the obligor for violation of the prohibition to preclude or restrict the right to assign the claim. The person to whom the claim is assigned shall not be liable for violation of such agreement.” Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/506112013011/consolide> [aplūkots 22.03.2022.].

Latvijas tiesību doktrīnā,³³ atsaucoties uz V. Bukovski, pausta atziņa, ka cesija pretēji līgumā noteiktam aizliegumam nav spēkā. Autora ieskatā pastāv divas pieejas, kā pamatot šādas cesijas spēkā neesamību. Pirmā no tām būtu atsaukties uz vienu no CL noteiktajiem cesijas likumiskajiem ierobežojumiem, proti, CL 1799. panta 1. punktā paredzēto ierobežojumu: “[..] visi prasījumi, kuru izlietošana, vai nu pēc līdzēju vienošanās vai pēc likuma, saistīta ar kreditora personu.” Respektīvi, šeit varētu argumentēt, ka ar līgumisku cesijas aizliegumu puses ir vienojušās, ka šādi prasījumi ir saistīti ar kreditora (līdzēja) personu un tāpēc nav nododami tālāk trešajām personām.

Otrā pieeja būtu attiecināma uz atlīdzības cesijas gadījumiem. Proti, atlīdzības cesija pēc savas būtības ir pirkuma līgums (idejiski prasījuma kā bezķermeniskas lietas nodošana pret atlīdzību). Attiecīgi šeit varētu pamatot iespēju atsaukties uz CL 2005. un arī 2006. pantu. 2006. pants paredz atšķirīgas tiesiskās sekas atkarībā no tā, kuram no līdzējiem ir bijis zināms par to, ka pārdoto lietu nav bijis atļauts atsavināt: “Ja abām pusēm vai kaut arī vienīgi pircējam bijis zināms, ka pārdoto lietu nav bijis atļauts atsavināt, tad līgums nav spēkā. Bet ja tas bijis zināms tikai pārdevējam, tad līgums paliek spēkā un pārdevējam jāatlīdzina pircējam zaudējumi. Beidzot, ja tas nav bijis zināms nevienai pusei, tad līgums nav spēkā.” Secīgi CL 2006. panta piemērošanas gadījumā varētu nonākt pie tāda paša risinājuma, kāds ir Šveicē, proti, ka tiek aizsargāti labticīgi cesionāri, un šāda atlīdzības cesija (pirkuma līgums) tomēr ir spēkā esoša.

Savukārt, ja cesionārs ir bijis nelabticīgs, proti, viņš ir zinājis vai arī viņam vajadzējis zināt par šādu cesijas aizliegumu, vai arī izņēmuma gadījumā par šādu aizliegumu nav bijis zināms nedz cedentam, nedz cesionāram, tad varētu runāt par relatīvi spēkā neesošu cesiju, līdzīgi kā tas ir Vācijā, ievērojot, ka arī CL satur noteikumus par vēlāku apstiprinājumu.³⁴ Respektīvi, parādnieks var vēlāk piekrist šādai, sākotnēji neatļautai cesijai un padarīt to par spēkā esošu. Skaidrības labad jāatzīmē, ka šis princips par relatīvi spēkā neesošu cesiju būtu vienlīdz attiecināms arī uz bezatlīdzības cesiju un arī neatkarīgi no cesionāra labticīguma.

Līdz ar to Latvijas privāttiesībās tāda cesija, kas notikusi pretēji līgumiskam cesijas aizliegumam, pēc vispārējā principa ir relatīvi spēkā neesoša, ievērojot, ka parādnieks šādai sākotnēji neatļautai cesijai vēlāk var sniegt savu apstiprinājumu. Vienlaikus atlīdzības cesijas gadījumā autora ieskatā pastāv iespēja labticīgam cesionāram (t. i., cesionāram, kurš nezināja un kuram nevajadzēja zināt par līgumisko cesijas aizliegumu) atsaukties uz CL 2006. pantu un argumentēt, ka šāda cesija tomēr ir spēkā esoša neatkarīgi no tā, vai parādnieks sniedz vēlāku apstiprinājumu.

Noslēdzot šo raksta sadaļu, autors īsumā pievēršas arī jautājumam par viena un tā paša prasījuma vairākkārtēju nodošanu. Atšķirībā no iepriekšējā jautājuma par līgumiskā cesijas aizlieguma pārkāpšanu šajā jautājumā Latvijai radniecīgajās privāttiesību sistēmās pastāv visai vienota pieeja, proti, pirmā cesija ir spēkā, savukārt otrā (un visas pārējās) – nav. Vācijas privāttiesībās šī pieeja tiek saukta par prioritātes

³³ Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Civillikuma komentāri. Saistību tiesības. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 292. lpp.

³⁴ Civillikuma 1434. panta pirmā daļa: “Piekrišanu var dot nevien pirms attiecīgās darbības, bet arī tad, kad to uzsāk, un pat vēlāk; pēdējā gadījumā to sauc par apstiprinājumu.”

principu.³⁵ Līdzīga pieeja ir arī Igaunijā.³⁶ Šajā ziņā pandektists profesors Heinrihs Dernburgs norādījis, ka pirmajam cesionāram, kuram prasījums ir nodots, ir priekšroka (*prior tempore* – latīņu val.) – pat tad, ja, piemēram, otrs cesionārs ir paziņojis parādniekam par notikušo cesiju ātrāk. Tomēr, ja otrs cesionārs ir paguvjis saņemt izpildījumu no parādnieka, tad pirmais, tiesīgais cesionārs var šo samaksu atprasīt no otrā cesionāra, neiesaistot šajā procesā parādnieku.³⁷ Teiktais atbilst idejai par labticīga parādnieka pienācīgu aizsardzību cesijas gadījumā.

Iepriekš aprakstītā doma atbilst CL 2031. panta pirmajā daļā ietvertajam risinājumam: “Ja viena un tā pati kustama lieta pārdota atsevišķi diviem pircējiem, tad priekšroka ir tam no viņiem, kuram tā nodota, bet ja vēl neviens no viņiem šo lietu nevalda, tad tam, kurš pirmais noslēdzis pirkuma līgumu.” Domājams, šī CL norma noteikti būtu pēc analogijas piemērojama vismaz atlīdzības cesijas gadījumos, līdzīgi kā CL 2005. un 2006. pants jautājumā par līgumiskā cesijas aizlieguma pārkāpšanu.

4. Akcesoro prasījumu cesija

Ceturtais un šajā rakstā noslēdzošais jautājums attiecas uz akcesoro jeb blakus prasījumu cesiju. Šajā ziņā CL 1806. panta pirmā daļa satur principu, ka “cesionārs gan neiegūst ar cesiju vairāk un lielākas tiesības, nekā bijušas cedentam, bet pats prasījums pāriet uz viņu ar visām pie tā piederīgām un cesijas brīdī jau pastāvošām tiesībām, pat arī tad, ja tās būtu pamatotas uz personīgu labvēlību pret cedentu, ciktāl par tām nav tieši noteikts izņēmums no šā noteikuma”. Tātad CL runā par prasījumam piederīgo (un cesijas brīdī pastāvošo) tiesību pārejas prezumpciju, ievērojot, ka pantā seko piebilde “ciktāl par tām nav tieši noteikts izņēmums no šā noteikuma”. Jāatzīmē, ka norma uzsver “tieši noteiktu izņēmumu”, respektīvi, pusēm nepārprotami jāvienojas, ka ar cesiju uz cesionāru nepāriet ar galveno prasījumu saistītie blakus prasījumi. Šajā kontekstā A. Būmanis uzsvēris, ka ar cesiju pāriet visi blakus prasījumi, ja vien par pretējo nav *sevišķas* vienošanās.³⁸ Tā arī Vācijas tiesību doktrīnā atzīts: ja dispozitivitātes ceļā³⁹ ar cesijas līgumu izslēdz blakus prasījumu pāreju, tad tās izbeidzas.⁴⁰

DCFR III. – 5:115. pants noteic, ka ar cesiju pāriet visas akcesorās un prasījumu nodrošinošās, t. s. “drošības tiesības” (*security rights* – angļu val.). Šajā ziņā DCFR komentāros norādīts, ka cesionārs kā kreditors kļūst par jauno prasījuma tiesības turētāju, tāpēc tiek nodotas arī, piemēram, tiesības prasīt zaudējumu atlīdzināšanu,

³⁵ Looschelders D. Schuldrecht. Allgemeiner Teil. 16., neu bearbeitete Aufl. Academia Iuris. Lehrbücher der Rechtswissenschaft. München: Verlag Franz Vahlen, 2018, S. 436.

³⁶ Igaunijas Saistību tiesību likuma 164. panta trešā daļa angļu val.: “If an obligee assigns one and the same claim more than once, the earliest assignment is deemed to be valid.” Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/506112013011/consolide> [aplūkots 22.03.2022.].

³⁷ Дербургъ Г. Пандекты. Томъ второй. Выпускъ третій русскаго перевода. Обязательственное право. Третье русское издание. Москва: Печатня А. Снегиревой, 1911, с. 132.

³⁸ Būmanis A. Civiltiesības. Rīga: [b. i.], [b. g.], 82. lpp.

³⁹ Looschelders D. Schuldrecht. Allgemeiner Teil. 16., neu bearbeitete Aufl. Academia Iuris. Lehrbücher der Rechtswissenschaft. München: Verlag Franz Vahlen, 2018, S. 436.

⁴⁰ Jauernig O. (Begr.) Bürgerliches Gesetzbuch. Kommentar. 17. Aufl. München: Verlag C.H.Beck, 2018, S. 659; Looschelders D. Schuldrecht. Allgemeiner Teil. 16., neu bearbeitete Aufl. Academia Iuris. Lehrbücher der Rechtswissenschaft. München: Verlag Franz Vahlen, 2018, S. 436.

kavējuma procentus.⁴¹ Gadījumā ja tiek nodota tikai daļa no galvenā prasījuma, attiecībā uz blakus prasījumu pāreju tiek atzīts *pro rata* jeb proporcionālītātes princips.⁴²

Aprakstot ideju, kāpēc atsevišķās tiesību sistēmās ne tikai prezumptīvi, bet pat imperatīvi ar cesiju pāriet visas akcesorās tiesības, tiek norādīts apsvērums, ka pretējā gadījumā šīs akcesorās tiesības nevarēs realizēt nedz cedents (kuram nodotais galvenais prasījums vairs nepieder), nedz cesionārs.⁴³ Ar šādām akcesorām tiesībām tiek saprasti procenti,⁴⁴ līgumsods,⁴⁵ garantijas saistība,⁴⁶ ķīla,⁴⁷ hipotēka,⁴⁸ galvojums,⁴⁹ solidāra saistība,⁵⁰ zaudējumu atlīdzināšanas pienākums.⁵¹ Ne velti tiesību doktrīnā atzīts, ka akcesorās tiesības pēc galvenā prasījuma cesijas cedentam kļūst bezvērtīgas, tāpēc tās reizē ar galvenā prasījumu pāriet uz cesionāru.⁵² Tāpēc pastāv uzskats, ka akcesorās tiesības “stāv un krīt” ar galveno prasījumu, un secīgi šīs tiesības viena no otras nav šķiramas.⁵³ V. Bukovskis šajā kontekstā min jau romiešu tiesībās pazīstamo principu *accessorium sequitur suum principale* (latīņu val.).⁵⁴ Tā arī V. Sinaiskis norādījis, ka akcesoras tiesības “[.] nav patstāvīgi cedējamas. Tās var tālāk dot tikai kopā ar pamatdarījumu”.⁵⁵

Šeit jāatzīmē visnotaļ interesanta tēze attiecībā uz zaudējumu atlīdzināšanas pienākumu gadījumos, ja parādnieks pēc notikušas cesijas nepilda cedēto saistību. Šajā ziņā Vācijas civiltiesībās parādnieka civiltiesiskā atbildība iepretim cesionāram

⁴¹ Von Bar C., Clive E. (eds.). Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). New York: Oxford University Press, 2010, p. 1073.

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Sinaiskis V. Saistību tiesību juridiskais raksturs. Jurists, 1936. gada 1. janvāris, Nr. 1, 2.

⁴⁶ Jauernig O. (Begr.) Bürgerliches Gesetzbuch. Kommentar. 17. Aufl. München: Verlag C.H.Beck, 2018, S. 659; Looschelders D. Schuldrecht. Allgemeiner Teil. 16., neu bearbeitete Aufl. Academia Iuris. Lehrbücher der Rechtswissenschaft. München: Verlag Franz Vahlen, 2018, S. 436.

⁴⁷ Von Bar C., Clive E. (eds.). Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). New York: Oxford University Press, 2010, p. 1073; Буковский В. (сост.) Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжениемъ 1912–1914 г.г. и съ разъяснениями) въ 2 томахъ. Т. II, содержащий Право требований. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1434.

⁴⁸ Looschelders D. Schuldrecht. Allgemeiner Teil. 16., neu bearbeitete Aufl. Academia Iuris. Lehrbücher der Rechtswissenschaft. München: Verlag Franz Vahlen, 2018, S. 430–431, 436; Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats. Rīga: Tiesiskās informācijas centrs, 1996, 100. lpp.

⁴⁹ Kalniņš E. Paziņošana par notikušo cesiju juridiskā nozīme. Jurista Vārds, 07.07.2015., Nr. 26 (878).

⁵⁰ Буковский В. (сост.) Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжениемъ 1912–1914 г. и съ разъяснениями) въ 2 томахъ. Т. II, содержащий Право требований. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1434.

⁵¹ Von Bar C., Clive E. (eds.). Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). New York: Oxford University Press, 2010, p. 1073; Schulze R. (Schriftleitung) Bürgerliches Gesetzbuch. Handkommentar. 10. Aufl. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2019, S. 641.

⁵² Brox H., Walker W. D. Allgemeines Schuldrecht. 39. Auflage. München: C.H.BECK, 2015, S. 401.

⁵³ Medicus D., Lorenz S. Schuldrecht I. Allgemeiner Teil. Ein Studienbuch. 21., neu bearbeitete Auflage. München: C.H.BECK, 2015, S. 369.

⁵⁴ Буковский В. (сост.) Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжениемъ 1912–1914 г. и съ разъяснениями) въ 2 томахъ. Т. II, содержащий Право требований. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1436.

⁵⁵ Sinaiskis V. Saistību tiesību juridiskais raksturs. Jurists, 1936. gada 1. janvāris, Nr. 1, 2.

tiek aprobežota ar to hipotētisko kaitējuma apmēru, ko būtu cietis cedents.⁵⁶ Lai arī tuvāk nepaskaidrota, autors šo tēzi varētu skaidrot ar zaudējumu paredzamības principu, ievērojot, ka līgumtiesībās pēc vispārējā principa līdzējs atbild tikai par tiem zaudējumiem, kuri bija saprātīgi paredzami līguma noslēgšanas brīdī.⁵⁷ Attiecīgi varētu šķist pamatoti parādnieka iespējamo civiltiesisko atbildību ierobežot ar to zaudējumu apmēru, ko saprātīgā persona parādnieka vietā varētu paredzēt līguma noslēgšanas brīdī ar cedentu, ņemot vērā, ka cesionāram, iespējams, cedētās saistības neizpilde varētu radīt ievērojamākus zaudējumus nekā cedentam (parādnieka līgumpartnerim). Secīgi būtu netaisnīgi likt parādniekam atbildēt par tiem zaudējumiem, kas nebija paredzami līguma slēgšanas brīdī.

Akcesoro tiesību nodošanas kontekstā varētu rasties jautājums par to, kā izprotami CL 1806. panta pirmajā daļā ietvertie vārdi “cesijas brīdī jau pastāvošām tiesībām”. Šajā ziņā CL 1806. panta otrā daļa precizē, ka “vēl nenomaksātie prasījuma procenti, ja tie nav tieši pielikti, arī pāriet uz cesionāru”. Attiecīgi te varētu uzdot jautājumu, vai ar cesiju pāriet *tikai tās* akcesorās tiesības, kuras cesijas brīdī jau bija tiesīgs realizēt cedents (piemēram, prasīt līgumsoda samaksu par agrāk jau pieļautu saistības izpildes kavējumu), *vai arī tās* akcesorās tiesības, kuras cesionārs hipotētiski varētu realizēt vēlāk, t. i., ja pēc notikušas cesijas parādnieks, piemēram, pieļautu nokavējumu?

Šajā ziņā autors izvirza domu, ka atbilde ir apstiprinoša attiecībā uz abiem akcesoro tiesību veidiem. Proti, no vienas puses, kā norādīts CL zinātniskajā komentārā, var cedēt kavētas saistības.⁵⁸ No otras puses, tiesību doktrīnā atzīta iespēja cedēt arī tādas prasījumus, kuriem vēl nav iestājies termiņš.⁵⁹ To pieļauj arī CL 1798. pants: “Par cesijas priekšmetu var būt visādi prasījumi [...], starp tiem arī tādi, kuriem vēl nav iestājies termiņš [...]”. Kā norādīts CL zinātniskajā komentārā, “ja cesijas līgums noslēgts vēl pirms saistību izpildes termiņa iestāšanās, cesionārs savas prasījuma tiesības varēs realizēt tikai, iestājoties termiņam, jo ar cesiju netiek radīta jauna saistība; tāpat cesionārs neiegūst ar cesiju vairāk un lielākas tiesības, nekā bijušas cedentam (CL 1806. p.)”.⁶⁰ Autora ieskatā šīs atziņas ir tiešā veidā attiecināmas ne tikai uz galveno saistību, bet arī uz akcesorajām tiesībām.

Secīgi te varētu rasties papildu jautājums – ko tad īsti nozīmē CL 1806. panta pirmajā daļā ietvertie vārdi “cesijas brīdī *jau pastāvošām* tiesībām”, ja jau var cedēt gan tūlītēji realizējamās akcesoras tiesības, gan tādas akcesoras tiesības, kuras hipotētiski varētu rasties nākotnē pēc jau notikušas cesijas? Šajā ziņā trāpīgi izteicies Andris Grūtups: “Reizē ar cesiju uz cesionāru pāriet tikai jau pastāvošās pie prasījuma piederīgās tiesības. Tāpēc, piemēram, uz cesionāru nevar pāriet trešās personas solījums galvot

⁵⁶ Schulze R. (Schriftleitung) Bürgerliches Gesetzbuch. Handkommentar. 10. Aufl. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2019, S. 641.

⁵⁷ Civillikuma 1779.¹ pants: “Zaudējumu nodarītājs atbildina zaudējumus tādā apmērā, kādu varēja saprātīgi paredzēt darījuma noslēgšanas laikā kā neizpildīšanas sagaidāmās sekas, ja vien neizpildīšana nav notikusi ļauna nolūka vai rupjas neuzmanības dēļ.” Plašāk sk.: Brants E. Role of Foreseeability in Imposition of Civil Liability. Socrates. Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskās fakultātes elektroniskais juridisko zinātnisko rakstu žurnāls. Rīga: RSU, 2021, Nr. 2 (20), 268.–286. lpp.

⁵⁸ Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Civillikuma komentāri. Saistību tiesības. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 290. lpp.

⁵⁹ Torgāns K. Saistību tiesības. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 133. lpp.

⁶⁰ Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Civillikuma komentāri. Saistību tiesības. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 290. lpp.

par parādnieku, ja uz cesijas brīdi nav noslēgts galvojuma līgums. Tā kā iespējama galvojuma līgums nav noslēgts, tad šāda tiesība nav vēl noformēta un nepastāv.⁶¹

Savukārt CL 1806. panta otrā daļas kontekstā V. Bukovskis norādījis, ka šī norma – “vēl nenomaksātie procenti, ja tie nav tieši pielīgi, arī pāriet uz cesionāru” – nozīmē “pieņemumu, ka cedents, kurš ar pozitīvu atrunu nav atstājis sev tiesību uz procentiem, ir domājis tos cedēt cesionāram kopā ar kapitālu (galveno saistību)”.⁶² Līdz ar to CL 1806. panta otrā daļa noteikti nebūtu jāuztver kā izņēmuma gadījums, kad reizē ar galvenā prasījuma cesiju tomēr pāriet arī procenti (kas būtu maldīgs normas tulkojums, salīdzinot ar to, cik salīdzinoši neierobežoti cesijas gadījumā pāriet citas blakus tiesības), bet drīzāk kā piebilde, ka reizē ar galvenā prasījuma cesiju pāriet ne tikai tie procenti, kurus cesionārs nākotnē būs tiesīgs prasīt no parādnieka saistības ar cedētā prasījuma savlaicīgu neizpildi pret cesionāru, bet arī tie vēl nenomaksātie procenti, kuri parādniekam bija uzkrājušies jau pret cedentu vēl pirms galvenā prasījuma cesijas.

Tam ir loģisks izskaidrojums – ja ar cesiju pāriet vēl nenomaksātie procenti, kuri bija uzkrājušies attiecībā pret cedentu (piemēram, nokavējumu procentu gadījumā cedenta kapitāls bijis nepamatoti ilgi lietots), tad vēl jo vairāk pēc cesijas pāriet arī tie procenti, kurus cesionārs nākotnē būs tiesīgs prasīt no parādnieka saistības ar cedētā prasījuma savlaicīgu neizpildi pret cesionāru, jo tādā gadījumā tieši cesionāra kapitāls pēc cesijas tiks nepamatoti ilgi lietots, ja parādnieks, piemēram, arī pēc cesijas turpinās jau pret cedentu pieļautu nokavējumu.

Kopsavilkums

1. Pēc vispārējā principa ar cesiju pāriet ne tikai pats nododamais prasījums (tiesība prasīt konkrētas saistības izpildījumu), bet arī no šā prasījuma (tā izpildi) neatraujami saistītie cedenta kā sākotnējā kreditora blakus (sekundārie) pienākumi. Šajā ziņā autors nepiekrīt Latvijas tiesību doktrīnā un judikatūrā valdošajam kategoriskajam viedoklim, ka ar cesiju uz cesionāru pāriet tikai cedenta tiesības, bet ne pienākumi.
2. Iepriekš minētās tēzes kontekstā uzsvars liekams uz blakus (sekundāro) pienākumu jēdzienu. Nešaubīgi, ar cesiju uz cesionāru nepāriet cedenta primārais līgumiskais pienākums, proti, veikt līgumam raksturīgās pamatsaistības jeb galvenās saistības izpildījumu (izgatavot lietu, pārvadāt preces, sniegt pielīgto pakalpojumu u. tml.), jo šādu pienākumu pāreja nonāktu tiešā pretrunā ar Civillikuma 1800. pantā ietvertu postulātu, ka ar cesiju nav nododama līgumiskā attiecība. Šādu sākotnējā kreditora pienākumu pāreja citai personai atbilstoši Civillikumam iespējama pārjaunojuma ceļā.

⁶¹ Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Civillikuma komentāri. Saistību tiesības. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 306. lpp.

⁶² Буковский В. (сост.) Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжениемъ 1912–1914 г.г. и съ разъяснениями) въ 2 томахъ. Т. II, содержащий Право требований. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1436; Автору kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Civillikuma komentāri. Saistību tiesības. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 306.–307. lpp.

3. Attiecīgo katrā individuālajā prasījumu tiesību cesijas gadījumā būtu jāveic skrupuloza analīze par to, kuri cedenta pienākumi ir uzskatāmi, pirmkārt, par neatraujami saistītiem pienākumiem no nododamā prasījuma un, otrkārt, par blakus (sekundāriem) pienākumiem. Tikai tad, ja izpildās abi iepriekš minētie kritēriji, uz cesionāru pāriet attiecīgais no līguma izrietošais cedenta pienākums (pienākumi).
4. Pēc vispārējā principa cedējami ir ne tikai “naudiski”, bet arī “nenaudiski” prasījumi, ciktāl šādu prasījumu nodošana nenonāk pretrunā ar vispārējiem likumiskajiem cesijas ierobežojumiem.
5. Tāda cesija, kas notikusi pretēji līgumiskam cesijas aizliegumam, ir relatīvi spēkā neesoša, ievērojot, ka parādnieks šādai sākotnēji neatļautai cesijai vēlāk var sniegt savu apstiprinājumu. Vienlaikus atlīdzības cesijas gadījumā autora ieskatā pastāv iespēja labticīgam cesionāram (t. i., cesionāram, kurš nezināja un kuram nevajadzēja zināt par līgumisko cesijas aizliegumu) atsaukties uz Civillikuma 2006. pantu un argumentēt, ka šāda cesija tomēr ir spēkā esoša neatkarīgi no tā, vai parādnieks sniedz vēlāku apstiprinājumu.
6. Civillikuma cesijas regulējumā iestrādāta akcesoro tiesību nodošanas prezumpcija, proti, akcesorie prasījumi uz cesionāru nepāriet tikai tad, ja cedents ar cesionāru par to noteikti vienojas. Šādas īpašas vienošanās gadījumā cedenta akcesorās tiesības pēc cesijas izbeidzas, ievērojot, ka šādas akcesoras tiesības nevar eksistēt atrauti no galvenā prasījuma, kas attiecīgi tiek nodots cesionāram.

SEKCIJA

SATVERSMĒ GARANTĒTO
TIESĪBU AIZSARDZĪBAS
NODROŠINĀJUMS
KRIMINĀLLIKUMĀ

TIESISKĀS PAĻĀVĪBAS PRINCIPA NOZĪME KRIMINĀLTIESĪBU NORMU PIEMĒROŠANĀ

THE ROLE OF THE PRINCIPLE OF PROTECTION OF LEGITIMATE EXPECTATIONS IN APPLICATION OF CRIMINAL LAW

Māris Leja, *Dr. iur. cand.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

The publication examines the impact of the principle of the protection of legitimate expectations on the understanding of the legal concept of legal error in criminal law. It argues that the prevailing view in Latvian criminal law, according to which a legal error cannot affect criminal liability, does not apply, if the following two (cumulative) conditions are met:

- the person believed, as a result of erroneous information by a competent authority of the State, that he was acting lawfully, even though that conduct actually met all the elements of a criminal offence; and
- the person had a right to rely on this information.

Atslēgvārdi: juridiskā kļūda, tiesiskās paļāvības princips

Keywords: error of law, principle of the protection of legitimate expectations

Ievads

Laikā, kad autors studēja tiesību zinātnes, krimināltiesības pamatā tika mācītas kā no citām tiesību nozarēm pilnīgi nošķirta tiesību zinātne. Mijiedarbība ar citām nozarēm tikpat kā netika aplūkota. Šāda pieeja atstājusi būtisku ietekmi uz juridisko domāšanu juristu aprindās. Tāpat nevar noliegt, ka tas bremsējis krimināltiesību teorijas un prakses attīstību.

Autora ieskatā nav iespējams labi pārzināt mantisko noziedzīgo nodarījumu specifiku, ja tiesību piemērotājs neorientējas civiltiesībās un nezina, kā tās mijiedarbojas ar krimināltiesībām šajos noziedzīgajos nodarījumos.¹ Tāpat nav iespējams labi orientēties noziedzīgos nodarījumos pret pārvaldības kārtību un valsts institūciju dienestā, ja tiesību piemērotājs neorientējas administratīvo tiesību pamatjautājumos.²

¹ Sk. vairāk: Leja M. Krimināltiesību aktuālie jautājumi un to risinājumi Latvijā, Austrijā, Šveicē, Vācijā. Noziedzīga nodarījuma uzbūve, cēloņsakarība, vaina, krimināltiesību normu interpretācija un spēks laikā. I. daļa. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2019, 261.–263. lpp.

² Turpat, 263.–280. lpp.

Tas pats sakāms par konstitucionālajām tiesībām, kurām veltīta šī publikācija. Tajā apskatīts viens no konstitucionālo tiesību principiem – tiesiskās palāvēības princips un tā mijiedarbība ar juridiskās kļūdas tiesību institūtu krimināltiesībās.

1. Juridiskā kļūda (valdošais viedoklis)

Latvijas krimināltiesību teorijā juridiskā kļūda skaidrota kā personas nepareizs priekšstats par savas darbības vai bezdarbības (nodarījuma) tiesiskajām sekām – nodarījuma noziedzīgumu, kvalifikāciju vai piemērojamo sodu.³

Tīšos noziedzīgos nodarījumos šāda maldība ir pieļauta tad, ja persona apzinās visus apstākļus, kuriem jābūt aptvertiem ar nodomu, taču kļūdaini uzskata, ka:

- ir sodāma pēc cita Krimināllikuma (turpmāk – KL) panta;
- ir izdarījusi vienīgi administratīvu, disciplināru vai civiltiesisku pārkāpumu;
- šāda rīcība ir tiesiski atļauta (to neaizliedz nedz KL, nedz cits likums).

Saskaņā ar Latvijas krimināltiesībās valdošo viedokli juridiskā kļūda neietekmē nedz noziedzīgā nodarījuma tīšo raksturu,⁴ nedz kriminālatbildību.⁵ Atsaukšanās uz likuma (arī cita normatīva akta) nezināšanu personu no kriminālatbildības neatbrīvo.⁶

Arī Latvijas tiesas dažkārt atsaucas uz šo principu.

Šāda juridiskās kļūdas izpratne krimināltiesībās ir spējusi saglabāties līdz mūsdienām tikai tāpēc, ka nav saskatīta šā tiesību institūta saikne ar citām tiesību nozarēm, tostarp konstitucionālajām tiesībām.

Līdz ar to princips “likuma nezināšana neatbrīvo no atbildības” ir piemērots pat šādā situācijā: apsūdzētie pirms aizliegtās vielas iegādes un realizācijas mēģināja skaidrot iespējamo kriminālatbildības risku, saņemot no valsts kompetentās iestādes atbildi, ka konkrētā viela aizliegto vielu sarakstā nav iekļauta. Neraugoties uz to, apsūdzētie notiesāti par Krimināllikuma 253.¹ panta trešajā daļā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, piemērojot brīvības atņemšanu uz pieciem gadiem. Augstākā tiesa notiesājošo spriedumu atstāja negrozītu, atsaucoties uz principu “likuma nezināšana neatbrīvo no atbildības”.⁷

Detalizētāk šī lieta ir analizēta vienā no autora agrākajām publikācijām, secinot, ka kļūdainās informācijas dēļ pirmām kārtām ir apšaubāma subjektīvās puses (tieša nodoma) atzišana. Tomēr, pat ja pieņemtu, ka tiešs nodoms ir pierādīts un apsūdzētie pieļāvuši vienīgi juridisku kļūdu, rodas jautājums, vai pareizi ir tas, ka kompetentā iestāde izsniedz kļūdainu skaidrojumu un ne par ko neatbild, bet visa atbildība tiek uzlikta indivīdam.⁸

³ Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 190.–191. lpp.

⁴ Latvijas PSR Kriminālkodeksa komentāri. Dzenītis J., Niedre A. (zin. red.). Rīga: Avots, 1982, 46. lpp.

⁵ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 1. grāmata. Vispārīgā daļa. Rīga: firma “AFS”, 2003, 58. lpp.; Krastiņš U. 2014, 190.–191. lpp.; Rozenbergs J. Vainas institūts krimināltiesībās un tā nozīme noziedzīgu nodarījumu kvalifikācijā. Promocijas darbs. Rīga, 2012, 146. lpp.; Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Pirmā daļa (I–VIII)² nodaļa. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 69. lpp.

⁶ Krastiņš U. Vaina noziedzīgos nodarījumos ar saliktu sastāvu. Jurista Vārds, 2011, Nr. 29.

⁷ Augstākās tiesas 26.06.2015. lēmums lietā SKK-169/15. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 04.01.2022.].

⁸ Leja M. Juridiskās kļūdas tiesiskās sekas krimināltiesībās. Jurista Vārds, 2018, Nr. 2.

Autors uzskata, ka nav šaubu par to, ka juridiska kļūda nevar atstāt būtisku ietekmi uz kriminālatbildību, ja persona savu rīcību novērtē kā prettiesisku, kļūdoties vienīgi par juridisko kvalifikāciju pēc KL vai maldīgi domājot, ka ir izdarīts vienīgi administratīvs, disciplinārs vai civiltiesisks pārkāpums. Prettiesiskuma apzināšanās ir pietiekams iemesls, lai pārlicinātos par plānotās rīcības juridiskajām sekām un atturētos no tās, ja rīcība patiešām ir aizliegta. Tomēr šie gadījumi būtiski atšķiras no tiem, kuros persona savu rīcību maldīgi uzskata par tiesisku, kā tas, visticamāk, bija arī iepriekš minētajā piemērā.

Krimināltiesību kodola ietvaros, pie kura pieskaitāmas normas, kas aizsargā personas dzīvību, fizisko integritāti, brīvību, īpašumu u. tml., šāda maldība, kad persona kļūdaini savu rīcību uzskata par tiesisku, iespējama reti.⁹

Daudz biežāk šāda maldība iespējama attiecībā uz normām, kurās iekļauti formāla sastāva noziedzīgi nodarījumi ar zemu kaitīguma pakāpi, vai normām, kuru sodīšanas pamatā nav vispāratzītas morāles normas vai rīcības bīstamība, bet gan lietderības apsvērumi.

Šāds maldīgs priekšstats var rasties, ne tikai personīgi veicot tiesiskās situācijas novērtējumu, bet arī saņemot kļūdainu juridisku konsultāciju vai kompetentas iestādes uzziņu.

2. Sodīšanas paredzamība un tiesiskās paļāvības princips

Autora ieskatā, piemērojot Latvijas tiesisko regulējumu, viens no pamatiem personas atbrīvošanai no kriminālatbildības, ja kompetentas iestādes kļūdainas informācijas dēļ viņa uzskatīja, ka rikojas tiesiski, lai gan faktiski rīcība atbilst visām noziedzīga nodarījuma pazīmēm, ir tiesiskās paļāvības princips.

Šā principa kontekstā bija skatāma arī iepriekš minētā lieta par narkotisko vielu neatļautu realizāciju.

Saskaņā ar Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) viedokli sodīšanas paredzamība jānovērtē no notiesātās personas viedokļa inkriminētā nodarījuma izdarīšanas laikā.¹⁰ Šajā ziņā ir pietiekami, ja indivīds no attiecīgās normas formulējuma vai nepieciešamības gadījumā ar tiesas sniegtās interpretācijas palīdzību var secināt, kāda rīcība veidos viņa atbildību.¹¹ Paredzamības princips netiek pārkāpts arī tad, ja, ievērojot konkrētos apstākļus, personai nepieciešams vērsties pēc juridiska padoma, izzinot rīcības iespējamās tiesiskās sekas.¹² Tomēr nebūtu konsekventi, no

⁹ Steininger E. Strafrecht. Allgemeiner Teil: Eine Einführung. Grundlagen. Das vollendete vorsätzliche Erfolgsdelikt. Band 1. Wien: Linde Verlag, 2013, S. 342.

¹⁰ ECT 21.10.2013. spriedums lietā *Del Rio Prada v. Spain*, 115. punkts. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-127697> [aplūkots 20.12.2021.].

¹¹ ECT 25.05.1993. spriedums lietā *Kokkinakis v. Greece*, 52. punkts. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57827> [aplūkots 06.02.2022.]. ECT 18.07.2013. spriedums lietā *Mactouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina*, 66. punkts. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122716> [aplūkots 06.02.2022.].

¹² ECT 15.11.1996. spriedums lietā *Cantoni v. France*, 35.–36. punkts. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58068> [aplūkots 06.02.2022.]. ECT 25.07.2013. spriedums lietā *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*, 779. punkts. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122697> [aplūkots 06.02.2022.]. Personām, kas veic profesionālu darbību, izpildot savus profesionālos pienākumus, jārikojas ar lielu piesardzību. Ir sagaidāms, ka viņas īpaši rūpīgi novērtēs riskus, kas saistīti ar šāda veida darbībām. ECT 17.05.2010. spriedums lietā *Kononov v. Latvia*, 235. punkts. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98669> [aplūkots 20.12.2021.].

vienas puses, prasīt pieejamu un paredzamu juridisko pamatu un, no otras puses, pieļaut, ka persona tiek atzīta par “vainīgu” un “sodīta”, neraugoties uz to, ka viņa nevarēja izzināt krimināllikuma normas neizbēgamas (nenovēršamas) kļūdas dēļ, par ko viņu nekādā veidā nevar vainot.¹³

ECT judikatūra, saskaņā ar kuru sodīšanas paredzamības princips netiek pār-
kāpts arī tad, ja personai nepieciešams juridisks padoms, aktualizē jautājumu, kur
indivīds var vērsties pēc šāda padoma. ECT nav devusi izsmeļošu uzskaitījumu.

Nenoliedzami tās ir kompetentās valsts iestādes.

Atsaucoties uz ECT judikatūru, arī Satversmes tiesa atzinusi, ka tiesību norma
var būt pietiekami skaidra un paredzama arī tad, ja personai šīs normas tvēruma
noskaidrošanai nepieciešama atbilstoša juridiskā palīdzība.¹⁴ Šāda juridiskā palīdzība
var tikt lūgta arī valsts kompetentai iestādei.¹⁵

Tiesiskās paļāvības principa raksturojums. Personas pienākums zināmos gadī-
jumos vērsties valsts kompetentā iestādē, lai noskaidrotu tiesisko situāciju, liek uzdot
jautājumu par to, kādas ir sekas tam, ja viņa saņēmusi kļūdainu informāciju, kā tas
bija arī iepriekš minētajā piemērā, kurā norādīta nepareiza informācija par to, ka
attiecīgās vielas nav iekļautas aizliegtu vielu sarakstā.

Ne vienmēr paļaušanās uz kompetentās iestādes informāciju ir attaisnojama.

Svarīgs orientieris šeit ir tiesiskās paļāvības princips, kas pieskaitāms pie vispā-
rējiem tiesību principiem.¹⁶

Vispārējie tiesību principi ir nerakstītas tiesību normas, neraugoties uz to, ka
likumdevējs ar mērķi atvieglot tiesību normu piemērotāja darbu dažkārt tos ietver
tiesību aktos.¹⁷ Arī tiesiskās paļāvības princips pieskaitāms pie šādiem principiem.¹⁸

No Satversmes 1. panta izriet vairāki tiesiskās valsts principi – tostarp tiesiskās
paļāvības princips.¹⁹ Tātad tam ir konstitucionāls rangs, un tas ir spēkā neatkarīgi no
tā, vai ir reglamentēts citos normatīvajos aktos. Lai gan šis princips nav minēts KL,
tas ietekmē arī KL normu piemērošanu, tostarp juridiskās kļūdas tiesību institūta
izpratni.

Noskaidrojot šā principa saturu, ir jāpievēršas normatīviem aktiem, kuros tas
sīkāk izskaidrots, kā arī tiesību zinātnes un judikatūras atziņām.

Tiesību zinātnē par šo principu norādīts: tiesiskās paļāvības principa subjekts ir
valsts (tās institūcijas, amatpersonas), kuras rīcībai jābūt konsekventai, piemēram,
likumdevējam pieņemot publisko vai privāto tiesību normas vai tiesību normu

¹³ ECT 28.06.2018. spriedums lietā *G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy*, 241.–242. punkts. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-184525> [aplūkots 28.12.2021.]. Sk. arī tiesnešu Spano un Lemmens daļēji atšķirīgo viedokli. 24.–29. punkts. Turpat.

¹⁴ Satversmes tiesas 21.02.2019. spriedums lietā Nr. 2018-10-0103, 18.1. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2019, Nr. 40. Satversmes tiesas 24.09.2020. spriedums lietā Nr. 2019-22-01, 24. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2020, Nr. 187.

¹⁵ Satversmes tiesas 21.02.2019. spriedums lietā Nr. 2018-10-0103, 20. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2019, Nr. 40.

¹⁶ Rezevska D. Tiesiskās paļāvības principa satura konkretizācija un attīstība judikatūrā. Politika un tiesības: Tiesību un juridiskās prakses ilgtspējīga attīstība. Rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 9. lpp.

¹⁷ Turpat.

¹⁸ Turpat.

¹⁹ Satversmes tiesas 25.03.2003. spriedums lietā Nr. 2002-12-01, 1. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2003, Nr. 47.

piemērotājam taisot tiesību normu piemērošanas aktus.²⁰ Tiesiskās drošības un paļāvības princips noteic, ka indivīds var paļauties uz to, ka tiesības un citas leģitīmās intereses, kuras viņš ir ieguvis, paļaujoties uz to, ka publisko tiesību subjekta rīcība ir tiesiska un konsekventa, viņam vēlāk netiks atņemtas, tāpēc ka publisko tiesību subjekts savas domas ir mainījis vai arī izrādās, ka rīcība ir bijusi prettiesiska.²¹

Būtisku ieguldījumu principa konkretizācijā sniedz Administratīvā procesa likums un tā piemērošanas prakse. Šā likuma 10. pants nosaka: privātpersona var paļauties, ka iestādes rīcība ir tiesiska un konsekventa. Iestādes kļūda, kuras pieļaušanā privātpersona nav vainojama, nedrīkst radīt privātpersonai nelabvēlīgas sekas.

Šis princips konkretizēts administratīvo tiesu judikatūrā, proti, ir jāatbild uz trim jautājumiem, lai noskaidrotu, vai tiesiskā paļāvība ir jāņem vērā: 1) vai bija kaut kas, uz ko varēja paļauties (skaidrs iestādes izteikums); 2) vai attiecīgā persona tiešām uz to paļāvās; 3) vai attiecīgās personas paļāvība ir aizsardzības vērtā.²²

Tiesiskās paļāvības principu konkretizē uzziņas tiesību institūts.

Saskaņā ar Administratīvā procesa likuma 101. panta otro daļu, gadījumā ja uzziņas adresāts rīkojies atbilstoši viņam izsniegtajai uzziņai, iestādes vēlāk izdots administratīvais akts, kas attiecas uz jautājumu, par kuru uzziņa sniegta, nevar būt adresātam nelabvēlīgāks arī tad, ja iestāde vēlāk konstatē, ka uzziņa nav pareiza.

Saskaņā ar judikatūru uzziņa ir iestādes atbilde uz uzdoto jautājumu par to, kā konkrētajos apstākļos ir piemērojamas tiesību normas.²³ Šīs tiesības īstenošanas rezultātā persona var plānot savu rīcību, nebaidoties, vai pati ir pareizi sapratusi tiesību normas.²⁴ Tieši kompetentās iestādes sniegta uzziņa ir tas tiesību institūts, kuram likumdevējs ir piešķīris visaugstāko aizsardzību tiesiskās paļāvības kontekstā. Proti, likumdevējs paredzējis, ka uzziņa personai garantē drošību, ka tās paļāvība uz iestādes izteikumu ir aizsargājama un, uzziņu saņemot, persona var plānot savu rīcību, nebaidoties, vai ir pareizi sapratusi tiesību normas. Savukārt tad, ja persona izvēlas savas tiesības uz uzziņu neizmantojot, tai ir jāreķinās, ka strīda gadījumā tās paļāvība uz iestādes sniegtu izteikumu var arī netikt atzīta kā pamatota.²⁵

Tomēr paļāvība uz uzziņu nav absolūta.²⁶ Arī šajā gadījumā, lemjot, vai persona drīkstēja paļauties uz to, ir pārbaudāmi iepriekš minētie trīs kritēriji: 1) vai bija kaut kas, uz ko varēja paļauties (skaidrs iestādes izteikums); 2) vai attiecīgā persona tiešām uz to paļāvās; 3) vai attiecīgās personas paļāvība ir aizsardzības vērtā.²⁷

²⁰ Rezevska D. 2012, 11. lpp.

²¹ Rezevska D. Valsts konsekvence tiesiskās paļāvības un tiesiskās drošības principu ievērošanā. 2016. Pieejams: http://blogi.lu.lv/tzpi/files/2016/09/REZEVSKA_D_TEZES.pdf [aplūkots 14.12.2021.].

²² Augstākās tiesas 12.04.2005. spriedums lietā SKA-93/2005. Nav publicēts. Augstākās tiesas 04.12.2008. spriedums lietā SKA-537/2008. Nav publicēts. Augstākās tiesas 14.02.2008. spriedums lietā SKA-34/2008. Pieejams: at.gov.lv [aplūkots 18.11.2021.]. Augstākās tiesas 07.06.2007. spriedums lietā SKA-238/2007. Pieejams: at.gov.lv [aplūkots 18.11.2021.].

²³ Augstākās tiesas 14.02.2008. spriedums lietā SKA-34/2008. Pieejams: at.gov.lv [aplūkots 18.11.2021.]. Ar uzziņu personai tiek darīts zināms, kā konkrēto faktisko situāciju no tiesību viedokļa vērtē iestāde. Augstākās tiesas 27.09.2013. lēmums lietā SKA-958/2013. Pieejams: at.gov.lv [aplūkots 18.11.2021.].

²⁴ Augstākās tiesas 14.02.2008. spriedums lietā SKA-34/2008. Pieejams: at.gov.lv [aplūkots 18.11.2021.].

²⁵ Senāta 2020. gada 22. decembra spriedums lietā SKA-436/2020, 12. punkts. Pieejams: at.gov.lv [aplūkots 12.02.2022.].

²⁶ Augstākās tiesas 14.02.2008. spriedums lietā SKA-34/2008. Pieejams: at.gov.lv [aplūkots 18.11.2021.].

²⁷ Turpat.

Būtiska uzziņas raksturojošā pazīme ir konkrētība – proti, personai iesniegumā par uzziņu ir jānorāda konkrēts jautājums, uz kuru atbilde ir atkarīga no personas aprakstīto faktu juridiska vērtējuma, bet iestādei uzziņā ir jāietver atbilde uz šo jautājumu. Jo konkrētāku jautājumu persona uzdod iestādei un jo konkrētu atbildi personai sniedz iestāde, jo vairāk ir aizsargājama personas pašlīdība uz iestādes doto apsolījumu par konkrētu tiesisko seku iestāšanās nākotnē.²⁸

3. Paļaušanās uz kompetentās iestādes informāciju krimināltiesībās

Kā secināts iepriekš, tiesiskās pašlīdības princips ietekmē arī KL normu piemērošanu. Tātad administratīvo tiesu judikatūrā izstrādātie kritēriji, pārbaudot, vai konkrētajā situācijā tiesiskās pašlīdība ir aizsargājama, ir piemērojami arī krimināltiesībās.

Arī uzziņas tiesību institūts (kā viena no tiesiskās pašlīdības principa izpausmes formām) var iegūt nozīmi krimināltiesībās. Tas skaidrojams ar to, ka administratīvajām tiesībām ir daudz saskarsmes punktu ar krimināltiesībām (piemēram, nodokļu, muitas, dabas aizsardzības u. c. jomās). Nereti tikai no radītā kaitējuma apmēra ir atkarīgs, vai iestājas administratīvā vai kriminālatbildība. Līdz ar to, ja iestāde sniegusi kļūdainu uzziņu, kurā konkrētā rīcība atzīta par tiesisku, šāda uzziņa var iegūt nozīmi, lemjot, vai ir pieļaujams personu notiesāt par noziedzīgu nodarījumu. Persona ir atbrīvojama no kriminālatbildības tad, ja izpildījušies iepriekš minētie trīs kritēriji, kas uzliek par pienākumu valstij respektēt tiesisko pašlīdību.

Saskaņā ar šiem kritērijiem bija vērtējama arī ievadā minētā lieta, kurā pirms aizliegta vielas iegādes un realizācijas apsūdzētie saņēma no valsts kompetentās iestādes kļūdainu atbildi. Veicot šo vērtējumu, bija pārbaudāms, kādu informāciju apsūdzētie sniedza kompetentajai iestādei, kompetentās iestādes uzziņas saturs, kā arī apsūdzēto iepriekšējā pieredze jautājumos par narkotisko vielu apriti u. tml. Ja kompetentās iestādes uzziņā pausts viennozīmīgs viedoklis, ka konkrētā viela nav iekļauta aizliegtu vielu sarakstā, apsūdzētie uz šo informāciju pašlīdības un viņu pašlīdība bija aizsardzības vērtā, notiesājoša sprieduma taisīšana bija pretrunā tiesiskās pašlīdības principam.

4. Iestādes faktiskā rīcība un personas pašlīdība

ECT ieskatā noteiktos apstākļos arī valsts ilgstoša iecietība pret noteiktu rīcību, kas citādi ir kriminālsodāma, var pāraugt šādas rīcības *de facto* dekriminalizācijā.²⁹

Autora ieskatā, arī vērtējot, vai ir pieļaujams atzīt, ka notikusi šāda *de facto* dekriminalizācija, nozīme ir tiesiskās pašlīdības principam.

Vienā lietā ECT atzina, ka *de facto* dekriminalizācija neattiecas uz tādiem gadījumiem, kad šādas iecietības iemesli nav zināmi.

²⁸ Senāta 2020. gada 22. decembra spriedums lietā SKA-436/2020, 12. punkts. Pieejams: at.gov.lv [aplūkots 12.02.2022.].

²⁹ ECT 25.07.2013. spriedums lietā *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*, 813. punkts. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122697> [aplūkots 06.02.2022.].

Konkrētajā gadījumā persona bija saukta pie kriminālatbildības par izvairīšanos no nodokļa nomaksas. ECT ieskatā pastāvēja iespēja, ka tiesību aizsardzības iestādēm attiecīgās nodokļu “minimizēšanas” shēmas iepriekš nebija zināmas vai nebija resursu to izmeklēšanai. Līdz ar to nevar runāt par *de facto* dekriminalizāciju.³⁰

Ir acīmredzams, ka šajā piemērā nav izpildījis neviens no trim tiesiskās paļāvības principa nosacījumiem.

Arī vāciski runājošās valstīs ir atzīts, ka izņēmuma kārtā persona ir atbrīvojama no kriminālatbildības, ja viņa maldīgi uzskatīja, ka rikojas tiesiski, un šādu maldību radījusi valsts kompetentās iestādes faktiskā rīcība; tas, ka iestādes nav iejaukušās, lai gan tām bija zināmi faktiskie apstākļi, nevar attaisnot šādu maldību. Turpretim kompetentās iestādes pastāvīga un neapstrīdēta prakse vai pastāvīga iecietība (tolerance) pret rīcību, kas ir pretrunā tiesību normām, noteiktos apstākļos var attaisnot šādu maldību.³¹ Iestādes iecietība pret noteiktu rīcību var radīt nenovēršamu (bez vainas radušos) maldību, ja tas konkrētajā situācijā ļauj izdarīt secinājumu, ka iestāde personas rīcību uzskata par tiesisku.³²

Ilustrācijai divi piemēri.

1. Apsūdzētais notiesāts par noteikumu neievērošanu, kas reglamentēja maksimāli pieļaujamās cenas.

Apstrīdot notiesājošo spriedumu, apsūdzētais norādīja, ka viņš un citi uzņēmumi arī iepriekš pieļāvuši cenu pārsniegšanu, taču kompetentās iestādes to tolerējušas un pat akceptējušas. Ekonomikas ministrijas revidents, veicot revīziju apsūdzētā uzņēmumā, regulāri konstatēja, ka maksimālās cenas ir pārsniegtas, taču nekādi pasākumi pret to netika veikti.

Vācijas Federālā Augstākā tiesa norādīja: lai gan valdības klusējot pieļautā cenu pārsniegšana nevar mainīt likumīgi noteiktās maksimālās cenas, tomēr šāda klusējot pieļauta iecietība prasa īpaši rūpīgu pārbaudi, vai indivīds tā dēļ nav pieļāvis attaisnojamu (nenovēršamu) maldību. Ir pilnīgi iespējams, ka pastāvīga tolerance rada pamatotas šaubas par attiecīgo noteikumu spēkā esību. Šāda iestāžu rīcība, kuras tiesības nepārzinoša persona pieradusi uzskatīt par autoritatīvām, var izraisīt to, ka no indivīda tiesiskās apziņas attaisnojami pazūd priekšstats par noteikumu saistošo raksturu (*in entschuldbarer Weise aus dem Rechtsbewußtsein des einzelnen schwindet* – vācu val.).

Šie jautājumi zemākās instances tiesas spriedumā nav iztirzāti, tāpēc tas ir atceļams.³³

2. Apsūdzētais notiesāts par neatļautu pornogrāfisku materiālu glabāšanu realizācijas nolūkā. Apstrīdot šo spriedumu, apsūdzētais norādīja, ka, jau izskatot lietu pēc būtības, bija norādījis, ka pirms inkriminētā nodarījuma tiesa viņam atdeva izņemtos materiālus, kuru saturs bija identisks ar izskatāmajā kriminālprocesā inkriminēto.

³⁰ ECT 25.07.2013. spriedums lietā *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*, 813. punkts. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122697> [aplūkots 06.02.2022.].

³¹ Šveices Federālās Augstākās tiesas lieta: Urteil vom 01.10.2003., 6S.241/2003/kra, 2.1.2 punkts. Pieejama: http://www.servat.unibe.ch/dfr/bger/031001_6S_241-2003.html [aplūkota 05.02.2022.].

³² Roxin C. Strafrecht. Allgemeiner Teil. Band I. Verlag C.H.Beck, München: 2006, S. 955. Analogs vie-doklis – Trechsel S. (Hrsg.). Schweizerisches Strafgesetzbuch Praxiskommentar. Zürich/St.Gallen: Dike Verlag AG, 2008, S. 126.

³³ Vācijas Federālās Augstākās tiesas lieta: Urteil vom 16.03.1956., 5 StR 572/55, 15.–18. rindkopa. Pieejama: <https://research.wolterskluwer-online.de/document/6bdf8ec4-9f03-4353-8370-1da319377b88> [aplūkota 05.02.2022.].

Austrijas Augstākā tiesa notiesājošo spriedumu atcēla, norādot: apsūdzētais pēc būtības paudis viedokli, ka uzskatījis par tiesīgu glabāt, piedāvāt un nodot citiem analoģu materiālu tam, kāds iepriekš viņam atdots. Zemākās instances tiesa šos argumentus atstājusi bez ievēribas.

No lietas materiāliem izriet, ka ar izmeklēšanas tiesneša lēmumu bija atcelts arests lielam skaitam filmu, grāmatu un žurnālu un nolemts tos atdot apsūdzētajam. Tajā pašā dienā ar izmeklēšanas tiesneša lēmumu kriminālprocess par pārkāpumiem pornogrāfisku materiālu apritē pret viņu izbeigts. Pārsūdzot notiesājošo spriedumu, apsūdzētais pievienojis sūdzībai atsevišķus attēlus no viņam atdotajiem žurnāliem, tādā veidā pamatojot, ka tagad izskatāmajā kriminālprocesā inkriminētais materiāls pēc būtības ir identisks. Šādi apsūdzētā paskaidrojumi neattiecas uz jautājumu par noziedzīga nodarījuma sastāva esību, bet vienīgi uz to, ka viņam bija pamats uzskatīt, ka identiska satura žurnālu pārdošana, kādi viņam atdoti iepriekš, ir atļauta. Tātad apsūdzētais nav apgalvojis, ka pieļāvis maldību par nodarījuma apstākļiem (faktisku kļūdu), bet gan to, ka pieļāvis juridisku kļūdu, kas radusies bez vainas.

Ja, izskatot lietu no jauna, tiks atzīts, ka apsūdzētais pieļāvis juridisku kļūdu, pārbaudīt tās vainojamību būs lieki. Ņemot vērā, ka šajā gadījumā iespējamā juridiskā maldība var izpausties, vienīgi paļaujoties uz tiesas rīcību, nevar runāt nedz par to, ka prettiesiskums bija viegli saskatāms, nedz par to, ka apsūdzētajam bija jāiepazīstas ar attiecīgajām tiesību normām, t. i., zināmā mērā jākontrolē tiesa. Tādējādi viņa maldība būtu uzskatāma par nenovēršamu, un viņš no kriminālatbildības atbrīvojams.³⁴

Kopsavilkums

1. Tiesiskās paļāvības principam ir konstitucionāls rangs. Šis princips nav minēts Krimināllikumā, taču tas ietekmē arī šā likuma piemērošanu, tostarp juridiskās kļūdas tiesību institūta izpratni.
2. Latvijas krimināltiesībās valdošais uzskats, ka juridiskā kļūda nevar ietekmēt kriminālatbildību, nav piemērojams gadījumā, ja izpildījušies šādi nosacījumi (kumulatīvi):
  - valsts kompetentas iestādes kļūdainās informācijas dēļ persona uzskatīja, ka rīkojas tiesiski, lai gan šī rīcība atbilst visām noziedzīga nodarījuma pazīmēm;
  - personai bija tiesības paļauties uz šo iestādes sniegto informāciju.
3. Pārbaudot, vai persona bija tiesīga paļauties uz valsts kompetentās iestādes informāciju, ir jānoskaidro: 1) vai bija kaut kas, uz ko varēja paļauties (skaidrs iestādes izteikums); 2) vai attiecīgā persona tiešām uz to paļāvās; 3) vai attiecīgās personas paļāvība ir aizsardzības vērtā.
4. Arī valsts ilgstoša iecietība pret noteiktu rīcību, kas ir sodāma saskaņā ar Krimināllikumu, var pāraugt šādas rīcības *de facto* dekriminalizācijā, ja izpildījušies tiesiskās paļāvības principa piemērošanas nosacījumi.

³⁴ Austrijas Augstākās tiesas lieta: Entscheidungsdatum 19.12.1979., Geschäftszahl 10Os61/79. Pieejama: https://www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=Justiz&Dokumentnummer=JJT_19791219_OGH0002_0100OS00061_7900000_000 [aplūkota 05.02.2022.].

PERSONAS TIESĪBU UZ BRĪVĪBU AIZSARDZĪBAS NODROŠINĀJUMS KRIMINĀLLIKUMĀ

ENSURING PROTECTION OF PERSON'S RIGHT TO LIBERTY IN THE CRIMINAL LAW

Diāna Hamkova, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras docente

Summary

The article is devoted to the analysis of the regulation on protection of person's right to personal liberty in the Constitution of the Republic of Latvia, international legal acts and sections 152, 153 and 154 of the Criminal Law. The composition of the criminal offenses included in the above-mentioned sections of the Criminal Law, as well as the mutual delimitation of these criminal offenses on the basis of findings expressed in the doctrine of criminal law and court practice are examined in the article.

Atslēgvārdi: personas tiesības uz brīvību, personas brīvības atņemšana, personas nolaupīšana, ķīlnieka sagrābšana

Keywords: a person's right to liberty, deprivation of liberty, kidnapping, hostage-taking

Ievads

Raksta mērķis ir pievērsties personas tiesību uz personisko brīvību aizsardzības regulējumam Latvijas Republikas Satversmē¹ (turpmāk – Satversme), starptautiskajos dokumentos un Krimināllikuma² (turpmāk arī – KL) 152., 153. un 154. pantā. Rakstā tiks aplūkoti minētajos Krimināllikuma pantos ietverti noziedzīgo nodarījumu sastāvi, kā arī tiks veikta šo saskanīgo noziedzīgo nodarījumu savstarpēja norobežošana, pamatojoties uz krimināltiesību doktrīnā un tiesu praksē paustajām atziņām.

---

¹ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [10.01.2022. red.].

² Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [10.01.2022. red.].

1. Tiesību uz personisko brīvību regulējums starptautiskajos tiesību aktos un Satversmē

Personas tiesības uz brīvību ir nostiprinātas nozīmīgākajos starptautiskajos dokumentos. ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas³ 3. pantā noteikts, ka katram cilvēkam ir tiesības uz dzīvību, brīvību un personas neaizskaramību. ANO Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām⁴ 9. panta pirmajā daļā teikts, ka ikvienam ir tiesības uz brīvību un personas neaizskaramību. Nevienam nedrīkst patvaļīgi arestēt vai turēt apcietinājumā. Nevienam nedrīkst atņemt brīvību bez likumā noteiktā pamata un neievērojot tajā paredzēto procedūru.

Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas⁵ 5. pantā, garantējot ikvienam cilvēkam tiesības uz brīvību un personas neaizskaramību, tiek akcentēts, ka nevienam nedrīkst atņemt brīvību, izņemot šādos gadījumos un likumā noteiktā kārtībā: ja kāda persona tiek likumīgi aizturēta uz kompetentas tiesas sprieduma pamata; ja kāda persona tiek likumīgi arestēta vai aizturēta par nepakļaušanos likumīgam tiesas spriedumam vai lai nodrošinātu jebkuru likumā paredzētu saistību izpildi; u. c. gadījumos (plašāk sk. 5. pantu).

Tiesību doktrīnā tiek skaidrots, ka Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 3. pantā personas brīvība tiek saprasta visplašākajā tās nozīmē, ietverot brīvību lemt par savu atrašanās vietu, pārvietošanos u. tml.⁶ Attiecībā uz Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 5. panta un ANO Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 9. panta tvērumu juridiskajā literatūrā tiek norādīts, ka tie garantē nevis pārvietošanās brīvību vispār, bet gan brīvību no personas ievietošanas aizturēšanas iestādēs, uzskaitot gadījumus, kādos amatpersonas ir tiesīgas aizturēt individu, kā arī norādot tālākās procesuālās garantijas, kas jāņem vērā, kad persona ir aizturēta.⁷

Satversmes 94. pants paredz, ka “ikvienam ir tiesības uz brīvību un personas neaizskaramību. Nevienam nedrīkst atņemt vai ierobežot brīvību citādi kā tikai saskaņā ar likumu”. Tiesību doktrīnā Satversmes 94. panta apjoms tiek interpretēts kā tiesības uz personisko brīvību neietverošs, “tiesības uz brīvību” attiecinot tikai uz tiesībām uz brīvību no apcietinājuma.⁸ Tāpat tiek skaidrots, ka tiesības uz personisko brīvību faktiski ir ietvertas Satversmes 8. nodaļas 106. pantā vai arī varētu tikt ielasītas no starptautisko cilvēktiesību normām atbilstoši Satversmes 89. pantam.⁹ Tas, ka tiesības uz brīvību plašākā nozīmē ir ietvertas Satversmes 106. pantā, ir visai

³ ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. Ģenerālā Asambleja. Pieņemta 10.12.1948. [10.01.2022. red.].

⁴ ANO Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām. Pieņemts 16.12.1966. [10.01.2022. red.].

⁵ Eiropas Padomes Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950. [10.01.2022. red.].

⁶ Lars A. Rehof. Article 3. The Universal Declaration of Human Rights: The Right to Fair Trial. Strasbourg: Council of Europe Press, 1994, p. 20. Citēts no: Garsvāne S., Kamenska A., Leimane I., Levits E., Mits M., Muižnieks N., Tāre I., Ziemele I. Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. Rīga: Izglītības soļi, 1994, 73. lpp.

⁷ Garsvāne S., Kamenska A., Leimane I., Levits E., Mits M., Muižnieks N., Tāre I., Ziemele I. Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. Rīga: Izglītības soļi, 1994, 74. lpp.

⁸ Paparinskis M. 94. panta komentāri. Grām.: R. Balodis (zin. vad.). Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 184. lpp.; Feldkūna G., Vildbergs H. J. Atsauces Satversmei. Rīga: Eurofaculty, 2003, 108.–112. lpp.

⁹ Paparinskis M., 2011, 184. lpp.

apšaubāms, jo Satversmes 106. pantā tiek runāts par šauru personiskās brīvības aspektu, attiecinot to vienīgi uz tiesībām brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavietu, kā arī akcentējot piespiedu darba aizliegumu.

Gan judikatūrā, gan krimināltiesību doktrīnā, gan tiesu praksē tiek norādīts, ka ar KL 152. pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu tiek pārkāptas personas tiesības uz neaizskaramību un tās personisko brīvību, kuras garantē Satversmes 94. pants.¹⁰ ANO Cilvēktiesību komiteja secinājusi, ka tiesības uz personisko neaizskaramību ir nodalāma garantija no tiesībām uz brīvību. Komitejas praksē tiesības uz personisko neaizskaramību ir piemērotas, piemēram, arī gadījumos, kad runa ir par personas drošību no trešo personu draudiem vai uzbrukumiem.¹¹ Tādējādi, lai arī personas fiziskā brīvība ir viena no nozīmīgākajām cilvēka pamattiesībām, ievērojot tiesību doktrīnā paustās atziņas attiecībā uz Satversmes 94. panta apjomu, proti, ka tas ir personas tiesību uz personisko brīvību neietverošs, īsti nav skaidrs, vai, izdarot KL 152., 153. vai 154. pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, tiek pārkāptas personas tiesības, kuras garantē Satversmes 94. pants, vai arī šo tiesību aizsardzība nostiprināta citā tiesību normā.

2. Noziedzīga nodarījuma sastāvs (KL 152., 153., 154. pants)

Personiskā brīvība ir ar Krimināllikumu aizsargāta interese, likumdevējam par tās apdraudējumu nosakot atbildību vairākās Krimināllikuma Sevišķās daļas XV nodaļā (Noziedzīgi nodarījumi pret personas brīvību, godu un cieņu) ietvertajās normās. Šajā rakstā tā ierobežotā apjoma dēļ tiks aplūkotas trīs Krimināllikuma normas, proti, KL 152. pants (Nelikumīga brīvības atņemšana), KL 153. pants (Personas nolaupišana) un KL 154. pants (Ķīlnieka sagrābšana), kurās ietvertie noziedzīgie nodarījumi ir vērsti pret personas neaizskaramību un tās fizisko brīvību. Visu šo nodarījumu subjekts var būt ikviena fiziska un pieskaitāma persona, kas sasniegusi četrpadsmit gadu vecumu. Attiecībā uz nelikumīgu brīvības atņemšanu KL 152. panta pirmajā daļā ir teikts, ka šā nodarījuma subjekts nevar būt valsts amatpersona; ja šādas darbības ir izdarījuši valsts amatpersona, viņas nodarījums ir attiecīgi kvalificējams saskaņā ar KL 292., 293., 317. vai 318. pantu.¹²

Brīvības atņemšanai jābūt prettiesiskai (nelikumīgai), tas ir, izdarītai bez tiesiska pamata, jo ar brīvības atņemšanu saistīto piespiedu līdzekļu piemērošana ir strikti reglamentēta ar likumu, piemēram, aizturēšanas nosacījumi norādīti Kriminālprocesa likuma 264. pantā, apcietinājuma pamats – šā likuma 272. pantā.¹³ No subjektīvās puses visi trīs nodarījumi ir tīši noziedzīgi nodarījumi, kas raksturojas

¹⁰ Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta 18.02.2021. lēmums lietā Nr. SKK-96/2021, ECLI:LV:AT:2021:0218.11210062418.4.L; Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 14.05.2018. spriedums lietā Nr. KA04-0001-18/22, ECLI:LV:RAT:2018:0514.11810019409.2.S; Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 29.10.2019. spriedums lietā Nr. K30-1052-19/13, ECLI:LV:RVPT:2019:1029.11817000615.5.S; Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa (IX–XVII nodaļa). Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 412. lpp.

¹¹ Joseph S. et al. International Covenant on Civil and Political Right: Cases, Materials and Commentary. 2nd ed. Oxford University Press, 2004, pp. 304–307. Citēts no: Paporinskis M., 2011, 202. lpp.

¹² Liholaja V. Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija. Palīglikumlis krimināltiesību normu piemērotājiem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2020, 122.–123. lpp.

¹³ Krastiņš U., Liholaja V., 2018, 413. lpp.

ar tiešu nodomu. Papildus attiecībā uz KL 154. pantā paredzēto ķīlnieku sagrābšanu norādāms, ka no subjektīvās puses tā raksturojas ar īpašu nolūku – piespiest fizisko vai juridisko personu vai personu grupu izdarīt kādu darbību vai atturēties no tās, izvirzot to par noteikumu ķīlnieka atbrīvošanai.

Pamatā minētie noziedzīgie nodarījumi ir norobežojami pēc to objektīvās puses.

3. Nelikumīga brīvības atņemšana un personas nolaupīšana

Gan judikatūrā, gan tiesību doktrīnā tiek skaidrots, ka no objektīvās puses brīvības atņemšana raksturojas ar aktīvu darbību, kuras rezultātā cietušajam tiek liegta iespēja noteikt savu atrašanās vietu, brīvi pārvietojoties telpā un laikā, kontaktēties ar citiem cilvēkiem. Cietušais tiek piespiests pret savu gribu palikt vietā, kur viņš atradies līdz viņa brīvības apdraudējumam, un viņam tiek liegta iespēja to atstāt, vai arī cietušais pret paša gribu tiek ievietots kādās citās telpās, un viņam liegta iespēja tās atstāt, piemēram, sasienot, ieslēdzot telpā, transportlīdzeklī.¹⁴ Personas brīvības atņemšanai raksturīgs, ka persona pret pašas gribu tiek spiesta palikt telpā (vai arī tiek ievietota, piemēram, mājas pagrabā), kurā viņa tajā brīdī nevēlas atrasties. Juridiskajā literatūrā, atzīstot, ka viens no klasiskiem brīvības atņemšanas piemēriem ir personas ieslēgšana telpā, tiek pamatoti akcentēti, ka nav pamata runāt par brīvības atņemšanu gadījumā, ja persona nav vis ieslēgta telpā, bet gan viena vai vairākas noteiktas telpas ir slēgtas šai personai.¹⁵

Augstākā tiesa pamatoti ir norādījusi, ka KL 152. pantā ietvertais nodarījums ir ar formālu sastāvu un uzskatāms par pabeigtu ar brīdi, kad personai faktiski atņemta brīvība, tāpēc KL 152. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma sastāva esamība vai neesamība nav saistāma ar nelikumīgas brīvības atņemšanas ilgumu.¹⁶

Klasisks brīvības atņemšanas gadījums lasāms Kurzemes rajona tiesas 2019. gada 21. augusta spriedumā, ar kuru (pers. B.) atzīta par vainīgu nelikumīgā brīvības atņemšanā. Proti, 2016. gada 5. janvārī ap plkst. 16.00 (pers. C.) atradās dzīvoklī, lai sakarā ar īres līguma izbeigšanos (pers. B.) atdotu šī dzīvokļa ārdurvju atslēgas. Tai laikā (pers. B.) dzīvoklim aizslēdza ieejas durvis un nostājās tām priekšā ar mērķi neļaut nepilngadīgai (pers. C.) iziet no dzīvokļa. (Pers. C.) lūdza viņu izlaist no dzīvokļa, uz ko (pers. B.) atbildēja, ka no dzīvokļa viņu ārā nelaidīs, jo nepieciešams parunāt. Tad (pers. C.), lai izklūtu no dzīvokļa, gāja garām (pers. B.), kura visu laiku stāvēja priekšā dzīvokļa ieejas durvīm, bet (pers. B.) ar roku viņu aizturēja un pateica, ka ārā no dzīvokļa viņu nelaidīs, kamēr viņa nesamaksās par komunālajiem maksājumiem. (Pers. C.) pateica, ka naudas viņai nav un ka par visu ir jau samaksāts, un sāka raudāt un lūgties, lai viņu izlaiž no dzīvokļa. (Pers. B.) uz lūgumu izlaist (pers. C.) no dzīvokļa nereaģēja un lika viņai zvanīt mātei. Kad (pers. C.) bija sazvanījusi savu

¹⁴ Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta 18.02.2021. lēmums lietā Nr. SKK-96/2021, ECLI:LV:AT:2021:0218.11210062418.4.L; Krastiņš U., Liholaja V., 2018, 412.–413. lpp.

¹⁵ Hirsnik E., Allikmets M. Restraining at Care Institutions, Evaluated from the Standpoint of Penal Law, p. 130. Pieejams: [https://www.juridicainternational.eu/publicC.\)pdf.\)ji_2018_27_129.pdf](https://www.juridicainternational.eu/publicC.)pdf.)ji_2018_27_129.pdf) [aplūkots 12.01.2022.].

¹⁶ Augstākās tiesas 2015. gada 10. marta lēmums lietā Nr. SKK-33/2015 (11221173012).

māti, (pers. B.) viņai no rokas izrāva telefonu. Tikai pēc sarunas ar (pers. C.) māti (pers. B.) izlaida (pers. C.) no dzīvokļa.¹⁷

Jāņem vērā, ka brīvības atņemšana var raksturoties arī ar mazāk tradicionālu objektīvās puses izpausmes veidu, proti, ratiņkrēsla atņemšana personai, kura pārvietojas tikai ar to, ir uzskatāma par brīvības atņemšanu.¹⁸ Diskutabls ir jautājums, vai brīvības atņemšana sevī iekļauj situācijas, kurās persona brīvības atņemšanas faktu neapzinās, piemēram, ir aizmigusi, atrodas bezsamaņas stāvoklī vai ir ieslēgta uz kādu laiku telpā, šo faktu neapzinoties. Vācijā šajā kontekstā tiek pausti divi diametrāli pretēji viedokļi: 1) to nevar uzskatīt par brīvības atņemšanu, ja upuris šo faktu neapzinās; 2) to var uzskatīt par brīvības atņemšanu, jo nav izslēgts, ka upuris šajā laika periodā var gribēt izmantot savas tiesības uz brīvību.¹⁹ Raksta autores ieskatā objektīvie kritēriji, kuru konstatācija ir obligāta KL 152. panta piemērošanā, šādā situācijā īstenojas, proti, personai tiek liegta iespēja noteiktā laika periodā noteikt savu atrašanās vietu. Te būtu akcentējams, ka šāda vainīgās personas rīcība faktiski liedz iespēju personai noteikt savu atrašanās vietu, neraugoties uz to, ka, iespējams, persona konkrētajā brīdī to neapzinās. Īstenojas arī subjektīvais kritērijs – vainīgā persona apzinās, ka ar savu rīcību prettiesiski atņem personai iespēju brīvi pārvietoties un izvēlēties savu atrašanās vietu, un vēlas to. Līdz ar to cietušās personas apzināšanās faktam, ka viņai tiek liegta iespēja noteikt savu atrašanās vietu, domājams, nebūtu izšķiroša nozīme noziedzīga nodarījuma kvalifikācijā.

No tiesu prakses izriet, ka nelikumīga personas brīvības atņemšana ir noziedzīgs nodarījums, kas dažkārt ir grūti norobežojams no personas nolaupīšanas. Tā ar Rīgas rajona tiesas 2013. gada 17. jūnija spriedumu (pers. A.) un (pers. B.) atzīti par vainīgiem noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, kas paredzēts KL 152. panta otrajā daļā, šādos apstākļos: (pers. A.), (pers. B.) un persona, pret kuru kriminālprocess izdalīts, informēja (pers. D.), ka (pers. A.) piederošajā karjerā Ķekavas pagastā atrodas viņa tēvs (pers. E.), kurš tur lieto alkoholu. (Pers. D.) kopā ar savu mazgadīgo meitu (pers. F.) ieradās (pers. A.) piederošajā karjerā Ķekavas pagastā, neko sliktu nenosaušot. Tad (pers. A.), (pers. B.) un cita persona, grupā pēc iepriekšējas vienošanās, pielietojot draudus, liedza (pers. D.) brīvi noteikt savu atrašanās vietu, tas ir, neļāva aizbraukt no karjera, pieprasot, lai tur ierastos (pers. G.). (Pers. D.) pret savu gribu kopā ar mazgadīgo meitu atradās karjerā līdz precīzi nenoskaidrotam laikam, kad (pers. G.) panāca, ka minētās personas no karjera tika aizvestas.

Konkrētajā kriminālprocesā apsūdzība raksta autores ieskatā pamatoti uzskatīja, ka attiecībā pret cietušo (pers. D.) izdarītās prettiesiskās darbības kvalificējas pēc KL 153. panta pirmās daļas, jo uz (pers. A.) piederošo karjeru viņš tika nogādāts ar viltu, tas ir, piedāvājot viņam it kā atbraukt uz karjeru pakaļ (pers. E.), bet nodoms bija vērsts nevis atļaut no karjera aizvest (pers. E.), bet gan uz viņa nolaupīšanu, lietojot vardarbību un draudus, lai piespiestu tur ierasties (pers. G.), kas tika arī realizēts. Neraugoties uz acīmredzamām KL 153. pantā paredzētā nozieguma pazīmēm, tiesas kolēģija, pievienojoties pirmās instances tiesas spriedumā norādītajai pierādījumu

¹⁷ Kurzemes rajona tiesas 2019. gada 21. augusta spriedums krimināllietā Nr. 11261006016.

¹⁸ Hirsnik E., Allikmets M., 2018, p. 133.

¹⁹ See, for example, G. Arzt et al. (see Note I), Art. I, refs 118–120; T. Fischer (see Note 6), Art. 111, Comment 6; W. Joecks (see Note 1), Art. 111, Comment 111 ff.; M. Heghmanns (see Note I), Ch. 11, Ref. 066. Citēts no: Hirsnik E., Allikmets M., 2018, p. 132.

analīzei un atzinumiem, uzskatīja, ka apsūdzētā nodarījuma kvalifikācija saskaņā ar KL 152. pantu ir pamatota.²⁰

Nelikumīgas brīvības atņemšanas (KL 152. pants) un personas nolaupīšanas (KL 153. pants) norobežošanas pamatā ir objektīvais kritērijs, proti, veids, kādā tieši ir īstenojusies personas fiziskās brīvības atņemšana. Formulējot KL 152. panta pirmās daļas dispozīciju, likumdevējs ir noteicis atbildību par prettiesisku darbību, atņemot personai iespēju brīvi noteikt savu atrašanās vietu, savukārt KL 153. panta pirmajā daļā ir noteikta atbildība par personas sagrābšanu, lietojot vardarbību vai draudus, vai aizvešanu ar viltu vai izmantojot personas bezpalīdzības stāvokli. Ar cilvēka nolaupīšanu jāsaprot personas sagrābšana, lietojot vardarbību vai draudus, vai aizvešanu ar viltu, vai izmantojot bezpalīdzības stāvokli. Ja personas nodarījums sākotnēji ir īstenojies kā prettiesiska brīvības atņemšana, bet turpmākā procesa gaitā, izmantojot KL 153. panta dispozīcijā norādīto veidu, cietušais ir ticis pārvietots uz citu vietu, nodarījums ir kvalificējams tikai saskaņā ar KL 153. pantu.

Igaunijas tiesību doktrīnā tiek norādīts, ka brīvības atņemšana var notikt, arī personai ievadot noteiktas vielas, piemēram, medikamentus. Ja cilvēks nespēj pārvietoties medikamentu dēļ, piemēram, aizmieg vai zaudē samaņu, šai personai ir atņemta brīvība Igaunijas Sodudeksta 136. § izpratnē.²¹ Igaunijas Sodudeksta²² 136. § (Nelikumīga brīvības atņemšana) atbildība paredzēta par citas personas brīvības prettiesisku atņemšanu. Domājams, ka iepriekš minētā darbība būtu vērtējama kā brīvības atņemšana arī saskaņā ar KL 152. pantu. Tajā pašā laikā akcentējams, ka krimināltiesību doktrīnā attiecībā uz laupīšanu (KL 176. pants) tiek skaidrots, ka darbības uzskatāmas var vardarbīgām arī tad, ja nolūkā nolaupīt cietušā mantu cietušais tiek novests bezsamaņas stāvoklī ar indīgām vai stipri iedarbīgām vielām u. tml. Tādējādi, ja persona pēc medikamentu izmantošanas, ar kuru palīdzību cietušais tiktu novests bezpalīdzības stāvoklī, būtu pārvietojusi cietušo uz citu vietu, tad šāds nodarījums saturētu KL 153. panta pazīmes.

4. Personas nolaupīšana un ķilnieku sagrābšana

Zināmas problēmas konstatētas arī personas nolaupīšanas (KL 153. pants) un ķilnieka sagrābšanas (154. pants) norobežošanā. Ķilnieka sagrābšana KL 154. panta pirmajā daļā definēta kā personas kā ķilnieka sagrābšana vai aizturēšana, ja tas saistīts ar draudiem noslepkavot, nodarīt miesas bojājumus vai turpmāk aizturēt šo personu nolūkā piespiest fizisko vai juridisko personu vai personu grupu izdarīt kādu darbību vai atturēties no tās, izvirzot to par noteikumu ķilnieka atbrīvošanai. Ķilnieka sagrābšanas gadījumā vainīgās personas darbības neaprobežojas ar personas sagrābšanu un tās brīvības ierobežošanu, papildus tās raksturojas ar dažādu veidu prasību izvirzīšanu, vērstoties pie kādas fiziskas vai juridiskas personas. Ķilnieka liktenis, veselība, dzīvība, personiskā brīvība šādā gadījumā ir atkarīga no šo prasību

²⁰ Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 14.05.2018. spriedums lietā Nr. KA04-0001-1 8/22, ECLI:LV:RAT:2018:0514.11810019409.2.S.

²¹ Hirsnik E., Allikmets M. 2018, p. 131.

²² Penal Code of the Republic of Estonia. Pieejams: https://www.legislationline.org/download/?id=8244/file/Estonia_CC_am2019_en.pdf [aplūkots 15.02.2022.].

izpildes. Personas nolaupīšana tādos gadījumos ir vienīgi smagāka nozieguma sastāvdaļa, kas faktiski ir nevis izvirzītais mērķis, bet gan līdzeklis mērķa sasniegšanai.

Atšķirībā no personas nolaupīšanas ķilnieka sagrābšana raksturojas ar konkrētiem draudiem – noslepkavot, nodarīt miesas bojājumus vai arī turpmāk aizturēt šo personu. Nav izslēgts, ka sākotnējā personas nolaupīšana turpmākajā procesā var transformēties kaitīgākā noziegumā – ķilnieku sagrābšanā, piemēram, gadījumā, kad vainīgais pēc personas sagrābšanas pēkšņi nolems gūt no tās kādu noteiktu papildu labumu, izvirzot kādai trešajai personai noteiktas prasības.²³

Autores ieskatā diskutabla ir (pers. A.) nodarījuma kvalifikācija, inkriminējot nepilngadīgas personas nolaupīšanu šādos apstākļos: 2017. gada 31. decembrī ap plkst. 17.00 (pers. A.) pienāca pie nepilngadīgā (pers. C.) un nolaupīja viņa mobilo tālruni, izraujot to no rokām. Kad nepilngadīgais (pers. C.) vēlējās doties projām, (pers. A.) nelaida viņu prom, piedraudot nepilngadīgajam (pers. C.) ar vardarbību, demonstrējot rokā turēto nazi, ko cietušais uztvēra kā vardarbības piedraudējumu, agresīvā balsis tonī pavēlēja viņam doties līdzī, sakot: “Ejam, aiziesim uz tumšāku vietu!”, pēc kā pretēji cietušā gribai, liekot viņam nākt līdzī un ejot cieši blakus (pers. C.), neizlaižot no rokām nazi, aizveda (pers. C.) uz neapdzīvotu ēku Talsos, Brīvības ielā 17 – tādējādi izdarīja personas pārvietošanu no viņa atrašanās vietas uz citu vietu pret viņas gribu. (Pers. A.) paziņoja, ka viņam nepieciešama nauda narkotisko vielu iegādei, ka iekļās mobilo tālruni lombardā, bet vajadzīgi vēl 15 EUR, tādējādi liekot (pers. C.) saprast, ka viņa atbrīvošana iespējama pēc naudas sagādāšanas. (Pers. A.) izteikto draudu un pielietotās vardarbības rezultātā cietušais (pers. C.) zvanīja draugiem (pers. M.) un (pers. N.), kuriem bija spiests paziņot (pers. A.) pieprasīto informāciju, ka it kā viņam – (pers. C.) – jāatdod (pers. A.) parāds par “zālīti” 15 EUR. Sarunas laikā (pers. A.) paņēma tālruni un pieprasīja sagādāt 120 EUR, norādot, ka cietušo atbrīvos tikai pēc naudas saņemšanas. Kad (pers. C.) izdevās sazināties ar savu māti, (pers. A.) paņēma no viņa tālruni un paziņoja viņai, ka viņas dēls ir parādā par “zālīti” 120 EUR un ka atdos viņai dēlu tikai pēc naudas saņemšanas. (Pers. C.) māte, baidoties par dēla dzīvības un veselības apdraudējumu, piekrita (pers. A.) prasībām un ieradās norunātajā vietā, vienlaikus paziņojot policijai par nepilngadīgā dēla nolaupīšanu un naudas izspiešanu.²⁴

Raksta autores ieskatā aplūkotais tiesu prakses piemērs satur ķilnieku sagrābšanas, nevis personas nolaupīšanas sastāva pazīmes. Lai arī sākotnēji nodarījums ir īstenojies kā personas nolaupīšana, procesa gaitā, (pers. A.) draudot arī turpmāk aizturēt cietušo un izvirzot trešajām personām, proti, (pers. C.) mātei un draugiem, prasības sagādāt 120 EUR, kas izvirzīts kā nosacījums cietušā atbrīvošanai, nodarījums ir transformējies ķilnieka sagrābšanā. Var piekrist tiesību doktrinā paustajam viedoklim, ka personas nolaupīšanas gadījumā vainīgā persona ir ieinteresēta gūt labumu (vai saņemt prasību izpildi) tieši no cietušās personas, savukārt ķilnieku sagrābšanas gadījumā prasības tiek izvirzītas trešajai personai.²⁵

²³ Андрушко П., Арямов А., Бабий Н., [и др.]; отв. ред. Чучаев. Преступления против личности в уголовном праве Беларуси, России и Украины. Москва: Проспект, 2018, с. 176.

²⁴ Kurzemes rajona tiesas 20.06.2018. spriedums krimināllietā Nr. 11380055517.

²⁵ Doņina L. Ķilnieku sagrābšanas norobežošana no citiem pret personas brīvību vērstiem noziedzīgiem nodarījumiem. Socrates, RSU elektroniskais juridisko zinātnisko rakstu žurnāls, 2017, Nr. 2 (8), 57. lpp. Pieejams: https://dspace.rsu.lv/jspui/bitstream/123456789/1036/1/17-160_Socrates_08_2017_05_Donina_051-065_.pdf [aplūkots 02.02.2022.].

5. Personiskā brīvība un tās apdraudējuma kaitīgums

Nodarījumi, kas vērsti pret Satversmē nostiprinātajām cilvēka pamattiesībām, apdraudot nozīmīgas personas intereses, ir uzskatāmi par nodarījumiem, kas raksturojas ar augstu kaitīguma pakāpi. Krimināltiesību doktrīnā ir akcentēts, ka ar noziedzīgu nodarījumu apdraudētais objekts var palīdzēt noteikt nodarījuma sabiedriski politisko novērtējumu un tādējādi tieši noziedzīga nodarījuma objekts ļauj noteikt nodarījuma kaitīguma smagumu.²⁶ Aplūkojot sankciju, kas noteikta par KL 152. panta pirmajā daļā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, ar kuru tiek apdraudēta personas fiziskā brīvība, redzams, ka likumdevējs personas brīvības atņemšanu klasificējis kā kriminālpārkāpumu (par šādu nodarījumu soda ar īslaicīgu brīvības atņemšanu vai ar probācijas uzraudzību, vai ar sabiedrisko darbu, vai ar naudas sodu), kas autores ieskatā īsti neatbilst šā nodarījuma patiesajam kaitīgumam, ievērojot apdraudētās intereses nozīmīgumu. Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir uzsvērusi, ka personas fiziskā brīvība ir svarīgākā no pamattiesībām, kas aizsargā indivīda fizisko drošību.²⁷ Jāteic, ka gan Lietuvā, gan Igaunijā sods par personas nelikumīgu brīvības atņemšanu ir paredzēts krietni bargāks – Lietuvā soda ar naudas sodu vai arestu, vai ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz trīs gadiem (Lietuvas Kriminālkodeksa 146. panta pirmā daļa)²⁸, Igaunijā – ar naudas sodu vai brīvības atņemšanu līdz 5 gadiem (Igaunijas Sodudeksta 136. paragrāfs).²⁹

Kopsavilkums

1. Lai arī personas fiziskā brīvība un personas neaizskaramība ir vienas no nozīmīgākajām cilvēka pamattiesībām, ievērojot tiesību doktrīnā paustās atziņas attiecībā uz Satversmes 94. panta apjomu, proti, ka tas ir personas tiesību uz personisko brīvību neietverošs, īsti nav skaidrs, kura tieši Satversmes norma garantē tiesību uz personisko brīvību (plašākā nozīmē) aizsardzību.
2. Cietušās personas apzināšanās faktam, ka viņai tiek liegta konkrētajā laika periodā iespēja noteikt savu atrašanās vietu, nebūtu izšķirošas nozīmes noziedzīga nodarījuma kvalifikācijā saskaņā ar KL 152. pantu, jo šādās situācijās īstenojas gan objektīvie, gan subjektīvie kritēriji, kuru konstatācija ir obligāta personas saukšanai pie kriminālatbildības par nelikumīgu personas brīvības atņemšanu.
3. Pamatkritērijs personas brīvības atņemšanas norobežošanai no personas nolaupīšanas ir personas pārvietošanas fakts – ja cietušais ir ticis pārvietots, izmantojot KL 153. panta pirmās daļas dispozīcijā norādīto veidu, uz citu vietu, nodarījums ir kvalificējams tikai saskaņā ar KL 153. pantu.

²⁶ Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 55. lpp.

²⁷ Lieta “Beiere pret Latviju” (iesniegums Nr. 30954/05), 29.11.2011., 36. punkts.

²⁸ Criminal Code of Lithuania (2000, amended 2017). Pieejams: [https://www.legislationline.orG.\)documents/section/criminal-codes/country/17/LithuaniaA.\)show](https://www.legislationline.orG.)documents/section/criminal-codes/country/17/LithuaniaA.)show) [aplūkots 02.02.2022.].

²⁹ Penal Code of the Republic of Estonia (2001, as of May 2021). Pieejams: [https://www.legislationline.orG.\)download.\)iD.\)9098/file.\)EST_CC_as%20of%20May%202021.pdf](https://www.legislationline.orG.)download.)iD.)9098/file.)EST_CC_as%20of%20May%202021.pdf) [aplūkots 02.02.2022.].

4. Norobežojot personas nolaupīšanu no ķīlnieku sagrābšanas, jāņem vērā, ka personas nolaupīšanas gadījumā vainīgā persona vēlas gūt kādu labumu, vēršoties pret pašu cietušo, savukārt, ja tiek izvirzītas prasības pret trešajām personām, nodarījums kvalificējams kā ķīlnieka sagrābšana.
5. Ņemot vērā personas fiziskās brīvības apdraudējuma kaitīgumu, būtu attiecīgi koriģējama sankcija par KL 152. panta pirmajā daļā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, klasificējot to kā mazāk smagu noziegumu, nevis kriminālpārkāpumu. Šobrīd sankcija par nelikumīgu brīvības atņemšanu neatbilst nodarījuma patiesajam kaitīgumam.

PERSONAS MĀJOKĻA NEAIZSKARAMĪBAS KRIMINĀLTIESISKĀ AIZSARDZĪBA

CRIMINAL LAW PROTECTION OF THE INVIOABILITY OF PERSON'S HOME

Valentija Liholaja, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras profesore

Summary

Article 96 of the Constitution of the Republic of Latvia declares the right of everyone to the inviolability of the home which is one of the aspects of the concept of private life. Given that the right to privacy and housing is, in substance, both a prohibition of the state from interfering in private life and an obligation of the state to ensure adequate protection of a person's privacy from undue interference, the publication aims to look at how this fundamental human right is protected by criminal law, to achieve this goal by analysing the relevant criminal law framework and its application practices.

Atslēgvārdi: Latvijas Republikas Satversme, mājokļa neaizskaramība, aizsardzība, krimināltiesības

Keywords: the Constitution of the Republic of Latvia, immunity of the dwelling, protection, criminal law

Ievads

Latvijas Republikas Satversmes¹ (turpmāk – Satversme) 96. pantā deklarēts, ka “īkvienam ir tiesības uz privātās dzīves, mājokļa un korespondences neaizskaramību”. Tiesība uz mājokļa neaizskaramību, kas publikācijā aplūkota kā viens no privātās dzīves jēdziena aspektiem,² nostiprināta starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos, piemēram, Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas³ 12. pantā, Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām⁴ 17. pantā, Eiropas Cilvēka tiesību

¹ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [07.03.2022. red.].

² Sk.: Dijk P., Hoof G. J. H. Theory and Practice of the European Convention of Human Rights. Hague, London, Boston: Kluwer Law International, 1998, p. 489; Satversmes tiesas 18.12.2009. spriedums lietā Nr. 2009-10-01. Latvijas Vēstnesis, 2009, Nr. 201.

³ ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. Parakstīta Parīzē 10.12.1948. [aplūkots 07.03.2022.].

⁴ ANO Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām. Parakstīts Ņujorkā 16.12.1966. [aplūkots 07.03.2022.].

un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas⁵ 8. panta pirmajā daļā, Eiropas Savienības Pamattiesību hartas⁶ 7. pantā.

Nemot vērā to, ka tiesība uz privātās dzīves, tostarp mājokļa, neaizskaramību saturiski izpaužas gan kā negatīvā tiesība, proti, valsts neiejaucas privātajā dzīvē, gan ietver pozitīvo aspektu, kas uzliek valstij pienākumu nodrošināt personas privātās dzīves pietiekamu aizsardzību no nepamatotas iejaukšanās,⁷ publikācijas mērķis ir aplūkot, kā šī cilvēka pamattiesība tiek aizsargāta ar krimināltiesiskiem līdzekļiem, izanalizējot gan krimināltiesisko regulējumu, gan tā piemērošanas praksi.

1. Par Krimināllikuma 143. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīmju izpratni

Krimināllikuma⁸ (turpmāk arī – KL) 143. panta pirmajā daļā tā aktuālajā redakcijā paredzēta atbildība par nelikumīgu iekļūšanu mājoklī⁹ pret tajā dzīvojošās personas gribu, savukārt kvalificēts noziedzīga nodarījuma sastāvs panta otrajā daļā veidojas, ja tādas pašas darbības izdarītas, 1) lietojot vardarbību, draudus, viltu¹⁰ vai 2) uzdodoties par valsts amatpersonu. Aplūkosim dažas no KL 143. pantā ietvertā noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīmēm.

1.1. Mājokļa jēdziens

Krimināltiesību literatūrā skaidrots, ka ar mājokli jāsaprot telpa, kura paredzēta cilvēku pastāvīgai vai pagaidu dzīvošanai, viņiem piederošās visas mantas vai tās daļas glabāšanai (individuālā dzīvojamā māja, atsevišķs dzīvoklis daudzdzīvokļu mājā vai istaba tajā, vasarnīca, dārza mājiņa, kemperis, dzīvojamais treilers, telts pagaidu dzīvošanai, nodalītās kupejas vagonos utt.). Pie mājokļa pieder arī dzīvojamai telpai cieši blakus esošās tās daļas – virtuves, lodžijas, balkoni, pagrabi, bēniņi un citas telpas.¹¹

Satversmes 96. panta komentāru autori, atsaucoties uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk arī – ECT) sprieduma lietā *Moreno Gómez v. Spain*, 4143/02, 16.11.2004., 53. punktu, norādījuši, ka “mājoklis parasti ir vieta – fiziski nosakāma platība –, kur veidojas privātā un ģimenes dzīve”. Tāpat skaidrots: lai īpašumu atzītu par mājokli Satversmes 96. panta izpratnē, ir jākonstatē, ka persona to kaut kādā mērā izmanto

⁵ Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950. [aplūkots 07.03.2022.].

⁶ Eiropas Savienības Pamattiesību harta. Parakstīta Nicā 07.12.2000. [aplūkots 07.03.2022.].

⁷ Danovskis E., Ruķers M., Libiņa-Egnere I. 96. Ikvienam ir tiesības uz privātās dzīves, mājokļa un korespondences neaizskaramību. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 241. lpp.

⁸ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [07.03.2022. red.].

⁹ Norāde uz mājokli ietverta ar 20.03.2014. likumu “Grozījumi Krimināllikumā”, aizstājot norādi uz dzīvokli. Latvijas Vēstnesis, 02.04.2014., Nr. 66.

¹⁰ Panta otrā daļa papildināta ar norādi uz viltu ar 20.03.2014. likumu “Grozījumi Krimināllikumā”.

¹¹ Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa (IX–XVII nodaļa). Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 372. lpp.

savā privātajā dzīvē, kaut vai, piemēram, atstājot tajā visu vai daļu no savas iedzīves.¹² M. Novaka (*M. Nowak*) ieskatā mājokļa robežas ietver arī tam pieguļošu teritoriju, piemēram, dārzu un garāžu.¹³

Analizētie prakses materiāli liecina, ka noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas vieta galvenokārt ir mājoklis tā parastā nozīmē, proti, individuālā dzīvojamā māja un atsevišķs dzīvoklis daudzdzīvokļu mājā. Taču atzīmējams arī gadījums, kad apsūdzētais ziemā iekļuvis vasarnīcā pagaidu dzīvošanai un uzturējies tur 13 dienas līdz viņa aizturēšanai.¹⁴ Tāpat konstatēti vairāki iekļūšanas gadījumi dārza mājīnās.¹⁵

Saskaņā ar KL 143. panta pirmo daļu kvalificēts arī A. nodarījums, kurš, būdams stiprā alkoholisko dzērienu ietekmē (ne mazāk kā 2,53 promiles) un atrodoties svešā vietā, izmantojot neaizslēgtās piemājas durvis, slepeni iekļuva svešas privātmājas teritorijā un brīvi tur uzturējās laikposmā no plkst. 17.30 līdz plkst. 20.50. Izmantojot tumšo laika periodu, A. brīvi pārvietojās pa mājas pagalmu, kā arī, izmantojot apstākli, ka viņa darbības nenovēro citas personas, A. iegāja svešā pirts ēkā, lai uzlādētu savu mobilo telefonu.¹⁶

Analizējot mājokļa jēdzienu Satversmes 96. panta tvērumā, šā panta komentāros pausta uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumiem (ECT spriedums lietā *Niemietz v. Germany*, 13710/88, 16.12.1992., 29.–31. punkts, un ECT spriedums lietā *Société Colas est and others v. France*, 37971/97, 16.04.2002., 41. punkts) balstīta atziņa, ka “ne vienmēr iespējams precīzi norobežot personas profesionālo un komercdarbību no personas privātās dzīves sfēras”, kas “it īpaši attiecināms uz personām, kuras nodarbojas ar t. s. brīvajām profesijām, piemēram, zvērināti advokāti. Ievērojot šos apsvērumus, tiesības uz mājokļa aizsardzību bauda arī juridiskas personas”.¹⁷

Lai arī KL 143. panta virsrakstā ietvertā norāde uz personas mājokļa neaizskaramības pārkāpšanu neprecizē, kādas – fiziskas vai juridiskas – personas intereses ar šo noziedzīgo nodarījumu tiek apdraudētas, tas izriet no panta pirmās daļas dispozīcijas satura, proti, atbildība paredzēta par nelikumīgu iekļūšanu mājoklī pret tajā dzīvojošās personas gribu, no kā secināms, ka runa ir par fiziskas personas mājokļa, kurā tā dzīvo, neaizskaramības interesi.

Kā norādīts Satversmes 89. panta komentāros, “Satversmes VIII nodaļa aizsargā tikai privātpersonu (t. i., fizisko personu un privāto tiesību juridisko personu), nevis publisko personu un to iestāžu tiesības, [...] kam ir pienākums nodrošināt privātpersonām viņu pamattiesību aizsardzību”.¹⁸ Tādējādi no iepriekšminētā secināms, ka Satversmes 96. pantā ietvertās tiesības pēc savas būtības būtu attiecināmas arī

¹² Danovskis E., Ruķers M., Libiņa-Egnere I. 2011, 263. lpp.

¹³ Nowak M. U.N Covenant on Civil and Political Rights. Commentary. 2nd ed. Kiel: N.P. Engel, 2005, p. 399.

¹⁴ Daugavpils tiesas 05.11.2020. spriedums lietā Nr. K12-0812-20, kriminālieta Nr. 11181305320. Šis un visi citi izmantotie tiesu nolēmumi pieejami <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMyc/nolemumi> [aplūkoti 17.03.2022.].

¹⁵ Rīgas rajona tiesas 19.02.2019. spriedums lietā Nr. K33-0196-19/9 [ECLI:LV:RIRT:2019:0219.113530150 18.2.S]; 30.01.2019. spriedums lietā Nr. K33-0070-19/26 [ECLI:LV:RIRT:2019:0130.11410103014.7.S].

¹⁶ Rīgas rajona tiesas 07.05.2021. spriedums lietā Nr. K33-0587-21/28 [ECLI:LV:RIRT:2021:0507.11355004 621.2.S].

¹⁷ Danovskis E., Ruķers M., Libiņa-Egnere I. 2011, 264. lpp.

¹⁸ Rudevskis J. 89. Valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 31. lpp.

uz privāto tiesību juridiskajām personām, “kuras atbilst Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 34. pantā minētajam “nevalstiskas organizācijas” jēdzienam tādā nozīmē, kā tas ir interpretēts ECT judikatūrā”,¹⁹ taču, domājams, korektāk būtu runāt par šo pamattiesību subjektu nevis mājokļa, bet gan telpas atrašanās vietas vai kā citādi neaizskaramības pārkāpšanu, papildinot KL 143. panta pirmās daļas dispozīciju.

1.2. KL 143. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma objektīvās izpausmes

Lai noziedzīgo nodarījumu kvalificētu saskaņā ar KL 143. pantu, jākonstatē, ka 1) ir izdarīta iekļūšana mājoklī; 2) iekļūšana ir izdarīta pret mājoklī dzīvojošās personas gribu; 3) iekļūšana mājoklī ir nelikumīga.

Krimināltiesību zinātnē un tiesu praksē atzīts, ka saskaņā ar Krimināllikuma 143. pantu mājokļa neaizskaramības pārkāpšana būs jebkāda nelikumīga iekļūšana mājoklī pret tajā dzīvojošās personas gribu, piemēram, personas atgrūšana un ieiešana tās mājoklī, dzīvojamās telpas pagaidu izmantošana tās īpašnieku prombūtnē, trešās personas ievietošana dzīvoklī utt. Iekļūšana konstatējamā panta nozīmē ir prettiesiska, bez atļaujas, slepena vai atklāta ieiešana (ielaušanās, ielīšana, iesniegšanās) citas personas mājoklī, ko var izdarīt, gan pārvarot šķēršļus vai cilvēku pretošanos, gan bez tā, to var izdarīt, izmantojot viltu vai citādi iekļūstot citas personas mājoklī pret viņas gribu. Iekļūšana pret personas gribu nozīmē, ka vainīgais iekļūst mājoklī slepus, neprasot tajā dzīvojošās personas atļauju, vai neskatoties uz cietušā iebildumiem pret to, ar viltu, lietojot vardarbību, draudus vai citādā veidā.²⁰

Praksē visbiežāk iekļūšana svešā mājoklī tiek izdarīta, sabojājot durvju slēdzeni un atverot durvis, uzlaužot durvis, zīsīt tajās caurumus ar kāju spērieniem vai ar kādu priekšmetu (cirvi, lauzni, akmeni), zīsīt logu stiklus un ierāpjoties pa zīsīsto caurumu telpā, neraugoties uz cietušo iebildumiem un lūgumiem iet prom. Atsevišķos gadījumos svešā mājoklī iekļūts pa neaizslēgtām durvīm vai izmantojot mājoklī dzīvojošās personas prombūtni.

Tiesas nolēmumu analīze ļauj secināt, ka visos gadījumos, izņemot vienu, pamatoti atzīts, ka apsūdzētie izdarījuši iekļūšanu svešā mājoklī pret tajā dzīvojošās personas gribu. Līdz ar to plašāk būtu aplūkojami vienīgi tiesu nolēmumi krimināllietā E. apsūdzībā, kura ar pirmās instances tiesas spriedumu atzīta par vainīgu KL 143. panta pirmajā daļā paredzētajā noziedzīgajā nodarījumā, bet ar apelācijas instances tiesas spriedumu atzīta par nevainīgu un attaisnota, nekonstatējot KL 143. panta pirmajā daļā paredzētā kriminālpārkāpuma sastāvu.

Lūdzot atcelt apelācijas instances tiesas attaisnojošo spriedumu, kasācijas protestā norādīts, ka atbildība KL 143. pantā ir paredzēta par nelikumīgu iekļūšanu, nevis par nelikumīgu atrašanos mājoklī. Apelācijas instances tiesai bija jāvērtē, vai apsūdzētā cietušās mājā iekļuva likumīgi. Apmierinot kasācijas protestu, Senāta Krimināllietu

¹⁹ Rudevskis J. 89. Valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 31. lpp.

²⁰ Krastiņš U., Liholaja V. 2018, 373. lpp.; Likuma piemērošana krimināllietās par svešas mantas nolaušanu: Augstākās tiesas plēnuma 14.12.2001. lēmums Nr. 3. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 2002, 78. lpp.; Senāta Krimināllietu departamenta 28.05.2019. lēmums lietā Nr. SKK-232/2019 [ECLI:LV:AT:2019:0528.11280013917.5.L].

departaments apgabaltiesas spriedumu atcēla daļā par E. atzīšanu par nevainīgu un attaisnošanu, atzīstot, ka apelācijas instances tiesa nepareizi interpretējusi KL 143. panta pirmajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma sastāva objektīvās puses pazīmes – iekļūšana – saturu. Kasācijas instances tiesa konstatēja, ka apelācijas instances tiesa nav pamatojusi savu atziņu par KL 143. panta pirmajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma sastāva neesību, bet vērtējusi E. atrašanās motīvus cietušās mājoklī, izdarot secinājumu, ka “lietā nav iegūti pierādījumi, ka apsūdzētās atrašanās cietušās mājoklī bija nelikumīga”. Tiesa pievērsusi uzmanību apsūdzētās motīvam un norādījusi, ka E. cietušās dzīvesvietā ieradusies nolūkā atrast savu nepilngadīgo meitu, nevis citu motīvu dēļ, lai arī KL 143. panta pirmajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma motīvi var būt visdažādākie un motīvs nav šā noziedzīgā nodarījuma sastāva obligāta pazīme.²¹

Iekļūšanai mājoklī jābūt nelikumīgai, kas ir analizējamā noziedzīgā nodarījuma sastāva obligāta pazīme. Pēc autores domām, par nelikumīgu iekļūšanu mājoklī liecina galvenokārt fakts, ka tas tiek izdarīts pret tajā dzīvojošās personas gribu un var izpausties gan kā cietušā aizlieguma ienākt mājoklī ignorēšana, gan kā iekļūšana mājoklī, neprasot tajā dzīvojošās personas atļauju, vai pat tās prombūtnē. Uz nelikumīgu iekļūšanu norāda arī tās izdarīšana ar viltu, lietojot vardarbību vai draudus, uzdodoties par valsts amatpersonu, kas jau veido kvalificētu sastāvu.

Tā, piemēram, krimināllietā B. un D. apsūdzībā konstatēts, ka viņi nolūkā iekļūt C. dzīvoklī, lai atriebtos par to, ka viņš iepriekš izdzinis B. no sava dzīvokļa, kopā ar personu, pret kuru kriminālprocess izdalīts atsevišķā lietvedībā (cita persona), ieradās pie C. dzīvokļa. Laikā, kad D. piezvanīja pie dzīvokļa durvīm, B. un cita persona noslēpās kāpņutelpā, nostājoties pie dzīvokļa sienas, lai, atverot durvis, C. viņus neredzētu. Pēc tam kad C., būdams pārliecinājies, ka ieradies tikai D., atvēra durvis, lai ielaistu viņu savā dzīvoklī, B. un cita persona ar viltu, pret C. gribu, nelikumīgi iekļuva viņa mājoklī.²²

No tiesas sprieduma krimināllietā C. apsūdzībā izriet, ka viņš, būdams alkohola ietekmē, ierosināja divām citām personām doties uz paziņas D. dzīvokli, lai turpinātu alkoholisko dzērienu lietošanu, kam šīs personas piekrita. Ieradies pie minētā dzīvokļa un uzdodoties par Pašvaldības policijas darbinieku, C. ilgstoši klauvēja pie guļamistabas loga un durvīm, pavēlot tās atvērt. Kad D., atverot dzīvokļa durvis, ieraudzīja C. un citas personas, viņš centās durvis aizvērt, bet C., satverot D. aiz rokas, iegrūda viņu dzīvoklī, kur D. nokrita dzīvokļa gaitenī uz grīdas un C. uzkrita viņam virsū. Pēc viņiem dzīvoklī iekļuva arī pārējās divas personas. Kvalificējot C. nodarījumu saskaņā ar KL 143. panta otro daļu, norādīts, ka C. izdarījis noziegumu, lietojot vardarbību un uzdodoties par valsts amatpersonu.²³

Tajā pašā laikā iespējamās situācijas, kad mājoklī dzīvojošās personas gribas nenoskaidrošana vai iebildumu pret iekļūšanu mājoklī neievērošana nav vērtējama kā nelikumīga un neliecina par mājokļa neaizskaramības pārkāpšanu, par ko plašāk nākamajā sadaļā.

²¹ Senāta Krimināllietu departamenta 28.05.2019. lēmums lietā Nr. SKK-232/2020 [ECLI:LV:AT:2019:052 8.11280013917.5.L].

²² Vidzemes rajona tiesas 16.12.2019. spriedums lietā Nr. K71-1103-19/27 [ECLI:LV:VRT:2019:1216.12130 000219.2.S].

²³ Zemgales rajona tiesas 29.03.2019. spriedums lietā Nr. K73-1029-19/28 [ECLI:LV:ZRT:2019:0329.11200043 018.1.S].

2. Mājokļa neaizskaramības ierobežojumi

Lai arī mājoklis ir cilvēka pamatvajadzība, no Satversmes 116. panta izriet, ka personas tiesības, kas noteiktas Satversmes 96. pantā, var ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību. Tajā pašā laikā Satversmes tiesa kā būtisku ir norādījusi Eiropas Cilvēktiesību tiesas atziņu, kas pausta 2000. gada 4. maija sprieduma lietā *Rotaru v. Romania* 55. punktā: “lai nodrošinātu personai adekvātu aizsardzību pret patvaļīgu iejaukšanos tās privātajā dzīvē, likumā ir pietiekami skaidri jānosaka kompetentajām iestādēm piešķirtās rīcības brīvības robežas un tās lietošanas veids, ievērojot attiecīgā pasākuma leģitīmo mērķi.”²⁴

Kā piemēru var minēt likumu “Par policiju”²⁵, kura 12. panta 16. punktā ir noteikts, ka policijas darbiniekam, pildot viņam uzliktos pienākumus atbilstoši dienesta kompetencei, ir tiesības: jebkurā diennakts laikā iekļūt dzīvoklī bez tajā dzīvojošo atļaujas (ja nepieciešams, lietojot fizisku spēku) gadījumos, kad persona aizturama nozieguma vietā vai apdraudēta citu personu dzīvība; jebkurā diennakts laikā iekļūt nedzīvojamās telpās un zemes gabalu teritorijā (ja nepieciešams, lietojot fizisku spēku), izņemot tās nedzīvojamās telpas un zemes gabalu teritoriju, kam ir eksteritoriāls vai speciālā režīma statuss, gadījumos, kad persona aizturama nozieguma vietā, apdraudēta citu personu dzīvība, ir pamatotas aizdomas, ka tajā atrodas persona, kura tiek turēta aizdomās, apsūdzēta vai notiesāta par smaga vai sevišķi smaga nozieguma izdarīšanu un izvairās no izmeklēšanas, tiesas vai soda izciešanas, vai bezvēsts prombūtnē esoša nepilngadīga persona, kā arī stihisko nelaimju un citu ārkārtēju notikumu gadījumos, kad apdraudēta personu un sabiedrības drošība.

Mājoklis var tikt aizskarts, kriminālprocesā veicot izmeklēšanas darbības – apskati un kratīšanu, kuru veikšanas kārtība reglamentēta Kriminālprocesa likumā²⁶ (turpmāk arī – KPL). Tā no KPL 163. panta otrās daļas izriet, ka publiski nepieejamas teritorijas un telpas apskati drīkst veikt tikai ar šīs teritorijas vai telpas lietotāja piekrišanu vai izmeklēšanas tiesneša lēmumu. Šā panta 2.¹ daļā atrunāts, ka izņēmuma gadījumos šā panta otrajā daļā norādīto apskati, ja vien tā nav notikuma vietas apskate, drīkst veikt ar procesa virzītāja lēmumu. Izmeklētājs apskati veic ar prokurora piekrišanu. Ievērojot notikuma vietas apskates neatliekamo raksturu, iekļūšanai notikuma vietā nav nepieciešama kādas personas piekrišana (panta ceturtā daļa).

Saskaņā ar KPL 180. panta pirmajā daļā noteikto kratīšanu izdara ar izmeklēšanas tiesneša vai tiesas lēmumu. Panta trešā daļa noteic, ka neatliekamos gadījumos, kad novilcināšanas dēļ meklējamie priekšmeti vai dokumenti var tikt iznīcināti, noslēpti vai sabojāti vai arī meklējamā persona var aizbēgt, kratīšanu drīkst izdarīt ar procesa virzītāja lēmumu. Ja lēmumu pieņem izmeklētājs, tad kratīšanu izdara ar prokurora piekrišanu.

KPL 182. panta pirmajā daļā noteikts, ka izmeklēšanas darbības veicējs kopā ar izmeklēšanas darbībā klātesošajām personām ir tiesīgs ieiet lēmumā par kratīšanu norādītajās telpās vai apvidus teritorijā. Ja persona, pie kuras kratīšana notiek, atsakās

²⁴ Satversmes tiesas 11.05.2011. sprieduma lietā Nr. 2010-55-0106, 13.3. punkts. Latvijas Vēstnesis, 13.05.2011., Nr. 74.

²⁵ Par policiju: LV likums. Pieņemts 04.06.1991. [16.03.2022. red.].

²⁶ Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [16.03.2022. red.].

atvērt kratīšanas vietā esošās telpas vai glabātavas, izmeklēšanas darbības veicējs atbilstoši panta trešajā daļā noteiktajam ir tiesīgs tās atvērt, nenodarot nevajadzīgus bojājumus.

Šajos gadījumos kā attaisnojums mājokļa aizskaršanai tiek norādīta “publiska interese pierādījumu iegūšanā un noziedzīga nodarījuma atklāšanā, taču šādas izmeklēšanas darbības nedrīkst būt patvaļīgas”.²⁷

Jautājums par izmeklēšanas darbības likumību tika vērtēts Eiropas Cilvēktiesību tiesā lietā “Bože pret Latviju”, kurā iesniedzējs sūdzējās par viņa mājā notikušo apskati, kas faktiski bijusi kratīšana, apgalvojot, ka tas notika bez tiesas lēmuma un bez viņa piekrišanas, turklāt tika izņemti datori, kuros atradās personiskā sarakste un informācija par izgudrojumu. Tiesa vienbalsīgi atzina, ka noticis Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8. panta pārkāpums un fakts, ka policija iekļuva iesniedzēja dzīvoklī un izņēma priekšmetus, jau pats par sevi norāda uz iejaukšanos 8. pantā garantētajās tiesībās uz mājokļa un privātās dzīves neaizskaramību. Lai arī iesniedzējs bija piekritis ielaist policijas darbiniekus savā mājoklī tā apskatei, viņam netika pienācīgi sniegta informācija par tiesībām atteikties to darīt vai par iespējamām sekām, piekrītot policijas lūgumam. Tiesa uzskatīja, ka bija īpaši svarīgi nodrošināt efektīvu uzraudzību, lai nepieļautu iespējamus pārkāpumus policijas rīcībā. Policijas rīcības atbilstības likumam pārbaudes, ko veica prokuratūra, rezultāti Tiesas ieskatā norādīja uz skaidrības trūkumu par izņemšanas likumisko pamatu.²⁸

2021. gada 1. aprīlī Eiropas Cilvēktiesību tiesa izbeidza tiesvedību lietā “Berezovs pret Latviju”, atzīstot sūdzību par nepieņemamu tālākai izskatīšanai pēc būtības. Arī šis iesniedzējs, atsaucoties uz Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8. pantu, sūdzējās par viņa dzīvesvietas apskati, kuru, pamatojoties uz tiesneša lēmumu, veica Valsts policijas darbinieki.

Ņemot vērā valdības izvirzīto argumentu, ka iejaukšanās iesniedzēja tiesībās uz mājokļa neaizskaramību nebija sasniegusi iejaukšanās minimālo aizskāruma līmeni, Tiesa vērtēja, cik nozīmīga bijusi iejaukšanās iesniedzēja tiesībās, kas nosakāms individuāli, ņemot vērā gan iesniedzēja subjektīvo attieksmi pret situāciju, gan lietas objektīvos apstākļus. Piemērojot šos principus iesniedzēja gadījumam, Tiesa uzskatīja par svarīgu norādīt, ka dzīvesvietas apskatei tika saņemta tiesneša iepriekšēja atļauja, izskatot Valsts policijas iesniegtos materiālus, kas ļāva lemt par apskates nepieciešamību nolūkā atrast un izņemt ar akcīzes nodokļa markām nemarķētas preces. Tiesneša lēmums vēlāk pārbaudīts nacionālajā tiesā, sūdzība par to noraidīta. Apskate veikta policijas operācijas ietvaros. Iesniegums atzīts par nepieņemamu izskatīšanai, jo iejaukšanās iesniedzēja tiesībās uz mājokļa neaizskaramību nebija sasniegusi minimālo aizskāruma līmeni.²⁹

²⁷ Sk.: ECT spriedums lietā *Camenzind v. Switzerland*, Nr. 21353/93, 16.12.1997., 45. punkts. Citēts pēc Danovskis E., Ruķers M., Libiņa-Egnere I. 2011, 265. lpp.

²⁸ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 18.05.2017. spriedums lietā “Bože pret Latviju”, Nr. 40927/05. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/ect-nolemumu-arhivs/ect-nolemumu-mekletajs?author=B> [aplūkots 18.03.2022.].

²⁹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 01.04.2021. lēmums lietā “Berezovs pret Latviju”, Nr. 33012/13. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/ect-nolemumu-arhivs/ect-nolemumu-mekletajs?author=B> [aplūkots 18.03.2022.].

3. Kriminālikuma 143. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma kopība ar citiem noziedzīgiem nodarījumiem

Atbilstoši KL 26. panta pirmajā daļā noteiktajam noziedzīgu nodarījumu kopību veido vienas personas izdarīts viens nodarījums vai vairāki nodarījumi, kas atbilst divu vai vairāku noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmēm, ja šī persona nav notiesāta ne par vienu no šiem noziedzīgajiem nodarījumiem un nav arī iestājies kriminālatbildības noilgums.

Tiesas nolēmumu analīze liecina, ka praksē visbiežāk konstatējama KL 143. panta pirmajā daļā un 185. panta pirmajā daļā paredzēto noziedzīgu nodarījumu reālā kopība, jo pirms nelikumīgas iekļūšanas mājoklī tiek bojāta vai iznīcināta sveša manta (mājokļa durvju slēdzene vai durvis, loga rāmis, loga stikla rūtis). Lai arī laika atstarpe starp šiem nodarījumiem ir neliela un tie seko cits pēc cita, taču mantas iznīcināšana vai bojāšana jau ir pabeigta ar šo darbību izdarīšanas brīdi, un tikai tad tiek uzsākta nelikumīga iekļūšana mājoklī. Mantas iznīcināšana vai bojāšana šajā gadījumā rada labvēlīgus apstākļus nelikumīgai iekļūšanai mājoklī, kad atbilstoši krimināltiesību teorijas atziņām katrs nodarījums jākvalificē kā patstāvīgs noziedzīgs nodarījums saskaņā ar noziedzīgu nodarījumu reālās kopības noteikumiem.³⁰

Tajā pašā laikā, atzīstot par pierādītu, ka D. un C. personu grupā nolūkā nelikumīgi iekļūt H. mājoklī pret viņa gribu, darbojoties kopīgi, t. i., C. ar līdzi paņemto lauzni un D. ar akmeni, katrs tīši izsita stiklus trim logiem, un pēc tam, apdraudot H. pamatintereses uz mājokļa neaizskaramību, bez likumīga pamata pret H. gribu un prettiesiski, neprasot H. atļauju, pa izsisto logu abi iekļuva viņa mājoklī, abu apsūdzēto nodarījumi kvalificēti kā noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība.³¹

Kā noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība kvalificēts arī D. nodarījums, kurš nolūkā nelikumīgi iekļūt F. piederošajā mājoklī salauza ārdurvju kārbu un durvju slēdzeni, tādējādi bojājot ārdurvis 251,80 eiro vērtībā. Kad sitienu rezultātā mājas ārdurvis atvērās, D. bez mājā dzīvojošo G. un E. atļaujas, pret viņu gribu, nelikumīgi iegāja mājā.³²

Jautājums par noziedzīgu nodarījumu kopību un tās veidu apspriežams arī situācijā, kad vainīgais iekļuvis mājoklī, lietojot vardarbību, un nodarījis kaitējumu cietušā veselībai. Krimināllietā B. apsūdzībā konstatēts, ka nolūkā nelikumīgi iekļūt C. dzīvoklī, kad C. atvēra sava dzīvokļa durvis, B. uzmanības novēršanai uzdeva viņai nenozīmīgu jautājumu un pēc tam uzbruka C., atrāva vaļā dzīvokļa durvis, ar roku sagrāba C. aiz galvas, ar spēku iegrūda viņu dzīvoklī un nogāza uz priekštelpas grīdas. Kad C., guļot uz grīdas, sauca pēc palīdzības, B. ar savu roku turēja ciet C. muti, uzgūlās C. virsū, lai pārvarētu viņas pretošanos. Nodarījums kvalificēts saskaņā ar KL 143. panta otro daļu kā izdarīts, lietojot vardarbību. Turpinot nodarījuma aprakstu, norādīts, ka šajā laikā B. pret dzīvoklī dzīvojošās C. gribu nelikumīgi iekļuva viņas dzīvoklī. B. atrāva vaļā dzīvokļa durvis, tīši ar roku sagrāba C. aiz

³⁰ Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 312. lpp.

³¹ Zemgales rajona tiesas 17.06.2019. spriedums lietā Nr. K73-0253-19/39 [ECLI:LV:ZRT:2019:0617.1131008.1117.4.S].

³² Zemgales rajona tiesas 14.04.2021. spriedums lietā Nr. K73-0406-21/23 [ECLI:LV:ZRT:2021:0414.11120030.120.3.S].

galvas un ar spēku iegrūda viņu dzīvoklī, tādējādi traumējot cietušās apakšlūpu un kreiso vaigu. B. nogāza C. uz dzīvokļa priekštelpas grīdas, cietusi ar galvu spēcīgi atsītās pret grīdu, kas kvalificēts saskaņā ar KL 130. panta otro daļu.³³

No apsūdzības satura nav iespējams izdarīt viennozīmīgu secinājumu par to, kāds kopības veids spriedumā aprakstīts, jo par abiem inkriminētajiem noziedzīgajiem nodarījumiem norādīti vieni un tie paši faktiskie apstākļi. Taču, ja pieņemam, ka visa pret cietušo lietotā vardarbība saistīta tieši ar nelikumīgu iekļūšanu viņas mājoklī, kvalifikācija saskaņā ar KL 130. panta otro daļu ir lieka, jo viegla miesas bojājuma nodarīšana aptversies ar KL 143. panta otro daļu.

Nobeigumā atgriezīsimies pie jau iepriekš minētā tiesas nolēmuma, kas aplūkots sakarā ar mājokļa jēdzienu, taču tagad par kopību ar KL 132. pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu.

Pēc vairāku stundu nelikumīgas uzturēšanās svešā īpašumā A. ap plkst. 20.50 nolēma doties uz tuvāko tirdzniecības centru nolūkā iegādāties sev alkoholiskos dzērienus, lai pēc tam turpinātu uzturēties svešā īpašumā. Ejot pa pagalmu garām dzīvojamai mājai un ievērojot, ka pie mājas ieejas durvīm atrodas mājas īpašniece B., A. nolēma vērsties pret B. ar psiholoģisku vardarbību nolūkā viņu iebiedēt. Strauji pietuvojoties B. un atrodoties ne vairāk kā 1,5 metra attālumā no viņas, A. pavērsa līdzīgu paņemtā šaujamoča stobru pret cietušo un notēmēja viņai tieši sejā. B., glābjot savu dzīvību no apdraudējuma, ko pret viņu vērsa viņai nepazīstama persona, ar abām rokām satvēra šaujamočus un mēģināja novirzīt to no savas sejas un ķermeņa, taču A., satvēris cieši rokā ieroci, turpināja pretoties cietušās darbībām un mērķtiecīgi virzīt ieroci pret B. seju līdz brīdim, kad cietušajai izdevās izvairīties no viņa un ieskriet mājā.³⁴

Nav šaubu par to, ka A. nodarījumā konstatējamās KL 132. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīmes, taču, pēc autores domām, ideālā kopība ar KL 143. pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu ir veidota kļūdaini, jo iekļūšana svešā īpašumā kā formāla sastāva noziedzīgs nodarījums jau bija pabeigts darbību izdarīšanas brīdī.

Kopsavilkums

1. Definējot jēdzienu “mājoklis”, gan tiek norādīts, ka mājoklis parasti ir vieta – fiziski nosakāma platība, kur veidojas privātā un ģimenes dzīve, gan tiek skaidrots, ka ar mājokli jāsaprot telpa, kura paredzēta cilvēku pastāvīgai vai pagaidu dzīvošanai, viņiem piederošās visas mantas vai tās daļas glabāšanai. Tajā pašā laikā nav rodami viedokļi par to, vai mājokļa robežas ietver arī tam pieguļošu teritoriju, piemēram, nožogotu pagalmu, dārzu, garāžu, pirti, kā tas konstatēts vienā no analizētajiem tiesas nolēmumiem.
2. KL 143. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma tiešais objekts ir fiziskas personas mājokļa, kurā tā dzīvo, neaizskaramības interese. Ņemot vērā, ka Latvijas Republikas Satversmes VIII nodaļa aizsargā privātpersonu, tas ir, fizisku personu

³³ Vidzemes rajona tiesas 14.05.2019. spriedums lietā Nr. K71-0672-19/27 [ECLI:LV:VRT:2019:0514.11400 011219.2.S].

³⁴ Rīgas rajona tiesas 07.05.2021. spriedums lietā Nr. K33-0587-21/28 [ECLI:LV:RIRT:2021:0507.11355004 621.2.S].

un privāto tiesību juridisko personu, tiesības, būtu apspriežams jautājums par iespējamo KL 143. panta papildināšanu, papildus norādot uz šo juridisko personu telpu neaizskaramības pārkāpšanu.

3. Kvalificējot KL 143. pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu pēc kopības ar citiem noziedzīgiem nodarījumiem, jāievēro KL 26. pantā ietvertais regulējums.

PERSONAS IZDARĪTS NOZIEDZĪGS NODARĪJUMS UN SODĀMĪBA KĀ LATVIJAS REPUBLIKAS SATVERSMĒ PAREDZĒTO TIESĪBU IZVĒLĒTIES NODARBOŠANOS UN DARBAVIETU IEROBEŽOJUMS

CRIMINAL OFFENCE AND CRIMINAL RECORD AS A RESTRICTION OF THE RIGHT TO CHOOSE AN EMPLOYMENT AND WORKPLACE PROVIDED FOR IN REPUBLIC OF LATVIA CONSTITUTION

Evija Vīnkalna, Mg. soc.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras lektore

Summary

The first sentence of the Section 106 of the Constitution of the Republic of Latvia (Constitution) states that “everyone has the right to freely choose their employment and workplace according to their abilities and qualifications”. These rights are not absolute, the Section 116 of the Constitution provides for possibility of restrictions “in circumstances provided for by law in order to protect the rights of other people, the democratic structure of the State, and public safety, welfare and morals”. The aim of the article is to discuss the legal restrictions on the choice of employment and workplace, their assessment in connection with a criminal offence committed by a person and criminal record.

Atslēgvārdi: darbavieta, ierobežojums, nodarbošanās, noziedzīgs nodarījums, sodāmība

Keywords: workplace, restriction, employment, criminal offence, criminal record

Ievads

Ikviens tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavieta atbilstoši savām spējām un kvalifikācijai noteiktas Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk arī – Satversme) 106. panta pirmajā teikumā.¹ Paredzētais attiecināms uz personas

---

¹ Latvijas Republikas Satversmes 106. panta pirmais teikums nosaka, ka “ikvienam ir tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavieta atbilstoši savām spējām un kvalifikācijai” (Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [09.02.2022. red.]).

tiesībām strādāt, tieši negarantējot tiesības uz darbu.² Šīs tiesības nav uzskatāmas par absolūtām, ņemot vērā Satversmes 116. pantā ietverto iespēju likumā paredzētos gadījumos tās ierobežot, tādējādi aizsargājot “citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību”³ (leģitīmos mērķus). Akcentējamas arī Satversmes 101. panta pirmajā daļā noteiktās tiesības *ikvienam Latvijas pilsonim likumā paredzētajā veidā piedalīties valsts un pašvaldību darbībā, kā arī pildīt valsts dienestu*, kas, attiecībā uz Satversmes 106. pantu, ir gan *lex specialis* (ietverot 106. panta ierobežojumus, piemēram, pilsoņa tiesības pildīt valsts dienestu), gan *lex generalis* (ierobežojumiem jābūt atbilstošiem Satversmes 106. pantam).⁴ Raksta mērķis ir pievērsties tiesību aktos noteiktiem nodarbošanās un darbavietas izvēles ierobežojumiem (turpmāk arī – ierobežojumi) saistībā ar personas izdarītu noziedzīgu nodarījumu un sodāmību; to izvērtējumam.

1. Ierobežojumu nodarbošanās un darbavietas izvēlē izvērtējums; absolūtā aizlieguma izpratne un tā attaisnojamības kritēriji

Vērtējot tiesību aktos noteiktos ierobežojumus darbavietas un nodarbošanās izvēlē,⁵ secināms, ka tie lielā mērā saistīti ar personas izdarītu noziedzīgu nodarījumu. Šāda nostādne pamatojama ar noziedzīga nodarījuma⁶ lielāku kaitējuma (radītā

² Paredzot tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavietu, tai skaitā tiesības saglabāt esošo nodarbošanos un darbavietu. Bite I. 106. Ikvienam ir tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavietu atbilstoši savām spējām un kvalifikācijai. Piespiedu darbs ir aizliegts. Par piespiedu darbu netiek uzskatīta iesaistīšana katastrofū un to seku likvidēšanā un nodarbināšana saskaņā ar tiesas nolēmumu. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 479. lpp.; Satversmes tiesas 2003. gada 23. aprīļa spriedums lietā Nr. 2002-20-0103, secinājumu daļas 3. punkts; 2015. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2015-03-01, 14.2. punkts; Satversmes tiesas 2017. gada 24. novembra spriedums lietā Nr. 2017-07-01, 13.1. punkts [aplūkots 09.02.2022.].

³ Satversmes 116. pantā paredzēts, ka “personas tiesības, kas noteiktas Satversmes 96., 97., 98., 100., 102., 103., 106. un 108. pantā, var ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību”.

⁴ Jāatbilst personas spējām un kvalifikācijai vai jābūt noteiktiem saskaņā ar Satversmes 116. pantā paredzētajiem leģitīmajiem mērķiem (Bite I. 2011, 481. lpp.); piemēram, Satversmes tiesas 10.05.2007. spriedums lietā Nr. 2006-29-0103, 17.2. punkts; Satversmes tiesas 17.12.2020. spriedums lietā Nr. 2020-18-01, 15. punkts; Satversmes tiesas 24.11.2017. spriedums lietā Nr. 2017-07-01, 16.2. punkts. Pieejams: likumi.lv [aplūkots 19.02.2022.]. Likumdevējam, normatīvos aktos paredzot kārtību, kādā personai tiek garantēta iespēja pretendēt uz noteiktiem amatiem, jānosaka šo tiesību īstenošanas un ierobežošanas līdzsvars (Kusiņš G. 101. Ikvienam Latvijas pilsonim ir tiesības likumā paredzētajā veidā piedalīties valsts un pašvaldību darbībā, kā arī pildīt valsts dienestu. Pašvaldības ievēlē pilntiesīgi Latvijas pilsoņi un Eiropas Savienības pilsoņi, kas pastāvīgi uzturas Latvijā. Ikvienam Eiropas Savienības pilsonim, kas pastāvīgi uzturas Latvijā, ir tiesības likumā paredzētajā veidā piedalīties pašvaldību darbībā. Pašvaldību darba valoda ir latviešu valoda. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 390.–391. lpp.).

⁵ Piemēram, Izglītības likuma 50. panta pirmās daļas 1. punkts (Izglītības likums: LV likums. Pieņemts 29.10.1998. [12.02.2022. red.]) u. c.

⁶ Noziedzīgs nodarījums ir “ar nodomu (tiši) vai aiz neuzmanības izdarīts kaitīgs nodarījums (darbība vai bezdarbība)”, kurš paredzēts Krimināllikumā “un par kura izdarīšanu draud kriminālsods” (Krimināllikuma 6. panta pirmā daļa). Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [09.02.2022. red.].

vai iespējamā) smaguma pakāpi, salīdzinot ar citiem tiesībpārkāpumiem, svarīgas intereses apdraudot jau “tādā mērā, ka nepieciešams pret šo apdraudējumu vērsties ar krimināltiesību līdzekļiem”.⁷

Ierobežojumiem, kas attiecināmi uz tiesībām brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavietu, vērsta uzmanība dažādās publikācijās;⁸ to pamatotība vērtēta Latvijas Republikas Satversmes tiesas (turpmāk arī – Satversmes tiesa) spriedumos.⁹ Akcentējot nepieciešamību pārskatīt noteiktos ierobežojumus, izceļama arī Latvijas Republikas Tiesībsarga 2019. gada 18. oktobra vēstule Ministru prezidentam par normatīvajos aktos noteiktajiem ierobežojumiem personai izvēlēties sev vēlamu nodarbošanos sakarā ar iepriekš izdarītu noziedzīgu nodarījumu, kā arī Ministru kabineta 2020. gada 3. marta sēdē atbalstītais atbildes projekts Tiesībsargam (turpmāk arī – Ministru kabineta Atbildes projekts Tiesībsargam).¹⁰ Attiecībā uz noteikto ierobežojumu mīkstināšanu izdarīti jau vairāki grozījumi tiesību aktos, kas gan pamatoti ar attiecīgiem Satversmes tiesas spriedumiem (ar ko līdz tam pastāvošais regulējums atzīts par neatbilstošu),¹¹ gan balstīti Tiesībsarga un Ministru kabineta

⁷ Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Pirmā daļa (I–VIII² nodaļa). Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 49. lpp.; Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 63., 93. lpp.

⁸ Piemēram, Judins A. Par sodāmību Latvijas tiesībās. Jurista Vārds, 2004, Nr. 11; Judins A. Par sodīto personu tiesībām strādāt par pedagogiem. Jurista Vārds, 2017, Nr. 31. Pieejams: <https://juristavards.lv>; Osipova S. Sodītas personas kā valsts stigmatizēta grupa Satversmes tiesas judikatūrā. Socrates. RSU elektroniskais juridisko zinātnisko rakstu žurnāls. 2021, Nr. 2, 24.–39. lpp. Pieejams: <https://dspace.rsu.lv/jspui/bitstream>; Zuļķis J. Taisnīgs sods un sodāmība. Jurista Vārds, 2017, Nr. 22. Pieejams: <https://juristavards.lv>; Lačanovskis G. Sodāmība un tās sekas uz karjeru. 2015. gada 28. oktobris. Pieejams: <https://lvportals.lv/skaidrojumi/>; Skutele S. Kriminālprocesa pret personu ietekme uz profesiju. 2020. gada 4. jūnijs. Pieejams: <https://www.rusanovs.lv/news/kriminalprocesa-pret-personu-ietekme-uz-profesiju/>. [aplūkots 15.02.2022.].

⁹ Piemēram, atzīstot attiecīgo apstrīdēto normu neatbilstību Satversmes tiesas 2021. gada 25. marta spriedumā lietā Nr. 2020-36-01, Satversmes tiesas 2020. gada 17. decembra spriedumā lietā Nr. 2020-18-01, Satversmes tiesas 2017. gada 24. novembra spriedumā lietā Nr. 2017-07-01. Apstrīdētās normas atbilstību atzīstot Satversmes tiesas 2021. gada 11. jūnija spriedumā lietā Nr. 2020-50-01. Ierosinātas lietas “Par likuma “Par tiesu varu” 55. panta 3. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 101. panta pirmajai daļai un 106. panta pirmajam teikumam”; “Par Apcietinājumā turēšanas kārtības likuma 13. panta pirmās daļas 10. punkta un Ministru kabineta 2007. gada 27. novembra noteikumu Nr. 800 “Izmeklēšanas cietuma iekšējās kārtības noteikumi” 4. pielikuma 10. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 101. panta pirmajam teikumam un 106. panta pirmajam teikumam”. Pieejams: satv.tiesa.gov.lv [aplūkots 09.02.2022.].

¹⁰ Latvijas Republikas Tiesībsarga 2019. gada 18. oktobra vēstule Nr. 1-8/19 Ministru prezidentam par normatīvajos aktos noteiktajiem ierobežojumiem personai izvēlēties sev vēlamu nodarbošanos sakarā ar iepriekš izdarītu noziedzīgu nodarījumu; Ministru kabineta 2020. gada 3. marta sēdē atbalstītais Atbildes projekts Tiesībsargam “Par normatīvajos aktos noteiktajiem ierobežojumiem personai izvēlēties sev vēlamu nodarbošanos sakarā ar iepriekš izdarītu noziedzīgu nodarījumu” (ar pielikumu “Apkopojums par aizliegumiem nozaru likumos sakarā ar personas agrāk izdarītu noziedzīgu nodarījumu”). Latvijas Republikas Ministru kabineta sēdes protokollēmums (projekts). Latvijas Republikas Ministru kabineta tiesību aktu projekti. Ar atbildes vēstulei pievienoto Ministru kabineta sēdes protokollēmumu ministriņām, Finanšu izlūkošanas dienestam un Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojam tika uzdots, ievērojot atbildes vēstulē ietvertos secinājumus, sagatavot un iesniegt Valsts kancelejā priekšlikumus grozījumiem savas nozares likumos un Ministru kabineta noteikumos attiecībā uz personām paredzētajiem aizliegumiem vai ierobežojumiem saistībā ar agrāk izdarītu noziedzīgu nodarījumu. Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/mk/tap/?pid=40479255> [aplūkots 09.02.2022.].

¹¹ Piemēram, Izglītības likuma 50. panta pirmās daļas 1. punkts.

iepriekš minētā ierobežojumu pārskatīšanā, tostarp izvērtējot attiecīgo ierobežojumu absolūtā rakstura turpmākas saglabāšanas nepieciešamību.¹²

Latvijas Republikas Satversmes tiesas judikatūrā līdz šim bijusi raksturīga tieši absolūta rakstura aizliegumu izvērtēšana. Absolūtais aizliegums nozīmē tā attiecināšanu uz visām pie noteiktas grupas piederošām personām, nepieļaujot izņēmumus, to nosakot uz nenoteiktu laiku (uz mūžu).¹³ Atzīmējams, ka absolūtā aizlieguma izpratnē pausti arī atšķirīgi viedokļi, piemēram, par tādu neuzskatot gadījumus, kad aizliegums attiecināms tikai uz noteiktu daļu noziedzīgu nodarījumu (piemēram, tišiem noziedzīgiem nodarījumiem).¹⁴ Tomēr arī šādos gadījumos aizliegums attiecināms uz ikvienu pie noteiktas grupas (par tiša noziedzīga nodarījuma izdarīšanu) piederošu personu uz nenoteiktu laiku.¹⁵ Attiecībā uz absolūtā aizlieguma izvērtējumu, ņemot vērā tā stingri ierobežojošo raksturu, pieļauta iespēja "likumdevējam šādu tiesību normu pieņemšanas procesā" izvirzīt stingrākas prasības aizlieguma pamatojumā un izvērtējumā.¹⁶ Vienlaikus attiecībā uz valsts dienestā esošām personām atzīts, ka absolūtais aizliegums "pats par sevi vēl nenozīmē, ka vienmēr šādas tiesību normas pieņemšanā likumdevējam būtu izvirzāmas stingrākas prasības attiecībā uz aizlieguma pamatojumu un izvērtējumu" un "ievērojot valsts dienesta īpašo lomu un statusu, kā arī likumdevēja plašo rīcības brīvību šajā jomā, uz šo īpašo prasību tiesiskuma izvērtējumu nav attiecināma absolūtā aizlieguma satversmības

---

¹² Grozījumi Militārā dienesta likumā: LV likums. Pieņemts 11.02.2021.; Grozījumi Latvijas Republikas Zemessardzes likumā: LV likums. Pieņemts 11.02.2021. Attiecīgo grozījumu anotācijās, tai skaitā veikta norāde uz Tiesībsarga Ministru prezidentam iesniegto 2019. gada 18. oktobra vēstuli Nr. 1-8/19 *par normatīvajos aktos noteiktajiem ierobežojumiem personai izvēlēties sev vēlamu nodarbošanos sakarā ar iepriekš izdarītu noziedzīgu nodarījumu un Ministru kabineta 2020. gada 3. marta sēdē atbalstīto atbildes projektu tiesībsargam "Par normatīvajos aktos noteiktajiem ierobežojumiem personai izvēlēties sev vēlamu nodarbošanos sakarā ar iepriekš izdarītu noziedzīgu nodarījumu" un pie tā pievienoto pielikumu "Apkopojums par aizliegumiem nozaru likumos sakarā ar personas agrāk izdarītu noziedzīgu nodarījumu"*. Pieejams: <http://titania.saeima.lv> [aplūkots 12.02.2022.].

¹³ Piemēram, Satversmes tiesas 2017. gada 24. novembra spriedums lietā Nr. 2017-07-01, 12.3. punkts; Satversmes tiesas 2020. gada 17. decembra spriedums lietā Nr. 2020-18-01 (piemēram, sprieduma 10., 11. punkts – pieaicināto personu – LU Juridiskās fakultātes profesores *Dr. iur.* V. Liholajas; LU Juridiskās fakultātes asociētās profesores *Dr. iur.* A. Kārkliņas norādītais viedoklis, 16.2., 20. punkts); Satversmes tiesas 2021. gada 25. marta spriedums lietā Nr. 2020-36-01, 18. punkts. Pieejams: <https://www.satv.ties.gov.lv/> [aplūkots 19.02.2022.].

¹⁴ Ar ko pausts uzskats, ka aizliegums nav absolūts, jo attiecināms tikai uz tādām personām, kuras sodītas par tišu noziedzīgu nodarījumu (Satversmes tiesas 2021. gada 11. jūnija spriedums lietā Nr. 2020-50-01, 13. punkts).

¹⁵ Satversmes tiesas 2021. gada 11. jūnija spriedums lietā Nr. 2020-50-01, 13. punkts [aplūkots 19.02.2022.].

¹⁶ Piemēram, Satversmes tiesas 2017. gada 24. novembra spriedums lietā Nr. 2017-07-01, 12.3. punkts; Satversmes tiesas 2021. gada 25. marta spriedums lietā Nr. 2020-36-01, 18. punkts; Satversmes tiesas 2021. gada 11. jūnija spriedums lietā Nr. 2020-50-01, 13. punkts. Pieejams: <https://www.satv.ties.gov.lv/> [aplūkots 19.02.2022.].

izvērtēšanas metodoloģija”,¹⁷ ar to zināmā mērā paredzot izņēmumu absolūtā aizlieguma satversmības izvērtēšanas metodoloģijas pielietošanā, kas, domājams, vēl varētu tikt turpmāk vērtēts.¹⁸

Tādējādi katram personas tiesību ierobežojumam jābūt noteiktam ar likumu, pamatotam ar leģitīmu mērķi, samērīgam ar tā leģitīmo mērķi un nepieciešamam katrā konkrētā gadījumā.¹⁹

Satversmes tiesa savā judikatūrā attiecīgās apstrīdētās normas (noteiktos ierobežojumus) pārsvarā atzinusi par neatbilstošām. Piemēram, Izglītības likuma 50. panta pirmās daļas 1. punktu, ciktāl tas noteica absolūtu aizliegumu personai, kura tikusi sodīta par tīšu smagu vai sevišķi smagu noziegumu, strādāt par pedagogu, par neatbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 106. pantam.²⁰ Saskaņā ar spēkā esošo regulējumu Izglītības likuma 50. panta pirmās daļas 1. punkts nosaka aizliegumu strādāt par pedagogu tādi personai, kas sodīta par tīša noziedzīga nodarījuma izdarīšanu (neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas), pieļaujot izņēmuma gadījumus (“kad pēc sodāmības dzēšanas vai noņemšanas Izglītības kvalitātes valsts dienests izvērtējis, vai tas nekaitē izglītojamo interesēm, un atļāvis šai personai strādāt par pedagogu”). Publiskas personas kapitāla daļu un kapitālsabiedrību pārvaldības likuma 31. panta ceturtās daļas 2. punktu un 37. panta ceturtās daļas 2. punktu atzīstot par neatbilstošu, spēkā esošajā regulējumā attiecīgos aizliegumus jau mainot uz terminētiem. Savukārt Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm dienesta gaitas likuma

¹⁷ Satversmes tiesas 2021. gada 11. jūnija spriedums lietā Nr. 2020-50-01, 13. punkts. (Par Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm dienesta gaitas likuma 4. panta 4. punkta (ciktāl tas liedz atrasties dienestā Valsts policijā personai, kura sodīta par tīšu noziedzīgu nodarījumu, neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas) atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 101. panta pirmajai daļai un 106. panta pirmajam teikumam. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/> [aplūkots 18.02.2022.]. Minētais izsvērts Satversmes tiesas vairāku tiesnešu atsevišķajās domās, piemēram, norādot, ka apstrīdētā norma neatbilst Satversmes 101. panta pirmajai daļai un 106. panta pirmajam teikumam (Satversmes tiesas tiesneša A. Kuča atsevišķās domas lietā Nr. 2020-50-01); akcentējot atkāpšanos no absolūtā aizlieguma satversmības izvērtēšanas metodoloģijas un jaunas pieejas piemērojamās metodoloģijas noteikšanas ieviešanu (Satversmes tiesas tiesneša A. Laviņa atsevišķās domas lietā Nr. 2020-50-01); atzīstot, ka apstrīdētā norma būtu “izvērtējama kā jebkurš cits pamattiesības ierobežojums” (Satversmes tiesas tiesneša J. Neimaņa atsevišķās domas lietā Nr. 2020-50-01). 2021. gada 28. jūnijs. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/> [aplūkots 19.03.2022.].)

¹⁸ Normas, kas liedz pildīt dienestu Valsts policijā personai, kura sodīta par tīšu noziedzīgu nodarījuma izdarīšanu, neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas, atbilst Satversmei. Jurista Vārds, 2021, 11. jūnijs. Pieejams: <https://juristavards.lv/zinas> [aplūkots 18.02.2022.].

¹⁹ Libiņa-Egnere I. Tiesību ierobežojumam jābūt pamatotam ar leģitīmu mērķi. Aptauja: Vai ir jāievēro tiesību normas, kurām persona nepiekrīt. Jurista Vārds, 2020, Nr. 45. Pieejams: juristavards.lv [aplūkots 12.02.2022.]; piemēram, Satversmes tiesas 17.12.2020. spriedums lietā Nr. 2020-18-01, 15. punkts. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv> [aplūkots 19.03.2022.].

²⁰ Satversmes tiesas 2017. gada 24. novembra spriedums lietā Nr. 2017-07-01. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/>. Arī Bērnu tiesību aizsardzības likuma 72. panta piektās daļas 1. punktu atzīstot par neatbilstošu (apstrīdētā norma noteica, ka “bērnu aprūpes, izglītības, veselības aprūpes un citās tādās iestādēs, kurās uzturas bērni, bērnu pasākumos un tādās pasākumos, kuros piedalās bērni, nedrīkst strādāt, veikt brīvprātīgo darbu, kā arī saskaņā ar noslēgto vienošanos sniegt pakalpojumus personas (izņemot personas, kuras sniedz vienreizējus vai īslaicīgus pakalpojumus, kā arī pakalpojumus, kas tiek sniegti, bērnam klāt neesot), kuras sodītas par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu, – neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas”). Satversmes tiesas 2021. gada 25. marta spriedums lietā Nr. 2020-36-01. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/> [aplūkots 19.02.2022.].

4. panta 4. punkts, ciktāl tas liedz atrasties dienestā Valsts policijā personai, kura sodīta par tišu noziedzīgu nodarījumu, neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas, atzīts par atbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 101. panta pirmajai daļai un 106. panta pirmajam teikumam.²¹ Pievienojoties šādam atzinumam, vienlaikus atzīstams, ka Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm dienesta gaitas likuma 4. panta 4. punktā ietvertais attiecināms uz plašu personu loku, kas ļautu tā pamatotību vēl vērtēt, piemēram, attiecībā uz Valsts ugunsdzēsības un glābšanas dienestā esošām amatpersonām.²²

2. Ministru kabineta Atbildes projekta Tiesībsargam nozīme un iespējamība neattiecināt aizliegumu uz personām, kuras noziedzīgu nodarījumu izdarījušas, būdamas nepilngadīgas

Ar Ministru kabineta 2020. gada 3. marta sēdē atbalstīto Atbildes projektu Tiesībsargam “Par normatīvajos aktos noteiktajiem ierobežojumiem personai izvēlēties sev vēlamu nodarbošanos sakarā ar iepriekš izdarītu noziedzīgu nodarījumu” kā izvērtējamie attiecībā uz noteiktajiem ierobežojumiem izvirzīti dažādi kritēriji (piemēram, aizlieguma nepieciešamība; iespējamība attiecināt aizliegumu tikai uz tišiem noziedzīgiem nodarījumiem, iespējamība absolūtu aizliegumu atcelt, veicot individuālu izvērtējumu u. c.).²³ Piemēram, Militārā dienesta likumā ar 2021. gada 11. februāra likumu izdarīti grozījumi,²⁴ ar kuriem likuma 16. pantā ietverta iespēja

²¹ Apstrīdētā norma – Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm dienesta gaitas likuma 4. panta 4. punkts: dienestā var atrasties persona, kura nav sodīta par tišu noziedzīgu nodarījumu – neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas Satversmes tiesas 2021. gada 11. jūnija spriedums lietā Nr. 2020-50-01. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/> [aplūkots 19.02.2022.].

²² Vīnkalna E. Absolūtā aizlieguma pastāvēšana nebūtu apšaubāma. Jurista Vārds, 2021, Nr. 33. Pieejams: <https://juristavards.lv> [aplūkots 18.02.2022.].

²³ Kā izvērtējamie jautājumi izvirzīti: 1) aizlieguma turpmāka nepieciešamība; 2) iespējamība attiecināt aizliegumu tikai uz tišiem noziedzīgiem nodarījumiem; 3) iespējamība attiecināt aizliegumu tikai uz atsevišķiem noziedzīgiem nodarījumiem; 4) iespējamība attiecināt aizliegumu tikai uz atsevišķu noziedzīgu nodarījumu grupām (piemēram, tautsaimniecībā; valsts institūciju dienestā u. c.); 5) iespējamība attiecināt aizliegumu, ņemot vērā noziedzīgu nodarījumu klasifikāciju (piemēram, attiecinot uz sevišķi smagiem noziegumiem; sevišķi smagiem noziegumiem un smagiem noziegumiem; noziegumiem); 6) iespējamība neattiecināt aizliegumu uz personām, kuras noziedzīgu nodarījumu izdarījušas, būdamas nepilngadīgas; 7) iespējamība absolūtu aizliegumu aizstāt ar terminētu aizliegumu (tādu, kas beidzas ar sodāmības dzēšanu vai noņemšanu); 8) iespējamība absolūtu aizliegumu atcelt, veicot individuālu izvērtējumu. Ministru kabineta 2020. gada 3. marta sēdē atbalstītais Atbildes projekts Tiesībsargam “Par normatīvajos aktos noteiktajiem ierobežojumiem personai izvēlēties sev vēlamu nodarbošanos sakarā ar iepriekš izdarītu noziedzīgu nodarījumu”. Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/mk/tap/?pid=40479255> [aplūkots 09.02.2022.].

²⁴ Grozījumi Militārā dienesta likumā: LV likums. Pieņemts 11.02.2021., stājies spēkā 09.03.2021. [15.02.2022. red.].

attiecībā uz noteikto absolūto aizliegumu veikt individuālu izvērtējumu.²⁵ Līdzīgi ar 2021. gada 11. februāra likumu grozījumi veikti arī Latvijas Republikas Zemessardzes likuma 14. pantā.²⁶

No minētajiem kritērijiem akcentējama ir iespējamība neattiecināt aizliegumu uz personām, kuras noziedzīgu nodarījumu izdarījušas, būdamas nepilngadīgas. Šā izņēmuma tiešs ietvērums normatīvajā regulējumā līdz šim nav bijis raksturīgs (lai gan nav bijusi izslēgta iespēja to ņemt vērā gadījumos, kad normatīvajā regulējumā ir pieļauta iespēja veikt individuālu izvērtējumu. Atzīstams, ka šāds norādījums ir atbalstāms, kas zināmā mērā būtu arī vērtējams kopsakarībā ar Ministru kabineta 2019. gada 7. maija rīkojumu apstiprinātā Valdības rīcības plāna Deklarācijas par Artura Krišjāņa Kariņa vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību īstenošanai noteikto pasākumu Nr. 175.2 (ar ko paredzētas izmaiņas nepilngadīgo kriminālbildības, kriminālsodu sistēmas pilnveidošanā, akcentējot arī jauniešu veiksmīgāku integrāciju darba tirgū (ņemot vērā, ka personai nav sodāmība), uzlabojot jauniešu nodarbinātības iespējas).²⁷ Domājams, ka izvērtējamais kritērijs būtu pat paplašināms – saistot ne tikai ar nepilngadības vecumā izdarītu noziedzīgu nodarījumu, bet arī jauniešu vecuma posmu.²⁸

²⁵ Militārā dienesta likuma "16. pants. Komplektēšanas pamatprincipi (2) Militārajā dienestā nevar iesaukt un nevar pieņemt Latvijas pilsoni: 1) kas ir sodīts par tišu noziedzīgu nodarījumu vai par valsts noslēpuma izpaušanu aiz neuzmanības, – neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas, izņemot šā panta 2.² daļā minēto gadījumu; 2) kas kriminālprocesā ir atzīts par aizdomās turētu vai apsūdzēto; 3) kas par šīs daļas 1. punktā minēto noziedzīgu nodarījumu notiesāts, atbrīvojot no soda, vai kriminālprocess pret to izbeigts uz nereabilitējoša pamata, izņemot šā panta 2.² daļā minēto gadījumu; 4) kas ir sodīts par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu aiz neuzmanības, izņemot šīs daļas 1. punktā minēto noziedzīgo nodarījumu, ja sodāmība nav noņemta vai nav dzēsta likumā noteiktajā kārtībā; (2²) Aizsardzības ministra izveidota komisija var atļaut šā panta otrās daļas 1. vai 3. punktā minētā Latvijas pilsoņa pieņemšanu militārajā dienestā, ja viņš nav izdarījis tišu smagu vai sevišķi smagu noziegumu un sodāmība ir dzēsta vai noņemta vai pēc nolēmuma par kriminālprocesa izbeigšanu uz nereabilitējoša pamata ir pagājuši ne mazāk kā pieci gadi."

²⁶ Grozījumi Latvijas Republikas Zemessardzes likumā: LV likums. Pieņemts 11.02.2021. [17.02.2022. red.]. Latvijas Republikas Zemessardzes likuma 14. pantā (Uzņemšana Zemessardzē) tai skaitā ietverta iespēja veikt individuālu izvērtējumu, nosakot: "(4) Par zemessargu nevar būt persona: 2) kura tiek turēta aizdomās vai apsūdzēta noziedzīga nodarījuma izdarīšanā; 3) kura sodīta par tišu noziedzīgu nodarījumu vai par valsts noslēpuma izpaušanu aiz neuzmanības, – neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas, izņemot šā panta piektajā daļā minēto gadījumu; 3¹) kura sodīta par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu aiz neuzmanības, izņemot šīs daļas 3. punktā minēto noziedzīgo nodarījumu, ja sodāmība nav noņemta vai nav dzēsta likumā noteiktajā kārtībā; 3²) kura par šīs daļas 3. punktā minēto noziedzīgo nodarījumu notiesāta, atbrīvojot no soda, vai kriminālprocess pret to izbeigts uz nereabilitējoša pamata, izņemot šā panta piektajā daļā minēto gadījumu; (5) Aizsardzības ministra izveidota komisija var atļaut šā panta ceturtās daļas 3. vai 3.² punktā minētās personas uzņemšanu Zemessardzē, ja šī persona nav izdarījusi tišu smagu vai sevišķi smagu noziegumu un sodāmība ir dzēsta vai noņemta vai pēc nolēmuma par kriminālprocesa izbeigšanu uz nereabilitējoša pamata ir pagājuši ne mazāk kā pieci gadi."

²⁷ Par Valdības rīcības plānu Deklarācijas par Artura Krišjāņa Kariņa vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību īstenošanai: Ministru kabineta 2019. gada 7. maija rīkojums Nr. 210 [04.02.2022. red.].

²⁸ Norādīts, ka saskaņā ar Tieslietu ministrijas "sniegto informāciju pētījumi liecina, ka visbiežāk bērnam un jauniešiem, kas pārkāpis normatīvos aktus", vēlākā vecuma posmā nav raksturīga noziedzīgu nodarījumu izdarīšana. Pētījumos secināts, ka visvairāk noziedzīgu nodarījumu izdara "jaunieši vecumā ap 17–22 gadiem, tomēr ar laiku izdarīto noziegumu skaits sarūk (Pusaudžu procesi. <https://www.arstipsihoterapeiti.lv/lv/pusaudzu-procesi.html>). "Bērnu un jauniešu domāšana, smadzeņu funkcijas un pieredze šajā vecuma posmā tikai veidojas. Minēto procesu nobriešana notiek līdz pat 25 gadu vecumam." Balode L. Bērni atkārtotus noziegumus izdara biežāk nekā pieaugušie. LV portāls. 2019. gada 19. jūlijs. Pieejams: <https://lvportals.lv/norises/306314-berni-atkartotus-noziegumus-izdara-biezak-neka-pieaugusie-2019>. [aplūkots 09.02.2022.].

3. Jēdzienu “sodīts” un “sodāmība” izpratne un nozīme ierobežojumu noteikšanā

Noteikto ierobežojumu sakarā izdalāma arī sodāmība. Daļā ierobežojumu noteiktais saistīts ar sodāmības (“noziedzīgu nodarījumu izdarījušas personas notiesāšanas vai soda noteikšanas juridiskās sekas, kas ir spēkā tiesas vai prokurora priekšrakstā par sodu noteiktajā soda izciešanas laikā, kā arī pēc tam līdz sodāmības dzēšanai vai noņemšanai likumā noteiktajā kārtībā līdz sodāmības dzēšanai vai noņemšanai²⁹) pastāvēšanas laiku;³⁰ daļā – neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas.³¹ Tomēr joprojām aktuāla ir nepieciešamība zināmos gadījumos aizliegumu konkretizēt,³² tiesību normās lietotajam apzīmējumam “sodīta” paredzot, vai aizliegums attiecināms uz noteiktu laiku (terminēts) vai uz nenoteiktu laiku (absolūts). Piemēram, Jūrietu pārvaldes un jūras drošības likuma 23. panta ceturtajā daļā noteikts, ka “kuģa apkalpes sastāvā nevar būt persona, kura ir sodīta par tīšu smagu vai sevišķi smagu noziegumu;³³ Valsts civildienesta likuma 7. panta pirmās daļas (nosakot, kādas personas var pretendēt uz ierēdņa amatu) 5. punktā noteikts: “kura nav sodīta par tīšiem noziedzīgiem nodarījumiem vai ir rehabilitēta vai kurai ir noņemta vai dzēsta sodāmība”;³⁴ Maksātnespējas likuma 3. panta otrajā daļā nosakot, ka par administratoru nevar būt persona, “kura sodīta par tīša noziedzīga nodarījuma izdarīšanu vai pret kuru izbeigts kriminālprocess par tīša noziedzīga nodarījuma izdarīšanu uz personu nereabilitējoša pamata”.³⁵ Atzīmējams, ka ar Ministru kabineta Atbildes projekta Tiesībsargam pievienoto pielikumu “Apkopojums par aizliegumiem nozaru likumos sakarā ar personas agrāk izdarītu noziedzīgu nodarījumu” pie attiecīgā ierobežojuma arī norādīts, vai tas uzskatāms par terminētu vai absolūtu. Iepriekš minētie piemēri atzīti par terminētiem, izņemot Maksātnespējas likuma 3. panta otrajā daļā noteikto daļā par personu, “pret kuru izbeigts kriminālprocess par tīša noziedzīga nodarījuma izdarīšanu uz personu nereabilitējoša pamata”, kur aizliegums atzīts par absolūtu. Šajā sakarībā būtu izvērtējuma savstarpēja atbilstība normas ietvaros, jo daļā, kur noteikts “sodīta par tīša noziedzīga nodarījuma izdarīšanu” aizliegums atzīts par labvēlīgāku rakstura (terminētu), bet daļā, kur “izbeigts kriminālprocess par tīša noziedzīga nodarījuma izdarīšanu uz personu nereabilitējoša pamata” – jau par nelabvēlīgāku (absolūtu). Akcentējams, ka “sodīts” un “sodāmība” izpratne vērtēta arī Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2019. gada 13. marta spriedumā, ar kuru atzīts, ka “tiesību normām, kas ierobežo personas tiesības atrasties dienestā”, jābūt “formulētām pietiekami skaidri” un “īpaši augsts tiesību normu skaidrības līmenis attiecināms uz tiesību normām, kas ierobežo personas tiesības atrasties dienestā, jo tās ir personai nelabvēlīgas”; savukārt, “ja šī

²⁹ Krimināllikuma 63. panta pirmā daļa.

³⁰ Piemēram, Saeimas vēlēšanu likums: LV likums. Pieņemts 25.05.1995. [22.02.2022. red.].

³¹ Piemēram, Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm dienesta gaitas likums: LV likums. Pieņemts 15.06.2006. [22.02.2022. red.].

³² Judins A. Par sodāmību Latvijas tiesībās. Jurista Vārds, 2004. gada 23. marts, Nr. 11. Pieejams: <https://juristavards.lv> [aplūkots 09.02.2022.].

³³ Jūrietu pārvaldes un jūras drošības likuma; LV likums. Pieņemts 31.10.2002. [21.02.2022. red.].

³⁴ Valsts civildienesta likums: LV likums. Pieņemts 07.09.2000. [22.02.2022. red.].

³⁵ Maksātnespējas likums: LV likums. Pieņemts 26.07.2010. [22.02.2022. red.].

prasība nav izpildīta, tad atzīstams, ka ierobežojums nav noteikts ar pienācīgā kārtā izstrādātu tiesību normu”.³⁶

4. Sistēmiskas pieejas ierobežojumu noteikšanā nepieciešamība

Piemēram, Valsts prezidenta ievēlēšanas likuma 3. panta 3. punktā noteikts, ka Valsts prezidenta amatā nevar ievēlēt personu, kura “ir sodīta par tīšu noziedzīgu nodarījumu, izņemot personu, kura ir rehabilitēta vai kurai sodāmība dzēsta vai noņemta”.³⁷ Savukārt likuma “Par valsts noslēpumu”³⁸ 9. panta trešās daļas 3. punktā noteikts, ka *pieeja konfidencialiem, slepeniem un sevišķi slepeniem valsts noslēpuma objektiem tiek liegta personai*, kura: “a) sodīta par tīšu noziedzīgu nodarījumu vai par valsts noslēpuma izpaušanu aiz neuzmanības, – neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas, b) notiesāta par tīšu noziedzīgu nodarījumu vai par valsts noslēpuma izpaušanu aiz neuzmanības, atbrīvojot no soda [...]”, bet likuma 12. panta 1. punktā noteikts, ka *pieeja valsts noslēpumam un tiesības to izmantot savu amata (dienesta) pienākumu veikšanai, ja nav šā likuma 9. panta trešajā daļā noteikto ierobežojumu, pēc amata ir Valsts prezidentam*. Salīdzinājumam jāmin, ka Tiesībsarga likuma³⁹ 7. panta pirmās daļas 6. punkts tieši paredz, ka par tiesībsarga amata kandidātu var izvirzīt personu, “kura atbilstoši likuma prasībām ir tiesīga saņemt speciālo atļauju pieejai valsts noslēpumam”. Savukārt likuma “Par prakses ārstiem” 4. pantā paredzēts, ka par prakses ārstu nevar būt: “2) par tīšu noziegumu notiesātās vai *tiesājamās* (norādīts spēkā esošā redakcijā – autore) personas; 3) personas, kas notiesātas par tīša nozieguma izdarīšanu, lai arī tās atbrīvotas no soda izciešanas sakarā ar noilgumu, apžēlošanu vai amnestiju vai arī to sodāmība ir dzēsta vai noņemta; 4) personas, kas atbrīvotas no amata ar tiesas spriedumu krimināllietā”.⁴⁰ Jau minētā Ministru kabineta Atbildes projekta Tiesībsargam pievienotajā pielikumā attiecībā uz likuma “Par prakses ārstiem” 4. panta 2. un 3. punktā ietvertais atzīts par absolūtu aizliegumu (kas uzskatāms par salīdzinoši barga ierobežojuma pastāvēšanu un liecina par neviennozīmīgu pieeju izvērtējumā), savukārt 4. punktā noteiktais – par terminētu.

Kopsavilkums

1. Absolūtais aizliegums nozīmē tā attiecināšanu uz visām pie noteiktas grupas piederošām personām, nepieļaujot izņēmumus, to nosakot uz nenoteiktu laiku

³⁶ Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2019. gada 13. marta spriedums lietā Nr. A420136217, SKA-442/2019. Pieejams: <https://www.at.gov.lv> [aplūkots 18.02.2022.]. Pamata redakcijā Latvijas Republikas Zemessardzes likuma 14. panta ceturrtās daļas (*nosakot, kāda persona nevar būt par zemessargu*) trešais punkts noteica: “attiecībā uz kuru ir stājies spēkā notiesājošs tiesas spriedums vai prokurora priekšraksts par sodu.” Spēkā esošajā redakcijā norma ir konkretizēta: “kura sodīta par tīšu noziedzīgu nodarījumu vai par valsts noslēpuma izpaušanu aiz neuzmanības, – neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas, izņemot šā panta piektajā daļā minēto gadījumu [...]”

³⁷ Valsts prezidenta ievēlēšanas likums: LV likums. Pieņemts 03.05.2007. [21.02.2022. red.].

³⁸ Par valsts noslēpumu: LV likums. Pieņemts 17.10.1996. [21.02.2022. red.].

³⁹ Tiesībsarga likums: LV likums. Pieņemts 06.04.2006. [19.03.2022. red.].

⁴⁰ Par prakses ārstiem: LV likums. Pieņemts 24.04.1997. [22.02.2022. red.].

(uz mūžu). Latvijas Republikas Satversmes tiesas judikatūrā līdz šim bijusi raksturīga tieši absolūta rakstura aizliegumu izvērtēšana. Šāda veida aizliegumiem arī pievērsta īpaša vērība to turpmākas noteikšanas nepieciešamībā; kā arī līdz šim jau veiktajos grozījumos tiesību aktos vērojama tendence mazināt aizliegumu absolūto raksturu.

2. Katram personas tiesību ierobežojumam jābūt noteiktam ar likumu, pamatotam ar leģitīmu mērķi, samērīgam ar tā leģitīmo mērķi un nepieciešamam katrā konkrētā gadījumā (minētos kritērijus ņemot vērā jau normas izstrādē).
3. Apsverama ir iespējamība neattiecināt aizliegumu uz personām, kuras noziedzīgu nodarījumu izdarījušas, būdamas nepilngadīgas. Šā izņēmuma tiešs ietvērums normatīvajā regulējumā līdz šim nav bijis raksturīgs. Domājams, ka izvērtējamais kritērijs būtu pat paplašināms – saistot ne tikai ar nepilngadības vecumā izdarītu noziedzīgu nodarījumu, bet arī jauniešu vecuma posmu.
4. Ne visos gadījumos ietvertais ierobežojums saistībā ar tiesību normās lietoto apzīmējumu “sodīta” uzskatāms par nepārprotami skaidru un saprotamu. Joprojām aktuāla ir nepieciešamība zināmos gadījumos (piemēram, Maksātnespējas likuma 3. panta otrajā daļā; līdzīgi būtu izsverams arī uz noteikto, ja “izbeigts kriminālprocess par tīša noziedzīga nodarījuma izdarīšanu uz personu nereabilitējoša pamata”) aizliegumu konkretizēt (terminēta vai absolūta rakstura).
5. Zināmos gadījumos normatīvais regulējums liecina par sistēmiskas pieejas ierobežojumu noteikšanā nepieciešamību. Piemēram, likuma “Par prakses ārstiem” 4. panta 2. un 3. punktā ietvertais uzskatāms par salīdzinoši barga ierobežojuma pastāvēšanu un liecina par neviennozīmīgu pieeju izvērtējumā.

DZIMUMNEAIZSKARAMĪBA KĀ SATVERSMĒ NOSTIPRINĀTA VĒRTĪBA UN TĀS AIZSARDZĪBA KRIMINĀLLIKUMĀ

SEXUAL INVIOABILITY AS A CONSTITUTIONAL VALUE AND ITS PROTECTION IN CRIMINAL LAW OF LATVIA

Elīna Zivtiņa, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras doktorante

Summary

The article provides an analysis of the term “sexual inviolability”, its protection in the constitution of Latvia (*Satversme*), as well as in the Criminal Law. The author has analysed sexual inviolability as a constitutional value based on Article 93, Article 94 and Article 96 of *Satversme*.

In the author’s mind, sexual inviolability falls not only under the scope of right to personal inviolability, but also under the right of a person to liberty and security. Likewise, in certain situations a breach of sexual inviolability can be considered as a breach of prohibition of torture or inhuman treatment. Furthermore, the author brings attention to the problematic pertaining to misuse of the term “sexual violence” misuse in the Criminal Law.

Atslēgvārdi: dzimumneaizskaramība, Satversme, Krimināllikums, noziedzīgi nodarījumi pret dzimumneaizskaramību, seksuālā vardarbība

Keywords: sexual inviolability, *Satversme*, Criminal Law, criminal offences against sexual inviolability, sexual violence

Ievads

Dzimumneaizskaramība izsenis bijusi viena no tādām interesēm, par kuru vainīgajam tika piespriests augstākais soda mērs. Lai arī sodu politika līdz ar vēsturisko attīstību ir mainījusies, nenoliedzams ir fakts, ka dzimumneaizskaramības aizskārumi, ievērojot to raksturu, ir vieni no kaitīgākajiem krimināltiesībās.

Ievērojot šo noziedzīgo nodarījumu raksturu, valstij ir jānodrošina garantijas uz personas dzimumneaizskaramības aizsardzību. Lai arī nav ticis apšaubīts fakts, ka personas dzimumneaizskaramības aizsardzība izriet no Satversmes 96. pantā noteiktajām tiesībām uz privātās dzīves neaizskaramību, doktrīnā ir bijušas diskusijas par šā jēdziena vietu tiesību uz brīvību un drošību kontekstā, kas noteiktas Satversmes

94. pantā. Savukārt Latvijā līdz šim nav diskutēts par dzimumneaizskaramības aizskārumiem kā daļu no spīdzināšanas un necilvēcīgas izturēšanās aizlieguma.

Šā raksta mērķis ir noskaidrot dzimumneaizskaramības aizsardzību Satversmē, aplūkojot dzimumneaizskaramības saturu kā doktrīnā un skaidrojošajās vārdnīcās, tā arī likumsakarīgi – starptautisko tiesu praksi attiecībā uz noziedzīgiem nodarījumiem pret dzimumneaizskaramību.

1. Dzimumneaizskaramības jēdziena saturs

Dzimumneaizskaramības jēdziens gramatiski sastāv no vārdu salikuma “dzimums” un “neaizskaramība”. Latviešu literārās valodas vārdnīcā skaidroti, piemēram, jēdzieni “neaizskaramība” un “personas neaizskaramība”. “Neaizskaramība” raksturots kā tāds stāvoklis, kad pastāv tiesisks nodrošinājums pret represīvu un kaitīgu iedarbību.¹ Turpretim personas neaizskaramību 1927. gadā raksturoja kā tiesību no valsts iestādēm prasīt dzīvības, brīvības un cieņas neaizskaršanu un apsargāšanu.² Mūsdienās personas neaizskaramība tiek raksturota kā konstitucionālas tiesības katram cilvēkam uz viņa fizisko, tikumisko un garīgo tiesību valsts aizsardzību pret jebkādu prettiesisku aizskaršanu.³

Aplūkojot “neaizskaramības” un “personas neaizskaramības” definīcijas, varētu apgalvot, ka personas neaizskaramības aspekts, tostarp, bet ne tikai, ir dzimumneaizskaramība. Proti, dzimumneaizskaramības aizskārums gadījumā tiek izdarīta kaitīga iedarbība, turklāt tiek aizskarta personas dzimumbrīvība un cieņa, kas līdz ar to ir prettiesisks aizskārums. Ņemot vērā minēto, dzimumneaizskaramības jēdziens ir cieši saistīts ar dzimumbrīvības jēdzienu.⁴

Jānorāda, ka šie jēdzieni nav sinonīmi. *Dr. iur.* Dainis Mežulis ir paudis, ka ar dzimumbrīvību ir saprotamas personas tiesības izvēlēties, ar ko un vai stāties dzimumattiecībās.⁵ Turklāt uz gribas paušanu kā dzimumbrīvības pazīmi ir norādījušas profesore Valentija Liholaja un docente Diāna Hamkova, uzsverot, ka dzimumbrīvība dzimumattiecībās ir ekskluzīva personas tiesība, kura nevar tikt ierobežota, ja vien persona nav paudusi attiecīgu gribu.⁶

¹ Latviešu literārās valodas vārdnīca: 5. sēj. H. Bendika, L. Cepliša, R. Grabja redakcijā. Rīga: Zinātne, 1984, 346. lpp.

² Latviešu konversācijas vārdnīca: 125. burtnīca, A. Švābes, A. Būmaņa, K. Dišlera redakcijā. Rīga: Grāmatu apgādniecība A.Gulbis, 1927, 31762. slej.

³ Bieži lietoti jēdzieni un termini: skaidrojošā vārdnīca. Sastādījušas L. Vjaterē L. un I. Vjaterē. Rīga: Avots, 2004, 373. lpp.

⁴ Sk., piemēram: Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa (IX–XVII nodaļa). Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 443., 449. lpp.; Liholaja V., Hamkova D. Seksuāla rakstura darbību izpratne un kvalifikācijas problēmjaudājumi. Tiesību zinātnes uzdevumi, nozīme un nākotne tiesību sistēmās. II. LU Juridiskās fakultātes 7. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 333. lpp.

⁵ Mežulis D. Izvarošanas kvalifikācija. Administratīvā un kriminālā justīcija, 2015, Nr. 3 (72), 29. lpp.

⁶ Liholaja V., Hamkova D. 2019, 333. lpp.

Ņemot vērā, ka noziedzīgajos nodarījumos pret tikumību un dzimumneaizskaramību kā cietušie visbiežāk ir bērni⁷, nepieciešams ielūkoties dzimumneaizskaramības un dzimumbrīvības jēdziena piemērošanā nepilngadīgajiem. Dzimumbrīvības institūts gan nebūtu attiecināms uz personām, kas nav sasniegušas sešpadsmit gadu vecumu, jo tās vēl nav sasniegušas dzimumbriedumu.⁸ Protī, ņemot vērā šīs personas fizisko un garīgo attīstību, persona, kas nav sasniegusi sešpadsmit gadu vecumu, nevar paust saistošu gribu par stāšanos dzimumattiecībās vai piekrišanu veikt citas seksuāla rakstura darbības, un tādējādi sešpadsmit gadus nenasniegusi persona nevar būt apveltīta ar dzimumbrīvību.⁹ Ievērojot šādu dzimumneaizskaramības jēdziena šaurākajā nozīmē izpratni, varētu apgalvot, ka šis jēdziens būtu attiecināms arī uz personām, kas savas garīgās attīstības dēļ nevar būt apveltītas ar dzimumbrīvību, ievērojot, ka šādas personas noteiktos gadījumos nevar paust saistošu gribu par stāšanos dzimumattiecībās vai iesaistīties citās seksuāla rakstura darbībās.

Ievērojot minēto, var secināt, ka dzimumneaizskaramības jēdziens plašākajā nozīmē sevī ietver dzimumneaizskaramību šaurākajā nozīmē, proti, attiecinot uz personām, kas nav sasniegušas sešpadsmit gadu vecumu, un personām, kas garīgās attīstības dēļ nevar dot saistošu piekrišanu stāties dzimumattiecībās vai veikt citas seksuāla rakstura darbības, kā arī dzimumbrīvību, kas attiecināms uz personām, kuras sasniegušas sešpadsmit gadu vecumu. Tajā pašā laikā jānorāda, ka garīgās attīstības traucējumi *per se* nenozīmē, ka persona nevarētu sniegt saistošu piekrišanu stāties dzimumattiecībās.

2. Dzimumneaizskaramība kā no personas pamattiesībām izrietoša aizsargājama vērtība

Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk – Satversme) 96. pants nosaka, ka “īkvienam ir tiesības uz privātās dzīves, mājokļa un korespondences neaizskaramību”. Satversmes tiesa, konkretizējot Satversmes 96. pantā ietvertās tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību, ir norādījusi, ka šīs tiesības aptver vairākus aspektus.¹⁰ Jēdziens “privātā dzīve” Satversmes 96. panta kontekstā sevī ietver ne tikai ģimenes dzīvi, mājokļa un korespondences neaizskaramību, bet arī tiesības dibināt un attīstīt attiecības ar citiem cilvēkiem.¹¹ Ņemot vērā iepriekš minēto, var secināt, ka tiesību uz privāto dzīvi saturā ietilpst arī personas dzimumbrīvība. Tam pievienojas Eiropas Cilvēktiesību tiesa, kas ir vairākkārt norādījusi, ka tiesību uz privāto dzīvi saturā, kuru nodrošina Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 8. pants, ir arī personas dzimumdzīves

⁷ Sk., piemēram: Pērn visbiežāk bērni cietuši no noziegumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību. Pieejams: <https://www.delfi.lv/calis/jaunumi/pern-visbiezak-berni-cietusi-no-noziegumiem-pret-tikumibu-un-dzimumneaizskaramibu.d?id=48867723> [aplūkots 02.11.2021.]; VP: pērn pieaudzis seksuāla rakstura noziegumu un krāpšanu skaits. Pieejams: <https://puaro.lv/tiesiskums/vp-pern-pieaudzis-seksuala-rakstura-noziegumu-un-krapsanu-skaitis/> [aplūkots 02.11.2021.].

⁸ Krastiņš U., Liholaja V. 2018, 453. lpp.

⁹ Liholaja V., Hamkova D. 2019, 333. lpp.

¹⁰ Sk.: Satversmes tiesas 06.02.2019. spriedums lietā Nr. 2018-11-01, 16.1. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2019, Nr. 48.

¹¹ Satversmes tiesas 23.04.2009. spriedums lietā Nr. 2008-42-01, 8. un 10. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2009, Nr. 64.

aizsardzība.¹² Ievērojot, ka dzimumdzīve ir dzimumneaizskaramības komponente, Satversmes 96. pants sevī ietver arī dzimumneaizskaramības aizsardzību.

Satversmes 94. pants nosaka, ka “ikvienam ir tiesības uz brīvību un personas neaizskaramību. Nevienam nedrīkst atņemt vai ierobežot brīvību citādi kā tikai saskaņā ar likumu”.

Vēsturiskie materiāli nedod skaidru atbildi par Satversmes 94. panta saturu, tādējādi viedokļi par Satversmes 94. panta saturu atšķiras. Proti, doktrīnā ir sastopams tāds viedoklis, ka Satversmes 94. pantu esot pārliecinošāk interpretēt kā personisko brīvību, kas esot attiecināms arī uz personas neaizskaramību, neietverošu. Proti, Satversmes 94. pants drīzāk saturot vienīgi brīvības atņemšanas aizliegumu. Šāds viedoklis tiek pamatots ar to, ka Satversmes 94. panta otrais teikums paredz ierobežojumu, taču personas personisko brīvību atbilstoši starptautiskajiem aktiem nevar ierobežot. Tāpat vēsturiskajos Satversmes sagatavošanas materiālos neesot informācijas par to, ka par Satversmes 94. pantu diskutēts tiesību uz personisko brīvību kontekstā.¹³ Savukārt krimināltiesību doktrīnā ir pausts viedoklis, ka Satversmes 94. pants līdzās citiem sabiedrībā pieņemtajiem personas neaizskaramības nosacījumiem ietverot arī seksuālu neaizskaramību, ja persona to nevēloties.¹⁴ Tāpat arī Augstākā tiesa ir atzinusi, ka personas neaizskaramība ir aizsargājama arī Satversmes 94. panta kontekstā.¹⁵ Tātad ir pamatoti apgalvot, ka Satversmes 94. panta saturs ir plašāks nekā tikai brīvības atņemšanas aizliegums. Papildus judikatūrai to var konstatēt, arī atgriežoties pie iepriekš aplūkotā personas neaizskaramības skaidrojuma. Proti, ar personas neaizskaramību saprot konstitucionālas tiesības katram cilvēkam uz viņa fizisko, tikumisko un garīgo tiesību valsts aizsardzību pret jebkādu prettiesisku aizskaršanu.¹⁶ Ievērojot minēto, personas neaizskaramība *per se* nozīmē kā personas fizisko, tā garīgo un tikumisko tiesību aizsardzību. Līdz ar to var izdarīt secinājumu, ka dzimumneaizskaramība ir personas neaizskaramības komponente un tāpēc – aizsargājama saskaņā ar Satversmes 94. pantu personas neaizskaramības kontekstā.

Satversmes tiesa ir uzsvērusi, ka, noskaidrojot Satversmē noteikto pamattiesību saturu, jāņem vērā Latvijas starptautiskās saistības cilvēktiesību jomā¹⁷. Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē ir atzīts, ka izvarošanas rezultātā var notikt arī izvarošanas

¹² Sk., piemēram: ECT 25.03.1992. spriedums lietā *B. v. France*, iesniegums Nr. 57/1990/248/319, 63. punkts. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57770> [aplūkots 02.11.2021.]; ECT 19.02.1997. spriedums lietā *Jaggard and Brown v. the United Kingdom*, iesniegums Nr. 21627/93, 36. punkts. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58021> [aplūkots 02.11.2021.]; ECT 14.01.2020. spriedums lietā *Beizaras and Levickas v. Lithuania*, iesniegums Nr. 41288/15, 109. punkts. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200344> [aplūkots 02.11.2022.].

¹³ Paparinskis M. 94. Ikvienam ir tiesības uz brīvību un personas neaizskaramību. Nevienam nedrīkst atņemt vai ierobežot brīvību citādi kā tikai saskaņā ar likumu. Grām.: R. Balodis (zin. vad.). Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 184. lpp.

¹⁴ Mežulis D. Izvarošanas kvalifikācija. Administratīvā un kriminālā justīcija, 2015, Nr. 3 (72), 29. lpp.

¹⁵ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2009. gada 20. maija spriedums lietā Nr. SKC-383/2009. Nav publicēts.

¹⁶ Bieži lietoti jēdzieni un termini: skaidrojošā vārdnīca. Sastādījušas L. Vjaterē un I. Vjaterē. Rīga: Avots, 2004, 373. lpp.

¹⁷ Sk., piemēram: Satversmes tiesas 20.12.2010. spriedums lietā Nr.2010-44-01, 8.1. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2010, Nr. 202.

vai necilvēcīgas izturēšanās pārkāpums.¹⁸ Turklāt izvarošanas kā noziedzīga nodarījuma sastāva tiešais objekts ir dzimumneaizskaramības intereses, tāpēc būtu pamatoti apgalvot, ka dzimumneaizskaramības aizsardzība izriet arī no Satversmes 95. panta. Tajā pašā laikā jāatzīst: lai izvarošana tiktu kvalificēta kā spīdzināšanas un/vai necilvēcīgais izturēšanās pārkāpums, nepieciešams konstatēt, ka pārkāpums ir sasniedzis minimālo smaguma līmeni (*minimal level of severity*). Turklāt nepieciešams nodalīt spīdzināšanu no necilvēcīgas izturēšanās, kas viena no otra atšķiras ar to, ka spīdzināšana ir tāda necilvēcīga izturēšanās, kas sevī iekļauj smagas un cietirdīgas ciešanas.¹⁹ Raksta apjoma dēļ autore par šo nodalījumu neizvērsīs diskusiju. Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 3. panta minimālā smaguma līmeņa kontekstā ir svarīgi atzīmēt, ka Eiropas Cilvēktiesību praksē ir atzīts, ka gadījumi, kad valsts nav noteikusi kriminālatbildību par visiem izvarošanas vai seksuālo uzbrukumu veidiem, ir atzīstams par tādu pozitīvā pienākuma pārkāpumu, kas ir sasniedzis Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 3. panta minimālā smaguma līmeni.²⁰

Minimālā smaguma institūts gan var būt neviennozīmīgs, ievērojot, ka to nosaka, ņemot vērā visus lietas apstākļus, piemēram, pārkāpuma ilgumu, tā fizisko un mentālo ietekmi, dažkārt arī – dzimumu, vecumu un veselības stāvokli.²¹ Tā, piemēram, lietā E. un citi pret Apvienoto Karalisti²² tiesa atzina, ka šajā gadījumā izvarošana, seksuālā vardarbība un vardarbīgi uzbrukumi, ko patēvs īstenojis pret pameitu, neapšaubāmi ietilpst Eiropas Cilvēktiesību konvencijas²³ 3. panta kontekstā.

No Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakses nevar izdarīt secinājumu, ka izvarošana visos gadījumos ir Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 3. panta pārkāpums.²⁴ Savukārt Starptautiskais kriminālnoziedzumu tribunāls bijušajai Dienvidslāvijai (turpmāk – SKT) ir atzinis, ka izvarošana ir nicināma darbība, kas aizskar cilvēka cieņas un fiziskās integritātes būtību.²⁵ Tātad SKT pamatoti atzīst jebkuru izvarošanas aktu kā tādu pārkāpumu, kas sasniedz Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 3. panta minimālo smagumu, turklāt norāda uz izvarošanu kā spīdzināšanas aizlieguma un necilvēcīgas izturēšanās pārkāpumu.²⁶ Kā redzams, arī šajā jautājumā nav viennozīmīgas atbildes par izvarošanas kā necilvēcīgas izturēšanās pārkāpuma interpretāciju. Autore uzskata: lai arī ne visi izvarošanas akti ir kvalificējami kā spīdzināšana, ir pamatoti atzīt, ka šāda veida akts ir necilvēcīgas izturēšanās aizlieguma pārkāpums, ievērojot izvarošanas kā noziedzīga nodarījuma ietekmes kaitīgumu uz personas fizisko un mentālo veselību un uz personas cieņu.

¹⁸ Pirmo reizi ECT vēsturē šāds spriedums tika pieņemts lietā *Aydin v. Turkey* (iesniegums Nr. 23178/94).

¹⁹ ECT 18.01.1978. spriedums lietā Nr. 5310/71 *Ireland v. the United Kingdom*, iesniegums Nr. 5310/71, 167. punkts.

²⁰ ECT 04.12.2003. spriedums lietā *MC v. Bulgaria*, iesniegums Nr. 39272/98, 185. punkts.

²¹ ECT 12.07.2005. spriedums lietā *Moldovan v. Romania*, iesniegums Nr. 8229/04, 100. punkts.

²² ECT 26.11.2002. spriedums lietā *E. and others v. the UK*, iesniegums Nr. 33218/96, 89. punkts.

²³ Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950. [01.02.2022. red.].

²⁴ McGlynn C. Rape, torture and the European convention on human rights. In: *International & Comparative Law Quarterly*, Vol. 58, Issue 3, July 2009, p. 571.

²⁵ Starptautiskā kriminālnoziedzumu tribunāla bijušajai Dienvidslāvijai 16.11.1998. spriedums lietā Nr. IT-96-21-T *Prosecutor v. Delalic*, 49. punkts.

²⁶ McGlynn C., p. 572.

Ievērojot minēto, varētu apgalvot, ka dzimumneizskaramība, tostarp, bet ne tikai, izriet no Satversmes 95. panta, ja pārkāpumam ir tāds raksturs, kas norāda uz cietsirdīgu izturēšanos un personas ciešanām, arī – aizskarot personas cieņu.

3. Dzimumneizskaramības intereses aizsardzība Krimināllikumā

Atbildību par dzimumneizskaramības pārkāpumiem likumdevējs ir paredzējis Krimināllikumā²⁷ 16. nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret tikumību un dzimumneizskaramību”. Kā redzams no nodaļas nosaukuma, šajā nodaļā ir iekļauti gan noziedzīgi nodarījumi pret tikumību, gan – dzimumneizskaramību. Tādi noziedzīgi nodarījumi, kuru tiešais objekts ir dzimumneizskaramība, ir izvarošana (Krimināllikumā 159. pants), seksuālā vardarbība (Krimināllikumā 160. pants) un seksuāla rakstura darbības ar personu, kura nav sasniegusi sešpadsmit gadu vecumu (Krimināllikumā 161. pants). Šos noziedzīgos nodarījumus raksturo tas, ka ir notikusi prettiesiska seksuāla rakstura fiziska iedarbība uz cietušo, turklāt ar mērķi apmierināt savas dzimumtieksmes. Noziedzīgu nodarījumu pret dzimumneizskaramību kontekstā fiziska saskare ir priekšnoteikums attiecīgai kvalifikācijai. Proti, persona var stāties dzimumattiecībās fiziskā mijiedarbībā, stājoties dzimumaktā vai veicot cita veida fiziska seksuāla rakstura darbības.

Tomēr noziedzīgu nodarījumu pret dzimumneizskaramību regulējumā Krimināllikumā ir saskatāma būtiska neprecizitāte.

Proti, Krimināllikumā 160. pants nosaka atbildību par seksuālu vardarbību, to raksturojot kā seksuāla rakstura darbības nolūkā apmierināt dzimumtieksmi fiziskā saskarē ar cietušā ķermeni, ja tā izdarīta, izmantojot cietušā bezpalīdzības stāvokli vai pret cietušā gribu, lietojot vardarbību, draudus vai izmantojot uzticību, autoritāti vai citādu ietekmi uz cietušo. Ar jēdzienu “seksuālā vardarbība” ir apzīmējams plašs prettiesisku seksuāla rakstura darbību klāsts, kas sevī iekļauj ne vien prettiesisku dzimumaktu starp viena dzimuma personām, bet arī izvarošanu Krimināllikumā 159. panta izpratnē, seksuālo uzmākšanos, piespiedu prostitūciju, piespiedu dzimumorgānu apgrauzīšanu.²⁸ Arī Eiropas Savienības tiesiskajā regulējumā seksuālā vardarbība ir kā virsējdzīens, kurā iekļauj izvarošanu, vardarbīgu dzimumtieksmes apmierināšanu un uzmākšanos. Tātad varētu apgalvot, ka ar seksuālo vardarbību apzīmē visas prettiesiskas seksuāla rakstura darbības.

Salīdzinot seksuālās vardarbības definīciju Krimināllikumā 160. pantā ar starptautiski atzīto skaidrojumu, secināms, ka šobrīd Krimināllikumā 160. pantā iekļauti tikai atsevišķi seksuālās vardarbības veidi. Līdz ar to Krimināllikumā 160. panta nosaukums būtu atbilstoši precizējams.

Tāpat atbilstoši Krimināllikumā 159. panta izpratnei par izvarošanu ir uzskatāms prettiesisks dzimumakts starp vīrieti un sievieti. Savukārt atbildība par prettiesisku dzimumaktu ar tā paša dzimuma cietušo vai dzimumaktu starp vīrieti un sievieti,

²⁷ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [01.01.2022. red.].

²⁸ World Health Organization, World report on violence and health, 2002. Pieejams: https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/summary_en.pdf [aplūkots 02.03.2022.].

kas neatbilst tradicionālajam pieņēmumam par dzimumaktu²⁹, ir noteikta Krimināllikuma 160. pantā.

Attiecībā uz izvarošanas definīciju vēsturiski ir bijuši dažādi viedokļi ne tikai juristu, bet arī veselības organizāciju, ārstu, kā arī tiesībsardzības iestāžu darbiniekiem. Izvarošanas definīcija gadu gaitā tiek precizēta, un vairākumā valstu par izvarošanu atzīst jebkuru seksuālu, penetrējošu darbību neatkarīgi no vainīgā un cietušā dzimuma. Līdz ar to būtu vērts apsvērt arī šo prettiesisko darbību nodalījumu un nepieciešamību to atbilstoši aktualizēt, taču, ievērojot šā temata sensitivitāti un nepieciešamo izklāsta pamatojumu, autore šajā rakstā diskusiju par šo tematu neizvērsa, vienīgi norādīja uz potenciālu problemātiku.

Kopsavilkums

1. Dzimumneaizskaramības aizsardzība izriet no:
  - 1.1. Satversmes 94. panta tiktāl, ciktāl tas attiecināms uz dzimumneaizskaramību kā personas neaizskaramības komponenti;
  - 1.2. Satversmes 95. panta, ja pārkāpumu raksturo tāds smagums, kas norāda uz cietsirdīgu izturēšanos un personas ciešanām, arī – aizskarot personas cieņu (piemēram, izvarošana);
  - 1.3. Satversmes 96. panta kā tiesību uz privāto dzīvi komponente.
2. Dzimumneaizskaramību Krimināllikuma izpratnē var uzskatīt kā virsjēdzienu, kas sevī ietver dzimumbrīvību un personu līdz 16 gadu vecumam un personu ar noteiktiem garīgiem traucējumiem dzimumneaizskaramību.
3. Krimināllikuma 16. nodaļā, kurā, tostarp, bet ne tikai, iekļauti noziedzīgu nodarījumu pret dzimumneaizskaramību sastāvi, ir neprecīzi lietots termins “seksuālā vardarbība”. Proti, ar šo jēdzienu apzīmē visus dzimumneaizskaramības aizskārumus, nevis atsevišķus aizskārumu veidus, kā tas ir Krimināllikuma 160. pantā. Tāpēc būtu pamatoti apsvērt Krimināllikuma 160. panta nosaukuma maiņu.
4. Tāpat būtu vērts diskutēt par to, vai būtu aktualizējams izvarošanas jēdziens, proti, vai ir pamatoti, ka šim aktam Krimināllikuma 159. panta kontekstā ir jābūt dzimumaktam klasiskajā izpratnē (pat ja vainīgais un cietušais ir pretēja dzimuma), kā arī vai izvarošanas kontekstā ir būtiski, ka vainīgais un cietušais ir pretēja dzimuma, kā Latvijā tas ir bijis līdz šim.

---

²⁹ Youngson R.M. Collins Dictionary of Medicine, 2004. Pieejams: <https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/homosexual+intercourse> [aplūkots 03.08.2022.].

LEGALIZĒŠANAS NOZIEGUMA OBJEKTA *DE LEGE FERENDA*

OBJECT OF LAUNDERING OF THE PROCEEDS FROM CRIME FROM THE PERSPECTIVE OF *DE LEGE FERENDA*

Juris Janums, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

The article discusses the changes in the structure of the Laundering of the Proceeds from Crime in the Criminal Law as a legal norm, that has a blanket reference, after the implementation of the FATF recommendations in Latvia, especially paying attention to the object of Laundering of the Proceeds from Crime from the point of view of the Progressive criminal law school as of *de lege ferenda*, seeking to establish what the person is responsible for in the case of laundering crime. Thus, by taking a brief view at the findings of the Latvian criminal law theory on the object of a criminal offense and the protection of economic, fiscal and monetary interests in the Criminal Law in Latvia, the author finds that one of the constituent elements of a criminal offense – i.e., the object (protected interest) – theoretically *de facto* does not exist in the Laundering of the Proceeds from Crime offence. Thereby the principle of *Nullum crimen nulla poena sine lege* as provided in the Section 1 of the Criminal Law is not respected. At the end of the article, the author offers his solution to the established problem – it is to restore the previously stroked reference to the predicate crime in the description of the laundering crime, thus restoring the unbreakable link of money laundering crime with predicate crime, which would reveal to the law enforcer the legal interest protected by the Criminal Law.

Atslēgvārdi: krimināltiesības, finanšu noziegumi, legalizēšanas nozieguma objekts

Keywords: criminal law, financial crimes, legally protected object (interest) of the laundering crime

Ievads

2020. gada februārī Latvija pabeidza tā dēvēto finanšu sektora “kapitālo remontu”, sasniedzot valdības izvirzīto mērķi – “sakārtot finanšu noziegumu novēršanas sistēmu un atjaunot mūsu valsts reputāciju”, Latvijai kļūstot par pirmo *Eiropas Padomes ekspertu komitejas nelikumīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanas pasākumu un terorisma finansēšanas novērtēšanai (Moneyval)* dalībvalsti, kas sekmīgi izpildījusi visas 40 *Finanšu darījumu darba grupas (FATF)* rekomendācijas, un vienlaikus nenonākot to valstu (pelēkajā) sarakstā, kas pakļautas pastiprinātai finanšu sistēmas

uzraudzībai.¹ Tādējādi, sekojot *post-2001. gada 11. septembra laikmeta* tiesiskajai apziņai² un raugoties, kādam jābūt likumam jeb *de lege ferenda*, likumdevējs Latvijā būtiski mainījis noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas blanketās tiesību normas saturu, acīmredzot ietekmējoties no anglosakšu tiesību sistēmas regulējuma labākajās krimināltiesību *klasiskās skolas* (piemēram, Karla Ludviga Lorenca Bindinga (*Karl Ludwig Lorenz Binding*) teorija)³ tradīcijās, liekot uzsvāru uz *actus reus* jeb krimināli sodot vienīgi kaitīgo darbību, konkrētajā gadījumā atstājot ārpus Krimināllikuma interešu apsardzības *tiesību apsargāto labumu* (Franca Eduarda Ritera fon Lista (*Franz von Liszt*) teorija)⁴ jeb objektu, tādējādi atkāpjoties no krimināltiesību *progresīvās skolas* atziņām, kas meklēja atbildi uz jautājumu “*Par ko [tad] soda?*”⁵ un kam Latvijas Universitātes 80. starptautiskajā zinātniskajā konferencē Krimināltiesību sekcijā šogad esam pievērsušies arī mēs, meklējot Latvijas Republikas Satversmē garantēto tiesību aizsardzības nodrošinājumu Krimināllikumā (turpmāk – KL). Tā kā objekts ir viena no noziedzīgā nodarījuma sastāva kvalificējošām pazīmēm un atbilstoši KL 1. panta pirmajai daļai sodāms ir tikai tāds nodarījums, kam ir visas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes⁶ (krimināltiesību princips *Nullum crimen nulla poena sine lege*), autors aicina uz diskusiju par legalizēšanas nozieguma objekta esamību, un, ja gadījumā atklātos tā trūkums, kādam būtu jābūt šā *tiesību apsargātā labuma* saturam.

1. Tiesību apsargātais labums jeb noziedzīga nodarījuma objekts

Komentējot profesora P. Minca noziedzīga nodarījuma objekta apzīmējumu – *tiesību apsargāts labums* –, profesors U. Krastiņš to trāpīgi raksturo kā “valsts, sabiedrības, atsevišķu cilvēku grupu un indivīdu noteikt[as] interes[es], ko apdraud noziedzīgs nodarījums. [Kur] [i]nterese aptver tādu jēdzienu kā labums [...] Interese kā kaut kas abstrakts, tīri subjektīvs nepastāv. Interese ir saistīta ar reālo dzīvi, ar tajā notiekošajām parādībām un procesiem [...], [atbilstoši kurām] veidojas [...] interešu nesēju vajadzības un prasības [...] un ja šādi interešu aizskārumi atbilstoši krimināllikumam ir sodāmi, tad tādējādi aizskartās intereses kļūst par apdraudējuma objektu, tas ir, par noziedzīga nodarījuma objektu”⁷.⁸

Teorijā U. Krastiņš izdala “šādus galvenos noziedzīgā nodarījuma apdraudēto interešu (objekta) elementus:

- 1) interešu subjekti, kuri savas intereses realizē tiesību normatīvajos aktos noteiktā veidā un kārtībā;

¹ “Kapitālais remonts” ir izdevies. Pieejams: <https://forbesbaltics.com/lv/zinas/raksts/latviju-nejeklauij-pelekaja-saraksta> [aplūkots 21.02.2022.].

² Levi M., Wall D. S. Technologies, Security, and Privacy in the Post-9/11 European Information Society. *Journal of Law and Society*, Vol. 31, No. 2 (Jun, 2004), pp. 194–220.

³ Mincs P. Krimināltiesību kurss. Vispārīgā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 22. lpp.

⁴ Turpat, 23., 70. lpp.

⁵ Turpat.

⁶ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [01.01.2022. red.].

⁷ Krastiņš U. Noziedzīgs nodarījums. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000, 31.–35. lpp.

⁸ Mincs P. Krimināltiesību kurss. Vispārīgā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 93. lpp.

- 2) ar tiesību normām aizsargāto subjektu interešu realizācija dažādās valsts, sabiedrības un personiskās darbības [likumiski aizsargāto tiesisko attiecību] jomās [..];
- 3) materiāls priekšmets (labums), ja interese radusies un pastāv sakarā ar kādu materiālu priekšmetu”.⁹

Tādējādi “[i]ntereses struktūras analīze parāda, ka nedrīkst samainīt vai aizstāt noziedzīga nodarījuma objektu ar noziedzīga nodarījuma priekšmetu”.¹⁰

2. Ekonomiskās, fiskālās un monetārās intereses Krimināllikumā

Starp nozīmīgākajām interesēm, ko aizsargā KL Latvijā, U. Krastiņš min arī valsts ekonomisko sistēmu jeb tautsaimniecību.¹¹ Ar ekonomiku (*sin.* saimniecību vai kā arī tautas saimniecību) saprot “ražošanas attiecību, līdzekļu un metožu kopumu (piemēram, valstī, tās daļā)”.¹²

Līdztekus noziedzīgiem nodarījumiem, kas apdraud īpašuma intereses un kas ir ietverti KL 18. nodaļā “Noziedzīgi nodarījumu pret īpašumu”,¹³ kas nenoliedzami ir Latvijas Republikas Satversmes 105. pantā¹⁴ aizsargāta ekonomiska interese, KL 19. nodaļā ietverti noziedzīgi nodarījumi tautsaimniecībā.¹⁵

Tā “noziedzīgi nodarījumi pret īpašumu apdraud (grupas objekts) fizisko un juridisko personu mantiskās intereses, kas tiem nodrošinātas, piešķirot valdījuma, lietojuma un rīcības iespējas likuma ietvaros ar viņu īpašumā vai likumīgā valdījumā esošu mantu”,¹⁶ kamēr “noziedzīgi nodarījumi tautsaimniecībā ir tādi prettiesiski nodarījumi (darbības vai bezdarbība), kas apdraud valsts tautsaimniecības intereses materiālo vērtību ražošanas, sadales, maiņas, patēriņa un citās ar ekonomisko darbību saistītās sfērās (grupas objekts)”¹⁷ jeb, vienkāršāk sakot un ievērojot “ekonomikas” jēdziena skaidrojumu, noziedzīgi nodarījumi, kas apdraud valsts ekonomikas intereses.

Aplūkojot KL 19. nodaļā ietvertos noziedzīgo nodarījumu sastāvus, detalizētāk atklājas arī ar likumu apsargātās valsts fiskālās un monetārās intereses.

Tā ar “fiskālu” saprot tādu, “kas attiecas uz valsts ieņēmumiem”¹⁸, kur “fisks” ir valsts kase.¹⁹ Līdz ar to “fiskālās intereses” ir valsts ekonomiskās intereses tās

---

⁹ Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 56. lpp.

¹⁰ Turpat.

¹¹ Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 56. lpp.

¹² Latviešu literārās valodas vārdnīca. 1.–8. Rīga, Zinātne, 1972.–1996. Pieejama arī: <https://tezaurs.lv/ekonomika:1> [aplūkots 21.02.2022.]

¹³ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [01.01.2022. red.].

¹⁴ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemta 15.02.1922. [01.01.2019. red.].

¹⁵ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [01.01.2022. red.].

¹⁶ Krastiņš U. Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums: 10. nodaļa. Noziedzīgi nodarījumi pret īpašumu. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 378. lpp.

¹⁷ Niedre A. Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums: 11. nodaļa. Noziedzīgi nodarījumi tautsaimniecībā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 417. lpp.

¹⁸ Svešvārdu vārdnīca. Rīga, Liesma, 1969. Pieejama arī: <https://tezaurs.lv/fiskals> [aplūkots 21.02.2022.].

¹⁹ Svešvārdu vārdnīca. Rīga, Jumava, 1999. Pieejama arī: <https://tezaurs.lv/fisks> [aplūkots 21.02.2022.].

ieņēmumu sfērā, ko pārstāv Valsts kase, kur, vadoties no teorijā iezīmētajiem noziedzīgā nodarījuma apdraudēto interešu (objekta) elementiem, uzreiz var atpazīt, piemēram, kontrabandu (KL 190. pants) vai izvairīšanos no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas (KL 218. pants). Proti, šajos noziegumos interešu subjekts būs valsts, tiesiskā attiecība – ar likumu *Par nodokļiem un nodevām*²⁰ un ar to saistītajiem likumiem noteikta kārtība valsts ieņēmumu sfērā starp valsti un nodokļu maksātāju un, protams, materiālais priekšmets jeb labums – šajā gadījumā attiecīgā nodeva vai nodoklis ar likumu noteiktajā apmērā.²¹

Līdzīgi arī ekonomikas “monetāro interešu” sfērā, kur ar jēdzienu “monetārs” saprot tādu, kas “saistīts ar naudu, valūtu, naudas sistēmu”,²² un kur valsts īsteno tās “monetāro politiku” – “valdības politik[u] finanšu sfērā, naudas daudzuma kontrol[ē], regulējot banku procentus, [noguldījumu apmērus], aizņēmumus u. tml.”²³ Tādējādi atkal, vadoties no interešu (objekta) elementiem, uzreiz var saskatīt, piemēram, viltotas naudas un valsts finanšu instrumentu izgatavošanu, izplatīšanu, pārvadāšanu, pārsūtīšanu, iegādāšanos un glabāšanu (KL 192. pants), kur līdzīgi kā iepriekš – pirmkārt, interešu subjekts atkal būs valsts, tikai šoreiz Latvijas Bankas personā, otrkārt, tiesiskā attiecība – būs ar likumu *Par Latvijas Banku*²⁴ noteiktas valsts monopoltiesības īstenošanas valsts monetāro politiku, piemēram, emitēt eiro, un, treškārt, protams, materiālais priekšmets – nauda vai attiecīgais valsts finanšu instruments, piemēram, valsts obligācija.

Visbeidzot līdzīgi noziedzīgā nodarījuma apdraudēto interešu (objekta) elementus iespējams saskatīt arī noziedzīgo nodarījumu pret īpašumu gadījumos, piemēram, zādzībā (KL 175. pants) vai krāpšanā (KL 177. pants), kur interešu subjekts nu jau būs vairs ne tikai valsts – pārstāvēta attiecīgajā publisko tiesību juridiskajā personā, bet arī privāto tiesību fiziskā vai juridiskā persona, ar to tiesisko attiecību, “kas t[ai] nodrošinātas, [tiesiski] piešķirot valdījuma, lietojuma un rīcības iespējas”²⁵, kur attiecīgi labums būs noteikta tās “īpašumā vai likumīgā valdījumā esoš[a] mant[a]”²⁶.

3. Legalizēšanas nozieguma objekts Krimināllikumā

Kā viens no noziedzīgiem nodarījumiem tautsaimniecībā KL 19. nodaļas 195. pantā ietverts noziegums – noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana –, kas paredz kriminālatbildību par “noziedzīgi iegūtu finanšu līdzekļu vai citas mantas legalizēšanu”.²⁷

Līdzīgs nozieguma sastāvs ietverts arī Krimināllikuma 23. nodaļas – noziedzīgi nodarījumi pret jurisdikciju – 314. pantā – noziedzīgā kārtā iegūtas mantas

²⁰ Par nodokļiem un nodevām: LV likums. Pieņemts 02.02.1995. [01.01.2022. red.].

²¹ Niedre A. Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums: 11. nodaļa. Noziedzīgi nodarījumi tautsaimniecībā: 11.6. Noziedzīgi nodarījumi valsts ieņēmumu sfērā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 487.–495. lpp.

²² Svešvārdu vārdnīca. Rīga, Jumava, 1999. Pieejama arī <https://tezaurs.lv/monetars> [aplūkots 21.02.2022.].

²³ Turpat.

²⁴ Par Latvijas Banku: LV likums. Pieņemts 19.05.1992. [20.10.2021. red.].

²⁵ Niedre A. Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums: 11. nodaļa. Noziedzīgi nodarījumi tautsaimniecībā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 417. lpp.

²⁶ Turpat.

²⁷ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [01.01.2022. red.].

iegādāšanās, glabāšana un realizēšana –, kas paredz kriminālatbildību par “mantas, kuras vērtība nepārsniedz ievērojamu apmēru, iegādāšanos, glabāšanu vai realizēšanu, apzinoties, ka tā iegūta noziedzīgā kārtā”.²⁸

Tā, mēģinot saskatīt noziedzīgā nodarījuma apdraudēto interešu (objekta) elementus KL 195. pantā, teorijā mēs attiecīgi saskaramies ar “tautsaimniecības interesēm finanšu-kredīta sfērā”,²⁹ kur nozieguma priekšmets ir “noziedzīgi iegūti finanšu līdzekļi vai cita manta”.³⁰ Savukārt KL 314. pantā, ievērojot tā piederību KL 23. nodaļai, papildus atklājas “jurisdikcijas intereses noziedzīgu nodarījumu atklāšanā un novēršanā”.

Tāču šo abu noziegumu nesaraujamās saistības ar predikatīvo noziegumu (Eiropas Padomes 1990. gada 8. novembra *Konvencijas par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanu, meklēšanu, izņemšanu un konfiskāciju* 1. panta e apakšpunkta izpratnē)³¹ dēļ realitātē (un arī autora paša kā praktizējoša advokāta praksē) netiek atklāta šo pašu legalizēšanas noziegumu *apdraudētā tiesiskā attiecība*. Vēl jo vairāk, piemēram, Krievijas Federācijas tiesību doktrīnā pat pastāv viedoklis, ka legalizēšanas objekts ir “sabiedrībā dibinātās konkrētās ekonomiskās attiecības, kas pamatojas uz kriminālo formu uzvedības aizlieguma principiem, kurus ietekmē negatīvas izmaiņas izskatāmā noziedzīgā nodarījuma rezultātā”.³² Tādējādi, acīmredzot ietekmējoties no anglosakšu tiesību sistēmas, kas izpaudusies – četrdesmit *Finanšu darījumu darba grupas (FATF)* rekomendāciju³³ – regulējumā, labākajās krimināltiesību *klasiskās skolas*³⁴ tradīcijās tiek likts uzsvars uz *actus reus* jeb kaitīgo darbību, konkrētajā gadījumā atstājot ārpus Krimināllikuma interešu apsardzības *tiesību apsargāto labumu*³⁵ jeb objektu, tādējādi atkāpjoties no krimināltiesību “progresīvās skolas” atziņām, kuras meklēja atbildi uz jautājumu “*Par ko [tad] soda?*”³⁶

Tāpat *Dr. iur. Juris Juriss* savā promocijas darbā “Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana” atzīst, ka ne tikai Latvijā, bet arī ārvalstīs nav viennozīmīgas izpratnes par legalizēšanas nozieguma tiešo objektu.³⁷ Vēl jo vairāk, J. Juriss, aplūkojot minēto Krievijas Federācijas doktrīnu par legalizēšanas objektu, konstatē pat deviņas versijas par legalizēšanas nozieguma *apdraudēto tiesisko attiecību (interesi)*.³⁸ Turklāt nedz KL 195. pants (arī KL 314. pants), nedz *Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likuma* 5. panta pirmās daļas

²⁸ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [01.01.2022. red.].

²⁹ Hamkova D. Krimināllikuma komentāri. Trešā daļa (XVIII–XXV nodaļa): 195. panta komentārs Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, 117. lpp.

³⁰ Turpat.

³¹ *Konvencijas par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanu, meklēšanu, izņemšanu un konfiskāciju*. Parakstīta Strasbūrā 08.11.1990. [01.12.1998. red.].

³² Juriss J. Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2012, 55. lpp.

³³ The FATF Recommendations. Pieejams: <https://www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/fatf-recommendations.html> [aplūkots 21.02.2022.].

³⁴ Mincs P. Krimināltiesību kurss. Vispārīgā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 22. lpp.

³⁵ Mincs P. Krimināltiesību kurss. Vispārīgā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 23., 70. lpp.

³⁶ Turpat.

³⁷ Juriss J. Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2012, 57. lpp.

³⁸ Turpat, 58. lpp.

1.–3. punkts³⁹ tieši (*expressis verbis*) neatklāj *apdraudēto tiesisko attiecību (interesi)*. Tādējādi KL 195. panta (arī KL 314. panta) sastāvam zināmā mērā pat nonākot pretrunā Latvijas Republikas Satversmes 90. pantam un 92. panta otrajam teikumam, proti, *tiesībām zināt savas tiesības un vainas atzišanu saskaņā ar likumu*, ko spilgti ilustrēja Satversmes tiesas tiesnešu Inetas Ziemeles un Sanitas Osipovas atsevišķās domas lietā Nr. 2018-10-0103 “Par Krimināllikuma 237.1 panta otrās daļas [...] atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 90. pantam un 92. panta otrajam teikumam [...]”, praktiski apskatot jautājumu “*Par ko [tad] soda?*” attiecīgajā lietā KL 237.1 panta otrās daļas gadījumā, kad notiesātajai personai nebija viennozīmīgi saprotama attiecīgā KL nozieguma sastāva objektīvā puse.⁴⁰

Tā arī patlaban par legalizēšanas noziedzuma apdraudēto interesi finanšu kredīta sfērā var spriest vienīgi subjektīvi. Proti, piemēram, praksē nepamatoti šauri (pretēji oficiālajam konvencijas skaidrojošajam ziņojumam⁴¹) interpretējot Eiropas Padomes 2005. gada 16. maija *Konvencijas par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanu* jeb vienkārši Varšavas konvencijas 9. panta 5. un/vai 6. paragrāfu,⁴² izveidojas situācija, kad tiesību piemērotājs, kvalificējot legalizēšanas noziedzumu, nepamatoti abstrahējoties/norobežojoties no predikatīvā noziedzuma, pazaudē reālo apdraudēto interesi, ko kopsakarā ar pašu legalizēšanu tad arī apdraudēja predikatīvais noziedzums.

Pretējā gadījumā, vērtējot atrauti, kā, piemēram, iespējams, pirmkārt, identificēt tiešo apdraudēto interešu subjektu, otrkārt, konkrēto tiesisko attiecību, treškārt, kā novērtēt finanšu sektora reputācijai nodarīto objektīvo kaitējumu.

Piemēram, ja legalizācija veikta valsts ekonomikai *sistēmiski nozīmīgā bankā* (Kredītiestāžu likuma 35.¹³ un 35.¹⁴ panta izpratnē⁴³, kā arī Finanšu un kapitāla tirgus komisijas izpratnē⁴⁴) vai, gluži otrādi, bankā, kura nav sistēmiski nozīmīga un/vai kuras portfeli veido galvenokārt Latvijas nerezidentu noguldījumi, kas kredītiestādei atbilstoši likumam ir jānodala no valsts ekonomikas jeb rezidentu aktīviem (sk., piemēram, Kontu reģistra likuma 2. pantu un 5. panta otro daļu).⁴⁵ Tādējādi rodas jautājums, kur un kā tieši izpaudisies finanšu-kredīta sfēras apdraudējums Latvijas ekonomikai (tautsaimniecībai) katrā iepriekš minētajā konkrētajā savstarpēji sistēmiski saistītajā situācijā. Vai arī – kā tieši tiek apdraudēta kāda manta (labums) citām Latvijas finanšu sistēmas iestādēm, kas tieši nav iesaistītas legalizēšanas darbībās (shēmās), un kā tās var novērtēt/identificēt? Vai vēl vairāk – ja apdraudējums

³⁹ Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likums: LV likums. Pieņemts 17.07.2008. [01.01.2022. red.].

⁴⁰ Satversmes tiesas tiesnešu Inetas Ziemeles un Sanitas Osipovas atsevišķās domas lietā Nr. 2018-10-0103. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/306345> [aplūkots 20.04.2022.].

⁴¹ Varšavas konvencijas oficiālais skaidrojošais ziņojums, precizāk, 100. un 101. paragrāfs. Pieejams: <https://rm.coe.int/16800d3813> [aplūkots 21.02.2022.].

⁴² Eiropas Padomes konvencija par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanu, kā arī šo līdzekļu meklēšanu, izņemšanu un konfiskāciju. Parakstīta Varšavā 16.05.2005. [25.02.2010. red.].

⁴³ Kredītiestāžu likums: LV likums. Pieņemts 05.10.1995. [29.10.2021. red.].

⁴⁴ Finanšu un kapitāla tirgus komisijas 2018. gada 27. novembra lēmums Nr. 188. *Par citu sistēmiski nozīmīgu iestāžu identificēšanu un citas sistēmiski nozīmīgas iestādes kapitāla rezerves normas noteikšanu*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/303365-par-citu-sistemiski-nozimigu-iestazu-identificesanu-un-citas-sistemiski-nozimigas-iestades-kapitala-rezerves-normas-noteikšanu> [aplūkots 21.02.2022.].

⁴⁵ Kontu reģistra likums: LV likums. Pieņemts 23.11.2016. [12.07.2021. red.].

līdztekus tiešajam legalizēšanas objektam apdraud arī valsts drošības intereses (piemēram, terorisma un proliferācijas finansēšana)?

Tādējādi veidojas situācija pretēji teorijā atzītajam, ka tiesību apsargātā interese legalizēšanas noziegumā katrā atsevišķajā gadījumā faktiski pastāv kā kaut kas abstrakts un tīri subjektīvs.

Tāpat, piemēram, aplūkojot Finanšu izlūkošanas dienesta apkopotās noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas tipoloģiju pazīmju grupas:

- A. Pazīmes, kas attiecas uz klientu vai tā sadarbības partneriem, saistītājām personām vai citām darījumos iesaistītajām personām;
- B. Pazīmes, kas attiecas uz darījumiem (maksājumiem u. c. pakalpojumiem);
- C. Pazīmes, kas attiecas uz personas kontu;
- D. Pazīmes, kas attiecas uz darījumus pamatojošo dokumentāciju u. c. informāciju;
- E. Pazīmes, kas attiecas uz politiski nozīmīgām personām (PNP), valsts amatpersonām un ar tām saistītām personām, kā arī personām ar neizskaidrojamu labklājību vai ienākumiem,

kur, piemēram, B. daļā atklājas šādas pazīmes:

- B2. Maksājumos starp vienā valstī reģistrētām juridiskām personām bez skaidri saprotama iemesla iesaistītas ārvalstīs reģistrētas juridiskas personas.
- B4. Maksājumiem ir tranzīta maksājumu raksturs – naudas līdzekļi no kontiem tiek pārskaitīti īsi pēc to saņemšanas kontā.
- B5. Darījumu ķēde tiek mākslīgi pagarināta (sarežģīta) bez skaidri saprotama iemesla.⁴⁶

Tādējādi mēs kārtējo reizi redzam aprakstītas iespējamās kaitīgās darbības, bet neredzam apdraudēto interesi jeb tiesību apsargātu labumu, ko, piemēram, šīs minētās pazīmes apdraud. Te tikai vēlreiz jāatgādina krimināltiesību teorijā jau atzītais, ka “interese kā kaut kas abstrakts, tīri subjektīvs nepastāv. Interese ir [jābūt] saistīta[i] ar reālo dzīvi, ar tajā notiekošajām parādībām un procesiem [...], [atbilstoši kurām] veidojas [...] interešu nesēju vajadzības un prasības [...] un, ja šādi interešu aizskārumi atbilstoši krimināllikumam ir sodāmi, tad tādējādi aizskartās intereses kļūst par apdraudējuma objektu, tas ir, par noziedzīga nodarījuma objektu⁴⁷”.⁴⁸

Vēl jo vairāk – atbilstoši finanšu sektora “kapitālā remonta” rezultātā veiktajām izmaiņām normatīvajos aktos, tādējādi ieviešot arī vairākus ES tiesību aktus, tostarp Eiropas Parlamenta un Padomes 2014. gada 3. aprīļa Direktīvu 2014/42/ES *Par nozieguma rīku un noziedzīgi iegūtu līdzekļu iesaldēšanu un konfiskāciju Eiropas Savienībā*⁴⁹ (turpmāk – Direktīva 2014/42/ES), ievērojot noziedzīgā nodarījuma materiālās

⁴⁶ Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas tipoloģijas un pazīmes. FID Metodoloģiskais materiāls. 2. papild. red. Pieejams: https://fid.gov.lv/uploads/files/2021/FID_Tipologiju%20materials_II_red.pdf [aplūkots 21.02.2022.].

⁴⁷ Krastiņš U. Noziedzīgs nodarījums. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000, 31.–35. lpp.

⁴⁸ Mincs P. Krimināltiesību kurss. Vispārīgā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 93. lpp.

⁴⁹ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2014/42/ES *Par nozieguma rīku un noziedzīgi iegūtu līdzekļu iesaldēšanu un konfiskāciju Eiropas Savienībā*. Pieņemta 03.04.2014. [21.02.2022. red.].

krimināltiesiskās sekas, pēc autora domām, kļūdaini, t. i. “pārmērīgi (nesamērīgi) plaš[i] iespēj[ams] atzīt mantu par noziedzīgi iegūtu bez galīgā notiesājošā sprieduma par noziedzīgu nodarījumu, šādi būtiski pārsniedzot Direktīvas 2014/42/ES 4. panta 2. punktā noteiktās kriminālprocesuālās robežas, proti, tos gadījumus, kad mantu var atzīt par noziedzīgi iegūtu bez galīgā notiesājošā sprieduma”.⁵⁰ Lai arī kopumā autors neiebilst un atbalsta to, ka regulējums par rīcību ar noziedzīgi iegūtu līdzekļu un citu mantu visnotaļ pamatoti pārcelts no Kriminālprocesa likuma uz Krimināllikumu, ievērojot tā materiāltiesiskās sekas.⁵¹

Tā saskaņā ar KL 70.¹¹ pantu:

- “(1) Noziedzīgi iegūta manta ir manta, kas personas īpašumā vai valdījumā tieši vai netieši nonākusi *noziedzīga nodarījuma izdarīšanas rezultātā*.
- (2) Ja mantas vērtība nav samērīga ar personas likumīgiem ienākumiem un persona nepierāda, ka manta ir iegūta likumīgā ceļā, par noziedzīgi iegūtu mantu var atzīt arī mantu, kas pieder personai, kura:
- 1) izdarījusi noziegumu, kas pēc sava rakstura ir vērsts uz materiāla vai citāda labuma gūšanu, neatkarīgi no tā, vai nozieguma rezultātā materiāls vai citāds labums ir iegūts;
  - 2) ir organizētas grupas dalībnieks;
  - 3) izdarījusi noziegumu, kas saistīts ar terorismu.
- (3) Par noziedzīgi iegūtu mantu var atzīt arī *mantu, kas atrodas citas tādas personas rīcībā*, kura uztur pastāvīgas ģimenes, saimnieciskas vai citādas mantiskas attiecības ar šā panta otrajā daļā minēto personu, ja šīs personas rīcībā esošās mantas vērtība nav samērīga ar tās likumīgiem ienākumiem un ja persona nepierāda, ka manta ir iegūta likumīgā ceļā.”⁵²

Savukārt *Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likuma* 5. panta pirmās daļas 1.–3. punkts nosaka, ka

- “(1) Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācija ir šādas darbības:
- 1) noziedzīgi iegūtu līdzekļu pārvēršana citās vērtībās, to atrašanās vietas vai piederības mainīšana, apzinoties, ka šie līdzekļi ir noziedzīgi iegūti, un ja šīs darbības veiktas *nolūkā slēpt vai maskēt līdzekļu noziedzīgo izcelsmi vai palīdzēt citai personai, kura iesaistīta noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, izvairīties no juridiskās atbildības*;
  - 2) noziedzīgi iegūtu līdzekļu patiesā rakstura, izcelsmes, atrašanās vietas, izvietojuma, kustības, piederības slēpšana vai maskēšana, apzinoties, ka šie līdzekļi ir noziedzīgi iegūti;
  - 3) citas personas noziedzīgi iegūtu līdzekļu iegūšana īpašumā, valdījumā vai lietojumā vai to realizēšana, apzinoties, ka šie līdzekļi ir noziedzīgi iegūti.”⁵³

⁵⁰ Janums J. Pārnacionālā cīņa pret noziedzīgu līdzekļu apriti – mūsdienu izaicinājums suverenitātei. 08.09.2020. Pieejams: <https://www.rusanovs.lv/news/parnacionala-cina-par-noziedzigu-lidzeklu-apriti-musdienu-izaicinajums-suverenitatei/> [aplūkots 21.02.2022.].

⁵¹ Turpat.

⁵² Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [01.01.2022. red.].

⁵³ Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likums: LV likums. Pieņemts 17.07.2008. [01.01.2022. red.].

Un, kā redzams, šā likuma 5. panta pirmās daļas 1. punktā ietvertais nolūks jo īpaši atklāj to, kā objekts tiek aizstāts ar priekšmetu, jo nav nolūka apdraudēt interesi, bet ir nolūks izdarīt priekšmeta slēpšanu.

Tādējādi faktiski KL 195. un 314. pantā paredzētajos legalizēšanas noziegumu sastāvos nav objekta, tas aizstāts ar priekšmetu. Taču teorijā noziedzīga nodarījuma “[i]ntereses [objekta] struktūras analīze parāda, ka nedrīkst samainīt vai aizstāt noziedzīga nodarījuma objektu ar noziedzīga nodarījuma priekšmetu”.⁵⁴

Arī aplūkojot KL 195. panta sastāva (*pamatnormas*) attīstību:

Latvijas Kriminālkodeksa sestās nodaļas “Saimnieciskie noziegumi” 151.⁴ pants (Red. 30.04.1998.–31.03.1999.):

“Noziedzīgi iegūtu finansu līdzekļu vai citas mantas legalizēšana, *pārkāpjot likumā noteiktās prasības un apzinoties* šo līdzekļu vai mantas iegūšanas noziedzīgumu”⁵⁵;

Krimināllikuma XIX nodaļas “Noziedzīgi nodarījumi tautsaimniecībā” 195. pants (Red. 01.04.1999.–31.05.2005.):

“Noziedzīgi iegūtu finansu līdzekļu vai citas mantas legalizēšana, *pārkāpjot likumā noteiktās prasības un apzinoties* šo līdzekļu vai mantas iegūšanas noziedzīgumu”⁵⁶;

Krimināllikuma XIX nodaļas “Noziedzīgi nodarījumi tautsaimniecībā” 195. pants (Red. 01.06.2005. – šobrīd):

“Noziedzīgi iegūtu finanšu līdzekļu vai citas mantas legalizēšana”⁵⁷,

redzam, ka līdz 2005. gada 1. jūnija KL redakcijai likumā ietvertā saikne ar predikativo noziegumu paredzēja apdraudēto interesi. Citiem vārdiem sakot, ja līdzekļi iegūti tiesiski, tad tie nekādi nevar tikt atzīti par noziedzīgi iegūtiem, neesot noziegumam, kura rezultātā tie iegūti.

Līdz ar to šobrīd, raugoties no teorijā aprakstīto noziedzīgā nodarījuma apdraudēto interešu (objekta) elementu prizmas, *de facto* legalizēšanas nozieguma sastāvā nepārprotami nav atspoguļots viens no noziedzīga nodarījuma sastāva elementiem – objekts.

Šā raksta ierobežotā apjoma dēļ autors neizvērsa plašāku analīzi par risinājumu, kādam būtu jābūt legalizēšanas objektam, kas vien būtu atsevišķa padziļinātāka pētījuma vērts jautājums, vienīgi kā šā brīža risinājumu piedāvā atjaunot KL 195. pantā norādi “*pārkāpjot likumā noteiktās prasības un apzinoties šo līdzekļu vai mantas iegūšanas noziedzīgumu*”, kas autora skatījumā atrisinātu autora identificētās problēmas un vēl jo vairāk nenonāktu pretrunā ar Varšavas konvencijas 9. panta 5. un 6. paragrāfu un jau praktiski ir atrisināts ar attiecīgiem grozījumiem Kriminālprocesa likumā attiecībā uz pierādīšanas priekšmetu (Kriminālprocesa likuma 124. pants).⁵⁸

⁵⁴ Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 56. lpp.

⁵⁵ Latvijas Kriminālkodekss: LV likums. Pieņemts 06.01.1961. [30.04.1998.–31.03.1999. red.].

⁵⁶ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [01.04.1999.–31.05.2005. red.].

⁵⁷ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [01.06.2005. – šā brīža red.].

⁵⁸ Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [24.12.2019. red.].

Kopsavilkums

1. Legalizēšanas nozieguma nesaraucamās saistības ar predikatīvo noziegumu nepamatotas noliegšanas dēļ, kas veidojas, nepamatoti šauri interpretējot Varšavas konvencijas 9. panta 5. un 6. paragrāfu, realitātē noziedzīga nodarījuma sastāvā netiek atklāts paša legalizēšanas nozieguma objekts.
2. Par legalizēšanas nozieguma apdraudēto interesi finanšu kredīta sfērā patlaban esošajā sastāva redakcijā iespējams spriest vienīgi subjektīvi. *Tiesību apsargātā interese* legalizēšanas noziegumā faktiski ir kaut kas abstrakts, jo likumdevējs, acīmredzot sekojot *post-2001. gada 11. septembra* laikmeta tiesiskajai apziņai un ietekmējoties no anglosakšu tiesību sistēmas regulējuma, kas spilgti izpaudies FATF rekomendācijās, noziedzīga nodarījuma sastāva blanketajā tiesību normas objektīvās puses pazīmju lokā ietvēris tikai *actus reus* jeb kaitīgo darbību.
3. Krimināllikuma 195. un 314. pantā paredzētajos legalizēšanas noziegumu sastāvos iztrūkstošais objekts pretēji krimināltiesību teorijas atziņām ir aizstāts ar šā paša nozieguma priekšmetu – noziedzīgi iegūtiem līdzekļiem, ko it īpaši raksturo blanketajā tiesību normā ietvertais legalizācijas nolūks, t. i., legalizācijas nolūks nav apdraudēt ar KL aizsargāto interesi, bet gan izdarīt legalizēšanas priekšmeta slēpšanu.
4. Tiesiski iegūti līdzekļi nevar tikt atzīti par noziedzīgi iegūtiem, neesot noziegumam, kura rezultātā tie iegūti.
5. Raugoties no teorijā aprakstīto noziedzīgā nodarījuma apdraudēto interešu (objekta) elementu prizmas, legalizēšanas nozieguma sastāvā nepārprotami nav atspoguļots viens no noziedzīga nodarījuma sastāva elementiem – objekts.
6. Kā risinājumu atsevišķajiem šajā rakstā identificētajiem legalizēšanas nozieguma objekta trūkumiem, autors piedāvā atjaunot no pamatnormas svītrotu piebildi – “*pārkāpjot likumā noteiktās prasības un apzinoties šo līdzekļu vai mantas iegūšanas noziedzīgumu*”.

SEKCIJA

**KRIMINĀLPROCESS UN
SATVERSMĒ NOTEIKTĀS
VĒRTĪBAS**

NEVAINĪGUMA PREZUMPCIJAS NOZĪME UN IETEKME UZ PIERĀDĪJUMU IEGŪŠANU

THE ROLE OF THE PRESUMPTION OF INNOCENCE AND ITS IMPACT ON OBTAINING EVIDENCE

Oskars Kulmanis, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras pasniedzējs,
doktorants

Summary

The understanding of the presumption of innocence has been developing since the Roman Empire. This principle and the right not to incriminate oneself are recognised as an international standard which lies at the heart of the notion of a fair procedure. The right not to incriminate oneself is significant with regard to the evidence, which is obtained through methods of coercion or oppression in defiance of the will of the accused. Since handwriting and voice samples do not exist independently from the will of the suspect, if these were to be obtained in covert or investigative measures, it is essential that the right not to incriminate oneself is respected.

Atslēgvārdi: nevainīguma prezumpcija, tiesības neliecināt pret sevi, pierādījumu iegūšana ar piespiešanas vai apspiešanas metodēm, salīdzināmo paraugu iegūšana

Keywords: presumption of innocence, right not to incriminate oneself, obtaining of evidence by coercion or oppression, obtaining of samples

Ievads

Kriminālprocesa mērķa sasniegšanas neatņemama sastāvdaļa ir arī nevainīguma prezumpcijas ievērošana. Šis princips savu nozīmi ieguva jau Romas impērijas laikā. Nevainīguma prezumpcijā ietilpstošās tiesības neliecināt pret sevi ir nozīmīgs taisnīga procesa garants, kas noteiktos apstākļos nosaka īpašus pierādījumu iegūšanas nosacījumus. Jautājums par tiesību neliecināt pret sevi saturu ir pētīts tiesību zinātnē un ir nostiprināts Augstākās tiesas un Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē. Taču prakse un kriminālprocesa tiesību zinātnes attīstība ir radījusi vairākus nozīmīgus ar nevainīguma prezumpciju saistītus tiesību jautājumus.

Tiesības neliecināt pret sevi nav absolūtas. Personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, ir pienākums izsniegt tādus salīdzināmos paraugus, kas pastāv neatkarīgi no viņas gribas. Taču citāda ir situācija ar salīdzināmajiem paraugiem, kas pastāv tikai atkarībā no personas gribas. Nevainīguma prezumpcija neierobežo šādu salīdzināmo paraugu iegūšanu, taču tai ir jānotiek, stingri ievērojot no šā principa izrietošos nosacījumus. Raksta turpinājumā par nosacījumiem, kas ir būtiski šādu salīdzināmo paraugu iegūšanā.

1. Nevainīguma prezumpcijas saturs

Laika gaitā nevainīguma prezumpcija ir nostiprinājusi savu procesuālo nozīmi. Lai pilnīgāk atspoguļotu šā principa saturisko izpratni un nozīmi, visupirms uzmanība tiks vērsta uz šā principa saturu normatīvajos tiesību aktos.

Tiesību zinātnē ir apkopoti starptautiska un Eiropas Savienības līmeņa normatīvie dokumenti, kuros reglamentēta nevainīguma prezumpcija,¹ tāpēc šajā rakstā tiks atspoguļoti tikai tie, kas nepieciešami, lai sasniegtu pētījuma mērķi.

Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas² (turpmāk – Eiropas Cilvēktiesību konvencija) 6. panta 1. punktā noteikts, ka ikvienam ir tiesības, nosakot civilo tiesību un pienākumu vai viņam izvirzītās apsūdzības pamatotību, uz taisnīgu un atklātu lietas savlaicīgu izskatīšanu neatkarīgā un objektīvā likumā noteiktā tiesā. Savukārt atbilstoši 6. panta 2. punktam ikviens, kas tiek apsūdzēts kriminālnoziedzumā, tiek uzskatīts par nevainīgu, kamēr viņa vaina netiek pierādīta saskaņā ar likumu.

Pamattiesību līmenī Latvijas Republikā nevainīguma prezumpcija nostiprināta Satversmes³ 92. panta otrajā teikumā, kuram atbilstoši ikviens uzskatāms par nevainīgu, iekams viņa vaina nav atzīta saskaņā ar likumu.

Kā kriminālprocesuāls princips nevainīguma prezumpcija nostiprināta Kriminālprocesa likuma⁴ 19. pantā. Saskaņā ar šā panta pirmo daļu neviena persona netiek uzskatīta par vainīgu, kamēr tās vaina noziedzīga nodarījuma izdarīšanā netiek konstatēta šajā likumā noteiktajā kārtībā. Savukārt atbilstoši šā panta otrajai daļai personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, nav jāpierāda savs nevainīgums.

Arī likuma “Par tiesu varu”⁵ 23. pantā nostiprināta nevainīguma prezumpcija kā lietu izskatīšanas pamatprincips, saturiski uzsverot Kriminālprocesa likuma 19. panta pirmajās trīs daļās noteikto.

Atzīmējami arī Prokuratūras likuma⁶ 5. pantā nostiprinātie prokurora darbības pamatprincipi, kas noteic, ka prokurors lēmumus pieņem patstāvīgi un vienpersoniski, pamatojoties uz savu pārliecību un likumiem, ievērojot personu vienlīdzību likuma un tiesas priekšā, nevainīguma prezumpciju, patiesību un likumību.

No iepriekšminētā secināms, ka nevainīguma prezumpcija kā kriminālprocesuāls pamatprincips nosaka procesuālu kārtību un uzliek pienākumu kopumu izmeklētājiem, prokuroriem un arī tiesai. Šis pienākumu kopums var izpausties kā pienākums veikt noteiktas izmeklēšanas darbības tikai noteiktā veidā, kā arī ierobežot to veikšanu.

Turpmāk par nevainīguma prezumpcijas aspektu – tiesībām neliecināt pret sevi jeb tiesībām uz pašneapsūdzēšanu.⁷

¹ Sk.: Strada-Rozenberga K. Nevainīguma prezumpcija: kas tā ir, ko un kāpēc paredz? Grām.: Satversmē nostiprināto vērtību aizsardzība: dažādu tiesību nozaru perspektīva. Latvijas Universitātes 77. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 34.–35. lpp.

² Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950.

³ Latvijas Republikas Satversme. Pieņemta 15.02.1922. [22.03.2019. red.].

⁴ Kriminālprocesa likums. Pieņemts 21.04.2005. [01.01.2022. red.].

⁵ Likums “Par tiesu varu”. Pieņemts 15.12.1992. [17.12.2020. red.].

⁶ Prokuratūras likums. Pieņemts 19.05.1994. [06.10.2021. red.].

⁷ Sk.: Strada-Rozenberga K. Nevainīguma prezumpcija: kas tā ir, ko un kāpēc paredz? 2019, 36.–37. lpp.

Viens no svarīgākajiem uz nevainīguma prezumpcijas saturā ietilpstošo vērtību nostiprināšanu vērštajiem tiesību aktiem Eiropas Savienībā ir Direktīva 2016/343⁸ par to, lai nostiprinātu konkrētus nevainīguma prezumpcijas aspektus un tiesības piedalīties klātienē lietas izskatīšanā tiesā kriminālprocesā. No Komisijas priekšlikuma Direktīvai 2016/343 izriet, ka Eiropas Savienības likumdevējs vēlējas nostiprināt un garantēt tiesību uz nevainīguma prezumpciju efektīvu piemērošanu kriminālprocesā, integrējot Savienības tiesībās Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūru attiecībā uz Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta 2. punkta ievērošanu. Savienības likumdevējs skaidri pauda savu vēlmi veicināt Hartas 6., 47. un 48. panta piemērošanu, pamatojoties uz Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. pantu, kā to interpretējusi Eiropas Cilvēktiesību tiesa.⁹

Direktīvas 2016/343 preambulas 24. apsvērumā noteikts, ka tiesības klusēt ir nevainīguma prezumpcijas būtisks aspekts un tām vajadzētu kalpot par aizsardzības līdzekli, lai persona neliecinātu pret sevi. Atbilstoši Direktīvas preambulas 25. apsvērumam tiesības neliecināt pret sevi ir viens no būtiskiem nevainīguma prezumpcijas aspektiem. Lūdzot aizdomās turēto vai apsūdzēto izteikties vai atbildēt uz jautājumiem, viņu nedrīkstētu piespiest sniegt pierādījumus, dokumentus vai informāciju, kas varētu novest pie tā, ka persona liecina pret sevi.

Direktīvas 2016/343 preambulas 26. apsvērumā noteikts, ka tiesības klusēt un tiesības neliecināt pret sevi būtu jāattiecinā uz jautājumiem, kas attiecas uz noziedzīgo nodarījumu, par kura izdarīšanu persona tiek turēta aizdomās vai apsūdzēta, nevis, piemēram, uz jautājumiem par aizdomās turētā vai apsūdzētā identifikāciju. Saskaņā ar Direktīvas preambulas 27. apsvērumu tiesības klusēt un neliecināt pret sevi nozīmē arī to, ka kompetentajām iestādēm nevajadzētu aizdomās turētajiem vai apsūdzētajiem likt sniegt informāciju, ja personas nevēlas to darīt. Lai noteiktu, vai ir pārkāptas tiesības klusēt un neliecināt pret sevi, būtu jāņem vērā Eiropas Cilvēktiesību tiesas sniegtā tiesību klusēt interpretācija saskaņā ar Eiropas Cilvēktiesību konvenciju.

Saskaņā ar Direktīvas preambulas 29. apsvērumu tiesību neliecināt pret sevi izmantošanai nebūtu jātraucē kompetentajām iestādēm vākt pierādījumus, kuri var tikt likumīgi iegūti no aizdomās turētā vai apsūdzētā, izmantojot tiesiskus piespiedu līdzekļus, un kuri pastāv neatkarīgi no aizdomās turētā vai apsūdzētā gribas, piemēram, materiālus, kas iegūti saskaņā ar tiesas rīkojumu, materiālus, attiecībā uz kuriem ir spēkā juridiskas saistības tos glabāt un sniegt pēc pieprasījuma, izelpas, asins un urīna paraugus un ķermeņa audu paraugus DNS analīzes veikšanai.

Direktīvas 2016/343 preambulas 45. apsvērumā uzsvērts, ka, novērtējot aizdomās turēto vai apsūdzēto liecības vai pierādījumus, kas iegūti, pārkāpjot viņu tiesības klusēt vai tiesības neliecināt pret sevi, tiesām un tiesnešiem būtu jāievēro tiesības uz aizstāvību un procesa taisnīgums. Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūra procesu uzskata par pilnībā netaisnīgu, ja kriminālprocesā nozīmīgu faktu pierādīšanai tiek pieļautas liecības, kas ir iegūtas spīdzināšanas vai sliktas izturēšanās ceļā, pārkāpjot

⁸ Eiropas Parlamenta un Padomes 2016. gada 9. marta Direktīva (ES) 2016/343 par to, lai nostiprinātu konkrētus nevainīguma prezumpcijas aspektus un tiesības piedalīties klātienē lietas izskatīšanā tiesā kriminālprocesā.

⁹ Priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvai par to, lai nostiprinātu nevainīguma prezumpcijas un tiesību piedalīties klātienē lietas izskatīšanā tiesā konkrētus aspektus kriminālprocesā, 13.–17. punkts. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A52013P-C0821&qid=1603366606462> [aplūkots 24.01.2022.].

Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 3. pantu. Saskaņā ar ANO Konvenciju pret spīdzināšanu un citiem nežēlīgas, necilvēcīgas vai pazemojošas izturēšanās vai sodīšanas veidiem neviens izteikums, par kuru ir konstatēts, ka tas iegūts ar spīdzināšanu, nebūtu jāizmanto kā pierādījums nevienā procesā, izņemot pret spīdzināšanā apsūdzēto personu, lai pierādītu, ka šāds izteikums ticis izdarīts.

Direktīvas 2016/343 6. panta 1. punktā noteikts, ka dalībvalstis nodrošina, ka pienākums pierādīt aizdomās turēto vai apsūdzēto vainu ir apsūdzībai. Tas neskar nedz tiesneša vai kompetentās iestādes pienākumu meklēt vainu apstipriņošu un attaisnojošu pierādījumus, nedz aizstāvības tiesības iesniegt pierādījumus saskaņā ar piemērojamām valsts tiesībām.

Direktīvas 7. pantā noteiktas tiesības klusēt un neliecināt pret sevi. Atbilstoši šā panta 1. punktam dalībvalstis nodrošina, ka aizdomās turētajiem un apsūdzētajiem ir tiesības klusēt attiecībā uz noziedzīgo nodarījumu, par kura izdarīšanu tos tur aizdomās vai apsūdz. Šā panta 2. punkts noteic, ka dalībvalstis nodrošina, ka aizdomās turētajiem un apsūdzētajiem ir tiesības neliecināt pret sevi. Direktīvas 7. panta 3. punkts noteic, ka fakts, ka tiek izmantotas tiesības neliecināt pret sevi, neliedz kompetentajām iestādēm vākt pierādījumus, kurus var likumīgi iegūt, izmantojot tiesiskus piespiedu līdzekļus, un kuri pastāv neatkarīgi no aizdomās turēto vai apsūdzēto gribas.

No Direktīvas 2016/343 preambulas 24.–27. apsvēruma, tos skatot kopsakarā ar 7. pantu, izriet, ka tiesības klusēt plašākā nozīmē ir procesuāla garantija personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, kas nodrošina viņas tiesības neliecināt pret sevi. Teiktais nav tulkojams šauri un nav attiecināms tikai uz personas sevi inkriminējošu paskaidrojumu sniegšanu. Šī garantija novērš, ka persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, pret viņas gribu sniedz sevi inkriminējošus pierādījumus.

Atbilstoši Direktīvas 10. panta 1. un 2. punktam: 1) dalībvalstis nodrošina, lai aizdomās turētajiem un apsūdzētajiem būtu efektīvi tiesiskās aizsardzības līdzekļi, ja tiek pārkāptas viņu tiesības, kas noteiktas saskaņā ar šo direktīvu; un 2) neskarot valstu noteikumus un sistēmas attiecībā uz pierādījumu pieļaujamību, dalībvalstis nodrošina, ka, izvērtējot liecības, ko snieguši aizdomās turētie vai apsūdzētie, vai pierādījumus, kas iegūti, pārkāpjot tiesības klusēt vai neliecināt pret sevi, tiek ievērotas tiesības uz aizstāvību un taisnīga procesa princips.

Direktīva 2016/343 Kriminālprocesa likumā ieviesta ar grozījumiem Kriminālprocesa likumā (likumprojekts Nr. 1118/Lp12), kas pieņemti 2018. gada 27. septembrī un stājās spēkā 2018. gada 25. oktobrī.

Eiropas Savienības Tiesa ir atzinusi, ka Direktīvas 2016/343 mērķis, kā tas izriet no tās 9. apsvēruma un 1. panta, ir paredzēt kopējus minimālos noteikumus, kas ir piemērojami kriminālprocesā un attiecas uz konkrētiem nevainīguma prezumpcijas aspektiem un tiesībām piedalīties klātienē lietas izskatīšanā.^{10,11} Tādējādi Direktīvas 2016/343 7. pantā ir noteikti daži kopēji noteikumi, kas reglamentē tiesības klusēt un tiesības neliecināt pret sevi. Šādā kontekstā 7. panta 4. punktā ir norādīts, ka dalībvalstis var atļaut to tiesu iestādēm, pieņemot notiesājošu spriedumu, ņemt vērā aizdomās turētā

¹⁰ EST 05.09.2019. spriedums lietā C-377/18, AH, 38. punkts.

¹¹ EST 13.02.2020. spriedums lietā C-688/18, TX un UV, 29. punkts.

un apsūdzētā sadarbību.¹² Ņemot vērā ar Direktīvu 2016/343 izvirzītā saskaņošanas mērķa minimālo raksturu, to nevar interpretēt kā pilnīgu un izsmeļošu instrumentu.¹³

Atbilstoši tiesību vēsturē paustajam principu, ka apsūdzēto uzskata par nevainīgu tiesas priekšā, krimināltiesībās ievieša 15. Romas impērijas imperators Antonijs Pijs (latīņu: *Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius*).¹⁴ Šis princips uzsver no nevainīguma prezumpcijas izrietošo pierādīšanas pienākuma aspektu, ka apsūdzētā vainīguma pierādīšana tiesas priekšā gulstas uz apsūdzības uzturētāju.

Tiesības klusēt un tiesības neliecināt pret sevi ir pietiekami plaši pētītas.

Eiropas Kopienu Komisijas Zaļajā grāmatā par nevainīguma prezumpciju uzsvērts: tas, kā klasificē nevainīguma prezumpciju, ir atkarīgs no tiesību sistēmas. Komisija to ir ietvērusi to procesuālo garantiju vidū, kuras attiecas uz pierādījuma iegūšanu un izmantošanu. Tas ir tāpēc, ka dažas ar nevainīguma prezumpciju saistītās tiesības daudzās tiesību sistēmās ir saistītas ar pierādījumu iegūšanu un izmantošanu (piemēram, mutvārdu liecības un dokumentārie pierādījumi). Pierādīt apsūdzētā vainu ir valsts pienākums, un visas šaubas ir par labu apsūdzētajam. Viņam ir tiesības atteikties atbildēt uz jautājumiem. Parasti netiek gaidīts, lai viņš sniegtu pierādījumus pret sevi. Nevainīguma prezumpcija ietver tiesības neliecināt pret sevi, un tās savukārt ietver tiesības klusēt un nebūt spiestam sniegt savas vainas pierādījumus.¹⁵

Tiesību zinātnē atzīts, ka liegums uzlikt pierādīšanas pienākumu uz personām, kas bauda tiesības uz aizstāvību, skatāms kopsakarā ar šo personu tiesībām neliecināt un nesniegt sevi inkriminējošu (apsūdzošu) informāciju (datus, materiālus utt.).¹⁶

Tiesības neliecināt pret sevi ir būtisks nevainīguma prezumpcijas aspekts. Aicinot aizdomās turēto vai apsūdzēto izteikties vai atbildēt uz jautājumiem, viņu nedrīkstētu piespiest sniegt pierādījumus, dokumentus vai informāciju, kas varētu novest pie tā, ka persona liecina pret sevi (šī prasība gan nav attiecināma uz jautājumiem par personas identifikāciju).¹⁷ Nevainīguma prezumpcija cita starpā nodrošina aizsardzību pret nepamatota spēka pielietošanu, kā arī atbilstošu apiešanos ar personu procesa laikā.¹⁸

Tiesības klusēt sevi ietver tiesības klusēt tiešā nozīmē jeb tiesības uz klusēšanu; tiesības neliecināt; tiesības neizsniegt priekšmetus, dokumentus vai citus pierādījumus; tiesības nesniegt paraugus; tiesības neatzīt vainu; tiesības paļauties, ka ar personas tiesību klusēt izmantošanu netiks pamatota apsūdzība. Tiesības klusēt ir

¹² EST 24.09.2019. rīkojums lietā C-467/19 *Spetsializirana prokuratura*, 32., 33. punkts.

¹³ EST 13.02.2020. spriedums lietā C-688/18 TX un UV, 30. punkts.

¹⁴ Bury J. B. A history of the Roman Empire from its foundation to the death of Marcus Aurelius (27 B.C.–180 A.D.). New York Harper, 1893, p. 527. Pieejams: <https://archive.org/details/historyofromanem00buryuoft/page/526/mode/2up> [aplūkots 24.01.2022.].

¹⁵ Eiropas Kopienu Komisijas Zaļā grāmata par nevainīguma prezumpciju, 1.1., 2., 2.4. punkts. Pieņemta 26.04.2006. Pieejama: [https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/api/files/COM\(2006\)174_0/de00000000796926?rendition=false](https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/api/files/COM(2006)174_0/de00000000796926?rendition=false) [aplūkots 24.01.2022.].

¹⁶ Strada-Rozenberga K. Kriminālprocesa likuma 19. panta komentārs. Grām.: Kriminālprocesa likuma komentāri. Zinātniska monogrāfija prof. K. Stradas-Rozenbergas zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 91. lpp.

¹⁷ Kūtris G. Mantas konfiskācija un nevainīguma prezumpcija. Grām.: Tiesību zinātnes uzdevumi, nozīme un nākotne tiesību sistēmās. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 7. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 358. lpp.

¹⁸ Strada-Rozenberga K. Nevainīguma prezumpcija: kas tā ir, ko un kāpēc paredz? 2019, 43. lpp.

attiecināmas uz personu inkriminējošo informāciju šā jēdziena plašākajā izpratnē.¹⁹ Tiesības neliecināt pret sevi nav absolūtas.²⁰

No nevainīguma prezumpcijas izrietošās tiesības neliecināt pret sevi tieši attiecas uz ziņu par faktiem iegūšanu un vispārinātā veidā nosaka striktus nosacījumus tam, kā procesuālajās darbībās var iesaistīt personu ar tiesībām uz aizstāvību un kādas ziņas par faktiem no šīs personas var iegūt.

Tiesības klusēt un tiesības neliecināt pret sevi jeb pašneapsūdzēšanas privilēģija ir saistīti jēdzieni, bet ne sinonīmi.²¹ Tiesības nesniegt sevi inkriminējošu (atmaskojošu) informāciju vai cita veida pierādījumus pamatā tiek skatītas kā aizliegums kompetentajām personām piespiešanas vai citā neatbilstošā veidā iedarboties uz personas gribu, tādējādi piespiežot viņu sadarboties savas apsūdzības pierādīšanā.²² Šī situācija nošķirama no tādu materiālu iegūšanas, kas pastāv neatkarīgi no personas gribas jeb kuru izveidē nav nepieciešama viņa aktīva piedalīšanās (gribas izpausme), piemēram, bioloģiskā materiāla ieguve. Attiecībā uz šādu materiālu (piemēram, asins paraugi) iegūvi, arī piespiedu kārtā, netiek saskatīts pašneapsūdzēšanas tiesību pārkāpums. Tā tiek atzīta par cilvēktiesībām atbilstošu, ja vien ir samērīga ar tiesību personiskās dzīves neaizskaramības aizsardzības nepieciešamību saskaņā ar Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 8. pantu.²³

2. Salīdzināmo paraugu iegūšana un nevainīguma prezumpcija

Turpmāk par salīdzināmo paraugu iegūšanu no personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību. Kā jau tika atzīmēts, atbilstoši Direktīvas 2016/343 7. panta 3. punktam nevainīguma prezumpcija neliedz kompetentajām iestādēm iegūt pierādījumus. To iegūšanai jānotiek, ievērojot no šā un citiem kriminālprocesa pamatprincipiem izrietošās garantijas, pretējā gadījumā defektīvi iegūtie pierādījumi var tikt atzīti par absolūti nepieļaujamiem. Par nevainīguma prezumpcijas ievērošanu būtu jāpārlicinās pierādījumu pārbaudē.

Tāpat ir stabili nostiprinājies, ka tādu salīdzināmo paraugu iegūšana, kas pastāv neatkarīgi no personas gribas, nav aizliegta un nav pretēja nevainīguma prezumpcijai. Atzīmējams, ka, iegūstot šāda veida salīdzināmos paraugus, ir jāņem vērā spīdzināšanas un cietsirdīgas izturēšanās aizliegums, kas nostiprināts Eiropas Cilvēktiesību

¹⁹ Berezins A. Kriminālprocesuālā pamattiesība klusēt: saturs un problemātika. Jurista Vārds, 19.12.2017., Nr. 52 (1006). Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/271910-kriminalprocesuala-pamattiesiba-kluset-saturs-un-problematika/> [aplūkots 26.01.2022.].

²⁰ Leja M. Tiesības neliecināt pret sevi. Jurista Vārds, 06.08.2013., Nr. 32 (783). Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/258738-tiesibas-neliecinat-pret-sevi/> [aplūkots 26.01.2022.].

²¹ Strada-Rozenberga K. Nevainīguma prezumpcija – ES minimālie standarti un Latvijas kriminālprocess. Grām.: Konstitucionālās vērtības mūsdienu tiesiskajā telpā I. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2016, 203. lpp.

²² Strada-Rozenberga K. Juridisko personu nevainīguma prezumpcija kriminālprocesā. Grām.: Autoru kolektīvs. Juridisko personu publiski tiesiskā atbildība: aktualitātes, problēmas un iespējamie risinājumi. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 56. lpp.

²³ Sayers D. The new Directive on the presumption of innocence: protecting the “golden thread”. 2015. gada 15. novembris. Pieejams: <http://eulawanalysis.blogspot.com/2015/11/the-new-directive-on-presumption-of.html>. Citēts pēc: Strada-Rozenberga K. Nevainīguma prezumpcija – ES minimālie standarti un Latvijas kriminālprocess. 2016, 203.–204. lpp.

konvencijas 3. pantā. Proti, pat nevainīguma prezumpcijas ievērošanas gadījumā nesamērīga un situācijai neatbilstoša spēka izmantošana šāda veida salīdzināmo paraugu iegūšanā var izraisīt iegūto pierādījumu absolūtu nepieļaujamību.

Turpmāk par tādu salīdzināmo paraugu, piemēram, balss vai rokraksta paraugu, iegūšanu, kas pastāv atkarībā no personas gribas. Tiesību zinātnē ir norādīts: lai gan personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, nav pienākums izsniegt šādus paraugus, tas neliedz izmeklēšanas iestādēm tos iegūt bez personas sadarbības, veicot citas izmeklēšanas vai speciālās izmeklēšanas darbības.²⁴

Pirms pievēršanās Eiropas Cilvēktiesību tiesas paustajām atziņām, atzīmējams, ka tās paustas par inkriminējošu paskaidrojumu sniegšanu. Taču to jēga nevar tikt uztverta šauri, attiecinot tikai uz konkrētu pierādījumu veidu. Eiropas Cilvēktiesību konvencijā nostiprinātās garantijas to būtībā ir vērstas uz taisnīga procesa nodrošināšanu. Tāpēc to izpratne būtu ievērojama, aplūkojot taisnīga procesa būtību un tam atbilstošu pierādījumu iegūšanu kopumā.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa atzīst, ka tiesības klusēt un tiesības neliecināt pret sevi ir vispāratzīts starptautisks standarts, kas ir viens no taisnīga procesa elementiem atbilstoši Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. pantam. Tā pamatojums ir apstākļi, kas saistīts ar aizsardzību pret neatbilstošu varas iestāžu veiktu apsūdzētā piespiešanu un, sasniedzot šā panta mērķi, novērstu tiesiskuma kļūdas (*miscarriage of justice*). Tiesības sevi neapsūdzēt krimināllietā nosaka apsūdzības uzturētājam pienākumu pierādīt izvirzīto apsūdzību, neizmantojot tādus pierādījumus, kas iegūti ar piespiešanas metodēm un pretēji apsūdzētās personas gribai. Nosakot, vai procesā ir liegtas personas tiesības sevi neinkriminēt, tiek vērtēts piespiešanas raksturs un pakāpe, atbilstošu procesuālo garantiju esība, kā arī iegūtā materiāla izmantošana.²⁵

Privilēģija sevi neinkriminēt pati par sevi neaizsargā pret apsūdzošu paskaidrojumu radīšanu, bet gan pret pierādījumu iegūšanu ar apspiešanas vai piespiešanas metodēm. Bažas par personas piespiešanu un Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta pārkāpumu var rasties situācijās, kad izmeklēšanas iestādes pret personu izmanto viltu, lai iegūtu informāciju, ko nevarēja iegūt, piemēram, nopratināšanas laikā. Tajā pašā laikā tiek atzīts, ka pēc būtības sevi neinkriminējošas liecības, kas no personas iegūtas, izmantojot piespiešanu, varētu tikt izmantotas apsūdzības pamatošanai, piemēram, lai iebilstu pret apsūdzētā paskaidrojumiem vai radītu šaubas par tiem, vai citādi vērstu uzmanību uz to ticamību. Privilēģija sevi neapsūdzēt nevar aprobežoties tikai ar paskaidrojumiem, kas ir tieši apsūdzoši.²⁶

Tiesības sevi neinkriminēt nav absolūtas. Lietotās piespiešanas pakāpe nav savienojama ar 6. pantu, ja tā pēc būtības liegusi privilēģiju sevi neapsūdzēt. Taču ne visa tieša piespiešana liegs privilēģiju sevi neapsūdzēt pēc būtības un tādējādi neizraisīs 6. panta pārkāpumu. Izšķiroša nozīme būs tam, kā piespiedu kārtā iegūtie pierādījumi izmantoti kriminālprocesā. Turklāt Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. pantā vispārīgi nostiprinātais taisnīguma nosacījums attiecas uz visiem kriminālprocesiem, neatkarīgi no noziedzīgā nodarījuma veida. Sabiedrības intereses nevar attaisnot

²⁴ Rozenbergs J. Kriminālprocesa likuma komentāri. Zinātniska monogrāfija prof. K. Stradas-Rozenbergas zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 229.–230. lpp.

²⁵ ECT 10.06.2021. spriedums lietā *Bajić v. North Macedonia* (iesniegums Nr. 2833/13), 64. punkts.

²⁶ ECT 10.06.2021. spriedums lietā *Bajić v. North Macedonia*, 65.–66. punkts.

tādus pasākumus, kas pēc būtības atņem personas tiesības uz aizstāvību, tostarp Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. pantā garantēto privilēģiju sevi neapsūdzēt.²⁷

Atbilstoši Eiropas Cilvēktiesību tiesas paustajam visupirms tiek vērtēts piespiešanas raksturs un pakāpe. Pēc tam tiek noteikts, vai izmantotās metodes ir pēc būtības liegušas personas tiesības sevi neinkriminēt. Visbeidzot ir jāņem vērā, vai iegūtais materiāls ir personu tieši inkriminējošs. Gadījumā ja ar piespiešanu iegūtais materiāls nav personu tieši inkriminējošs, nepastāv šķēršļi iegūto informāciju pierādīšanā izmantot kā palīgaktu.

Jautājums par tiesību neliecināt pret sevi ievērošanu saistībā ar salīdzināmo paraugu iegūšanu ir aktualizēts arī Senāta praksē. Senāts ir vērtējis tiesību jautājumu, kas saistīts ar tiesību neliecināt pret sevi garantēšanu situācijā, kad no personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, balss paraugi iegūti Kriminālprocesa likuma 226. panta kārtībā, veicot salīdzināmo paraugu iegūšanu speciālā veidā. Lietā gan pirmās, gan apelācijas instances tiesa atzina, ka balss paraugi iegūti tiesiski. Senāts vērsa uzmanību, ka lietā nav vērtēts, ka balss paraugu slepena iegūšana notikusi pēc tam, kad apsūdzētais bija atteicies balss paraugus izsniegt labprātīgi, tādējādi realizējies tiesības neinkriminēt sevi.

Lietā kasācijas instances tiesa atzina, ka tiesa nav vērtējusi apstākli, ka jau pirms lēmuma par paraugu iegūšanu speciālā veidā pieņemšanas persona ne tikai bija informēta par pastāvošajām aizdomām par viņa saistību ar noziedzīga nodarījuma izdarīšanu (bija atzīta par aizdomās turētu un iepazīstināta ar šo lēmumu), bet arī bija atteikusies inkriminēt sevi, atsakoties izsniegt balss paraugus. Nepieciešamība veikt speciālo darbību konkrētajā gadījumā bija pamatota ar mērķi, personu neinformējot, iegūt balss paraugu, kuru izsniegt labprātīgi persona atteikusies, nevis neatklāt personai, ka pastāv aizdomas par tās saistību ar noziedzīga nodarījuma izdarīšanu. Senāts atzina, ka tiesa nav ņēmusi vērā, ka saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 226. panta otro daļu paraugus, kurus var iegūt atkārtoti un kuriem ir pierādījuma nozīme kriminālprocesā, izņem atklāti, kad zudusi nepieciešamība to izpētes faktu turēt noslēpumā.²⁸

Kā redzams no apstākļiem, lietā speciālā izmeklēšanas darbība veikta ar mērķi apiet personas tiesības neliecināt pret sevi un pretēji konkrētās speciālās izmeklēšanas darbības mērķim un nosacījumiem, lai pret personas gribu iegūtu viņas balss paraugu. Jautājums par to, kā balss paraugu varētu iegūt neatkarīgi no personas gribas, ir ļoti interesants. Situācijas risinājums, iespējams, būtu citāds, ja speciālā izmeklēšanas darbība tiktu veikta atbilstoši tās procesuālajiem nosacījumiem. Taču šādā situācijā aktuāls ir jautājums, vai, veicot speciālo izmeklēšanas darbību, pārbaudot personas saistību ar noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, iespējams pret personas gribu iegūt viņu tieši inkriminējošu pierādījumu, tostarp vai šādā gadījumā ir nepieciešams viņu informēt par tiesībām neliecināt pret sevi.

²⁷ ECT 10.06.2021. spriedums lietā *Bajic v. North Macedonia*, 67.–68. punkts.

²⁸ Augstākās tiesas 2021. gada 29. jūlija lēmums lietā Nr. SKK-237/2021, ECLI:LV:AT:2021:0729.114100761 16.11.L.

Kopsavilkums

1. Kā kriminālprocesuāls pamatprincips nevainīguma prezumpcija noteic priekšrakstus procesuālajai kārtībai un uzliek pienākumu kopumu izmeklētājiem, prokuroriem un arī tiesai. Šis pienākumu kopums var izpausties kā pienākums veikt izmeklēšanas darbības tikai noteiktā veidā, kā arī noteiktos apstākļos ierobežot to veikšanu.
2. Tiesības klusēt plašākā nozīmē personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, garantē viņai tiesības neliecināt pret sevi. Šīs tiesības nav tulkojamas šauri un nav attiecināmas tikai uz personu inkriminējošu paskaidrojumu sniegšanu. Šī garantija principā aizsargā personu, kurai ir tiesības uz aizstāvību, no tā, ka šī persona pret viņas gribu sniedz sevi inkriminējošus pierādījumus.
3. No nevainīguma prezumpcijas izrietošās tiesības neliecināt pret sevi tieši attiecas uz ziņu par faktiem iegūšanu un vispārinātā veidā nosaka striktus nosacījumus tam, kā procesuālajās darbībās var iesaistīt personu ar tiesībām uz aizstāvību un kādas ziņas par faktiem no šīs personas var iegūt.
4. Lai noteiktu, vai ir ievērotas no nevainīguma prezumpcijas izrietošās garantijas, vispirms tiek vērtēts piespiešanas raksturs un pakāpe. Pēc tam tiek noteikts, vai izmantotās metodes ir pēc būtības liegušas personas tiesības sevi neinkriminēt. Visbeidzot ir jāņem vērā, vai iegūtais materiāls ir personu tieši inkriminējošs. Gadījumā ja ar piespiešanu iegūtais materiāls nav personu tieši inkriminējošs, nepastāv šķēršļi iegūto informāciju pierādīšanā izmantot kā palīgfaktu.
5. Kriminālprocesa likuma 226. pantā noteiktās speciālās izmeklēšanas darbības ietvaros ir iespējams iegūt salīdzināmo, piemēram, balss, paraugu. Tas var notikt ar mērķi pārbaudīt aizdomas par personas saistību ar noziedzīga nodarījuma izdarīšanu. Šādā veidā var tikt iegūts personu tieši inkriminējošs pierādījums. Tāpēc aktuāls ir jautājums, vai personu, pret kuru tiek veikta speciālā izmeklēšanas darbība, ir nepieciešams informēt par viņas tiesībām neliecināt pret sevi un praktiski garantēt šo tiesību īstenošanu. Gadījumā ja persona netiek par šīm tiesībām informēta, būtu konstatējams tiesību neliecināt pret sevi pārkāpums, kas liedz iegūto ziņu par faktiem izmantošanu pierādīšanā.

SATVERSMES 105. PANTĀ GARANTĒTO TIESĪBU AIZSARDZĪBAS EFEKTIVITĀTE TIESĀ PIRMSTIESAS KRIMINĀLPROCESA LAIKĀ

EFFECTIVENESS OF THE PROTECTION OF RIGHTS GUARANTEED IN ARTICLE 105 OF THE CONSTITUTION IN COURT DURING PRE-TRIAL CRIMINAL PROCEEDINGS

Gunārs Kūtris, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras lektors

Summary

Article 105 of the Constitution guarantees the protection of human rights to property. A criminal offence may be directed at the victim's property and therefore actions must be taken in criminal proceedings to ensure the protection of the victim's rights. In carrying out this task, the right of the *bona fide* owner may be infringed. The article analyses the situation, identifies problems and offers solutions to them. The other circle of persons whose rights to property may be limited during criminal proceedings can be the affected owner of the property – the person whose property may be arrested or confiscated. The article offers a proposition aimed at more effective protection of these rights.

Atslēgvārdi: tiesības uz īpašumu, cietušais, labticīgais ieguvējs, aizskartais mantas īpašnieks, trešā persona

Keywords: right to property, victim, *bona fide* owner, affected owner of the property, third party

[1] Satversmes simtgades kontekstā organizētās konferences programma pierāda to, ka valsts Pamatlikums sevī ietver visās tās vērtības, kas ir svarīgas sabiedrības kopā dzīvošanai. Tauta ir pieņēmusi šo sava veida sabiedrisko līgumu, kurā ietverti nosacījumi, kas katram ir jāievēro. Taču vēsturiski konstitūcijas tapa vairāk ar nolūku noteikt sabiedrības pārvaldīšanas nosacījumus, proti, noteikt robežas, kā satversmē atzītais valdnieks (parlaments) drīkst valdīt, lai nenodarītu pāri tautai, savukārt tauta nosaka savas uzvedības "rāmi", lai ļautu valdniekam valdīt. Tāpēc valsts konstitūcijā ir ierakstītas tās vērtības, ko visi kopā ievēros.

Par neapstrīdamām vērtībām vienmēr ir atzītas cilvēka tiesības. To ierakstīšana valsts konstitūcijā nozīmē, ka ievērošanu garantē valsts. Mūsdienu teorijās un

judikatūrā ir skaidrots, ka cilvēktiesību garantēšana sevī ietver trīs uzdevumus. Proti, valstij tās ir jāievēro (*respect*), jāaizsargā (*protect*) un jāpiepilda ar saturu (*fulfill*). “Ievērošana” nozīmē, ka valsts ciena katra indivīda tiesības un necenšas tās nepamatoti ierobežot (vairāk izpaužas kā valsts pasīvais pienākums). “Aizsargāšana” – valsts ir nodrošinājusi mehānismu (institūcijas un procedūru), kā nepieļaut, lai kāds aizskartu cita cilvēka tiesības, bet aizskāruma gadījumā – kā saukt pie atbildības (tas parasti ir valsts aktīvais pienākums). “Piepildīšana” ir valsts pienākums noteikt konkrēto tiesību saturu – kas tajās ietilpst (šeit dažkārt arī parādās jēdziens par tiesību “minimālo standartu”, citreiz tiek runāts par to, ciktāl jeb kādā līmenī konkrētās tiesības nodrošina valsts). Tiesību saturu parasti analizē konstitucionālās tiesas.

[2] Šoreiz nedaudz izvērtēsim Satversmes 105. pantā ierakstītās tiesības konkrētā kontekstā – kā kriminālprocesā var tikt skartas šīs tiesības, un kā šīs tiesības tiek aizsargātas. Protams, ievērojot jautājuma plašumu, aplūkosim tikai pirmstiesas kriminālprocesa stadiju.

Satversmes 105. pants pasludina: “Ikvienam ir tiesības uz īpašumu. Īpašumu nedrīkst izmantot pretēji sabiedrības interesēm. Īpašuma tiesības var ierobežot vienīgi saskaņā ar likumu. Īpašuma piespiedu atsavināšana sabiedrības vajadzībām pieļaujama tikai izņēmuma gadījumos uz atsevišķa likuma pamata pret taisnīgu atlīdzību.”

Gan Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk – ECT), gan Latvijas Republikas Satversmes tiesa (turpmāk – ST) pamatā ir atzinusi, ka panta ceturtajā teikumā ietvertā īpašuma atsavināšana sabiedrības vajadzībām nav attiecināma uz valsts rīcību ar personas mantu kriminālprocesa ietvaros. Pats bargākais veids rīcībai ar mantu – tās konfiskācija – tiek vērtēts kā trešajā teikumā ietvertās tiesības valstij kontrolēt personas īpašuma tiesību īstenošanu. Tas tiek saistīts ar otrajā teikumā ietvarto aizliegumu personai savu īpašumu izmantot pretēji sabiedrības interesēm.¹

Savukārt noziedzīgi iegūtas mantas konfiskācija pēc būtības vispār neskar personas īpašuma tiesības, jo tai šādu tiesību uz konkrēto mantu nemaz nav.² Tomēr, lai gan Satversmes 105. pants neaizsargā personas tiesības uz noziedzīgi iegūtu mantu, līdz tam brīdim, kad stājas spēkā nolēmums par mantas noziedzīgo izcelsmi, personas tiesības uz šo īpašumu neviens vēl nav atcēlis.³ Tāpēc kriminālprocesa gaitā tiesības uz īpašumu personai pastāv ar visām šo tiesību garantijām.

[3] Satversmes tiesa savas darbības 25 gados ir izskatījusi tikai vienu lietu par īpašuma tiesību aizskārumsu kriminālprocesā (lieta Nr. 2016-07-01) – par Kriminālprocesa likuma (turpmāk – KPL) 356. panta otro daļu un 360. panta pirmo daļu (pirmstiesas procesa laikā mantu var atzīt par noziedzīgi iegūtu un to atsavina arī trešajai personai, lai atdotu cietušajam). Sagatavošanā ir divas lietas (Nr. 2021-18-01 un Nr. 2021-19-01), abas ir līdzīgas – par Krimināllikuma (turpmāk – KL) 70.¹¹ panta ceturto daļu un KPL 358. panta pirmo daļu (noziedzīgi iegūto konfiscē valsts labā, ja vien tas nav jāatdod cietušajam).

¹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2008. gada 18. decembra spriedums lietā *Saccoccia v. Austria*, Pieteikums Nr. 69917/01, 86. punkts; arī Satversmes tiesas 2002. gada 20. maija spriedums lietā Nr. 2002-01-03, secinājumu daļa.

² Satversmes tiesas 2011. gada 6. janvāra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-31-01, 7.1. punkts.

³ Satversmes tiesas 2009. gada 28. maija spriedums lietā Nr. 2008-47-01, 8. punkts.

Tomēr tiesības uz īpašumu tiek aizstāvētas arī “caur” Satversmes 92. pantu, proti, vairāk pieteikumu tiesā ir bijis par tiesību uz taisnīgu tiesu ierobežojumu, kas izpaužas ar mantiskajiem jautājumiem saistītajos procesos. Tās ir trīs izspriestās lietas: jau minētā lieta Nr. 2016-07-01 un divas līdzīgas lietas (Nr. 2016-13-01 un Nr. 2017-10-01) par KPL 629. panta piekto daļu un 631. panta trešās daļas otro teikumu (iepazīšanās ar lietas materiāliem un apgabaltiesas lēmuma nepārsūdzamība). Sagatavošanā ir vēl divas lietas (Nr. 2021-44-01 un Nr. 2022-01-01) par tiem pašiem jautājumiem – par KPL 627. panta ceturto un piekto daļu un 631. panta trešo daļu.

[4] Satversmē garantēto tiesību aizsardzības efektivitāti pirmstiesas kriminālprocesa laikā analizēsim, ievērojot personas statusu kriminālprocesā, jo katram ir atšķirīga interese un arī tiesību aizskārums veids ir atšķirīgs (precīzāk – aizsardzības esamība). Līdz ar to būtu jāaplūko cietušā, aizskartā mantas īpašnieka, un personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, tiesības uz īpašumu. Taču personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, īpašumtiesību aizskārums var izpausties pārsvarā tādā pašā veidā kā aizskartajam mantas īpašniekam, savukārt tās procesuālo tiesību kopums ir krietni plašāks. Līdz ar to nav nepieciešamības analizēt to, kā savas tiesības uz īpašumu var aizsargāt persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību. Vienlaikus nedrīkst aizmirst, ka visos gadījumos var tikt skartas arī kādas “trešās personas” tiesības.

1. Cietušā tiesību aizsardzība

[5] **Cietušā tiesības uz īpašumu** pats kriminālprocess neaizskar. Šeit darbojas “aizsargāšanas” funkcija, proti, kriminālprocess ir tieši tāpēc sākts, lai valsts īstenotu Satversmē noteikto tiesību aizsardzību. Ne velti KPL 1. pantā kā kriminālprocesa mērķis citstarp ir noteikts efektīvs krimināltiesisko attiecību taisnīgs noregulējums. Tāpēc vairāk būtu izvērtējams tas, kā šī aizsardzība notiek – vai tā tiek nodrošināta visos aizskārums gadījumos, un vai tā ir pietiekama.

Protams, visiem ir zināma kritika, ka Latvijā ne visi noziegumi tiek atklāti un līdz ar to ne visi cietušie izjūt savu tiesību aizsardzību. Taču tāpat ir jāapzinās, ka nav tādas valsts, kur tiek atklāti pilnīgi visi noziegumi. Tomēr ir divi būtiski pozitīvie momenti.

Pirmkārt, Latvijā kriminālprocesa gaitā tradicionāli tiek risinātas ne tikai publiski tiesiskās attiecības (noskaidrot un saukt pie atbildības noziedzīgā nodarījuma izdarītāju), bet vienlaikus tiek risinātas arī cietušā–vainīgā attiecības, ja vien cietušais to vēlas. Procesā ir paredzēta kārtība, kādā cietušais var gūt morālu un mantisku kompensāciju par viņam radīto kaitējumu. Vēl vairāk, kriminālprocess pat nevar tikt izbeigts pirmstiesas procesa laikā, ja vainīgais nav samaksājis cietušajam kaitējuma kompensāciju. Savukārt, ja lieta tiek izlemta tiesā un tās lēmums par kaitējuma kompensācijas apmēru cietušajam šķiet nepietiekams, cietušais var vērsties ar prasību tiesā civilprocesa kārtībā, turklāt viņam vairs nav jāpierāda personas vaina prettiesiskajā rīcībā, viņš ir arī atbrīvots no valsts nodevas (KPL 350. panta 4. daļa). Precizitātes labad gan jānorāda, ka Civilprocesa likuma 43. panta pirmās daļas 4. punkts sniedz plašākas garantijas – cietušais ir atbrīvots no visiem tiesas izdevumiem, ne tikai no valsts nodevas, bet arī no kancelejas nodevas un ar lietas izskatīšanu saistītajiem izdevumiem.

Otrkārt, likums “Par valsts kompensāciju cietušajiem” paredz, ka noteiktu noziedzīgo nodarījumu (pamatā to, kas saistīti ar nodarījumiem pret cilvēka veselību un

dzīvību) gadījumā cietušajam kompensāciju izmaksā valsts, negaidot, kad un vai vispār tiks noskaidrots vainīgais. Cietušais kompensāciju var saņemt jau 1–2 mēnešu laikā pēc pieprasījuma iesniegšanas. Protams, šajā jautājumā būtu vēlams paplašināt to nodarījumu loku, saistībā ar kuriem kompensācija tiek piešķirta, kā arī kompensācijas apmēri varētu būt lielāki. Taču tas ir atkarīgs no valsts finansiālajām iespējām. Pieļauju, ka labāks risinājums būtu bijis iespējams, ja KPL pieņemšanas laikā nebūtu izslēgts 354. pants, kas paredzēja cietušo kompensācijas fonda izveidi.

[6] Kā jau tika minēts, kriminālprocesā cietušais ir tiesīgs iesniegt kaitējuma kompensācijas pieteikumu, bet, ja procesa gaitā ir atrasta cietušajam noziedzīgi atsavinātā manta, tā viņam var tikt atdota jau pirmstiesas procesa laikā (KPL 356. punkta 2. daļa). Turklāt cietušā tiesību aizsardzību šādā situācijā valsts (likumdevējs) ir izvēlējusies pat par prioritāru, salīdzinot ar labticīgo mantas ieguvēju. To kā Satversmei atbilstošu rīcību 2017. gada 8. marta spriedumā ir atzinusi Satversmes tiesa lietā Nr. 2016-07-01 “Par Kriminālprocesa likuma 356. panta otrās daļas un 360. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam, 91. panta pirmajam teikumam, 92. un 105. pantam”. Tiesa secināja: “Taisnīguma atjaunošana cietušā tiesību aizsardzības labad ir viens no svarīgākajiem kriminālprocesa uzdevumiem. Atdodot mantu, kas atzīta par noziedzīgi iegūtu, tai personai, kas to zaudējusi noziedzīga nodarījuma rezultātā, tiek atjaunots taisnīgums un nodrošināta cietušās personas tiesību aizsardzība.”⁴ No šā sprieduma izriet atzinums, ka valsts, aizsargājot divu personu likumīgi it kā vienādās tiesības uz vienu un to pašu īpašumu, par primāri aizsargājamām atzina cietušā tiesības, tas ir, tās personas tiesības, kurai īpašums bija atsavināts ar noziedzīgām darbībām.

[7] Šādai nostājai var pilnībā piekrist. Tomēr, **aizsargājot vienas personas tiesības, nebūtu labi ar to pašu rīcību radīt aizskārumu citai personai – labticīgajam ieguvējam**, jo arī viņam bija tiesības paļauties uz tiesiski īstenota darījuma likumību, vismaz uz zemesgrāmatā izdarītā ieraksta publisko ticamību. Līdz ar to šeit parādās vairākas problēmas.

KPL 360. pants norāda, ka, atdodot noziedzīgi iegūtu mantu cietušajam, trešajai personai, kas bija šīs mantas labticīga ieguvēja vai labticīga ķīlas ņēmēja, ir tiesības civilprocesuālā kārtībā iesniegt prasību par zaudējuma atlīdzināšanu, tostarp pret apsūdzēto vai notiesāto. No vienas puses, tam varētu piekrist, jo kriminālprocesā nebūtu pamata noskaidrot personas labticīgumu šīs mantas iegūšanas darījumā. Tāpat ir loģiski secināt, ka tikai šī persona pati vislabāk zina īpašuma iegūšanas patiesos apstākļus – no kuras personas to iegādājās, vai darījums vispār nebija fiktīvs, kāda bija reālā cena utt. Taču, no otras puses, labticīgais ieguvējs prasības izskatīšanas rezultātā var neko arī neatgūt. Tieši šajā situācijā valsts viņa tiesību aizsardzībai nav radījusi nekādu mehānismu.

[8] Dažkārt situācija var būt īpaši netaisnīga. Kā piemēru varētu minēt 2021. gada sākumā medijos aprakstīto mākslinieka Vīlipsona dzīvokļa lietu. Kā jau norādīju publikācijā⁵ par šo lietu, valstij kā cietušajam nebija ētiski atsavināt īpašumu no labticīgā ieguvēja. Pirmkārt, likums cietušajam dod tiesības prasīt atdot savu īpašumu, taču to neparedz kā vienīgo risinājumu. Otrkārt, valsts varēja pat netikt atzīta par

⁴ Satversmes tiesas 2017. gada 8. marta spriedums lietā Nr. 2008-47-01, 20. punkts.

⁵ Kūtris G. Kas atbild par likuma taisnīgu piemērošanu. Jurista Vārds, 2021. gada 16. marts, Nr. 11 (1173), 16.–18. lpp.

cietušo, bet tāpat procesā tiktu nodrošināta noziedzīgi iegūtās mantas piedziņa valsts budžetā no vainīgās personas. Treškārt, arī būdama kā cietušais, valsts varēja prasīt kaitējuma kompensāciju no vainīgās personas, nevis konkrētās mantas atgūšanu. Šādi trīs iespējamie risinājumi neaizskartu labticīgā ieguvēja tiesības. Turklāt jāņem vērā arī tas, ka noziedzīgi iegūtās mantas atdošana cietušajam (restitūcija) pēc būtības izriet no cietušā personiskajām (emocionālajām) saitēm ar konkrēto mantu (vienaldzības gadījumā cietušais ir ieinteresēts saņemt kompensāciju naudas izteiksmē, nevis konkrētu mantu). Valstij kā cietušajam šādu emocionālo saišu pastāvēšana nav iedomājama.

Protams, lai sabiedrībā aktualizēto situāciju atrisinātu ar normatīvo regulējumu, likumdevējs ļoti ātri reaģēja un izdarīja grozījumus KPL, ieviešot 360. pantā jaunu (2¹) daļu: “Ja noziedzīgi iegūta manta ir nekustamais īpašums, kas ir piekritīgs valstij, to atstāj trešās personas īpašumā, ja tā ir šīs mantas labticīga ieguvēja un tās īpašuma tiesības ir nostiprinātas publiskā reģistrā. No noziedzīgo nodarījumu izdarījušās personas valsts labā piedzen šīs mantas vērtību Civilprocesa likumā noteiktajā kārtībā.” Jāatzīst, ka šāds risinājums ir labs, bet tikai daļējs – attiecināms vienīgi uz nekustamo īpašumu. Ikviens cilvēks labticīgi var iegūt arī citu mantu, un viņam nepavisam nav jāveic izmeklēšana, lai noskaidrotu mantas pārdevēja patiesumu un mantas izcelsmes likumību.

Tiesiski korektāk un taisnīgāk būtu, ja KPL 360. pantā paredzēto cietušā un labticīgā ieguvēja konflikta risinājumu varētu izmantot attiecībās, ja cietušais ir fiziska persona un labticīgais ieguvējs – juridiska persona (valsts nostājas vājākā pusē). Taču tas nebūtu pieļaujams gadījumos, kad cietušais ir valsts, ja vien netiek pierādīts mantas ieguvēja nelabticīgums. Ja abas personas ir fiziskas personas, valstij, atjaunojot cietušā tiesības uz īpašumu, būtu jāatlīdzina zaudējumi labticīgajam ieguvējam un jāuzsāk zaudējumu piedziņas process pret vainīgo personu. Tas būtu analogi kā jebkurā citā kriminālprocesā, kad no vainīgās personas valsts labā tiek piedzīta noziedzīgi iegūtās mantas vērtība.

2. Aizskartā mantas īpašnieka tiesību aizsardzība

[9] **Aizskartais mantas īpašnieks** pirmstiesas kriminālprocesa laikā var tikt “aizskarts” divos veidos: (1) uzliekot arestu viņam piederošai mantai vai (2) atsavinot (konfiscējot vai atdodot cietušajam) viņam piederošo mantu. Tas var notikt KPL 59. nodaļas kārtībā, bet attiecībā uz publiskā reģistrā neregistrētu mantu šādu lēmumu var pieņemt arī prokurors, pabeidzot kriminālprocesu (356. panta 1. daļa), kā arī procesa virzītājs, atdodot cietušajam atrastu un izņemtu mantu (356. panta 2. daļas 2. punkts).

[10] Izvērtējot KPL 111.¹ pantā norādītās aizskartā mantas īpašnieka tiesības, varētu domāt, ka viss nepieciešamais savu interešu aizsardzībai ir paredzēts. Piemēram, saistībā ar aresta uzlikšanu mantai aizskartā persona var lūgt procesa virzītājam atcelt arestu, sniegtot savu skaidrojumu, vai arī iesniegt sūdzību par izmeklēšanas tiesneša lēmumu par aresta uzlikšanu mantai.

Problēma varētu būt tā, ka aresta piemērošanas brīdī izmeklēšanas tiesnesis īpaši nevērtē pierādījumus par aresta nolūku un nepieciešamo nodrošinājuma apmēru. Piemēram, kaitējuma kompensācijas apmēru vismaz apliecina cietušā pieteikums,

taču mantas noziedzīgās izcelsmes apliecinājumi šajā brīdī netiek vērtēti. Varbūt nedaudz vairāk uzmanības tiek pievērsts mantas piederībai, it īpaši – ja arests tiek piemērots trešās personas mantai. Tāpat arī lēmuma pārsūdzēšanas gadījumā apgabaltiesa nevērtē, vai ir bijis noziedzīgs nodarījums un vai mantai ir saistība ar to. Šķiet, ka šeit grūti būtu rast citu risinājumu, jo šajā kriminālprocesa brīdī un šajā atsevišķajā darbībā nebūtu pamata vērtēt kriminālprocesu pēc būtības.

[11] Būtiskāks personas tiesību aizskārums rodas ar lēmumu, kad tiek atsavināta manta (konfiskācijas vai restitūcijas īstenošanai). Turklāt praksē visbiežāk diskutējamie jautājumi rodas saistībā ar KPL 59. nodaļas piemērošanu. Tie ir divi: (1) personas tiesības iepazīties ar pierādījumiem, kas pamato mantas noziedzīgo izcelsmi, un (2) personas tiesības pārsūdzēt tiesas lēmumu.

[12] **Par piekļuvi pierādījumiem.** ST jau ir vērtējusi KPL 627. panta ceturto un piekto daļu (agrāk – 629. panta piektā daļa), atzīstot, ka procesa virzītājam nevar būt noteicošais vārds, aizliedzot aizskartajai personai iepazīties ar pierādījumiem, kas tiek izmantoti šajā procesā. Norma tika atzīta par neatbilstošu Saversmos 92. panta pirmajam teikumam, ciktāl tiesai nebija dotas tiesības pārvērtēt procesa virzītāja lēmumu.⁶ Attiecīgi tika izdarīti grozījumi likumā, paredzot, ka procesa virzītāja lēmumu izvērtē tiesa. Taču prakse pierādījusi, ka grozījumi ir bijuši pārāk formāli, vai arī tiesas darbojas tikpat formāli. Tāpēc ST izskatīšanā atkal ir lieta par šo pašu normu (tagad – 627. panta ceturto un piekto daļu).

Savukārt Tieslietu ministrija ir sagatavojusi un Saeima pirmajā lasījumā jau atbalstījusi grozījumus, lai izslēgtu nepieciešamību pēc šādas pārsūdzības. Abu apstrīdēto panta daļu vietā KPL 627. panta ceturto daļu paredzēs: “Procesa par noziedzīgi iegūtu mantu lietā esošie materiāli ir izmeklēšanas noslēpums. Ar materiāliem, kas minēti lēmumā par procesa uzsākšanu par noziedzīgi iegūtu mantu, nepieļaujot pierādījumos minēto personu pamattiesību apdraudējumu, nodrošinot sabiedrības interešu aizsardzību un neapdraudot kriminālprocesa mērķa sasniegšanu, no kura izdalīti materiāli, var iepazīties lietas dalībnieki. Procesā virzītājs rakstveidā bridina par ziņu neizpaušanu saskaņā ar šā likuma 396. pantu.”⁷

Likumprojekta anotācijā ir atsauce gan uz ST spriedumu lietā Nr. 2016-13-01, gan uz ECT 1991. gada 28. augusta sprieduma lietā *Brandstetter v. Austria* 67. punktu, norādot, ka tiesību uz taisnīgu tiesu princips prasa, lai demokrātiskā tiesiskā valstī tiktu nodrošināts pušu līdzvērtīgas iespējas, kas citstarp ir saistītas ar personas tiesībām iepazīties ar procesa par noziedzīgi iegūtu mantu lietas materiāliem.

Tomēr jānorāda, ka normas jaunajā redakcijā tāpat saglabātas iespējas noteiktos gadījumos liegt personai iepazīties ar lietas materiāliem. Lai gan normas autori uzskata, ka to darīs procesa virzītājs tikai “objektīvu apsvērumu dēļ”, taču, pirmkārt, no normas nav īsti skaidrs, kas būs kompetents to izlemt, – tiesnesis, kas skatīs procesu par noziedzīgi iegūtu mantu, vai pamata kriminālprocesa virzītājs, kas šos materiālus ir izdalījis no kriminālprocesa. Otrkārt, ja tas būs procesa virzītājs, viņa apsvērumi var būt ne pārāk objektīvi. Treškārt, tikpat neskaidra ir aizlieguma pārsūdzēšanas iespēja: tā kā normā nav pateikts, ka šis lēmums (aizliegums) nav

⁶ Satversmes tiesas 2017. gada 23. maija spriedums lietā Nr. 2016-13-01 un 2017. gada 11. oktobra spriedums lietā Nr. 2017-10-01.

⁷ Likumprojektu Nr. 1323/Lp13 sk.: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/1493B4CCDCBD851EC22587DB0029DF4D?OpenDocument>.

pārsūdzams, tad to vajadzētu varēt pārsūdzēt, bet – kam. Vispārējā pārsūdzēšanas kārtībā augstākais arbitrs būs kāds amatā augstāks prokurors (KPL 24. nodaļa). Domāju, ka aizlieguma gadījumā, lai nekavētu procesa norisi, aizskartajai personai būs jāvēršas ar lūgumu pie tiesneša, kas skatīs procesu par noziedzīgi iegūtu mantu, lai tas nodrošinātu personas tiesības.

Šā jautājuma izlemšanā tomēr būtu jāvadās no klasiskās izpratnes par tiesībām uz taisnīgu tiesu un nebūtu jāmeklē dažādas atrunas “satamborētos” jeb neskaidros formulējumos. Ikvienā jautājumā, ko izlemj tiesa, **kā pierādījumus drīkst izmantot tikai tādas ziņas par faktiem, kas ir brīvi pieejamas procesā iesaistītajām pusēm** (starptautiskajā praksē kā vienīgais izņēmums tiek nosaukts valsts noslēpums).

[13] Protams, pastāv arī pamatoti apsvērumi, kāpēc procesos par noziedzīgi iegūtu mantu nebūtu īpaši nepieciešamības personai zināt pierādījumus, kas pierāda mantas noziedzīgo izcelsmi. Proti, personai jau nav jāapstrīd šie pierādījumi, kas liecina par noziedzīgā nodarījuma notikumu un par mantas saistību ar to. Personai šajā procesā ir vienkārši un nesarežģīti jāpierāda, ka manta ir viņai likumīgi piederīga. Taču praksē, īpaši pēdējos gados, mantas izcelsmes pierādīšanas standarts ir noslīdējis līdz “pieņēmuma” līmenim. Pamatojoties uz dažām neveiklām likuma normām un metodiskajos materiālos jeb rokasgrāmatās vienkāršotiem skaidrojumiem, mantas saistība ar noziedzīgu nodarījumu pēc būtības netiek pierādīta. Pietiek ar pieņēmumu, ka darbības ar mantu ir aizdomīgas. Tieši šāda izpratne par tiesiskumu rada pamatotu nepieciešamību iepazīties ar ikvienu pierādīšanā izmantojamo materiālu un aizstāvēt savas tiesības.

[14] Saistībā ar personas **tiesībām/pienākumu (?) iesniegt pierādījumus** par mantas legālo izcelsmi atsevišķos gadījumos atklājas dīvainas prasības. Piemēram, procesa virzītājs pieprasa iesniegt dokumentus ar oficiālu tulkojumu valsts valodā.⁸ Tas ir acīmredzamā pretrunā ar likumā noteikto valodas lietošanas principu kriminālprocesā – ne jau persona vēlas piedalīties kriminālprocesā, bet, ja tā tiek “iesaistīta”, tai nedrīkstētu rasties papildu izdevumi savu tiesību aizsardzībai. Tāpat ir bijuši gadījumi, kad netiek pieņemti visi dokumenti, kas apliecina personas īstenoto uzņēmējdarbību, atsevišķi civiltiesiski darījumi netiek pieņemti kā tiesiski utt.

[15] Otrs aktuālais jautājums – **tiesības pārsūdzēt apgabaltiesas lēmumu**. KPL paredz, ka rajona tiesas lēmums ir pārsūdzams apgabaltiesā, bet tās lēmums tālāk vairs nav pārsūdzams (KPL 631. panta trešā daļa). Problēma rodas gadījumos, kad rajona tiesa atzīst par nepierādītu mantas noziedzīgo izcelsmi, bet apgabaltiesa šo lēmumu atceļ. Praktiski iznāk, ka pirmo un vienīgo lēmumu, ar kuru paredzēta mantas konfiskācija (vai restitūcija), aizskartais mantas īpašnieks nemaz nevar pārsūdzēt. Vēl dīvaināk tas izskatās, ja šo lēmumu, kas pieņemts KPL 59. nodaļas kārtībā, salīdzina ar tādu pašu tiesas lēmumu par to pašu jautājumu parastā kriminālprocesa (pamatlietas) kārtībā. Šādos gadījumos apelācijas instances tiesas nolēmumu var pārsūdzēt vēl kasācijas kārtībā, un šādas tiesības ir arī aizskartajam mantas īpašniekam. Tātad bez Satversmes 105. un 92. panta tiesību aizskārums aktuāls ir arī vienlīdzīgas attieksmes princips (91. pants).

⁸ Tiesībsarga 2021. gada 9. jūlija atzinums pārbaudes lietā Nr. 2020-48-4AD. Pieejams: https://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.tiesibsargs.lv%2Fuploads%2Fcontent%2Fatinums_anonimizets_2020_48_4ad_1628144338.pdf&clen=196497&chunk=true [aplūkots 15.02.2022.].

[16] Jāatzīst, ka ST to jau ir vērtējusi un nav saskatījusi Satversmes 91. panta pārkāpumu⁹, jo sevišķais process varot būt atšķirīgs no procesa vispārēja kārtībā un tam esot citi uzdevumi, tostarp – atrisināt kādu atsevišķu procesuālu jautājumu ātrākā procesā. Tomēr situācija nav viennozīmīga, un tiesai šis jautājums būs atkārtoti jāvērtē lietās Nr. 2021-44-01 un Nr. 2022-44-01, šoreiz gan saistībā ar Satversmes 92. panta iespējamo pārkāpumu.

Domājams, no tiesiskuma viedokļa nebūtu pieņemama situācija, ja personas tiesības uz īpašumu izlemtu pēc būtības vienā tiesu instancē, bez tiesībām pārsūdzēt. Ja šis tiesības vērtētu civilprocesā, jautājumu lemtu trīs tiesu instances. Kā jau minēju, tas pats būtu arī kriminālprocesā vispārīgā kārtībā. Lai gan starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos nav ietverts valsts pienākums jebkuras kategorijas lietā nodrošināt iespēju to izskatīt vairākās tiesu instancēs¹⁰ un šāda atziņa nostiprināta arī tiesību doktrīnā¹¹, tomēr vienāda rakstura jautājumu izlemšanas procesuālā kārtība tik krasi nevarētu atšķirties. Turklāt no procesuālajiem likumiem var secināt, ka Latvijā ikvienu personai nelabvēlīgu tiesas nolēmumu var pārsūdzēt vismaz vienu reizi.

Tāpēc **būtu pamatoti KPL 59. nodaļa paredzēt tiesības pārsūdzēt apgabaltiesas lēmumu, ja tas ir pilnīgi pretējs rajona tiesas lēmumam.** Primāri tas būtu personas tiesību aizsardzībai. Taču, iespējams, tas dažkārt noderētu arī procesa virzītājam, ja apgabaltiesa atceltu iepriekš pieņemto konfiskācijas lēmumu. Vienīgi šeit nebūtu jārunā par kasācijas instanci, jo KPL 59. nodaļa arī līdz šim nelieto pirmās vai apēlācijas instances tiesas jēdzienus.

3. “Cilvēka no malas” jeb trešās personas tiesību aizsardzība

[17] Papildus aizskartajam mantas īpašniekam noteikti ir jāpiemin tā sauktās trešās personas, kuras pēc likuma “nekvalificējas” aizskartā īpašnieka statusam. Taču faktiski ar lēmumu kriminālprocesā var tikt būtiski aizskartas **trešo personu tiesības uz īpašumu.**

ST sagatavošanā beidzot ir nonākušas lietas, kurās par tiesību aizskārumu sūdzas maksātnespējīgās bankas kreditori. Valsts ir atzinusi par noziedzīgi iegūtiem šajā bankā kādā kontā esošos līdzekļus un tos konfiscējusi. Izpildot šādu tiesas lēmumu, līdzekļi ir pārskaitīti valsts budžetā. Lai gan neviens likums neparedz, ka valsts būtu atzīstama par prioritāro kreditoru (proti, tiesības pretendēt uz bankas līdzekļiem pirms pārējiem kreditoriem), praksē, atsaucoties uz valsts pienākumu izņemt no apgrozības noziedzīgi iegūtus līdzekļus, tie tiek izņemti no bankas aktīviem vispirms.

Pēc būtības šāda valsts rīcība samazina pārējo kreditoru tiesības atgūt kaut daļu no saviem bankā noguldītajiem līdzekļiem. Vēl vairāk, iznāk, ka valsts konfiscē ne tikai noziedzīgi iegūtos līdzekļus (to daļu, kas “būtu atrasta” jeb ko varētu atgūt maksātnespējas procesā), bet arī citu kreditoru likumīgi iegūtos līdzekļus (tiem var

⁹ Satversmes tiesas 2017. gada 11. oktobra spriedums lietā Nr. 2017-10-01, 20. punkts.

¹⁰ Sk., piemēram: ECT 2007. gada 22. marta spriedums lietā *Staroszczyk v. Poland*, pieteikums Nr. 59519/00, 125. punkts; 2007. gada 24. maija spriedums lietā *Dunayev v. Russia*, pieteikums Nr. 70142/01, 34. punkts.

¹¹ Pieter van Dijk et. al (eds.). *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*. Antwerpen-Oxford: Intersentia, 2006, p. 564.

viegli piekļūt). Šāda rīcība, manuprāt, **nepamatoti aizskar kriminālprocesā nekādā veidā neiesaistītu personu tiesības uz īpašumu.**

Vienkāršākais problēmas risinājums būtu praksē strikti ievērot likumos noteikto maksātspējas procesa regulējumu, saskaņā ar kuru valsts “iestātos” kopīgajā kreditoru rindā un līdzīgi kā pārējie kreditori proporcionāli pretendētu uz tai pienākošos daļu. Atsaukšanās uz kriminālprocesa lēmuma prioritāti un nepieciešamību izņemt no apgrozības noziedzīgi iegūto tikai liecina, ka Latvijā vēl nav pietiekamas izpratnes par rīcību nelegālo un legālo līdzekļu saplūdināšanas gadījumos. Turklāt šeit nemaz nevarētu atsaukties uz “izņemšanu no apgrozības”, kas būtu lietojama attiecībā uz nelegālo preču izņemšanu no tirgus. Valsts noziedzīgi iegūtos līdzekļus ieskaita savā budžetā, nevis sadedzina. Tāpat nevarētu piekrist domai, ka noziedzīgi iegūtais ir prioritārs par citu cilvēku legāli iegūtajiem līdzekļiem.

Tomēr trešo personu iesaistīšana kriminālprocesā un kaut kāda (pēc līdzības ar aizskarto mantas īpašnieku) statusa piešķiršana nebūt pamatota. Pirmkārt, šādu cilvēku varētu būt ļoti daudz, kas nepamatoti apgrūtinātu kriminālprocesu. Otrkārt, šiem cilvēkiem nav pilnīgi nekādas saistības ar kriminālprocesā izlemjamajiem jautājumiem. Treškārt, tas tomēr ir tiesas nolēmuma izpildes process, kurā tiesību normu piemērotājiem būtu jādarbojas saprātīgi, un ir jāpiemēro normas, ievērojot cilvēka pamattiesības, tostarp Satversmes 105. pantā nostiprinātās tiesības uz īpašumu.

Kopsavilkums

1. Konkrētās cilvēktiesības, tostarp tiesības uz īpašumu, valstij ir jāievēro, jāaizsargā un jāpiepilda ar saturu. “Ievērošana” nozīmē indivīda tiesību cienišanu un izvairīšanos no to nepamatotas ierobežošanas. “Aizsargāšana” ir mehānismu (institūciju un procedūru) izveide, lai nepieļautu cilvēka tiesību aizskaršanu, bet aizskāruma gadījumā – lai sauktu pie atbildības. “Piepildīšana” ir valsts pienākums noteikt konkrēto tiesību saturu – kas tajās ietilpst.
2. Kriminālprocess ir vistiešākā forma, kā valsts nodrošina cietušā tiesību aizsardzību. Vienlaikus ar vainīgās personas saukšanu pie kriminālatbildības kriminālprocess paredz kaitējuma kompensāciju cietušajam. Kaitējuma kompensācija ir arī viens no nosacījumiem kriminālprocesa izbeigšanas gadījumos.
3. Cietušā tiesību restitūcija (īpašuma tiesību atjaunošana) Latvijā ir prioritāra salīdzinājumā ar labticīgā mantas ieguvēja tiesībām uz to pašu īpašumu. Tomēr, aizsargājot vienas personas tiesības, nebūtu labi ar to pašu rīcību radīt aizskārumu citai personai. Tāpēc KPL 360. pantā paredzēto cietušā un labticīgā ieguvēja konflikta risinājumu varētu izmantot tikai attiecībās, ja cietušais ir fiziska persona un labticīgais ieguvējs – juridiska persona. Ja abas personas ir fiziskas personas, valstij, atjaunojot cietušā tiesības uz īpašumu, būtu jāatlīdzina zaudējumi labticīgajam ieguvējam un jāuzsāk zaudējumu piedziņas process pret vainīgo personu.
4. Tiesību uz taisnīgu tiesu princips prasa, lai demokrātiskā tiesiskā valstī tiktu nodrošinātas pušu līdzvērtīgas iespējas, kas citstarp ir saistītas ar personas tiesībām iepazīties ar procesa par noziedzīgi iegūtu mantu lietas materiāliem. KPL 627. panta ceturtās daļas jaunā redakcija (projektā) nenovērsīs Satversmes tiesas norādīto neatbilstību Satversmei – tā aizvien paredz procesa virzītāja tiesības

noteiktu mērķu interesēs aizliegt iepazīties ar materiāliem. Taisnīgas tiesas procesā kā pierādījumus drīkst izmantot tikai tādas ziņas par faktiem, kas ir brīvi pieejamas procesā iesaistītajām pusēm (izņēmums – tikai valsts noslēpums).

5. Procesos par noziedzīgi iegūtu mantu rajona tiesas lēmums ir pārsūdzams apgabaltiesā, bet tās lēmums tālāk vairs nav pārsūdzams. Tiesību uz īpašumu būtisks aizskārums rodas, ja rajona tiesa atzīst par nepierādītu mantas noziedzīgo izcelsmi, bet apgabaltiesa šo lēmumu atceļ. Tālākai tiesību aizsardzībai tiesības uz tiesu ir liegtas. Praktiski iznāk, ka pirmo un vienīgo lēmumu, ar kuru paredzēta mantas konfiskācija, aizskartais mantas īpašnieks nevar pārsūdzēt. Tāpēc būtu pamatoti KPL 59. nodaļā paredzēt tiesības pārsūdzēt arī apgabaltiesas lēmumu tajos gadījumos, ja lēmums ir pretējs rajona tiesas lēmumam.

CIETUŠĀ LOMA KRIMINĀLTIESISKO ATTIECĪBU TAISNĪGĀ NOREGULĒJUMĀ

VICTIM'S ROLE IN FAIR REGULATION OF CRIMINAL LEGAL RELATIONS

Dāvids Gurevičs, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

In the criminal justice system, the victim is a party whose rights, including the right to redress of harm, are protected by the Constitution and general principles of law. At the same time, the victim is obliged to participate in criminal proceedings in order to provide significant facts both for the investigation and for the person who has the right to defence. Therefore, this paper examines the role of the victim in achievement of the purpose of criminal proceedings: fair regulation of criminal legal relations.

Atslēgvārdi: cietušais, kaitējums, atlīdzinājums, taisnīgums

Keywords: victim, harm, redress, justice

Ievads

Kriminālprocesa likuma¹ (turpmāk – KPL) 1. pants nostiprina, ka kriminālprocesa mērķis ir krimināltiesisko attiecību taisnīgs noregulējums. Komentējot šo normu, Satversmes tiesa ir atzinusi, ka KPL ir instruments, ar kura palīdzību tiek noregulētas krimināltiesiskās attiecības, tāpēc kriminālprocess ir vērstis ne tikai uz vainīgās personas sodīšanu, bet arī uz tādas personas aizsardzību, kura ir uzskatāma par cietušo noziedzīgā nodarījumā, lai pēc iespējas novērstu noziedzīga nodarījuma rezultātā radīto netaisnīgumu un atjaunotu iepriekšējo stāvokli.²

Tajā pašā laikā atbilstoši KPL ietvertajai koncepcijai cietušais ir ne tikai persona, kura piedalās kriminālprocesā nolūkā iegūt atlīdzinājumu par kaitējumu, bet arī dalībnieks, kura loma ir atbalstīt kriminālprocesu, sniedzot ziņas par faktiem.³ Cietušais kriminālprocesā ir apveltīts ar virkni pienākumu, kā arī citām funkcijām, tāpēc nebūtu pamatoti iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu uzskatīt par vienīgo krimināltiesisko attiecību taisnīga noregulējuma elementu, kurā piedalās cietušais.

¹ Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [13.03.2022. red.].

² Satversmes tiesas 08.08.2017. spriedums lietā Nr. 2016-07-01, 21. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2017, Nr. 52.

³ Dearing A. Justice for Victims of Crime. Human Dignity as the Foundation of Criminal Justice in Europe. [b. v.] Springer, 2017, pp. 9–13.

Šā raksta ir mērķis ir aplūkot cietušā lomu krimināltiesisko attiecību taisnīgā noregulējumā, kā arī piedāvāt autora redzējumu par dažiem teorijas un prakses problēmjasautājumiem. Raksta pamatā ir KPL normu un citu tiesību avotu analīze. Atbilstoši izvirzītajam mērķim raksts ir strukturāli sadalīts divās nodaļās: 1) krimināltiesisko attiecību taisnīgs noregulējums cietušā skatījumā; 2) cietušā kā informācijas nesēja loma kriminālprocesā. Kopsavilkums sniedz ieskatu izdarītajos secinājumos.

1. Krimināltiesisko attiecību taisnīgs noregulējums cietušā skatījumā

Ģenerālklausula⁴ “krimināltiesisko attiecību taisnīgs noregulējums” satur norādi uz taisnīguma virsprincipu kā vienu no tiesību idejas pamatavotiem⁵ un demokrātiskas tiesiskas valsts galvenajiem mērķiem.⁶ Taisnīguma esence ir saskaņa un līdzsvars, proti, uz cilvēka cieņas aizsardzību vērsta iesaistīto personu interešu līdzsvarošana, katru personu uzlūkojot kā augstāko vērtību.⁷ Tāpēc no KPL 1. panta izriet kriminālprocesa mērķis: līdzsvarot to subjektu intereses, kuru starpā pastāv krimināltiesiskās attiecības.

Krimināltiesisko attiecību saturs atklājams katrā konkrētajā gadījumā, ievērojot vispārējo tiesību principu izvirzītos standartus un to atspoguļojumu likuma normās. Šaurā izpratnē krimināltiesiskās attiecības ir attiecības starp personu, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, un valsti, kas piemēro par to sodu.⁸ Šāds attiecību modelis kā sacikste starp apsūdzību un aizstāvību ir kriminālprocesa konstrukcijas pamats.⁹ Tajā pašā laikā noziedzīgs nodarījums var radīt sekas personai, pret kuras interesēm tas ir vērsts, kā arī apdraudēt publiskās intereses, t. i., valsts un sabiedrības intereses kopumā, tādējādi veidojot tiesisko attiecību “trīsstūri” starp pārkāpēju, valsti un cietušo.¹⁰

Valsts pienākums aizsargāt personu, tās dzīvību, veselību, dzimumneaizskaramību, īpašumu un citus labumus izriet no Latvijas Republikas Satversmē¹¹ (turpmāk – Satversme) ietvertās cilvēka cieņas un vispārējiem tiesību principiem. Tāpēc cietušā ieinteresētību kriminālprocesā visupirms raksturo tiesības lūgt valsts aizsardzību no smagākajiem tiesību pārkāpumiem – noziedzīgiem nodarījumiem – un iespēja iegūt atlīdzinājumu par nodarīto kaitējumu. Tiesības uz atlīdzinājumu ir viens no Satversmes 92. pantā ietvertu tiesību uz taisnīgu tiesu elementiem.

No cilvēka pamattiesību viedokļa personai radītais kaitējums ir iemesls, kāpēc valstij ir jāgarantē taisnīgas tiesas pieejamība cietušajam. Apvienoto Nāciju

⁴ Ar ģenerālklausulu tiek saprasts atklāts juridisks jēdziens, ko konkrētīzē kazuistiskā ceļā. Sk.: Levits E. Ģenerālklausulas un iestādes (tiesas) rīcības brīvība. Likums un Tiesības, 5. sēj., 2003, Nr. 6.

⁵ Levits E. Komentārs Latvijas Republikas Satversmes 91. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 75. lpp.

⁶ Satversmes tiesas 12.03.2020. spriedums lietā Nr. 2019-11-01, 14. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2020, Nr. 53.

⁷ Satversmes tiesas 19.12.2017. spriedums lietā Nr. 2017-02-03, 20. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2017, Nr. 254.

⁸ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 15. lpp.

⁹ Doak J. Victim's Rights in the Criminal Justice System. In: Encyclopaedia of Criminology and Criminal Justice. Springer: New York, 2014, p. 5503.

¹⁰ Zile J. Cietušais krimināltiesisko zinātņu skatījumā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2002, 15. lpp.

¹¹ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [13.03.2022. red.].

Organizācijas 1985. gada Deklarācijas par tiesvedības pamatprincipiem noziedzības un ļaunprātīgas varas izmantošanas upuriem¹² (turpmāk – Pamatprincipi) 5. punkts noteic, ka valstij jāizveido tiesvedības un administratīvais mehānisms, lai cietušais varētu saņemt kompensāciju ātrā, taisnīgā un pieejamā procedūrā. Tādu pašu valsts pienākumu paredz arī Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvas 2012/29/ES, ar ko nosaka noziegumos cietušo tiesību, atbalsta un aizsardzības minimālos standartus un aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2001/220/TI¹³ (turpmāk – Cietušo direktīva), 16. panta 1. punkts.

Pamatprincipu 8. punkts paredz, ka pārkāpējiem ir pienākums nodrošināt taisnīgu atlīdzību (jeb “restitūciju”) cietušajiem, viņu ģimenēm un apgādājamiem, turklāt šāda atlīdzība iekļauj gan īpašuma atdošanu, gan samaksu par nodarīto kaitējumu un zaudējumiem, kas radušies viktimizācijas rezultātā, tostarp izdevumi par saņemtajiem pakalpojumiem un tiesību atjaunošanu. Pamatprincipos termins “restitūcija” ir jēdzieniski nošķirts no termina “kompensācija”, ar ko tiek saprasta finansiāla atlīdzība, ko cietušajam izmaksā valsts. Tāpēc atlīdzinājums visupirms ir jāsniedz pašai personai, kura cietušajam ir radījusi kaitējumu, bet papildus tam valstij ir jāizstrādā arī īpašs atbalsta mehānisms cietušajam jeb valsts kompensācijas institūts.

Savukārt KPL 22. pants paredz personai, kurai ar noziedzīgu nodarījumu radīts kaitējums, procesuālās garantijas morālas un materiālas kompensācijas pieprasīšanai un saņemšanai. KPL 350. panta pirmajā daļā uzsvērts, ka kompensācija ir naudas izteiksmē noteikta samaksa, ko noziedzīgu nodarījumu izdarījusī persona samaksā cietušajam kā gandarījumu par morālo aizskārumu, fiziskajām ciešanām un mantisko zaudējumu.

Šā iemesla dēļ kompensācija, ko cietušajam izmaksā saskaņā ar likumu “Par valsts kompensāciju cietušajiem”¹⁴, jāuzskata nevis par krimināltiesisko attiecību taisnīga noregulējuma elementu, bet par valsts atbalstu smagos noziegumos cietušajiem. Lai gan atsevišķos gadījumos cietušajam izmaksātā valsts kompensācija ir ņemama vērā, tā nevar būt šķērslis apmierināt cietušā pieteikumu par kaitējuma atlīdzības piedziņu no noziedzīgu nodarījumu izdarījušās personas.

Saistībā ar šo aspektu nekonsekvence ir vērojama Senāta nolēmumos. Tā, piemēram, 2020. gada 7. februāra lēmumā Senāts atzina, ka “*valsts kompensācija ir mehānisms, kā nodrošināt, lai cietušais pēc iespējas ātrāk un efektīvāk varētu izmantot savas tiesības uz kompensāciju par tiša noziedzīga nodarījuma rezultātā radīto morālo aizskārumu, fiziskajām ciešanām vai mantisko zaudējumu, bet ar valsts kompensācijas izmaksu apsūdzētais netiek atbrīvots no pienākuma atlīdzināt ar noziedzīgu nodarījumu radīto kaitējumu*”.¹⁵ Tādējādi Senāts atbilstoši iepriekšējai judikatūrai atzina, ka valsts garantētā kompensācija cietušajam un no apsūdzētā piedzenamā kaitējuma

¹² Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. Adopted by General Assembly resolution 40/34 of 29 November 1985. Pieejams: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-basic-principles-justice-victims-crime-and-abuse#:~:text=Victims%20should%20be%20treated%20with,harm%20that%20they%20have%20suffered> [aplūkots 30.01.2022.].

¹³ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2012/29/ES (2012. gada 25. oktobris), ar ko nosaka noziegumos cietušo tiesību, atbalsta un aizsardzības minimālos standartus un aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2001/220/TI. Pieņemta 25.10.2012. [13.03.2022. red.].

¹⁴ Par valsts kompensāciju cietušajiem: LV likums. Pieņemts 18.05.2006. [13.03.2022. red.].

¹⁵ Senāta 07.02.2020. lēmums krimināllietā Nr. SKK-69/2020 (11087004918), 5.2. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/403991.pdf> [aplūkots 13.03.2022.].

kompensācija ir dažādiem nolūkiem paredzēti tiesiskie mehānismi, turklāt pēdējais nav uzskatāms par kriminālsodu vai tā sastāvdaļu.¹⁶

Taču jau 2020. gada 2. septembra lēmumā Senāts pauda atziņu, ka no tiesībām uz taisnīgu tiesu izriet tiesas pienākums ņemt vērā no valsts saņemto kompensāciju un samazināt no apsūdzētā piedzenamo kaitējuma kompensāciju atbilstoši saņemtajam valsts kompensācijas apmēram.¹⁷ Autors sliecas nepiekrīst šādam Senāta secinājumam.

Likuma “Par valsts kompensāciju cietušajiem” 2. panta otrā daļa paredz, ka valsts kompensācijas pieprasīšana un izmaksāšana neierobežo cietušā tiesības pieprasīt kompensāciju saskaņā ar KPL vai Civilprocesa likumu. Tādējādi likumdevējs ir izlēmis, ka valsts kompensācija ir papildu garantija personai, pret kuras interesēm ir izdarīts smags noziegums, taču tā neaizvieto kaitējuma kompensācijas kā krimināltiesisko attiecību taisnīga noregulējuma mehānismu, kas ir paredzēts KPL un izriet no tiesībām uz atbilstīgu atlīdzinājumu. Turklāt likuma “Par valsts kompensāciju cietušajiem” 3.¹ panta 2. punktā likumdevējs ir noteicis, ka vainīgajam ir pienākums atmaksāt cietušajam izmaksāto valsts kompensāciju, tādējādi ievietojot valsts izmaksāto kompensāciju citu procesuālo izdevumu kategorijā KPL 367. panta pirmās daļas 8. punkta izpratnē.

Autors secina, ka tiesu praksē šis jautājums netiek viennozīmīgi vērtēts, un, domājams, norādītās pretrunas Senāta nolēmumos situāciju neuzlabo. Tā, piemēram, 2021. gada 26. novembra spriedumā Rēzeknes tiesa ir nolēmusi, ka cietušā izdevumi par juridisko palīdzību ir piedzenami pilnā apmērā, taču vienlaikus tiesa norādīja, ka par pārējiem zaudējumiem pieteiktā kompensācija ir samazināma (faktiski – noraidāma) atbilstoši saņemtajai valsts kompensācijas summai.¹⁸ Pēc autora domām, lai rastu šīs problēmas adekvātu risinājumu, būs nepieciešama padziļinātāka tiesu prakses izpēte.

2. Cietušā kā informācijas nesēja loma kriminālprocesā

Cietušais var ietekmēt kriminālprocesu, sniedzot ziņas par faktiem dažādās kriminālprocesa stadijās. Tā, piemēram, bez cietušā pieteikuma nebūtu iespējama kriminālprocesa uzsākšana par KPL 7. panta otrajā daļā paredzētajiem noziedzīgiem nodarījumiem, turklāt KPL 369. panta otrās daļas 1. punkts paredz cietušā iesniegumu kā vienu no vispārīgiem kriminālprocesa uzsākšanas iemesliem.

Kriminālprocesa likumā nav *expressis verbis* minētas cietušā tiesības iesniegt pierādījumus kriminālprocesā, taču šādas tiesības ir izsecināmas no KPL normu sistēmiskās iztulkošanas, kā arī atvasināmas no cietušā pamattiesībām. Tā, piemēram, KPL 189. panta pirmā daļa paredz iespēju personai pēc savas iniciatīvas iesniegt procesa virzītājam priekšmetus un dokumentus, kuriem varētu būt nozīme kriminālprocesā. Savukārt Senāts ir atzinis, ka tiesai ir pienākums pieņemt un pārbaudīt

¹⁶ Sikāk sk.: Augstākās tiesas Senāta 05.11.2010. lēmums krimināllietā Nr. SKK-508/2010 (11810035107). Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/3942> [aplūkots 13.03.2022.].

¹⁷ Senāta 02.09.2020. lēmums krimināllietā Nr. SKK-200/2020 (11096292617), 5.3. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/6659> [aplūkots 13.03.2022.].

¹⁸ Rēzeknes tiesas 26.11.2021. spriedums lietā Nr. 11331065219, 7.3.–7.4. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/468035.pdf> [aplūkots 13.03.2022.].

pēc cietušā iniciatīvas iesniegtās liecības.¹⁹ Cietušo direktīvas 10. panta 1. punkts nosaka dalībvalstu pienākumu nodrošināt cietušo tiesības liecināt un tikt uzklautiem kriminālprocesā.

Tajā pašā laikā KPL 96. panta trešās daļas otrais teikums paredz, ka persona, kura nevēlas būt par cietušo, iegūst liecinieka statusu. Liecību sniegšanas laikā cietušajam ir tādas pašas tiesības un pienākumi kā lieciniekam.²⁰ Atšķirībā no personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, cietušajam nav tiesību nesadarboties ar kriminālprocesa veikšanai pilnvaroto amatpersonu un atteikties liecināt (izņemot attiecībā uz sevi un saviem tuviniekiem).

Tādējādi var secināt, ka kriminālprocesā uz cietušo raugās ne tikai kā uz personu, kura realizē no tiesībām uz taisnīgu tiesu un citiem vispārējiem tiesību principiem atvasināmās tiesības, bet arī kā uz informācijas nesēju. Šādu cietušā “duālo” lomu nosaka gan nepieciešamība noskaidrot visus pierādīšanas priekšmetā ietilpstošos apstākļus, gan no nevainīguma prezumpcijas izrietošās personas tiesības zināt apsūdzības saturu un tiesības iztaujāt lieciniekus, kas sniedz apsūdzošas liecības.²¹

Atbilstoši KPL 96. panta pirmajai daļai cietušajam ir tiesības iesniegt pieteikumu par radītā kaitējuma kompensāciju, kurā jāpamato par mantisko zaudējumu pieprasītās kompensācijas apmērs vai jānorāda kompensācijas apmērs par morālo aizskārumu un fiziskajām ciešanām. Tajā pašā laikā pierādīšanas pienākums kriminālprocesā ir procesa virzītājam un apsūdzības uzturētājam tiesā, kā to nosaka KPL 126. panta otrā daļa, un kriminālprocesā ir pierādāma noziedzīga nodarījuma sastāva esamība vai neesamība, kā arī citi Krimināllikumā²² (turpmāk – KL) un KPL paredzētie apstākļi, kuriem ir nozīme konkrēto krimināltiesisko attiecību taisnīgā noregulējumā.

Tādējādi var izdarīt secinājumu, ka KPL paredzētais cietušā pienākums pamatot pieprasītās kaitējuma kompensācijas apmēru neatceļ procesa virzītāja vai apsūdzības uzturētāja pienākumu pierādīt krimināltiesisko attiecību taisnīgam noregulējumam svarīgus apstākļus, tostarp kaitējumu kā noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmi, kas jāpierāda ārpus saprātīgām šaubām. Jautājums par cietušā un procesa virzītāja pierādīšanas pienākuma nošķiršanu ir aktuāls arī tā iemesla dēļ, ka cietušajam radītais kaitējums ir svarīgs ne tikai kompensācijas saņemšanai, bet arī citu krimināltiesisko attiecību noregulējuma elementiem. Šie elementi īsumā ir jāaplūko.

Pirmkārt, kaitējumam un faktam, vai tas ir atlīdzināts, ir nozīme, nosakot soda veidu, vērtējot kriminālatbildību mikstinošos un pastiprinošos apstākļus un lemjot jautājumu par personas atbrīvošanu no kriminālatbildības. Šie apstākļi tiesai ir jānovērtē *ex officio*, balstoties uz krimināllietā esošajiem pierādījumiem, līdz ar to tiesai nav saistošs aizstāvības, apsūdzības vai cietušā viedoklis.²³

¹⁹ Senāta 18.06.2019. lēmums lietā Nr. SKK-68/2019 (11092063707). Pieejams: <http://at.gov.lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2019> [aplūkots 13.03.2022.].

²⁰ KPL 97.¹ panta pirmā “prim” daļa un 103. panta pirmā daļa.

²¹ Ashworth A. Victims' Rights, Defendants' Rights and Criminal Procedure. In: Integrating a Victim Perspective within Criminal Justice: International Debates. Adam Crawford and Jo Goodey (eds.). Aldershot: Ashgate Dartmouth, 2000, p. 188.

²² Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [18.03.2022. red.].

²³ Senāta 03.06.2021. lēmums krimināllietā Nr. SKK-342/2021 (11517018309), 6.1.–6.3. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/7719> [aplūkots 18.03.2022.]; Senāta 01.12.2021. lēmums krimināllietā Nr. SKK-155/2021 (11815000218), 6.4.5. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/download-lawfile/8149> [aplūkots 18.03.2022.].

Otrkārt, Krimināllikums paredz noziedzīgu nodarījumu sastāvus, kuros ir ietvertas pazīmes, kas var norādīt uz radītājām sekām jeb kaitējumu un kuras veido vienu no sastāva obligātajām pazīmēm. Šīs pazīmes nosaka likums “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”²⁴ (turpmāk – Īpašais likums). Jāpiebilst, ka kaitējums, kuru kompensāciju cietušais piesaka kriminālprocesā, un kaitējums kā noziedzīga nodarījuma sastāva pazīme ir saistīti jēdzieni, taču tie ne vienmēr ir sinonīmi. Piemēram, Īpašā likuma 24. panta pirmā daļa paredz virkni apstākļu, kas veido pazīmi “smagas sekas”, taču tajā neietilpst morālā kaitējuma kategorija, kas KPL paredzētajā kārtībā ir novērtējama katrā konkrētajā gadījumā.²⁵

Treškārt, kaitējumam un tā atlīdzināšanai ir nozīme arī kriminālprocesa formas izvēlē, piemērojot prokurora priekšrakstu par sodu, virzot kriminālprocesu vienošanās kārtībā vai izbeidzot kriminālprocesu uz izlīguma pamata. Šādos gadījumos personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, ir jāpiekrīt cietušā pieteiktās kaitējuma kompensācijas apmēram. Turklāt izlīguma gadījumā KPL neliedz cietušajam tiesības arī samazināt savu pieteikto kompensāciju un piekrist mazākam apmēram, kas būs krimināltiesisko attiecību taisnīga noregulējuma veicinošs apstāklis. Tomēr jāpatur prātā, ka šāda cietušā pretimnākšana nedrīkst ietekmēt kaitējuma kā noziedzīga nodarījuma sastāva konstatēšanu, kas jānorāda lēmumā par kriminālprocesa izbeigšanu uz izlīguma pamata (KPL 392.¹ panta otrās daļas 3. punkts).

Rezumējot – jēdzienam “kaitējums” krimināltiesisko attiecību noregulējumā ir dažādas funkcijas, kuru īstenošanā cietušajam var būt tieša un būtiska loma.

Kopsavilkums

1. No tiesībām uz taisnīgu tiesu izriet valsts pienākums izveidot tādu tiesisko regulējumu, kas ļauj cietušajam efektīvi un vienkārši pieteikt kompensāciju par radīto kaitējumu un to saņemt. Krimināltiesisko attiecību taisnīgs noregulējums cietušā skatījumā visupirms ir kaitējuma atlīdzināšana, ko veic persona, kura cietušajam šo kaitējumu ir radījusi. Šā iemesla dēļ valsts kompensācija cietušajam pati par sevi nav krimināltiesisko attiecību taisnīga noregulējuma sastāvdaļa, un tās izmaksas faktam nevajadzētu ietekmēt cietušā tiesības iegūt atlīdzinājumu no noziedzīgu nodarījumu izdarījušās personas.
2. Kriminālprocesa likums paredz striktu dalījumu starp cietušā un procesa virzītāja vai apsūdzības uzturētāja pierādīšanas pienākumu. Procesā virzītājam vai apsūdzības uzturētājam ārpus saprātīgām šaubām jāpierāda kaitējums kā viena no noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmēm, savukārt cietušajam ir jāpamato pieteikto zaudējumu (mantiskā kaitējuma) apmērs un jānorāda morālā kaitējuma kompensācijas apmērs, lai iegūtu atlīdzinājumu no pārkāpēja. Tāpēc uz cietušo nav pārnesams pienākums pierādīt kaitējumu kā vienu no noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmēm.

²⁴ Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: LV likums. Pieņemts 15.10.1998. [18.03.2022. red.].

²⁵ Tiesu prakse par morālā kaitējuma kompensāciju kriminālprocesā, 18. punkts. Pieejams: https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/docs/petijumi/tiesu%20prakse%20moralais%20kaitejums_an.doc [aplūkots 18.03.2022.].

3. Cietušais kriminālprocesā tiek uzlūkots gan kā persona, kura realizē no tiesībām uz taisnīgu tiesu un citiem vispārējiem tiesību principiem atvasināmas procesuālās garantijas, gan kā informācijas nesējs, kura pienākums ir atbalstīt kriminālprocesu. Cietušā loma var izpausties kriminālprocesam svarīgu apstākļu pierādīšanā, ko cietušais var darīt gan pēc savas iniciatīvas, gan viņu nopratinot, tostarp personai, kura realizē aizstāvību, izmantojot savas tiesības iztaujāt liecinošās personas.

TIEŠUMA JĒDZIENISKĀ IZPRATNE UN NOZĪME KRIMINĀLPROCESĀ

THE UNDERSTANDING OF THE CONCEPT OF IMMEDIACY AND ITS ROLE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Ērika Gribonika, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
doktora studiju programmas “Tiesību zinātne” studente

Summary

The principle of immediacy falls within the scope of the right to a fair trial. It is specific only to the trial stage of criminal proceedings and is considered as one of the guiding principles for ensuring respect for human rights during the trial stage of the criminal proceedings. Considering the importance of the principle of immediacy, the concept of “immediacy” is being analysed in the current article. It is designed as a doctrinal study and structured into two parts. The first part seeks to answer the descriptive question: what is the meaning and scope of the term “immediacy” in criminal proceedings? The second part outlines the limits of the principle of immediacy and the guiding motives used to determine them.

Atslēgvārdi: tiešums, krimināllietas iztiesāšana, tiesības uz taisnīgu tiesu, pamatprincipi, pierādījumi

Keywords: the principle of immediacy, trial of criminal case, right to a fair trial, basic principles, evidence

Ievads

Tiešuma princips ietilpst tiesību uz taisnīgu tiesu tvērumā, raksturo lietas iztiesāšanas stadiju¹ un tiek uzskatīts par vienu no galvenajiem principiem, raugoties no cilvēktiesību ievērošanas iztiesāšanā prizmas.² Tas ir būtisks kā civiltiesībās, tā krimināltiesībās, un principa saknes meklējamas senā pagātnē.³ Kriminālprocesa likumā⁴ (turpmāk arī – KPL) principa vadlīnijas ieskicētas KPL 449. pantā, atklājot nodāļu, kurā ietverti krimināllietas iztiesāšanas vispārīgie noteikumi, tomēr jāņem

¹ Meikališa Ā. Kriminālprocesa tiesības. Vispārīgā daļa. 1. grāmata. Rīga: RaKa, 2000, 172. lpp.

² Turanjanin V. The Principle of Immediacy Versus the Efficiency of Criminal Proceedings: Do Changes in the Composition of the Trial Panel Violate the Right to a Fair Trial? *Nordic Journal of Human Rights*, 2021, 39 (1), p. 75.

³ Ibid.

⁴ Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.05.2005. [20.02.2022. red.].

vērā, ka principa nozīme atklājama tostarp judikatūras un doktrīnas izpētes rezultātā.⁵ Tas nosaka pētījuma robežas – jēdziena analīze veikta, pievēršoties galvenokārt tiesību aktos ietvertās pamatnozīmes saturisko vadlīniju iztulkošanai, saistot to ar tiesību doktrīnā un judikatūrā pausto.

Darbs veidots kā doktrināls pētījums, kas strukturēts divās daļās. Pirmajā daļā meklēta atbilde uz deskriptīvu jautājumu – kāda ir jēdziena “tiešums” nozīme un saturiskais tvērums kriminālprocesā? Otrajā daļā iezīmētas tiešuma principa robežas un to noteikšanai izmantojamie vadmotīvi.

1. Tiešums kā krimināllietas iztiesāšanas pamatprincips

Kontinentālās Eiropas jeb romāņu–ģermāņu tiesību loka valstīs tiešumu kā principu iepazīna 19. gadsimtā, kad vācu un franču juristi pamatoja nepieciešamību pierādījumus tiesā sniegt mutvārdos. Tas ietverts 1808. gada *Code d'instruction criminelle*⁶ un 1877. gada Vācijas federālajā Kriminālprocesa kodeksā.⁷ Anglosakšu tiesību sistēmā, ņemot vērā procesa īpatnības, tiešums kā atsevišķs princips izdalīts netiek,⁸ kriminālprocesam jau vēsturiski esot koncentrētam tiesā, tiešam, mutiskam un atklātam. Viens no tā iemesliem ir bijis nereti zemais zvērināto izglītības līmenis un ierobežotais laiks, ko zvērinātie varēja atvēlēt dalībai tiesas spriešanā. Tiesas procesam bija jābūt ātram, pilnībā mutiskam, tajā jāpārbauda visi pierādījumi un galīgais nolēmums jāpieņem pēc iespējas īsākā laikā, kas notika tiešā sabiedrības un preses uzraudzībā.⁹ Nepastāvot formalizētam, stingri regulētam pirmstiesas procesam¹⁰ un pierādīšanu tiesā veicot kā apsūdzībai, tā arī aizstāvībai, kriminālprocesu anglosakšu tiesību loka valstīs raksturo sacīkstes princips, kas nozīmē arī līdztiesības principa prevalēšanu.¹¹ Sarežģījumi ceļā uz kriminālprocesa mērķa sasniegšanu, kuru risināšana kontinentālajā Eiropā balstās tiešuma principā, anglosakšu tiesību loka valstīs nerodas, un tiesiskais regulējums ir vērsts uz esošās kriminālprocesa norises integritātes saglabāšanu.¹²

Atšķirībā no minētā kontinentālajā Eiropā pierādīšanas pienākums pamatā gulstas uz amatpersonām, kuras veic kriminālprocesu, un pierādīšanai piemīt kumulatīva daba, tai sākoties formalizētā pirmstiesas kriminālprocesā, tas ir, ar kriminālprocesa uzsākšanu, un noslēdzoties ar galējā nolēmuma pieņemšanu. Tādējādi kriminālprocesā jāpanāk, ka pierādīšanas “smaguma centrs” ir koncentrēts tieši lietas

⁵ Rezevska D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. 2. izd. Rīga: Daigas Rezevska izdevums, 2015, 99.–100. lpp.

⁶ Liholaja V., Bērziņa B., Mekons K., Rupeiks J., Zalužinska L. Krimināltiesības – attīstības tendences Eiropas un nacionālajās tiesībās, attiecības starp I un III pilāru, ieviešanas metožu labākā prakse. Rīga, 2009, 21. lpp. Pieejams: <http://petijumi.mk.gov.lv/node/2042> [aplūkots 20.11.2020.].

⁷ Field S. Fair Trials and Procedural Tradition in Europe. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2009, 29 (2), p. 378.

⁸ Михайлов А. А. Биди непосредственности в уголовном процессе. *Уголовная юстиция*, 2017, № 10, с. 56–57.

⁹ Vogler R. The Principle of Immediacy in English Criminal Procedural Law. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 2014, 126 (1), p. 239.

¹⁰ Михайлов А. А. 2017, с. 56.

¹¹ Ibid.

¹² Vogler R. 2014, p. 240.

iztiesāšanas stadijā, nodrošinot iespēju pārbaudīt un izmantot pirmstiesas kriminālprocesā iegūtos pierādījumus. Tāpat jānodrošina, ka tiesa pilnīgi un vispusīgi izvērtē visus pierādījumus un noskaidro patiesību, ievērojot lietas dalībnieku tiesības.¹³ Šo problēmu risināšanas rīks ir tiešuma princips.

Līdz ar to tiešuma princips kalpo divējādam mērķim: pirmkārt, uzlabot faktu konstatēšanas procesu,¹⁴ otrkārt, nodrošināt, ka lietas dalībnieki, it īpaši apsūdzētais, var efektīvi izmantot savas tiesības tiesā. Iespēja izteikties par pierādījumiem, tos apstrīdēt ir viens no primārajiem līdzekļiem tiesību uz aizstāvību īstenošanā.¹⁵

Ietvars minēto mērķu sasniegšanai paredzēts likuma "Par tiesu varu"¹⁶ 27. pantā, kā arī speciālajā likumā, tas ir, KPL 449. pantā, kurā kopā saviti divi iztiesāšanas stadijas pamatprincipi – tiešums un mutiskums –, kas ir likumsakarīgi, mutiskumam nodrošinot tiešuma principa īstenošanu.¹⁷ Likuma "Par tiesu varu" 27. pantā noteikts 1) pirmās un apelācijas instances tiesas pienākums pašai pārbaudīt pierādījumus lietā, 2) pienākums tiesā liecināt mutvārdos, 3) tiesas pienākums veikt rakstveida pierādījumu nolasišanu un apspriešanu mutiski, no kā izriet aizliegums tiesas nolēmumu pamatot ar pierādījumiem, kas nav pārbaudīti likumā noteiktajā kārtībā.¹⁸ Lai arī pirmšķietami KPL 449. panta pirmā daļa sašaurina tiešuma principa tvērumu, attiecinot to tikai uz pirmās instances tiesu, skatot Kriminālprocesa likuma normas sistēmiski, secināms, ka tā nepavisam nav. KPL 561. panta pirmā daļa nosaka, ka apelācijas instancē lieta izskatāma tādā kārtībā, kāda noteikta krimināllietu iztiesāšanai pirmās instances tiesā, ja speciālā tiesību norma nenosaka citādi. Atteikšanās no tiešuma principa speciālajās tiesību normās netiek ietverta, uz ko norādījusi arī Augstākā tiesa.¹⁹

Likums "Par tiesu varu" un Kriminālprocesa likums aptver Vācijas tiesību doktrīnā atzītos kā materiālā tiešuma, tā formālā tiešuma aspektus. Materiālais tiešums nozīmē, ka pierādīšanā izmantojamas ziņas par faktiem no to sākotnējā avota, tas ir, pirmreizējās ziņas par faktiem²⁰ – pierādījumi to iespējami oriģinālākajā formā.²¹ Tiesai ir pienākums ierobežot atvasināto pierādīšanas avotu, īpaši ziņojumu par liecinieku un personas, kurai tiesības uz aizstāvību, nopratināšanu, rakstveida liecību, izmantošanu, pieļaujot to tikai gadījumos, kad tas atzīstams par nepieciešamu tiešā avota nesasniedzamības (piemēram, liecinieka nāve) vai ievērojamo grūtību (ierobežojumu) to sasniegt dēļ.²² Šis prasības pamatojums rodams apstākļi, ka pierādījumu

¹³ Михайлов А. А. 2017, с. 56.

¹⁴ Meikališa Ā. 2000, 173. lpp.; Михайлов А. А. 2017, с. 56.

¹⁵ Gallavin C. Reliability, Hearsay and the Right to a Fair Trial in New Zealand. In: Criminal Evidence and Human Rights. Reimagining Common Law Procedural Traditions. P. Roberts, J. Hunter (eds.). Oxford and Portland: Hart Publishing, 2013, p. 331.

¹⁶ Likums "Par tiesu varu": LV likums. Pieņemts 15.12.1992. [20.02.2022. red.].

¹⁷ Meikališa Ā. 2000, 173. lpp.

¹⁸ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 31.07.2007. lēmums lietā Nr. SKK-395/2007.

¹⁹ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 16.06.2009. lēmums lietā Nr. SKK-330/2009.

²⁰ Yanyou Y. Witnesses' Appearance in Court and Guarantees for the Defendant's Right to Confrontation. Social Sciences in China, 2010, 31(4), p. 38.

²¹ Groenhuijsen M. S., Selçuk H. The principle of immediacy in Dutch criminal procedure in the perspective of European Human Rights Law. Zeitschrift für die Gesamte Strafrechtswissenschaft, 2014, 126(1), p. 248.

²² Turanjanin V. 2021, p. 75.

reproducēšana ir saistīta ar ziņu par faktiem izkropļošanas (sagrozīšanas) risku,²³ savukārt no tiešā avota iegūtās ziņas par faktiem nodrošina to pārbaudāmību.²⁴ Tomēr atšķirībā no anglosakšu tiesību lokam piederošajās valstīs pastāvošā aizlieguma izmantot pierādīšanā liecības no cita vārdiem (*hearsay evidence* – angļu val.) tiešuma princips šādu aizliegumu neparedz, tāpat kā noteiktos gadījumos neliedz nolasīt pirmstiesas kriminālprocesā sniegtās liecības, ievērojot gan, ka šādiem pierādījumiem piemīt mazāks “svars”, ņemot vērā iespējamo precizitātes trūkumu atspoguļotajās ziņās par faktiem.²⁵

Tādējādi kontinentālās Eiropas tiesību lokam raksturīgais tiešuma princips ir iekļaujošs, pieļaujot izmantot atvasinātus ziņu par faktiem avotus, ja vien sākotnējais nav pieejams vai pieeja tam ir apgrūtināta, savukārt anglosakšu tiesību loka valstīs atvasinātus pierādījumus izmantot ir liegts, ja vien to nepieļauj kāds no izņēmumiem.²⁶ Tas nozīmē, ka kļūdaina ir norāde, ka “[v]isos gadījumos, kad tiesa veic pierādījumu pārbaudi, tiesa nodrošina krimināllietas iztiesāšanas tiešumu, bet krimināllietas iztiesāšanas mutiskumu nodrošina tikai gadījumos, kad pierādījumu pārbaude tiek izdarīta tiesas sēdē”.²⁷ Tiešuma principa prasības aptver arī to, “ko” tiesa pārbauda.

Savukārt formālais tiešums pamatā veido tiesas izmeklēšanas formātu,²⁸ paredz, ka pieņemtajam nolēmumiem jābalstās tikai uz pierādījumiem, kas pārbaudīti, apspriesti (apstrīdēti) tiesā. Tas ir pierādīšanas princips, kas nosaka, ka starp tiesu un avotu, no kura tiesa konstatē kādu faktu, nav starpnieka. Tāpēc tiesai ir tieši jāuzklauša apsūdzētais, liecinieks vai eksperts, jāizlasa dokuments vai jānovēro kāds lietā būtisks fakts.²⁹ Formālo tiešumu raksturo divi elementi: 1) tūlītēja (tieša) ziņu par faktiem uztveršana, tas ir, tiesnesim ir jābūt tiešā saskarē ar lietas faktiem; 2) tūlītējs (tiešs) process, kuram jānotiek ar visu lietas dalībnieku klātbūtni, lai pierādījumu pārbaude varētu notikt pilnvērtīgi.³⁰

Apsūdzētā tiesības uztvert lietas materiālos apkopotās ziņas par viņa vainu atklātā tiesas sēdē ir akcentējusi Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk – ECT).³¹ Proti, aizstāvībai ir jādod iespēja noprotināt lieciniekus un oponent paustajam tiesas, kura pieņems galīgo nolēmumu, klātbūtnē.³² Ja notiesāšana balstīta tikai vai lielākoties uz liecībām, kuras aizstāvībai tiesā vai pirmstiesas kriminālprocesā nav bijis iespējams pārbaudīt, tiesības uz aizstāvību tiek ierobežotas apmērā, kas nav savienojams ar tiesībām uz taisnīgu tiesu.³³

²³ Gallavin C. 2013, p. 332.

²⁴ Groenhuijsen M. S., Selçuk H. 2014, p. 249.

²⁵ Krey V. F. Characteristic Features of German Criminal Proceedings An Alternative to the Criminal Procedure Law of the United States? *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Journal*, 1999, 21 (4), p. 604.

²⁶ Spencer J. R. The Concept of “European Evidence”. *ERA Forum*, 2003, 4 (2), p. 30.

²⁷ Stukāns J. Pierādījumu pārbaudes kārtība, iztiesājot krimināllietu. *Jurista Vārds*, 2021, Nr. 46.

²⁸ Groenhuijsen M. S., Selçuk H. 2014, p. 249.

²⁹ Turanjanin V. 2021, p. 75.

³⁰ Михайлов А. А. 2017, с. 57.–58.

³¹ ECT 14.06.2005. spriedums lietā *Mayali* pret Franciju (iesniegums Nr. 69116/01), 31. punkts.

³² ECT 09.01.2018. spriedums lietā *Ghincea* pret Rumāniju (iesniegums Nr. 36676/06), 40. punkts.

³³ ECT 27.02.2001. spriedums lietā *Lucà* pret Itāliju (iesniegums Nr. 33354/96), 40. punkts.

Tikpat svarīgi ir nodrošināt, ka tiesa, kuras sniegtais vērtējums, iespējams, būtiski ietekmēs personas turpmāko dzīvi,³⁴ pati uztver ziņas par faktiem un tādējādi pati veido iekšējo pārlicību par pierādījumu ticamību, un pieņem kvalitatīvu galīgo nolēmumu, kas var nebūt paveicams, vienkārši nolasot ziņas par faktiem saturošus protokolus vai ziņojumus.³⁵ Teiktais nozīmē, ka tiešums pieprasa tiesas nemainīguma principa ievērošanu,³⁶ prasībai sākt lietas izskatīšanu no sākuma, ja ir mainījies tiesas sastāvs, atspoguļojot subjektīvo tiešumu.³⁷

Tiesas nemainīguma princips ietverts KPL 452. pantā. Šā panta otrā daļa noteic, ka, gadījumā ja krimināllietas iztiesāšanas gaitā kādu no tiesnešiem aizstāj cits tiesnesis, krimināllietas iztiesāšanu sāk no jauna, nodrošinot, ka jaunā sastāva tiesneši paši pārbauda pierādījumus un iegūst pilnu informāciju par tiem.³⁸ Saskaņā ar Augstākās tiesas judikatūru tiesas nemainīguma princips netiks pārkāpts, ja citā tiesas sastāvā lemti tikai procesuāli jautājumi, neuzsākot tiesas izmeklēšanu, ievērojot, ka katrā tiesas sēdē lietas izskatīšana sāka no jauna.³⁹ KPL 452. panta pirmā daļa neparedz pienākumu, mainoties tiesas sastāvam, no jauna izlemt lūgumus, kuri pieteikti un izlemti iepriekšējās tiesas sēdēs.⁴⁰

Ņemot vērā tiešuma principa mērķi nodrošināt pareizu faktu konstatāciju, lietas iztiesāšana nedrīkst tikt pārtraukta pārāk ilgi, lai tiesa nezaudētu gūto iespaidu par tiesas sēdē pausto un atcerētos būtisko.⁴¹ Tas tiešumu sasaista ar iztiesāšanas nepārtrauktības principu. Šobrīd kriminālprocesā nepārtrauktība saglabāta tikai attiecībā uz tiesas apspriedes nepārtrauktību,⁴² taču līdz principa izslēgšanai tas noteica, ka tiesas sēde notiek nepārtraukti, izņemot laiku, kas paredzēts atpūtai, un ka tiem pašiem tiesnešiem nav atļauts izskatīt citas lietas, iekams sāktās lietas izskatīšana nav pabeigta.⁴³ Šāda kārtība nodrošina tiesas procesa kā vienotas norises uztveri, atvieglo pierādījumu analīzi un veicina to pareizu novērtēšanu, un klātesošajiem dod pilnīgu priekšstatu par iztiesāšanas gaitu un rezultātiem.⁴⁴

Savukārt iztiesāšanas nepārtrauktības principa pilnīga izslēgšana rada auglīgu augsni tiešuma principa pārkāpumiem, izskatot lietu tiesas sēdēs ar ievērojamu savstarpējo atrautību laikā. Šādā gadījumā zūd ne vien liecinošo personu atmiņas, arī pašai tiesai, izskatot vairākas krimināllietas, objektīvi var rasties grūtības atcerēties

³⁴ ECT 05.03.2013. spriedums lietā Manolachi pret Rumāniju (iesniegums Nr. 36605/04), 48.–49. punkts.

³⁵ ECT 29.06.2017. spriedums lietā Loreface pret Itāliju (iesniegums Nr. 63446/13), 36. punkts.

³⁶ Sk., piemēram: Turanjanin V. 2021, p. 73; Михайлов А. А. 2017, c. 58; Meikališa Ā. 2000, 173. lpp.

³⁷ Turanjanin V. 2021, p. 75.

³⁸ Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 09.02.2018. lēmums lietā Nr. SKK-5/2018.

³⁹ Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 31.05.2018. lēmums lietā Nr. SKK-121/2018, 7.1. punkts; sk. arī: Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 12.06.2020. lēmums lietā Nr. SKK-23/2020, 7.2. punkts.

⁴⁰ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 26.03.2021. lēmums lietā Nr. SKK-J-13/2021, 12. punkts.

⁴¹ Михайлов А. А. 2017, c. 59.

⁴² Strada-Rozenberga K. Iztiesāšanas nepārtrauktība kā krimināllietu iztiesāšanas vispārīgs noteikums – pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi. Grām.: Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti. 2010–2015. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015, 624. lpp.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid., 625. lpp. Citēts no: Liede A. Kriminālprocess. Tiesvedības norise krimināllietās. Rīga: Zvaigzne. 1973, 139. lpp.

katrā lietā būtisko.⁴⁵ Tādējādi, ja pēc noteikta laika neturpinās lietas izskatīšana, tā līdzīgi gadījumam, kad mainās tiesas sastāvs, būtu jāšāk no jauna.⁴⁶

Tiešuma principa saturs norāda, ka jēdziena "tiešums" izpratne kriminālprocesā nav atrauta no sarunvalodā lietotās vārda nozīmes, ar ko saprot ko tādu, kas izpaužas bez kā cita starpniecības vai kura saiknēs nepastāv kā cita starpniecība.⁴⁷ Pastarpinātības neesība raksturo kā formālos, tā materiālos tiešuma principa aspektus un tādējādi ir nepieciešamais priekšnoteikums, lai sasniegtu tiešuma principa mērķus.

2. Efektīva kriminālprocesa norise

Arvien pieaugošu nozīmi kriminālprocesā gūst efektivitātes princips, kas ir skaidrojams arī ar apstākli, ka mūsdienu ritmā, lai sasniegtu ģenerālās un speciālās prevencijas mērķus, atklātu jau paveiktu un novērstu jaunu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu, kā arī veicinātu pamattiesību aizsardzību, ir nepieciešams tiesisks, taču saprātīgu laika posmu ilgstošs kriminālprocess.⁴⁸ Tiešuma principa prioritizēšana nozīmē dārgu un garu kriminālprocesu, tādējādi arī Kriminālprocesa likumā, pakāpeniski sašaurinot tiešuma principa tvērumu, kā pamatojums procesuālās kārtības maiņai tiek minēts mērķis uzlabot iztiesāšanas efektivitāti un ievērot procesuālās ekonomijas principu.⁴⁹ Šāda tendence vērojama arī citviet. Viens no spilgtākajiem piemēriem ir Nīderlande, kuras izteikti inkvizitoriskais kriminālprocess ir efektīvs un pragmatisks, taču tiešums tiek nobīdīts kriminālprocesa skatuves tālākā plānā.⁵⁰

ECT praksē ir atzīti gan formālā, gan materiālā tiešuma ierobežojumi, tiesai vērtējot, vai taisnīgi līdzsvarotas konkurējošās lietas dalībnieku un sabiedrības intereses un vai tiešuma sašaurinājums neapdraud kriminālprocesa mērķa sasniegšanu. Attiecībā uz tiesas sastāva nemainīguma principa ierobežojumiem ECT norādījusi, ka iztiesāšanu var nesākt no jauna, ja 1) tiesnesim nodrošināta iespēja iepazīties ar pierādījumiem un lietas dalībnieku paustajiem apsvērumiem;⁵¹ vai 2) nolēmuma pieņemšanai būtisku liecinieku nopratināšana, pierādījumu pārbaude notiek atkārtoti.⁵² Taču, gadījumā ja mainīts tiek viss tiesas sastāvs un tiesneši nav uzklauzījuši liecības, kam ir būtiska nozīme notiesājoša nolēmuma pieņemšanā, iztiesāšana jāatsāk no sākuma.⁵³ Tādējādi tiesnešu maiņa nav liegta, taču jaunajam tiesas sastāvam vai tiesnesim ir jāapzinās šo izmaiņu ietekme uz procesa norisi un jāievēro procesa dalībnieku tiesības tostarp iztaujāt lieciniekus.⁵⁴

⁴⁵ Turanjanin V. 2021, p. 85.

⁴⁶ Ibid., p. 81.

⁴⁷ Tēzauris. Tiešs. Pieejams: <https://tezauris.lv/tie%C5%A1s:1> [aplūkots 21.02.2022.].

⁴⁸ Turanjanin V. 2021, pp. 77–78.

⁴⁹ Sk., piemēram: Tieslietu ministrija. Par priekšlikumu iesniegšanu likumprojektam "Grozījumi Kriminālprocesa likumā" (reģ. Nr. 660/Lp12), 27.02.2017, 2. lpp. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/74E170ECF6794F32C22580D50027E773?OpenDocument> [aplūkots 21.02.2022.].

⁵⁰ Sk., piemēram: Groenhuijsen M. S., Selçuk H. 2014.

⁵¹ ECT 02.12.2014. spriedums lietā Cutean pret Rumāniju (iesniegums Nr. 53150/12).

⁵² ECT 09.07.2002. lēmums lietā P. K. pret Somiju (iesniegums Nr. 37442/97).

⁵³ ECT 02.12.2014. spriedums lietā Cutean pret Rumāniju (iesniegums Nr. 53150/12), 60.–73. punkts.

⁵⁴ Popa E. A. Aspects regarding the application of the principle of continuity in the judging stage in the light of the European conventionality block. Challenges of the Knowledge Society, 2019, p. 187.

Savukārt izvērtējot atkāpes no pienākuma sniegt liecības tiesā, ECT analizē, pirmkārt, vai pastāv nopietns un pietiekams iemesls liecinieka nenopratināšanai, piemēram, nāve, veselības stāvoklis utt.; otrkārt, kāda ir attiecīgās liecības nozīme galīgā nolēmuma pieņemšanā; treškārt, vai aizstāvībai nodrošinātas pietiekamas garantijas, kas kompensē ierobežojumu. Būtiski, ka šie apsvērumi nav pilnībā patstāvīgi un ir vērtējami kopsakarā.⁵⁵

Šādu tiešuma principa ierobežojumu ieviešanas sekas ir pirmstiesas kriminālprocesa lomas palielināšanās, pirmstiesas kriminālprocesam kļūstot par noteicošo kriminālprocesa posmu.⁵⁶ Šī tendence raksturīga ne tikai pie kontinentālās Eiropas tiesību loka, bet arī pie anglosakšu tiesību loka piederīgajām valstīm⁵⁷ un nav saistāma tikai ar tiekšanos pēc arvien efektīvāka un procesuāli ekonomiskāka kriminālprocesa. Proti, tiešuma ierobežojumu pamatā ir arī tādi apstākļi kā nepieciešamība aizsargāt liecinieku tiesības, pasargāt viņus no pazemojošas vai retraumatizējošas nopratināšanas⁵⁸ vai pienākums novērst sensitīvas informācijas izpaušanu.⁵⁹

Tomēr, sašaurinot tiešuma principa tvērumu, pirmkārt, var tikt liegtas apsūdzētā tiesības iztaujāt liecinošās personas, kā dēļ tiek izjaukts relatīvais līdzsvars starp apsūdzības un aizstāvības tiesībām tiesā; otrkārt, vienpusēja nopratināšana pirmstiesas kriminālprocesā nevar nodrošināt, ka liecība ir sniegta pēc brīvas gribas. Turklāt procesa nepārredzamības dēļ nav mehānisma, kas nodrošinātu, ka viss liecinieka sākotnēji stāstītais liecībā tiek fiksēts pilnīgi. Savukārt tiesā, izmantojot šādas pirmstiesas kriminālprocesā gūtās liecības, tiesnešiem tiek liegta iespēja novērot personu liecināšanas laikā, kas līdz ar citiem tiešuma ierobežojumiem var kavēt patiesības noskaidrošanu lietas iztiesāšanā.⁶⁰

Tādējādi, ņemot vērā minēto, būtu vērtējamas iespējas paplašināt kriminālprocesa dalībnieku, it īpaši personas, kurai tiesības uz aizstāvību, tiesības pirmstiesas kriminālprocesā,⁶¹ mazinot izmeklēšanas noslēpuma lomu, respektējot personu tiesības uz taisnīgu tiesu un aizsargājot krimināltiesību sistēmas normatīvos pamatus.

Kopsavilkums

1. Jēdziens “tiešums” kriminālprocesā aptver atsevišķas stadijas, tas ir, krimināllietas iztiesāšanas principu, kas ir viens no tiesību uz taisnīgu tiesu elementiem un kura mērķis ir uzlabot faktu konstatēšanas procesu, kā arī nodrošināt lietas dalībnieku, it īpaši apsūdzētā, tiesības izteikties par pierādījumiem, tos apstrīdēt,

⁵⁵ EST Ģenerāladvokāta Ī. Bota 14.03.2019. secinājumi lietā Nr. C-38/18 Gambino and Hyka.

⁵⁶ Summers S. J. Fair Trials. The European Criminal Procedural tradition and the European Court of Human Rights. Oxford and Portland: Hart Publishing, 2007, p. 132.

⁵⁷ Field S. 2009, p. 385.

⁵⁸ Henning T., Hunter J. Finessing the Fair Trial for Complainants and the Accused: Mansions of Justice or Castles in the Air? In: Criminal Evidence and Human Rights. Reimagining Common Law Procedural Traditions. P. Roberts, J. Hunter (eds.). Oxford and Portland: Hart Publishing, 2013, p. 351.

⁵⁹ Field S. 2009, p. 385.

⁶⁰ Zhuhao W., Yanni H. The Admissibility of Pre-Trial Testimonial Transcripts: A Discussion of Practice in China and in the International Criminal Tribunals, *Frontiers of Law in China*, 2018, 13, p. 71.

⁶¹ Groenhuijsen M. S., Selçuk H. 2014, p. 258.

tādējādi aizsargājot kriminālprocesa dalībnieku tiesības uz taisnīgu kriminālprocesa norisi un taisnīgu tiesvedības rezultātu.

2. Tiešuma izpratne kriminālprocesā nav atrauta no sarunvalodā lietotās vārda nozīmes, pastarpinātības neesībai raksturojot kā formālos, tā materiālos tiešuma principa aspektus. Proti, tiešuma princips ierobežo atvasinātu pierādīšanas avotu izmantošanu, tādējādi tieša iepazīšanās ar lietas materiāliem neizslēdz tiešuma principa pārkāpumus; nosaka tiesas pienākumu pašai uztvert ziņas par faktiem un nolēmuma pamatošanā izmantot tikai tiesā pārbaudītas ziņas par faktiem; nosaka tiesas nemainīguma principu; ierobežo laika posmu, kāds pieļaujams starp tiesas sēdēm; aptver tiesas pienākumu rūpēties par lietas dalībnieku tiesību būt klāt kriminālprocesā tiesā ievērošanu un dot iespēju aktīvi piedalīties procesā; nodrošināt liecinieku un ekspertu ierašanos uz pratināšanu utt.
3. Tiekšanās pēc arvien efektīvāka kriminālprocesa, nepieciešamība aizsargāt liecinieku tiesības vai noteiktu informāciju pamato tiešuma tvēruma sašaurināšanu lietas iztiesāšanas stadijā, pirmstiesas kriminālprocesam kļūstot par arvien noteicošāku kriminālprocesa posmu. Aizsargājot kriminālprocesa dalībnieku tiesības un krimināltiesību sistēmas normatīvos pamatus, vērtējama iespējamība paplašināt kriminālprocesa dalībnieku, it īpaši personas, kurai tiesības uz aizstāvību, procesuālās tiesības pirmstiesas kriminālprocesā.

SEKCIJA

**STARPTAUTISKĀS UN
EIROPAS SAVIENĪBAS
TIESĪBAS**

AUTONOMĀ INTERPRETĀCIJA BRISELES I BIS REGULĀ

AUTONOMOUS INTERPRETATION IN THE BRUSSELS I BIS REGULATION

Inga Kačevska, *Dr. iur*

Latvijas Universitātes asociētā profesore,
zvērīnāta advokāte

Summary

This contribution discusses the autonomous interpretation of concepts in the Brussels I bis regulation. It explains a meaning of “autonomous interpretation” and gives guidance for establishment of autonomous concepts in the Regulation. Most particularly, this article deals with the autonomous meanings of “sale of goods”, “provision of services”, “object rights *in rem* in immovable property or tenancies” and difficulties of application of those concepts in the courts of Latvia.

Atslēgvārdi: Regula 1215/2012, autonomā interpretācija, jēdzieni “preču iegāde”, “pakalpojuma sniegšana”, “lietu tiesības saistībā ar nekustamo īpašumu vai nekustamā īpašuma nomu/īri”

Keywords: Regulation 1215/2012, autonomous interpretation, concepts: “sale of goods”, “provision of services”, “object rights *in rem* in immovable property or tenancies”

Ievads

Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) Nr. 1215/2012 par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās (turpmāk – Briseles I bis regula vai Regula)¹ ir Eiropas starptautiskā civilprocesa pamatākmenis, kas atvieglo brīvu sprieduma kustību un veicina paredzamāku tiesu pieejamību pārrobežu strīdos. Tā kā katrā dalībvalstī civilprocess atšķiras, lai nodrošinātu skaidrus, pat daļēji harmonizētus noteikumus un to vienveidīgu piemērošanu, īpaša uzmanība ir jāpievērš Briseles I bis regulas interpretācijai.²

¹ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) Nr. 1215/2012 (2012. gada 12. decembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās. OVL, 20.12.2012., 351, 1.–32. lpp.

² Par Eiropas Savienības tiesību interpretāciju Sk.: Kačevska I., Rudevska B., Buka A., Dambergs M., Fillers A. Rekomendācijas un vadlinijas “Efektīva Eiropas Savienības tiesību aktu pārrobežu tiesiskās sadarbības jomā civillietās izstrāde, pārņemšana, ieviešana un piemērošana (Latvija, Ungārija, Vācija, Zviedrija un Apvienotā Karaliste)”. Tieslietu ministrija, Zvērinātas advokātes Ingas Kačevskas birojs, 2015, 16. lpp. Pieejams: https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/6_Judikatura/EST%20judikatura/TM_vadlinijas_ES%20parrobezu.pdf

Lai gan Briseles I bis regula un citi Eiropas Savienības (turpmāk – ES) tiesību akti praksē tiek bieži piemēroti, tomēr jēdzienu autonomā interpretācija juristiem vēl aizvien rada grūtības.³

Ar atsevišķu Latvijas tiesu spriedumu piemēru palīdzību šajā rakstā autore vēlas analizēt, kā pareizi būtu piemērojama autonomā kvalifikācija praksē un kā tas var ietekmēt sprieduma motivāciju vai pat lietas iznākumu.⁴

1. Autonomā interpretācija

Autonomā interpretācija jeb kvalifikācija norāda uz to, ka noteiktie jēdzieni ES tiesībās ir jātulko, atsaucoties, pirmkārt, uz minētās regulas mērķiem un sistēmu, otrkārt, uz vispārējiem principiem, kuri izriet no visu valstu tiesību sistēmām.⁵ Piemēram, interpretējot Regulu, ir jāņem vērā arī preambula, iepriekšējās tās versijas un ES tiesas (turpmāk – EST) spriedumi par šīm versijām,⁶ ja vien konkrētie jēdzieni var tikt kvalificēti par līdzvērtīgiem, t. i., konkrētie noteikumi nav grozīti. Tāpat ir jāņem vērā arī citos Kopienas tiesību aktos definētie jēdzieni.⁷

Regulas autonomai interpretācijai var izmantot arī starptautiskās konvencijas, piemēram, 1980. gada Vīnes konvenciju par starptautiskajiem preču pirkuma-pārdevuma līgumiem (turpmāk – CISG).⁸ Pirmkārt, šie starptautisko instrumenti ir ietekmējuši Regulas tekstu. Otrkārt, konkrētās konvencijas ir spēkā gandrīz visās ES dalībvalstīs. Unificēta jēdzienu interpretācija neatrauj ES tiesības no starptautiskajām tiesībām un vismaz starptautiskajās privāttiesībās rada vienotu un paredzamu izpratni par konkrētiem jēdzieniem.

Pirmais un galvenais secinājums ir tas, ka konkrētie jēdzieni nevar tikt tulkoti, piemērojot vai atsaucoties uz nacionālajām tiesībām, jo tās var būtiski atšķirties katrā dalībvalstī. Izdarot norādes uz nacionālajām tiesību normām, tiek radīti pretrunīgi

³ Sk., piemēram: Kačevska I., Rudevska B., Buka A., Dambergs M., Fillers A. Pētījums “Eiropas Savienības Tiesa un tās judikatūras pārrobežu tiesiskās sadarbības jomā civillietās ietekme uz nacionālajām tiesām un iestādēm (Latvija, Ungārija, Vācija, Zviedrija un Apvienotā Karaliste)”. Tieslietu ministrija, Zvērinātas advokātes Ingas Kačevskas birojs, 2015, 36. lpp. Pieejams: http://petijumi.mk.gov.lv/sites/default/files/file/TM_Petij_ES_Tiesa_un_tas_judikaturas_parrobezu_tiesiskas_sadarb_joma_civillietas_ietekme_uz_nac_tiesam_un_justadem.pdf [aplūkots 15.02.2022.].

⁴ Raksta autorei nav nekādas saistības ar šeit minētajām lietām, tās atrastas anonimizētajā tiesu nolēmumu datubāzē (manas.tiesas.lv).

⁵ EST 28.02.2019. spriedums lietā C-579/17 Gradbeništvo Korana, 46. § un tajā minētā judikatūra.

⁶ Briseles 1968. gada 27. septembra konvencija par jurisdikciju un spriedumu izpildi civillietās un komercietās (konsolidētā versija). OVC 27, 26.01.1998, 1.–27. lpp.; Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) Nr. 1215/2012 (2012. gada 12. decembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās, komercietās, OV L 351, 20.12.2012., 1.–32. lpp.

⁷ Piemēram, Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 593/2008 (2008. gada 17. jūnijs) par tiesību aktiem, kas piemērojami līgumsaistībām (Roma I). OV L 177, 04.07.2008, 6.–16. lpp.; Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 864/2007 (2007. gada 11. jūlijs) par tiesību aktiem, kas piemērojami ārpuslīgumiskām saistībām (Roma II), OV L 199, 31.07.2007., 40.–49. lpp. u. c.

⁸ 1980. gada Vīnes konvencija par starptautiskajiem preču pirkuma-pārdevuma līgumiem. Latvijas Vēstnesis, 03.07.1997., Nr. 170. Sk. arī: 1956. gada Ženēvas konvencija par kravu starptautisko autopārvešanu līgumu (CMR). Latvijas Vēstnesis, 12.01.1994., Nr. 3; 1999. gada Monreālas konvencija par dažādu starptautisku gaisa transporta noteikumu unifikāciju. Latvijas Vēstnesis, 01.12.2004., Nr. 190 u. c.

dalībvalstu tiesu spriedumi, kuros piemērota Regula, tādējādi nesasniedzot galveno šīs interpretācijas mērķi – vienveidīgu Regulas piemērošanu.

Praksē rodas jautājums, kā noteikt, vai Regulas tekstā minētais jēdziens ir autonomš vai ne. EST ir norādījuši:

Saskaņā ar patstāvīgo judikatūru gan no Savienības tiesību vienveidīgas piemērošanas prasības, gan no vienlīdzības principa izriet, ka Savienības tiesību norma, kurā tās satura un piemērošanas jomas noskaidrošanai nav nevienas tiešas norādes uz dalībvalsts tiesībām, parasti visā Savienībā ir interpretējama autonomi un vienveidīgi.⁹

Piemēram, Briseles I bis regulas 62. panta pirmajā punktā ir skaidra norāde uz dalībvalsts tiesībām:

Lai noteiktu, vai puses domicils ir dalībvalstī, kuras tiesā ir celta prasība, tiesa piemēro savus tiesību aktus.

Tātad dažu juridisku jēdzienu izpratne joprojām ir atstāta katras dalībvalsts nacionālo tiesību aktu ziņā,¹⁰ bet tādu nav sevišķi daudz.

Autonomos jēdzienus var noteikt vai nu pats ES likumdevējs konkrētajā tiesību aktā vai EST, veicot ES tiesību aktu interpretāciju.¹¹

Regulā noteiktās definīcijas nav grūti atrast. Piemēram, pārstrādātajā jaunajā versijā tika iekļauts jauns 2. pants, kurā ir dotas definīcijas vairākiem jēdzieniem, kas ir jātulko atbilstoši Regulai, nevis nacionālajām tiesībām.¹² Tomēr šajā pantā nav visas definīcijas, tās attiecas pārsvarā uz spriedumu atzišanu un izpildi, un legāldefinīcijas ir atrodamas arī citos Briseles I bis pantos. Piemēram, Briseles I bis regulas preambulas 15. apsvērumš dod norādi, ka “juridiskas personas domicils jānosaka autonomi, lai kopējos noteikumus padarītu pārskatāmākus un novērstu kolīzijas”. Šis apsvērumš norāda uz 63. panta pirmo punktu, kas nosaka, ka šīs regulas izpratnē juridiskas personas domicils ir vietā, kur ir tās “a) statūtos noteiktā atrašanās vieta; b) galvenais birojs; vai c) galvenā darbības vieta”. Tātad, lai noteiktu juridiskas personas domicilu, nevar tikt piemērots Komerclikums un analogija ar jēdzienu “juridiskā adrese”.

Tomēr sarežģītāk ir tad, ja Briseles I bis regulā ir ietverts jēdziens, bet nav atsauces uz nacionālajām tiesībām, un ir jānosaka, vai konkrētā lieta un situācija ir aptverta ar šo autonomo jēdzienu. Atsevišķi turpmāk minētie piemēri ilustrē,

⁹ Sk., piemēram: EST 07.08.2018. spriedums lietā Nr. C-61/17 Bichat, C-62/17 un C-72/17, 29. § un tajā minētā judikatūra.

¹⁰ Kačevska I., Rudevska B., Buka A., Dambergs M., Fillers A. Pētījums “Eiropas Savienības Tiesa un tās judikatūras pārrobežu tiesiskās sadarbības jomā civillietās ietekme uz nacionālajām tiesām un iestādēm (Latvija, Ungārija, Vācija, Zviedrija un Apvienotā Karaliste)”. Tieslietu ministrija, Zvērinātas advokātes Ingas Kačevskas birojs, 2015, 36. lpp. Pieejams: http://petijumi.mk.gov.lv/sites/default/files/file/TM_Petij_ES_Tiesa_un_tas_judikaturas_parrobezu_tiesiskas_sadarb_joma_civillietas_ietekme_uz_nac_tiesam_un_istadem.pdf [aplūkots 15.02.2022.].

¹¹ Turpat, 36. lpp. Sk. arī: Kačevska I., Rudevska B., Buka A., Dambergs M., Fillers A. Rekomendācijas un vadlīnijas “Efektīva Eiropas Savienības tiesību aktu pārrobežu tiesiskās sadarbības jomā civillietās izstrāde, pārņemšana, ieviešana un piemērošana (Latvija, Ungārija, Vācija, Zviedrija un Apvienotā Karaliste)”. Tieslietu ministrija, Zvērinātas advokātes Ingas Kačevskas birojs, 2015, 16. lpp. Pieejams: https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/6_Judikatura/EST%20judikatura/TM_vadlinijas_ES%20parrobezu.pdf [aplūkots 15.02.2022.].

¹² Piemēram, “spriedums”, “tiesas izlīgums”, “publiskš akts” u. c.

kā tieši EST prakses atziņas var piepildīt ar saturu konkrētos Regulas autonomos jēdzienus.

2. Briseles I bis regulas 7. panta pirmais punkts: piemērošana un autonomie jēdzieni

Briseles I bis regulas 7. panta pirmais punkts nosaka (autores izcēlumi: treknrakstā – autonomie jēdzieni; pasvītroti jēdzieni, kam jāpievērš uzmanība):

Personu, kuras domicils ir kādā dalībvalstī, var iesūdzēt citā dalībvalstī:

1. a) **lietās, kas attiecas uz līgumiem**, – attiecīgās saistības izpildes vietas tiesās;
- b) *šā noteikuma mērķiem un, ja vien nepastāv citāda vienošanās, attiecīgās saistības izpildes vieta ir:*
  - **preču iegādes gadījumā** – vieta dalībvalstī, kur saskaņā ar līgumu preces piegādāja vai tās būtu bijis jāpiegādā,
  - **pakalpojumu sniegšanas gadījumā** – vieta dalībvalstī, kur saskaņā ar līgumu pakalpojumu sniedza vai tas būtu bijis jāsniedz [..]
- c) *ja nepiemēro b) apakšpunktu, tad piemēro a) apakšpunktu.*

Pirmais panta teikums attiecas uz visiem septiņiem panta punktiem, tomēr šeit tiks analizēts tikai pirmais punkts. Pirmkārt, šis teikums nosaka prasītājam īpašus un fakultatīvus jurisdikcijas noteikumus, kas ir alternatīvi Regulas 4. panta pirmajam punktam.¹³ Ar šo teikumu tiek līdzsvarotas prasītāja un atbildētāja tiesības, jo ļauj ne tikai prasītājam izvēlēties vienu no šiem jurisdikcijas pamatiem, bet arī tiek piedāvāta alternatīvam klasiskajam principam, ka atbildētāju var iesūdzēt tikai pēc tā domicila vietas. Otrkārt, minētais teikums nosaka, ka tikai atbildētājam ir jābūt domicilam dalībvalstī, tātad šis pants piemērosies arī tad, ja prasītājs ir no trešās valsts.

Tālāk analizējot 7. panta pirmo punktu, ir jāievēro, ka b) apakšpunkts ir *lex specialis*, tātad, ja nepiemērojas b) apakšpunkts, piemērojas c), bet tas attiecīgi norāda uz a).¹⁴ Šāda punkta konstrukcija tiek kritizēta un ieteikts, pārskatot šo regulu, to vienkāršot un padarīt skaidrāku, bez dubultām atsaucēm.¹⁵

Regulas 7. panta pirmais punkts piemērosies tad, ja puses nav vienojušās par vispārējās jurisdikcijas tiesu, kura ir kompetenta skatīt strīdu. Piemērojot šo punktu, sākotnēji ir jākonstatē, vai pastāv “lieta, kas attiecas uz līgumiem”. Arī šis jēdziens ir jātulko neatkarīgi no nacionālajām tiesībām, un dalībvalsts tiesas nevar piemērot nacionālās tiesības,¹⁶ t. i., tas ir jātulko plaši, un uz to var attiecināt situācijas, kad persona brīvprātīgi ir uzņēmusies pienākumus attiecībā pret citu personu un uz kuru

¹³ “Saskaņā ar šo regulu personas, kuru domicils ir kādā dalībvalstī, var iesūdzēt minētās dalībvalsts tiesā neatkarīgi no viņu pilsonības.”

¹⁴ European Commentaries on Private international Law. Vol. 1. Brussels Ibis Regulation [ed. Magnus U., Mankowski P.], otto schmidt, 2016, p. 161.

¹⁵ Hess B. Reforming the Brussels I bis Regulation: Perspectives and prospects. Max Planck Institute Luxembourg for Procedural Law, 2021, p. 10.

¹⁶ EST 17.06.1992. spriedums lietā Nr. C-26/91 Handte v. TMCS, 10. §.

balstās prasītāja prasība.¹⁷ Prasība, ar kuru tiek lūgts konstatēt atbildētāja atbildību un kura nav lieta, kas attiecas uz līgumiem, ir 7. panta otrā punkta tvērumā, t. i., tās ir “lietas, kas attiecas uz neatļautu darbību vai kvazideliktu”¹⁸ (arī autonomi jēdziens).

2.1. Jēdzieni “preču iegāde” un “pakalpojumu sniegšana”

Kā minēts iepriekš, hierarhiski Regulas 7. panta pirmais punkts ir jāpiemēro, sākot ar b) apakšpunktu, t. i., sākotnēji jākonstatē, vai prasība izriet no pirkuma pārdevuma vai pakalpojuma līguma.

Jēdzieni “preču iegāde” un “pakalpojumu sniegšana” ir tulkojami autonomi.¹⁹ Arī piemērojot Romas I regulu, šie jēdzieni ir jāinterpretē tāpat, kā piemērojot Briseles I bis regulu.²⁰ Tomēr, kā pierāda turpmāk analizētais tiesas prakses piemērs, ne tikai autonomā interpretācija, bet arī šo divu līgumu nošķiršana praksē sagādā zināmas grūtības.

Lietas fakti. Prasītājs – tipogrāfija SIA DH (Latvija) iesniedza prasību par parāda piedziņu Latvijas tiesā pret GVT (Somija) – aģentūru, kas organizē dažādu reprezentācijas materiālu izgatavošanu atbilstoši savu klientu pasūtījumiem. Līgums noslēgts ar oferti un akceptu. 2016. gadā prasītājs sniedzis drukas darbus atbilstoši GVT iesniegtajiem elektroniskajiem maketiem.

Tiesā prasītājs norādīja, ka pakalpojumi sniegti Latvijā, tādējādi atbilstoši Briseles I bis regulas 7. panta 1. punkta a) apakšpunktam Latvijas tiesai ir jurisdikcija, un saskaņā ar Romas I regulas 4. panta pirmās daļas b) punktu ir jāpiemēro Latvijas tiesības. Savukārt atbildētājs uzstāja, ka ticis noslēgts pirkuma-pārdevuma līgums, preces piegādātas Somijā, tāpēc atbilstoši Briseles I bis regulas 7. panta pirmā punkta b) apakšpunktam un 4. panta pirmajam punktam (atbildētāja domicils) jurisdikcija ir Somijas tiesai.

Spriedumā tiesa norādīja, ka bez atbildētāja iesniegtajiem specifiskajiem e-maketiem nebūtu iespējams sniegt prasītāja pakalpojumus, tāpēc tas ir uzņēmuma līgums atbilstoši Civillikuma 2212. pantam, un atbilstoši Regulas 7. panta pirmā punkta b) apakšpunktam jurisdikcija ir Latvijas tiesai, jo pakalpojums sniegts Latvijā.²¹

Šajā gadījumā Latvijas tiesa ir vērtējusi jēdzienus “preču iegāde” un “pakalpojuma sniegšana” atbilstoši Civillikumam, tomēr tas ir nepareizi, jo abi jēdzieni ir neatkarīgi no nacionālo tiesību definīcijas, tie ir autonomi ES tiesību jēdzieni. Turklāt EST jau ir devusi formulu, kā rīkoties šādās lietās. Proti, Car Trim lietā²² tika uzdots prejudiciālais jautājums par (tagad) Briseles I bis regulas 7. panta pirmā punkta b) apakšpunktu:

¹⁷ EST 20.01.2005. spriedums lietā Nr. C-27/02 Engler, 48. un 51. §.

¹⁸ EST 24.11.2020. spriedums lietā Nr. C-59/19 Wikingerhof, 23. §.

¹⁹ The Brussels I Regulation Recast. [ed. Dickinson A., Lein E.], Oxford, 2015, p. 138.

²⁰ Romas I regulas preambulas 17. apsvērumi.

²¹ Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 14.05.2019. spriedums lietā Nr. C30459418. Stājies spēkā 20.06.2019.

²² EST 25.02.2010. spriedums lietā Nr. C-381/08 Car Trim.

Vai [tas] ir jāinterpretē tādējādi, ka līgumi par izgatavojamu vai ražojamu preču piegādi, lai gan ir noteiktas pasūtītāja norādes par izgatavojamo priekšmetu iegādi, apstrādi un piegādi, tostarp par ražošanas kvalitātes garantijām, piegādes drošību un raitu pasūtījuma izpildes administratīvo procedūru, ir jākvalificē kā preču pārdošana [pirkums] (pirmais ievilkums), nevis kā pakalpojumu sniegšana (otrais ievilkums)? Kādi kritēriji ir noteicošie, lai veiktu šādu nošķirumu?

Ņemot vērā to, ka regulā netiek doti kritēriji kā nošķirt preču-pirkuma līgumu no pakalpojuma līguma, EST piepildīja ar saturu šos jēdzienus, izmantojot ES²³ un starptautiskās tiesības, EST atsaucās galvenokārt²⁴ uz CISG 3. panta pirmo daļu,²⁵ kas nosaka:

Līgumi preču piegādei, kuras paredzētas izgatavošanai vai ražošanai, tiek uzskatīti par pirkuma-pārdevuma līgumiem, ja tikai puse, kura pasūta preces, neuzņemas saistības piegādāt būtisku daļu materiālu, kuri nepieciešami tādu preču izgatavošanai vai ražošanai.

CISG var un vajag izmantot kā papildu interpretācijas instrumentu, jo konvencija ir viena no populārākajām starptautiskās tirdzniecības jomā,²⁶ tā ir spēkā gandrīz visās ES valstīs, kā arī Briseles I bis regulas teksts ir saskaņots ar šo konvenciju.²⁷ Pēc analogijas piemērojot CISG 3. panta pirmo daļu, EST šajā lietā konstatēja, ka regulas konkrētā punkta izpratnē:

līgumi, kuru priekšmets ir saražojamu vai izgatavojamu preču piegāde, lai gan pircējs ir izteicis konkrētas prasības par preču ieguvu, apstrādi un piegādi un nav piegādājis materiālus, un piegādātājs ir atbildīgs par preces kvalitāti un atbilstību līgumam, ir jākvalificē kā "preču tirgošana".

Tātad Latvijas tiesa ir pareizi konstatējusi, ka lieta attiecas uz pakalpojuma līgumu, jo atbildētājs ir piegādājis būtisku daļu materiālu, t. i., izmantojot atbildētājas iesniegto elektroniskos failus (maketus), tomēr tiesa nav piemērojusi autonomu kvalifikāciju regulā atrodamajam jēdzienam.²⁸ Kā redzams no šā piemēra, nepareiza

²³ EST atsaucās uz Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu 1999/44/EK (1999. gada 25. maijs) par dažiem patēriņa preču pārdošanas aspektiem un saistītajām garantijām OV L 171, 7.7.1999., 12.–16. lpp. Zaudējusi spēku ar Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu (ES) 2019/771 (2019. gada 20. maijs) par atsevišķiem preču pārdošanas līgumu aspektiem, ar kuru groza Regulu (ES) 2017/2394 un Direktīvu 2009/22/EK un atceļ Direktīvu 1999/44/EK (Dokuments attiecas uz EEZ.) PE/27/2019/REV/1 OV L 136, 22.5.2019., 28.–50. lpp. Tomēr šai direktīvai nebija izšķirošas lomas šo jēdzienu interpretācijā.

²⁴ EST atsaucās arī uz ANO 1974. gada 14. jūnija Konvencijas par prasības noilgumu starptautiskajā preču pirkumā-pārdevumā 6. panta 2. punktā noteikto, ka preču pirkumam pielīdzina saražojamas vai izgatavojamas kustamas mantas piegādi, ja vien lietas pasūtītājs nav piegādājis būtisku šādai saražošanai vai izgatavošanai nepieciešamo materiālu daļu. Tomēr minētajai konvencijai ir tikai 30 dalībvalstis, bet ne Latvija vai, piemēram, Somija.

²⁵ EST 25.02.2010. spriedums lietā Nr. C-381/08 Car Trim, 36. §.

²⁶ 94 dalībvalstis. Sk.: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=X-10&chapter=10&clang=_en.

²⁷ European Commentaries on Private International Law. Commentary, Vol. 1. Brussels Ibis Regulation, ottoschmidt, 2016, p. 41. Piemēram, Briseles I bis regulas 25. panta pirmā punkta c) apakšpunkts ir saskaņots ar Vīnes konvencijas 9. panta otro daļu.

²⁸ "Ja pircējs ir piegādājis visus vai lielāko daļu preces izejmateriālu, šis apstāklis var būt norāde, lai līgumu kvalificētu kā "pakalpojumu sniegšanas līgumu." EST 25.02.2010. spriedums lietā Nr. C-381/08 Car Trim, 40. §.

kvalifikācija var norādīt ne tikai uz citu kompetento dalībvalsts tiesu, bet arī uz citām piemērojamām tiesībām strīdam pēc būtības.

Papildus jānorāda, ka “vieta dalībvalstī, kur saskaņā ar līgumu preces piegādāja vai tās būtu jāpiegādā” un “vieta dalībvalstī, kur saskaņā ar līgumu pakalpojumu sniedza vai tas būtu jāsniedz” ir nosakāma atbilstoši pēc pušu vienošanās. Piemēram, ja preču pirkuma pārdevuma līgumā puses ir noteikušas, ka preces piegādā EXW Rīga Incoterms® 2020,²⁹ tad atbilstoši Briseles I bis regulas 7. panta pirmā punkta b) apakšpunkta otrajam ievilkumam Latvijas tiesai ir jurisdikcija izskatīt strīdu.³⁰

2.2. Aizdevuma līgums kā “pakalpojuma līgums” un tā “saistību izpildes vieta”

Lietas fakti. Igaunijas sabiedrības K maksātnespējas administrators ir cēlis prasību pret Latvijas SIA V par parāda piedziņu. 2019. gada 21. oktobrī starp aizdevēju (prasītājs) un aizņēmēju (atbildētājs) ir noslēgts aizdevuma līgums. Nauda ir tikusi pārskaitīta uz aizņēmēja bankas kontu Latvijā. Aizdevums nav atmaksāts noteiktajā termiņā.

Prasītājs Latvijas tiesas jurisdikciju pamatoja ar Briseles I bis regulas 7. panta pirmo punktu (konkrēts apakšpunkts nav minēts). Atbildētājs paskaidrojums nesniedza un tiesas sēdē nepiedalījās. Sprieduma motīvu daļā ir citēta tikai Briseles I bis regulas 7. panta pirmā daļa.³¹

Šis piemērs ļoti labi parāda, ka ne pušu pārstāvji, ne tiesneši neargumentē, vai prasījums ir Briseles I bis regulas tvērumā, kāpēc konkrētais pants piemērojas, netiek norādīts konkrēts apakšpunkts un tā ievilkums, nav analizēts, kurš no apakšpunktiem attiecas uz aizdevuma līgumu, t. i., vai to aptver b) apakšpunkta otrais ievilkums (“pakalpojuma līgums”) vai ir jāpiemēro a) apakšpunkts.³² Proti, Briseles I bis regulas 7. panta pirmā daļa atsevišķi neizdala aizdevuma līgumus, kas rada zināmas problēmas, jo teorijā tiek norādīts, ka aizdevuma līgumi nav klasiski pakalpojuma līgumi.³³

Taču EST judikatūras izvērtēšana un autonomā interpretācijas principa piemērošana šajā piemērā būtu palīdzējusi motivēt konkrēto spriedumu. Proti, saskaņā ar EST viedokli jēdziens “pakalpojums” Regulas izpratnē nozīmē vismaz to, ka puse, kas šos pakalpojumus sniedz, veic konkrētu darbību, saņemot par to atlīdzību.³⁴ Starp kredītiestādi un aizņēmēju noslēgtā kredītlīgumā pakalpojumu sniegšana izpaužas

²⁹ Incoterms® 2020 by the International Chamber of Commerce (ICC), ICC Publication: 723E, 2019. Jaunā redakcija vēl nav tulkota latviešu valodā.

³⁰ Sk.: EST 09.06.2011. spriedums lietā Nr. C-87/10 Electrosteel Europe, 21.–22. §. Starptautiskās Tirdzniecības palātas izstrādātie Incoterms, kuros definēti un kodificēti parasti starptautiskajā tirdzniecībā lietotu konkrētu noteikumu un klauzulu saturs, tiek atzīti un praktiski īpaši izmantoti. Tādējādi, analizējot līgumu, lai noteiktu piegādes vietu [Briseles I] regulas 5. panta [tagad 7. panta] 1. punkta b) apakšpunkta pirmā ievilkuma izpratnē, valsts tiesai ir jāņem vērā visi šī līguma atbilstošie noteikumi un klauzulas, tostarp, ja nepieciešams, tādi noteikumi un klauzulas, kas ir vispārēji atzīti un paredzēti starptautiskās tirdzniecības praksē, kā Incoterms, tiktāl, ciktāl tie ļauj skaidri noteikt šo vietu.

³¹ Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 09.04.2021. spriedums lietā Nr. C29440220, kas stājies spēkā 11.05.2021. Lietā ir arī atsauce uz Romas I regulas 4. panta pirmā punkta a) un b) apakšpunktu, kā arī Igaunijas Civillikumu.

³² Patērētāju aizdevuma līgumi gan tiek regulēti ar speciāliem jurisdikcijas noteikumiem. (Sk. Briseles I bis regulas 17. panta pirmā punkta b) apakšpunktu.)

³³ European Commentaries on Private international Law. Vol. 1. Brussels Ibis Regulation [ed. Magnus U., Mankowski P.], ottoschmidt, 2016, p. 124.

³⁴ EST 15.06.2017. spriedums lietā Nr. C-249/16 Kareda, 35. §.

kā šīs kredītiestādes naudas summas izmaksāšana aizņēmējam apmaiņā pret aizņēmēja maksātu atlīdzību, principā, procentu formā.³⁵ Tātad aizdevuma līgums ir kvalificējams kā pakalpojuma sniegšanas līgums Briseles I bis regulas 7. panta pirmā punkta b) apakšpunkta otrajā ievilkumā.

Te savukārt ir jānosaka līguma raksturojošā saistība, t. i., kur ir saistību izpildes vieta aizdevuma līguma gadījumā. EST piedāvā:

*attiecībā uz kredītlīgumu šī raksturojošā saistība ir pati aizdotās summas piešķiršana, bet aizņēmēja saistība atdot aizdoto summu ir tikai aizdevēja saistības izpildījuma sekas. [...] ja vien nepastāv citāda vienošanās, [...] vieta, kur pakalpojumi ir sniegti [...] kredītiestādes piešķirta kredīta gadījumā ir vieta, kur šai iestādei ir reģistrēts birojs.*³⁶

No šā secinājuma izriet: ja puses līgumā ir vienojušās par saistību izpildes vietu, tad pušu autonomija prevalē un šā punkta izpratnē tā arī būs izpildes vieta. No konkrētā Latvijas tiesas sprieduma nevar secināt, vai puses ir vienojušās par šādu izpildes vietu, kas būtiski var ietekmēt lietas iznākumu. Proti, ja līgumā ir paredzēts, ka aizdevums ir atmaksājams uz Igaunijas sabiedrības bankas kontu Zviedrijā, tad šāda vienošanās ir jāņem vērā, nosakot jurisdikciju (t. i., Zviedrijā), bet, ja nekādas konkrētas vienošanās nav, tad atbilstoši EST autonomai iztulkošanai jurisdikcija ir Igaunijā (pēc aizdevēja juridiskās adreses). Šāda pieeja veicina iespēju prasītājam sniegt prasību savā domicila valstī, lai gan šāds princips ir pretrunā ar iepriekšējo EST praksi.³⁷

Jebkurā gadījumā, ja analizētajā Latvijas tiesas lietā piemērotu iepriekšminēto shēmu, tad saskaņā ar Briseles I bis regulas 7. panta pirmā punkta b) apakšpunkta otro ievilkumu jurisdikcija nebūtu Latvijā. Tas gan neizslēdza prasītājam celt prasību pēc vispārējiem jurisdikcijas noteikumiem – pēc atbildētāja domicila (Regulas 4. panta pirmais punkts), bet uz šo klasisko principu tiesas spriedumā atsauces nav vispār. Tātad pat tad, ja Latvijas tiesai strīds bija pakļauts, šī pakļautība tika noteikta metodoloģiski nepareizi un nepamatoti. Diemžēl, neiedziļinoties regulu piemērošanas principos, tiek radīta ES tiesībām neatbilstoša prakse.

2.3. Jēdziens “saistību izpildes vieta” Briseles I bis regulas 7. panta pirmā punkta a) apakšpunkta izpratnē

Ja netiek konstatēts, ka prasījums ir par pirkuma-pārdevuma vai pakalpojuma līgumu, piemēram, pilnvarojuma, licences vai akcionāru u. c. līgums, tad caur Briseles I bis regulas 7. panta pirmā punkta c) apakšpunktu nonākam līdz a) apakšpunktam. Šis apakšpunkts norāda, ka alternatīvā jurisdikcija būs “lietās, kas attiecas uz līgumiem, – attiecīgās saistības izpildes vietas tiesās”. Šis jēdziens ir viens no sarežģītākajiem un pretrunīgākajiem regulā. Pirmkārt, ne visos gadījumos puses ir vienojušās par konkrētu izpildes vietu. Otrkārt, ne vienmēr var noteikt, kur ir

³⁵ EST 15.06.2017. spriedums lietā Nr. C-249/16 Kareda, 36. §

³⁶ Turpat, 41., 42. §.

³⁷ Sk., piemēram, EST 10.06.2004. spriedumu lietā Nr. C-168/02 Krohofer, 20. §: *šāda interpretācija nozīmētu, ka tiesas, kurai ir jurisdikcija, noteikšana tiek padarīta atkarīga no nenoteiktiem apstākļiem, tādiem kā vieta, kurā ir cietušā “mantisko attiecību centrs”, un tātad tā būtu pretrunā Kopienā dzīvojošo un nodibināto personu tiesiskās aizsardzības pastiprināšanai, kas ir viens no Konvencijas mērķiem, ļaujot prasītājam viegli identificēt tiesu, kurā tas var vērsties, un atbildētājam – saprātīgi paredzēt, kurā tiesā viņu var iesūdzēt.*

saistību (nevis līgumu) izpildes vieta (piemēram, prasībās atcelt līgumu). Ir dažādas teorijas, kā interpretēt šo jēdzienu, tomēr šobrīd dominējošais viedoklis par apakšpunkta piemērošanu ir atrodams ļoti kritizētajā Tessili lietā,³⁸ kura tika noteikts, ka šis jautājums ir jārisina atbilstoši tiesas valsts kolīziju tiesībām. Tātad šis nav autonomas jēdzienus regulā, lai gan tas nav ielasāms apskatāmā apakšpunkta tekstā. Saistību izpildes vietai ir jābūt dalībvalstī.

3. Briseles I bis regulas 24. panta pirmā punkta pirmais teikums: piemērošana un autonomie jēdzieni

Briseles I bis regulas 24. panta pirmā punkta pirmā daļa nosaka:

Šādām dalībvalsts tiesām ir izņēmuma jurisdikcija neatkarīgi no pušu domicila: lietā, kuras priekšmets ir lietu tiesības saistībā ar nekustamo īpašumu vai nekustamā īpašuma noma/īre – tās dalībvalsts tiesām, kurā atrodas īpašums.[..]

Pirmkārt, regulas 24. pants ir imperatīvs, no tā nevar atkāpties ar pušu vienošanos. Otrkārt, kā secināms no gramatiskā tulkojuma, šo pantu piemēro, neraugoties uz pušu domicilu, t. i., Latvijas tiesai kā dalībvalsts tiesai ir jānosaka jurisdikcija tieši saskaņā ar šo pantu pat tad, ja puses ir domicilētas trešajās valstīs. Tātad regulas pants piemērosies arī tad, ja strīds, kas ir panta tvērumā, ir radies starp Zimbabves un Austrālijas personām.

3.1. Jēdziens “lieta, kuras priekšmets ir lietu tiesības” “saistībā ar nekustamo īpašumu”

Kā izprast autonomo jēdzienu “lieta, kuras priekšmets ir lietu tiesības” saistībā ar nekustamo īpašumu?³⁹ Ne visi strīdi, kas saistīti ar nekustamo īpašumu, būs aptverti ar šo normu, t. i., tā ir šauri tulkojama.⁴⁰ Tie būs tikai un vienīgi prasījumi *in rem*, bet ne prasījumi *in personam*. Proti, EST ir norādījusi, ka šā panta izpratnē ietilpst prasības, kuru mērķis, pirmkārt, ir noteikt nekustamā īpašuma platību, sastāvu, īpašumtiesības un valdījumu vai citu lietu tiesību esamību attiecībā uz šiem īpašumiem, otrkārt, nodrošināt šo tiesību īpašniekiem ar viņu statusu saistīto prerogatīvu aizsardzību.⁴¹ Prasība dzēst atzīmi zemesgrāmatā par dāvinājuma saņēmēja īpašumtiesībām,⁴² prasība no zemesgrāmatas svītrot hipotēku, kura ir izveidota attiecībā uz nekustamo īpašumu,⁴³ prasība par nedalīta kopīpašuma, kurā ietilpst

³⁸ EST 06.10.1976. spriedums lietā Nr. C-12/76 *Industrie tessili italiana / Dunlop AG*.

³⁹ Lai pēc iespējas nodrošinātu no šīs konvencijas izrietošo līgumslēdzēju valstu un attiecīgo personu tiesību un pienākumu vienlīdzību un vienveidīgumu, frāzes “lieta, kuras priekšmets ir lietu tiesības uz nekustamo īpašumu” nozīme Savienības tiesībās ir jānosaka autonomi. Sk., piemēram, EST 17.12.2015. spriedumu lietā Nr. C-605/14 *Komu u. c.*, 23. §.

⁴⁰ EST 12.05.2011. spriedums lietā Nr. C-144/10 *BVG*, 30. §.

⁴¹ EST 16.11.2016. spriedums lietā Nr. C-417/15 *Schmidt*, 30. §.

⁴² Turpat, secinājumi.

⁴³ EST 14.02.2019. spriedums lietā Nr. C-630/17 *Milivojevič*, 4. secinājums.

nekustamais īpašums, izbeigšanu, to pārdodot un šīs pārdošanas īstenošanu uzticot pilnvarniekam,⁴⁴ prasība, ar ko tiek lūgts konstatēt pirkuma tiesību, kura apgrūpina nekustamo īpašumu,⁴⁵ ietilpst šīs pašas regulas 24. panta 1. punktā paredzētajā izņēmuma jurisdikcijā,

Sekojoši un līdzīgi prasījumi neietilpst šā panta punkta tvērumā un izņēmuma jurisdikcijā, kurā nekustamais īpašums atrodas: prasība atcelt nekustamā īpašuma dāvinājuma aktu dāvinātāja darījumnespējas dēļ,⁴⁶ kreditora prasība par iebildumiem saistībā ar nekustamā īpašuma izsoles tiesas ceļā iegūto līdzekļu sadali,⁴⁷ prasība par spēkā neesošu atzīt kredītligumu un notariāli apstiprinātu aktu, kas attiecas uz hipotēkas izveidi no šā līguma izrietošā kredīta nodrošinājumam,⁴⁸ prasība par pirkuma līguma atzīšanu par spēkā neesošu, prasība par zaudējumu piedziņu, kas radušies no nekustamā īpašuma pirkuma līguma neizpildes u. c.

Tātad EST ir devusi ļoti precīzu rāmi šā autonomā jēdziena piemērošanai, un, tikai zinot šo judikatūru, visās dalībvalstīs ir iespējams unificēti piemērot šo normu.

3.2. Jēdzieni “lieta, kuras priekšmets ir lietu tiesības” “saistībā ar nekustamā īpašuma nomu/īri”

Kā norādīts iepriekš, regulas 24. panta pirmais punkts attiecas arī uz nekustamā īpašuma īri/nomu. Šis jēdziens aptver tieši līgumus, kuru mērķis ir izmantot nekustamo īpašumu. Ja līgumam ir cits priekšmets, minētais punkts nepiemērojas.⁴⁹ Tomēr atšķirībā no iepriekš aprakstītā par prasībām saistībā ar nekustamo īpašumu prasības par līguma spēkā esamību, interpretāciju, zaudējumu piedziņu no nomnieka/īrnieka, prasības par līguma pienākumu izpildi, tostarp nomas maksas un citu izdevumu (par gāzi, ūdeni, elektrību u. tml.) iekasēšanu, būs šā jēdziena tvērumā.⁵⁰ Proti,

konkrēti attiecībā uz nekustamā īpašuma nomu/īri no EST judikatūras izriet, ka šī izņēmuma jurisdikcija ir pamatota ar komplekso raksturu, kas piemīt īpašnieka un nomnieka/īrnieka tiesiskajām attiecībām, kuras ietver virkni tiesību un pienākumu papildus tiem, kas attiecas uz nomas/īres maksu. Šīs tiesiskās attiecības ir regulētas tās valsts imperatīva rakstura tiesību aktos, kurā atrodas iznomātais/izīrētais nekustamais īpašums [...].⁵¹

Piemēram, tādas imperatīvās normas ar komplekso raksturu ir atrodamas Latvijas Dzīvojamā telpu īres likumā, kas tostarp nosaka īpašus pienākumus gan izīrētājam, gan īrniekam, dzīvojamās telpas īres līguma noslēgšanai un izbeigšanai, īres tiesību nostiprināšanai u. c.

⁴⁴ EST 17.12.2015. spriedums lietā Nr. C-605/14 Komu u. c., secinājums.

⁴⁵ EST 03.04.2014. spriedums lietā Nr. C-438/12 Weber, 1. secinājums.

⁴⁶ EST 16.11.2016. spriedums lietā Nr. C-417/15 Schmidt, secinājums.

⁴⁷ EST 10.06.2019. spriedums lietā Nr. C-722/17 Reitbauer u. c., secinājums.

⁴⁸ EST 14.02.2019. spriedums lietā Nr. C-630/17 Milivojevič, 4. secinājums.

⁴⁹ European Commentaries on Private international Law. Vol. 1. Brussels Ibis Regulation [ed. Magnus U., Mankowski P.], otto schmidt, 2016, p. 568.

⁵⁰ EST 15.01.1985. spriedums lietā Nr. 241/83 Rosler v. Rottwinkel, 2. secinājums.

⁵¹ EST 25.03.2021. spriedums lietā Nr. C-307/19 Obala i lučice, 78. §.

Lietas fakti. Prasītājs persona A kā izīrētājs cēla prasību pret personu B par īres maksas parādu, apsaimniekošanas, komunālo pakalpojumu maksas un procentu piedziņu. Prasītājs atsaucas tostarp uz Briseles I bis regulas 24. panta pirmo punktu un Romas regulas 4. panta pirmā punkta c) apakšpunktu. Prasība apmierināta pilnībā, pamatojoties tikai uz Civillikuma, likuma “Par dzīvojamo telpu īri” un Civilprocesa likuma normām. No sprieduma nav tieši secināms, bet šajā rakstā tiek pieņemts, ka lieta bija ar pārrobežu elementu (t. i., atbildētājs ar domicilu citā valstī, izīrētais īpašums – Latvijā).⁵²

Šajā gadījumā, ja lieta bija ar ārvalsts elementu, tiesai bija pienākums piemērot Regulas 24. panta pirmo punktu un autonomi no nacionālajām tiesībām izvērtēt, vai lietas priekšmets ir lietu tiesības saistībā ar nekustamā īpašuma nomu/īri. Tad noskaidrot, vai piemērojas Romas I regula un vai tā savukārt norāda uz Latvijas tiesībām. Ja tā, tiesa varēja piemērot Latvijas tiesības strīdam pēc būtības. Teorētiski lietas iznākums nemainās, bet ES tiesību piemērošanas metodoloģija ir nepareiza.

Kopsavilkums

1. Briseles I bis regulā ir iekļauti jēdzieni, kas jāinterpretē autonomi jeb neatkarīgi no nacionālajām tiesībām, ņemot vērā gan Regulas mērķus un sistēmu, gan vispārēji atzītas starptautiskās konvencijas, piemēram, CISG, un citus ES tiesību aktus.
2. Autonomās interpretācijas mērķis ir vienveidīga Regulas piemērošana visās dalībvalstīs, tādējādi samazinot pretrunīgu spriedumu taisīšanu. Konkrētie jēdzieni nevar tikt tulkoti, piemērojot vai atsaucoties uz nacionālajām tiesībām, jo tās var būtiski atšķirties katrā dalībvalstī. Piemēram, nosakot, vai konkrētā prasījuma pamatā ir pakalpojuma līgums vai preču-pirkuma līgums atbilstoši Briseles I bis regulas 7. panta pirmā punkta b) apakšpunktam, nevar tikt piemērots Civillikums vai Komerclikums, bet ir jāvadās no EST prakses atziņām.
3. Autonomie jēdzieni tiek definēti regulā (piemēram, “spriedums”, “juridiskas personas domicils”), vai arī EST attiecīgos jēdzienus piepilda ar konkrētu saturu (“civillieta un komerclieta”).
4. EST ir detalizēti skaidrojusi, kā nošķirt autonomos jēdzienus “preču iegāde” un “pakalpojumu sniegšana” (Briseles I bis regulas 7. panta pirmā punkta b) apakšpunkts), arī piemērojot CISG. Tāpat, neraugoties uz atšķirīgo dalībvalstu nacionālo tiesību regulējumu un tiesību zinātnieku viedokli, EST ir konstatējusi, ka autonomais jēdziens “pakalpojuma līgums” ietver arī aizdevuma līgumu.
5. Īpaša uzmanība ir jāpievērš Briseles I bis regulas 24. panta pirmajā punktā minētajam autonomajam jēdzienam “lieta, kuras priekšmets ir lietu tiesības” ietvaram, jo tas neiekļauj pilnīgi visus prasījumus, kas saistīti ar nekustamo īpašumu, bet tikai tos, kas ir *in rem* prasījumi. Šāds tulkojums būtiski atšķiras no šajā pašā punktā minētā jēdziena “lieta, kuras priekšmets ir lietu tiesības saistībā ar nekustamā īpašuma nomu/īri”, kas ietver visus, arī blakus, prasījumus.

⁵² Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 10.05.2021. spriedums lietā Nr. C30765319, stājās spēkā 10.11.2021.

6. Šobrīd Latvijas pirmās un otrās instances tiesu praksē netiek piemērota Regulas autonomā tulkošana. Tieši otrādi, Regulas jēdzieni tiek vērtēti pārsvarā no nacionālo tiesību skatupunkta. Bet šāda pieeja ir ne tikai metodoloģiski nepareiza, bet rada arī situācijas, kad tiesas nepareizi nosaka pārrobežu strīda pakļautību un piemērojamās tiesību normas strīdam pēc būtības. Latvijas juristiem ir ciešāk jāseko līdzi EST judikatūrai.
7. Regulas tekstā ir atrodamas arī atsauces uz dalībvalsts tiesībām (piemēram, 62. panta pirmajā punktā – “fiziskas personas domicils”), kas norāda, ka šie jēdzieni nav autonomi un ir jāpiemēro nacionālās tiesības. Šāda pieeja gan rada juridiskas neskaidrības – kādēļ daži jēdzieni ir autonomi, daži ne.
8. Piemērojot katru konkrēto Briseles I bis regulas pantu, ir arī jāapsver tā piemērošanas tvērums. Piemēram, Briseles I bis regulas 7. pantā galvenais nosacījums ir, ka atbildētājam ir jābūt domicilētam ES dalībvalstī, bet prasītājs var arī nebūt ar domicilu ES. Savukārt 24. panta kontekstā galvenā piesaiste ir dalībvalsts tiesas izņēmuma jurisdikcija, tādējādi nav svarīgi, kur ir pušu domicils – ES vai ārpus tās, jebkurā gadījumā ir jāpiemēro Briseles I bis regula, ja vien ir konstatējams pārrobežu elements.

SEKCIJA

**CILVĒKS UN SATVERSME:
PERSONAS PAMATTIESĪBAS
UN PIENĀKUMI**

LATVIJAS UNIVERSITĀTES PIRMAJAI SATVERSMEI – 100

100TH ANNIVERSARY OF THE FIRST CHARTER OF THE UNIVERSITY OF LATVIA

Sanita Osipova, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras profesore

Summary

The first *Satversme* of the University of Latvia (the Charter of the University of Latvia) was approved in 1922/1923. Freedom of science, which contributes to the cultural growth of the nation and ensures its stability is necessary for the development of every country. In 1922, the freedom of science was included amongst the Fundamental Human Rights of the Constitution of the Republic of Latvia draft. Although the list of fundamental rights was not approved, the freedom of science was respected in democratic Latvia. The development of the *Satversme* of the University of Latvia also laid the foundation for the freedom of scientific research, which was ensured both by the democratic structure of the university and by the broad guarantees for the development of scientific activity and cooperation, specified, for example, in Articles 98 and 99 thereof.

Atslēgvārdi: Latvijas Universitātes Satversme, Latvijas Republikas Satversmes pamattiesību kataloga projekts, zinātnes brīvība

Keywords: Charter of the University of Latvia, draft catalogue of fundamental rights of the Republic of Latvia, freedom of science

Ievads

Šobrīd ir zīmīgs laiks Latvijas Republikas valstiskumam, jo šā gada 15. februārī atzīmējam 100 gadus kopš Latvijas Republikas Satversmes pieņemšanas. Taču bieži tiek piemirsts, ka vienlaikus ar valsts pamatlikuma izstrādāšanu un pieņemšanu notika arī Latvijas Universitātes Satversmes (turpmāk – LU Satversme) izstrādāšana, kuras projekts bija gatavs un tika nodots apspriešanai 1922. gada janvārī¹. 1922. gada 23. augustā to apstiprināja Ministru kabinets, piešķirot likuma spēku.² Jaunievēlētā

---

¹ Felsbergs E., Kundziņš K. Paskaidrojumi pie Latvijas Universitātes Satversmes projekta. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 7427–6–325, 80. lpp.

² Latvijas Universitātes Satversme. (V. V. 196. n., 2. sept.) (Izdota 1919. g. 16. jūlija likuma kārtībā.) No: Likumu un Valdības rīkojumu krājums, 21.09.1922., Nr. 18, 372.–379. lpp.

1. Saeima to kā likumu apstiprināja 1923. gada 23. martā, un Valsts prezidents Jānis Čakste izsludināja 1923. gada 28. martā.³

Pētījumā tiek analizēta zinātnes brīvības nozīme demokrātiskā valstī un Latvijas Universitātes Satversmes loma zinātnes brīvības nodrošināšanā. Izpētei tiks izmantota vēsturiskā un sistēmiskā analīze, iezīmējot LU Satversmi, kas tika izstrādāta vienlaikus ar Latvijas Republikas Satversmi, kā valsts Satversmes nepieņemtā pamattiesību kataloga vērtību iedzīvinātāju. Pētījumā līdz ar normatīvajiem aktiem un to projektiem izmantoti arhīva materiāli, kuros fiksēta Latvijas Universitātes dibināšana un tās Satversmes izstrādāšana, un šo notikumu atspoguļojums presē no 1919. līdz 1923. gadam, proti, līdz laikam, kad LU Satversmi apstiprināja Saeima.

1. Latvijas Universitātes dibināšana

Viens no pirmajiem jaunās Latvijas Republikas pasākumiem, ko tā veica, tikko 1919. gada vasarā jaunajā valstī bija iestājies trausls miers, proti, kopš Rīgā vairs nenotika aktīva karadarbība, bija dibināt Latvijas Universitāti. 1919. gada 15. jūlijā Kārlis Ulmanis Latvijas Tautas padomes sēdē referēja par valdībai nekavējoties veicamajiem darbiem. Viņš teica: “Kas attiecas uz Latvijas augstskolas darbību, tad nekavējoši jāstājas pie viņas organizēšanas darbiem. Augstskolas darbus iesāks uz jauniem pamatiem. Līdzšinējā Tehniskā augstskola ir jāpārņem valdības rīcībā. Jāķeras pie darba Latvijas Universitātes atvēršanai. Vēl šinī rudenī mēs ceram to veikt.”⁴ Par Latvijas augstskolas dibināšanu Latvijas Tautas padome lēma, atbalstot visu Ministru kabineta iesniegto darbības programmu kopumā. Balsošana notika, deputātiem pieņemoties: 61 balss tika atdota par valdības rīcības programmu, 22 balsis – pret.⁵

Var mulsināt divu jaundibināmās universitātes nosaukumu paralēla lietošana: “Latvijas augstskola” un “Latvijas Universitāte”, kas iezīmējās arī K. Ulmaņa uzrunā. Taču līdz 1922. gadam, kad tika pieņemta Latvijas Universitātes Satversme, kā sinonīmi tika lietoti divi jaunās nacionālās universitātes nosaukumi: Latvijas Universitāte un Latvijas Augstskola. To apstiprina gan Latvijas Tautas padomē runātais, gan debātes par jaundibināmo universitāti un dokumenti, kas tika apstiprināti, liekot pamatus Latvijas Universitātei. Pēdējā plašākā diskusija par nosaukumu bija vēl 1919. gada 26. septembrī Latvijas Augstskolas organizācijas komisijas sēdē – neilgi pirms augstskolas svinīgās atklāšanas. Sēdē pēc karstām debatēm tika izlemts latviešu valodā paturēt nosaukumu “Latvijas Augstskola”, bet starptautiski lietot nosaukumu latīņu valodā *Universitas Latviensis*.⁶ Tieši šī nenoteiktība, dibinot un vairāku gadu garumā izšķiroties par labu Latvijas Universitātes nosaukumam, PSRS okupācijas laikā atviegloja vēsturisko notikumu falsifikāciju, lai pasludinātu, ka Latvijas Universitāti kā Latvijas Augstskolu ir dibinājis Pēteris Stučka, kurš 1919. gada 8. februārī

³ Latvijas Universitātes Satversme. (V. V. 66. n., 28. martā.) No: Likumu un Valdības rīkojumu krājums, 18.04.1923., Nr. 5, 45.–53. lpp.

⁴ Ulmanis, K. Runa Latvijas Tautas Padomes trešās sesijas otrā sēdē. 1919. gada 15. jūlijā. Latvijas Tautas Padomes sēdes, 13.07.1919., 108. lpp.

⁵ Latvijas Tautas Padomes trešās sesijas 1919. gada 15. jūlija otrās sēdes stenogramma. Latvijas Tautas Padomes sēdes, 13.07.1919., 121. lpp.

⁶ LVVA, 1632–2–603, 36. lpp.

dibināja Latvijas Augstskolu.⁷ Taču nosaukumu sakritība ir vienīgais, kas šīs divas augstākās izglītības iestādes vieno.⁸

Kāpēc nacionālas augstskolas dibināšana jaunajā Latvijas Republikā bija viens no neatliekamajiem darbiem? Tāpēc, ka Latvijas Republika tika dibinātā kā demokrātiska valsts. Jau 1918. gada 17. novembra Tautas padomes pieņemtajā “Latvijas Tautas Padomes politiskajā platformā” bija paredzēts, ka valstī valdīs demokrātisks parlamentārisms, nosakot: “Satversmes Sapulces locekļu ievēlēšana notiek, abiem dzimumiem piedaloties, uz vispārīgo, vienlīdzīgo, tiešo, aizklāto un proporcionālo vēlēšanu tiesību pamata.”⁹

Demokrātija, kurā suverēns ir tauta, balstās pārliecībā par ikviena cilvēka vērtību, brīvību un līdztiesību. Tāpat demokrātija tiek dibināta pārliecībā par cilvēka racionalitāti jeb saprāta spēku, kas ir pamats tam, lai persona gan izmantotu privāt-autonomiju savā privātajā dzīvē, gan iemantotu politisko pilntiesību, lai pilnvērtīgi iesaistītos valsts dzīvē un pilsoniskajās aktivitātēs. Tāpēc 20. gs. sākumā visas jaunās nacionālās valstis, kas tika dibinātas uz impēriju drupām, kā vienu no pirmajiem uzdevumiem sev izvirzīja tieši nacionālas universitātes dibināšanu.¹⁰ Demokrātija ir īstenojama tikai izglītotā sabiedrībā, bet nacionālā valstī, kāda ir Latvijas Republika, šai izglītībai visos līmeņos jābūt latviešu valodā.

Nacionālas universitātes dibināšana Latvijai nozīmēja iespēju pārraut intelektuālās atkarības saites no vāciskās un krieviskās tradīcijas, lai veidotu kulturāli pašpietiekamu, neatkarīgu nākotni: pašiem sagatavot speciālistus, kas nepieciešami tēvzemes attīstībai, pašiem attīstīt un kopt zinātņi, dziļāk pētot jomas, kas ir svarīgas tieši Latvijas nācijai. Turklāt docējot un zinātnē lietojot latviešu valodu, kas iepriekš impērijā bija noniecināta, tā tika attīstīta, pierādot savu pilnvērtību un spēju funkcionēt visās sabiedrības darbības sfērās, tostarp visās zinātnes nozarēs.

Kārlis Ulmanis 1919. gadā Latvijas Universitātes atklāšanā teica: “.. latviešu tautai ir gājis grūti, bet tagad tā varēs remdēt slāpes pēc ideāliem zinātnes dzidrajos avotos.”¹¹ Nacionāla universitāte tika aplūkota kā nacionālas valsts patstāvības, kultūras izaugsmes un ekonomiskā uzplaukuma pamats. Tagad mēs teiktu – valsts ilgtspējas pamats.

2. Zinātnes brīvība demokrātiskā valstī

Jaunajā Latvijas valstī īpaša uzmanība tika pievērsta suverēna izglītošanai, lai veidotu to par “kultūras nāciju”, kas pilnvērtīgi uz līdztiesības pamata iekļaujas citu kultūras nāciju vidū. “Uz kopdarbības pamatiem veidosies Latvju tautas īpatnējā seja, taps pildīts viņas augstākais vispārcilvēciskais uzdevums pārējo kultūras

⁷ Jurgens J. (sast.) Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitāte 40 gados (1919–1959). Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1959, 3., 4. lpp.

⁸ Plašāk var lasīt: Osipova S. Latvijas Universitātes dibināšanas juridiskie aspekti. No: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. 2020, Nr. 1 (111), 32.–56. lpp.

⁹ 1918. gada 17. novembra “Latvijas Tautas Padomes politiskajā platformā”. No: Latvijas Tautas Padomes sēdes. Nr. 1. Rīga: Satversmes Sapulces izdevums, 1920, 6. lpp.

¹⁰ Čakste J. Mūsu gaismas pils. Brīvā Zeme, 28.09.1919., 1. lpp.

¹¹ Ulmanis K. Vadoņa novēlējums. No: Latvijas Universitāte 20 gados 1919–1939. I daļa. Rīga: Latvijas Universitāte, 1939, XVII lpp.

tautu saimē,¹² rakstīja 1922. gada presē, uzsverot izglītības nozīmi demokrātijā. Lai sekmētu Latvijas suverēna attīstību par kultūras nāciju, īpaša vērība un rūpes tika pievērsta izglītībai (visos līmeņos, ieskaitot augstāko izglītību) un zinātnei. Par atslēgu uz kultūras latviešu kā nācijas attīstību tika izvirzīta Latvijas Universitāte,¹³ kā lietpratēju (visupirms pedagogu) un zinātnieku izglītotāja.

Latvijas Universitāte tika dibināta kā latviešu nācijas gara brīvības pamats, kas dod ne tikai iespēju ikvienam, studējot latviešu valodā, iegūt profesiju, bet arī izglīto visu sabiedrību un rosina publiskas diskusijas par visiem valstī svarīgākajiem jautājumiem, citastarp ar akadēmiskā personāla jeb zinātnieku un studentu jeb jauno zinātnieku publikācijām vai pat vienkārši sarunām ar līdzpilsoņiem. Runa ir par gara brīvības spēku, kas sekmē nācijas attīstību.

Tāpēc Latvijas Universitātes dibināšana, Latvijas Republikas Satversme un Latvijas Universitātes Satversme ir vērtējama no cilvēka brīvības kā gara brīvības jeb apziņas brīvības aspekta, kas zinātnieku darbā visupirms izpaužas kā akadēmiskā brīvība.

Zinātne ir pasaules uzkrāto zināšanu paplašināšanas un maldu atsijāšanas dziņspēks. Akadēmiskā brīvība nozīmē akadēmiskās sabiedrības locekļu individuālu vai kolektīvu brīvību virzīt, attīstīt un nodot zināšanas, veicot pētījumus, diskutējot, dokumentējot, producējot, radot, mācot, pasniedzot un rakstot.¹⁴ Laikā, kad dibināja Latvijas Universitāti, tas nozīmēja visupirms nepieļaut valsts iejaukšanos personas apziņas brīvībā, tostarp zinātniskajā pētniecībā, lai norobežotos no Krievijas impērijā valdījušās cenzūras.

Latvijas Universitātes mācībspēki un studenti bija sabiedriski aktīvi, viņi dalījās ar savām zināšanām, gan darbojoties biedrībās, politiskās partijās, gan strādājot valsts amatos. Arī Latvijas Republikas Satversmes sapulcē darbojās LU mācībspēki un studenti, piemēram, Pauls Mincis un Arveds Švābe.¹⁵

Satversmes pamattiesību daļas projektā, ko 1922. gadā nepieņēma, akadēmisko brīvību un ar to cieši saistītās apziņas, vārda un ticības brīvību noteica virkne pantu. Vārda brīvību noteica 94. pants: "Pilsoņiem ir tiesība likuma robežās izteikt savu pārliecību vārdos, rakstos, zīmējumos un pārējos izteiksmes veidos. Šo tiesību nevienam nedrīkst liegt vai sašaurināt dienesta un darba attiecībās." Apziņas brīvību 109. pants: "Visiem pilsoņiem Latvijā pilna apziņas, ticības un kulta brīvība." Citi panti to papildināja, īpaši sniedzot aizsardzību garīgā darba augļiem (105. pants)¹⁶ un nosakot zinātnes brīvību, ko mēs tagad saucam par akadēmisko brīvību. Zinātnes brīvību noteica 106. pants: "Zinātne un māksla ir brīvas. Valsts tās sekmē un dara

¹² Ziedonis L. Skola un pedagoģija. Kultūras Vēstnesis. 1922, Nr. 7/8, 60. lpp.

¹³ Visai drīz tika dibinātas arī Mākslas akadēmija (darbu sāka 1921. gada 12. oktobrī) un Latvijas Konservatorija (atklāta 1920. gada 11. janvārī), lai sagatavotu radošo inteliģenci. Sk.: Māksla. Latvijas Konservatorijas atklāšana. Valdības Vēstnesis. 1920, Nr. 8, 4. lpp.

¹⁴ The 1988 Lima Declaration on Academic Freedom and Autonomy of Institutions of Higher Education. Pieejams: <https://www.wusgermany.de/sites/wusgermany.de/files/userfiles/WUS-Internationale/wus-lima-englisch.pdf> [aplūkots 20.02.2022.].

¹⁵ Satversmes sapulces deputāti. No: Latvijas Republikas Saeima. Pieejams: <https://www.saeima.lv/lv/par-saeimu/likumdeveju-vesture/1-satversmes-sapulces-deputati> [aplūkots 20.02.2022.].

¹⁶ Satversmes projekta 105. pants: "Latvijas pilsoņu fiziskais un garīgais darbs un viņu ražojumi atrodas valsts aizsardzībā." No: Pleps J., Lazdiņš J., Kučs A., Kusiņš G. Latvijas valsts tiesību avoti. Valsts dibināšana – neatkarības atjaunošana. Dokumenti un komentāri. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, 124., 125. lpp.

pieejamas.”¹⁷ Proti, akadēmiskā brīvība Satversmes projekta autoru ieskatā, gluži kā šobrīd, ir negatīvā pamattiesība, kuras īstenošanai garantis ir valsts neiejaukšanās tās baudīšanā. Valsts pienākums ir zinātni sekmēt, jo zinātnes un mākslas augļi ir būtiski nevis zinātniekiem, jo zinātne nav pašpietiekama, bet gan visai nācijai. Vienlaikus šī redakcija noteica valsts pienākumu atturēties no zinātnieku darba ietekmēšanas, viņu akadēmiskās brīvības ierobežošanas. Tas sakrīt ar klasiskās zinātnes priekšstatu, ka objektīvo patiesību zinātnieks noskaidro metodoloģiski korektā, neitrālā jeb “tīrā” pētījumā. Tas nozīmē: ja zinātnieks tiek ietekmēts, tad viņa pētījuma rezultāts vairs nav zinātnisks atzinums, bet gan ierocis valsts rokās, lai pamatotu kādu politisku lēmumu un ietekmētu sabiedrības locekļu brīvības. Tā ar atkarīgas jeb ietekmētas zinātnes atziņu palīdzību tiek manipulēts ar suverēna apziņu, apdraudot demokrātiju. Savukārt brīva zinātne sekmē demokrātiskās valsts izaugsmi.

Lai gan Satversmes pamattiesību daļa netika pieņemta, ideja par akadēmisko brīvību, proti, zinātni, kas tiek īstenota brīvi, bez cenzūras vai jebkādas valsts iejaukšanās, ir likta Latvijas valsts pamatos. Jau Tautas Padomes 1918. gadā pieņemtā Politiskā platforma noteica vārda brīvību, kas nav īstenojama bez apziņas brīvības.¹⁸ Tā ir atrodamā arī Latvijas Universitātes dibināšanas dokumentos un tās Satversmē. Pētot Latvijas Universitātes dibināšanai izstrādātās vadlīnijas, iezīmējas gan jaunās universitātes galvenie uzdevumi, proti, tai “jābūt augstākai mācības iestādei valstī, kurai jāatrisina visi svarīgākie teorētiskie un praktiskie jautājumi, jāveic attiecīgi zinātniski pētījumi, jā sagatavo valstij derīgi zinātniskie un praktiskie darbinieki”, gan tas, kā šie uzdevumi ir jāīsteno: “turot augsti starptautiskās zinātnes cieņu...”¹⁹ Zinātnes cieņa visupirms ietver zinātniskās izpētes brīvību un zinātnieka ētiku.

3. Zinātnes brīvība Latvijas Universitātes Satversmē

Arī strādājot pie LU Satversmes, tika ņemta vērā zinātniskās izpētes brīvība un zinātnieka ētika. Komentāros Satversmes projektam E. Felsbergs un K. Kundziņš uzsvēra: “Latvijas Universitātes pamatā guļ visu zinātņu kopsakarības un zinātniskās kultūras vienības ideja... L.U. ir domāta kā apvienota tipa augstskola – *universitas literarum*.”²⁰ Lai arī zinātniskās izpētes brīvība Universitātes Satversmē *expressis verbis* nav minēta, tomēr gan noteiktā Universitātes misija, gan tas, kā veidota tās struktūra un demokrātiskā pārvalde, liecina, ka Satversme veidota ar mērķi īstenot mācībspēku un studentu zinātniskās jaunrades brīvību.

Zinātniskās jaunrades sekmēšanas instrumenti noteikti Satversmes 98. pantā: “Universitātei ir tiesība dibināt zinātniskās biedrības, tehniska, rūpnieciska un tirdznieciska rakstura uzņēmumus; organizēt publiskus kursus un lekcijas, sasaukt zinātniskus kongresus, svinīgas sapulces, sarīkot ekspedīcijas u. t. t.” 99. pants noteica,

¹⁷ Satversmes projekta 105. pants: “Latvijas pilsoņu fiziskais un garīgais darbs un viņu ražojumi atrodas valsts aizsardzībā.” No: Pleps J., Lazdiņš J., Kučs A., Kusiņš G. Latvijas valsts tiesību avoti. Valsts dibināšana – neatkarības atjaunošana. Dokumenti un komentāri. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, 124., 125. lpp.

¹⁸ 1918. gada 17. novembra “Latvijas Tautas Padomes politiskajā platformā”. No: Latvijas Tautas Padomes sēdes. Nr. 1. Rīga: Satversmes Sapulces izdevums, 1920, 6. lpp.

¹⁹ Lejiņš P. Latvijas Augstskola. Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 01.01.1920., 75. lpp.

²⁰ Felsbergs E., Kundziņš K. Paskaidrojumi pie Latvijas Universitātes Satversmes projekta. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 7427–6–325, 80. lpp.

ka Universitāte ir atvērta zinātniskai sadarbībai. "Pie universitātes nodibinātās zinātniskās biedrībās bez universitātes mācības spēkiem par biedriem var iestāties arī citi zinātnes un kultūras darbinieki."²¹ Ar to Universitāte uzņēmās kļūt par valsts zinātniskās izpētes, kā arī zinātnes sasniegumu popularizēšanas un iedzīvināšanas galveno virzītāju. Turklāt jāņem vērā, ka laikā, kad tika izstrādāta LU Satversme un to virzīja apstiprināšanai, proti, 1922. gada janvārī, vēl nebija zināms, ka Satversmes sapulce 1922. gada 17. aprīlī neapstiprinās Satversmes pamattiesību katalogu, kurā *expressis verbis* bija noteikta zinātniskās jaunrades brīvība kā personas pamattiesība. Tomēr uzskatu: lai gan pamattiesību katalogs netika apstiprināts, Latvijas Republikā zinātniskās jaunrades brīvība bija nepastrīdama personas pamattiesība, jo apzināti un metodiski tika veidota demokrātiska valsts, kurā zinātnei bija jāliek kultūras nācijas pamati. To kā galveno uzdevumu ieskicēja jau prorektors Eižens Laube Latvijas Universitātes atklāšanas aktā: "… augsti turēt Latvijas Augstskolas zinātnisko slavu, strādāt arī uz priekšu roku rokās ar sabiedrības priekšstāvjiem un, izkopjot starptautisko mantu – tiro zinātni, neaizmirst Latvijas īpatnējās kultūras prasības."²²

Lai gan pagājušajā gadsimtā Latvijas Universitātes Satversmei nav bijis tik skaidrs ceļš kā valsts Satversmei un šobrīd ir izstrādāta nu jau ceturttā Latvijas Universitātes Satversme, tomēr vērtības, kas liktas Latvijas Universitātes pamatos, to dibinot un pieņemot pirmo Latvijas Universitātes Satversmi, tiek īstenotas arī patlaban. Tās ir kalpošana Tēvzemei ar zinātnes palīdzību, kuru attīstot Latvijas Universitātes pētnieki brīvi veic savus pētījumus.

Kopsavilkums

1. Demokrātija, kurā suverēnās varas nesējs ir tauta, balstās pārliecībā par ikviena cilvēka vērtību, brīvību un līdztiesību, kopsakarā ar uzskatu, ka cilvēks ir saprātīgs. Demokrātijas pastāvēšanai un ilgtspējai būtisks ir suverēna zināšanu un izglītības līmenis. Tāpēc jau drīz pēc Latvijas valsts dibināšanas tika likti pamati arī Latvijas Universitātei – lietpratēju un zinātnieku izglītotajai un nacionālās zinātnes attīstītajai.
2. Lai demokrātija varētu īstenoties, kā arī akadēmiskā izglītība un zinātne varētu pildīt savu misiju, valstī ir jānodrošina atbilstošas pamattiesības – brīvības. Tikai brīva, t. i., neitrāla, zinātniskā izpēte ļauj pētniekam sasniegt rezultātus, kas sekmē pasaules uzkrāto zināšanu paplašināšanu un maldu atsijāšanu. Tāpēc, dibinot Latvijas valsti un vēlāk izstrādājot Satversmi un tai atbilstošu tiesību sistēmu, tika nostiprināta arī apziņas brīvības, vārda brīvības, kā arī zinātnes un mākslas brīvības aizsardzība. To aizsardzība bija paredzēta arī Latvijas Republikas Satversmes 2. daļas projektā.
3. Vienlaikus ar valsts pamatlikuma izstrādāšanu un pieņemšanu notika arī LU Satversmes izstrādāšana, kuras projekts bija sagatavots un tika nodots apspriešanai un tālākai virzīšanai 1922. gada janvārī. Latvijas Republikas Satversmes sapulcē darbojās arī LU mācībspēki. Izstrādājot LU Satversmi, tika ņemtas vērā

²¹ Latvijas Universitātes Satversme. (V. V. 196. n., 2. sept.) (Izdota 1919. g. 16. jūlija likuma kārtībā.) No: Likumu un Valdības rīkojumu krājums, 21.09.1922., Nr. 18, 372.–379. lpp.

²² Lejiņš P. Latvijas Augstskola. Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. 1920, Nr. 1, 79. lpp.

arī publiskās debātes par valsts Satversmes projektu, tostarp iecerētais pamattiesību katalogs. 1922. gada 23. augustā LU Satversmi apstiprināja Ministru kabinets, piešķirot likuma spēku. Jaunievelētā 1. Saeima to kā likumu apstiprināja 1923. gada 23. martā.

4. Lai gan Latvijas Republikas Satversmes 2. daļa netika pieņemta, valsts veidoja izglītības sistēmu un attīstīja zinātņi, ievērojot cilvēka pamattiesības, tostarp zinātnes brīvību, kura citastarp likta pamatā arī LU Satversmei. LU Satversme universitātes uzbūvi un darbību noteica tā, lai varētu īstenot zinātnes brīvību.

PIENĀKUMS UN SATVERSMES PREAMBULA

DUTY AND PREAMBLE OF *SATVERSME*

Diāna Apse, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras docente

Summary

The aim of the article is to commemorate the late Professor Romāns Apsītis, to view and analyse some of his principal approaches to life and activity in law, as well as the contribution of his scientific heritage to improving the constitutional foundations of the Latvian legal system in his capacity of a statesman, judge, jurist. The article also considers and his outlook upon the cultural aspects of love and responsibility – duty and love for one's own people and country, Latvia.

Atslēgvārdi: Satversme, preambula, pienākums, atbildība

Keywords: *Satversme* (Constitution of Latvia), preamble, duty, responsibility

Ievads

Raksta mērķis pieminēt mūžībā aizgājušo profesoru Romānu Apsīti, aplūkot un analizēt viņa atsevišķus svarīgākos dzīves un darbības veidus tiesību zinātnē un viņa zinātniskā mantojuma nozīmi Latvijas tiesiskās sistēmas konstitucionālo pamatu pilnveidē, valstsvīra, tiesneša, tiesībzinātnieka, kultūras cilvēka darbībā un saistībā ar Satversmes preambulā noteiktiem pienākumiem, mīlestības un atbildības aspektiem – pienākumu un mīlestību pret savu tautu, Latviju.

Pēdējo nedēļu notikumi ir piesātināti ar Vecās Derības laikmeta simboliem – metaforām, izteiksmes līdzekļiem un primitīvismu. Ir laiks, kad īpaši tiek uzjundīta tautas vēsturiskā atmiņa, kad 21. gadsimtā līst asinis un notiek prātam neaptverams, šausmīgs karš. Viss, kas notiek, kādreiz jau ir bijis.

Kas notiek ar pamatnormu tautas apziņā? Iespējams, tās saturs informatīvā kara apstākļos daļai tautas tikai tagad atklājas.

Laiks nav neizmērojams resurss, un mēs vēl varam dot to viens otram kā lielāko dāvanu. Par maz mēs sakām paldies cilvēkiem viņu dzīves laikā. Cilvēkiem, kas dāvāja mums iespēju dzīvot demokrātiskā tiesiskā valstī.

Šis ir simbolisma laiks, simbolu kontrolēšanas laiks un antropoloģisks civilizāciju pretnostatījumu laiks. Viegļprātīgas bezatbildības un morāles relatīvisma laiks, kad daudzos līmeņos dominē demonstratīva vēršanās pret tiesisko kārtību un likuma varu, tiešā nozīmē pārkāpjot pieļaujamās robežas.

Reģionālajā drošībā varu pārklājuma procesam ir nepieciešami sevišķi vēsturiskie apstākļi.¹ Tā ir tautu rūgta, dārga pieredze un izvēle. To rāda ne tikai bermontiāde, pretošanās okupāciju varām, ikkatra gatavība nosargāt savu valsti un arī Ukrainā notiekošais karš.

Profesors Romāns Apsītis (kopā ar pārējiem Neatkarības deklarācijas līdzauto-riem) ir 1990. gada deklarācijas “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”, ar kuru 1990. gada 4. maijā tika atjaunota 1922. gada 15. februārī pieņemtā Latvijas Republikas Satversme, simbols. Viņš bija patiess pamatnormas īstenotājs, viņa personības ieguldījums sapņa par demokrātisku un tiesisku valsti realizēšanā ir nenovērtējams.²

Pavadot mūžībā aizgājušo kolēģi profesoru Romānu Apsīti, skanēja viena no viņa mīļākajām kora dziesmām – Imanta Kalniņa un Knuta Skujenieka “Lūgšana”.

Kamēr vēl dreb mana roka,
Kamēr vēl dreb rokas ēna,
Paliēc, joprojām paliēc
Mulstoša, karsta un lēna.

Kamēr vēl esmu pie prāta.
Paliēc Tu manā prātā,
Paliēc, joprojām paliēc
Balta un pasargāta.

Katrā no šīm rindām redzu Pienākumu un Mīlestību. Tā ir viņa mīlestības un pienākuma caurvīta lūgšana savai Tautai, Latvijai, Ģimenei, Brīvībai, Darbam un Kultūrai, viņa aizrautībai un atdevei kordziedāšanas mākslai. Visvairāk tautai un Latvijai. Vai atļauties darīt to, kas ir tikai Tavs aicinājums? Vai tomēr atkal un atkal uzņemties pienākumus, kas svarīgi citiem? Romāns Apsītis bija pienākuma cilvēks, patriots un nacionālo vērtību kopējs, kas dziļi sevi noenkurojis šajās vērtībās.

1. Pienākums, tiesībnieks un valstsvīrs

Jebkurai valstij ir vēsturiskas saknes, un tās tautas pārstāvji pastāvīgi veido vēsturi. Atsevišķi indivīdi to dara spilgtāk un vairāk. Par cilvēku tautā, viņu likteni un spēku liecina pienākumu uztvere, to izpilde un mīlestības mantojums.

Pavadot profesoru mūžībā, visbiežāk dzirdējām vārdus: godaprāts un pienākums. Pienākums ir tikumiskas saistības, kas izjūtamas kā morāles likumu prasība. No morāles filozofiem vislielāko uzsvāru uz pienākumu likuši Senās Grieķijas stoiķi un vācu filozofs Imanuels Kants, kategoriskā imperatīva jēdziena iedibinātājs.³

¹ Buzans B. Cilvēki, valstis un bailes. Rīga: AGB, 2000, 210. lpp.

² Apse D. Pamatnormas īstenošanas uzturētāji: zināmie un nezināmie. No: Centrālās un Austrumeiropas juridiskās tradīcijas un juridiskās identitātes jautājumi. Latvijas Universitātes 76. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 142.–150. lpp.

³ Ideju vārdnīca. Domātāji, teorijas un jēdzieni filozofijā, zinātnē, reliģijā, politikā, vēsturē un mākslā. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999, 412. lpp.

Romāns Apsītis spēja “neuzķerties” uz ārējā spožuma āķa, kas apstādina cilvēciskā potenciāla attīstību. Tādējādi izpaudās viņa drosme, patriotisms un pašcieņa. Viņš bija vairāk nekā 300 publikāciju autors un Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktors.

Kā tiesībnieku un docētāju Romānu Apsīti atceros kopš 1983. gada. Viņš bija docētājs, kas “infcēja” ar zinātkāri, un domātājs, kas ietekmēja tiesībvēsturisko dogmu maiņu pirmsatmodas laikā. Atceros viņa lekcijas un darbību, vadot mūsu studentu zinātnisko pulciņu, un mana referāta par sievietēm zinātniecēm un praktiķēm izvirzīšanu Tartu studentu konferencei. Sarežģījušos apstākļu dēļ to nolasīja cita studente. Taču Romāns Apsītis (kā vienmēr uzmanīgs un rūpīgs) atrakstīja apsveikuma kartīti, ka viss noritējis ļoti labi. Šī uzmanība, inteligence, cieņa pret otru cilvēku ir neaizmirstama. Viņš bija ļoti taktisks cilvēks. Un tik daudzpusīgs! Ar vēlēšanos radīt, rast atslēgu uz tautas kopīgo saziņu. Domāju, ka viņš varēja atslēgt un saprast tautas kultūru dziļāk, esot kordziedāšanas mākslā, kā arī lietojot izcilu latviešu valodu un ievērojot pedantisku pareizrakstību, kad rakstīja savā skaistajā, neatkārtojamajā rokrakstā. Viņš mēdza sacīt: “Es uzticos tikai savam arhīvam!” Tajā patiešām valdīja pedantiska kārtība. Atceros, ka, Satversmes tiesā pārļausot kādu nolēmuma projektu, viņš izņēma no sava galda atvilktnes pierakstus, atšķīra tos kādā atzīmētā datumā un ar humora dzirksti acīs sacīja: pirms gada to teica docētāja A. savā atklātajā lekcijā. Viņš bija konspektējis to. Profesora kalendāru katru dienu piepildīja skrupulozi ieraksti un komentāri. Kā mans promocijas darba vadītājs viņš deva man lielu brīvību un uzticējās maniem meklējumiem, uzteicot veiksmīgākos. Viņa dzīvi un darbus redzu kā paraugu tam, kā caur pienākumu izpildi spodrināt tiesību zinātņi, kultūru un stiprināt tautas politisko spēku. Ticība un pašlūgība Latvijas brīvības un neatkarības mērķa sasniegšanai, pēc kura tiekies, bija viņa pienākums, cerība un mīlestība.

Tiesībnieks veic savu uzdevumu, arī “vienkārši” radot jaunas zināšanas un uzturot noteiktu eksperta līmeni. Arī darbojoties konstitucionālajos orgānos. Vēl labāk, ja viņš ievēro brīnišķīgo, kas dzīvē notiek arī ārpus profesionālās darbības, juridiskās zinātnes, tiesībvēstures.

Romāns Apsītis kā tiesību vēsturnieks asistēja profesoram Voldemāram Kalniņam, kurš savukārt vairāk milēja seno laiku vēsturi un līdz 1944. gadam bijis Tartu Universitātes audzēkņa profesora Vasilija Sinaiska asistents un zinātniskais pēctecis Latvijas augstskolas Juridiskajā fakultātē. Pagājušā gadsimta astoņdesmito gadu otrā pusē iezīmēja lielu vēsturisku pārmaiņu sākumu.

Zināms, ka Padomju Latvijā latviešu emigrācijas vēsturnieku (Edgara Andersona u. c.) pētnieku darbiem bija stingrs pieejas aizliegums. Tie atradās t. s. speciālajos fondos. No vairākkārtējām sarunām ar igauņu kolēģi Peteru Jervelaidu uzzināju, ka padomju Igaunijā šiem izdevumiem tāds aizliegums nebija noteikts (kurš lasīs latviešu valodā). 1987. gadā Romāns Apsītis devās uz Tartu Universitāti profesionālai pilnveidei un vairākus mēnešus strādāja ar tur pieejamiem darbiem, rūpīgi studēja un konspektēja minētos pētījumus. Igaunijas kolēģis Peters Jervelaidis uz Romāna Apsīša istabas durvīm uzlika uzrakstu “Romāns Apsītis. Latvietis”.⁴ Vēstures “jaunlatviešu” loki atkārtojas. Stažēšanās laikā izveidojās neliela zinātnieku grupa, kuras locekļi strādāja bibliotēkā un lasīja lekcijas viens otram.

⁴ No profesora P. Jervelaida stāstījuma 2019. gada 28. februārī. Personiskā arhīva materiāli.

Igauņu kolēģi pirms prombraukšanas viņu uzstājīgi pierunāja iegādāties jaunas un modernas brilles. Pēc dažiem mēnešiem viņš atgriezās Latvijā. Viņš bija aizpildījis iztrūkstošo zināšanu robu un ar šo iegūto bagāžu bija tādā pašā informētības līmenī kā latviešu juristi tiesībnieki plašajā trimdas pasaulē.

Ideju sintēze notiek arī vēlāk, tiekoties ar Dītrihu Andreju Lēberu un Egilu Levitu.

Pasaules latviešu juristu pirmajā kongresā, kas 1990. gada 8.–13. oktobrī noritēja Rīgā ar devīzi “Par brīvu un tiesisku Latviju”, Dītrihs Lēbers ieradās ar dāvanu – Latvijas 1937. gada Civillikuma atkārtotu izdevumu. Kongresā viņš kopā ar Romānu Apsītis uzstājās ar referātu “Pirmskara Latvijas tiesiskais mantojums”, savas domas ilustrējot ar materiālu krājumiem par Latvijas tiesībām 1918.–1940. gadā, par Baltijas valstu sadarbību tiesību laukā neatkarības laikā un par Latvijas tiesībām ārzemju un trimdas literatūrā.⁵ Šī darbība ieliek pamatus arī nākotnes Neatkarības deklarācijas nostādņēm. Tīrā pētniecība izrādījās vērtīga sabiedrības praktiskajā dzīvē.

Akcentējot tautas pienākumu gaumes un kultūras idejas attīstībā, I. Kants uzsvēris: tiklab laikmetam, kā tautām, kurās rosīgie centieni pēc likumīga sabiedriskuma, kas ļauj izveidot stingru vispārēju kopību, bijuši saistīti ar lielām grūtībām, kādas jāpārvar, atrisinot smago uzdevumu – savienot brīvību (un tātad arī vienlīdzību) ar spaidiem (ar cieņu un pakļaušanos drīzāk aiz pienākuma nekā aiz bailēm), – šādā laikmetā šādai tautai pirmajai bija jāatrod iespēja mākslā savstarpēji apmainīties idejām izglītotākajai un neizglītotākajai daļai, jāmeklē saskaņojums starp pirmās izkoptību un izsmalcinātību un otrās dabisko vienkāršību un oriģinalitāti, un šādi jāatrod līdzeklis, lai apvienotu augstāko kultūru ar pieticīgo dabu, kas ir pareizā, ne pēc kādām vispārīgām kārtulām nenoteicamā mēraukla arī gaumei kā vispārējai cilvēku maņai. Gaumes iedibināšana tautā ir tikumisko ideju attīstīšana un morālo jūtu izkopšana.⁶

Kā docētājs četrdesmit gadus un arī turpmākos pienākumus pildot, viņš allaž bija nosvērts, patriotisma pilns, laipns un ar izcilu humora izjūtu apveltīts cilvēks, kas garus gadus pašai dziedīgi kalpoja savai tautai un Latvijai.

Romāns Apsītis strādāja Satversmes tiesas sastāvā tās pastāvēšanas pirmajā desmitgadē. Bija jāatbild uz dažādiem izaicinošiem tiesību jautājumiem. Arī par tiesību būtības un efektivitātes aspektiem, lai pasargātu tiesības no to izmantošanas pretēji to mērķim, jo tādos gadījumos tiesības jāsamēro arī ar ētikas mērauklu.⁷ Sarežģītās situācijās viņš palīdzēja ar mierīgu skatu, bieži ar humoru novērtēt, kam ir vērts tērēt savu enerģiju un zinātkāri un kādās situācijās labāk ir neiesaistīties laikietilpīgos procesos. “Latvijas Valsts mežu” lietā R. Apsītis bija lietas referents un tiesas sēdes priekšsēdētājs. Veicinot tiesību sistēmas sakārtošanu, veicot kontroli pār to, lai konstitucionālās institūcijas ar to izdotajiem aktiem neizjauktu valsts varas

⁵ “Dītrihu Andreju Lēberu var uzskatīt par mūsu Dziesmotās revolūcijas tiešu līdzdalībnieku. Viņš aktīvi atbalstījis Latvijas neatkarības centienus. Šajā ziņā ārkārtīgi nozīmīga bija viņa pārliecinošā uzstāšanās Tallinas starptautiskajā konferencē (1989. g. 30. VI – 1. VII) “Vācijas un PSRS 1939. gada 23. augusta un 28. septembra līgumu tiesiskais novērtējums”. Apsītis R. Par Latvijas pamatu vīriem. Runas. Raksti. Referāti. 16.01.1998., Nr. 11/12 Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/31202>

⁶ Kants I. Spriestspējas kritika. Rīga: Zvaigzne ABC, 2000, 157.–158. lpp.

⁷ Piemēram, Satversmes tiesa spriedumā lietā Nr. 2000-03-01 norādījusi: “Tiesību būtība un efektivitāte izpaužas arī to ētiskumā. Demokrātiskas sabiedrības leģitīmājos interesēs ir prasīt no saviem politiskajiem reprezentantiem lojalitāti pret demokrātiju.” Sk.: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2000. gada 30. augusta spriedums lietā Nr. 2000-03-01, secinājumu daļas 6. punkts. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi 1999–2000. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 87.–112. lpp.

savstarpējās kontroles un līdzsvara attiecības, lietā bija jāvērtē Ministru kabineta rīcība saistībā ar “Latvijas Valsts mežu” politiku un koncepciju (īstenotu ačgārnā secībā). Vispirms tika izdots apstrīdētais akts (tam pēc juridiskās dabas bija jābūt likumpamatotam), kam bija jābalstās uz jauniem likumiem. Taču tas nevarēja notikt, jo pašu likumu vēl nebija. Tomēr, pieņemot jaunus likumus un atzīstot par spēku zaudējušu iepriekšējo likumu, no tiesiskas valsts principa izrietošā prasība pēc tiesību normu (aktu) hierarhijas pakāpeniski tika izpildīta. Lietas tiesību jautājumā, pastāvot tiesiskai sakārtotībai un ņemot vērā saprātīguma apsvērumus, tiesa pamatoti nolēma izbeigt tiesvedību lietā.⁸

Kā tiesību zinātnieks un enciklopēdists viņš pilnveidoja tiesību vēstures un tiesību zinātnes pamatus. Kā valstsvīrs, būdams Saeimas deputāts, tieslietu ministrs, Satversmes tiesas tiesnesis, tiesībsargs, viņš stiprināja Latvijas konstitucionālos pamatus. Tiesībsarga amatā esot, viņš raksturoja sevi: “Pats vienmēr cenšos godīgi un labticīgi strādāt. Tā ir mana iekšēja prasība, un uzskatu, ka visu to pašu drīkstu prasīt arī no biroja darbiniekiem, proti, lai viņi strādātu godprātīgi, būtu zinoši, lai nebūtu augstprātīgi, jo nekas tā cilvēku neatgrūž kā valsts ierēdņu augstprātība, kundziskums un birokrātija, kas ir pilnīgs pretstats labas pārvaldības principam.”⁹ Viņš nepakļāvās diktātam un necieta nekrietnību. Novērtējot laikmeta nogriezni, kurā nācies darboties, viņš uzsvēra: “Mani jaunības maksimālisma gadi iekrita citos laikos. Dzīves gaitā nācies uzzināt dīvainas lietas ne tikai par tiesību, bet visvairāk par cilvēku dabu.”¹⁰

Žurnāla “Jurista Vārds” rīkotajā ekspertu aptaujā un diskusijās par Satversmes kodola normām profesors R. Apsītis zinātniski komentēja un izteica savu redzējumu, iedalot tās divos lokos jeb pakāpēs: pirmās pakāpes 1., 2., 3., 4., 6. un 77. pants. Otrās pakāpes loks: 36., 55., 64., 82. pants, no pamattiesību sadaļas 91. pants un 100. pants. “Šo kodolu paplašinot, liktu klāt vēl sešus pantus, kas nosaka šis valsts tiesisko ietvaru, varas atzarus un prezidenta statusu, vēl no pamattiesību sadaļas akcentējot vienlīdzību un vārda brīvību.”¹¹

Profesora R. Apsīša dzīve un darbi, iesaiste sociālajās norisēs palīdz izprast indivīda pienākumu valsts priekšā un valsts atbildību indivīda priekšā par tādas vides radīšanu, kurā katrs spētu justies droši un realizēt dzīves mērķus.

Satversme ir vērtību kopa, kuru tās tēvi ir iecerējuši, uzrakstījuši un adresējuši ļoti labai, ļoti godīgai demokrātiskai tautai. Mūsu pienākums ir atcerēties šo mērķi un gādāt, lai nekādā veidā, piemēram, nejaušs skaitliskais vairākums, nevarētu vērsties pret demokrātijas pamatvērtībām un tās apdraudēt.

Lai gan ikviens Latvijas pilsonis ir tikai daļa no Latvijas tautas, tomēr tas neatvbina no pienākuma būt gatavam (un arī spējīgam) domāt par Latvijas tautas labumu, saprast notiekošos procesus. Kritiski vērtēt informāciju, zināt un spēt brīvi

⁸ Satversmes tiesas lēmums par VAS “Latvijas Valsts meži” par tiesvedības izbeigšanu lietā. Latvijas Vēstnesis, 06.04.2000., Nr. 123/124. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/4101-par-vas-latvijas-valsts-mezi> [aplūkots 01.03.2022.].

⁹ Matule S. Tiesībsargs nesola drīzu revolūciju. Intervija ar Romānu Apsīti. Jurista Vārds, 06.03.2007., Nr. 10 (463).

¹⁰ No sarunas ar profesoru R. Apsīti 2015. gada 13. februārī. Personiskā arhīva materiāli.

¹¹ Apsītis R. Valsts pamati – vai visiem pašsaprotami. Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 213.–214. lpp.

komunicēt valsts valodā, spēt pašorganizēties biedrībās, iegūstot kopdarbības iemaņas un novērtējot rezultātus, iesaistoties pārvaldīšanā, vēlēties iegūt izglītību, lai saskatītu likumsakarības.¹²

Tieši dzīves sākumā un beigās cilvēkam ir dota vislielākā spēja mīlēt. Tā mīlestība par savas dzīves ieguldījumu, kuru viņš saņēma no savas tautas dzīves laikā un mūža beigās, ir nesalīdzināmi lielāka par jebkuru dzīves laikā saņemto atzinību. Izvadot profesoru Romānu Apsīti, sajūtām īpašu tautas mīlestību.

Romāna Apsīša dzīve izskanēja kā Satversmes preambula, kā mīlestība uz savu tautu un Latviju.

2. Romāns Apsītis un Satversmes preambula

Aizsaulē aizgājušā vēsturnieka, tiesībzinātnieka un valsts darbinieka Romāna Apsīša dzīves un darbu sniegums ir demokrātiskas tiesiskas valsts pamatu stiprināšanas, pamatnormas saturu atklājošs paraugs. Mīlestība un pienākumi ir Satversmes preambulā iekodēts mūs sargājošais dzīvības un mūžīguma kods.

Satversmes ievads jeb preambula ir teksts, kas nosaka kontekstu, kurā jāinterpretē citas Satversmes normas. Preambulās mēdz iekļaut konkrētās nacionālās valsts valststiesisko identitāti raksturojošos elementus, norādes uz konkrētās konstitūcijas tapšanas iemesliem vai valsts izveidošanu. Preambulās ietvertas arī norādes uz valsts politiski juridisko organizācijas formu, galvenajām valsts ārpolitikas vadlīnijām, attieksmi pret reliģiju, saikni ar senāku valstiskuma formu un valsts vēsturisko savdabību. Tāpēc preambulu mēdz dēvēt par “Konstitūcijas jumtu”.¹³ Tā ir nozīmīgākā indivīda audzināšanas funkciju pildošā konstitūcijas daļa. Mūsdienīga demokrātiska sabiedrība objektīvu iespēju robežās sargā savu valsti, savus cilvēkus, savu demokrātisko valsts iekārtu. To nosaka arī Satversmes ievads. Šī funkcija ir būtiska, lai valsts baudītu sabiedrības uzticību un varētu tikt uzskatīta par leģitīmu.¹⁴

Satversmes preambulā pirmo reizi norādīti pilsoņu konstitucionālie pienākumi, apstiprināta Latvijas tiesību sistēma un valsts nepārtrauktība.

Preambulas piektās rindkopas ceturtais teikums norāda uz indivīda pienākumiem Latvijas sabiedrībā, aptverot divus dažādus gadījumus: morālu atgādinājumu par pozitīvu pienākumu rūpēties par sabiedrības kopējo labumu un dot vairāk, nekā to pieprasa tiesību normas, kā arī izturēties atbildīgi pret citiem, nākamajām paaudzēm, dabu un vidi. Fundamentālie pienākumi ir lojalitāte pret valsts konstitucionālajiem pamatiem (ietver likumpaklausību), gatavība aizsargāt valsti un valsts uzturēšana.¹⁵

Romāns Apsītis kā pirmais tiesībsargs ar savu darbību un atzinumiem veicināja tiesību ātrākas socializācijas tendences, palīdzot veidot no tautas neatsvešinātu tiesību

¹² Kusiņš G. Latvijas tauta. Jurista Vārds, 15.02.2022., Nr. 7 (1221), 6.–7. lpp.

¹³ Balodis R. Latvijas Republikas Satversmes ievads. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 95.–96. lpp. Ievadā uzskaitīti nosacījumi un paskaidrojumi par Latvijas valsts būtību, izveidošanas mērķi, konstitucionāli aizsargātām nacionālām pamatvērtībām un pamatnostādņem, valsts darbības virsprincipiem, kas lasāmi kopā ar Satversmes noteikumiem par valsts varas orgānu pilnvarām, to darbības pamatprincipiem, cilvēka pamattiesībām un pienākumiem.

¹⁴ Levits E. Satversme ārkārtas apstākļos. Jurista Vārds, 05.05.2020., Nr. 18 (1128), 6.–10. lpp.

¹⁵ Balodis R. 2014, 132.–133. lpp.

izpratni, mazinot juridisko nihilismu. Viņa atzinumi (par tiesībām uz taisnīgu tiesu saistībā ar ieslodzīto informēšanu par tiesas sēdi, vēstnieka kandidatūras noraidīšanu vienlīdzības principa satura kontekstā, valsts apmaksāto veselības pakalpojumu pieejamību termiņuzturēšanās atļaujas turētājiem u. c.) bija pienesums, kas balstīts vērtību izsvēršanā, kļūstot par orientēšanās tiesībās palīg līdzekli, ieteikumu veidā spēcīgi ietekmējot tiesisko domu.¹⁶

Satversmes preambula kā rīcības programma mums atgādina mīlestībā godināt brīvības cīnītājus, pieminēt svešo varu upurus, nosodīt komunistisko un nacistisko totalitāro režīmu un to noziegumus, atzīt, aizsargāt pamattiesības, cienīt mazākumtautības, aizsargāt savu suverenitāti, valsts neatkarību, teritoriju, tās vienotību un demokrātisko valsts iekārtu, gādāt par identitātes un pamatvērtību aizsardzību, aizstāvēt valsts intereses, veicināt vienotas Eiropas un pasaules ilgtspējīgu un demokrātisku attīstību. Tikai tad Dievs svētīs Latviju! Lai to saprastu, nepieciešama vairāku pēctecīgu paaudžu turpinātas vēstures zināšanas.

Mīlestība, brīvības gars un taisnīgums staroja no sarunām ar profesoru Romānu Apsīti, kad 2019. gada februārī 77. starptautiskās zinātniskās konferences katedras sekcijas priekšlasījumu noslēgumā suminājām kolēģi viņa nozīmīgajā dzīves jubilejā. Arī tā paša gada vasarā, karstā jūlija dienā, kad ar kuģīti devāmies uz Nāves salu un viņš ar mīlestību un skumjām stāstīja par Pirmā pasaules kara notikumos ierautajiem diviem latviešu strēlnieku bataljoniem Ikšķiles priekštilta pozīcijās Nāves salā, par karā izpostītajiem upuru likteņiem un bojāgājušajiem šajās sadursmēs.

Viņš bija tautas identitātes kopējs arī kordziedāšanas mākslā. Šajā jomā viņa tiesībvēsturnieka zināšanas ļāva precīzi dokumentēt faktus par sava mīļā kora “Daile” vēsturi. Viņš pildīja kora prezidenta pienākumus. Mūža nogalē R. Apsītis 2021. gadā izdeva grāmatu “Gido. Daile. Atmiņas. Vēstījumi. Hronikas. 1951.–1998.”. Vienreizība ir stūrakmens. Tas izskan vienā grāmatas nodaļā. Tas izskan arī par viņa dzīvi un mīlestību.

Romāns Apsītis 1990. gada 4. maijā Latvijas tautas vārdā visai pasaulei no Augstākās Padomes tribīnes nolasīja deklarāciju “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”, kuras preambulu bija slīpējis vairākkārt. Tas bija viņa rūpīga un atbildīga darba vainagojums: pievienot savu artavu kopējai konstitucionālo balstu saitei – konstitucionālā ranga aktiem, ieskaitot 1944. gada 8. septembra deklarāciju “Par Latvijas valsts atjaunošanu”¹⁷, savienojot Latvijas brīvvalsti un mūsdienu Latviju. Viņa pārliecinošajā balsī skanēja lepnums par savu tautu, ticība tai un pārliecība, ka brīvība tiks lietota atbildīgi. Deklarācijas un Satversmes preambulas konstitucionālās vērtības un pienākumi ir vienota un nepārtraukta konstitucionālā tilta brīvības mīlestības balsti.

Brīvība nav iespējama bez atbildības un pienākumiem. Tāpēc brīvība nav īstenojama bez tiesību atbalsta. Tikai tiesības, sargājot ikvienas personas brīvību, nošķir brīvību no patvaļas. Tiesības kā smalks tīmeklis, kā sapņu ķērājs notver valdošo

¹⁶ Sk. plašāk: Apse D. Personība, pēctecība un Latvijas tiesiskā doma. Likums un Tiesības, 11. sēj., Nr. 5 (117), 2009, 157.–159. lpp.

¹⁷ Pleps J. Latvijas Centrālās padomes 8. septembra deklarācijas valststiesiskā nozīme. Jurista Vārds, 04.09.2018., Nr. 36 (1042), 8.–13. lpp. 1944. gada 8. septembra Deklarācija par Latvijas valsts atjaunošanu, kuru saskaņā ar Satversmes 44. pantu Latvijas Republikas okupācijas apstākļos izdevis Valsts prezidenta vietas izpildītājs un Saeimas priekšsēdētājs Pauls Kalniņš, uzskatāma par spēkā esošu konstitucionāla ranga aktu. Deklarācija uzskatāma par vienu no Latvijas rakstītās konstitūcijas sastāvdaļām.

brīvības garu, brīvības elpu, lai piepildītu ar to ikviena cilvēka dzīvi. Savukārt Satversme ir rāmis, kurā tiesību austais brīvības tīmeklis ir nostiprināts, pielāgojot to tieši mūsu nācijas brīvības garam un taisnīguma izjūtai.¹⁸

Kopsavilkums

Satversmes Preambula ir Satversmes tēvu un 1990. gada 4. maija deklarācijas “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” autoru ticības un cerības piepildīto darbu pārvērtība mīlestībā.

Viss Romāna Apsīša mūžs bija pienākums un mīlestība, kas veltīts viņa tautai un Latvijai.

Profesora dzīve un darba piensums tiesībvēsturē, darbs Latvijas konstitucionālo pamatu stiprināšanā un skaidrošanā tautai un īpaši jaunākai juristu paaudzei ir palīdzējis atklāt pamatnormas saturu un izprast:

1. Latvijas tiesību vēsturi un nepieciešamību apdraudējuma gadījumā aizstāvēt Satversmi;
2. Tiesiskas, demokrātiskas, nacionālās valsts kā cilvēku brīvību garanta lomu un uzdevumus globalizācijas, tehnoloģiju un arī kara laikmetā;
3. Brīvības, ticības savai tautai, cilvēciskiem kontaktiem un ticības uz izglītošanos neizmērojamo nozīmi tautas labuma nostiprināšanā;
4. Cauri laikiem mums atstātā dialoga iespēju un paraugu tam, kā nesavtīga godprātīga pienākumu izpilde spodrina kultūru un stiprina tautas politisko spēku.

Paldies, ka atstāji izpratni par Latvijas valsts mūžu un atbildību par tās nākotni! Tās mums, savu skolotāju iedvesmotiem, jāveido tālāk.

Mēs Romānu Apsīti atminēsimies ar patiesu cieņu un godbijību.

---

¹⁸ Osipova S. Brīvība. Jurista Vārds, 15.02.2022., Nr. 7 (1221), 40.–41. lpp.

KONSTITŪCIJAS TIEŠAS PIEMĒROJAMĪBAS PRINCIPS

THE PRINCIPLE OF DIRECT APPLICATION OF CONSTITUTION

Jānis Pleps, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību teorijas un vēstures katedras docents

Summary

The direct application of the Constitution is the very essence of the concept of the Constitution in the Western legal tradition. The Constitution is a real and enforceable legal act with the highest legal force, which is binding for everyone in the legal system.

The principle of the direct application of the Constitution is reflected in the Central and Eastern Europe after the collapse of socialistic and Soviet regimes. Here, it was necessary to even formulate it as a written constitutional provision for ensuring of supremacy of the Constitution and rule of law.

In case of Latvia, the direct application of the Constitution is self-evident and respected in the legal system. The Constitutional Court and the Supreme Court in few cases have formulated a strict obligation to ensure a direct application of the Constitution and especially the fundamental rights and freedoms.

Atslēgvārdi: konstitūcija, konstitūcijas tieša piemērojamība, Rietumu tiesību tradīcija, demokrātiska tiesiska valsts

Keywords: Constitution, direct application of the Constitution, Western legal tradition, democratic state based on rule of law

Ievads

Konstitūcija ir konstitucionāla ranga tiesību normu kopums ar augstāko juridisko spēku attiecīgajā tiesiskajā sistēmā. Konstitūcijas normas demokrātiskās tiesiskās valstīs ir īstas tiesību normas, kuras ir vispārāsaistošas un obligāti piemērojamas. Ja tiesību piemērotājs saskaras ar zemāka juridiskā spēka normu nepilnībām, tam jāspēj nodrošināt tiešu un efektīvu konstitūcijas normu piemērošanu.¹

Centrālās un Austrumeiropas valstīm pēc sociālistisko un padomju režīmu sabrukuma tiesiskās transformācijas procesā vajadzēja no jauna tiesiskajā un sociālajā realitātē ieviest šo Rietumu tiesību tradīcijai piederīgas demokrātiskas tiesiskas valsts

---

¹ Plašāk sk.: Pleps J. Satversmes iztulkošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 17.–19., 40.–43. lpp.

konstitūcijas teoriju.² Konstitucionālisma attīstības vilnī pēc Berlīnes mūra krišanas īpaša uzmanība tika pievērsta konstitūcijas tiešai un nepastarpinātai piemērošanai. Varētu pat atzīt, ka konstitūcijas tiešas piemērojamības principa attīstība ir Centrālās un Austrumeiropas valstu ieguldījums konstitucionālajās tiesībās.³

Šā raksta mērķis ir analizēt konstitūcijas tiešas piemērojamības principu, noskaidrojot tā saturu un nepieciešamību demokrātiskā tiesiskā valstī, kā arī piemērošanas iespējas. Autors vispirms aplūkos konstitūcijas tiešas piemērojamības principu salīdzinošo konstitucionālo tiesību kontekstā, lai noskaidrotu konstitucionālo tiesību zinātnē attīstīto šā principa saturu. Pēc tam tiks aplūkota konstitūcijas tiešas piemērojamības principa piemērošana Latvijas tiesiskajā sistēmā.

1. Konstitūcijas tieša piemērojamība salīdzinošo konstitucionālo tiesību kontekstā

Rietumu tiesību tradīcijai piederīgajās konstitūcijās ir iekodēts gan to augstākais juridiskais spēks, gan tieša un nepastarpināta iedarbība. “Īsta un reāla konstitūcija ir tikai tad, ja tās normas tiek arī īstenotas. Nav jēgas, ja valstī ir konstitūcija, kuras tiesību normas netiek piemērotas tieši. Tad tā ir tikai skaista izkārtne bez dvēseles.”⁴ Ja ir reāla konstitūcija, tad tai ir augstākais juridiskais spēks un tā ir tieši un nepastarpināti piemērojama tiesiskajā un sociālajā realitātē.⁵ Konstitūcijas tieša un nepastarpināta piemērošana ir modernas konstitucionālās demokrātijas pazīme. Bez tās konstitūcija nespētu pildīt savas kā tiesību akta ar augstāko juridisko spēku funkcijas attiecīgajā tiesiskajā sistēmā. Konstitūcija kā tiesību akts ar augstāko juridisko spēku loģiski prasa tās normu tiešu piemērojamību, jo konstitūcija nav politiska deklarācija, bet vispārsaistošs tiesību akts.⁶

Rietumu tiesību tradīcijai nav vajadzības ietvert normas par konstitūciju augstāko juridisko spēku vai tiešu piemērojamību, jo konstitūcijas pieņemšana un esamība jau tieši to pašu nozīmē. Kā uzsvēris⁷ ASV Augstākās tiesas priekšsēdētājs Džons Maršals (*John Marshall*, 1755–1835), konstitūcija ir attiecīgās nācijas augstākais un galvenais pamatlikums. Tas prasa, lai visi citi likumi atbilstu konstitūcijai. Ja kāds likums neatbilst konstitūcijai, tiesu varai ir pienākums nodrošināt konstitūcijas piemērošanu un liegt konstitūcijai neatbilstošam likumam spēku un iedarbību.⁸

² Plašāk sk.: Šajo A. Tiesības postkomunisma periodā. Likums un Tiesības, 1. sēj., 1999, Nr. 2, 37.–44. lpp.

³ Андреева Г. Н. Непосредственное действие конституции. Grām.: Конституционное право. Словарь. Отв. ред. В. В. Маклаков. Москва: Юристъ, 2001, с. 284.

⁴ Rodiņa A. Satversme. Jurista Vārds, 15.02.2022., Nr. 7 (1221), 5. lpp.

⁵ Plašāk sk.: Vildbergs H. J., Messeršmits K., Niedre L. Pilsonis tiesiskā valstī. Vācu konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati. Rīga: Latvijas Universitāte, 2004, 51.–69. lpp.

⁶ Jarašiūnas E. 1992 m. Lietuvas Republikos Konstitūcijas bruozai. Grām.: Lietuvas konstitūcinė teisė. Vadovėlis. Antroji laida. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2017, pp. 186–187.

⁷ Sk. arī: Sajó A., Uitz R. The Constitution of Freedom. An Introduction to Legal Constitutionalism. Oxford: Oxford University Press, 2017, pp. 328–331.

⁸ William Marbury v. James Madison, Supreme Court, 5 U.S. 137, 1803, para 136–146. Pieejams: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/5/137> [aplūkots 01.03.2022.].

Savukārt atšķirīga pieeja konstitūcijām bija raksturīga sociālistiskajai tiesību tradīcijai un padomju juridiskajai domāšanai.⁹ Atbilstoši šai pieejai konstitūcijām vairāk bija raksturīga ideoloģiska mīta jeb politiskas deklarācijas funkcija. Padomju un sociālistiskās konstitūcijas tika izstrādātas, lai propagandētu režīma juridiskos sasniegumus uz āru un valsts iekšienē. Konstitūcijas normās personām tika piešķirtas plašas tiesības un brīvības, labi apzinoties, ka sociālajā realitātē neviens neiedrošināsies pieprasīt šo tiesību reālu nodrošināšanu. Sociālistisko tiesību zinātne un prakse liedza konstitūcijas normām, kas garantēja personas tiesības un brīvības, tiešu iedarbību, uzsverot, ka vienmēr vajadzīgi konkrēti likumi vai citi zemāka līmeņa normatīvie akti, kas nodrošina personas tiesību un brīvību īstenošanu.¹⁰ Tādā veidā tika nodrošināts, ka konstitūcija paliek tikai uz papīra – neefektīva un pēc būtības neīstenojama. Sociālistiska “konstitūcija” bija fasādes jeb deklaratīvs akts, uz kuru atsaucoties nevarēja nodrošināt personas tiesību aizsardzību.¹¹

Norobežošanās no sociālistiskā un padomju režīma mantojuma un atgriešanās Rietumu tiesību tradīcijā prasīja nepārprotamu transformāciju konstitūcijas piemērošanas pamatjautājumos. Konstitūcijas tieša un nepastarpināta piemērošana nozīmēja atteikšanos no konstitūcijas ideoloģiskās un režīma mitoloģijas funkcijas, atzīstot konstitūciju par reālu tiesību aktu, kas īstenojams tiesiskajā un sociālajā realitātē.¹² Konstitūcijas izpratnes transformāciju atspoguļo atsevišķas normas ietveršana konstitūcijā, kas paredz konstitūcijas tiešu un nepastarpinātu piemērošanu.¹³ Šādas konstitucionālās normas esamība ir raksturīgs fenomens Centrālās un Austrumeiropas valstīm¹⁴ un atspoguļo konstitucionālisma attīstības vilni pēc Berlīnes mūra krišanas.¹⁵

Piemēram, Bulgārijas 1991. gada 12. jūlija konstitūcijas 5. panta otrā daļa paredz, ka konstitūcijas normas ir piemērojamas tieši.¹⁶ Lietuvas 1992. gada 25. oktobra konstitūcijas 6. pantā noteikts, ka konstitūcija ir tieši piemērojams akts un katrs var aizstāvēt savas tiesības, atsaucoties uz konstitūciju.¹⁷ Krievijas 1993. gada 12. decembra konstitūcijā konstitūcijas tiešai piemērošanai veltītas pat divas normas. Konstitūcijas 15. panta pirmā daļa paredz konstitūcijas tiešu piemērojamību, savukārt 18. pantā

⁹ Grimm D. Types of Constitutions. Grām.: Rosenfeld M., Sajó A. (eds.). The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law. Oxford: Oxford University Press, 2012, pp. 128–129.

¹⁰ Plašāk sk.: Конституция Российской Федерации. Проблемный комментарий. Отв. ред. В. А. Четвернин, 1997, с. 57. Pieejams: <https://pravo.hse.ru/data/2016/10/25/1110642287/constitution.pdf> [aplūkots 01.03.2022.].

¹¹ Jarašiūnas E. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos bruožai. Grām.: Lietuvos konstitucinė teisė. Vadovėlis. Antroji laida. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2017, p. 187.

¹² Краснов М. А. Введение в конституционное право с разъяснением сложных вопросов. Москва: Издательский Дом ВШЭ, 2018, с. 166–167.

¹³ Plašāk sk.: Brezina T. The principle of direct effect of the norms of the Constitution and the specifics of its application by the Court. Jurnalul Juridic Național: Teorie și Practică, 2018, No. 1, Vol. 2, pp. 35–36. Pieejams: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/1/part_2/8.pdf [aplūkots 01.03.2022.].

¹⁴ Levits E. Cilvēktiesību piemērošanas pamatjautājumi Latvijā. Grām.: Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. Inetas Ziemeles zinātniskajā redakcijā. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 406. lpp.

¹⁵ Balodis R. Pasaules konstitucionālās attīstības galvenie posmi. Likums un Tiesības, 6. sēj., 2004, Nr. 1 (53), 7. lpp.

¹⁶ Constitution of the Republic of Bulgaria. Pieejams: <https://parliament.bg/en/const> [aplūkots 01.03.2022.].

¹⁷ Constitution of the Republic of Lithuania. Pieejams: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.21892> [aplūkots 01.03.2022.].

speciāli tiek noteikta personas un pilsoņa tiesību un brīvību tieša iedarbība.¹⁸ Gruzijas 1995. gada 24. augusta konstitūcijas 4. panta otrā daļa nosaka personas tiesības un brīvības kā tieši piemērojamas tiesību normas.¹⁹ Ukrainas 1996. gada 28. jūnija konstitūcijas 8. panta trešā daļa paredz konstitūcijas normu tiešu piemērojamību, kā arī garantē personu tiesības vērsties tiesā savu tiesību un brīvību aizsardzībai, atsaucoties tikai uz konstitūciju.²⁰ Polijas 1997. gada 2. aprīļa konstitūcijas 8. panta otrā daļa nosaka, ka konstitūcijas normas ir piemērojamas tieši, ja vien konstitūcijā nav noteikts citādi.²¹

Šāda konstitucionālā ranga norma atspoguļoja konstitucionālo vērtību transformāciju un atgriešanos Rietumu tiesību tradīcijā. Tā bija attieksmes paušana pret iepriekšējā režīma pieeju, skaidri norobežojoties no sociālistisko tiesību tradīcijas un padomju juridiskās domāšanas konstitūcijas izpratnē.

Piemērojot Lietuvas Republikas konstitūcijas 6. pantu, atzīts, ka konstitūcija sevī ietver īstenojamu un reālu, nevis teorētisku un deklaratīvu koncepciju. Konstitūcijas normas ir jāīsteno likumdevējam likumdošanas procesā, visām valsts varas institūcijām un tiesām, sekmējot personas tiesību un brīvību nostiprināšanu. Konstitūcija aizliedz likumdevējam pieņemt tādus likumus, kas ierobežotu vai liegtu iespēju tieši piemērot Konstitūciju.²² Konstitūcija apkopo tiesiskās sistēmas normas un principus ar augstāko juridisko spēku, nosakot, ka tā pati ir augstākās tiesības un neviens cits tiesību akts nevar ierobežot tās iedarbību. To nodrošinājusi Lietuvas Konstitucionālā tiesa, formulējot un attīstot konstitucionālo doktrīnu.²³

Konstitūcijas tieša un nepastarpināta piemērojamība nozīmē, ka visas konstitūcijas normas vienmēr ir piemērojamas. Konstitūcijas normu piemērošanu nav un nevar būt atkarīga no tā, vai likumdevējs ir pieņēmis konstitūcijas īstenošanai nepieciešamos likumus un vai šie likumi ir saderīgi ar konstitūciju. Persona vienmēr var tieši atsaukties uz konstitūcijas normām savu tiesību aizsardzībai, un tiesām ir jānodrošina šīs personas tiesības.²⁴

Faktiski konstitūcijas tieša piemērojamība liedz iespēju likumdevējam suspendēt konstitūciju vai sašaurināt tās iedarbību. Ja likumdevējs mēģina mazināt konstitūcijas

¹⁸ Constitution of the Russian Federation. Pieejams: <http://www.constitution.ru/en/10003000-01.htm> [aplūkots 01.03.2022.].

¹⁹ Constitution of Georgia. Pieejams: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/30346?publication=36> [aplūkots 01.03.2022.].

²⁰ Constitution of Ukraine. Pieejams: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [aplūkots 01.03.2022.].

²¹ Constitution of the Republic of Poland. Pieejams: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm> [aplūkots 01.03.2022.].

²² Žilys J. 1992 metų Lietuvos Respublikos Konstitucijos esmė ir pagrindiniai bruožai. Grām.: Lietuvos konstitucionalizmas. Ištakos, raida ir dabartis. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2018, pp. 193–194.

²³ Žalimas D. Lietuvos Respublikos Konstitucija – jurisprudencinė Konstitucija. Grām.: Lietuvos konstitucionalizmas. Ištakos, raida ir dabartis. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2018, pp. 288–289.

²⁴ Андреева Г. Н. Непосредственное действие конституции. Grām.: Конституционное право. Словарь. Отв. ред. В. В. Маклаков. Москва: Юристъ, 2001, с. 283–284; Краснов М. А. Введение в конституционное право с разъяснением сложных вопросов. Москва: Издательский Дом ВШЭ, 2018, с. 166. Sk. arī: Оніщук М. В., Савчин М. В. Прямая дія Конституції та імплементація її положень в адміністративному судочинстві. Часопис Київського університету права, 2020, No. 3, с. 419–425. Pieejams: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/526/499> [aplūkots 01.03.2022.].

ietekmi sociālajā un tiesiskajā realitātē, citām valsts institūcijām un jo īpaši tiesām ir pienākums nodrošināt konstitūcijas iedarbību pilnā apjomā, pat pretēji likumdevēja skaidri paustai gribai.²⁵

Konstitūcijas tiešai un nepastarpinātai piemērojamībai vajadzētu novērst iespēju, ka konstitūcija var netikt īstenota vai tiek pazaudēta citu tiesību aktu klāstā.²⁶ Tajā pašā laikā nedemokrātisko autoritāro un totalitāro režīmu atdzimšana Austrumeiropā (visupirms Krievijā un Baltkrievijā), kā arī demokrātiskas tiesiskas valsts erozijas procesi Centrāleiropā (visupirms Ungārijā un Polijā) parāda, ka rakstīta konstitūcijas norma ir nepietiekama sociālās un tiesiskās realitātes transformācijai.²⁷ Šajā ziņā būtiska loma ir tiesu varai, kura savos nolēmumos nodrošina personas tiesību un brīvību aizsardzību un konstitūcijas normu reālu iedarbību.²⁸

2. Satversmes tieša piemērojamība Latvijas tiesiskajā sistēmā

Latvijas Satversmes sapulcē 1922. gada 15. februārī pieņemtā Satversme²⁹ ir piederīga konstitucionālisma attīstības otrajam vilnim, kad pēc Pirmā pasaules kara tapušajās nacionālajās valstīs tika izstrādātas demokrātiskas konstitūcijas, kuras balstījās Rietumu tiesību tradīcijās un konstitucionālajās vērtībās.³⁰ Kā Rietumu tiesību tradīcijai piederīgai konstitūcijai Satversmes esamībā un jēdzienā ir iekodēta tās tieša un nepastarpināta iedarbība.

Latvijas tiesiskajā sistēmā jautājums par Satversmes normu tiešu piemērojamību nekad nav bijis problemātisks vai diskutabls. Kā raksta Satversmes tiesas tiesnese Anita Rodiņa, “Latvijas tiesiskajā sistēmā ir zināma atziņa par to, ka Satversmes normas ir jāpiemēro tieši un nepastarpināti ikvienam tiesību normas piemērotājam”.³¹

Šajā ziņā pat sociālistisko tiesību tradīcijas un padomju juridiskās domāšanas ietekme uz Satversmes piemērošanu pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas ir bijusi īslaicīga un varētu teikt – pat margināla.³² Radikāla konstitucionālo tiesību reforma tiesiskās sistēmas transformācijas procesā nodrošināja, ka Satversmes normu tieša un nepastarpināta piemērošana ir kā neapstrīdama aksioma tiesību zinātnē un praksē. “Pamattiesību teksts jāpiemēro tieši un nepastarpināti [...] Pats par sevi saprotams, ka iestāde un tiesa nevar atteikt pamattiesību sūdzības pieņemšanu un izskatīšanu ar padomju jurisprudenci raksturīgiem juridiskās obstrukcijas argumentiem: ka likumā nav noteikti to realizācijas mehānismi, ka procesuālos likumos šādas sūdzības

²⁵ Jarašiūnas E. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos bruožai. Grām.: Lietuvos konstitucinė teisė. Vadovėlis. Antroji laida. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2017, pp. 186–188.

²⁶ Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации. Москва: Норма, 2004, с. 73.

²⁷ Plašāk sk.: Sajó A. Ruling by Cheating. Governance in Illiberal Democracy. Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

²⁸ Plašāk sk.: Wójcicka E. Direct application of the Republic of Poland's Constitution in the case law of administrative courts. International Comparative Jurisprudence, 2019, Vol. 5, No. 1, pp. 27–35.

²⁹ Latvijas Republikas Satversme. Pieņemta 15.02.1922. [06.07.1993. red.].

³⁰ Balodis R. Pasaules konstitucionālās attīstības galvenie posmi. Likums un Tiesības, 6.sēj., 2004, Nr. 1 (53), 5. lpp.

³¹ Rodiņa A. Satversme. Jurista Vārds, 15.02.2022., Nr. 7 (1221), 5. lpp.

³² Sal.: Levits E. Jaunā pamatlikuma projektu analizējot (I). Diena, 08.08.1991., Nr. 150, 2. lpp.; Levits E. Jaunā pamatlikuma projektu analizējot (III). Diena, 09.08.1991., Nr. 151, 2. lpp.

netiek paredzētas, ka Satversmes norma ir pārāk nekonkrēta un tā ir jāizskaidro tuvāk.”³³

Tiesību zinātnē ļoti īsi, bet pārliecinoši šos Satversmes piemērošanas aspektus izskaidrojis Egils Levits, proti, “padomju tiesiskajai izpratnei raksturīgais arguments, ka [Satversmes] normas nepieciešams “iedarbināt” ar citiem normatīvajiem aktiem (likumu, instrukcijām utt.), jo tās esot pārāk abstraktas, noved pie konstitūcijas faktiskas sabotāžas un tādēļ nav pieļaujams”.³⁴ Viņš arī eleganti norādījis, ka demokrātiskajās valstīs amatpersonu atteikšanās piemērot konstitucionālās normas ir sodāma darbība, pievēršot uzmanību Krimināllikuma³⁵ 291. panta formulējumam.³⁶

Satversmes normu tieša un nepastarpināta piemērošana tiesību praksē nekad nav tikusi arī konceptuāli apšaubīta. Tieši pretēji – tika uzsvērts, ka persona var vērsties tiesā savu pamattiesību aizsardzībai, atsaucoties tikai un vienīgi uz spēkā esošu Satversmes normu.³⁷ Salīdzinoši ātri Latvijas tiesiskajā sistēmā ir nostiprināta gan pamattiesību normu tieša un nepastarpināta piemērošana³⁸, gan demokrātiskas tiesiskas valsts vispārējo tiesību principu kā īstu tiesību normu tieša un nepastarpināta piemērošana, nepieciešamības gadījumā tiesību piemērotājam pat koriģējot rakstītās tiesību normas (arī rakstītās konstitucionālā ranga tiesību normas).³⁹

Satversmes tiesa savā praksē ir uzsvērusi, ka jebkura Satversmē ietvertā cilvēktiesību norma ir piemērojama tieši un nepastarpināti.⁴⁰ Pārbaudot Satversmes 92. panta trešā teikuma tiesas piemērošanas iespējamību, Satversmes tiesa uzmanību pievērsa tam, ka attiecīgā norma neprasa to konkretizējoša likuma esamību. “Īpaša likuma neesamība neaizskar un neierobežo iesniedzēja konstitucionālās tiesības uz tiesību aizsardzību”, uzsvērusi Satversmes tiesa, norādot, ka tiesai jāpiemēro tieši Satversmes

³³ Levits E. Piezīmes par Satversmes 8. nodaļu – Cilvēka pamattiesības. *Cilvēktiesību Žurnāls*, 1999, Nr. 9–12, 18. lpp.

³⁴ Levits E. *Cilvēktiesību piemērošanas pamatjautājumi Latvijā*. Grām.: *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. Dr. Inetas Ziemeles redakcijā. Rīga: Izglītības solī, 2000, 260. lpp. Sk. arī: Levits E. *Cilvēktiesību piemērošanas pamatjautājumi Latvijā*. Grām.: *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. Inetas Ziemeles zinātniskajā redakcijā. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 405. lpp.

³⁵ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [01.01.2022. red.].

³⁶ Levits E. *Cilvēktiesību piemērošanas pamatjautājumi Latvijā*. Grām.: *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. Dr. Inetas Ziemeles redakcijā. Rīga: Izglītības solī, 2000, 260. lpp. Sk. arī: Levits E. *Cilvēktiesību piemērošanas pamatjautājumi Latvijā*. Grām.: *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. Inetas Ziemeles zinātniskajā redakcijā. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 405. lpp.

³⁷ Satversmes tiesas 05.03.2002. spriedums lietā Nr. 2001-10-01, konstatējošajā daļā atspoguļotais Saeimas pārstāvja Gunāra Kušīņa viedoklis. *Latvijas Vēstnesis*, 06.03.2002., Nr. 36. Plašāk sk.: Satversmes tiesas sēdes 2002. gada 5. februārī stenogramma lietā Nr. 2001-10-01. Pieejams: https://www.satv.tiesas.gov.lv/web/viewer.html?file=wp-content/uploads/2016/02/2001-10-01_Stenogramma.pdf [aplūkots 01.03.2022.].

³⁸ Plašāk sk.: Levits E. *Cilvēktiesību piemērošanas pamatjautājumi Latvijā*. Grām.: *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. Dr. Inetas Ziemeles redakcijā. Rīga: Izglītības solī, 2000, 259.–261. lpp.; Levits E. *Cilvēktiesību piemērošanas pamatjautājumi Latvijā*. Grām.: *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. Inetas Ziemeles zinātniskajā redakcijā. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 404.–406. lpp.

³⁹ Plašāk sk.: Iljanova D. *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Ratio iuris, 2005, 31.–37., 58.–61. lpp.; Rezevska D. *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: D. Rezevska izdevums, 2015, 47.–55., 77.–79. lpp.

⁴⁰ Satversmes tiesas 05.12.2001. spriedums lietā Nr. 2001-07-0103, secinājumu daļas 1. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, 07.12.2001., Nr. 178.

92. panta trešais teikums, kā arī tā nevar atteikties ierosināt un izspriest lietu likuma neesamības dēļ.⁴¹

Šī pozīcija Satversmes tiesas praksē atkārtota vairākas reizes.⁴² Vienlaikus Satversmes tiesa nekad nav akceptējusi argumentu par Satversmes normu tiešu un nepastarpinātu piemērošanu kā attaisnojumu tam, ka lietā apstrīdētajā tiesību normā likumdevējs nav pienācīgi konkretizējis attiecīgās jomas regulējumu.⁴³

Līdzīgi arī Augstākā tiesa (Senāts) uzturējusi pozīciju, ka Satversmes normu tieša un nepastarpināta piemērošana ir tiesas pienākums. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departaments lietā norādījis: “tiesu palātas secinājums, ka nav likumīga pamata atlīdzības par morālo kaitējumu piedziņai [..], ir acīmredzamā pretrunā [..] Satversmes 92. panta interpretācijai. [Tiesai] bija pienākums piemērot minēto konstitucionālo normu tieši un nepastarpināti.”⁴⁴ Salīdzinoši nesen Senāta Administratīvo lietu departaments konstatēja Latvijas tiesiskajā sistēmā pastāvošu administratīvo tiesu pienākumu tieši un nepastarpināti piemērot Satversmes 110. pantu, lai nodrošinātu viendzimuma pāru tiesisku aizsardzību, kamēr likumdevējs pieņems attiecīgo likumu.⁴⁵

Kā norādīja Senāts, “Latvijā kā tiesiskā un demokrātiskā valstī Satversme ir viens no tiesību avotiem, kas satur vispārsaistošas tiesību normas. Līdz ar to Satversme nav tikai deklaratīva rakstura dokuments, tā rada dažādiem subjektiem konkrētas tiesības un pienākumus. [..] Tas nozīmē arī to, ka persona savas Satversmē noteiktās tiesības var aizstāvēt tiesā. Turklāt, vērsoties tiesā, persona var atsaukties tieši uz Satversmi un prasīt piemērot to. Savukārt administratīvās tiesas kā tiesību piemērotājas demokrātiskā tiesiskā valstī nevar atteikties nodrošināt Satversmē garantēto tiesību īstenošanu konkrētā situācijā tikai tāpēc, ka likumdevējs nav pieņēmis likumu, kurā būtu noteikta konkrēto tiesību īstenošanas kārtība [..]. Tas būtu pretrunā ar juridiskās obstrukcijas aizlieguma principu.”⁴⁶

Šajā gadījumā Senāts redzēja Satversmes tiešu un nepastarpinātu piemērošanu kā mehānismu, kas nodrošina reālu Satversmes iedarbību tiesiskajā un sociālajā realitātē. Īpaši uzsverams, ka to nodrošina tieši tiesas, konkrētās lietās lemjot par Satversmes piemērošanu. Kā uzsvēris Senāts: “Lai nodrošinātu Satversmes normu efektīvu īstenošanu un nepieļautu, ka Satversme kļūst tikai par deklaratīva rakstura dokumentu, tiesību piemērotājam (arī tiesām) ir pienākums novērst likuma nepilnību, ja vien to iespējams izdarīt ar juridiskām metodēm un no tām izrietošiem

⁴¹ Satversmes tiesas 05.12.2001. spriedums lietā Nr. 2001-07-0103, secinājumu daļas 1. punkts. Latvijas Vēstnesis, 07.12.2001., Nr. 178.

⁴² Satversmes tiesas 28.05.2009. spriedums lietā Nr. 2008-47-01, 17. punkts. Latvijas Vēstnesis, 02.06.2009., Nr. 85; Satversmes tiesas 06.06.2012. spriedums lietā Nr. 2011-2101, 6. punkts. Latvijas Vēstnesis, 07.06.2012., Nr. 89.

⁴³ Piemēram: Satversmes tiesas 05.03.2002. spriedums lietā Nr. 2001-10-01. Latvijas Vēstnesis, 06.03.2002., Nr. 36. Sk. arī: Priekulis J. Efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis pret likumu. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2021, 337. lpp.

⁴⁴ Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 29.04.2009. spriedums lietā Nr. SKC-12/2009. Citēts pēc: Danovskis E. Publisko un privāto tiesību dalījuma nozīme un piemērošanas problēmas Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015, 73. lpp.

⁴⁵ Augstākās tiesas (Senāta) Administratīvo lietu departamenta 2021. gada spriedums lietā Nr. SKA-[B1]/2021. Plašāk sk.: Briede J. Ģimene. Jurista Vārds, 15.02.2022., 50.–51. lpp.

⁴⁶ Augstākās tiesas (Senāta) Administratīvo lietu departamenta 2021. gada spriedums lietā Nr. SKA-[B1]/2021, 20. punkts.

juridiskiem argumentiem. Tas nozīmē, ka tiesību piemērotājam risinājums jāmeklē visā tiesību sistēmā, tostarp tieši piemērojot gan Satversmi, gan vispārējos tiesību principus. [...] Konkrētizējoša tiesiskā regulējuma neesības gadījumā tiesību piemērotājam, tostarp tiesai, ir pienākums nodrošināt Satversmes un cilvēktiesību efektīvu īstenošanu. Tā kā konkrētajā situācijā risinājumu ir iespējams atrast tiesību sistēmas ietvaros ar juridiskām metodēm, tad tiesai tas arī ir jādara.⁴⁷

Senāta norāde par Satversmes tiešu un nepastarpinātu piemērošanu tiek respektēta tiesību zinātnē un praksē, stiprinot tiesu lomu un nozīmi Satversmes piemērošanā un personas pamattiesību efektīvā aizsardzībā.⁴⁸

Principiālos jautājumos, lemjot par sava sprieduma iedarbību un piemērošanu, arī Satversmes tiesa pievērš uzmanību Satversmes normu tiešai un nepastarpinātai piemērošanai, kamēr likumdevējs veic nepieciešamos likuma grozījumus korektai Satversmes tiesas sprieduma izpildei. Faktiski šādos gadījumos Satversmes tiesa nosaka tiesību piemērotāju pienākumu tiesību normas attiecīgajā jomā piemērot atbilstoši Satversmei un tās interpretācijai, kāda sniegta Satversmes tiesas spriedumā.⁴⁹ Piemēram, Satversmes tiesa noteica valsts pārvaldes iestāžu un tiesu pienākumu likumu “Par sapulcēm, gājieniem un piketiem”⁵⁰ piemērot atbilstoši Satversmes 103. pantam, respektējot tajā un Latvijas starptautiskajās saistībās cilvēktiesību jomā paredzēto.⁵¹ Līdzīgi Satversmes tiesa noteica Satversmes 83. un 84. panta un 91. panta pirmā teikuma tiešu piemērošanu attiecībā uz tiem Augstākās tiesas tiesnešiem, kuriem pēc Satversmes tiesas tiesneša pilnvaru termiņa beigām ir tiesības turpināt tiesneša darbu Augstākajā tiesā, konstatējot likuma nepilnību un nodrošinot tiesneša Andreja Lepses tiesības turpināt tiesneša darbu.⁵²

Kopsavilkums

1. Konstitūcijas tieša un nepastarpināta piemērojamība Rietumu tiesību tradīcijā ir obligāta un pašsaprotama konstitūcijas pazīme, kas nodrošina tās augstāko juridisko spēku un reālu iedarbību attiecīgajā tiesiskajā sistēmā.
2. Pēc Berlīnes mūra krišanas tapušajās jaunajās Centrālās un Austrumeiropas valstu konstitūcijās konstitūcijas tieša un nepastarpināta piemērošana attīstīta kā konstitucionāla ranga princips, bieži to ietverot konstitūcijas tekstā.
3. Demokrātiskā tiesiskā valstī konstitūcijas tieša piemērojamība var tikt atvasināts kā atsevišķs vispārējs tiesību princips (Centrālās un Austrumeiropas valstu

⁴⁷ Augstākās tiesas (Senāta) Administratīvo lietu departamenta 2021. gada spriedums lietā Nr. SKA-[B1]/2021, 20. un 24. punkts.

⁴⁸ Plašāk sk.: Feldhūne G. “Likuma klusēšana” un Satversmes tiesas kompetence. Likums un Tiesības, 4. sēj., 2002, Nr. 3 (31), 83.–86. lpp.

⁴⁹ Satversmes tiesas 06.06.2012. spriedums lietā Nr. 2011-21-01, 13. punkts un nolēmumu daļas 2. punkts. Latvijas Vēstnesis, 07.06.2012., Nr. 89.

⁵⁰ Par sapulcēm, gājieniem un piketiem: LV likums. Pieņemts 16.01.1997. [08.12.2021. red.].

⁵¹ Satversmes tiesas 23.11.2006. spriedums lietā Nr. 2006-03-0106, 35.2. punkts un nolēmumu daļas 5. punkts. Latvijas Vēstnesis, 01.12.2006., Nr. 192.

⁵² Satversmes tiesas 18.10.2007. spriedums lietā Nr. 2007-03-01, 32. punkts un nolēmumu daļas 3. un 4. punkts. Latvijas Vēstnesis, 23.10.2007., Nr. 170.

piemērs) vai ietverts konstitūcijas pārākuma principa saturā (ASV un citu Rietumu demokrātiju piemērs).

4. Konstitūcijas tieša piemērojamība nodrošina konstitūcijas kā vispāršaistošu tiesību normu kopuma, kuram ir augstākais juridiskais spēks attiecīgajā tiesiskajā sistēmā, pilnu iedarbību tiesiskajā un sociālajā realitātē.
5. Konstitūcijas normu piemērošanai nav nepieciešami zemāka juridiskā spēka normatīvie tiesību akti, kā arī tajos nav iespējams sašaurināt vai suspendēt konstitūcijas iedarbību.
6. Tiesību piemērotājs tieši piemēro konstitūciju un nodrošina tās iedarbību tiesiskajā un sociālajā realitātē. Tiesību piemērotāja un jo īpaši tiesu varas pienākums ir nodrošināt konstitūcijas tiešu piemērojamību un iedarbību tiesiskajā sistēmā.

JUDIKATŪRAS MAIŅA, TIESISKĀ NOTEIKTĪBA UN TIESISKĀS PAĻĀVĪBAS PRINCIPS

OVERRULING, LEGAL CERTAINTY AND THE PRINCIPLE OF LEGITIMATE EXPECTATIONS

Ginta Krūkle, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras lektore

Summary

The article is dedicated to the evolution of the judge-made-law by way of overruling as an unavoidable phenomenon of administration of justice, as well as to the theoretical and practical risks associated with the overruling. The author identifies problematic aspects of the concept of overruling, and analyses each of them in the context of the need for the development of judge-made-law as part of a dynamic legal system. Thesis of the judge-made-law are being recognised as legal norms formulated by judges, and, as such, these norms not only may, but should follow the development of the legal system. Weighting and balancing of the legal certainty and the principle of legitimate expectations on one side against fair trial and requirement of justice and rule of law on the other side gives the answer to the question whether to overrule or not in the specific case at hand.

Atslēgvārdi: judikatūra, tiesiskā noteiktība, tiesiskās paļāvības princips, tiesnešu tiesības, judikatūras maiņa

Keywords: case-law, legal certainty, principle of legitimate expectations, judge-made-law, overruling

Ievads

Judikatūra kā tiesību avots nav nemainīga. Esot daļai no tiesību sistēmas, kas nepieder pie *stare decisis* doktrīnas, judikatūrai ir jābūt tikpat dinamiskai kā pašas tiesības. Tas tā ir jo īpaši tāpēc, ka judikatūras atziņas tekstuāli formulē arī tādu tiesību normu saturu, kuras citos vispārējos tiesību avotos attiecīgajā laika momentā nav formulētas.

Šajā kontekstā rodas vairāki problemātiski jautājumi, kas ir saistīti ar to, ka pirmšķietami judikatūras maiņa apdraud tiesiskās drošības (noteiktības) principa¹ efektīvu īstenošanu, ietekmē tiesisko paļāvību, kā arī vienlīdzību likuma priekšā.

¹ Plašāk par tiesiskās drošības, tiesiskās noteiktības un tiesiskās paļāvības principu saturu un savstarpējām attiecībām sk.: Rezevska D. Tiesiskās drošības un paļāvības princips – būtiski tiesiskas valsts principa elementi. Referāts zinātniskajā konferencē “Valsts konsekvence tiesiskās paļāvības un tiesiskās drošības principu ievērošanā”, 2016. gada 29. janvāris. Tēzes pieejamas: Konference “Valsts konsekvence tiesiskās paļāvības un tiesiskās drošības principu ievērošanā” (lu.lv).

Atkāpšanās no agrāka tiesnešu tiesību noteikuma un attiecīga tā izmainīšana ir tuva angloamerikāņu tiesībās pazīstamajam *overruling* (angļu val. – anulēšana, noraidīšana) institūtam un franču tiesību sistēmas *revirement* (franču val. – pārdomāšana, situācijas “pagrieziens”) institūtam. *Overruling* gadījumā angloamerikāņu tiesa lietu izspriež pretēji agrākam precedentam, un šis agrākais precedents ar to tiek uzskatīts par noraidītu, un tam vairs nav saistoša spēka.² *Revirement* ir līdzīgs princips, taču attiecas vienīgi uz augstāko tiesu, kad tā atkāpjas pati no savas agrākās nostājas kādā tiesību jautājumā. Tā kā pat viens agrāks nolēmums var radīt tiesnešu tiesību noteikumu, tad dažkārt pietiek ar otru sekojošu nolēmumu līdzīgā lietā, lai šo agrāk atrasto tiesnešu tiesību noteikumu grozītu.

Vispārējs aizliegums mainīt judikatūru nepastāv. Tāds arī nevarētu pastāvēt, jo nozīmētu risku tiesai nonākt pie netaisnīga rezultāta. Atrastās judikatūras atziņas noraidīšanai ir vairāki pamati. Ja ir pamats uzskatīt judikatūrā agrāk pausto atziņu par aplamu vai tiesa ir guvusi jaunu, aktuālāku un dziļāku atziņu, **agrāko atziņu var noraidīt kā nepareizu.**

Tēzi var **atzīt par nederīgu**, ja tā vairs neatbilst esošajai tiesiskajai situācijai. Respektīvi, ir mainījušies ne tikai tiesiskie, bet, iespējams, arī politiskie, ekonomiskie un sociālie apstākļi, kā dēļ tiesa ir pilnvarota izšķirt lietu citādāk (angļu termins – *overrruling*).³ Savukārt tēzi var **atzīt par nepiemērotu** gadījumos, kad lietas nevar tikt vērtētas tiesiski vienlīdzīgi, proti, tiesību piemērotājs ir negatīvi atbildējis uz jautājumu par analogiju (angļu termins – *distinguishing*).

Un visbeidzot – atrasto pareizo un derīgo tēzi tiesību piemērotājs, balstoties uz vērtību argumentiem, var **modificēt** (angļu termins – *modification, defeasibility*), tādējādi veidojot jaunu precedentu un jaunu abstrakto juridisko atziņu, kas turpmāk būs piemērojama izskatāmā veida gadījumiem. Judikatūras atziņu iespējams modificēt ar dažādām metodēm, gan sašaurinot, gan paplašinot tās piemērošanas gadījumu loku. Iepriekšējā sprieduma būtība tiek sašaurināta, ja konkrētajā situācijā kāds atšķirīgs apstāklis ir tik būtisks, ka tiesa izšķiras par izņēmuma vai cita restriktīva noteikuma ieviešanu, lai gan pēc savas būtības agrāko tēzi varētu pārņemt.⁴ Tiek ieviesta viena vai vairākas papildu pazīmes, savukārt, tēzi paplašinot, kāda pazīme tiek atņemta vai vispārināta.

Tātad judikatūras grozīšana ir jānošķir no agrākas judikatūras atziņas nepiemērošanas tiesisko vai faktisko apstākļu atšķirību dēļ, kā arī no judikatūras attīstīšanas, precizēšanas vai detalizēšanas, ko varētu raksturot kā iesāktā ceļa turpināšanu un sazarošanos, bet ne pagriezienu pilnīgi citā virzienā.

Judikatūras maiņa var radīt problemātiskas situācijas ne tikai teorētiskā līmenī saistībā ar iepriekš minētajiem principiem, bet arī praksē. Tās identificēšana prasa visaptverošu judikatūras un jo īpaši līdzīgo lietu apstākļu analīzi, analītisko kompetenci un vispārēju judikatūras pārzināšanu, jo judikatūras maiņa ne vienmēr tiek izdarīta *expressis verbis*.

² Black's Law Dictionary. 8th ed. USA: West Publishing Co., 2004, p. 1136.

³ Alexy R., Dreier R. Precedent in the Federal Republic of Germany. In: MacCormick N., Summers R. S. Interpreting precedents. A comparative study. Aldershot, Singapore, Sydney: Dartmouth Publishing Company Ltd, 1997, pp. 17–64.

⁴ Langenbuhere K. Tiesnešu tiesību attīstība un iztulkošana. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 150. lpp.

1. Judikatūras ceļa pagriezieni Eiropas Savienības Tiesas un Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē

1.1. Eiropas Savienības Tiesas (EST) pieeja

Autorei nav izdevies atrast daudz piemēru, kad EST tiešā veidā atzītu pati savas agrākās juridiskās atziņas nepareizību vai nepieciešamību to grozīt. Faktiski ļoti retos gadījumos EST ir pieļāvusi netieši formulētu, bet nojaušamu savas agrākās atziņas modificēšanu.⁵ Ir saprotami, kādēļ EST nav saistīta ar savu judikatūru tādā līmenī, kā tas būtu *stare decisis* sistēmā, tomēr praksē EST autoritātes nodrošināšana prasa arī ļoti uzmanīgu pieeju savas judikatūras grozīšanā, tādēļ EST nav pārāk tālu no šīs sistēmas. Biežāki ir gadījumi, kad EST norāda uz nepieciešamību nošķirt izskatāmo lietu no agrākām (*distinguishing*) vai arī retrospektīvi izskaidro pati savu agrāko judikatūru tā, lai “puzles gabaliņi” būtu savstarpēji saskanīgi un saprotami.⁶ Tajos gadījumos, kad EST patiešām maina savu judikatūru pēc būtības, tiesas pamatojums par iemesliem, kas ir atšķirīgas nostājas pieņemšanas pamatā, ir salīdzinoši lakonisks. Citkārt EST tikai atzīst atšķirīgo pozīciju un norāda, ka tā pieņem atšķirīgu interpretāciju.⁷ Tikai ļoti retos gadījumos EST spriedumā atspoguļo analīzi par savu agrāko judikatūras atziņu, pārvērtē to *expressis verbis* un skaidro iemeslus, kādēļ tā nonākusi pie atšķirīga tiesību jautājuma risinājuma.⁸

1.2. Eiropas Cilvēktiesību tiesas (ECT) pieeja

Savu agrāk atrasto judikatūras atziņu modificēšanu un attīstīšanu ECT īsteno pietiekami plaši. Tomēr ļoti reti un tikai tad, ja ir būtiski iemesli to darīt, ECT maina savu praksi un atklāti groza savu iepriekšējo nostāju, to norādot *expressis verbis*.⁹ Eiropas Cilvēktiesību konvencija (Konvencija) tika pieņemta 1950. gadā, taču tikai 70. gadu beigās ECT pirmo reizi nonāca konfrontācijā pati ar savām agrākām atziņām, aizsākot t. s. “dzīvā instrumenta” doktrīnu.¹⁰ Tas nozīmē atziņu, ka Konvencija ir dzīvs instruments un tās interpretācija mainās līdzī atbilstoši aktuālajiem (mainīgajiem) apstākļiem, dalībvalstu vispārēji pieņemtajiem standartiem un to attīstībai laika gaitā (Eiropas konsensa koncepts). Attiecīgi Eiropas konsensa izmaiņu

⁵ EST spriedums lietā Nr. C-42/17. Pieejams: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=197423&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=6567>, 28. paragrafs.

⁶ Piem.: EST 1996. gada 8. oktobra spriedums lietā *Dillenkofer and Others* (C-178/94, C-179/94 un C-188/94, C-190/94, EU:C:1996:375, 20. un turpmākie paragrāfi).

⁷ Piem.: EST 1968. gada 3. aprīļa spriedums lietā Nr. C-28/67 *Molkerei-Zentrale Westfalen v. Lippe* saistībā ar 1966. gada 16. jūnija spriedumu lietā Nr. C-57/65 *Lütticke*; 2008. gada 25. jūlija spriedums lietā Nr. C-127/08 *Metock and Others* saistībā ar 2003. gada 23. septembra spriedumu lietā Nr. C-109/01 *Akrich*.

⁸ Sk.: EST 1990. gada 17. oktobra spriedums lietā Nr. C-10/89 *CNL-SUCAL v. HAG* (10. un turpmākie paragrāfi) saistībā ar 1974. gada 3. jūlija spriedumu lietā Nr. C-192/73 *Van Duyn v. HAG*, kā arī 2021. gada 23. septembra ģenerāldoktora viedoklis EST lietā Nr. C-205/20 *Bezirkshauptmannschaft Hartberg-Fürstenfeld*, 125. un turpmākie paragrāfi.

⁹ Sk.: Mowbray A. ‘An Examination of the European Court of Human Rights’ Approach to Overruling its Previous Case Law’, *Human Rights Law Review*, Vol. 9, Issue 2, 2009, pp. 179–201. Pieejams: <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngp006>.

¹⁰ ECT 1978. gada 25. aprīļa spriedums lietā *Tyler v. United Kingdom, Appl.*, Nr. 5856/72, 31. punkts. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/>.

gadījumā līdzī mainās arī ECT judikatūra, jo šo progresīvo pieeju ECT piemēro arī gadījumos, kad tas prasa agrākas judikatūras maiņu. Atzīstot, ka tiesiskā noteiktība, paredzamība un vienlīdzība likuma priekšā tiek svērtas un salīdzinātas ar aizliegumu bez pietiekama iemesla atkāpties no agrākās lietās nostiprinātām atziņām, ECT ir norādījusi, ka dinamiskas un uz attīstību vērstas pieejas zaudēšana būtu būtisks šķērslis reformām un uzlabojumiem.¹¹

Eiropas konsensam nacionālā līmenī varētu saskatīt zināmu līdzību ar vispārējo sociālo atzišanu, kurai seko tiesību normu izpratnes un attiecīgi judikatūras maiņa.

2. Tiesiskais pamats judikatūras grozīšanai un iespējamie riski

Judikatūra nepārtraukti attīstās, tāpat kā rakstīto tiesību sistēma. Proti, paralēli likumdošanas procesiem, tiesību normu jaunradei tās klasiskajā izpratnē norit arī otrs process – tiesnešu tiesību jaunrade, ietverot sevī arī judikatūras atziņu – tiesnešu tiesību normu – grozīšanu un spēka zaudēšanu. Līdz ar to tāpat kā jebkurai citai tiesību normai, arī judikatūrā formulētai normai ir noteikts spēks laikā,¹² kas agrāk vai vēlāk zaudē spēku. Tiesnešu tiesību norma var zaudēt spēku vairāku iemeslu dēļ, tostarp ja tā tiek modificēta, precīzāk, ja tās vietā tiesa atklāj jaunu tiesnešu tiesību normu, kas aizstāj agrāko.

Judikatūras grozīšana apdraud tiesas spriešanas konsekvenci, personas uzticību valstij un tiesībām. Tā eventuāli skar tiesiskās drošības (noteiktības) principa un tiesiskās paļāvības principa īstenošanu un vienlīdzības principa īstenošanu.

Tiesiskās paļāvības uz tiesas spriedumu kontinuitāti pamatā ir vienlīdzības princips: līdzīgas lietas ir jāizspriež līdzīgi. Tajā pašā laikā vienlīdzības principa izpausme ir arī noteikums, ka atšķirīgas lietas ir jāizspriež atšķirīgi, kritērijus un to apjomu līdzības noteikšanai ietverot tiesību normā vai atstājot tiesību piemērotāja ziņā. Attiecīgi tiesiskās sistēmas stabilitātes, kontinuitātes, tiesiskuma un vienlīdzības prasību dēļ tiesai ir pienākums sekot agrākām tiesnešu tiesībām, tomēr – taisnīguma principa un vienlīdzības principa negatīvās izpausmes dēļ tiesai ir pienākums noteiktos gadījumos no agrākām tiesnešu tiesībām atkāpties. Tādējādi saprātīgs pamatojums, izšķiroties par tiesnešu tiesību normas piemērošanu vai atkāpšanos no tās, rodams katrā konkrētā gadījumā, atrisinot minēto vispārējo tiesību principu kolīziju.

Kā norāda Administratīvā apgabaltiesa, “ja nav konstatējami jauni būtiski apsvērumi tiesu prakses grozīšanai, zemākas instances tiesai ir jāievēro Senāta norādītā tiesību normu interpretācija”.¹³ Līdzīgu secinājumu jau 1955. gadā izteicis zviedru tiesību zinātnieks Folke Šmits (*Folke Schmidt*) saistībā ar Zviedrijas tiesu īstenoto tiesnešu tiesību piemērošanu: “Zviedru tiesnesis seko precedentam¹⁴ tieši tāpēc, ka tas nāk no Augstākās tiesas. Viņš to dara pat gadījumos, kad pats ir pārliecināts, ka cits risinājums lietā būtu piemērotāks. Vienīgi gadījumā, ja pastāv būtiski iemesli,

¹¹ ECT 2007. gada 19. aprīļa spriedums lietā *Vilho Eskelinen v. Finland, Appl*, Nr. 63235/00, 56. punkts. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/>.

¹² Silance L. La règle de droit dans le temps. Dans: *La règle de droit. Etudes publiées par Ch. Perelman*. Bruxelles: Etablissements Emile Bruylant, 1971, pp. 50–67.

¹³ Administratīvās apgabaltiesas 2008. gada 19. marta lēmums lietā Nr. A7002108/21. Nav publicēts.

¹⁴ Tiešs tulkojums no angļu “*precedent*”, lai gan saturiski runa ir par tiesnešu tiesību normām pielīdzināmiem noteikumiem Zviedrijas tiesu darbā.

kas norāda, ka viņam būtu jāspriež atšķirīgi no tā, kā nosaka precedents, rodas jautājums par Augstākās tiesas [precedenta normu pamatojošo] argumentu svara pārbaudīšanu.¹⁵ Minētais apliecina secinājumu, ka būtiski iemesli ir tas apstāklis, kas nosaka nepieciešamību un pienākumu grozīt agrākas tiesnešu tiesību normas, tajā pašā laikā pārējos gadījumos gan neatbrīvojot tiesu no pienākuma interpretēt tiesnešu tiesību normas un noteikt to piemērojamību vai nepiemērojamību izskatāmajam gadījumam.

Tātad, risinot tiesiskuma, vienlīdzības un tiesiskās sistēmas stabilitātes savstarpējo konfliktu, tiesību piemērotājs katrā konkrētā gadījumā izdara vērtējuma spriedumu un lemj par tiesnešu tiesību normas piemērošanas iespējamību vai lielāku prasību pēc tās grozīšanas.

Arī Augstākās tiesa Senāta Administratīvo lietu departaments savos 2004. gada 24. augusta un 2005. gada 8. marta spriedumos lietās Nr. SKA-107¹⁶ un Nr. SKA-141¹⁷ ir norādījis: ja tiesa nāk pie pārliecības, ka iepriekšējā tiesu prakse nav pareiza vai vairs neatbilst apstākļiem, kuri laika gaitā ir mainījušies, un iespējams cits risinājums, kas ir piemērotāks izšķiramajam dzīves gadījumam un vairāk atbilst pastāvošajai tiesību sistēmai, tiesai ir ne tikai tiesības, bet arī pienākums atkāpties no līdzšinējās tiesu prakses.

Prasība pēc taisnīga un aktuālajai tiesību sistēmai un tās izpratnei atbilstoša risinājuma nozīmē, ka tiesai ir pienākums atkāpties no iepriekšējām savām atziņām, nevis, ka šī atkāpšanās ir vienīgi pieļaujama, taču nav obligāta.¹⁸ Tā tas ir, piemēram, gadījumos, kad:

- judikatūras pielietošanas mērķis jau kļuvis par izņēmumu vai tāds kļūvis;
- tiesa uzskata, ka tagad tā ir guvusi jaunu, labāku vai dziļāku juridisku atziņu, kas labāk piemērota lietas risinājumam nekā līdzšinējā juridiskā atziņa.¹⁹

Jebkurā gadījumā tas nenozīmē tiesas patvaļu vai tiesneša brīvu izvēli – noraidīšana vienmēr prasa precīzu metožu pielietošanu un izsvērtu juridisku un vērtējošu argumentāciju.

Satversmes 91. pantā “Visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā” cilvēka tiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas – ir nostiprināts vienlīdzības un diskriminācijas aizlieguma princips. No diskriminācijas aizlieguma principa, to tālāk attīstot, var izsecināt formālu noteikumu, ka pret visām personām jāizturas saskaņā ar principu, kurš atzīts par pareizu. Tiesu varas uzdevums ir šo principu atvasināt no likuma²⁰ un tiesībām. Proti, atrast tiesību sistēmā. Un tās kompetencē ir ne vien noteikt lietu savstarpējo līdzību, bet arī spriest par agrāk atvasināta principa pareizību, t. i., atbilstību tiesību patiesajam saturam.

¹⁵ Schmidt F. Domaren som lagtolkkare. In: Festschrift till Herlitz. Stockholm: P.A. Norstedt&Soners Forlag, 1955. Cītēts pēc: Peczenik A. Statutory interpretation in Sweden. In: Peczenik A., Bergholz G. *Interpreting statutes. A comparative study*. Aldershot: Dartmouth, 2002, p. 323.

¹⁶ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2004. gada 24. augusta spriedums lietā Nr. SKA-107. Nav publicēts.

¹⁷ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2005. gada 8. marta spriedums lietā Nr. SKA-141. Nav publicēts.

¹⁸ Neimanis J. Judikatūra un tās saistošais spēks. Jurista Vārds, 2005, 8. marts. Pieejams: http://www.vestnesis.lv/index.php?mode=LAIDIENS&laidiens_id=3287.

¹⁹ Turpat.

²⁰ Langenbuhere K. Tiesnešu tiesību attīstība un iztulkošana. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 158. lpp.

Bez pietiekama pamata nemainīt judikatūru nav tikai vienlīdzīgas attieksmes pamatprincipa, bet arī tiesību drošības prasība.²¹ Tā kā, mainot judikatūru, tiesai ir jāizmanto juridiski apsvērumi, tad tiesiskā drošība tiek būtiski mazāk ietekmēta, nekā tas ir gadījumā, kad likumdevējs groza tiesisko regulējumu. Līdz ar to arī no labas likumdošanas un tiesiskās paļāvības principiem izrietošās prasības par saudzējošu pāreju un saprātīgiem termiņiem nevar tikt attiecinātas uz judikatūras maiņu. Judikatūras maiņas gadījumā, pamatojoties uz juridiskiem priekšrakstiem un principiem, tiesas lēmums personai ir vieglāk paredzams tāpēc, ka tāds lēmums vai spriedums personai ir labāk paredzams (tik pieejams, cik vien iespējams²²), atšķirībā no politiskas spriešanas. Proti, tāpat kā judikatūras izstrādes gadījumā, arī judikatūru grozot, tiesai ir pašai jāformulē tiesību noteikums, ko tiesa pēc tam piemēro. Tiesas uzdevums nav veidot politisko realitāti vai mainīt dzīves nosacījumus atbilstoši savām domām, pat ja šādiem tiesas spriedumiem bieži ir tālejošas politiskas sekas.²³

No personas puses, uz kuru jaunā tiesību norma varētu attiekties, ja judikatūras maiņu salīdzinātu ar likumdošanas procesu, par problemātiskiem aspektiem varētu minēt *vacatio legis* neesamību un faktisku retroaktīvu spēku. Proti, brīdī, kad stājas spēkā tiesas spriedums, kurā tiesa formulējusi jauno, izmainīto judikatūras atziņu, šī atziņa tiek ne tikai pirmo reizi formulēta, bet vienlaikus un uzreiz arī piemērota, turklāt attiecinot to uz (galvenokārt) pagājušiem apstākļiem.

3. Procesuālie aspekti

Judikatūras maiņas nozīmīgumu ārvalstīs un atsevišķās nozarēs arī Latvijā demonstrē arī procesuālie mehānismi, kas ir ieviesti tiesu darba regulēšanai gadījumos, kad tā izvēlas spert šo pietiekami nopietno soli – mainīt līdzšinējo judikatūru.

Tā, piemēram, Vācijas Tiesu iekārtas likuma²⁴ 132. panta 2. daļā ir noteikta kārtība²⁵, kā tiek pieņemti lēmumi, ja kāds senāts kādā juridiskā jautājumā grib novirzīties no kāda cita senāta lēmuma, proti, ir noteikts īpašs lēmumu pieņemšanas process, ja augstākās tiesu instances vēlas atkāpties no līdzšinējās judikatūras. Tomēr šis regulējums ietver vienīgi lēmumu pieņemšanas nepieciešamību noteiktā institūcijā un kārtību, taču nenosauc pieļaujamās atkāpšanās pamatus un nenosaka metodoloģiju. Latvijas normatīvajos tiesību aktos līdzīgs noteikums nav atrodams – nav paredzēta īpaša kārtība, lai atkāptos no kasācijas instances judikatūras.

Latvijas Senāta laikā Senāta apvienotajai sapulcei parasti nodeva tās lietas, kurās Civildepartaments gribēja kādā principiālā jautājumā no savas līdzšinējās prakses

²¹ Cipeliuss R. Tiesību būtība. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001, 105.–106. lpp.

²² Dworkin R. Taking rights seriously. London: Harvard University Press, 1977, p. 96.

²³ Everling U. On the judge-made law of the European Community's courts. In: Judicial review in European Union law. The Hague: Kluwer Law International, 2000, p. 38.

²⁴ Gerichtsverfassungsgesetz. Pieejams: http://www.gesetze.2me.net/gvg/_gvg_0162.htm.

²⁵ “[...] lēmumu pieņem lielais civillietu senāts, ja kāds civilsenāts grib novirzīties no kāda cita civilsenāta vai lielā civilsenāta lēmuma; lēmumu pieņem lielais krimināllietu senāts, ja kāds krimināllietu senāts grib novirzīties no kāda krimināllietu senāta vai lielā krimināllietu senāta lēmuma; lēmumu pieņem apvienotais lielais senāts, ja kāds civilsenāts grib novirzīties no kāda krimināllietu senāta vai lielā krimināllietu senāta lēmuma vai arī ja kāds krimināllietu senāts grib novirzīties no kāda civillietu senāta vai lielā civillietu senāta lēmuma, vai arī ja kāds senāts grib novirzīties no apvienotā senāta lēmuma.”

atkāpties, vai arī kurās bija radies jautājums, kas agrākos spriedumos bija dažādi lemts.²⁶ Pašreiz kopš 2010. gada paplašinātajā sastāvā izskatītā 21 lietā senatori akceptējuši judikatūras maiņu. Te gan jāpiezīmē, lai gan judikatūras maiņu būtu vēlams skatīt paplašinātā tiesas sastāvā, realitātē tā tomēr nav ekskluzīva šī sastāva kompetence. Judikatūra mainīta arī trīs lietās, kas skatītas triju senatoru sastāvā. Iespējams, kolēģija sākotnēji neprognozēja judikatūras maiņu, bet prāvas gaitā nonāca pie atziņas par tās nepieciešamību.²⁷

Izvērtējot Latvijā spēkā esošo procesuālo jautājumu normatīvo regulējumu, jāsecina, ka Latvijas normatīvajos tiesību aktos nav ietvertas normas, kas tiešā veidā veicinātu judikatūras stabilitāti un kvalitatīvu attīstību un paredzētu īpašu apsvēršanu, lai mainītu līdzšinējās judikatūras atziņas. Autores ieskatā judikatūras stabilitātes nodrošināšanai un kvalitātes uzlabošanai būtu nepieciešams apsvērt iespēju papildināt procesuālo likumu normas, konkrēti, Civilprocesa likuma 472. panta otro daļu un Administratīvā procesa likuma 346. panta otro daļu²⁸, ietverot tajās tiesas pienākumu skatīt lietu kasācijas kārtībā paplašinātā sastāvā (Administratīvā procesa likuma terminoloģijā – kopsēdē) visos gadījumos, kad ir ierosināta vai paredzama līdzšinējo judikatūras atziņu grozīšana. Proti, ietvert tāda satura noteikumu, ka, gadījumā ja kasācijas instancē sākotnēji noteiktā tiesas sastāva vairākuma viedoklis atbalsta tādu lietas risinājumu, kas nozīmē līdzšinējās judikatūras maiņu, lieta obligāti nododama izskatīšanai pilnā (paplašinātā) tiesas sastāvā (kopsēdē).

Lai gan tā varētu būt tikai viena no situācijām, kad lieta skatāma paplašinātā tiesas sastāvā, un nepieciešamības gadījumā iespējams konkretizēt arī citus iemeslus, tomēr šāda noteikuma ieviešana varētu stimulēt tiesu īpaši rūpīgi izvērtēt gan līdzšinējās judikatūras atziņas kontekstā ar izskatāmo lietu, gan šo atziņu (tiesnešu tiesību normu) aktualitāti, tiesiskumu, pamatotību un kvalitāti, iespējams, izdarot secinājumu par judikatūras grozīšanas pamatotību un nepieciešamību.

4. Judikatūras maiņa un tiesiskā paļāvība

Iespējams rosināt turpmāku diskusiju, ieskicējot atsevišķus teorētiskā pamatojuma attīstīšanas virzienus, vērtējot judikatūras grozīšanas institūtu no tiesiskās paļāvības aizskāruma esamības viedokļa.

1. Grozot judikatūru, nenotiek tiesiskā regulējuma grozīšana – lai gan no privātpersonas viedokļa rodas priekšstats, ka tiek grozīts regulējums, uz kura pamata tiek izšķirts šīs personas strīds, tomēr jāuzsver, ka demokrātiskas tiesiskas valsts tiesību sistēmā jau pastāv visas tiesību normas, kas nepieciešamas konkrētā dzīves gadījuma atrisināšanai. Tiesa, grozot judikatūru, vienīgi atrod un rakstveidā formulē atziņu,

²⁶ Rumpēters A. Atskats uz Senātu Latvijas tiesu sistēmā. Latviešu Juristu Raksti, 1973, Nr. 12, 10. lpp. Citēts pēc: Indrūna Z. Civillietu izskatīšana paplašinātā sastāvā. Augstākās tiesas biļetens, 2021, Nr. 23, 69.–73. lpp. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/par-augstako-tiesu-augstakas-tiesas-biletens/augstakas-tiesas-biletens-nr-23/civillietu-izskatisana-paplasinata-sastava>.

²⁷ Indrūna Z. Civillietu izskatīšana paplašinātā sastāvā. Augstākās tiesas biļetens Nr. 2021, Nr. 23, 69.–73. lpp. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/par-augstako-tiesu-augstakas-tiesas-biletens/augstakas-tiesas-biletens-nr-23/civillietu-izskatisana-paplasinata-sastava>.

²⁸ Kriminālprocesa likumā vispār nav paredzēts paplašinātā sastāva institūts.

kura visprecīzāk atbilst šai tiesību sistēmai. Tiesai nav kompetences grozīt tiesisko regulējumu.

2. Apsverot jautājumu par to, vai judikatūra (pēc analogijas kā tiesiskais regulējums) pēc savas būtības ir bijusi pietiekami noteikta un nemainīga, ir skaidrs, ka nenoteiktas un mainīgas judikatūras gadījumā, pirmkārt, vispār var apšaubīt judikatūras esamību kā tādu, otrkārt, judikatūras mainīgums loģiski rada nosacītu iespēju uz konkrētā jautājumu risinājumu judikatūrā paļauties. Savukārt stabila un ilglaicīga judikatūra arī dod pamatu veidoties paļāvībai tikai daļēji, jo sabiedrisko attiecību un to neregulējuma izpratnes nepārtrauktā attīstība rada loģisku prasību attīstīties un līdzī mainīties arī judikatūrai. Šis aspekts būtu noskaidrojams katrā konkrētā gadījumā padziļinātā juridiskā analizē.

3. Tiesiskās paļāvības pārbaudes testa kontekstā saistībā ar judikatūras grozīšanu interesants varētu būt jautājums par saudzējošas pārejas veidošanu. Bridī, kad tiesa formulē jaunu judikatūras atziņu, tā vienlaikus arī uzreiz to piemēro jau agrāk notikušiem faktiem vai nodibinātām tiesiskajām attiecībām, kas pilnībā liedz personai iespēju sagatavoties jaunajam "regulējumam" un izslēdz jebkādu diskusiju par saprātīgiem termiņiem attiecībā uz jauno prasību izpildi. Šādā rakursā vērtējot, būtu iespējams argumentēt, ka jaunajām judikatūras atziņām ir sava veida retrospektīvs spēks. Retrospekcija ir šķietama un nav salīdzināma ar normatīvo tiesību aktu grozīšanas situācijām, ņemot vērā iepriekš jau minēto principu, ka, grozot judikatūru, tiesa nerada jaunas tiesību normas, bet gan atrod un rakstveidā formulē atziņas, kuras visprecīzāk atbilst tiesību sistēmai, proti, tiesību sistēmā jau pastāvošas tiesību normas.

Secināms, ka tiesiskā nenoteiktība ir nepieciešams ļaunums, kura negatīvās sekas pēc iespējas jācenšas mazināt, ko savukārt var īstenot ar noteiktas juridiskās tehnikas palīdzību.²⁹ Tajā pašā laikā tiesiskā nenoteiktība, kas varētu veidoties, ņemot vērā iespēju grozīt agrāku judikatūras atziņu, neapdraud (jaunās) judikatūras kā tiesību avota leģitimitāti.³⁰

Kopsavilkums

1. Judikatūras grozīšana ir jānošķir no agrākas judikatūras atziņas nepiemērošanas tiesisko vai faktisko apstākļu atšķirību dēļ, kā arī no judikatūras attīstīšanas, precizēšanas vai detalizēšanas, ko varētu raksturot kā iesāktā ceļa turpināšanu un sazarošanos, bet ne pagriezīenu pilnīgi citā virzienā. Judikatūrai ir konsekventuma prasība, taču tiesiskajā sistēmā, kas nepārtraukti attīstās un mainās, judikatūra kā tiesību avots ir ne tikai līdzvērtīgi mainīga, bet nereti arī pirmā konstatē un ievada nepieciešamās izmaiņas.
2. Lai gan objektīvi nepieciešama, judikatūras grozīšana ietekmē tiesas spriešanas konsekvenci, personas uzticību valstij un tiesībām. Tā eventuāli skar tiesiskās

²⁹ Lagarde X. Brèves réflexions sur les revirements pour l'avenir. Dans: *La création du droit par le juge*. Tome 50. Paris: Dalloz, 2007, pp. 77–88.

³⁰ Kress K. Legal Indeterminacy. In: *Philosophy of Law and Legal Theory*. An Anthology. Patterson D. Oxford: Blackwell Publishing, 2003, pp. 254–259.

- drošības (noteiktības) principa, tiesiskās paļāvības principa un vienlīdzības principa īstenošanu.
3. Tiesiskās sistēmas stabilitātes, kontinuitātes, tiesiskuma un vienlīdzības prasību dēļ tiesai ir pienākums sekot agrākām tiesnešu tiesībām, tomēr – taisnīguma principa un vienlīdzības principa negatīvās izpausmes dēļ tiesai ir pienākums noteiktos gadījumos no agrākām tiesnešu tiesībām atkāpties. Saprātīgs pamatojums, izšķiroties par tiesnešu tiesību normas piemērošanu vai atkāpšanos no tās, rodams katrā konkrētā gadījumā, atrisinot minēto vispārējo tiesību principu kolīziju.
  4. Tā kā, mainot judikatūru, tiesai ir jāvadās no juridiskiem apsvērumiem, tad tiesiskā drošība tiek būtiski mazāk ietekmēta, nekā tas ir gadījumā, kad likumdevējs groza tiesisko regulējumu. Līdz ar to arī no labas likumdošanas un tiesiskās paļāvības principiem izrietošās prasības par saudzējošu pāreju un saprātīgiem termiņiem nevar tikt visā pilnībā attiecinātas uz judikatūras maiņas gadījumu.
  5. Grozot judikatūru, nenotiek tiesiskā regulējuma grozīšana – lai gan no privātpersonas viedokļa rodas priekšstats, ka tiek grozīts regulējums, uz kura pamata tiek izšķirts šis personas strīds, tomēr jāuzsver, ka demokrātiskas tiesiskas valsts tiesību sistēmā jau pastāv visas tiesību normas, kas nepieciešamas konkrētā dzīves gadījuma atrisināšanai. Tiesa, grozot judikatūru, vienīgi atrod un rakstveidā formulē atziņu, kura visprecīzāk atbilst šai tiesību sistēmai. Tiesai nav kompetences grozīt tiesisko regulējumu.
  6. Iespējams argumentēt, ka grozītas judikatūras atziņām ir sava veida retrospektīvs spēks, jo tiesa, kas tās formulē, tās vienlaikus arī piemēro pagājušiem apstākļiem. Retrospekcija šajā gadījumā gan ir šķietama un nav salīdzināma ar normatīvo tiesību aktu grozīšanas situācijām, ņemot vērā, ka, grozot judikatūru, tiesa nerada jaunas tiesību normas, bet gan atrod un rakstveidā formulē atziņas, kuras visprecīzāk atbilst tiesību sistēmai, proti, tiesību sistēmā jau pastāvošas tiesību normas.
  7. Tiesa nevar turpināt kļūdīties, aizbildinoties ar tiesiskās noteiktības nepieciešamību. Vēl jo vairāk – faktiskā prasība, kas izriet no tiesas pakļautības tiesībām, ir arī arvien meklēt tiesību sistēmai atbilstošākus un aktuālākus tiesību jautājumu risinājumus.

SEKCIJA

**TIESĪBU TEORIJAS UN
VĒSTURES AKTUĀLIE
PROBLĒMJAUTĀJUMI**

KRIMINĀLPROCESA IEPRIEKŠĒJĀS IZMEKLĒŠANAS REFORMAS KRIEVIJAS IMPĒRIJĀ IEMESLI, MĒRĶI UN PERSPEKTĪVAS 19. GS. 60. GADOS

MOTIVES, OBJECTIVES AND PROSPECTS OF THE REFORM OF PRELIMINARY INVESTIGATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE RUSSIAN EMPIRE IN THE 1860S

Signe Skutele, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

In the context of police organization, conduct and authority during the 18th and 19th centuries, the approach whereby the police authority conducted preliminary investigations occasioned dissatisfaction, therefore in 1860 several legislative acts were adopted, which changed the procedures for conducting the preliminary investigation of criminal proceedings by introducing a new institute – an investigating judge.

The author in this publication has examined the elements of the reform of the public administration and legal system, as well as analysed the reasons for the reform of the preliminary investigation and the establishment of the institute of the investigating judge.

The author has drawn conclusions regarding the development of the public administration and legal system of the Russian Empire within the framework of Western legal traditions, focusing on the reasons, objectives, and prospects of the reform of the preliminary investigation in the 19th century.

Atslēgvārdi: 1860. gada reforma, iepriekšējā izmeklēšana, Krievijas impērija, valsts pārvaldes un tiesību sistēmas modernizācija

Keywords: reform of 1860, preliminary investigation, Russian Empire, modernization of the public administration and legal system

Ievads

1864. gada 20. novembrī Krievijas impērijā tika īstenota būtiska tiesu reforma, kura nereti tiek dēvēta par “dižo tiesu reformu”.¹ Stājās spēkā vairāki

---

¹ Давыдов Н. В. *Уголовный суд в России*. Москва: Грань, 1918, с. 184.

normatīvie akti, kas vēlāk tika attiecināti arī uz mūsdienu Latvijas teritorijas gubernām.²

Tomēr vēl pirms 1864. gada tika pieņemti normatīvie akti, kas ievērojami mainīja kriminālprocesuālo kārtību attiecībā uz iepriekšējo izmeklēšanu un uzskatāmi par 1864. gada reformas prototipu.

Autore publikācijā vēsturiski salīdzinošā kontekstā aplūkoja 1860. gadā pieņemtos normatīvos aktus, kas saistīti ar iepriekšējās izmeklēšanas reformēšanu un izmeklējošā tiesneša ieviešanu Krievijas impērijā, kā arī 19. gadsimta pirmās puses reformas Krievijas impērijā attiecībā uz valsts pārvaldi un tiesību sistēmu, kas neapšaubāmi ietekmēja arī 1860. un 1864. gada normatīvo aktu izstrādi, konstatējot iepriekšējās izmeklēšanas stadijas efektivitātes un modernizācijas nepieciešamību un tiesu varas nozīmi valsts pārvaldē kopumā un attiecīgajā procesuālajā stadijā. Tā kā pilnvērtīgi visu iepriekšējās izmeklēšanas reformu Krievijas impērijā raksta ierobežotā apjoma dēļ aptvert nav iespējams, autore izvēlējās fokusēties uz jaunieviešamā institūta – izmeklējošā tiesneša – izveides analīzi, tostarp uz to iemesliem, mērķiem un perspektīvām kontekstā ar monarhistiskās valsts pārvaldes principu izpratni Krievijas impērijā.

1. Rietumu institucionālās kārtības ieviešanas prakse

Jau cara Pētera I (*Пётр I*; 1672–1725) un vēlāk Katrīnas II (*Екатерина II*, 1729–1796) valdīšanas laikā Krievijas impērijā tika ieviestas ievērojamas izmaiņas valsts pārvaldē.³ Tomēr par tiesību modernizācijas un valsts pārvaldes sistēmas evolūcijas laiku un tās pārveidi atbilstoši Rietumu tiesību sistēmai īpaši uzsvērtas tiek cara Aleksandra I (*Александр I*, 1777–1825) ieviestās izmaiņas Krievijas impērijā.

Par vienu no būtiskākajām reformām valsts pārvaldē, kas ietekmēja arī tiesu darbību, tiek uzskatīti 1802. gada 8. septembrī pieņemtie normatīvie akti “Par Senāta tiesībām un pienākumiem”⁴ un “Par ministriju apstiprināšanu”⁵. Saskaņā ar tiem valsts pārvaldes pārraudzība tika iedalīta astoņās ministrijās,⁶ tādējādi uzraudzība pār tiesu sistēmu tika uzticēta cara ieceltam tieslietu ministram, kurš savu amatu savienoja ar ģenerālprokurora amatu. Līdz ar to tiesnešu apstiprināšana, atcelšana, kā arī viņu darbības uzraudzība tika uzticēta tieslietu ministram.⁷

Neraugoties uz šīm izmaiņām, reformas neskāra augstāko varas līmeni, un tāpat kā līdz tām neierobežotas pilnvaras likumdošanas, pārvaldes un tiesu jomā bija valsts vadītājam – caram. Tomēr jāsecina, ka tiesvedības un iepriekšējās izmeklēšanas modernizācijas reformas iemesli konstatējami jau Aleksandra I politiskajā pārvaldē.

² Uz Līflandes jeb Vidzemes gubernu un Kurlandes jeb Kurzemes gubernu. Latgale ietilpa Vitebskas gubernā, uz kuru šī tiesu reforma tika attiecināta jau 1864. gadā.

³ Švābe A. *Latvijas vēsture 1800–1914*. Upsala: Daugava, 1991, 62.–63. lpp.

⁴ О правахъ и обяязанностяхъ Сената. Сб. зак.: ПСЗ. Собрание (1649–1825). Том 27. № 20.405, с. 241.

⁵ Объ учрежденіи Министерствъ. Сб. зак.: ПСЗ. Собрание (1649–1825). Том 27. № 20.406, с. 243.

⁶ Sk. arī: *Законодательство первой половины века*. Том 6. Ред. О. И. Чистяков. [В. в.]: Юридическая литература, 1988, с. 90. Sk. arī: 1810. gada 17. augusta normatīvais akts «Высочайше утвержденное разделение Государственныхъ делъ по Министерства Внутреннихъ делъ». Сб. зак.: ПСЗ. Собрание (1649–1825). Том 31. № 24.326, с. 323. 1810. gada 25. jūlija manifests «О разделеніи Государственныхъ делъ на основныя управления съ означеніемъ предметовъ каждому управленію принадлежащихъ». Сб. зак.: ПСЗ. Собрание (1649–1825). Том 31. № 24.307, с. 278.

⁷ *Законодательство первой половины века*. Том 6, с. 142.

Turklāt, lai gan 19. gadsimta sākumā starp Krievijas impēriju un Francijas impēriju Napoleona Bonaparta (*Napoléon Bonaparte*; 1769–1821) laikā notiek karadarbība,⁸ tomēr Aleksandrs I, kā arī viņa pēcteči cars Nikolajs I (*Николай I*, 1796–1855) un cars Aleksandrs II (*Александр II*, 1818–1881), plānojot un īstenojot vairākas tiesu un valsts pārvaldes reformas, no kurām dažas tā brīža politiskās gribas neesības un aristokrātijas pārstāvju spiediena dēļ tā arī netika īstenotas,⁹ kā nozīmīgu piemēru aplūkoja, analizēja un pārņēma tieši Francijas reformas, normatīvos aktus un filozofu idejas.

Tādējādi, arī īstenojot Krievijas impērijā 19. gadsimta 60. gadu reformas, būtiski tika mainīta tiesu sistēma, ieviesti nozīmīgi tiesvedības pamatprincipi un norisinājās tiesvedības modernizācija,¹⁰ pievēršot uzmanību ārvalstu normatīvajam regulējumam un sekojot jaunākajām tiesvedības attīstības tendencēm Eiropā, jo īpaši Francijas imperatora Napoleona Bonaparta veiktās kodifikācijas ietvaros pieņemtajiem normatīvajiem aktiem.¹¹ Tika reformēta arī kriminālprocesuālā kārtība, tostarp pēc Francijas 1808. gada 18. novembra Kriminālprocesa kodeksa¹² parauga nostiprinot Krievijas impērijas tiesību sistēmā izmeklēšanas tiesneša institūtu.¹³

2. Krievijas impērijas policejiskas valsts un tiesu varas organizēšana

Policijas varas nostiprināšana konstatējama jau Pētera I un Katrīnas II laikā, tostarp ieviešot sodošās varas orgānus un slepenpolicijas prototipus.¹⁴ Taču jau 18. gadsimtā tika saņemts daudz iedzīvotāju sūdzību par policijas darbību un tās patvaļu, ar lūgumiem ierobežot tās funkcijas.¹⁵ Neraugoties uz to, 18. gadsimta beigās aizvien policijai bija ievērojamas administratīvās un procesuālās pilnvaras.¹⁶ Līdz ar to tiesību vēstures avotos 18. un 19. gadsimts tiek dēvēts par “policejisku gadsimtu”, par vienu no iemesliem minot to, ka šajā laika periodā tiek nostiprināti arī profesionāli policijas orgāni.¹⁷

⁸ Sk., piemēram: 1806. gada 30. augusta manifests «О предстоящей войне съ Францією». Сб. зак.: ПСЗ. Собрание (1649–1825). Том 29. № 22.256, с. 701. 1812. gada 13. jūnija lēmums «О необходимости поднять оружие къ отражению Французскихъ войскъ отъ Россійскихъ пределовъ». Сб. зак.: ПСЗ. Собрание (1649–1825). Том 32. № 25.141, с. 353. 1814. gada 18. maija miera līgums starp Krievijas impēriju un Franciju. Сб. зак.: ПСЗ. Собрание (1649–1825). Том 32. № 25.587, с. 790.

⁹ Леже Р. *Великие правовые системы современности*. Москва: Волтерс Клувер, с. 203. Švābe A., 16. lpp.

¹⁰ Osipova, S. *Nācija, valoda, tiesiska valsts: ceļā uz rītdienu*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2020, 403. lpp.

¹¹ Sk. arī: Skutele, S. *Francijas tiesību ietekme uz izmeklēšanas tiesneša institūta izveidi Krievijas impērijas 1864. gada tiesu reformas ietvaros*. Grām.: Tiesības un tiesiskā vide mainīgos apstākļos. Latvijas Universitātes 79. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitāte, 2021, 342. lpp.

¹² Code d'instruction criminelle. [1808. red.] Pieejams: https://ledroitcriminel.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_instruction_criminelle_1808/code_instruction_criminelle_1.htm?fbclid=IwAR3S9qB-wa8z1LU36asdCj3Re9DZGvORayoXScfmABz5gFTRgYtdDf-TLZs [aplūkots 20.02.2022.].

¹³ Sal. Skutele S., 342. lpp.

¹⁴ Гурлев И. В. *Создание и развитие полиции при Петре I*. Власть. 2018. № 3. Pieejams: <https://cyberleninka.ru/article/n/sozдание-i-razvitie-politsii-pri-petre-i> [aplūkots 22.02.2022.]; Гурлев И. В. *Полиция Российской империи После Петра I (1725–1741)*. Власть, (8), с. 205–212.

¹⁵ *Законодательство первой половины века*. Том 5. Ред. Е. И. Индрова. [В. в.]: Юридическая литература, 1987, с. 321–322.

¹⁶ *Законодательство первой половины века*. Том 5, с. 321–322.

¹⁷ Исаев И. А. *История государства и права России*. Москва: Юрист, 2003, с. 299.

1811. gadā Aleksandrs I izveidoja arī atsevišķu Policijas ministriju,¹⁸ kuru 1819. gadā apvienoja ar Iekšlietu ministriju. Tomēr iepriekšējās izmeklēšanas reformas, tostarp policijas un tiesas funkciju jomā, saistāmas ar Nikolaja I un Aleksandra II valdīšanas laiku.

Saskaņā ar avotiem cara Nikolaja I, kurš savas militāri profesionālās pieredzes un stingri konservatīvo uzskatu dēļ tika iesaukts par “Eiropas žandarmu”¹⁹, “politiskā gudrība bija tā, ka visur jāievēro disciplīna, kārtība un ārēja pieklājība. Viņa ideāls – policijas valsts, kur birokrātija aizstāj demokrātiju un slepenpolicija – presi”.²⁰

19. gadsimtā attiecībā uz policijas darbību tika veiktas haotiskas un eklektiskas reformas, gan it kā cenšoties ierobežot to funkcijas, gan tomēr paplašinot, tostarp izveidojot dažādus policijas funkciju veikšanai atsevišķus speciālus izmeklēšanas orgānus. Piemēram, pēc dekabristu sacelšanās cīņai ar dumpi 1827. gadā cars Nikolajs I izveidoja žandarmu policiju, kuras vara un ietekme ar laiku aizvien palielinājās.²¹

Tādējādi 19. gadsimtā bija neapmierinātība gan ar policijas darbu, gan ar iepriekšējās izmeklēšanas veikšanu, ko uzskatīja par neefektīvu un netaisnīgu. Turklāt aizvien tika saņemtas ziņas par policijas patvaļu, apšaubāmu izmeklēšanas metožu īstenošanu, kukuļņemšanu un kukuļa pieprasīšanu, nepamatoti ilgu izmeklēšanas kavēšanu u. tml.²²

Tādējādi būtiskas izmeklēšanas reformas, ņemot vērā arī vēlmi pārņemt ārvalstu tiesību ideju jauninājumus un modernizēt tiesību sistēmu, bija pašsaprotams tiesību ideju evolūcijas rezultāts.

3. Izmeklējošā tiesneša izveidošana un loma kriminālprocesā

Par pirmajiem normatīvajiem aktiem, kas veidoja “dižo tiesu reformu”, avotos tiek norādīti tieši 1860. gada 8. jūnijā pieņemtie²³ – Likums par izmeklējošajiem tiesnešiem (turpmāk – Izmeklējošo tiesnešu likums)²⁴ un Likums policijai par noziegumu un pārkāpumu izmeklēšanu (turpmāk – Likums policijai)²⁵.

Pieņemot Izmeklējošo tiesnešu likumu, kā tā motīvs norādīts, ka, vēloties “dot policijai vairāk līdzekļu, lai veiksmīgāk veiktu savus pienākumus, kas tik svarīgi

¹⁸ Учреждение Министерства Полиции. Сб. зак.: ПСЗ, Собрание (1649-1825). Том 31. № 24.687, с. 719.

¹⁹ Sk.: Švābe A., 148.–149. lpp.

²⁰ Turpat.

²¹ Штейников С. Н. *Жандармы Российской империи*. Вестник НАСА. 2020. № 1 (16). Pieejams: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhandarmy-rossiyskoj-imperii> [aplūkots 20.02.2022.].

²² Ахмедов Ч. Н. *Судебный следователь в правоохранительной системе России: становление, развитие и законодательное оформление его деятельности*. Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. № 3(63) 2014, с. 11. Судебные уставы 20 ноября 1864 года. Съ изложениемъ рассуждений на конь они основаны. Часть II. Санктпетербург: Государственная Канцелярия, 1866, с. 111. Волчкова А. А. *Институт судебных следователей в дореволюционной России (Исторически-правовой анализ)*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Нижний Новгород: [b. i.], 2005, с. 15.

²³ *Развитие русского права во второй половине XIX – начале XX века*. Ред. Е. А. Скрипилев. Москва: Наука, 1997, с. 112.

²⁴ Учреждение Судебныхъ Следователей. Сб. зак.: ПСЗ, Собрание (1825–1881). Том 35. Часть 1. Закон № 35890, с. 710.

²⁵ Наказъ полиций о производстве могущим заключать въ себе преступление и проступокъ. Сб. зак.: ПСЗ, Собрание. (1825–1881). Закон № 35892, с. 715.

visu iedzīvotāju kārtībai un mieram, un nosakot precīzus tās darbības ietvarus, mēs atzinām par nepieciešamu atdalīt no policijas noziegumu un kriminālpārkāpumu, ko izskata tiesu iestādes, izmeklēšanu²⁶.

Tādējādi saskaņā ar normatīvo aktu tika noteikts – nodalīt izmeklēšanas daļu no policijas visās pēc vienotas kārtības pārvaldāmajās četrdesmit trīs guberņās.

Tomēr jāņem vērā, ka Baltijas teritorijas guberņās (Vidzemē un Kurzemē) aizvien spēkā bija sava īpaša kārtība, nevis Krievijas impērijas vispārējās kārtības normatīvie akti, izņemot valsts pamatlikumi, ar augstāko pavēli ieviestie administratīvo tiesību institūti, kā arī tie speciālie likumi, kuri ar īpašiem normatīviem aktiem tika attiecināti arī uz šīm teritorijām.²⁷

Izmeklējošo tiesnešu likumā sniegta arī attiecīgā no policijas nodalītā institūta legāldefinīcija, proti, īpaši, visu vispārējai tiesai piekritīgu noziegumu un kriminālpārkāpumu izmeklēšanai izveidoti, tieslietu ministram pakļauti ierēdņi.

Krievijas impērijas normatīvajā regulējumā norādītais termins pēc reformu ieviešanas Latvijas teritorijā 1889. gadā tika tulkots kā “tiesas izmeklētāji”²⁸, pēc neatkarības iegūšanas, saglabājot kontinuitāti ar Krievijas impērijas tiesībām, institūts tika definēts kā “izmeklēšanas tiesnesis”²⁹. Tomēr, konstatējot šā institūta mērķi un funkcijas saskaņā ar 1860. gadā pieņemtajiem normatīvajiem aktiem, secināms, ka precīzāks termins latviešu valodā ir “izmeklējošais tiesnesis”.

Jāatgādina, ka tā brīža Krievijas impērijā ir monarhistiska iekārta, kurā netiek īstenots varas dalīšanas princips, par galveno varas avotu atzīstot cara varu. Turklāt, ņemot vērā iepriekš minētās īstenotās reformas un ministriju ieviešanu, arī izmeklēšanas tiesnešu skaitu guberņas provincēs un apgabalos saskaņā ar Izmeklējošo tiesnešu likuma 2. un 3. pantu, iepriekš vienojoties ar iekšlietu ministru un ģenerālgubernatoru, noteica tieslietu ministrs, kurš lēma arī par izmeklēšanas tiesnešu iecelšanu un atstādināšanu.

Izmeklējošais tiesnesis bija pie Apgabaltiesas piederīgs³⁰ un saskaņā ar Izmeklējošo tiesnešu likuma 1. un 7. pantu veica izmeklēšanu par kriminālpārkāpumiem un noziegumiem, kas pakļauti izskatīšanai vispārējā tiesā saskaņā ar Krievijas impērijas

²⁶ Учреждение Судебных Следователей, с. 710.

²⁷ Sk.: *Latvian-Russian Relations Documents*. Compiled by Dr. Alfred Bilmanis. Washington: The Latvian Legation, 1944, pp. 23.–24. Švābe A. *Latvijas tiesību vēsture. III daļa*. Pēc 1932./1933. m. g. II sem. Latvijas Universitātē lasītām lekcijām atreferējis stud. iur. A. Širons. Rīga: Latvijas Universitātes Studentu padomes grāmatnīcas izdevums, 1933, 31. lpp. Latvijas tiesību sistēma. Rīga: Turība, 2017, 65. lpp.

²⁸ Sk.: *Tiesu iestādījumu Satversme*, 79. pants, 16. lpp. Grām.: Ķeizara Aleksandra II Tiesu Ustavi izdoti ar ķeizara Aleksandra Aleksandroviča pavēli. Pēc 1883. gada izdevumu un 1886. un 1887. gada turpinājumiem un Nolikumi par tiesu un zemnieku iestāžu reformu Baltijas guberņās un Nosacījumi par šo likumu spēkā celšanu. Tieslietu Ministrijas uzdevumā pārtulkojis Kurzemes Guberņas Prokurora biedrs A. Stērste. Neoficiāls izdevums. Jelgava: Sieslada drukātava, 1889.

²⁹ Sk.: Kriminālprocesa likumi, 284. pants, 37. lpp. Grām.: Kriminālprocesa likumi. Saeimas kodifikācijas nodaļas 1926. gada izdevums. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1926.

³⁰ 1860. gada normatīvajā aktā norādīta Apriņķa tiesa (oriģ. – *Уездный Суд*) (Sk.: Учреждение Судебных Следователей, 2. pants.), pēc 1864. gada 20. novembra reformas – Apgabaltiesa (oriģ. – *Окружной Суд*). (Sk.: Учреждения судебных установлений, 79. pants.) Панин Е. Е. *Уездные суды Российской империи в первой половине XIX века*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Pieejams: <http://www.dslib.net/istoria-otechestva/uezdnye-sudy-rossijskoj-imperii-v-pervoj-polovine-xix-veka.html> [aplūkots 10.02.2022.].

“Likuma par tiesvedību lietās par kriminālpārkāpumiem un noziegumiem”³¹ 7. un 856. pantu.

Izmeklējošā tiesneša pienākumu un tiesību apjoms tika regulēts, 1860. gada 8. jūnijā pieņemot “Rikojumu izmeklējošajiem tiesnešiem”,³² kurā norādīti gan vispārējie ar izmeklēšanas veikšanu saistītie jautājumi, gan izmeklēšanas darbības, pierādījumu iegūšana, nopratināšanas un aizturēšanas veikšana, kā arī izmeklēšanas pabeigšana.

Tādējādi, ņemot vērā izmeklējošā tiesneša definīcija iekļauto “ierēdņa” formulējumu, pakļautību Tieslietu un Iekšlietu ministrijai, kā arī ģenerālgubernatoram un to, ka izmeklējošajam tiesnesim saskaņā ar Izmeklējošo tiesnešu likuma 5. pantu bija visas valsts dienestā dienējošo personu tiesības, varētu prezumēt, ka viņš nebūtu uzskatāms par tiesu varas pārstāvi.

Tomēr šāds secinājums būtu nepamatots, ņemot vērā normatīvajā aktā konstatējamās atsaucēs uz izmeklējošo tiesnešu saistību ar Apgabaltiesas tiesnešiem un viņu atbilstoši valsts iekārtai ierobežotajām tomēr neatkarības garantijām. Līdz ar to, lai gan kā ierēdņi un cieši saistīti ar policijas resoru, izmeklējošie tiesneši ir uzskatāmi par tieši pie tiesu varas piederīgu institūtu. Turklāt šāda institūta izveide ir tieši saistīta ar neuzticību policijas varai un policijas varas patvaļas ierobežošanas nepieciešamību.

Turklāt par izmeklējošo tiesnesi varēja iecelt personu no tiesnešu amatu kandidātiem, ņemot vērā kandidātu attiecīgo profesionālo stāžu un juridisko izglītību.³³

Vēl jo vairāk, saskaņā ar Izmeklējošo tiesnešu likuma 2. pantu laikā, kad izmeklējošais tiesnesis neveica izmeklēšanu, viņš piedalījās Apgabaltiesas lietu izskatīšanā “līdzvērtīgi ar citiem tās locekļiem”. Par izņēmumu gan, saprotami, tika noteiktas lietas, kurās izmeklējošais tiesnesis ir iepriekš pats veicis izmeklēšanu.

Papildus tam Izmeklējošo tiesnešu likuma 4. pantā tika noteikts, ja izmeklējošais tiesnesis nevar veikt savus pienākumus, tostarp slimības, prombūtnes vai nāves gadījumos, viņa pienākumus īslaicīgi izpildīt varēja uzdot kādam no Apgabaltiesas tiesnešiem.

Savukārt normatīvā akta 21. pantā norādīts, ka personas varēja pieteikt izmeklējošajam tiesnesim noraidījumu vai pats izmeklējošais tiesnesis atstādināties no lietas izmeklēšanas, ievērojot tās tiesību normas, pēc kurām varēja tikt noraidīts vai atstādināties tiesnesis, t. i., saskaņā ar “Likuma par tiesvedību lietās par kriminālpārkāpumiem un noziegumiem”³⁴ 298.–303. pantu.

Turklāt saskaņā ar Izmeklējošo tiesnešu likuma 23. pantu tikai tiesa varēja dot izmeklējošajiem tiesnešiem norādījumus, izskatīt sūdzības par viņiem vai pārbaudīt viņu darbību, kā arī noteikt lietu pārdali no viena izmeklējošā tiesneša citam.

³¹ Sk.: Сводъ Законовъ Уголовныхъ. Книга вторая. Законы о судопроизводстве по деламъ о преступленьяхъ и проступкахъ. 7. pants, 614. lpp.; 856. pants, 778.–779. lpp. Pieejams: <https://runivers.ru/upload/iblock/c02/15.pdf> [aplūkots 10.02.2022.].

³² Наказъ Судебнымъ Следователямъ. Сб. зак.: ПСЗ. Собрание (1825–1881). Том 35. Часть 1. Закон №35891, с. 715.

³³ Учреждение Судебныхъ Следователей, 2. pants. Sk. arī: *Развитие русского права во второй половине XIX – начале XX века*, 112. lpp.

³⁴ Likuma par tiesvedību lietās par kriminālpārkāpumiem un noziegumiem 298.–303. pantu sk.: Сводъ Законовъ Уголовныхъ. Книга вторая. Законы о судопроизводстве по деламъ о преступленьяхъ и проступкахъ. Pieejams: <https://runivers.ru/upload/iblock/c02/15.pdf> [aplūkots 10.02.2022.].

Papildus tam likuma 26. pantā noteikts, ka revīzija par izmeklējošo tiesnešu darbu bija veicama tādā pašā kārtībā kā pār tiesām. Tādējādi izmeklējošajiem tiesnešiem bija tā brīža tiesu varas neatkarības garantijas un pakļautība tiesu varu regulējošajiem normatīvajiem aktiem.

Savukārt saskaņā ar 1864. gada 20. novembra normatīvajos aktos norādīto, kurus pārņēma arī Latvijas Republika pēc neatkarības iegūšanas, pēc būtības nemainot visu starpkaru perioda laiku, izmeklēšanas tiesnešu neatkarība tika ierobežota, kontroli pār viņu darbu veicot prokuroriem un viņu biedriem. Piemēram, izmeklēšanas tiesneši veica iepriekšējo izmeklēšanu prokuroru un viņu biedru pārraudzībā³⁵, par ikvienu savu uzsākto izmeklēšanu izmeklēšanas tiesnesis paziņoja prokuroram.³⁶ Turklāt prokurori un viņu biedri varēja “dot priekšlikumus izmeklēšanas tiesnešiem un pastāvīgi pārraudzīt izmeklēšanas izdarišanu”.³⁷

Līdz ar to jāsecina, ka saskaņā ar 1860. gada normatīvajiem aktiem izmeklējošajiem tiesnešiem kā tiesu varas pārstāvjiem bija lielāka rīcības brīvība salīdzinājumā ar 1864. gada 20. novembra Krievijas impērijas normatīvajos aktos noteikto un starpkaru Latvijas periodā pastāvošo regulējumu attiecībā uz izmeklēšanas tiesnešiem.

4. Turpmākās reformas izmeklēšanas jautājumos un policijas institucionālā darbība

Tādējādi, 1860. gadā izveidojot izmeklējošā tiesneša institūtu, tika reformēta iepriekšējās izmeklēšanas kriminālprocesuālā stadija, kā arī policijas pilnvaras un funkcijas.

Izmeklējošo tiesnešu likuma 9. pantā norādīts, ka “policijas un citu pie tiesas sistēmas nepiederīgu institūciju pienākumos ietilpst tikai sākotnējā izziņas veikšana un to apstākļu konstatēšana, kas var novest pie slēdziena, ka konkrētajā situācijā var būt noticis kriminālpārkāpums vai noziegums”. Saskaņā ar Likuma policijai 3. pantu “izziņa ietver tādu ziņu iegūšanu, kas nepieciešamas, lai gūtu apstiprinājumu tam, ka notikusi rīcība ir bijusi vai tā ir saistīta ar kriminālpārkāpumiem vai noziegumiem”.

Arī Likums policijai noteica policijas pienākumus un tiesības veikt izziņu, kā arī ārkārtas gadījumos, piemēram, “noķerot personu uz karstām pēdām”, arī iepriekšēju izmeklēšanu, pēc tam sniedzot detalizētu informāciju un nododot visus lietas materiālus izmeklējošajam tiesnesim. Izmeklējošo tiesnešu likuma 10. pantā tika atrunāts, ka policija turpina veikt maznozīmīgu kriminālpārkāpumu izmeklēšanu, kā arī tajos gadījumos, kas attiecas uz policijas tiesas izmeklēšanu.

Policijas funkciju reorganizēšana turpinājās arī pēc 1860. gada reformu ieviešanas iepriekšējās izmeklēšanas jomā. Piemēram, 1862. gada 25. decembrī, izdodot pagaidu

³⁵ Sk.: Уставъ Уголовнаго Судопроизводства, 249. pants; 1926. gada Kriminālprocesa likumi, 284. pants. Kriminālprocesa likumi. Saeimas kodifikācijas nodaļas 1926. gada izdevums. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1926, 37. lpp.

³⁶ Sk.: Уставъ Уголовнаго Судопроизводства, 262. pants; 1926. gada Kriminālprocesa likumi, 298. pants.

³⁷ Sk.: Уставъ Уголовнаго Судопроизводства, 278. pants; 1926. gada Kriminālprocesa likumi, 313. pants.

noteikumus,³⁸ tiek veikta visas Krievijas impērijas Iekšlietu ministrijas vietējo policijas struktūru reorganizācija.³⁹ Turklāt, aizvien pastāvot problēmām policijas resorā, turpinājās darbs pie likumprojektu izstrādes saistībā ar iepriekšējo izmeklēšanu un policijas pilnvarām.⁴⁰

Visbeidzot, Latvijas teritorijā šīs izmaiņas tika ieviestas 1888. gada 9. jūnijā, kad cars Aleksandrs III (*Александр III*, 1845–1894) pieņēma “Likumu par policijas reformu Baltijas guberņās”⁴¹ un Baltijā tika ieviesta centralizēta impērijas policijas pārvaldes sistēma. Savukārt 1889. gada 9. jūlijā 19. gadsimta 60. gadu reformas gaitā izveidotos normatīvos aktus attiecināja arī uz Latvijas teritorijas guberņām,⁴² kas avotos tiek dēvēta arī par “lielo 1889. gada reformu, kura mūs atsvabināja no vietējām “važu tiesām””.⁴³

Līdz ar to arī Baltijā tika ieviests izmeklējošā tiesneša institūts, un, piemēram, atskaitē par 1901. gadu norādīts, ka Jelgavas apgabaltiesā bija seši izmeklējošie tiesneši, Liepājas apgabaltiesā – septiņi izmeklējošie tiesneši, Rīgas apgabaltiesā – deviņi izmeklējošie tiesneši.⁴⁴

Turklāt pēc Latvijas Republikas neatkarības pasludināšanas, pieņemot normatīvos aktus un nostiprinot kontinuitāti iepriekš spēkā bijušajiem normatīvajiem aktiem⁴⁵, līdzīgs regulējums turpināja attīstīties arī starpkaru perioda Latvijas Republikā.

Kopsavilkums

1. Krievijas impērijas valsts pārvaldes un tiesību sistēmas attīstība Rietumu tiesību tradīciju ietvaros īstenota vairāku Krievijas valdnieku pieņemto reformu rezultātā no 18. līdz 19. gadsimtam, pamazām reorganizējot valsts tiesisko iekārtu atbilstoši apgaismības ideju laika garam. Lai arī valsts pārvaldē tika ieviesti varas dalīšanas principa elementi un veidota duāla impērijas valsts orgānu sistēma,

³⁸ Временныя Правила объ устройстве полиціи въ городахъ и уездахъ губерній по общему учрежденію управляемыхъ. Сб. зак.: ПСЗ, Собрание (1825–1881). Том 37. Часть 2. Закон № 39087, с. 588.

³⁹ Киселев А. А. *Реформа службы нижних чинов уездныхъ полицейскихъ управленийъ губерній северо-западнаго края Россійской имперіи в 60-х годах XIX века*. Pieejams: <https://cyberleninka.ru/article/n/reforma-sluzhby-nizhnih-chinov-uezdnyh-politseyskih-upravleniy-guberniy-severo-zapadno-go-kraya-rossiyskoj-imperii-v-60-h-gg-xix-v> [aplūkots 28.02.2022.].

⁴⁰ *Развитіе русскаго права во второй половинѣ XIX – началѣ XX века*, с. 61.

⁴¹ Vietām avotos neprecīzi minēts 1888. gada 9. jūlijs. Sk.: О преобразованіи полиціи въ Прибалійскихъ губерніяхъ. Сб. зак.: ПСЗ, Собрание (1881–1913). Том 8. Закон № 5308, с. 343.

⁴² Sk.: О примѣненіи къ губерніямъ Лифляндской, Эстляндской и Курляндской Судебныхъ Уставовъ 20 ноября 1864 года и о преобразованіи мѣстныхъ крестьянскихъ учреждений. Сб. зак.: ПСЗ, Собрание (1881–1913). Том 9. Закон № 6187, с. 411. Sk.: О преобразованіи судебной части въ Прибалтійскихъ губерніяхъ и О преобразованіи крестьянскихъ присутственныхъ мѣсть Прибалтійскихъ губерній. Сб. зак.: ПСЗ, Собрание (1881–1913). Том 9. Закон № 6188, с. 411. Latvijas tiesību sistēma, 67. lpp.

⁴³ Duncmanis K. *Iz Baltijas provinču tiesībām*. Rīga: P. Berhina gramatu pardotavas apgādība, 1913, 229. lpp.

⁴⁴ Sk.: Vidzemes un Kurzemes tiesu iestahdijums. 177.–191. lpp. Grām.: Kārkluvāls F. Raksti iz tiesību zinātnes. Trešais krājums. Rīga: V. Atberga apgādībā, 1901.

⁴⁵ Likums par agrāko Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā. Likumu un Valdības rīkojumu krājums, 1919, 13. burtnīza, dokumenta Nr. 154. Osipova S., 401. lpp.

tomēr kā varas un tiesību augstākais avots ar neierobežotām pilnvarām apveltīts bija cars, tādējādi arī tiesu varas neatkarība un tiesu varas pārstāvju neatkarība bija ierobežota un pakļauta izpildvarai atbilstoši monarhistiskai valsts pārvaldei.

2. Policijas orgānu funkcijas un pilnvaras, kā arī ar tām saistītās eklektiskās izmaiņas normatīvajos aktos radīja arī neapmierinātību ar policijas darbu un iepriekšējās izmeklēšanas kvalitāti, tādējādi veicinot reformu īstenošanu kriminālprocesa iepriekšējās izmeklēšanas stadijā.
3. Kā alternatīva iepriekšējās izmeklēšanas kvalitātes un efektivitātes uzlabošanai jau 1860. gadā pirms "lielās tiesu reformas" Krievijas impērijā pēc franču parauga tika izveidots izmeklējošā tiesneša institūts, nododot iepriekšējo izmeklēšanu tiesu varas orgānam, kas pakļauts galvenokārt tiesas resora pārbaudēm un Tieslietu ministrijas pārraudzībai.
4. Īstenojot 1864. gada reformu, izmeklējošā tiesneša kā tiesu varas pārstāvja pilnvaras tika mazinātas, nosakot uzraudzību pār viņu darbību prokuratūrai, tādējādi pēc būtības veidojot tiesas izmeklētāja institūtu. Šāda kārtība saglabājās arī Latvijā pēc neatkarības iegūšanas visu starpkara periodu.

PAŠVALDĪBU BŪVNOTEIKUMI LATVIJĀ 1920.–1940.: PRASĪBAS BŪVPROJEKTA APSTIPRINĀŠANAI

LOCAL GOVERNMENT BUILDING REGULATIONS IN LATVIA IN 1920–1940: REQUIREMENTS FOR THE BUILDING PLAN APPROVAL PROCESS

Zoja Bruģe, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The article considers the legal aspects of construction law in Latvia in 1920–1940, describing the requirements of the local government building rules concerning the building plan (construction project, building design) approval process. Local government building rules determined requirements for building plan. Execution of these requirements was a precondition for approving the construction plan.

Atslēgvārdi: būvprojekts, būvnoteikumi, būvniecības tiesības

Keywords: building plan, building regulations, construction law

Ievads

Būvniecības tiesības ir tiesību joma, kas pakļauta nepārtrauktiem izmaiņu procesiem, jo attēlo sabiedrības vajadzības attiecīgajā laika posmā. Viena no šīm vajadzībām ir būvniecības ieceres par dzīvojamās ēkas būvniecību īstenošana. Ieceres īstenošanai ir nepieciešams būvprojekts. Šādas prasības esamība pati par sevi jau raksturo, ka valstī ir izveidotā tāda būvniecība kārtība, kura paredz plānoto būvdarbu uzraudzību. Šis pētījums turpina 2021. gada rakstā¹ veikto pētījumu par būvniecības tiesiskā regulējuma izveidošanu Latvijas starpkaru periodā jautājumā par būvprojekta apstiprināšanu. Ņemot vērā, ka būvprojekta atbilstība pašvaldību būvnoteikumiem bija būvprojekta apstiprināšanas priekšnoteikums, tiek pievērsta uzmanība Latvijas starpkaru periodā izdoto pašvaldību būvnoteikumu nozīmei būvprojekta apstiprināšanā. Proti, pašvaldības kompetence noteikt privāto būvju

¹ Bruģe Z. Būvprojekta apstiprināšana Latvijā 1920.–1940. gadā. No: Tiesības un tiesiskā vide mainīgos apstākļos. Latvijas Universitātes 79. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 335.–341. lpp. Pieejams: <https://www.apgads.lu.lv/izdevumi/brivpieejas-izdevumi/rakstu-krajumi/lu-starptautiskas-zinatniskas-konferences/tiesibas-un-tiesiska-vide-mainigos-apstaklos/> [aplūkots 07.02.2022.].

būvniecības kārtību aktualizē jautājumu par tolaik noteiktām galvenajām prasībām būvprojektam.

Raksta mērķis ir analizēt Latvijas starpkaru periodā izdoto pašvaldību būvnoteikumos noteikto būvniecības kārtību jautājumā par būvprojekta par dzīvojamās mājas būvniecību apstiprināšanu. Viena raksta ietvarā nav iespējama visu Latvijas pašvaldību būvnoteikumu analīze. "Valdības Vēstnesī" pagājušā gadsimta 20. un 30. gados izsludināti vairāk nekā 120 pašvaldību būvnoteikumi. Tāpēc autore sašaurina pētījuma ietvaru ar tādu pašvaldību būvnoteikumu analīzi, kuri bija pieņemti pilsētās ar tolaik vislielāko iedzīvotāju skaitu – Liepāja, Daugavpils, Jelgava, Ventspils, Rēzekne, Cēsis, Valmiera, Tukums, Rīgas Jūrmala un Jēkabpils (turpmāk kopā – Pilsētas, līdz ar to šo pašvaldību būvnoteikumi turpmāk kopā – Pilsētu būvnoteikumi).² Lai sasniegtu minēto mērķi, rakstā izvirzīti šādi uzdevumi: apzināt būvprojekta nepieciešamību un apzināt būvprojekta saturu.

1. Būvprojekta nepieciešamība

Atbilstoši būvniecības kārtības pārzināšanas 1922. un 1927. gada likumam un pilsētu pašvaldības 1930. un 1939. gada likumam pašvaldības kompetencē tika nodota privāto būvju būvprojekta (tolaik arī projekta) apstiprināšanas kārtības noteikšana un būvnoteikumu izdošana (par pilsētas apbūvi).³ Tātad pašvaldībām tika dota plaša rīcības brīvība būvprojekta tiesiskā regulējuma izstrādē, t. i., patstāvīgi regulēt privāto būvju būvniecības kārtību. Kompetences tvērumu raksturo arī valstī noteiktā kārtība, ka vietās, kur ir pieņemti pašvaldību būvnoteikumi, nav piemērojami valdības rīkojumi un instrukcijas.⁴ Lai arī pašvaldībām tika dota plaša rīcības brīvība, autore pētījumi liecina, ka pašvaldību būvnoteikumu satura tvērums bija vienveidīgs, t. i., vispārējie jautājumi (būvniecības kārtība), zemesgabalu apbūve (teritorijas plānošanas aspekti) un tehniska rakstura prasības (tehniskie un sanitārie noteikumi). Proti, atšķiras tikai detalizācijas līmenis, kādā pašvaldība vēlas regulēt minētās prasības. Pašvaldību būvnoteikumu vienotu saturu nodrošināja kārtība, atbilstoši kurai pašvaldību būvnoteikumus apstiprināja Iekšlietu ministrijas Būvniecības pārvalde, t. i., valsts galvenā būvniecības uzraudzības iestāde centralizēti uzraudzīja pašvaldību būvnoteikumu saturu.⁵ Lai raksturotu, kā pašvaldību būvnoteikumos noteikto pra-

² Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1936, 19. lpp. Pieejams: <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/iedzivototaji/iedzivotaju-skaitis/publikacijas-un-infografikas/1302-ceturta-tautas> [aplūkots 08.02.2022.].

³ Noteikumi par būvniecības un būvtechnikas lietu pārzināšanu: likums, 9. panta 5. un 8. pkt. Izdoti Ministru kabinetā 16.07.1919. likuma kārtībā: 12.01.1922. Valdības Vēstnesis, 1922, Nr. 12.; Likums par būvniecības pārzināšanu: 09.06.1927. likums, 14. un 15. pants. Valdības Vēstnesis, 1927, Nr. 125; Pilsētu pašvaldības likums: 14.11.1930. likums, 37. panta 1.–2. pkt. un 52. panta 8. pkt. Valdības Vēstnesis, 1930, Nr. 272; Pilsētu pašvaldības likums: 21.06.1939. likums, 42. panta 1.–2. pkt. un 19. panta 11. pkt. Valdības Vēstnesis, 1939, Nr. 148. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 07.02.2022.].

⁴ Pilsētu pašvaldības likums: 14.11.1930. likums, 37. pants. Līdzīgi: Bieži apdzīvoto vietu būvnoteikumi: Iekšlietu ministra 18.12.1935. noteikumi, 1. pkt. Valdības Vēstnesis, 1936, Nr. 10, 12. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 19.02.2022.] (turpmāk – Bieži apdzīvoto vietu būvnoteikumi).

⁵ Noteikumi par būvniecības un būvtechnikas lietu pārzināšanu: 12.01.1922. likums, 9. panta 8. pkt.; Likums par būvniecības pārzināšanu: 09.06.1927. likums, 2. panta 7. pkt.

sību detalizācijas līmenis ietekmēja būvniecības kārtību, ir jāpievērš uzmanība Pilsētu būvnoteikumos noteiktajām prasībām par būvprojekta nepieciešamību un to saturu.

Pilsētu būvnoteikumos tika noteikts, ka būvprojekts ir nepieciešams ēkas jaunbūvei un esošās ēkas pārbūvei, tādējādi izveidojot vienoto būvniecības tiesisko regulējumu Pilsētās. Šāds tiesisks regulējuma tika atzīts par lietderīgu, un 1936. gadā šī kārtība tika pārņemta valsts līmenī, pieņemot Ministru kabineta noteikumus – Bieži apdzīvoto vietu būvnoteikumi (3.1., 3.2. un 4.1. pkt.) un Noteikumi par būvprojektiem.⁶ Raksturojot tā laika tiesisko regulējumu, J. Krastiņš secinājis, ka pilsētu būvnoteikumi bijis pilsētas apbūves regulēšanas efektīvākais instruments.⁷ Proti, vienā normatīvajā tiesību aktā, t. i., pašvaldību būvnoteikumos, noteica uz privāto būvju būvniecību attiecināmās prasības.

Ēkas pārbūves būvdarbu veidi raksturo atšķirīgu Pilsētu pieeju būvniecības kārtības noteikšanā. Daļā no Pilsētu būvnoteikumiem ēkas pārbūves būvdarbu jēdziens netika detalizēts – Tukumā (1926.)⁸ un Rēzeknē (1935.)⁹ Pārējo Pilsētu būvnoteikumos par pārbūvi tika atzīti šādi būvdarbi: 1) pēc kuru izpildīšanas tiek grozīta pastāvošo ēku iekārta vai lietošanas veids – Liepājā,¹⁰ Jelgavā,¹¹ Rēzeknē (1939.),¹² Cēsīs (1937.),¹³ Valmierā (1940.)¹⁴ un Jēkabpilī¹⁵; 2) pārgrozījumi ēku fasādē, kas redzamas no ielām un publiskiem laukumiem – Liepājā (1.1. pkt.), Daugavpilī,¹⁶ Jelgavā (1.1. pkt.),

---

⁶ Noteikumi par būvprojektu un statisko aprēķinu iesniegšanu, apstiprināšanu, darbu izpildīšanu un uzraudzības kārtību pilsētās un ciemos: Iekšlietu ministra 02.07.1936. noteikumi, 1. pkt. Valdības Vēstnesis, 1936, Nr. 150. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 19.02.2022.] (turpmāk – Noteikumi par būvprojektiem).

⁷ Krastiņš J. Latvijas Republikas būvmāksla. Rīga: Zinātne, 1992, 65. lpp. Pieejams: www.gramatas.lndb.lv [aplūkots 17.02.2022.].

⁸ Tukuma pilsētas pagaidu saistošie būvnoteikumi: pašvaldības 20.02.1926. noteikumi. Būvniecības pārvalde apstiprināja: 15.03.1926. Valdības Vēstnesis, 1926, Nr. 66, 71, 72. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 09.02.2022.].

⁹ Rēzeknes saistošie būvnoteikumi: pašvaldības 23.10.1934. noteikumi. Būvniecības pārvalde apstiprināja: 11.12.1934. Valdības Vēstnesis, 1935, Nr. 46. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 11.02.2022.].

¹⁰ Liepājas pilsētas būvnoteikumi: pašvaldības 07.04.1936. noteikumi, 1. pkt. 2. piez. Būvniecības pārvalde apstiprināja: 14.07.1936. Valdības Vēstnesis, 1936, Nr. 196. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 15.02.2022.].

¹¹ Jelgavas būvnoteikumi, saistoši pilsētas administratīvās robežās privātām personām, Jelgavas pašvaldībai un valsts iestādēm, ja nav paredzēti izņēmumi: pašvaldības 29.08.1934. noteikumi, 1. pkt. 2. piez. Būvniecības pārvalde apstiprināja: 15.10.1934. Valdības Vēstnesis, 1934, Nr. 275, 276, 278. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 16.02.2022.].

¹² Rēzeknes saistošie būvnoteikumi: pašvaldības 30.06.1939. noteikumi, 1.1. pkt. Būvniecības pārvalde apstiprināja: 15.08.1939. Valdības Vēstnesis, 1939, Nr. 190, 191, 192, 193. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 11.02.2022.].

¹³ Cēsu būvnoteikumi: pašvaldības 18.12.1936. noteikumi, 1. pkt. 2. piez. Būvniecības pārvalde apstiprināja: 30.01.1937. Valdības Vēstnesis, 1937, Nr. 62, 63. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 18.02.2022.].

¹⁴ Valmieras pilsētas saistošie būvnoteikumi: pašvaldības noteikumi, 1. pkt. piez. Būvniecības pārvalde apstiprināja: 05.04.1940. Valdības Vēstnesis, 1940, Nr. 97, 98, 99. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 14.02.2022.].

¹⁵ Jēkabpils saistošie būvnoteikumi: pašvaldības 24.07.1934. noteikumi, 2.2. pkt. Būvniecības pārvalde apstiprināja: 09.01.1935. Valdības Vēstnesis, 1935, Nr. 39. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 08.02.2022.].

¹⁶ Daugavpils pilsētas saistošie būvnoteikumi: pašvaldības 18.02.1936. noteikumi, 1.a. pkt. Būvniecības pārvalde apstiprināja: 06.05.1936. Valdības Vēstnesis, 1936, Nr. 118, 119, 120. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 14.02.2022.].

Ventspilī,¹⁷ Rēzeknē (1935., 2.2. pkt., un 1939., 1.1. pkt.), Cēsīs (1929.),¹⁸ Valmierā (1940., 1.a. pkt.); 3) sienu uzbūvei un nojaukšanai – Daugavpilī (1.a. pkt.), Ventspilī (1.1. pkt.), Valmierā (1940., 1.a. pkt.), Tukumā (1931.)¹⁹ un Jēkabpilī (2.2. pkt.); 4) jumta konstrukciju grozījumiem – Daugavpilī (1.a. pkt.), Ventspilī (1.1. pkt.), Rēzeknē (1935., 2.7. pkt.), Valmierā (1940., 1.a. pkt.) un Jēkabpilī (2.2. pkt.); 5) kapitālremonts – Rīgas Jūrmalā,²⁰ Rēzeknē (1935., 2.2. pkt.) un Jēkabpilī (2.2. pkt.). Iepriekš minētais parāda, ka, nosakot būvniecības kārtību, tika vērtēts būvdarbu raksturs.

Ēkas pārbūves būvdarbu uzskaitījums Pilsētām ļāvis noteikt izņēmumus no vispārējās kārtības par būvprojekta nepieciešamību. Proti, daļa no Pilsētu būvnoteikumiem noteica, ka atsevišķus pārbūves būvdarbus var īstenot bez būvprojekta, t. i., būvatļaujas saņemšanai iesniedzot iesniegumu ar vispārējo informāciju par plānotajiem būvdarbiem un pielikumiem. Pie šādiem izņēmumiem ir attiecināmi šādi būvdarbi: 1) sīkie un nenozīmīgie būvdarbi atbilstoši pilsētas valdes vērtējumam – Liepājā (1. pkt. 1. piez.), Daugavpilī (2. pkt. 1. piez.), Jelgavā (1. pkt. 1. piez.), Ventspilī (1. pkt. piez.), Cēsīs (1937., 1. pkt. 1. piez.) un Valmierā (1940., 2. pkt. piez.); 2) ēkas fasādes apmetuma atjaunošana – Liepājā (2.1. pkt.), Daugavpilī (2.a. pkt.), Jelgavā (2.1. pkt.), Ventspilī (2.1. pkt.), Rēzeknē (1939., 2.1. pkt.), Cēsīs (1929., 3.a. pkt., un 1937., 2. pkt.), Valmierā (1940., 2.a. pkt.) un Jēkabpilī (pēc 1939. g. izm.: 1. un 2.¹a.1. pkt.); 3) jumta seguma atjaunošana – Liepājā (2.2. pkt.), Daugavpilī (2.b. pkt.), Jelgavā (2.2. pkt.), Ventspilī (2.2. pkt.), Rēzeknē (1939., 2.2. pkt.), Cēsīs (1929., 3.b. pkt., un 1937., 2. pkt.), Valmierā (1940., 2.b. pkt.) un Jēkabpilī (pēc 1939. g. izm.: 1. un 2.¹a.3. pkt.); 4) ēkas nojaukšana – Liepājā (9. pkt.), Daugavpilī (7. pkt.), Jelgavā (9. pkt.), Ventspilī (7. pkt.), Rēzeknē (1939., 8. pkt.), Cēsīs (1937., 2. un 6. pkt.) un Valmierā (1940., 2.c. un 7. pkt.); 5) ēku fasādes krāsošana – Daugavpilī (2.e. pkt.) un Valmierā (1940., 2.e. pkt.). Šī atvieglotā būvniecības kārtība netika paredzēta Rīgas Jūrmalā, Rēzeknē (1935.) un Tukumā (1926. un 1931.). Pārbūves būvdarbu rakstura sasaisti ar prasībām parāda 1929. gada piemērs, kad, atbildot uz jautājumu par būvniecības kārtību pārbūves būvdarbiem, tika skaidrots, ka atbildi ietekmē pārbūves būvdarbu veids, proti, vai tie skar ēkas fasādi, kura redzama no ielas puses (iesniegums, situācijas plāns un projekts), vai arī tie ir būvdarbi ēkas iekšienē (iesniegums ar vai bez pielikuma).²¹ Iepriekšējais izņēmumu uzskaitījums raksturo, ka būvniecības iecere par ēkas pārbūvi jākonkretizē un detaļās jāapraksta (jāattēlo), lai varētu izlemt jautājumu par to, kāda būvniecības kārtība ir piemērojama.

Ieskats Pilsētu būvnoteikumos raksturo, ka būvprojekts bija nepieciešams ēkas uzbūvei, tās pārbūvei, ja plānotie būvdarbi skar ēkas fasādi, kura ir redzama no

¹⁷ Ventspils pilsētas saistošie būvnoteikumi: pašvaldības 29.12.1928. noteikumi, 1.1. pkt. Būvniecības pārvalde apstiprināja: 23.02.1929. Valdības Vēstnesis, 1929, Nr. 53. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 15.02.2022.].

¹⁸ Cēsu pilsētas pagaidu saistošie būvnoteikumi: pašvaldības 27.08.1928. noteikumi, 1.a. pkt. Būvniecības pārvalde apstiprināja: 29.07.1929. Valdības Vēstnesis, 1929, Nr. 188. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 18.02.2022.].

¹⁹ Tukuma pilsētas saistošie būvnoteikumi: pašvaldības 14.03.1931. noteikumi, 1.3. pkt. Būvniecības pārvalde apstiprināja: 01.08.1931. Valdības Vēstnesis, 1931, Nr. 179. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 09.02.2022.].

²⁰ Rīgas Jūrmalas pilsētas saistošie būvnoteikumi: pašvaldības 16.06.1929. noteikumi, 8.b. pkt. Būvniecības pārvalde apstiprināja: 06.08.1929. Valdības Vēstnesis, 1929, Nr. 183. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 10.02.2022.].

²¹ Buhvneeziba. Muhsu ihpaschums, 1929, Nr. 9, 5. lpp. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 17.02.2022.].

ielas vai laukuma, un ēkas kapitālremontam. Izņēmums no prasības par būvprojekta nepieciešamību tika attiecināts uz šādiem ēkas būvdarbiem: ēkas fasādes apmetuma atjaunošana vai krāsošana, ēkas jumta seguma atjaunošana, ēkas nojaukšana un nenozīmīgi būvdarbi atbilstoši pilsētas valdes vērtējumam. Līdz ar to remonta rakstura būvdarbiem ēkā un to nojaukšanai tika noteiktā vienkāršotā būvniecības kārtība.

2. Būvprojekta saturs

Pilsētu būvnoteikumi noteica šādus iesniedzamus dokumentus: 1) iesniegums – tajā sniedzot vispārējo informāciju par būves īpašnieku, plānoto būvdarbu vietu un to veidu (nepieciešamību) un par atbildīgo darba vadītāju – netika paredzēts Valmierā (1929.),²² Tukumā (1926.), Rēzeknē (1935.) un Cēsīs (1929.); 2) pielikums – piemēram, apbūvējama zemesgabala plāns, paskaidrojumi un novietnes situācijas plāns – netika paredzēts Valmierā (1929.) un Tukumā (1926.); 3) projekts – atbilstoši plānoto būvdarbu raksturam ietver būves situācijas plānu, būves skatus, kādi redzami no ielas vai laukuma, visu stāvu plānus, vispārējus griezumus un visus galvenos izmērus – visās Pilsētās.²³ Minētais ir konstatējams arī P. Bēnfelda 1940. gada grāmatā – būvprojekta saturu veido trīs galvenie skati (plāksnes, var būt arī seši), ēkas plāni (atkarībā no tā, cik stāvu ir ēkai), ēkas vertikālie griezumi un ēku novietnes plāns, kā arī perspektīva (dod kopēju ainavu).²⁴ Līdz ar to būvprojekts ir galvenais dokuments (informācijas kopums), kas attēlo paredzētos būvdarbus.

Būvprojekta saturu raksturo arī pilsētas valdes speciālā kompetence. Daļa no Pilsētu būvnoteikumiem noteica arī pilsētas valdes tiesības nepieciešamības gadījumā lūgt iesniegt papildu datus, paskaidrojumus, rasējumu, zīmējumus vai aprēķinus – Liepājā (5.9. un 7. pkt.), Jelgavā (5.9. un 7. pkt.), Ventspilī (5.A.3. pkt.), Rēzeknē (1939., 6. pkt.), Cēsīs (1929., 2.d. pkt., un 1937., 5. pkt.) un Valmierā (1940., 5.a. pkt. piez.). Papildu informācijas pieprasīšanas iespēja raksturo, ka iesniedzamo dokumentu saturs ir skatāms kopā ar to mērķi – datiem un zīmējumiem pietiekamā apmērā ir jāpaskaidro nodomātie būvdarbi – Daugavpilī (5. pkt.), Ventspilī (5. pkt.), Rēzeknē (1939., 4. pkt.), Jelgavā (5. pkt.) un Liepājā (5. pkt.). O. Tilmans 1925. gada rakstā akcentēja būvprojekta nozīmi, uzsverot, ka ne pēc katra zīmējuma, kas attēlo kādu iedomātu būvi, var šo būvi dabā uzcelt.²⁵ Tātad būvprojekts nav tikai plānu, griezumu un skatu kopums, bet būvprojektā atbilstoši plānotajai būvniecības iecerei pietiekamā detalizācijas pakāpē jākonkretizē nodomātie būvdarbi.

²² Valmieras pilsētas saistošie būvnoteikumi: pašvaldības 03.10.1927. noteikumi. Būvniecības pārvalde apstiprināja: 24.08.1929. Valdības Vēstnesis, 1929, Nr. 205. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 12.02.2022.]. Līdzīgi: Bieži apdzīvoto vietu būvnoteikumi, 5. pkt.

²³ Liepājā (5.4.–5.7. pkt.), Daugavpilī (5.A.2. pkt.), Jelgavā (5.4.–5.7. pkt.), Ventspilī (5.A.2. pkt.), Rīgas Jūrmalā (6.d. un 7. pkt.), Jēkabpilī (3.3. un 4. pkt.), Cēsīs (1929., 2.c. pkt., un 1937., 5. pkt.), Valmierā (1929., 3. un 4. pkt., un 1940., 5.a. pkt.) un Tukumā (1926., 3. pkt., un 1931., 3. pkt.).

²⁴ Bēnfelds P. Būvniecība. Rīga: Valters un Rapa, 1940, 14.–18. lpp. Pieejams: www.gramatas.lndb.lv [aplūkots 17.02.2022.].

²⁵ Tilmans O. Būvprojekta lasīšana. Lauku būvniecība, 1925, Nr. 1, 8.–12. lpp. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 17.02.2022.].

Atbilstoši iepriekš rakstītajam, izvērtējot būvniecības ieceri, tika pārbaudīta iesniedzamo dokumentu atbilstība Pilsētu būvnoteikumos noteiktajām prasībām par to saturu (dati, zīmējumi, nodomāto būvdarbu raksturojošā informācija) un noformēšanas kārtību (eksemplāru skaits, zīmējumu krāsu apzīmējums, mērogs attiecībā uz iesniedzamajiem plāniem). Vienlaikus Pilsētu būvnoteikumi akcentēja uzmanību uz būvdarbu ilgstošām sekām, nosakot prasību būvēt stipras un izturīgas ēkas saskaņā ar apstiprinātiem būvprojektiem un pēc būvmākslas noteikumiem.²⁶ Ņemot vērā, ka izskatāmie būvnoteikumi noteica kārtību pilsētas apbūvei, tika pievērsta uzmanība arī arhitektūrai, nosakot prasību projektēt arhitektoniski kvalitatīvas ēkas, kas atrodas pie ielas (tolaik – ēkas ar pareizām, labām, glītām fasādēm).²⁷ Arhitektūras prasības aktualitāti raksturo 1929. gada piemērs, kad, atbildot uz jautājumu par stikla verandas piebūvēšanu vasarnīcai, nobeigumā tika uzsvērts, ka glītāk izskatītos, ja veranda tiktu pielāgota pašas vasarnīcas uzbūves stilam.²⁸ Ņemot vērā minētās prasības, daļā no Pilsētu būvnoteikumiem tika noteikts pienākums būvprojekta izstrādei pieaicināt personu ar būvtiesībām (Būvniecības pārvaldē reģistrēts lietpratējs).²⁹ Līdz ar to būvprojektā arī jāpamato tajā paredzētie būvdarbi, proti, atbilstoši būvniecības ieceres veidam un plānotās būves novietojumam nepieciešamajā detalizācijas pakāpē raksturot un attēlot izvēlētos risinājumus.

Iepriekš minēto Pilsētu būvnoteikumos noteiktās prasības būvprojekta saturam tika atzītas par svarīgām un 1936. gadā tika pārņemtas Ministru kabineta noteikumos. Proti, Noteikumos par būvprojektiem (2., 3. un 4. pkt.) nosakot: 1) būvprojektiem jābūt ar pietiekošu plānu, skatu un griezumu skaitu, lai varētu iegūt skaidru un pietiekošu jēdzienu par projektēto būvi; 2) pienākumu iesniegt papildu zīmējumus, pamatojoties uz būvprojekta apstiprinātās iestādes pieprasījumu; 3) apstiprināšanai iesniedzamie būvprojekti jāizstrādā personām ar būvtiesībām; 4) būvprojekti sastādāmi pēc arhitektūras un būvkonstrukciju prasībām, ievērojot būvlikumu un pašvaldību būvnoteikumus. O. Krauze 1938. gada rakstā uzsvēra Noteikumu par būvprojektiem svarīgumu tieši šajā aspektā, jo tie stingri pasvītro, ka būvprojekti sastādāmi pēc arhitektūras un būvkonstrukciju prasībām.³⁰

Ieskats Pilsētu būvnoteikumos raksturo, ka tika noteikts vienots būvprojekta saturs – ēkas skati, plāni, vertikālie griezumumi un novietnes plāns, kas attēlo plānotos būvdarbus. Atšķirīgā kārtība bija tajās pašvaldībās, kurās pašvaldību būvnoteikumi noteica arī būvprojekta uzdevumu un pilsētas valdes speciālo kompetenci būvprojekta satura vērtēšanā. Proti, būvprojekta detalizāciju (skatu, plānu, griezumu skaits un risinājumu pamatojums) ietekmēja attiecīgās pašvaldības būvnoteikumos noteikto prasību kopums, kas attiecināms uz konkrēto būvniecības ieceri. Līdz ar to tika aktualizēta nepieciešamība vērtēt būvprojektā norādītās informācijas pietiekamību.

²⁶ Liepājā (41.1. pkt.), Daugavpilī (30.1. pkt.), Jelgavā (40.1. pkt.), Ventspilī (30.1. pkt.), Rēzeknē (1935., 6.1. pkt., un 1939., 39.1. pkt.), Cēsīs (1937. 31. pkt.), Valmierā (1940., 25.1. pkt.), Rīgas Jūrmalā (10.a. pkt.), Jēkabpilī (6.1. pkt.).

²⁷ Daugavpilī (30.3. pkt.), Ventspilī (30.3. pkt.), Rēzeknē (1939., 40. pkt.), Cēsīs (1937. 31. pkt.), Valmierā (1940., 25.3. pkt.).

²⁸ Buhwneezība. Muhsu ihpaschums, 1929, Nr. 8, 5. lpp. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 17.02.2022.].

²⁹ Daugavpilī (8. pkt.), Liepājā (8. pkt. piez.), Rēzeknē (1939., 7.2. pkt.), Cēsīs (1937., 4. pkt.).

³⁰ Krauze O. Būvuzraudzības iekārta. Latvijas arhitektūra, 1938, Nr. 1, 42.–43. lpp. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 17.02.2022.].

Kopsavilkums

1. Latvijā starpkaru posmā pašvaldībām tika dota plaša kompetence privāto būvju būvniecības kārtības noteikšanā, vienlaikus valstī nodrošinot centralizētu pašvaldības būvnoteikumu apstiprināšanu. Tādējādi valstī tika pieņemti pašvaldības būvnoteikumi ar vienotu saturu, bet atšķirīgā detalizācijas līmenī par prasībām būvniecības iecerei. Proti, pašvaldībām tika dota iespēja atšķirīgi noteikt būvniecības kārtību, teritorijas plānošanas un tehniskā rakstura prasību tvērumu.
2. Pilsētu būvnoteikumi noteica būvprojekta nepieciešamību ēkas uzbūvei, to pārbūvei, ja plānotie būvdarbi skar ēkas fasādi, kura ir redzama no ielas vai laukuma, un ēkas kapitālremontam. Daļa no Pilsētu būvnoteikumiem noteica, ka būvprojekts nav nepieciešams remonta rakstura būvdarbiem ēkā un ēkas nojaukšanai. Līdz ar to Latvijas starpkaru posmā tika meklēti risinājumi, kas vienkāršotu būvniecības kārtību un dotu tai nepieciešamo elastīgumu.
3. Pilsētu būvnoteikumi noteica būvprojekta saturu un prasības to noformēšanai, tādā veidā nodrošinot plānoto būvdarbu vienotu attēlošanu. Daļa no Pilsētu būvnoteikumiem noteica atvērto būvprojekta saturu, t. i., nosakot pilsētas valdes tiesības nepieciešamības gadījumā prasīt papildināt būvprojektu ar papildu datiem (informāciju). Līdz ar to Latvijā starpkaru posmā, pārbaudot būvprojektā paredzēto būvdarbu atbilstību pašvaldību būvnoteikumos noteiktajām prasībām, tika vērtēta arī būvprojektā norādīto datu pietiekamība par plānotajiem būvdarbiem.

NOZIEDZĪGI IEGŪTAS MANTAS INSTITŪTA IZPRATNES NO 1961. LĪDZ 1991. GADAM ĢENĒZES AVOTI

COMPREHENSION OF THE SOURCES OF GENESIS UNDERLYING THE INSTITUTE OF CRIMINALLY ACQUIRED PROPERTY FROM 1961 TO 1991

Daira Sergejeva, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

This article provides an insight into the comprehension of sources of genesis underlying the institute of criminally acquired property in the territory of Latvia in the period from 1961 to 1991 (hereinafter – Soviet period). It should be emphasized that the legal regulation and understanding of the institute of criminally acquired property in the Soviet period was in line of that time, it can be concluded that the basic regulatory principles of the institute of criminally acquired property in the Soviet period can be found in the legal framework of the Russian Empire. It is a peculiar and even paradoxical synthesis of the ideology of Marxism-Leninism and the classical criminal procedure.

Atslēgvārdi: padomju perioda krimināltiesības, noziedzīgi iegūta manta, noziedzīgi iegūtas mantas institūts

Keywords: criminal law of Soviet period, criminally obtained property, institute of criminally obtained property

Ievads

Rakstā noziedzīgi iegūtas mantas institūta saturs un ģenēze tiek aplūkota tikai Latvijas teritorijā padomju periodā, akcentējot laikposmu no 1961. līdz 1991. gadam, proti, kad spēkā stājās Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (turpmāk – Latvijas PSR) Kriminālkodekss¹ un Kriminālprocesa kodekss², līdz Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanai.³ Tāpēc rakstā bija nepieciešams ieskicēt būtiskākās juridiski

¹ Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss. LPSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1961, Nr. 6.

² Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālprocesa kodekss. LPSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1961, Nr. 6.

³ “Līdz Latvijas Republikas kriminālkodeksa un Latvijas Republikas kriminālprocesa kodeksa pieņemšanai uzskatīt Latvijas PSR kriminālkodeksu un Latvijas PSR kriminālprocesa kodeksu attiecīgi par Latvijas kriminālkodeksu un Latvijas kriminālprocesa kodeksu.” Sk.: “Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas PSR kriminālkodeksā un Latvijas PSR kriminālprocesa kodeksā”. Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1991, Nr. 33/34.

tiesiskās sekas tēmas kontekstā, kas saistās ar Latvijas Republikas okupāciju un vēlāk sekojošo aneksiju Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā (turpmāk – PSRS) sastāvā 1940. gadā.

Latvijas Republikā starpkaru periodā noziedzīgi iegūtas mantas institūts bija saglabājis savu kontinuitāti no Krievijas impērijas. Taču ar Latvijas Republika okupāciju, kam sekoja PSRS politiskās ideoloģijas marksisma-ļeņinisma uzspiešana, noziedzīgi iegūtas mantas institūts tika papildināts ar speciāliem likumiem, ko izmantoja par pamatu arī privātīpašuma atzišanai par noziedzīgi iegūtu mantu un konfiscēšanai valsts labā. Savukārt vēlāk, kad privātīpašums tā klasiskajā izpratnē, izņemot personisko mantu, vairs nepastāvēja, arī noziedzīgi iegūtas mantas institūta turpmāka attīstība nebija gluži aktuāla. Tādējādi vēlāk Latvijas PSR izstrādātajos krimināltiesību normatīvajos aktos noziedzīgi iegūtas mantas institūta saturs ir līdzīgs tam, kāds tas bija Latvijas Republikā starpkaru periodā,⁴ kam par pamatu bija Krievijas impērijas noziedzīgi iegūtas mantas institūta pamatprincipi.

Citiem vārdiem, raksta mērķis ir konstatēt Latvijas teritorijā noziedzīgi iegūtas mantas institūta izpratnes no 1961. līdz 1991. gadam ģenēzes avotus.

1. Marksisma-ļeņinisma ideoloģijas ietekme uz materiālo un procesuālo krimināltiesību normu izstrādi kontekstā ar noziedzīgi iegūtas mantas institūtu

Attiecībā uz noziedzīgi iegūtas mantas institūtu viennozīmīgi jāņem vērā, ka padomju periodā Latvijā valdīja marksisma-ļeņinisma ideoloģija.⁵ Proti, padomju periodā cīņa pret privātīpašuma pastāvēšanu, kā arī ideoloģijai atbilstošās kolektīvās mantas palielināšanu tika panākta ar speciālu likumu pieņemšanu, saskaņā ar kuriem par noziedzīgi iegūtu bija iespējams atzīt jebkuru valstij nepiederošu mantu.

Taču atbilstoši marksisma-ļeņinisma politiskajai ideoloģijai Latvijas Republikas 1933. gada 24. aprīļa Sodū likums “[...] atbilda buržuāziskās Latvijas valdības reakcionārām šķiriskām interesēm un antikomunistiskai politikai, un to izmantoja darba ļaužu masu revolucionārās cīņas apspiešanai”⁶.

1933. gada 24. aprīļa Sodū likums pēc Latvijas valsts okupācijas bija spēkā tikai līdz 1940. gada 26. novembrim, turklāt Padomju Savienībā tiesas Latvijas Republikas Sodū likumu piemēroja vienīgi tiktāl, ciktāl tas atbilda Padomju Savienības politiskajai ideoloģijai jeb – tā laika vārdiem sakot – “darbaļaužu masu interesēm”. Jāpiebilst, ka Padomju Savienība gandrīz vai uzreiz pēc Latvijas Republikas okupācijas, 1940. gada 12. jūlijā, pieņēma likumu, ar ko 1933. gada 24. aprīļa Sodū likums tika papildināts ar

⁴ Sergejeva D. Noziedzīgi iegūtas mantas institūta tiesiskais regulējums Latvijas Republikā starpkaru periodā. Grām.: Tiesības un tiesiskā vide mainīgos apstākļos. Latvijas Universitātes 79. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitāte, 2021, 364.–369. lpp.

⁵ Marksisms [pēc pamatlicēja K. Marksa (1818–1883) vārda] – politiska un ekonomiska mācība, kas paredz kapitālisma iekārtas gāšanu, valsts kontroli pār ražošanas līdzekļiem un bezšķiru sabiedrības izveidošanu nākotnē; marksisms-ļeņinisms – marksisma variants, kas izveidojies, V. Ļeņinam (1870–1924) un citiem 20. gs. komunistiskās teorijas un prakses pārstāvjiem to attīstot tālāk. Ilustrētā svešvārdu vārdnīca. I. Andersone, I. Čerņevska, I. Kalniņa u. c. Rīga: Avots, 2019, 489. lpp.

⁶ Turpat.

jaunu noziedzīgu nodarījumu, tādējādi 80. panta sākumā paredzot kriminālatbildību par “Saeimas un pašvaldības iestāžu vēlēšanu un tautas nobalsošanas brīvības un pareizības traucēšanu[u]”.⁷

1940. gada 12. jūlijā tika pieņemts arī likums “Par kaitniecības apkarošanu”, kura mērķis bija vērsts uz aizlieguma ieviešanu attiecībā uz savas vai svešas mantas iznīcināšanu, bojāšanu vai nobēdzināšanu, ja tas tika izdarīts ar nolūku kaitēt “valsts vai sabiedrības interesēm”⁸. Šis likums aizsargāja “tautas mantu” no Padomju Savienībai naidīgās “buržuāzijas un kulakiem”.⁹ Tieši “buržuāzijas un kulaku” apspiešana bija pamatā likuma “Par kaitniecību apkarošanai” izdošanai.¹⁰ Būtiski uzsvērt, ka šis likums tika attiecināts arī uz tādiem gadījumiem, kad valdība uzskatīja personas iepirkšanos par nevajadzīgu, tādā veidā, ka tiek iztukšoti veikalu plaukti.¹¹ Saskaņā ar 1940. gada 22. jūlijā valdības paziņojumā norādīto valdībai bija tiesības vērsties pret šādām personām, veicot kontroli to dzīvesvietā un konfiscēt pārlietu iepirktos preču krājumus, protams, vēl sodot vainīgās personas pēc visas likuma bardzības.¹²

Kaitniecība valsts vai sabiedrības interesēm bija tik smags noziegums, ka ierosinātās lietas par īpašu kaitniecību Padomju Savienībai tika nodotas iztiesāšanai kara tiesai, turklāt iztiesāšana par šādiem noziedzīgiem nodarījumiem notika kara laikam atbilstošā kārtībā, kā soda veidu paredzot arī nāves sodu.

Likums “Par kaitniecības apkarošanu” tika papildināts ar jaunu tiesību normu arī ar 1940. gada 25. jūlija likumu, kas aizliedza jau “spekulatīvos nolūkos atsavināt, iegūt nobēdzināt vai slēpt preces, traucējot ar to normālu preču apgrozības norisi valstī”.¹³ Par šo noziedzīgo nodarījumu tika piemērota šādas mantas konfiskācija ar atpakaļejošu spēku, t. i., sākot ar 1940. gada 13. jūliju.

1940. gada 20. jūlijā tika pieņemts likums “Par korupcijas apkarošanu”, kura deklarētais mērķis bija cīnīties pret koruptīvām amatpersonām.¹⁴ Ar šo likumu patiesībā tika izveidots pamats prezumpcijai par mantas noziedzīgo izcelsmi, lai valsts labā pirmšķietami tiesiski konfiscētu jebkuru mantu, kas piederēja dienesta attiecībās nodarbinātajiem un to tuvākajiem radniekiem. Ar likumu “Par korupcijas apkarošanu” ieviestais pienākums – “sniegt ziņas par mantas iegūšanu” – saistīja “jebkuru dienestpersonu vēl desmit gadu laikā pēc tam, kad viņa jau atstājusi dienestu, kaut arī dienesta atstāšana būtu notikusi pirms šā likuma spēkā stāšanās”. Likums stājās spēkā jau tā “iesludināšanas dienā”. Papildus tam tika paredzēts, ka “ziņas par mantas iegūšanu var pieprasīt arī no dienestpersonas laulātiem, lejupeņiem un augšupeņiem”.

Proti, “[s]askaņā ar šo likumu prokuratūrai vai attiecīgā resora vadītājam bija tiesības pārbaudīt, vai amatpersona savu mantu ieguvusi godīgā ceļā, un pamatotu

⁷ 1940. gada 12. jūlija Pārgrozījumi Sodlu likumā. Valdības Vēstnesis, 1940. gada 13. jūlijs, Nr. 156.

⁸ 1940. gada 12. jūlija Likums par kaitniecības apkarošanu. Valdības Vēstnesis, 1940. gada 13. jūlijs, Nr. 156.

⁹ Blūma M., Reigase A. Latvijas PSR Kriminālkodekss un tā attīstība. Rīga: Pēteru Stučkas LVU Redakcijas un izdevniecības daļa, 1972, 11. lpp.

¹⁰ Turpat.

¹¹ Sk.: 1940. gada 25. jūlija Papildinājumi likumā par kaitniecības apkarošanu. Valdības Vēstnesis, 1940. gada 27. jūlijs, Nr. 168.

¹² Blūma M., Reigase A. Latvijas PSR Kriminālkodekss un tā attīstība. Rīga: Pēteru Stučkas LVU Redakcijas un izdevniecības daļa, 1972, 11. lpp.

¹³ 1940. gada 25. jūlija Papildinājumi likumā par kaitniecības apkarošanu. Valdības Vēstnesis, 1940. gada 27. jūlijs, Nr. 168.

¹⁴ 1940. gada 20. jūlija Likums par korupcijas apkarošanu. Valdības Vēstnesis, 1940. gada 20. jūlijs, Nr. 162.

šaubu gadījumā pieprasīt no amatpersonas izsmelošas ziņas par viņai piederošās mantas iegūšanu”.¹⁵ Taču, ja persona izvairījās sniegt ziņas par mantas izcelsmi vai sniegusi nepareizas ziņas, persona tika sodīta un nelikumīgi iegūtā manta konfiscēta Kriminālprocesa kodeksā noteiktajā kārtībā.

1940. gada 20. jūlijā tika pieņemts arī speciāls likums “Par zemes spekulācijas apkarošanu”.¹⁶ Šis likums aizliedza bez valdības amatpersonu atļaujas veikt nekustamā īpašuma darījumus. Turklāt, ja bija aizdomas par darījuma fiktīvo raksturu, valdības amatpersonas varēja atzīt darījumu par spēkā neesošu.

1940. gada 29. jūlijā valdība izdeva rīkojumu Nr. 323 “Par dārgmetālu, to izstrādājumu un dārgakmeņu nodošanu Latvijas Bankas glabāšanā”, kas uzlika visiem juvelierveikalu un juvelierdarbnieču īpašniekiem nodot dārgmetālus un to izstrādājumus Latvijas Valsts bankai: “Juvelieru veikalu īpašniekiem, kā arī dārgmetālu un dārgakmeņu apstrādāšanas darbnieču īpašniekiem jānodod Latvijas Bankas glabāšanā [uzskaitītie] dārgmetāli, to izstrādājumi un dārgakmeņi, kas atrodas vai kam jāatrodas juvelieru veikalos, minētās darbniecās, vai kas nodoti glabāšanā lombardā vai citur.”¹⁷ Jāpiebilst, ka bija paredzēti atsevišķi izņēmumi, proti, tas neattiecās uz labošanu vai izstrādāšanu pieņemtajiem priekšmetiem, kā arī uz atsevišķiem izstrādājumiem, kas nesasniedza likumā noteikto vērtību. Par šā pienākuma neizpildīšanu vainīgajām personām tika inkriminēta kaitniecība, un tās tika sodītas ar visu likuma bardzību.

Tādējādi bija ne tikai definēts noziedzīgi iegūtas mantas jēdziena saturs, bet arī tika saskaņota normatīvā bāze pirms Latvijas Republikas anektēšanas PSRS.

Tā kā 1940. gada 5. augustā Latvija tika anektēta Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā, Latvijas teritorijā spēkā stājās arī Vissavienības likumi: 1924. gada PSRS un savienoto republiku kriminālās likumdošanas pamatnoteikumi¹⁸; 1927. gada Nolikums par valsts noziegumiem¹⁹ u. c. Tiesību normas, kas attiecās uz krimināltiesībām, tika iekļautas Sodū likumā ar likuma grozījumiem, kas savukārt, kā jau tika norādīts, bija spēkā līdz 1940. gada 26. novembrim, proti, līdz spēkā stājās Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss.

Padomju Savienībā prevalēja uzskats, kas bija pamatots marksisma-ļeņinisma ideoloģijā, ka “tādu likumu saglabāšana, kuri attiecas uz sabiedriskām iekārtām un ko izdevuši izzudušo vai izzušanai nolemtu interešu pārstāvji, nozīmē atspoguļot likumā tikai šīs intereses, kas ir pretrunā ar vispārējām vajadzībām. [V]ecos likumus

¹⁵ 1940. gada 20. jūlija Likums par korupcijas apkarošanu. Valdības Vēstnesis, 1940. gada 20. jūlijs, Nr. 162.

¹⁶ 1940. gada 20. jūlija Likums par zemes spekulācijas apkarošanu. Valdības Vēstnesis, 1940. gada 20. jūlijs, Nr. 162.

¹⁷ Finanšu ministra 323. rīkojums par dārgmetālu, to izstrādājumu un dārgakmeņu nodošanu Latvijas Bankas glabāšanā. Valdības Vēstnesis, 1940. gada 30. jūlijs, Nr. 170.

¹⁸ Основные начала уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик. Утверждены Постановлением Президиума ЦИК СССР от 31 октября 1924 года. Pieejams: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_2237.htm [aplūkots 25.12.2021.].

¹⁹ Положение о преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для Союза ССР опасных преступлениях против порядка управления) от 25 февраля 1927 года. Центральный исполнительный комитет СССР. Pieejams: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_3204.htm [aplūkots 25.12.2021.].

nevar likt jaunas sabiedrības pamatā, un tiem neizbēgami jāmainās, mainoties dzīves apstākļiem”.²⁰

Nemot vērā minēto un īstenojot marksisma-ļeņinisma politisko ideoloģiju, jaunu krimināltiesību aktu ieviešana tika attaisnota tādējādi, ka it kā 1933. gada 24. aprīļa Sodu likums neatbilda “darba ļaunžu” masu tiesiskajai apziņai un nespēja nodrošināt sabiedriskās dzīves aizsardzību pret noziedzīgiem nodarījumiem.²¹ Tāpēc 1940. gada 6. novembrī PSRS Augstākās padomes prezidijs izdeva speciālu dekrētu “Par KPFSR krimināltiesisko, civiltiesisko un darbu likumu pagaidu piemērošanu Lietuvas, Latvijas un Igaunijas Padomju Sociālistisko Republiku teritorijās”.²² Tādējādi spēkā stājās Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss.

Rakstā netiek aplūkoti turpmākie juridiski administratīvie pasākumi līdz 1957. gadam, kas bija vērsti pret privātpašumu un nostiprināja marksisma-ļeņinisma politisko ideoloģiju.

2. Noziedzīgi iegūtas mantas jēdziena un noziedzīgi iegūtas mantas institūta īpatnības marksisma-ļeņinisma ideoloģijas kontekstā

1957. gada 11. februārī PSRS Augstākā padome pieņēma likumu, īstenojot PSKP 20. kongresa norādījumus par savienoto republiku tiesību paplašināšanu, saskaņā ar ko tika paplašinātas savienību tiesības likumdošanas jomā.²³ Tādējādi Latvijas PSR 1957. gadā tika sākta krimināllikumu izstrādāšana. 1961. gada 6. janvārī Latvijas PSR Augstākās padomes piektā sasaukuma piektā sesija apstiprināja Latvijas Kriminālkodeksu, vienlaikus nosakot tā spēkā stāšanos – 1961. gada 1. aprīlis.²⁴

PSRS Augstākā padome 1958. gada 25. decembrī pieņēma PSR Savienības un savienoto republiku kriminālās likumdošanas pamatus,²⁵ kas noteica krimināltiesību pamatprincipus un vispārējos noteikumus. Tie bija saistoši visām Padomju Savienības republikām, izstrādājot vietējos krimināllikumus. Taču tajos nebija regulēti noziedzīgi iegūtas mantas institūta vispārējie noteikumi vai pamatprincipi.

Tātad var izdarīt secinājumu, ka noziedzīgi iegūtas mantas institūta regulējums, kāds tas tika ietverts Latvijas PSR 1961. gada Kriminālkodeksā un Kriminālprocesa

²⁰ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание второе. Том шестой. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1957, с. 259.

²¹ Blūma M., Reigase A. Latvijas PSR Kriminālkodekss un tā attīstība. Rīga: Pēteru Stučkas LVU Redakcijas un izdevniecības daļa, 1972, 15. lpp.

²² О временном применении уголовного, гражданского и трудового законодательства РСФСР на территории Литовской, Латвийской и Эстонской Советских Социалистических Республик. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 6 ноября 1940 года. В: Гусев Л. Н. История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу и организации суда и прокуратуры. Сборник документов. Москва: ГосЮрИздат, 1955, с. 572–573.

²³ Blūma M., Reigase A. Latvijas PSR Kriminālkodekss un tā attīstība. Rīga: Pēteru Stučkas LVU Redakcijas un izdevniecības daļa, 1972, 19. lpp.

²⁴ Turpat, 22. lpp. Sk. arī: Latvijas PSRS Augstākās Padomes Prezidijs Ziņotājs, 1957. gads, Nr. 4, 10. lpp.

²⁵ Закон СССР от 25 декабря 1958 года «Об утверждении основ уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик». Pieejams: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sss6067.htm> [aplūkots 26.12.2021.]. Sk. arī: Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик от 6 марта 1963 года. Pieejams: <https://docs.cntd.ru/document/9006425> [aplūkots 26.12.2021.].

kodeksā, nav normatīvi pamatots Padomju Savienības politiskajā ideoloģijā, bet Krievijas impērijas noziedzīgi iegūtas mantas institūta pamatnostādņēs.

Lai gan padomju perioda noziedzīgi iegūtas mantas institūta juridiskais regulējums un izpratne bija atbilstoša tā laika tvērumam, ir secināms, ka padomju laika noziedzīgi iegūtas mantas institūta regulējošie pamatprincipi rodami tieši Krievijas impērijas tiesiskajā regulējumā. Turklāt jāuzsver, ka padomju laikā konstatējama noziedzīgi iegūtas mantas institūta stagnācija, kas skaidrojama, visticamāk, ar politiskās ideoloģijas ietekmi uz privātīpašuma izskaušanu.

Saskaņā ar Latvijas PSR Kriminālkodeksa 7. panta pirmo daļu jēdziens “noziedzīgums” tika skaidrots kā “[...] krimināllikumā paredzēts sabiedriski bīstams nodarījums (darbība vai bezdarbība), kas apdraud padomju sabiedrisko vai valsts iekārtu, sociālistisko saimniecības sistēmu, sociālistisko īpašumu, pilsoņu personu un viņu politiskās, darba, mantiskās un citas tiesības, kā arī citāds sociālistisko tiesisko kārtību apdraudošs, sabiedriski bīstams nodarījums, kas paredzēts krimināllikumā”. Tātad par noziedzīgi iegūtu mantu varēja atzīt tādu mantu, kas personas īpašumā vai valdījumā nonākusi Latvijas PSR Kriminālkodeksā paredzēta nozieguma izdarīšanas rezultātā.

Padomju laika krimināltiesību normatīvajos aktos jēdziens “noziedzīgi iegūta manta” nebija likumdevēja skaidrots, proti, likumos nebija ietverta jēdziena legāldefinīcija. Taču noziedzīgi iegūtas mantas jēdziena skaidrojums bija izsecināms no tiesību normu satura. Noziedzīgi iegūtas mantas institūta materiāltiesiskais saturs bija meklējams dažādās tiesību normās Latvijas PSR Kriminālkodeksā. Savukārt Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā ietvertās procesuālās tiesību normas regulēja jautājumus, kas skāra rīcību ar mantu, kas iegūta noziedzīgā kārtā. Cita starpā noziedzīgi iegūtas mantas institūta saturs bija atrodams arī Latvijas PSR Augstākās tiesas plēnuma lēmumos, kas bija saistoši visām tiesām.

Saskaņā ar Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksa 63. panta nosacījumiem noziedzīgi iegūta manta tika klasificēta kā lietiskais pierādījums, proti, tie bija priekšmeti, kas bijuši par apsūdzētā noziedzīgās darbības objektu. Savukārt saskaņā ar Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksa 64. panta nosacījumiem šādu lietisko pierādījumu pēc detalizētas apskates, kas bija fiksēts priekšmeta apskates protokolā “[...] ar īpašu izziņas izdarītāja, izmeklētāja, prokurora vai tiesas lēmumu un [...] glabā[ja] tai izziņas vai iepriekšējās izmeklēšanas iestādē vai tiesā, kuras rīcībā atrodas krimināllieta”. Taču “[a]tsevišķos gadījumos lietiskos pierādījumus jau pirms lietas pabeigšanas var[ēja] izsniegt to īpašniekiem, ja viņi to lūdz[a] un ja šādu lūgumu [bija] iespējams apmierināt, nekaitējot tiesvedībai [...] lietā”.

Saskaņā ar Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksa 168. panta pirmās un otrās daļas nosacījumiem noziedzīgi iegūta manta (noziedzīgā veidā iegūtās vērtības) neatkarīgi no tās atrašanās vietas varēja tikt izņemta no citas personas valdījuma ar izņemšanu vai kratīšanu. Likumdevējs nebija ierobežojis to subjektu klāstu, kas varēja tikt pakļautas kratīšanai vai pie kurām varēja tikt veikta noziedzīgi iegūtas mantas izņemšana.

Arī pēc neatkarības atjaunošanas noziedzīgi iegūtas mantas institūta regulējošās tiesību normas (līdz pat mūsdienām) noteic, ka kriminālprocesa veicošā amatpersona noziedzīgi iegūtu mantu, neatkarīgi no tās atrašanās vietas, izņem no citas personas valdījuma (Kriminālprocesa likuma 179. pants, 186. pants)²⁶.

²⁶ Kriminālprocesa likums: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 2005, Nr. 74.

Saskaņā ar Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksa 66. panta pirmās daļas 2. punktu “[l]ēmumā par atteikšanos ierosināt krimināllietu vai par krimināllietas izbeigšanu, kā arī spriedumā jānorāda, kas darāms ar lietiskajiem pierādījumiem un citiem lietā izņemtajiem priekšmetiem, [...] vērtības un lietas, kas iegūtas noziedzīgā kārtā vai kas bijušas paredzētas vai izlietotas nozieguma izdarīšanai, [bija] konfiscējamas vai arī izsniedzamas atpakaļ to īpašniekam”.

Būtiski nošķirt, ka jēdziens “konfiskācija”, kas tika lietots, risinot jautājumus par rīcību ar noziedzīgi iegūtu mantu, nebija konsekventi attiecināts tikai uz noziedzīgā ceļā iegūtas mantas bezatlīdzības atsavināšanu valsts labā, bet arī uz personai piemērojamo sodu – “[m]antas konfiskācija ir notiesātā personiskajā īpašumā esošās visas mantas vai tās daļas piespiedu pārņemšana valsts īpašumā bez atlīdzības”. Attiecībā uz noziedzīgā ceļā iegūta materiāla labuma atņemšanu nereti tika lietots jēdziens “piedzīna”. Proti, tiesai bija pienākums lemt jautājumu par nepamatoti iegūtā piedziņu cietušā labā vai, kad cietušie nebija konstatēti, valsts labā.²⁷ Tādējādi padomju perioda krimināltiesībās attiecībā uz noziedzīgi iegūtas mantas atņemšanu (bezatlīdzības atsavināšanu) tika lietoti jēdzieni “piedzīna” un “konfiskācija”.

Padomju perioda krimināltiesībās jau bija atzīts, ka ne tikai manta, kas tieši bija iegūta noziedzīgā nodarījuma rezultātā, bet arī manta, kas bija iegādāta par noziedzīgi iegūtiem līdzekļiem, bija pakļaujama piedziņai vai konfiskācijai. Proti, ja noziedzīgi iegūtā manta jau bija atsavināta un iegūtie līdzekļi izmantoti citas mantas iegādei, uz šo mantu primāri bija vērojama piedziņa. Tādējādi bija pienākums izmeklēšanai noskaidrot, vai nepastāv tāda manta, kas iegādāta par noziedzīgi iegūtiem līdzekļiem.²⁸

Saskaņā ar 1983. gada 28. marta Latvijas PSR Augstākās tiesas plēnuma lēmumu Nr. 1, visas personas, kas bija saistītas ar izlaupīšanu, tostarp personas, kuras iegādājās un/vai realizēja mantu, zinot, ka tā iegūta noziedzīgā kārtā, bija saucamas pie kriminālatbildības.²⁹ Šīs darbības, proti, noziedzīgi iegūtas mantas uzpirkšana, viennozīmīgi tika atzītas par noziedzīgu nodarījumu pret mantu veicinošiem apstākļiem.³⁰

Turklāt jāuzsver, ka padomju periodā jau bija skaidri noteikts tiesas pienākums konfiscēt finanšu līdzekļus, ko persona ieguva, veicot noziedzīgas darbības, piemēram, spekulāciju, kuras rezultātā gūti ienākumi un citas vērtības. Šāda manta tika uzskatīta par noziedzīgā ceļā iegūtu.³¹ Padomju periodā nebija sveša arī noziedzīgi iegūtas mantas aizstāšana. Proti, ja nauda un citas vērtības, kas tika iegūtas noziedzīgā ceļā, nebija atrastas, nepamatoti iegūtais (attiecīgās mantas vērtība, finanšu līdzekļu apmērs) bija piedzenams valsts labā.³²

Pamatoti var izdarīt secinājumu, ka Latvijas PSR laikā noziedzīgi iegūtas mantas institūts jau ietvēra arī noziedzīgi iegūtas mantas legalizāciju kā tamlīdzīgi krimināli sodāmu darbību, noziedzīgi iegūtas mantas konfiskāciju, noziedzīgi iegūtas mantas

²⁷ Latvijas PSR Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums 1965–1983. Rīga: Avots, 1995, 130., 154. lpp.

²⁸ 1977. gada 26. decembra Latvijas PSR Augstākās tiesas plēnuma lēmums Nr. 8 ar grozījumiem, kas izdarīti ar 1983. gada 28. marta plēnuma lēmumu Nr. 3 un 1988. gada 27. jūnija plēnuma lēmumu Nr. 5. Latvijas PSR Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums 1965–1989, Rīga: Avots, 1991, 149. lpp.

²⁹ Latvijas PSR Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums 1965–1983. Rīga: Avots, 1995, 130.–131. lpp.

³⁰ Turpat.

³¹ Turpat, 149. lpp.

³² Turpat, 151. lpp.

aizstāšanu, kā arī noziedzīgi iegūtas mantas atsavināšanu arī no trešās personas un tās nodošanu cietušajam vai valstij, ja cietušais netika konstatēts.

Kopsavilkums

1. Padomju periodā bija sastopama normatīvi regulēta prezumpcija par mantas noziedzīgo izcelsmi, kas līdzīgi kā mūsdienās cita starpā ietvēra apgriezto pierādīšanas pienākumu, proti, mantas īpašniekam bija pienākums pierādīt mantas likumīgo izcelsmi.
2. Pēc 1958. gada, kad PSRS, paplašinot Savienības republiku likumdošanas tiesības, piešķīra Savienības republikām tiesības pašām izstrādāt savus krimināltiesību normatīvos aktus, Latvijas PSR Kriminālkodeksā un Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā prezumpcija par mantas noziedzīgo izcelsmi netika ietverta.
3. Latvijas PSR izstrādātajās krimināltiesībās noziedzīgi iegūtas mantas institūts ietvēra arī noziedzīgi iegūtas mantas legalizāciju kā tamlīdzīgi krimināli sodāmu darbību, noziedzīgi iegūtas mantas konfiskāciju, noziedzīgi iegūtas mantas aizstāšanu, kā arī paredzēja noziedzīgi iegūtas mantas atsavināšanu arī no trešās personas un tās nodošanu cietušajam vai valstij, ja cietušais netiek konstatēts.
4. Lai gan padomju perioda noziedzīgi iegūtas mantas institūta juridiskais regulējums un izpratne bija atbilstoša tā laika tvērumam, secināms, ka padomju laika noziedzīgi iegūtas mantas institūta regulējošie pamatprincipi rodami Krievijas impērijas tiesiskajā regulējumā. Tā ir savdabīga un pat paradoksāla marksisma-ļeņinisma ideoloģijas un klasiskā kriminālprocesa (1864. gada 20. novembra Krievijas impērijas Kriminālprocesa nolikums) sintēze.
5. Laikposmā vismaz no 1961. gada līdz 1991. gadam, kad tika atjaunota Latvijas Republika, ir konstatējama noziedzīgi iegūtas mantas institūta stagnācija, jo privātpašums tā klasiskajā izpratnē, izņemot personisko mantu, vairs nepastāvēja, attiecīgi arī noziedzīgi iegūtas mantas institūta turpmāka attīstība nebija aktuāla.

STUDENTU SEKCIJA

ĀRKĀRTĒJĀ SITUĀCIJA LATVIJĀ – REGULĒJUMS UN KONSTITUCIONĀLAIS PAMATS

STATE OF EMERGENCY IN LATVIA – REGULATION AND CONSTITUTIONAL GROUNDS

Tomass Hodosevičs

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes bakalaura studiju programmas
“Tiesību zinātne” pilna laika klātienes 3. kursa students

Summary

Unlike many other countries in the EU, only a special legal regime regarding threats of a military nature (state of exception) has been directly established in Latvia at the constitutional level. However, the institute of the state of emergency provided for in the special law was widely used during the Covid-19 pandemic. Both regimes are extremely similar in content and differ mostly in their basis of application. Therefore, the issue of the compliance of state of emergency with the Constitution of Latvia (*Satversme*) becomes topical. With regard to avoiding an unreasonable conclusion that the *Satversme* precludes the state of emergency, the author provides analysis of development of Latvian regulation and highlights the historical aspects in context of specifics of interpretation of the *Satversme*.

Atslēgvārdi: izņēmuma stāvoklis un ārkārtējā situācija, īpašs tiesiskais režīms, likumdošana, konstitūcijas dinamiska iztulkošana

Keywords: state of exception and state of emergency, special legal regime, legislation, dynamic statutory interpretation

Ievads

Ārkārtējā situācija ir tiesību institūts, kas tika plaši pielietots Latvijā Covid-19 pandēmijas laikā (2020.–2022. gads), kā arī nav izslēgta tā piemērošana turpmāk. Kā īpašs tiesisks režīms ārkārtējā situācija ir kļuvusi īpaši aktuāla ārkārtējos apstākļos, kas saistās ar pandēmijas izplatību un nepieciešamību iedarbināt efektīvus juridiskos mehānismus tās pārvaldīšanai, uzliekot papildu pienākumus, kā arī ierobežojot personu tiesības un pienākumus. Minētie ierobežojumi izraisa neapmierinātību, kas rezultējas juridiskos strīdos. Pētījumi par īpašiem tiesiskiem režīmiem, to saturu un juridisko dabu ir vēl jo vairāk vajadzīgi, lai vairotu izpratni par attiecīgā režīma specifiku un ierobežojumu nepieciešamību.

Pētījuma mērķis ir izzināt ārkārtējās situācijas institūta veidošanos Latvijā un tā vēsturisko attīstību, vispārīgi apskatīt tā saturu un nepieciešamību, kā arī konstatēt,

vai pašlaik ārkārtējās situācijas institūtam pastāv konstitucionālais pamats, proti, vai attiecīgā režīma pastāvēšanas iespējamība izriet no Satversmes. Autors pētījumā izmanto vēsturisko un salīdzinošo pētniecisko metodi, lai cita starpā atbildētu uz jautājumu – vai nepieciešams grozīt Satversmes 62. pantu, *expressis verbis* paredzēt tajā ārkārtējās situācijas jēdzienu. Tika analizēta tiesību literatūra (tostarp starpkaru perioda), normatīvie tiesību akti un zinātnieku viedokļi, apskatīta īpašu tiesisko režīmu vēsturiskā attīstība, salīdzināts izņēmuma stāvokļa un ārkārtējās situācijas režīms, kā arī vilktas paralēles ar citām ES dalībvalstīm. Autors argumentēti izklāsta savu viedokli un pētījumā nonāk pie atbildes uz uzdoto jautājumu.

1. Izņēmuma stāvokļa jēdziens Satversmē

Izņēmuma stāvokļa jēdzienam ir būtiska nozīme ārkārtējās situācijas jēdziena tapšanā Latvijas tiesiskajā sistēmā. Ņemot vērā, ka abi minētie pēc savas būtības un formas ir radnieciski īpaši tiesiskie režīmi, tie ir apskatāmi kopā. Latvijas neatkarības pirmajā periodā ārkārtējās situācijas jēdziens nebija pazīstams. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas tas sākotnēji tika aptverts ar izņēmuma stāvokļa jēdzienu, taču vēlāk izdalīts kā atsevišķs tiesiskais režīms, kas pēc izpaušmēm ir “atzīstams par izņēmuma stāvokļa juridisko spoguļattēlu”.¹

Izņēmuma stāvoklis kā īpašs tiesisks režīms ir paredzēts Satversmes² 62. pantā, kurš nosaka Ministru kabineta tiesības izsludināt izņēmuma stāvokli. 1926. gadā Hermanis Apsītis, skaidrojot izņēmuma stāvokļa būtību, norādīja uz “izņēmuma likumiem” kā instrumentu, lai valsts varētu realizēt “nepieciešamo aizstāvēšanos” (analoģija ar krimināltiesībām)³. Savukārt Kārlis Dišlers skaidroja, ka izņēmuma stāvoklis ir domāts ārkārtējiem apstākļiem – galvenokārt kara un revolūcijas laikam.⁴ Saskaņā ar Satversmes 62. panta tekstu ir tikai divi tā iedarbināšanas pamati: 1) ja valsti apdraud ārējais ienaidnieks vai 2) ja valstī vai tās daļā ir izcēlies vai draud izcelties iekšējs nemiers. Kā izņēmuma stāvokļa galveno mērķi H. Apsītis izvirza tiesiskuma nodrošināšanu ārkārtējos apstākļos – “[a]rī ārkārtējos apstākļos “likums neklusē”, bet vienu likumu vietā stājas citi, pie kam šai pārmaiņai jānotiek ar tiesisku aktu”.⁵ Tādējādi tiek noraidīta principa “kara laikā tiesības klusē” (latīņu val. – *inter arma silent leges*) piemērojamība demokrātiskā un tiesiskā Latvijas Republikā neatkarīgi no apstākļu ārkārtēja rakstura, jo saskaņā ar Satversmi ārkārtējos laikos tiesību balsij var mainīties tonalitāte, taču pat lielgabalu akompanementā tai jāpaliek dzirdamai. Tādējādi personu brīvība tiek upurēta visas valsts pastāvēšanas labā.⁶ Tiesisko stabilitāti kā vienu no trim tiesību pamatvērtībām izcēla arī G. Radbruhs.⁷

¹ Balodis R. Ārkārtējās situācijas normatīvais regulējums: vēsture un nākotnes izaicinājumi. Jurista Vārds, 09.02.2021., Nr. 6, 6.–10. lpp.

² Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.2022.

³ Apsītis H. Izņēmuma stāvoklis valstī. Militaru rakstu krājums. 1926, Nr. 2, 194. lpp.

⁴ Dišlers K. Administratīvās tiesības. Rīga: [b. i.]. 1933, 117. lpp.

⁵ Apsītis H. 1926, 191. lpp.

⁶ Mucenieks P. Izņēmuma stāvoklis. Grām.: Latviešu konversācijas vārdnīca. 7. sēj.: I – Jelgava. Rīga: A. Gulbja apgādībā, 1931–1932, 13400. sleja.

⁷ Radbruch G. Fünf Minuten Rechtsphilosophie. 1945. Pieejams: <https://www.humanistische-union.de/ueber-uns/geschichte/gustav-radbruch-fuenf-minuten-rechtsphilosophie/> [aplūkots 27.03.2022.].

Šā Satversmes panta redakcija ir saistāma ar Satversmes tapšanas laikmeta aktualitātēm. Panta tapšanu ietekmēja nesēn beidzies Pirmais pasaules karš un Latvijas brīvības cīņas (arī Bermontiāde),⁸ kas uzturēja sabiedrības uztraukumu par bruņotā konflikta (ārējā ienaidnieka) radītiem draudiem. Tāpat tika diskutēts, vai šis regulējums ir vērsti pret strādnieku streiku kustību (iekšējie nemieri).⁹ Diskusijas neizvirzījās tālāk par Arveda Berga ierosinājumu paplašināt panta tvērumu tādējādi, lai aptvertu arī citus faktorus, kas var ietekmēt pilsoņu drošību, kā piemēru minot bandītismu.¹⁰ Kaut arī, uzskata autors, A. Berga domu gājiens (aizsargāt pilsoņus) šajā gadījumā nebūtu aprobežojams tikai ar vardarbīgiem draudiem un varētu loģiski izaugt līdz ārkārtējās situācijas paredzēšanai, tas nenotika, un pants tika pieņemts pašreizējā redakcijā. Profesors Ringolds Balodis arī norāda, ka Arveda Berga piedāvājuma akceptēšana, domājams, nodrošinātu izņēmuma stāvokļa režīma piemērošanas iespējamību arī pandēmijas un katastrofu gadījumā.¹¹

2. Ārkārtējās situācijas jēdziens un vēsture

Mūsdienu izpratnē, kas ir nostiprināta likuma “Par ārkārtējo situāciju un izņēmuma stāvokli”¹² 4. pantā, ārkārtējā situācija ir īpašais tiesiskais režīms, kura laikā Ministru kabinetam ir tiesības ierobežot personu tiesības un brīvības, kā arī uzlikt tām papildu pienākumus katastrofas vai tās draudu apdraudējuma gadījumā. Kā aizsargājamā vērtība tiek izcelta cilvēku veselība un dzīvība.

Latvijas tiesību sistēmā ārkārtējās situācijas režīms pazīstams kopš 1992. gada, kad ārkārtējās situācijas režīma būtība tika ietverta likuma “Par izņēmuma stāvokli”¹³ 2. panta 3. punktā (likuma sākotnējā redakcija), faktiski īstenojot A. Berga ierosinājumu paplašināt izņēmuma stāvokļa tvērumu. Šajā normā tika noteikts, ka stihisku nelaimju, lielu avāriju vai katastrofu, epidēmiju un epizootiju gadījumos var izsludināt izņēmuma stāvokli.

Tomēr jau 1994. gadā minētais tika svītrots no likuma “Par izņēmuma stāvokli”.¹⁴ Domājams, grozījumu pamatā bija Satversmes 62. panta saturs, ko sākotnēji iecerējuši Satversmes tēvi. R. Balodis šajā sakarā sniedza vērtējumu, ka likuma sākotnēja redakcija acīmredzami nebija labas likumdošanas paraugs.¹⁵ Ar šiem grozījumiem faktiski izveidojās situācija, kad ārkārtējās situācijas jēdziens nav nedz iekļauts izņēmuma stāvokļa tvērumā, nedz definēts kā atsevišķs īpašais režīms un tā pastāvēšanas pamats nav pienācīgi nostiprināts normatīvajos aktos.

⁸ Vispārējās debātes par Satversmes I daļu. IV sesijas 19. sēdes 1921. gada 8. novembra stenogramma. Latvijas Satversmes sapulces stenogrammu izvilkums 1920–1922. Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 420. lpp. Pieejams: http://flriga.lu.lv/tzpi/materiali/Satversmes_sapulces_stenogrammas.pdf [aplūkots 08.03.2022.].

⁹ Turpat, 411.–413. lpp.

¹⁰ Turpat, 415. lpp.

¹¹ Balodis R. 09.02.2021.

¹² Par ārkārtējo situāciju un izņēmuma stāvokli: LV likums. Pieņemts 07.03.2013. [05.03.2022. red.].

¹³ Par izņēmuma stāvokli: LV likums. Pieņemts: 02.12.1992. [Red. spēkā līdz 29.01.1994.]

¹⁴ Grozījumi likumā “Par Latvijas Republikas civilo aizsardzību” un likumā “Par izņēmuma stāvokli”: LV likums. Pieņemts 13.01.1994.

¹⁵ Balodis R. 09.02.2021.

Ārkārtējās situācijas režīma izsludināšanas regulējuma trūkums bija vērojams no 1994. līdz 2001. gadam, kad stājās spēkā Nacionālās drošības likums¹⁶, kura 22. panta trešā daļa no likuma pieņemšanas līdz 2013. gadam noteica, ka ārkārtējo situāciju izsludina dabas katastrofu, avāriju, epidēmiju, epizootiju, epifitotiju, sabiedrisko nekārtību, terorisma un bruņota konflikta gadījumos, ja būtiski apdraudēta sabiedrības, vides vai saimnieciskās darbības drošība.¹⁷ Laikposmā no Latvijas neatkarības atjaunošanas līdz 2001. gadam ārkārtējās situācijas jēdziens kā atsevišķs institūts vispār nebija paredzēts, un ar Nacionālās drošības likuma tādā tika vispārīgi noteikts. Tomēr aizvien nebija skaidrības, kā tam tieši jāizpaužas un kādās robežās Ministru kabinets ir tiesīgs ierobežot personu tiesības un brīvības. Šis nenoteiktības periods turpinājās līdz nākamajai īpašo režīmu reformai (2010.–2013. gads).

2010. gadā Ministru kabinets apstiprināja Konceptiju par nepieciešamajiem tiesību aktu grozījumiem valsts aizsardzības vadības jomā ārkārtējās situācijas un izņēmuma stāvokļa laikā, ar kuru tika ierosināts izstrādāt īpašu likumprojektu par ārkārtējo situāciju un izņēmuma stāvokli, tajā atrunājot šādus jautājumus:

- 1) apdraudējumu veidi, kuru gadījumā izsludināms viens vai otrs īpašais režīms;
- 2) precīza abu režīmu izsludināšanas kārtība un juridiskā forma;
- 3) Ministru kabineta, valsts un pašvaldību institūciju kompetences sadalījums.¹⁸

2011. gadā tika veikts mēģinājums apjomīgu Satversmes grozījumu projekta ietvaros paplašināt izņēmuma stāvokļa jēdzienu Satversmē, papildinot to ar trešo izsludināšanas pamatu – “vai citāds tikpat smags apdraudējums”.¹⁹ Ja attiecīgie grozījumi tiktu apstiprināti, reformai nebūtu nekādas jēgas. Taču grozījumi neguva atbalstu, un panta tvērums nav ticis paplašināts. Uzvarēja koncepcijas pieeja izdalīt ārkārtējo situāciju kā atsevišķu tiesisku režīmu.

Likums “Par ārkārtējo situāciju un izņēmuma stāvokli” tika pieņemts 2013. gada 7. martā un stājās spēkā tā paša gada 10. aprīlī. Reizē ar šā likuma spēkā stāšanos Nacionālās drošības likuma norma par ārkārtējo situāciju beidza pastāvēt. Jānorāda, ka jaunais regulējums sasniedza iepriekš uzskaitītos koncepcijas mērķus. Nosakot apdraudējuma veidus, izņēmuma stāvokļa tvērums tika atstāts nemainīgs (identisks Satversmes 62. pantam), savukārt ārkārtējās situācijas izsludināšanai atbilstošu apdraudējumu loks tika noteikts tādā redakcijā, kas joprojām ir spēkā.

Likuma “Par ārkārtējo situāciju un izņēmuma stāvokli” II (ārkārtējā situācija) un III (izņēmuma stāvoklis) nodaļa savā starpā ir teju identiski strukturētas. To saturs arī būtiski neatšķiras. Šajā sakarā R. Balodis norāda, ka ārkārtējās situācijas regulējums ir izņēmuma stāvokļa regulējuma juridiskais spoguļattēls.²⁰ Autors piekrīt, ka 1992. gada regulējums nebija veiksmīgs tāpēc, ka tas formāli paplašināja Satversmē noteikto jēdzienu, tomēr arī pēc šā “misēkļa”²¹ novēršanas praktiskās pielietojanas

¹⁶ Nacionālās drošības likums: LV likums. Pieņemts 14.12.2000.

¹⁷ Grozījumi Nacionālās drošības likumā: LV likums. Pieņemts 07.03.2013.

¹⁸ Ministru kabineta rīkojums Nr. 161 “Par Konceptiju par nepieciešamajiem tiesību aktu grozījumiem valsts aizsardzības vadības jomā ārkārtējās situācijas un izņēmuma stāvokļa laikā”: MK rīkojums. Pieņemts 22.03.2010.

¹⁹ Likumprojekts Nr. 297/Lp10 “Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē” Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS10/SaeimaLIVS10.nsf/0/ADFC6C687AF5BE5DC225786500358F4E?OpenDocument#a> [aplūkots 09.03.2022.].

²⁰ Balodis R. 09.02.2021.

²¹ Turpat.

ziņā nekas nav mainījies. Ar vairākām reformām tika panākta izņēmuma stāvokļa “klonēšana” ārpus paša izņēmuma stāvokļa jēdziena tvēruma, papildinot Latvijas tiesību sistēmu ar jaunu autonomu institūtu.²²

3. Konstitucionālais pamats

Neraugoties uz to, ka Satversmes 62. pantā “izņēmuma stāvokļa izsludināšanas nosacījumi formulēti vispārīgi kā nenoteikti tiesību jēdzieni”,²³ to apdraudējumu veidu lokā, kurus attiecīgā norma aptver, epidēmijas un katastrofas neietilpst. Latvijas īpašu tiesisku režīmu attīstības vēsturē tika izvēlēts ceļš, kas reizē saglabā Satversmes tēvu ieliktos pamatu un tajā pašā laikā nodrošina nepieciešamo regulējumu.

Eiropas Parlamenta Izpētes dienesta (EPRS) 2020. gada pētījumā ir apkopoti un klasificēti ES dalībvalstīs pastāvošie ārkārtējās situācijas režīma regulējumi. EPRS pētījumā valstis pēc ārkārtējo režīmu pazīmes iedalītas šādi: 1) ārkārtējie režīmi nav paredzēti konstitūcijā (Beļģija un Austrija); 2) ārkārtējie režīmi ir paredzēti konstitūcijā, bet neaptver epidēmijas (Latvija, Francija, Itālija, Zviedrija u. c.); 3) ārkārtējie režīmi ir paredzēti konstitūcijā un aptver epidēmijas (Vācija, Polija, Igaunija, Lietuva, Somija, Spānija u. c.).²⁴ Latvija EPRS pētījumā iekļauta starp valstīm, kuras īpašu režīmu epidēmijas gadījumiem paredzējušas parastās likumdošanas kārtībā (angļu val. – *through ordinary legislation*).²⁵

Tomēr, ja ārkārtējās situācijas režīms ir paredzēts vienīgi parastās likumdošanas kārtībā, būtu nepieciešams vērtēt, vai tā pastāvēšana Latvijas tiesiskajā sistēmā nenonāk pretrunā ar augstāka juridiskā spēka tiesību aktiem (Satversmi). Šajā sakarā būtu nepieciešams vērtēt šā īpašā režīma saderību ar konstitūcijā paredzēto valsts iekārtu. Kā norādīts Satversmes 62. panta komentārā, īpašu tiesisku režīmu raksturo tas, ka notiek valsts varas koncentrācija un tās atbrīvošanās no normālos apstākļos noteiktās valsts varas dalīšanas.²⁶ Savukārt valsts varas dalīšana ietilpst Satversmes 1. panta tvērumā.²⁷ Tādējādi režīma, kas ir atzīstams par “izņēmuma stāvokli no normālās situācijas”,²⁸ kurš turklāt izjauc Satversmē iestrādāto valsts varas atzaru savstarpējās kontroles sistēmu, pastāvēšanai jārod konstitucionālais pamats (tā pastāvēšanas attaisnojums).

“Lai konstitūcija būtu efektīva, tai jābūt spējīgai mainīties laikam līdzī. [...] Konstitūcija nav statisks, bet ir dinamisks dokuments, kas lasāms mainīgā laika

²² Ar autonomu institūtu šajā kontekstā autors saprot ārkārtējās situācijas institūtu – patstāvīgu tiesību institūtu, kurš ir nodalīts no izņēmuma stāvokļa institūta un pastāv tam līdzās.

²³ Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā Satversmes komentāri. III nodaļa. Valsts prezidents. IV nodaļa. Ministru kabinets. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2017, 615. lpp.

²⁴ European Parliamentary Research Service. State of emergency in response to the coronavirus crisis. Normative response and parliamentary oversight in EU member States during the first Wwave of the pandemic. 2020, pp. 17–20. Pieejams: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/659385/EPRS_STU\(2020\)659385_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/659385/EPRS_STU(2020)659385_EN.pdf) [aplūkots 09.03.2022.].

²⁵ Turpat, 28. lpp.

²⁶ Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. 2017, 617. lpp.

²⁷ Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 193.–194. lpp.

²⁸ Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. 2017, 616. lpp.

kontekstā.²⁹ Proti, vērtējot regulējumu, jāpatur prātā tie apstākļi, kas ir pastāvējuši un ietekmējuši tā pieņemšanu attiecīgajā laikā. Šā regulējuma jēgpilna piemērošana citos laikos ir iespējama, tikai ņemot vērā apstākļu izmaiņu, kas neizbēgami ietekmē arī tiesību normas interpretāciju. Veca regulējuma pielāgošanai ir noteiktas robežas, proti, jāsauglabā regulējuma sākotnējā doma jeb mērķis, taču saturs ir pielāgojams laikmeta realitātei.

Konstitūcijas dinamiskā iztulkošana pēc savas būtības nozīmē plašu iztulkošanas metožu izmantošanu.³⁰ Tātad jāņem vērā, ka Satversmes izstrādes laikā tās normu redakciju ietekmēja tā brīža politiskā situācija. Tās ietekmē, balstoties Veimāras republikas konstitūcijas sniegtajā paraugā, tapa Satversmes 62. pants.³¹ R. Balodis pamatoti norāda, ka minētajā laikā apdraudējumi, kas saistās ar dabas parādībām un epidēmijām, neraisīja cilvēkos raizes (salīdzinot ar karu).³² Taču globalizācijas un militāro aliansu attīstības dēļ kara draudi Latvijā ir būtiski sarukuši.³³ Tādējādi mainījusies (visdrīzāk, paplašinājusies) sabiedrības izpratne par ticamākiem apdraudējuma veidiem.

Turklāt H. Apsītis, norādot, ka “ir tādi brīži valsts dzīvē, kad normālie likumi, kuŗi regulē attiecības pilsoņu starpā vai noteic sabiedrības drošību un valsts neaizskaŗamību, izrādās par nepietiekošiem, lai valsts dzīve ritētu mierīgā gaitā”,³⁴ pēc autora domām, precīzi iezīmēja normas sākotnējo mērķi, kas aptver arī drošību plašākajā nozīmē, proti, ne tikai valsts, bet arī sabiedrības drošību. Savukārt A. Berga ierosinājuma neatbalstīšanas iemesls ir bijis vienīgi tā laika atšķirīgais diskurss, nevis viņa ierosinājuma nesaderība ar normas mērķi.

Nonākt pie secinājuma, ka izņēmuma stāvoklis, kāds tas ir noteikts Satversmes 62. pantā, ir vienīgais īpašs tiesiskais režīms, ko pieļauj Satversme, varētu, pielietojot gramatisko iztulkošanas metodi, taču lakoniska 20. gadsimta Satversme jātulko atbilstoši laikmeta garam, nevis burtiski. Turklāt saskaņā ar Konstitūcijas pilnīguma koncepciju tā ir uzskatāma par vienotu un pilnīgu noregulējumu, kurā nav robu vai iekšēju pretrunu.³⁵ Autora ieskatā Satversmes pilnīguma koncepcijai arī ir stabilizējošā funkcija – aizsargāt Satversmi no iejaukšanās tās tekstā (grozīšanas) gadījumos, kad pie tiesiska un pamatota rezultāta ir iespējams nonākt iztulkošanas ceļā, pielietojot atzītas Satversmes iztulkošanas metodes.

Autors secina, ka Satversmes 62. pantā jau tagad ir saskatāms netiešs pamats ārkārtējās situācijas režīma pastāvēšanai. Tas nepavisam nenozīmē, ka ārkārtējā situācija ietilpst izņēmuma stāvokļa jēdziena tvērumā, bet gan to, ka Latvijas tiesību sistēma pašreiz akceptē izņēmuma tiesisko režīmu pastāvēšanu. Satversmes grozījumi, uzskata autors, nav nepieciešami, lai arī turpmāk izsludinātu ārkārtējās situācijas, ja pastāv leģitīms iemesls – apdraudējums.

²⁹ Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālās tiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2021, 50. lpp.

³⁰ Turpat, 51. lpp. Sk. arī: Levits E. Samērīguma princips publiskajās tiesībās – jus commune europaeum un Satversmē ietvertais konstitucionāla ranga princips. Likums un Tiesības, 2000, Nr. 9 (13), 266. lpp.

³¹ Die Verfassung des Deutschen Reiches. Artikel 48. Pieejams: <http://www.verfassungen.de/de19-33/gesetz/index.htm> [aplūkots 09.03.2022.].

³² Balodis R. 09.02.2021.

³³ Sk., piemēram: The North Atlantic Treaty. Article 5. Pieņemts 04.04.1949. Pieejams: https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm [aplūkots 09.03.2022.].

³⁴ Apsīts H. 1926, 191. lpp.

³⁵ Pleps J., Pastars E., Plakane I. 2021, 53. lpp.

Kopsavilkums

1. Izņēmuma stāvoklis un ārkārtējā situācija ir īpaši tiesiski režīmi, tas ir, izņēmumi no normāla stāvokļa. Ieviešot īpašu tiesisku režīmu, rezultātā uz laiku tiek mainīta valsts varas institūciju kompetence un pilnvaru apjoms. Tās ir tiesīgas ārpus savas normālās kompetences ierobežot privātpersonu tiesības un uzlikt tām pienākumus apdraudējumu novēršanas labad. Izņēmuma stāvokļa jēdzienam Latvijas tiesību sistēmā vēsturisku iemeslu dēļ ir piešķirts šaurs tvērums. Ārkārtējās situācijas jēdziens ir paredzēts kā autonomas institūts. Abu minēto režīmu galvenā atšķirība ir tā pasludināšanas pamats.
2. Izņēmuma stāvoklis ir tieši atrunāts Satversmē, bet ārkārtējā situācija – nav. Gan izņēmuma stāvokļa, gan ārkārtējās situācijas pasludināšanu un saturu regulē normatīvs akts, ko likumdevējs pieņēmis parastās likumdošanas procesā. Tā kā abi šie īpašie režīmi kolidē ar Satversmē nostiprinātiem principiem, tiem abiem nepieciešams rast konstitucionālu pamatu, kurš autora ieskatā atsevišķos gadījumos var būt arī netiešs.
3. Satversme mainās atbilstoši laika prasībām (pielāgojas) neatkarīgi no tā, vai likumdevējs fiksē šīs izmaiņas. No Satversmes lakoniskuma izriet nepieciešamība iztulkot to dinamiski. Savukārt Satversmes pilnīguma koncepcija ļauj ielasīt ārkārtējās situācijas režīma pastāvēšanas attaisnojumu Satversmes 62. (izņēmuma stāvokļa) pantā tā pašreizējā redakcijā, ciktāl nepieciešams konstatēt, ārkārtējās situācijas jēdziena ieviešana parastās likumdošanas ceļā nav pretrunā konstitūcijas garam.

MANTAS KONFISKĀCIJA KĀ SODA VEIDS: PROBLEMĀTIKA UN AKTUĀLIE JAUTĀJUMI

CONFISCATION OF PROPERTY AS A PENALTY: PROBLEMS AND TOPICAL ISSUES

Harijs Samuels Bašs

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes bakalaura studiju programmas
“Tiesību zinātne” pilna laika klātienes 3. kursa students

Summary

The article examines the confiscation of property as a penalty and its place in modern Latvian criminal law, looking at its development in recent years, as well as comparing it with other types of confiscation of property in Latvia. In the author's opinion, the alternatives open to state for combating money laundering are sufficiently wide to reconsider the need for such a penalty in its current form. The article will suggest the ways to develop this institute.

Atslēgvārdi: mantas konfiskācija, noziedzīgi iegūta manta, sods, krimināltiesības

Keywords: confiscation of property, criminal property, penalty, criminal law

Ievads

Personas tiesības uz īpašumu un to aizsardzība ir viens no tiesiskas demokrātiskas valsts pastāvēšanas pamatnosacījumiem. Latvijā personas tiesības uz īpašumu sargā Latvijas Republikas Satversmes¹ (turpmāk – Satversme) 105. pants un Latvijas noslēgtie starptautiskie līgumi cilvēktiesību jomā. Kā visnozīmīgākais tiesību akts šajā jomā būtu jāmin Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija² (turpmāk – ECTK), precīzāk – tās Pirmā protokola 1. pants (Īpašuma tiesību aizsardzība).

Tomēr kā gandrīz jebkuras pamattiesības, arī tiesības uz īpašumu nav absolūtas, tāpēc Satversmes 105. panta trešais teikums paredz: “Īpašuma tiesības var ierobežot vienīgi saskaņā ar likumu.” Viens no veidiem, kā valsts var ierobežot personas tiesības uz īpašumu, ir tai piemērot kriminālsodu – mantas konfiskāciju par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu.

Mantas konfiskācija kā sods ir tiesību uz īpašumu ierobežojums. Šāds personas tiesību ierobežojums ietilpst Satversmes 105. panta jēdziena “likums” tvērumā, jo

¹ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [01.01.2019. red.].

² Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Starptautisks līgums. Parakstīta Romā 04.11.1950. [04.11.1950. red.].

likums šajā kontekstā jāsaprot plašāk, kas nozīmē, ka arī uz likuma pamata pieņemts tiesas nolēmums ir ar likumu noteikts personu tiesību ierobežojums.³

Darba mērķis ir izpētīt mantas konfiskāciju kā soda institūtu Latvijas krimināltiesībās, nošķirt to no citiem mantas konfiskācijas veidiem, izvērtēt, vai valsts iespējas konfiscēt noziedzīgi iegūtu mantu ir pietiekami attīstījušās, lai pārskatītu šāda soda nepieciešamību Latvijas krimināltiesībās, pastāvēšanu tādā veidā, kādā tas pastāv šobrīd, kā arī salīdzināt pašreizējo situāciju ar situāciju Latvijā līdz 1940. gada okupācijai un padomju laika krimināltiesisko regulējumu. Kā pētījuma metodes darbā tiek lietota vēsturiskā un salīdzinošā analīze.

1. Mantas konfiskāciju nošķiršana

Pirms pievērsties mantas konfiskācijai kā sodam, tā ir jānodala no pārējām “konfiskācijām”.

Satversmes tiesa 2015. gadā izdalīja trīs mantas konfiskācijas veidus: 1) mantas konfiskāciju kā sodu; 2) noziedzīgi iegūtas mantas konfiskāciju un 3) lietisko pierādījumu un dokumentu konfiskāciju.⁴

Mantas konfiskācija kā sods atšķiras ar to, ka tā personai tiek piemērota kā papildsods par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu. Ņemot vērā to, ka šim soda veidam ir jābūt tādām, kas sasniedz Krimināllikuma (turpmāk – KL) 35. panta otrajā daļā nostiprināto soda mērķi, tostarp tam jābūt personai par izdarīto noziedzīgo nodarījumu, piemērojot šo sodu, konfiskācija tiek vērsta tikai uz personas likumīgi iegūtu mantu. Šis mantas konfiskācijas veids ir vienīgais, kas ietilpst personas tiesībās uz īpašumu tvērumā, un tāpēc tas ir atzīstams par šo tiesību ierobežojumu.⁵ Tomēr ne visu, kas uzskatāms par īpašumu citās tiesību nozarēs, piemēram, civiltiesībās, varēs konfiscēt. Piemēram, nākotnes prasījumi, kas var tikt uzskatīti par īpašumu pie noteiktiem nosacījumiem⁶, nebūtu uzskatāmi par “mantu” šā soda izpratnē.

Papildus iepriekš minētajam tikai mantas konfiskācijai kā sodam piemīt personisks raksturs, t. i., tiesa drīkst konfiscēt tikai tādu mantu, kas pieder personai, kura ir atzīta par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā.⁷

Otrs mantas konfiskācijas veids ir noziedzīgi iegūtas mantas konfiskācija. Papildus Satversmes tiesas piedāvātajam iedalījumam Juris Stukāns norāda, ka jautājums par

---

³ Balodis K. 105. Ikvienam ir tiesības uz īpašumu. Īpašumu nedrīkst izmantot pretēji sabiedrības interesēm. Īpašuma tiesības var ierobežot vienīgi saskaņā ar likumu. Īpašuma piespiedu atsavināšana sabiedrības vajadzībām pieļaujama tikai izņēmuma gadījumos uz atsevišķa likuma pamata pret taisnīgu atlīdzību. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Sagatavojis autoru kolektīvs R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 470.–471. lpp., 26., 29. punkts.

⁴ Satversmes tiesas 08.04.2015. spriedums lietā Nr. 2014-34-01, 11.1. punkts, Latvijas Vēstnesis, 2015, Nr. 70.

⁵ Turpat, 12.3. punkts.

⁶ Satversmes tiesas 03.11.2011. spriedums lietā Nr. 2011-05-01, 15.2. punkts, Latvijas Vēstnesis, 2011, Nr. 176.

⁷ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 337. lpp.

noziedzīgi iegūtas mantas konfiskāciju ir iedalāms sīkāk, t. i., prezumēti noziedzīgi iegūtās mantas konfiskācija un process par noziedzīgi iegūtu mantu.⁸

Prezumēti noziedzīgi iegūtas mantas konfiskācija ir saistāma ar KL 70.¹¹ pantā ietvertu regulējumu. Proti, apstākļos, kuros persona ir atzīta par vainīgu nozieguma izdarīšanā un pie šīs personas atrodas manta, kas nav samērojama ar tās ienākumiem un, visticamāk, ir iegūta nozieguma izdarīšanas rezultātā, ir piemērojama prezumpcija, ka šī manta ir noziedzīgi iegūta. Ja persona, par kuras rīcībā esošo mantu ir izdarīts šāds pieņēmums, nav spējīga pierādīt šīs mantas legālo izcelsmi, tā ir konfiscējama.⁹ Tāpat šī prezumpcija attiecināma uz mantu, kas atrodas vainīgās personas ģimenes locekļu rīcībā. Tātad atšķirībā no mantas konfiskācijas kā soda mantas juridiskajai piederībai nav izšķirošas nozīmes.¹⁰

Process par noziedzīgi iegūtu mantu, ko reglamentē Kriminālprocesa likuma (turpmāk – KPL) 59. nodaļa, ir nošķirams no prezumēti noziedzīgi iegūtās mantas konfiskācijas, jo, lemjot par noziedzīgi iegūtās mantas konfiskāciju, tiesnesis nelemj par personas vainīgumu, bet gan tikai atrisina mantisko jautājumu, turpretim, lai piemērotu prezumpciju, ka manta ir noziedzīgi iegūta, personai ir jābūt atzītai par vainīgu nozieguma izdarīšanā.¹¹

Šī procesa nodalīšanu kā atsevišķu, kuros tiesa lemj par rīcību ar noziedzīgi iegūtu mantu, atzīst arī Satversmes tiesa: tieši šī procesa specifika bija galvenais apsvēruma, atzīstot kā Satversmei atbilstošu KPL normu, kura paredz tikai vienreizēju tiesas lēmuma pārsūdzību šī procesa ietvaros.¹²

Tas gan nenozīmē, ka šajā gadījumā pastāv augstāks pierādīšanas standarts. Saskaņā ar KPL 124. panta sesto daļu un 125. panta trešo daļu abos gadījumos ir izmantojams “iespējamības pārsvara” pierādīšanas princips.¹³ Šāds sevišķais process tiek izmantots KPL 626. panta pirmajā daļā minētajos gadījumos, proti, *kad pierādījumu kopums dod pamatu uzskatīt, ka manta, kura izņemta vai kurai uzlikts arests, ir noziedzīgi iegūta vai saistīta ar noziedzīgu nodarījumu un objektīvu iemeslu dēļ krimināllietas nodošana tiesai tuvākajā laikā (saprātīgā laika periodā) nav iespējama vai tas var radīt būtiskus neattaisnotus izdevumus.*

Svarīgi akcentēt, ka pretēji J. Stukāna paustajam uzskatam, ka šie nosacījumi ir piemērojami alternatīvi¹⁴, autora ieskatā šā procesa īstenošanai obligāti jāpastāv abiem nosacījumiem, jo pretējā gadījumā zūd abu noziedzīgi iegūtās mantas konfiskācijas veidu pastāvēšanas jēga, proti, ja procesa virzītājs apzinās, ka viņš tuvākā laikā spēs nodot lietu prokuroram, lai izvirzītu apsūdzību, tad mantisko jautājumu var atrisināt, lemjot par personas vainīgumu, neizdalot to atsevišķā procesā.¹⁵

⁸ Stukāns J. Prezumētā noziedzīgi iegūta manta un procesa par noziedzīgi iegūtu mantu piemērošana. Jurista vārds, 2020, Nr. 22, 20. lpp.

⁹ Turpat.

¹⁰ Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Pirmā daļa (I–VIII² nodaļa). Trešais papildinātais izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 322. lpp., 8. punkts.

¹¹ Stukāns J. 2020, 21. lpp.

¹² Satversmes tiesas 11.10.2017. spriedums lietā Nr. 2017-10-01, 20.1. punkts, Latvijas Vēstnesis, 2017, Nr. 204.

¹³ Strada-Rozenberga K. 124. pants. Pierādīšanas priekšmets. Grām.: Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Zinātniska monogrāfija prof. Kristīnes Stradas-Rozenbergas zinātniskā redakcijā: Rīga, Latvijas Vēstnesis, 2019, 419. lpp., 11. punkts.

¹⁴ Stukāns J. 2020, 22. lpp.

¹⁵ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 06.03.2008. lēmums lietā Nr. SKK-93/2008.

Pēdējais mantas konfiskācijas veids – lietisko pierādījumu un dokumentu konfiskācija – attiecas uz mantu, kura ir iegūta procesa gaitā un kurai ir nozīme, izskatot konkrēto lietu. Rīcību par šādi konfiscētu mantu procesā izlemj tiesnesis gala nolēmumā vai prokurors, taisot priekšrakstu par sodu. Mantu, ko ir iespējams atdot likumīgajiem īpašniekiem vai valdītājiem, atdod. Pārējo mantu iznīcina.

Nedz noziedzīgi iegūtas mantas konfiskācija, nedz pierādījumu un dokumentu konfiskācija nav sodi.

2. Mantas konfiskācijas attīstība pēdējo 10 gadu laikā

Pirmā reize, kad mantas konfiskācijas institūts kā sods tika vērtēts tiesību zinātnieku vidū, bija saistībā ar 2011. gada 6. janvāra Satversmes tiesas lēmumu par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-31-01.¹⁶ Šajā lietā gan Satversmes tiesa vēl nevērtēja paša soda veida atbilstību Satversmei, bet gan tikai konkrēta KL sevišķās daļas panta sankcijā minēto frāzi “konfiscējot mantu”. Toreiz Satversmes tiesa atzina: lai izvērtētu mantas konfiskācijas kā soda atbilstību Satversmes 105. pantam, tai būtu jāpaplašina prasījuma robežas, ko nebija pamata darīt.

Vienlaikus jau tad Satversmes tiesa norādīja uz iespējamo attīstības virzienu šajā jomā. Tostarp tā uzskatīja, ka mantas konfiskācija kā sods varētu kļūt par nesamērīgu un līdz ar to neatbilstošu Satversmei, attīstoties valsts iespējām konfiscēt noziedzīgi iegūtu mantu. Papildus tam Satversmes tiesas ieskatā regulējums par mantas konfiskāciju kā sodu, kad tas bija noteikts kā obligāts papildsods, bija pārāk neskaids, jo tiesu praksē par to bija dažāda izpratne, t. i., vai konfiscējama visa manta vai ir pieļaujama arī daļēja mantas konfiskācija. Tāpat Satversmes tiesa uzsvēra no likuma izrietošu nepieciešamību noteikt mantu, uz ko nav attiecināma konfiskācija.¹⁷

Pieteicējs vērsās arī Eiropas Cilvēktiesību tiesā (turpmāk – ECT). Spriedums lietā Markus pret Latviju¹⁸ tika pieņemts gandrīz 10 gadus pēc Satversmes tiesas lēmuma, proti, 2020. gada 11. jūnijā. Spriedumā ECT atzina, ka Latvija ir pārkāpusi ECTK Pirmā protokola 1. pantu (tiesības uz īpašumu).

ECT sprieduma lietā Markus pret Latviju galvenie secinājumi ir šādi:

- Šāda soda veida piemērošana ir iejaukšanās personas tiesībās uz īpašumu arī ECTK Pirmā protokola 1. panta tvērumā.
- Valsts piemērotais sods attiecas uz mantu, kas iegūta legāli, nevis uz noziedzīgi iegūtu mantu.
- Valsts nav noteikusi skaidru regulējumu attiecībā uz pieļaujamo tiesību normu interpretāciju jautājumos, kad mantas konfiskācija kā sods ir obligāta, kas nerada personas pietiekamu tiesību aizsardzību pret patvaļu.
- Valsts nav noteikusi mantas konfiskācijas kā soda minimālās un maksimālās robežas.¹⁹

¹⁶ Satversmes tiesas 06.01.2011. lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-31-01, Latvijas Vēstnesis, 2015, Nr. 70.

¹⁷ Turpat, 12.2., 12.4., 12.5. punkts.

¹⁸ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 11.06.2020. spriedums lietā Markus pret Latviju (pieteikums Nr. 17483/10).

¹⁹ Turpat, 68., 69., 70., 72., 73., 74. punkts.

Visas ECT galvenās atziņas un norādes uz normatīvā regulējuma nepilnībām sakrita ar iepriekš minēto Satversmes tiesas lēmumu. Tomēr pa 10 gadiem Latvija jau bija novērsusi visus gan Satversmes tiesas, gan vēlāk ECT spriedumā norādītos likuma trūkumus.

Tā 2013. gadā stājās spēkā KL grozījumi, ar kuriem, pirmkārt, mantas konfiskācija kā sods tika izslēgta no pamatsodu kataloga un atstāta tikai kā papildsods, otrkārt, no KL pantu sankcijām ir izslēgta obligātā mantas konfiskācija, t. i., tiesai vienmēr ir iespēja atteikties piemērot šo papildsoda veidu.²⁰ Šāda likumdevēja izšķiršanās ir vērtējama pozitīvi, jo tā ir saprātīgi paplašinājusi tiesnešu rīcību brīvību, piemērojot mantas konfiskāciju kā sodu, tādā veidā efektīvāk sasniedzot Kriminālprocesa mērķi, proti, taisnīgu krimināltiesisko attiecību noregulējumu, kas nostiprināts KPL 1. pantā.²¹ Tas atbilst doktrīnā paustajam uzskatam, ka tiesnesim jādod samērā plaša rīcības brīvība sodu izvēlē, ņemot vērā katra atsevišķā gadījuma individuālo raksturu.²²

Tāpat 2013. gadā tika pieņemti grozījumi likumā "Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību", kas tika papildināti ar 4. pielikumu "Manta, kura notiesātajam vai viņa apgādībā esošajām personām nav konfiscējama".²³

2014. gadā Satversmes tiesai nācās atkārtoti vērtēt ar mantas konfiskāciju kā sodu saistīto jautājumu atbilstību Satversmei. Šoreiz pieteicēja bija apstrīdējusi paša mantas konfiskācijas kā soda institūta atbilstību Satversmes 105. pantam.²⁴

Satversmes tiesa atzina, ka 2013. gadā pieņemtie KL grozījumi ir pozitīvi ietekmējuši mantas konfiskācijas kā soda piemērošanu praksē.²⁵ Tās ieskatā mantas konfiskācija atbilst Satversmei, jo tai ir leģitīms mērķis, t. i., demokrātiskas valsts iekārtas, sabiedrības drošības un citu personu tiesību aizsardzība, kā arī šāds personas īpašuma tiesību ierobežojums ir samērīgs, jo mantas konfiskācija kā sods ir efektīvs līdzeklis, kā personas atturēt no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas, līdz ar to sabiedrības ieguvums ir lielāks nekā personas tiesībām nodarītais kaitējums.²⁶

Tomēr papildus Satversmes tiesa atkārtoti norādīja, ka, attīstoties valsts iespējām konfiscēt noziedzīgi iegūtu mantu, likumdevējam būtu jāpārskata mantas konfiskācijas kā soda nepieciešamība.²⁷ Pēdējo septiņu gadu laikā iespējas konfiscēt noziedzīgi iegūtu mantu ir kļuvušas ārkārtīgi plašas. Tā 2017. gadā KL tika papildināts ar jaunu nodaļu (VIII²), kas paredz jau iepriekš aprakstīto mantas īpašo konfiskāciju (prezumēti noziedzīgi iegūtas mantas konfiskācija).²⁸ Tāpat iespējas virzīt procesu par noziedzīgi iegūtu mantu (KPL 59. nodaļa) pēdējo gadu laikā ir atvieglotas, piemēram, tas ir iespējams arī tad, ja process pret personu ir izbeigts uz nereabilitējoša pamata (KPL 626. panta otrā daļa)²⁹, kā arī ir iespējas izbeigt kriminālprocesu,

²⁰ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 13.12.2012. [13.12.2012. red.].

²¹ Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [01.01.2022. red.].

²² Mincs P. Krimināltiesību kurss. Vispārīgā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 207. lpp.

²³ Grozījumi likumā "Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību": LV likums. Pieņemts 25.04.2013. [25.04.2013. red.].

²⁴ Satversmes tiesa, 2014-34-01.

²⁵ Turpat, 14.2. punkts.

²⁶ Turpat, 15., 17., 18., 19. punkts.

²⁷ Turpat, 20. punkts.

²⁸ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts: 22.06.2017. [22.06.2017. red.].

²⁹ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: LV likums. Pieņemts: 22.06.2017. [22.06.2017. red.].

neatrodot vainīgo personu, ja mantiskais jautājums kriminālprocesā ir atrisināts (KPL 392. panta 2.² daļa).³⁰

3. Piedāvājamie risinājumi

Neraugoties uz mantas konfiskācijas institūta detalizētu analīzi, Satversmes tiesas 2015. gada spriedums autora ieskatā tomēr neatbild uz visiem jautājumiem saistībā ar mantas konfiskāciju. Piemēram, Satversmes tiesa norāda, ka fakts, ka ir noteikts minimums, ko konfiscēt nedrīkst, un ir iespējama visas mantas konfiskācija, ir pietiekami skaidrs un personai saprotams regulējums.³¹ Šāds apgalvojums, uzskata autors, ir pārsteidzīgs, jo šādā situācijā persona, kurai šis sods var tikt piemērots, tieši pretēji, līdz aresta uzlikšanai mantai nevarēs uzzināt, cik daudz mantas tai konfiscēs, savukārt fakts, ka personai nevar konfiscēt vairāk mantas, nekā tai ir, jau tā ir acīmredzams.

Personu līdzīgi ietekmējošs soda veids ir naudas sods, jo tas identiski iedarbojas uz personas apziņu, un to ir iespējams piemērot kā papildsodu, taču naudas sodam ir skaidri noteiktas robežas, kas nav atkarīgas no katras atsevišķas personas labklājības, kas rada lielāku tiesisko paredzamību personai, kurai šis sods tiek piemērots.

Vēl jo vairāk – minētajā lietā pieteicējai tika konfiscēti naudas līdzekļi. Konfiscēto līdzekļu apmērs daudzkārt pārsniedza tolaik iespējamo maksimālo naudas sodu.³² Šādos apstākļos izveidojās situācija, kurā soda piemērotājam izdevās piemērot naudas sodam identisku sodu, bet ar iespēju konfiscēt vairāk, nekā likumdevējs ir atļāvis, nosakot robežas naudas sodam.

Autora ieskatā šāda regulējuma pastāvēšana rada tiesisko neskaidrību valsts izvēlētajā sodu politikā. Pastāvot atšķirībai starp naudas sodu un mantas konfiskāciju jēgu³³, autors uzskata, ka mantas konfiskācijas kā soda institūts ir saglabājams, bet tas būtu sašaurināms līdz iespējai konfiscēt tikai mantiskus objektus, t. i., izslēgt iespēju, piemērojot mantas konfiskāciju kā sodu, atsavināt personai piederošus naudas līdzekļus. Turpmāk autors minēs argumentus, pamatojot piedāvāto grozījumu nepieciešamību.

Vēsturiski gan naudas sodam, gan mantas konfiskācijai kā mantiskiem sodiem bija vienāds mērķis. Laika gaitā mērķi varēja būt dažādi, taču tie jau sākotnēji tika nodalīti pēc tā, uz kādām “lietām” katrs no tiem tika vērsts, proti, naudas sods tika vērsts uz personas finanšu līdzekļu atņemšanu, savukārt mantas konfiskācija bija paredzēta mantisku objektu atsavināšanai.³⁴ Šāds iedalījums skaidri noteica robežu starp abiem soda veidiem un nepieļāva iespēju vienu “aizstāt” ar citu.

Arī Latvijas PSR Kriminālkodekss³⁵ idejiski neparedzēja piemērot mantas konfiskāciju kā sodu attiecībā uz naudas līdzekļiem, jo tā pielikumā “Mantas saraksts, kura nav konfiscējama pēc tiesas sprieduma” nav norādes uz to, ka būtu kaut kāda

³⁰ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: LV likums. Pieņemts: 19.11.2020. [19.11.2020. red.].

³¹ Satversmes tiesa, 2014-34-01, 14.3. punkts.

³² Turpat, 18. punkts.

³³ Turpat.

³⁴ Mincs P. 2005, 232.–233. lpp.

³⁵ Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas kriminālkodekss: Ofic. teksts ar piel., kuros ievietoti pa pantiem sist. materiāli (LPSR Tieslietu m-ja). Rīga: Avots, 1984, 229. lpp.

naudas summa, piemēram, vienas mēnešalgas apmērā, kas nebūtu konfiscējama, kā tas ir noteikts patlaban. Tāpat nebija pieļaujams aizstāt konfiscējamo mantu ar tās vērtības samaksu, kas norāda uz mantas konfiskācijas kā soda institūta pareizu izpratni, atsavinot valsts labā tikai mantiskus objektus.³⁶

Kopsavilkums

1. Mantas konfiskācija kā sods personai, kas atzīta par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, ir atzīstama par tiesību uz īpašumu ierobežojumu saskaņā ar Satversmes 105. panta trešo teikumu, jo konfiskācijai tiek pakļauta personas likumīgi iegūta manta.
2. Patlaban Latvijā pastāv četri mantas konfiskācijas veidi: 1) mantas konfiskācija kā soda veids; 2) prezumēti noziedzīgi iegūtas mantas konfiskācija; 3) process par noziedzīgi iegūtu mantu; 4) lietisko pierādījumu un dokumentu konfiskācija.
3. Lai virzītu procesu par noziedzīgi iegūtu mantu, obligāti jāizpildās KPL 626. panta pirmās daļās abiem nosacījumiem, pretējā gadījumā zūd jēga nošķirt to no prezumēti noziedzīgi iegūtās mantas konfiskācijas.
4. Likumdevējs ir ņēmis vērā Satversmes tiesas un ECT norādes uz mantas konfiskācijas kā soda veida nepilnībām, izslēdzot mantas konfiskāciju kā obligāti piemērojamu sodu un papildinot likumu "Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību" ar 4. pielikumu.
5. Latvijā ir pietiekami attīstījušās valsts iespējas cīnīties ar noziedzīgi iegūtas mantas legalizāciju, papildinot KL ar VIII² nodaļu "Mantas īpašā konfiskācija" un paplašinot iespējas virzīt procesu par noziedzīgi iegūtu mantu, līdz ar to mantas konfiskācija kā soda veids būtu jāattiecina tikai uz mantiskiem objektiem, kā to paredz šā institūta sākotnējā būtība.

---

³⁶ Grauzinis S. Komentārs LPSR kriminālkodeksa 32. pantam. Grām.: Latvijas PSR kriminālkodeksa komentāri. Sagatavojis autoru kolektīvs J. Dzeniša un A. Niedres vispārīgā redakcijā. Rīga: Avots, 1982, 144. lpp., 6. punkts.

PAŠAIZSARGĀJOŠĀS DEMOKRĀTIJAS JĒDZIENS – PIEMĒRI LATVIJAS TIESISKAJĀ SISTĒMĀ

THE NOTION OF SELF-DEFENDING DEMOCRACY – EXAMPLES IN LATVIAN LEGAL SYSTEM

Arianda Jonāne, *Bac. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes profesionālās maģistra studiju programmas “Tiesību zinātne” 1. kursa studente

Summary

Self-defending democracy (in English, the term of militant democracy is more common) as a legal notion can be used controversially – to protect itself or to pretend to be a democratic regime. The aim of this article is to provide the insight into the notion of self-defending democracy and illustrate it with legal examples from Latvian legal system: firstly, the roots of self-defending democracy in the 1930s, when the Parliament of Latvia – *Saeima* – attempted to legally protect democracy from radical right-wing forces, secondly, the role of Constitutional Court of Latvia in applying the concept of self-defending democracy in the case of restrictions of voting rights.

Atslēgvārdi: paš aizsargājošā demokrātija, cilvēktiesības, Saeima, Satversmes tiesa, tiesību ierobežojumi

Keywords: self-defending democracy, human rights, *Saeima*, Constitutional Court of Latvia, restrictions of rights

Ievads

Paš aizsargājošā demokrātija kā jēdziens ir tik pretrunīgs un izaicinošs savā būtībā, ka šo jēdzienu valstīs ar stabilu demokrātisko sistēmu kā tiešu pamatojumu izmanto reti vai arī piemin kopā ar citām tiesību normām.¹ Taču to neatbilstoši tā būtībai lieto valstīs, lai ar šo jēdzienu maskētu demokrātijas būtībai pretēju rīcību.² Jautājumā par paš aizsargājošās demokrātijas saistību tieši ar demokrātiju var konstatēt, ka paš aizsargājošā demokrātija eksistē tikai demokrātiskā valstī.³

¹ Sk., piemēram: Galvenā valsts notāra 2020. gada 16. marta lēmums Nr. 1-5n/273, 8. punkts. Pieejams: <https://www.ur.gov.lv/lv/specializeta-informacija/galvena-valsts-notara-lemumi/2020-gada-galvena-valsts-notara-lemums-nr-1-5n-273/> [aplūkots 28.03.2022.]; Vācijas Federālās Konstitucionālās tiesas 24.03.2001. spriedums BVerfGE 1 BvQ 13/01, 24. punkts. Pieejams: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bvq01013.html> [aplūkots 28.03.2021.].

² Sk.: Sajó A., Uitz R. *The Constitution of Freedom : An Introduction to Legal Constitutionalism*. First edition. Oxford: Oxford University Press, 2017, pp. 439–440.

³ Morree P. de. *Rights and Wrongs under the ECHR. The prohibition of abuse of rights in Article 17 of the European Convention on Human Rights*. Cambridge; Antwerpen; Portland: Intersentia, 2016, p. 148.

Raksta mērķis ir analizēt pašaizsargājošās demokrātijas jēdzienu ar tā izpausmēm, proti, piemēriem, Latvijas tiesiskajā sistēmā, pieņemot, taču neanalizējot pašaizsargājošās demokrātijas kā tiesiskas parādības statusu Latvijā. Tāpēc ir izvirzīti uzdevumi noskaidrot pašaizsargājošās demokrātijas izpratni un izpētīt pašaizsargājošās demokrātijas piemērus Latvijas tiesiskajā sistēmā, izmantojot analītisko un vēsturisko metodi.

1. Pašaizsargājošās demokrātijas jēdziens un izpausmes

Par pašaizsargājošās demokrātijas sākumu uzskata K. Lēvenšteina 1937. gada rakstu "Militant Democracy and Fundamental Rights" (Pašaizsargājošā demokrātija un cilvēka pamattiesības),⁴ kurā apskatītas pašaizsargājošās demokrātijas iezīmes (sk. 1.2. apakšnodaļu). Pašaizsargājošās demokrātijas jēdziena rašanos saista ar Ādolfa Hitlera nākšanu pie varas 20. gadsimta 30. gados un nacistiskās Vācijas uzplaukumu.

Saistībā ar pašaizsargājošās demokrātijas jēdziena attīstību min arī vācu sociologu Karlu Manheimu (*Karl Mannheim*)⁵ un krievu izcelsmes amerikāņu žurnālistu Maksu Lerneru (*Max Lerner*),⁶ kuri jau Otrā pasaules kara laikā piedāvāja savu ieskatu attiecībā uz pašaizsargājošo demokrātiju un tās izpausmēm, kas ietekmēja pēckara izpratni par demokrātiju un tās aizsardzību. K. Manheima idejas pamatā ir, ka, mācoties no pagātnes, nav pieļaujams tolerēt personas, kuras vēlas izmantot brīvības metodes, lai iznīcinātu brīvību.⁷ M. Lernerš kā iespējamo risinājumu piedāvā sabiedrības izglītošanu – demokrātijas spēju iemācīties atpazīt un zināt savu ienaidnieku, iegūt gribu saprast viņu taktiku, atklāt un stāties pretī tai.⁸

1.1. Pašaizsargājošās demokrātijas jēdzienā ietilpstošie elementi

Neraugoties uz daudzajām diskusijām, tiesību doktrīnā un politikas zinātnē nav piedāvāta izsmeļoša pašaizsargājošās demokrātijas definīcija. Definīciju ir snieguši tādi tiesību zinātnieki kā bijušais Eiropas Cilvēktiesību tiesas tiesnesis, Centrālās Eiropas Universitātes profesors A. Šajo,⁹ Utrehtas Universitātes docente P. de Morē,¹⁰

⁴ Loewenstein K. *Militant Democracy and Fundamental Rights*, I. *The American Political Science Review*, 1937, Vol. 31, No. 3, pp. 417–432; Konstitucionālo tiesību komisija. *Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu*. Grām.: *Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu: Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 64. lpp.

⁵ Malkopoulou A., Norman L. *Three Models of Democratic Self-Defence: Militant Democracy and Its Alternatives*. *Political Studies*, 2018, Vol. 66, No. 2, p. 450.

⁶ Maddox G. *Karl Loewenstein, Max Lerner, and Militant Democracy: An Appeal to 'Strong Democracy'*. *Australian Journal of Political Science*, 2019, Vol. 54, No. 4, p. 493.

⁷ Mannheim K. *Diagnosis of Our Time: Wartime Essays of a Sociologist*. Abington; New York: Routledge, 2010, p. 49.

⁸ Lerner M. *It is later than you think: The need for a militant democracy*. New York: Viking Press, 1938, p. 103.

⁹ Demokrātiju ierobežojošu līdzekļu kopums, lai novērstu demokrātijas ļaunprātīgu izmantošanu, ko veic atklāti demokrātijas un tolerances oponenti. Sk.: Šajó A. *Militant Democracy and Transition towards Democracy*, p. 214. In: Šajó A. (ed.), *Militant Democracy*. Utrecht: Eleven International Publishing, 2004.

¹⁰ Demokrātiska sistēma, kas pieņēmusi un piemēro preventīvus, *prima facie* nedemokrātiskus tiesību instrumentus, lai aizstāvētu sevi no riska tikt gāztai no antidemokrātisku personu puses, kuras izmanto politiskās tiesības un demokrātiskās procedūras ar mērķi iznīcināt to. Sk.: Morree P. de., 2016, p. 148.

kā arī politologs Prinstonas Universitātes profesors J. V. Millers.¹¹ Turpmāk tiek analizēti paš aizsargājošās demokrātijas jēdzienā esošie elementi.

Kā galvenais paš aizsargājošās demokrātijas elements izriet demokrātijas aizsardzība no demokrātijas (paš)iznīcināšanas. Ar paš aizsargājošo demokrātiju tiek novērsta iespējamība, ka iestājas demokrātijas paradokss (ideja, kas parādās jau kopš Platona laikiem) – iespējamība, ka demokrātijā vairākums (pieņemot, ka personu, tostarp vairākuma, tiesības ir neierobežotas) var izmantot no demokrātijas izrietošās tiesības demokrātijai neatbilstošā veidā, to iznīcinot.¹²

Lai gan paš aizsargājošā demokrātijā šķietami ierobežo personas cilvēktiesības, tomēr tās piemērošana ir samērīga tikai tad, kad pēc būtības personas darbība nav cilvēktiesību aizsardzības tvērumā. Darbības, pret kurām ir vērsta paš aizsargājošā demokrātijā, parasti apdraud vērtības, kuru eksistence pat netiek apspriesta (cilvēktiesību pamati, demokrātiskas procedūras, mazākuma aizsardzība). Tādējādi demokrātijai ir pienākums tiesiski novērst savas eksistences apdraudējumus.¹³

Arī 20. gadsimta 30. gados pie varas nāca personas, kuru mērķis ir ieviest nedemokrātiskus režīmus jau pastāvošu demokrātiju vietā, piemēram, Ā. Hitlers. Tajā laika periodā par paš aizsargājošās demokrātijas principa mērķi, vismaz definējot sākotnēji, nosauc aizsardzību pret nedemokrātiskajiem režīmiem, it īpaši nacistiskās Vācijas režīmu. Apstākļi, ka nedemokrātisko režīmu nodibināšana iespējama ar demokrātijā pastāvošiem institūtiem, piemēram, ar vēlēšanām, rada nepieciešamību nodrošināt tiesiskus mehānismus, lai nepieļautu demokrātijas paš iznīcināšanos.¹⁴

Pēc nacisma un fašisma apkaršanas nākamais mērķis ir komunisma nepieļaušana, Vācijas Federālajai Konstitucionālajai tiesai aizliedzot Vācijas Komunistisko partiju¹⁵ un Eiropas Cilvēktiesību komisijai atsakot pieņemt partijas pieteikumu¹⁶ (tieši ar komunistiskās partijas aizliegšanu Vācijas Federālā Konstitucionālā tiesa pirmo reizi tieši atzīst paš aizsargājošās demokrātijas principu Vācijā). Gan 20. gadsimta 30. gados, gan paš laik viens no paš aizsargājošās demokrātijas mērķiem ir aizsardzība no sekām, ko var izraisīt populisms,¹⁷ ņemot vērā, ka populisma mērķis var arī nebūt demokrātijas sagraušana.¹⁸ Paš aizsargājošās demokrātijas principa mērķis parasti atbilst aktuālajām demokrātijas norisēm tieši pēc tam, kad apdraudējums ir bijis, nevis teorētiski paredzot to. Tas ir loģiski, ņemot vērā, ka ir grūti prognozēt nākamās iespējamās demokrātijas apdraudējuma veidus.

¹¹ Ideja, kurā demokrātijām vajadzētu pieņemt preventīvus līdzekļus pret politiskajiem dalībniekiem, kuri apņēmušies gāzt demokrātiju nevardarbīgos veidos. Sk.: Müller J.-W. Militant Democracy and constitutional identity. In: Jacobsohn G., Schor M. (eds.). Comparative Constitutional Theory. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing, 2018, p. 415.

¹² Popper K. R. The Open Society and Its Enemies, London: Routledge, 2012, p. 581.

¹³ Apse D. Vērtību tiesības un tiesību vērtības. Grām.: Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā. Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 329. lpp.

¹⁴ Konstitucionālo tiesību komisija. 2012, 64. lpp.

¹⁵ Vācijas Federālās Konstitucionālās tiesas 17.08.1956. spriedums lietā 1 BvB 2/51. Pieejams: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv005085.html> [aplūkots 20.04.2022.].

¹⁶ Eiropas Cilvēktiesību komisijas 20.07.1957. lēmums lietā *Vācijas Komunistiskā partija pret Vāciju* (iesniegums Nr. 250/57).

¹⁷ Maddox G. 2019, p. 500.

¹⁸ Mudde C., Kaltwasser C. R. Populism: A Very Short Introduction. Oxford; New York: Oxford University Press, 2017, p. 109.

Preventivitāte ir paš aizsargājošās demokrātijas elements, kas nosaka paš aizsargājošās demokrātijas leģitimitāti – nav pieļaujams, ka paš aizsargājošo demokrātiju vērš pret konkrētu personu. Demokrātijā nav pieņemams, ka tikai tāpēc, ka persona ir neērta demokrātijai, tai ierobežo no demokrātijas izrietošās tiesības. Vienlaikus, ņemot vērā demokrātijas attīstību un mācīšanos no vēstures, preventivitāti saista tieši ar vēsturē konstatētajiem izaicinājumiem. Paš aizsargājošās demokrātijas principa iezīmes raksturo vēsturisko apstākļu ievērošana.¹⁹ Tā kā nav iespējams paredzēt visus demokrātijas apdraudējumus, ņemot vērā demokrātiskās sabiedrības attīstību un demokrātijas pretinieku izdomu, arī principa izpratne laika gaitā mainās.

Kā viens no elementiem tiek minēts arī pirmšķietamais prettiesiskums. Pirmšķietamo prettiesiskumu, piemēram, saskata, kad iejaucas politisko tiesību īstenošanā.²⁰ Kā vienu no prettiesiskuma iemesliem min arī konstitucionālā likumdevēja gribas trūkumu, piemēram, ierobežojumi politiskajām partijām būtu jānosaka tieši tautai kā konstitucionālajam likumdevējam.²¹

Atšķirībā no personām, kuru mērķis ir vērsts pret demokrātiju un kuras var pārkāpt tiesības (līdz tiek piemērota paš aizsargājošā demokrācija), demokrātiju saista no demokrātiskas tiesiskas valsts izrietošās tiesības. Demokrātijas aizsardzība ir pieļaujama, ja līdzekļi atbilst konstitucionālas valsts iekārtai, kā arī valsts kontrolē aizsardzības līdzekļus.²²

Secināms, ka paš aizsargājoša demokrācija ir preventīva un tiesiska demokrātijas aizsardzība no paš iznīcināšanās, proti, no personām, kuru mērķis ir demokrātiskas valsts iekārtas iznīcināšana ar tiesiskiem līdzekļiem, izmantojot demokrātijā pastāvošās tiesību normas pretēji to būtībai.

1.2. Paš aizsargājošās demokrātijas izpausmes

Paš aizsargājošās demokrātijas “tēvs” K. Lēvenšteins savā 1937. gada rakstā paš aizsargājošās demokrātijas saturā ietvēris vispārīgas izpausmes, piemēram, aizliegt demokrātiju graužošanas kustības, kā arī daudz konkrētākas izpausmes, piemēram, aizliegt izveidot militārus grupējumus vai privātu personu “armijas”.²³

¹⁹ ECT 15.10.2015. spriedums lietā *Perinçek pret Šveici* (Lielā palāta) (iesniegums Nr. 27510/08).

²⁰ Morree P. de. 2016, p. 148.

²¹ Лопес Б. Э. Запрет политических партий как один из признаков «воинствующей демократии». Сравнительное конституционное обозрение, 2005, No. 1, с. 121.

²² Sajó A. 2004, p. 212.

²³ K. Lēvenšteina paš aizsargājošās demokrātijas izpausmes: 1) piemērot krimināllikumam attiecībā uz jebkuru atklātu aktu, kas saistīts ar augstas pakāpes nodevību – atklātiem protestiem, dumpi, militāru sacelšanos, musināšanu, ilgstošām nekārtībām, konspirāciju pret valsti; 2) aizliegt demokrātiju graužošanas kustības; 3) aizliegt nēsāt privāto paramilitāro politisko partiju uniformas vai to daļas (nozīmītes, aproces) un izmantot ar to saistītos simbolus (karogus, vimpelus, emblēmas); 4) aizliegt izveidot militārus grupējumus vai privātu personu “armijas”; 5) noteikt regulējumu attiecībā uz nelegālu ieroču ražošanu, transportēšanu, nēsāšanu, valdīšanu un izmantošanu; 6) noteikt regulējumu attiecībā uz parlamentāro institūciju ļaunprātīgu izmantošanu no politiskā ekstrēmisma puses; 7) aizliegt kūdīt uz vardarbību vai naidu attiecībā uz citu sabiedrības daļu; 8) novērst politisko oponentu sadursmes; 9) noteikt regulējumu attiecībā uz vārda brīvību, lai novērstu prettiesisku brīvību izmantošanu revolucionāras un graužošanas propagandas ietvaros; 10) aizliegt morāli atbalstīt politiskos noziedzniekus; 11) aizliegt karavīriem būt politisko partiju biedriem; 12) nodrošināt lojalitāti attiecībā uz personām, kas atbildīgas par tiesību piemērošanu; 13) izveidot īpašu politisko policiju antidemokrātisku darbību un kustību atklāšanai, apspiešanai, pārraudzībai un kontrolei; 14) aizsargāt no ārvalstīs esošajiem nedemokrātiskajiem spēkiem. Sk.: Loewenstein K. *Militant Democracy and Fundamental Rights*, II. *The American Political Science Review*, 1937, Vol. 31, No. 4, pp. 645–656.

Lai arī K. Lēvenšteina pieeja tiek kritizēta, tā nosaka pašaizsargājošās demokrātijas robežas. Daļa konstatēto iezīmju mūsdienās šķiet neiedomājama, piemēram, politisko partiju simbolu izmantošanas aizliegums. Daļu ierobežojumu neanalizē kā pašaizsargājošās demokrātijas izpausmes, piemēram, aizliegumu karavīriem būt politisko partiju biedriem. Jau K. Lēvenšteins apzinājās principa robežas saistībā ar diskriminācijas aizlieguma principu, taču var novērot saistību ar laiku, kurā K. Lēvenšteins raksta, – K. Lēvenšteins norāda, ka ierobežojumi vērsti tieši uz nacisma ierobežošanu.²⁴ Šī izpratne ir turpināta arī pēc Otrā pasaules kara, Vācijas Federālajai Konstitucionālajai tiesai aizliedzot nacistisko²⁵ un komunistisko partiju.

Floridas Starptautiskās universitātes asociētais profesors M. Tils, analizējot pašaizsargājošo demokrātiju salīdzinošajā aspektā, ir definējis pašaizsargājošās demokrātijas izpausmju grupas, kas ir pamatā arī autores izmantotajam iedalījumam.²⁶ Pašaizsargājošās demokrātijas grupas, ko piedāvā M. Tils, ir K. Lēvenšteina sniegtā definējuma attīstība. No vienas puses, klasifikācija ir visaptveroša, minot arī (konstitucionālā) neaizskaramā un negrozāmā “demokrātiskā kodola” aizsardzību (Latvijā Satversmes neaizskaramais kodols) un administratīvo konstitūcijas aizsardzību (ar to saprotot valsts drošības iestāžu regulējumu). No otras puses, klasifikācija pārklājas, jo grupas iekļauj viena otru. Piemēram, ekstrēmās partijas savu darbību balsta uz pamattiesībām, tādējādi izpausmei arī ietilpstot tiesību ļaunprātīgas izmantošanas grupā.

Mūsdienās visbiežāk ar pašaizsargājošo demokrātiju saprot aizsardzību no radikālām kustībām, it īpaši partijām, un kustību darbošanās aizliegšanu, kuru mērķis ir vērst pret demokrātiju.²⁷ Raksturīga ir arī personu, kuru rīcībā ir konstatējams mērķis rīkoties demokrātijai neatbilstošā veidā, darbību nepieļaušana vai aizliegšana.

Papildus kā pašaizsargājošās demokrātijas izpausme ir lojalitātes prasība personām, kas ir nodarbinātības attiecībās ar valsti. Lojalitātes prasība izpaužas šādi – lai personu klasificētu kā demokrātijas ienaidnieku, vērtē, vai persona darbojas pret demokrātiju vērstās politiskajās partijās vai organizācijās. Tāpēc tautai rodas uzticība gan pret valsti, gan, piemēram, pret ierēdņiem.²⁸ Tomēr šo pašaizsargājošās demokrātijas aspektu tāpat kā jebkuru citu kritizē. Vācijas Federālā Konstitucionālā tiesa ir apstiprinājusi, ka pietiek ar lojalitātes trūkumu demokrātijai, lai liegtu tiesības būt civildienestā.²⁹ Taču 20 gadus vēlāk Eiropas Cilvēktiesību tiesa secināja,

²⁴ Loewenstein K. *Militant Democracy and Fundamental Rights*, II, 1937, p. 646.

²⁵ Vācijas Federālās Konstitucionālās tiesas 23.10.1952. spriedums lietā 1 BvB 1/51. Pieejams: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv002001.html> [aplūkots 21.03.2022.].

²⁶ M. Tila pašaizsargājošās demokrātijas izpausmes: 1) (konstitucionālā) neaizskaramā un negrozāmā “demokrātiskā kodola” aizsardzība; 2) ekstrēmo politisko partiju un citu organizāciju regulējums; 3) pamattiesību un brīvību ļaunprātīga izmantošana; 4) regulējums un līdzekļi pret “valsts” institūcijām (ar to saprotot lojalitātes prasības pret valsts dienestā esošajām personām); 5) administratīvā konstitūcijas aizsardzība; 6) ārkārtas stāvokļa iespējamība; 7) citi pastāvoši noteikumi un līdzekļi (piemēram, kvorums konstitūcijas grozīšanai). Sk.: Thiel M. *Comparative Aspects*. In: Thiel M. (ed.). *The Militant Democracy Principle in Modern Democracies*. Farnham; Burlington: Ashgate Publishing Company, 2009, pp. 401–408.

²⁷ Sajó A. 2004, p. 210; Sajó A. *From Militant Democracy to the Preventive State?* *Cardozo Law Review*, Vol. 27, No. 5, 2006, p. 2262.

²⁸ Levits E. *Par tiesisku valsti. Kādām jābūt pilsoņu un valsts attiecībām*. Diena, 1993, Nr. 104, 2. lpp.

²⁹ Vācijas Federālās Konstitucionālās tiesas 22.05.1975. lēmums 2 BvL 13/73. Pieejams: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv039334.html> [aplūkots 21.03.2022.].

ka demokrātijai jāspēj sevi aizsargāt, atzīstot konkrēto gadījumu par neatbilstošu³⁰ Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību konvencijai.³¹

Pašaizsargājošā demokrātijā ietver sevī arī kontroli pār izpaušmēm, kuru mērķis ir aizsargāt pašu demokrātiju. Tiesu kontrole kā objektīva nepieciešamība tiek atzīta pamattiesību, demokrātijas un tiesiskas valsts pamatelementu aizsardzībā, ņemot vērā, ka likumdevējs nevar iejaukties politisko partiju konkurencē.³² Viens no uzskatiem ir, ka prokurori un iedzīvotāji, kuri atbalsta paš aizsargājošo demokrātiju, nodod tiesu varas kontrolei darbības, kuras noliedz demokrātisko valsti un tās pamatvērtības,³³ vienlaikus apzinoties paradoksu, ka nav jēgas no šā kontroles mehānisma, ja paši tiesneši ir zaudējuši ticību demokrātijai.³⁴

Kopsavelkot tiesību doktrīnā identificētas paš aizsargājošās demokrātijas izpaušmes: neaizskaramais Satversmes kodols, biedrošanās un pulcēšanās brīvības ļaunprātīgas izmantošanas aizliegums, lojalitātes prasības attiecībā ar valsti, administratīvā konstitūcijas aizsardzība, tiesību ļaunprātīgas izmantošanas aizliegums, izņēmuma stāvoklis, kvorumi likumdošanas gaitā.

2. Pašaizsargājošās demokrātijas pirmsākumi Latvijā – “Pērkonkrusta” un “Ugunskrusta” aizliegšana 20. gadsimta. 30. gados

Viens no izteiktākajiem paš aizsargājošās demokrātijas piemērošanas pirmsākumiem Latvijā meklējams jau 4. Saeimas darbības laikā, ņemot vērā arī tā laika ģeopolitisko situāciju. Taču paš aizsargājošās demokrātijas attīstību pārtrauca K. Ulmaņa 1934. gada 15. maija apvērsums un sekojošais autoritārais režīms. Saeima aizliedza radikālās labējās organizācijas – “Ugunskrustu” 1933. gada 17. martā³⁵ un “Pērkonkrustu” (“Ugunskrusta” turpinātāju), kā arī ar to saistīto biedrību “Tēvijas Sargs” un laikrakstu “Pērkonkrusts” 1933. gada 15. decembrī.³⁶ Saeima papildus 1933. gada 15. decembrī neļāva reģistrēt citas organizācijas ar līdzīgiem mērķiem. Pirms tam Saeima vairākkārt noraidīja līdzīgus priekšlikumus.³⁷

³⁰ ECT 26.09.1995. spriedums lietā *Vogt pret Vāciju* (Lielā palāta) (iesniegums Nr. 17851/91); Müller J.-W. *Militant Democracy*. In: Rosenfeld M., Sajó A. (eds.). *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. Oxford: Oxford University Press, 2012, p. 1260.

³¹ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950. [25.05.2021. red.].

³² Brica G. *Konstitucionālo tiesu aktīvisms kā objektīva nepieciešamība*. Grām.: *Konstitucionālās tiesas aktīvisms demokrātiskā valstī. Satversmes tiesas 2016. gada konferences materiālu krājums*. Rīga: Latvijas Republikas Satversmes tiesa, 2016, 158. lpp.

³³ Levits E. *Pretvalstiska darbība demokrātijā: cik tālu sniedzas tolerance?* Pieejams: <https://www.la.lv/pretvalstiska-darbiba-demokratija-cik-talu-sniedzas-tolerance-2> [aplūkots 21.03.2022.].

³⁴ Sajó A. 2004, p. 213.

³⁵ Latvijas Republikas IV Saeimas V sesijas 12. sēde 1933. gada 17. martā. Grām.: *Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas. V sesija*. Rīga: Saeima, 1933, 508. lpp. “Saeima nolemj uzdot valdībai: 1) izraidīt no Latvijas visus Latvijas demokrātiskai republikai naidīgos fašistus-ārzemniekus un slēgt viņu organizācijas; 2) slēgt visas Latvijas demokrātiskai republikai naidīgās organizācijas – Latvijas nacionālsociālistu partiju, biedrības “Ugunskrustu” un “Leģionu” un citas līdzīgas fašistu organizācijas un viņu laikrakstus.”

³⁶ Latvijas Republikas IV Saeimas VII sesijas 17. sēde 1933. gada 15. decembrī. Grām.: *Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas. Ārkārtējā un VII sesija*. Rīga: Saeima, 1933, 818. lpp.

³⁷ Latvijas Republikas IV Saeimas VII sesijas 16. sēde 1933. gada 12. decembrī. Grām.: *Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas. Ārkārtējā un VII sesija*. Rīga: Saeima, 1933, 757. lpp.

Tā kā diskusija notika Saeimā, izskanēja visdažādākie apsvērumi. Diskusijā par fašisma apkarošanu viens no argumentiem ir nepieciešamība aizsargāt demokrātiju un nepieļaut, ka tiek grauta demokrātija.³⁸ Pašaizsargājošās demokrātijas būtība izpaužas tieši 4. Saeimas deputāta sociāldemokrāta Bruno Kalniņa vārdos: “Demokrātija nevar dot rīcības brīvību demokrātijas grāvējiem, tiem grāvējiem, kuriem demokrātiskās brīvības ir vajadzīgas tikai tālab, lai sagatavotu šīs demokrātiskās iekārtas gāšanu, kā tas ir noticis ar hitleriešiem Vācijā. Demokrātiskās brīvības ir nepieciešamas un tiesības uz šīm demokrātiskām brīvībām ir visām tām sabiedriskām strāvām, kas šo demokrātisko iekārtu atzīst.”³⁹

Vienlaikus diskutēts, cik plašas ir paš aizsargājošās demokrātijas robežas un kuras varas kompetencē ir piemērot tās izpaušmes. Jau 1933. gadā, aizliedzot fašistiskās organizācijas, radās jautājums, vai tas nav mēģinājums izslēgt politiskos konkurentus. Tāpēc ir bijuši dažādu politiķu mēģinājumi definēt fašismu. Viena no definīcijām, lai gan lietota attiecībā uz fašistiskajām organizācijām, precīzi raksturo organizācijas, kuru darbību nepieļauj paš aizsargājošā demokrātija, – “organizācijas, kas tā vai citādi, neatkarīgi no sava virziena, no savas politiskās atrašanās vietas labajā vai kreisajā pusē apdraud mieru, kārtību un drošību valstī” (definē Jēkabs Alfreds Bērziņš no “Latviešu zemnieku savienības”).⁴⁰

Tādējādi secināms, ka jau starpkaru periodā Latvijā ir konstatējama paš aizsargājošās demokrātijas izpaušme – biedrošanās un pulcēšanās brīvības ļaunprātīgas izmantošanas aizliegums.

3. Vēlēšanu tiesību ierobežojumi Satversmes tiesas praksē

Vēlēšanu tiesību ierobežošanas lietas (kopumā trīs) ir visspilgtākais paš aizsargājošās demokrātijas piemērs Latvijas tiesiskajā sistēmā. Satversmes tiesas praksē ir lietas, kurās pēc būtības izpaužas paš aizsargājošā demokrātija (minot to kā principu), taču Satversmes tiesa tieši to piemin reti.

Lai gan pirmo vēlēšanu tiesību ierobežojumu lietu⁴¹ min kā pirmo, kad Satversmes tiesa šo principu ir pieminējusi,⁴² jāpiebilst, ka pati Satversmes tiesa sprieduma motīvu daļā to neizdara. Tieši atsevišķajās domās tiesneši Aivars Endziņš, Juris Jelāgins un Anita Ušacka iekļauj paš aizsargājošās demokrātijas jēdzienu un atklāj tā saturu – demokrātiskā valsts iekārta ir jā aizsargā pret mēģinājumiem to likvidēt vai traucēt tās spēju funkcionēt.⁴³

Pašu principu savā argumentācijā izmanto Saeima, ko tikai konstatējošajā daļā pieminēja un tā saturu norādīja Satversmes tiesa. Motīvu daļā Satversmes tiesa jau piemēro paš aizsargājošās demokrātijas principu saturiski – “demokrātiska valsts

³⁸ Latvijas Republikas IV Saeimas Ārkārtējās sesijas 1. sēde 1933. gada 22. augustā. Grām.: IV Saeimas stenogrammas. Ārkārtējā un VII sesija. Rīga: Saeima, 1933, 33. lpp.

³⁹ Turpat, 14. lpp.

⁴⁰ Latvijas Republikas IV Saeimas Ārkārtējās sesijas 1. sēde 1933. gada 22. augustā, 40.–41. lpp.

⁴¹ Satversmes tiesas 30.08.2000. spriedums lietā Nr. 2000-03-01. Latvijas Vēstnieks, 2000, Nr. 307/309.

⁴² Spale A. Satversmes tiesa divdesmit gadus: no idejas līdz šodienai. Jurista Vārds, 2016, Nr. 49, 15. lpp.

⁴³ Satversmes tiesas tiesnešu Aivara Endziņa, Jura Jelāgina un Anitas Ušackas atsevišķās domas lietā Nr. 2000-03-01, 8. punkts. Pieejams: https://www.satv.tiesas.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2000-03-01_Atseviskas_domas.pdf [aplūkots 21.03.2022.].

iekārta ir jāaizsargā no cilvēkiem, kuri ētiskajā ziņā nav kvalificēti kļūt par demokrātiskas valsts pārstāvjiem politiskajā vai pārvaldes līmenī un kuri ar savu darbību ir pierādījuši, ka nav bijuši lojāli pret demokrātisko valsts iekārtu”.⁴⁴ Idejiski secinājumu daļā Satversmes tiesa atzīst par pamatotu paš aizsargājošās demokrātijas principa pozitīvizēšanu likumā, citējot Saeimas sniegto paš aizsargājošās demokrātijas principa konkretizējumu.⁴⁵

Turpmākajās vēlēšanu tiesību ierobežošanas lietās novērojama noteiktu paš aizsargājošās demokrātijas aspektu konkretizācija. Valsts rīcība ir neatbilstoša, ja valsts ignorē potenciālo kaitējumu, ko vismaz sākumposmā jaunajam režīmam var nodarīt iepriekšējā režīma represīvo iestāžu darbinieki, kas darbojās pret Latvijas valsti. Taču ilgstoši ierobežojumi ir nesamērīgi, it īpaši pret personām, kuras ir lojālas pret Latviju.⁴⁶ Tādējādi, pirmkārt, Satversmes tiesa iezīmē samērīgumu kā vienu no izšķirošajiem aspektiem principa piemērošanā.

Otrkārt, Satversmes tiesa uzsver vēlēšanu tiesību ierobežojumus kā paš aizsargājošās demokrātijas instrumentu, kura mērķis ir nepieļaut, ka kandidēt Saeimas vēlēšanās varētu persona, kura ar savu rīcību apdraud Latvijas valsts neatkarību un demokrātiskas tiesiskas valsts principus.⁴⁷ Tādējādi Satversmes tiesa konkretizēja paš aizsargājošās demokrātijas principa piemērošanu iespējamajiem Saeimas pārstāvjiem.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā *Ždanoka pret Latviju*, kas saistīta ar tiem pašiem vēlēšanu ierobežojumiem (kopumā divi spriedumi – Lielā palāta atcēla iepriekšējo spriedumu), 2006. gadā atzina, ka attiecībā uz vēlēšanu tiesībām valstij saskaņā ar paš aizsargājošās demokrātijas principu ir lielāka rīcības brīvība⁴⁸ (jeb angļu val. – *margin of appreciation*; šis jēdziens pats par sevi tiek kritizēts un aizstāvēts tiesību doktrīnā,⁴⁹ tādējādi arī apšaubot paš aizsargājošās demokrātijas jēdzienu). Citā lietā Eiropas Cilvēktiesību tiesa atzinusi atbilstoši paš aizsargājošās demokrātijas principam ekstrēmu labā spārna partiju izslēgšanu, jo tās izmantoja pulcēšanās brīvību, lai iznīcinātu demokrātiskas sabiedrības ideālus un vērtības.⁵⁰ Tomēr kritika parādās, vai tiešām ir nepieciešams izslēgt, iespējams, demokrātijai kaitīgās personas no dalības demokrātijā. Pastāv uzskats, ka jāaizsargā gan demokrātu, gan antidemokrātu tiesības, taču ierobežojot tiesības ar citiem kritērijiem, piemēram, ja tiek iesaistīta vardarbība.⁵¹

Pašlaik tieši Satversmes tiesai ir uzlikts pienākums veikt netiešā veidā kontroli pār paš aizsargājošās demokrātijas principu izpaušmēm, kas attiecas uz radikālu politisko spēku izslēgšanu, proti, veicot konstitucionālo kontroli pār likumiem, kas nosaka šos ierobežojumus.

⁴⁴ Satversmes tiesas 30.08.2000. spriedums lietā Nr. 2000-03-01, konstatējošā daļa, 3. punkts.

⁴⁵ Satversmes tiesas 30.08.2000. spriedums lietā Nr. 2000-03-01, secinājumu daļa, 6. punkts.

⁴⁶ Satversmes tiesas 15.06.2006. spriedums lietā Nr. 2005-13-0106, 18.6. punkts.

⁴⁷ Satversmes tiesas 29.06.2018. spriedums lietā Nr. 2017-25-01, 20.2. punkts.

⁴⁸ ECT 16.03.2006. spriedums lietā *Ždanoka pret Latviju* (Lielā palāta) (iesniegums Nr. 58278/00).

⁴⁹ Mégret F. Nature of Obligation. In: Möckli D. et al. (ed.). International Human Rights Law. Third edition. Oxford: Oxford University Press, 2018, pp. 102–103.

⁵⁰ ECT 08.10.2020. spriedums lietā *Ayoub and Others pret Franciju* (iesniegums Nr. 77400/14, 34532/15, 34550/15).

⁵¹ Kirschner A. S. A Theory of Militant Democracy. The Ethics of Combatting Political Extremism. New Haven; London: Yale University Press, 2014, pp. 57, 164.

Jau Satversmes tiesas tiesneši atsevišķajās domās pauduši viedokli par pašaizsargājošās demokrātijas pārmērīgu piemērošanu un definējuši pašaizsargājošās demokrātijas iespējamās jaunās robežas. Pirmkārt, likumdevējam būtu jāievieš papildu nosacījumi regulējuma piemērošanā, vēl jo vairāk panākot Satversmei atbilstošu individualizācijas pakāpi.⁵² Otrkārt, būtu nepieciešams piemērot aizliegumu ar tiesas spriedumu,⁵³ nevis ar likumu, ar kuru tiek pieņemts, ka likumdevējs ir izvērtējis samērīgumu. Tādējādi tiek attīstīta nepieciešamība pārskatīt likumdevēja radīto mehānismu pašaizsargājošās demokrātijas ietvaros, kā arī radīt citus mehānismus, kas ir samērīgāki un atbilstošāki mainīgajai izpratnei par pašaizsargājošo demokrātiju.

Kopsavilkums

1. Pašaizsargājošo demokrātiju var definēt kā principu, ar kuru demokrātija preventīvi un ar tiesiskiem aizsardzības līdzekļiem aizsargājas no pašiznīcināšanās, proti, no personām, kuru mērķis ir demokrātiskas valsts iekārtas iznīcināšana ar tiesiskiem līdzekļiem, izmantojot demokrātijā pastāvošās tiesību normas pretēji to būtībai.
2. Tiesību doktrīnā identificētas pašaizsargājošās demokrātijas izpausmes: neaizskaramais Satversmes kodols, biedrošanās un pulcēšanās brīvības ļaunprātīgas izmantošanas aizliegums, lojalitātes prasības attiecībā ar valsti, administratīvā konstitūcijas aizsardzība, tiesību ļaunprātīgas izmantošanas aizliegums, izņēmuma stāvoklis, kvorumi likumdošanas gaitā.
3. Jau starpkaru periodā Latvijā ir konstatējama pašaizsargājošās demokrātijas izpausme – politisko spēku aizliegums, kuru mērķis ir iznīcināt demokrātiju.
4. Pašlaik Satversmes tiesa veic kontroli pār pašaizsargājošās demokrātijas principu izpausmēm attiecībā uz radikālu politisko spēku izslēgšanu, proti, veicot konstitucionālo kontroli pār likumiem, kas nosaka šos ierobežojumus, mēģinot nodrošināt līdzsvaru starp pašaizsargājošās demokrātijas jēdzienu un cilvēka pamattiesībām, taču pastāv nepieciešamība pārskatīt likumdevēja radīto mehānismu pašaizsargājošās demokrātijas ietvaros, kā arī radīt citus mehānismus, kas ir samērīgāki un atbilstošāki mainīgajai izpratnei par pašaizsargājošo demokrātiju.

---

⁵² Satversmes tiesas tiesneša Jura Jelāgina atsevišķās domas lietā Nr. 2005-13-0106. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2005-13-0106_Atseviskas_domas.pdf [aplūkots 21.03.2022.].

⁵³ Satversmes tiesas tiesneša Jāņa Neimaņa atsevišķās domas lietā Nr. 2017-25-01, 8. punkts. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2017/10/2017-25-01_Atseviskas_domas_Neimanis.pdf [aplūkots 21.03.2022.].

JĒDZIENU “IEKŠĒJAIS PAMATOJUMS” UN “ĀRĒJAIS PAMATOJUMS” JĒGA

THE SENSE OF THE TERMS “INTERNAL JUSTIFICATION” AND “EXTERNAL JUSTIFICATION”

Jānis Musts, *Mg. iur.*

Summary

The terms “internal justification” and “external justification” are often used to analyse the justification of legal decisions. The aim of this research paper is to identify and critically analyse different notions of “internal justification” and “external justification” in order to improve them. The author rejects the notion of “internal justification” and “external justification” offered by Jerzy Wróblewski and the thesis that the role of internal justification is to test the validity of arguments. The author demonstrates that the notions of “internal justification” and “external justification” used by Robert Alexy are mutually contradictory and offers ways to avoid this contradiction.

Atslēgvārdi: iekšējais pamatojums, juridiskais silogisms, ārējais pamatojums, tiesību teorija

Keywords: internal justification, legal syllogism, external justification, theory of law

Ievads

Tiesību teorijā jēdzieni “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” ir aktuāli, jo tie palīdz runāt par tiesību normu piemērošanas akta racionālu pamatošanu un ar to saistītajiem problēmjaucājumiem.¹ Šos divus jēdzienus pirmais tiesību teorijā ieviesa Ježijs Vrublevskis (*Jerzy Wróblewski*), citi autori, piemēram, Roberts Aleksijs (*Robert Alexy*), tos pārņēma un izmantoja savos pētījumos. Lai gan R. Aleksijs eksplicīti neizmaina jēdzienu “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” jēgu, tomēr viņa darbos parādās būtiskas novirzes no šo jēdzienu sākotnējās izpratnes. Ja nepamana to, ka atšķiras jēdzienu “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” dažādu autoru izpratne, tad var rasties situācijas, kad šo autoru skaidrojumi tiek nepamatoti kombinēti. Šā darba mērķis ir kritiski izvērtēt un pilnveidot jēdzienus

¹ Piemēram, daži autori iztīrā jautājumu: “Kad un vai pietiek ar iekšējo pamatojumu?” Atbildes uz šādiem jautājumiem ir daļēji atkarīgas no jēdziena “iekšējais pamatojums” jēgas. Sk.: Gaidele I. Tiesas nolēmumu argumentācija (I). *Likums un Tiesības*, 2003, 5. sējums, Nr. 8 (48), 243. lpp.; Bārdiņš G. Dialoga loma tiesas spriešanā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, 186.–196. lpp.

“iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums”. Lai sasniegtu šo mērķi, darbā tiek izvirzīti trīs uzdevumi:

- 1) analizēt dažādās jēdzienu “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” variācijas;
- 2) kritiski izvērtēt dažādās jēdzienu “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” variācijas;
- 3) pilnveidot jēdzienu “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” izpratni.

Darbā izmantotas divas metodes – salīdzinošā un deduktīvā. Ar salīdzinošās metodes palīdzību autors parāda, ka eksistē vairākas jēdzienu “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” variācijas. Savukārt ar deduktīvās metodes palīdzību tiek demonstrēts, ka noteiktos gadījumos R. Aleksija jēdzienu “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” izpratne ir pretrunīga.

1. Jēdzienu “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” variācijas

Jēdzieni “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” 1974. gadā pirmo reizi parādījās poļu tiesību teorētiķa J. Vrublevska darbā par lēmumu racionālu pamatošanu. Lēmums (angļu val. – *decision*) ir iekšēji pamatots, ja tas izriet no premisām, balstoties uz atzītiem secināšanas noteikumiem.² Savukārt ar lēmuma ārējo pamatojumu pārbauda ne tikai argumentu loģiskās formas pareizību, bet arī premisu, uz kurām ir balstīts lēmums, patiesumu.³ J. Vrublevska vēlinajos darbos ārējais pamatojums tiek saistīts tikai ar iekšējā pamatojuma premisu patiesumu.⁴

J. Vrublevska agrīnajos darbos var pamanīt, ka iekšējā un ārējā pamatojuma skaidrojumi ir cieši saistīti ar diviem loģikas konceptiem, proti, pareizs⁵ (angļu val. – *valid*) arguments (t. i., ar pareizu loģisko formu) un drošs (angļu val. – *sound*) arguments. Arguments ir pareizs, ja nevar būt situācija, kad visas argumenta premisas ir patiesas, bet secinājums – aplams.⁶ Arguments ir drošs, ja papildus tam, ka arguments ir pareizs, tam ir arī patiesas premisas.⁷ Lai gan J. Vrublevskis iekšējo un ārējo pamatojumu attiecina uz argumenta secinājumu, nevis visu argumentu kopumā, tomēr faktiski J. Vrublevska ieviestie jēdzieni un attiecīgie loģikas koncepti veic vienādu funkciju.

Svarīgi pamanīt to, ka J. Vrublevskim iekšējais un ārējais pamatojums neattiecas uz visu vienas tiesību normas piemērošanas pamatojumu kopumā, bet gan uz atsevišķiem tā lēmumiem. J. Vrublevskis dod trīs šādu lēmumu piemērus:

- 1) galīgais lēmums (angļu val. – *final decision*);

² Wróblewski J. Legal Syllogism and Rationality of Judicial Decision. *Rechtstheorie* Vol. 5, No. 1–2, 1974, p. 39.

³ Ibid.

⁴ Wróblewski J. Justification of Legal Decisions. *Revue Internationale de Philosophie*, Vol. 33, No. 127/128, 1979, p. 282.

⁵ Vairāk par pareiziem slēdzieniem (argumentiem) sk.: Cīrulis J. Matemātiskā loģika un kopu teorija. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 74.–75. lpp.

⁶ Navarro P. E., Rodriguez J. L. *Deontic logic and Legal systems*. New York: Cambridge University Press, 2014, p. 4.

⁷ Ibid.

- 2) skaidrojošais lēmums (angļu val. – *interpretative decision*);
- 3) lēmums par pierādījumiem (angļu val. – *decision of evidence*).⁸

Katram no šiem lēmumiem ir iekšējais un ārējais pamatojums.⁹ Tātad J. Vrubleviskis uzskata, ka, piemērojot vienu tiesību normu, tiek izmantoti vairāki iekšējie un ārējie pamatojumi.

J. Vrubleviska ārējā pamatojuma skaidrojums varētu radīt maldīgu priekšstatu, ka iekšējā un ārējā pamatojumā tiek pārbaudīta argumentu loģiskās formas pareizība. Šāda interpretācija radītu pretrunu, jo J. Vrubleviskis pats apgalvo, ka juridisko siloģismu var uzskatīt par iekšējo pamatojumu.¹⁰ Lai gan juridisko siloģismu var izveidot kā pareizu argumentu, tomēr ar to netiek pārbaudīta argumentu loģiskās formas pareizība. Kaut arī šādu uzskatu nevar piedēvēt J. Vrubleviskim, tomēr tiesību teorijā var atrast citus autorus, kuri norāda, ka iekšējais pamatojums ir domāts, lai pārbaudītu (angļu val. – *test*), vai secinājums izriet no premisām, t. i., vai argumentam ir pareiza loģiskā forma.¹¹ Neatkarīgi no tā, vai šāda iekšējā pamatojuma izpratne ir radusies, pārprotot J. Vrubleviska pētījumus, ir vērts kritiski izvērtēt abas šīs iespējamās jēdziena “iekšējais pamatojums” nozīmes.¹² Tātad var izšķirt vienu jēdziena “ārējais pamatojums” izpratni un divas jēdziena “iekšējais pamatojums” izpratnes:

- 1) iekšējais pamatojums izpaužas kā pareizs arguments, ar kuru pamato lēmumu;
- 2) iekšējais pamatojums ir argumenta loģiskās formas pareizības pamatojums.

Nākamā jēdzienu “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” izpratne ir atrodamā tiesību teorētiķa R. Aleksija darbos. Lai gan pirmajā tuvinājumā varētu šķist, ka R. Aleksijs izmanto J. Vrubleviska jēdzienu “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” izpratni, jo R. Aleksijs atsaucas uz agrīnajiem J. Vrubleviska šo jēdzienu skaidrojumiem, tomēr tā nav.¹³ Šo autoru izpratne atšķiras vairākos būtiskos aspektos. Pirmkārt, R. Aleksijs jēdzienu “iekšējais pamatojums” attiecina tikai uz juridisko siloģismu, t. i., juridiskais siloģisms ir iekšējais pamatojums.¹⁴ Kā iepriekš noskaidrojām, J. Vrubleviskis jēdzienu “iekšējais pamatojums” attiecina uz vairākiem argumentiem, kuri varētu parādīties, piemērojot vienu tiesību normu. Savukārt R. Aleksijs, piemērojot vienu tiesību normu, izmanto tikai vienu iekšējo pamatojumu. Vairāki iekšējie pamatojumi (juridiskie siloģismi) vienā tiesību normu piemērošanas aktā var parādīties tikai tad, ja tiek piemērotas vairākas tiesību normas. Kaut arī R. Aleksijs savos darbos jēdzienu “iekšējais pamatojums” attiecina vienīgi uz juridisko siloģismu (subsumpcijas formulu), tomēr daži autori, skaidrojot viņa izstrādāto svara formulu (angļu val. – *Weight Formula*), nepamatoti izmanto jēdzienu

⁸ Wróblewski J. Legal Decision and Its Justification. *Logique et Analyse*, Vol. 14, No. 53/54, 1971, p. 413.

⁹ Tas, ka jēdziens “iekšējais pamatojums” tiek attiecināts uz vairākiem argumentiem vienas tiesību normu piemērošanas pamatojumā, ir pazīme, kas ļauj identificēt to, ka kāds autors ir pārņēmis J. Vrubleviska jēdziena “iekšējais pamatojums” izpratni. Sk., piemēram: Aarnio A. *The Rational as Reasonable. A Treatise on Legal Justification*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1986, p. 121.

¹⁰ Wróblewski J. 1974, p. 39.

¹¹ Moreso J. J. On Relevance and Justification of Legal Decisions. *Erkenntnis* (1975–), Vol. 44, No. 1 (Jan., 1996), p. 93.

¹² Abu iespējamo nozīmju kritika tiks veikta turpmāk.

¹³ Alexy R. *A Theory of Legal Argumentation. The Theory of Rational Discourse as Theory of Legal Justification*. Translated by Ruth Adler and Neil MacCormick. Oxford: Clarendon Press, 1989, p. 221.

¹⁴ Ibid.

“iekšējais pamatojums”.¹⁵ Šāda jēdziena “iekšējais pamatojums” izpratne ir kļūdaina, jo R. Aleksijs eksplīcīti norāda, ka iekšējais pamatojums ir saistīts ar dedukciju, bet svāra formula – ar aritmētiku.¹⁶

Otrkārt, R. Aleksijam jēdziens “ārējais pamatojums” neattiecas uz visiem argumentiem, kas var būt tiesību normu piemērošanas aktā, respektīvi, ārējais pamatojums ir domāts tikai tādēļ, lai pamatotu juridiskā siloģisma premisu patiesumu.¹⁷

Tātad R. Aleksijs uzskata, ka iekšējais pamatojums ir juridiskais siloģisms, bet ārējais pamatojums – juridiskā siloģisma premisu pamatojums. R. Aleksijs norāda, ka šie koncepti ļauj identificēt vienas tiesību normas piemērošanas pamatojuma struktūru.¹⁸ Šīs struktūras centrā ir iekšējais pamatojums, kurā skaidri uzrādītas tās premissas, kuras ir svarīgi pamatot ar ārējo pamatojumu.¹⁹

Var secināt, ka eksistē vairākas atšķirīgas jēdzienu “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” izpratnes.

Jēdziena “iekšējais pamatojums” variācijas:

- 1) argumenta loģiskās formas pareizības pamatojums;
- 2) pareizs arguments, ar kuru pamato lēmumu;
- 3) juridiskais siloģisms.

Jēdziena “ārējais pamatojums” variācijas:

- 1) argumenta premisu pamatojums;
- 2) juridiskā siloģisma premisu pamatojums.

2. Jēdzienu “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” kritika

Turpinājumā autors jēdzienus “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” kritiski izvērtēs, balstoties uz diviem kritērijiem:

- 1) nepretrunīgums, t. i., vai šie jēdzieni nenonāk pretrunā ar sevi vai viens ar otru;
- 2) noderīgums, t. i., vai jēdziens palīdz izskaidrot kādu būtisku tiesību normu piemērošanas pamatojuma elementu.

Pirmo autors izvērtēs uzskatu, ka iekšējais pamatojums varētu būt argumenta loģiskās formas pareizības pamatojums. Svarīgi saprast to, ka argumentu loģiskās formas pareizības pamatojums tiek veikts ar specifiskām metodēm, kuras izmanto formālajā loģikā, proti, ar dabisko dedukciju (angļu val. – *natural deduction*), patiesumvērtību tabulu (angļu val. – *truth tables*) metodi un patiesības koka (angļu val. – *truth tree*) metodi.²⁰ Lai gan uzskats, ka ar iekšējo pamatojumu pārbauda argumentu loģiskās formas pareizību, nav pretrunīgs un nenonāk pretrunā ar jēdzienu “ārējais pamatojums”, tomēr apšaubāms ir šādas izpratnes noderīgums. Šāds iekšējais pamatojums tiesu praksē nav atrodamas, jo tiesību normu piemērotājs

¹⁵ Petersen N. How to Compare the Length of Lines to the Weight of Stones. Balancing and the Resolution of Value Conflicts in Constitutional Law. German Law Journal, Vol. 14, No. 8, 2013, p. 1388.

¹⁶ Alexy R. On Balancing and Subsumption. A Structural Comparison. Ration Juris, Vol. 16, No. 4, 2003, pp. 443–445.

¹⁷ Alexy R. 1989, p. 230.

¹⁸ Alexy R. 2003, p. 335.

¹⁹ Alexy R. 1989, pp. 229–230.

²⁰ Hausman A., Kahene H., Tidman P. Logic and Philosophy: A Modern Introduction. 13th ed. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2021, pp. 68, 126, 142.

parasti izmanto pareizus argumentus, nevis pierāda to loģiskās formas pareizību, izmantojot patiesumvērtību tabulu metodi, patiesuma koka metodi vai dabisko dedukciju. Turklāt šāda veida pierādījumi tiesību normu piemērošanas aktos nav vēlamai, jo to adresātiem parasti nav nepieciešamo zināšanu formālajā loģikā, lai saprastu attiecīgos pierādījumus.

Šo apsvērumu dēļ var secināt, ka tikko aplūkotā iekšējā pamatojuma izpratne nav noderīga, jo tā netver kādu būtisku tiesību normu piemērošanas pamatojuma elementu.

Lai gan J. Vrublevska ieviestie jēdzieni “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” tver būtisku tiesību normu piemērošanas pamatojuma elementu, tomēr tie nepalīdz šos elementus izskaidrot. Šis tēzes pamatā ir novērojums, ka J. Vrublevskis skaidro jēdzienus “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums”, izmantojot konceptus, kuri sastopami loģikā (piemēram, “izriet”, “pareizs”, “premisas” un “secināšanas noteikumi”).²¹ Tātad, lai adekvāti saprastu, ko J. Vrublevskis domājis ar jēdzieniem “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums”, ir jāsaprot jēdzieni no citas zinātnes – loģikas. Šī ir problēma – ja kāds saprot attiecīgos loģikas konceptus, tad jēdzieni “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” kļūst lieki, jo ar loģikas konceptiem pietiek, lai adekvāti izskaidrotu attiecīgo tiesību normu piemērošanas pamatojuma elementu. Lēmuma iekšējā pamatojuma vietā uzreiz var pievērsties argumentu pareizībai, bet ārējā pamatojuma vietā – premisu pamatojumam. Tātad lēmums (secinājums) ir racionāls, ja:

- 1) tas ir pamatots ar pareizu argumentu;
- 2) tiek pamatotas argumenta premisas.

Šādu kritiku nevar vērst pret R. Aleksija jēdzienu “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” izpratni, jo ar loģikas konceptiem vien nepietiek, lai adekvāti tvertu to, ko R. Aleksijs saprot ar šiem diviem jēdzieniem. Piemēram, lai izteiktu to, ka vienai no juridiskajā siloģismā izmantotajām premisām jātver piemērojamā tiesību norma, jāizmanto arī koncepti no tiesību teorijas.

Arī R. Aleksija jēdzienu “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” izklāstā parādās kļūda, proti, noteiktās situācijās rodas savstarpēja pretruna. R. Aleksija piedāvātajā juridiskā siloģisma shēmā ir iekļauti valodas lietojuma noteikumi, kuri ir ārējā pamatojuma elementi.²² Lai gan pirmajā tuvinājumā kļūda šķiet acīmredzama, proti, iekšējais pamatojums nepamatoti satur ārējā pamatojuma elementus, tomēr šeit var saskatīt dziļāku problēmu. Šīs problēmas pamatā ir atziņa: ja iekšējam pamatojumam ir vairāk par divām premisām, jo tas ir salikts arguments, kas satur vairākas domāšanas formas, tad tas satur arī savu premisu pamatojumu. Pat juridiskā siloģisma forma, kuru R. Aleksijs atzīst par vienkāršāko²³, satur trīs premisas²⁴, proti, piemērojamo tiesību normu, vienu starpsecinājumu un faktisko sastāvu. Ņemot

²¹ Jēdziens “izriet” norāda uz to, ka tiek izmantots pareizs arguments, jo, ja netiek izmantots pareizs arguments, tad secinājums neizriet no premisām. Savukārt visi atzīti secināšanas noteikumi ir pareizi argumenti.

²² Alexy R. 1989, pp. 226–234.

²³ Alexy R. 1989, p. 221.

²⁴ Citi autori ir pareizi norādījuši, ka R. Aleksija juridiskais siloģisms satur divas pareizas domāšanas formas: vispārības kvantora pārvēršanas noteikumu un deduktīvu apstiprinājumu (*modus ponens*). Sk.: D'Almeida L. D. On the Legal Syllogism. In: Dimensions of Normativity. D. Plunkett, S. J. Shapiro and K. Toh (eds.). New York: Oxford University Press, 2019, p. 339. Vairāk par attiecīgajām domāšanas formām sk.: Apsalons E. Valodas lietojuma loģika. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 195.–211. lpp.

vērā, ka ar piemērojamo tiesību normu tiek pamatots starpsecinājums, tad saskaņā ar R. Aleksija ārējā pamatojuma izpratni piemērojamā tiesību norma ir ārējā pamatojuma daļa, jo tā pamato kādu no juridiskā siloģisma premisām. Šāds secinājums ir absurds, jo – ja iekšējais pamatojums nedrīkst saturēt ārējo pamatojumu, tad piemērojamā tiesību norma nav juridiskā siloģisma daļa. Šāds secinājums nonāk pretrunā arī ar R. Aleksija uzskatu, ka iekšējā pamatojumā jāizmanto vismaz viena universāla norma.²⁵

3. Jēdzienu “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” pilnveide

Autors piedāvās veidu, kā pilnveidot jēdzienus “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums”. Tā kā eksistē vairākas šo jēdzienu izpratnes, tad vispirms jāsaprot, kuru izpratni ir vērts pilnveidot. Autors uzskata, ka nav pamata pilnveidot tās jēdzienu “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” izpratnes, kuras nav noderīgas. Turklāt ir iespējams atbrīvoties no pretrunas R. Aleksija izpratnē. Jāņem vērā arī tas, ka R. Aleksija izpratne ir ieguvusi īpašu popularitāti²⁶, pateicoties R. Aleksija prominencei tiesību teorijā un tiesību filozofijā.

Pirmajā tuvinājumā varētu šķist, ka nav obligāti jātiek galā ar problēmām, kas saistītas ar R. Aleksija jēdzienu “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” jēgu, jo šie divi jēdzieni paši par sevi nav tādi, kurus nevarētu lietot kopā. Problēma kļūst acīmredzama, ja ņem vērā iekšējā un ārējā pamatojuma funkciju, proti, R. Aleksijs norāda, ka ar iekšējo pamatojumu skaidri uzrāda tās premisas, kuras tālāk jāpamato ar ārējo pamatojumu²⁷, un šiem abiem jēdzieniem jātver tas, ka vienas tiesību normas piemērošanas pamatojums sastāv no vairākiem līmeņiem.²⁸ Ja iekšējais pamatojums satur arī ārējo pamatojumu, tad tiek grauta robeža starp pamatojuma līmeņiem un pamatojuma struktūra. Tātad, lai šie divi jēdzieni būtu noderīgi un tos varētu izmantot atbilstoši tiem paredzētajai funkcijai, ir vēlams izvairīties no pretrunas, nevis to pieņemt.

Izvairīties no pretrunas starp jēdzieniem “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” var vairākos veidos. Pirmkārt, var izmantot tādu juridisko siloģismu, kas nesatur starpsecinājumus. Otrkārt, no ārējā pamatojuma tvēruma var izslēgt juridiskā siloģisma starpsecinājumu pamatošanu. Otro risinājumu var īstenot, piemēram, norādot, kuras iekšējā pamatojuma premisas tiek pamatotas ar ārējo pamatojumu.

²⁵ Alexy R. 1989, p. 223.

²⁶ Sk., piemēram: Canale D., Tuzet G. What Is Legal Reasoning About: A Jurisprudential Account. In: P. Cserne & F. Esposito (eds.). *Economics in Legal Reasoning*. Palgrave Studies in Institutions, Economics and Law. London: Palgrave Macmillan, Cham, 2020, p. 21; Atria F. *Legal Reasoning and Legal Theory Revisited*. Law and Philosophy, Vol. 18, No. 5, 1999, pp. 553–555.

²⁷ Alexy R. 1989, pp. 229–230.

²⁸ Alexy R. 2003, p. 435.

Kopsavilkums

1. Tiesību teorijā var atrast vairākas jēdzienu “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” izpratnes. Jēdzienu “iekšējais pamatojums” mēdz izmantot trīs veidos: 1) argumentu loģiskās formas pareizības pamatojums; 2) pareizs arguments, ar kuru pamato lēmumu; 3) juridiskais siloģisms. Jēdzienu “ārējais pamatojums” izmanto divos veidos: 1) argumenta premisu pamatojums; 2) juridiskā siloģisma premisu pamatojums. Tā kā tiesību normu piemērotājs parasti izmanto pareizus argumentus, nevis pierāda to loģiskās formas pareizību, izmantojot patiesumvērtību tabulu metodi, patiesuma koka metodi vai dabisko dedukciju, tad pirmā jēdziena “iekšējais pamatojums” izpratne nav noderīga, jo netver būtisku tiesību normu piemērošanas pamatojuma elementu.
2. Otrā jēdziena “iekšējais pamatojums” izpratne nav noderīga, jo tā ir lieka. Nav vērts veidot loģikas zinātnei paralēlu žargonu, lai runātu par loģiku, t. i., nav vērts ieviest jaunu veidu, kā pateikt, ka izmantotajiem argumentiem jābūt pareiziem (secinājumam jāizriet no premisām). Līdzīgu kritiku var attiecināt arī uz pirmo jēdziena “ārējais pamatojums” izpratni.
3. R. Aleksija jēdzieni “iekšējais pamatojums” un “ārējais pamatojums” ir savstarpēji pretrunīgi vai arī nepilda tiem paredzēto funkciju – uzrādīt pamatojuma struktūras līmeņus. Ja iekšējais pamatojums ir juridiskais siloģisms, ārējais pamatojums ir juridiskā siloģisma premisu pamatojums un juridiskais siloģisms satur starpssecinājumus, tad iekšējais pamatojums daļēji satur ārējo pamatojumu. Autors uzskata, ka šo pretrunu var atrisināt, izmantojot juridisko siloģismu, kas nesatur starpssecinājumus, vai arī no ārējā pamatojuma tvēruma izslēdzot juridiskā siloģisma starpssecinājumu pamatošanu.

SEKCIJA

**VALSTSTIESĪBU AKTUĀLIE
JAUTĀJUMI**

CIETUŠĀ INSTITŪTS ADMINISTRATĪVO PĀRKĀPUMU PROCESĀ

INSTITUTE OF A VICTIM IN THE ADMINISTRATIVE OFFENCE PROCEDURE

Edvīns Danovskis, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Valststiesību zinātņu katedras docents

Summary

The article analyses the institute of a victim in the administrative offence procedure by both examining genesis of the victim in administrative offence procedure and the legal consequences of the procedure for the victim. It is concluded in the article, that the Administrative Liability Law, adopted in 2018, quite rightly does not grant to the victim the right to demand commencement of administrative offence proceedings as well as to appeal the decision of authority not to commence proceedings. However, it is also argued that the victim should not be allowed to appeal also a decision not to impose a fine to an offender or ask for more severe punishment. It is even advised to consider the abolishment of the institute of a victim in administrative offence procedure.

Atslēgvārdi: cietušais, administratīvo pārkāpumu process, tiesības pārsūdzēt lēmumu

Keywords: victim, administrative offence procedure, right to appeal

Ievads

Cietušā institūts Administratīvās atbildības likumā¹ ir pārņemts no Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa.² Tomēr šā institūta juridiskā nozīme un nepieciešamība bija ievērojami mazinājusies vēl Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa darbības laikā. Šajā rakstā ir pamatota cietušā institūta sākotnējā nozīme un izklāstīti iemesli, kādēļ šis institūts tā pašreizējā apjomā arī šobrīd neiederas administratīvo sodu un procesa sistēmā. Rakstā ir pamatots, kādēļ nepieciešams atteikties no likumā paredzētajām cietušā tiesībām pārsūdzēt lietā pieņemto lēmumu, kā arī apsvērumi, kas var pamatot gan šā institūta lietderību atsevišķu kategoriju lietās, gan atteikšanos no šā institūta vispār.

¹ Administratīvās atbildības likums: LV likums. Pieņemts 25.10.2018.

² Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: LV likums. Pieņemts 07.12.1984.

1. Cietušā institūta ģenēze administratīvo pārkāpumu procesā

Cietušā institūts administratīvo pārkāpumu procesā vēsturiski ir pārņemts no kriminālprocesa regulējuma. 1984. gada Latvijas PSR Administratīvo pārkāpumu kodeksa 261. pants "Cietušais" gandrīz vārds vārdā atkārtoja 1961. gada Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksa³ 100. panta pirmās daļas tekstu: "Cietušais ir persona, kurai ar administratīvo pārkāpumu ir nodarīts morāls, fizisks vai mantisks kaitējums." Vienīgā atšķirība formulējumā bija kaitējuma cēlonis – Kriminālprocesa kodeksā tas bija noziegums. Abu procesu ietvaros cietušajam bija tiesības prasīt arī kaitējuma atlīdzinājumu. Administratīvo pārkāpumu kodeksā šīs tiesības bija noteiktas 39. panta pirmajā daļā: "Ja administratīvā pārkāpuma rezultātā nodarīts mantisks zaudējums pilsonim, uzņēmumam, iestādei vai organizācijai, tad, izlemjot jautājumu par administratīvā soda uzlikšanu, administratīvajai komisijai, ciemata vai ciema Tautas deputātu izpildkomitejai, [...] vai tautas tiesnesim ir tiesības vienlaikus izlemt jautājumu par vainīgā pienākumu atlīdzināt mantisko zaudējumu, ja tā summa nepārsniedz piecdesmit rubļus, bet rajona (pilsētas) tautas tiesai – neatkarīgi no zaudējumu apmēra." Savukārt Kriminālprocesa kodeksa 101. panta pirmajā daļā bija noteikts, ka civilprasību krimināllietā var pieteikt persona, uzņēmums, iestāde vai organizācija, kurai ar noziegumu nodarīti materiāli zaudējumi, un neatkarīgi no prasības apmēriem tā izskatāma kopā ar krimināllietu pēc šīs lietas piekritības.

Sākotnēji cietušā institūta aizgūšana administratīvo pārkāpumu procesā no kriminālprocesa bija pamatojama ar vairākiem apsvērumiem. Pirmkārt, tāpat kā kriminālprocesā, arī administratīvo pārkāpumu procesā civilprasības izskatīšana vienlaikus ar jautājumu par personas sodīšanu bija pamatota ar procesuālo efektivitāti, jo no viena notikuma izrietošās tiesiskās attiecības tika noregulētas vienā procesā. Otrkārt, Latvijas PSR Administratīvo pārkāpumu kodeksa pieņemšanas laikā tajā, tāpat kā Latvijas PSR Kriminālkodeksā, bija tādi administratīvie pārkāpumi, kuru sastāva pazīme bija arī zaudējumus izraisošas kaitīgas sekas. Tādi sastāvi bija, piemēram, valsts vai sabiedriskās mantas izlaupīšana sīkos apmēros (ja nepārsniedz piecdesmit rubļus) (50. pants), elektrisko tīklu līniju, ievades un sadales iekārtu bojāšana, kā dēļ radušies pārtraukumi patērētāju apgādē un nodarīts zaudējums tautas saimniecībai (93. pants), atsevišķu ceļu satiksmes noteikumu pārkāpumi, kuru dēļ bojāti transporta līdzekļi vai citāda manta (125. pants). Ja reiz pārkāpuma vai nozieguma sastāvā jau ir ietvertas kaitīgās sekas, tad ir arī pamatoti jautājumus, kas saistīti ar kaitīgo seku konstatēšanu un atlīdzināšanu, izlemt vienā un tajā pašā procesā.

Pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas šie apsvērumi cietušā institūta esībai administratīvo pārkāpumu procesā pakāpeniski sāka zaudēt nozīmi. Pirmkārt, procesuālās efektivitātes arguments vairs neizturēja kritiku. Sociālistiskajā tiesību sistēmā vēl tika akceptēts, ka līdz zināmam apmēram arī atsevišķas valsts iestādes var izšķirt strīdu par zaudējuma apmēru, taču šāda kārtība (kas gan pastāvēja līdz pat 2012. gadam⁴)

³ Latvijas PSR Kriminālprocesa kodekss. Pieņemts 06.01.1961.

⁴ Līdz 2012. gadam Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 39. panta pirmajā daļā bija noteikts: "Ja administratīvā pārkāpuma rezultātā nodarīts mantisks zaudējums fiziskajai vai juridiskajai personai, tad, izlemjot jautājumu par administratīvā soda uzlikšanu, administratīvajai komisijai ir tiesības vienlaikus izlemt jautājumu par vainīgā pienākumu atlīdzināt mantisko zaudējumu līdz piecdesmit latiem, bet rajona (pilsētas) tiesas tiesnesim – līdz divsimt latiem." Administratīvās komisijas tiesības izlemt jautājumu par zaudējumu atlīdzību tika izslēgtas ar 14.06.2012. grozījumiem Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā.

vairs neatbilda Latvijas Republikas Satversmes 82. pantam. Saskaņā ar šo normu tiesas spriešana (strīdu izskatīšana kontradiktorisks procesā) ir tiesas, nevis izpildvaras kompetence.⁵ Savukārt, pieļaujot, ka prasība par zaudējumu atlīdzināšanu tiek skatīta, tikai pārsūdzot lēmumu par piemēroto sodu tiesā, tiktu apgrūtināts viens no administratīvo pārkāpumu procesa mērķiem nodrošināt jautājuma par sodu savlaicīgu izlemšanu. Šajā aspektā Administratīvās atbildības likuma anotācijā pamatoti norādīts, ka “valsts pārvaldes iestādes kompetencē neietilpst divu privātpersonu strīdu par kaitējuma atlīdzinājumu izskatīšana, turklāt kaitējuma atlīdzinājuma jautājumi praksē ir pietiekami sarežģīti un laikietilpīgi, tādēļ to izskatīšana administratīvā pārkāpuma procesa ietvaros būtiski apgrūtinātu un kavētu savlaicīgu administratīvā pārkāpuma lietu izskatīšanu”.⁶

Otrkārt, no Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa laika gaitā tika izslēgti tādi administratīvi pārkāpuma sastāvi, kuru sastāvā ir kaitīgas sekas (pabeigti tikai ar kaitīgo segu radīšanu jeb t. s. materiālie sastāvi). Kā norādījis profesors Uldis Krastiņš, kaitīgas sekas pamatoti netiek ietvertas administratīvā pārkāpuma pazīmju skaitā. Šajā ziņā līdzšinējā normu uzbūves prakse atzīstama par pareizu.⁷ Šī nostādne pamatoti saglabāta un uzsvēta kā viens no principiem, kas ņemams vērā, veidojot jaunus administratīvo pārkāpumu sastāvus.⁸ Tādējādi atšķirībā no virknes noziedzīgu nodarījumu, kuros kaitējums cietušajam jau ir “iekodēts” noziedzīga nodarījuma sastāvā, gandrīz nevienā administratīvo pārkāpumu sastāva gadījumā (izņēmums ir, piemēram, maznozīmīgu miesas bojājumu nodarīšana) kaitīgas sekas nav jākonstatē.⁹

Šajā aspektā pārpratumu var izraisīt Administratīvās atbildības likuma 43. panta pirmajā daļā ietvertais cietušā jēdziena skaidrojums: “Cietušais administratīvā pārkāpuma lietā ir fiziskā vai juridiskā persona, kurai ar administratīvo pārkāpumu nodarīts zaudējums vai nemantisks kaitējums.” Frāze “ar administratīvo pārkāpumu nodarīts zaudējums vai nemantisks kaitējums” var radīt maldīgu priekšstatu, ka kaitējuma cēlonis ir tieši administratīvs pārkāpums. Istenībā tas, vai kaitējumu radošā prettiesiskā darbība ir vai nav administratīvs pārkāpums, ir nebūtisks, lai lemtu par šā pārkāpuma radītā kaitējuma atlīdzināšanu. Lielākā daļa no administratīvo pārkāpumu sastāviem ir blanketas normas, kur administratīvā atbildība ir paredzēta jau par kādas citas tiesību normas pārkāpumu. Piemēram, Darba likuma 162. pants paredz administratīvo atbildību darba devējam par “darba

⁵ Putra I. Cietušais. Grām.: Administratīvo pārkāpumu tiesības. Administratīvās atbildības likuma skaidrojumi. Sagatavojis autoru kolektīvs. E. Danovska un G. Kūtra zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2020, 209. lpp.; Danovskis E. Publisko un privāto tiesību dalījuma nozīme un piemērošanas problēmas Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015, 195.–196. lpp.

⁶ Likumprojekta “Administratīvo pārkāpumu procesa likums” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/8F85FC1AE272C759C2257D8E004788AD?OpenDocument>

⁷ Krastiņš U. Konceptuāli par vainu administratīvajās tiesībās. Grām.: Krimināltiesību teorija un prakse: viedokļi, problēmas un risinājumi. 1998–2008, 92. lpp.

⁸ Māliņa I. Jaunu administratīvo pārkāpumu sastāvu veidošana. Grām.: Administratīvo pārkāpumu tiesības. Administratīvās atbildības likuma skaidrojumi. Sagatavojis autoru kolektīvs. E. Danovska un G. Kūtra zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2020, 59. lpp.

⁹ Putra I. Cietušais. Grām.: Administratīvo pārkāpumu tiesības. Administratīvās atbildības likuma skaidrojumi. Sagatavojis autoru kolektīvs. E. Danovska un G. Kūtra zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2020, 209. lpp.; Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. Administratīvās tiesības. Mācību grāmata. Otrās izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 216. lpp.

tiesiskās attiecības regulējošu normatīvo aktu pārkāpšanu [...]”. Ja darba tiesiskajās attiecībās darba devējs pārkāpj kādu Darba likumā ietvertu normu un rada darbiniekam kaitējumu, tad šā kaitējuma atlīdzināšanas priekšnoteikums – prettiesiskā rīcība – ir attiecīgās Darba likuma normas neievērošana. Apstāklim, ka Darba likuma normas neievērošana vienlaikus ir arī administratīvs pārkāpums, nav nozīmes kaitējuma atlīdzinājuma priekšnoteikumu konstatēšanā. Līdzīgi var teikt par visiem gadījumiem, kad kādas tiesību normas neievērošana (darbība vai bezdarbība) vienlaikus gan rada civiltiesiskas sekas (kaitējumu un tā atlīdzināšanas pienākumu), gan ir likumā paredzēts administratīvā pārkāpuma sastāvs. Ir reti administratīvo pārkāpumu sastāvi, kuri nav veidoti kā blanketu norma un kur attiecīgās darbības prettiesiskums izriet nevis no kādas citas normas, bet tieši no paša administratīvo pārkāpumu sastāva (piemēram, sikais huligānisms). Taču arī šajos gadījumos civiltiesiskās atbildības esība nav atkarīga no tā, vai aizskārējam ir vai nav piemērots administratīvais sods, jo šajos gadījumos darbības prettiesiskums izrietēs no kādas konstitucionāli aizsargātas cilvēka pamattiesības (goda, cieņas, reputācijas, privātuma u. c.) nepamatota aizskārums. No iepriekš teiktā izriet arī tiesību doktrīnā¹⁰ un tiesu praksē¹¹ atzītais, ka administratīvā pārkāpuma procesā konstatētajiem faktiem nav arī prejudiciālas nozīmes civiltiesiska strīda izskatīšanā.

2. Cietušā institūta regulējums Administratīvās atbildības likumā

Ievērojot iepriekš minētos apsvērumus, cietušā institūts Administratīvās atbildības likumā būtiski atšķiras no cietušā institūta Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā. Administratīvās atbildības likums, lai arī paredz cietušā institūtu, visnotaļ pamatoti nepiešķir cietušajam tiesības administratīvo pārkāpumu procesā panākt arī kaitējuma atlīdzinājumu. Administratīvā pārkāpuma izdarīšana rada tikai publiski tiesisku attiecību starp pārkāpēju, no vienas puses, un valsts pārvaldi, no otras puses. Tāpēc administratīvā pārkāpuma procesa mērķis nav risināt ar administratīvo pārkāpumu juridiski nesaistīto strīdu starp pārkāpēju un personu, pret kuru veikta neatļautā civiltiesiskā darbība.¹² Ja vienlaikus ar administratīvo pārkāpumu ir nodarīts arī civiltiesisks pārkāpums, tad administratīvā pārkāpuma procesā civiltiesiskā pārkāpuma esībai un civiltiesiskā strīda atrisinājumam vairumā gadījumu nav nekādas juridiskas nozīmes.¹³

Administratīvās atbildības likumā arī nav paredzētas cietušās personas tiesības prasīt, lai tiek sākts administratīvo pārkāpumu process, kā arī tiesības pārsūdzēt amatpersonas lēmumu atteikties ierosināt procesu. Šis regulējums ir pamatots ar principiāli svarīgu tēzi, ka nevienai privātpersonai nav subjektīvo tiesību pieprasīt

¹⁰ Danovskis E. Publisko un privāto tiesību dalījuma nozīme un piemērošanas problēmas Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015, 151.–153. lpp.

¹¹ Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2010. gada 8. decembra spriedums lietā Nr. SKC-1084, 12.3. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/3218>

¹² Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. Administratīvās tiesības. Mācību grāmata. Otrais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 216.–217. lpp.

¹³ Putra I. Cietušais. Grām.: Administratīvo pārkāpumu tiesības. Administratīvās atbildības likuma skaidrojumi. Sagatavojis autoru kolektīvs. E. Danovska un G. Kūtra zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2020, 209. lpp.

citas personas administratīvo sodīšanu. Personas vēlme, lai cita persona tiktu administratīvi sodīta, nav atzīstama par tiesisku interesi, jo ar citas personas sodīšanu vai nesodīšanu šīs personas tiesības netiek aizskartas.¹⁴ Cietušā interese panākt citas personas administratīvo sodīšanu var būt pamatota ar to, lai no aizskārēja saņemtu gandarījumu par aizskārumu un atturētu aizskārēju no turpmākiem aizskārumiem. Tomēr gandarījums par aizskārumu (faktiski – atriebības izjūta) ir sadzīviska interese. Savukārt to, cik būtisks ir tiesību aizskārumu un vai administratīvo pārkāpumu procesu sākt ir lietderīgi (arī tas, vai sods var atturēt aizskārēju no turpmākiem aizskārumiem) un tā rezultāts atsveš lietās izskatīšanai patērējamos resursus, ir valsts pārvaldes rīcības brīvības jautājumi. Lai arī cietušajam ir Administratīvās atbildības likuma 44. pantā paredzētās procesuālās tiesības un pienākumi, kas paredz iespēju aktīvai līdzdalībai procesā, materiāltiesiska labuma no administratīvo pārkāpumu procesa cietušajam nav.

Tomēr Administratīvās atbildības likuma regulējums jautājumā par cietušā tiesībām prasīt citas personas sodīšanu nav konsekvents. Cietušajai personai pamatoti nav subjektīvo tiesību ne prasīt procesa uzsākšanu, ne pārsūdzēt lēmumu atteikt ierosināt procesu, taču Administratīvās atbildības likuma 44. panta pirmās daļas 7. punkts, 166. panta pirmā daļa un 183. panta pirmā daļa paredz cietušā tiesības pārsūdzēt administratīvo pārkāpumu lietā pieņemto lēmumu. Šis lēmums var būt gan par lietas izbeigšanu, nepiemērojot sodu, gan par soda piemērošanu. Šai nekonsekvencei nav dokumentēta izskaidrojuma. Visticamāk, šis regulējums ir pārņemts “inercēs” dēļ no Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā paredzētā cietušā tiesību regulējuma, nepamānot, ka arī uz cietušā tiesībām pārsūdzēt jau ierosinātajā lietā pieņemto lēmumu ir attiecināmi tie paši apsvērumi, kas uz tiesību neesību prasīt lietas ierosināšanu un pārsūdzēt lēmumu par atteikšanos sākt procesu. Uz regulējuma nekonsekvenci norādīts arī tiesību doktrīnā.¹⁵ Šo apsvērumu dēļ, lai sasniegtu Administratīvās atbildības likuma sistēmai iederīgu risinājumu, minimums ir atteikties no cietušā tiesībām pārsūdzēt lietā pieņemto lēmumu. Šādu tiesību esībai šobrīd nav attaisnojuma.

Vienlaikus ņemot vērā to, ka cietušais administratīvo pārkāpumu procesā šobrīd faktiski ir tikai skatītājs ar lēmuma pārsūdzēšanas tiesībām, jāapsver, vai šis institūts administratīvo pārkāpumu procesā vispār ir nepieciešams. Šajā aspektā viens no apsvērumiem var būt to ārvalstu pieredze, kurās ir atsevišķi administratīvo pārkāpumu procesu regulējoši likumi. Vācijas¹⁶ un Šveices¹⁷ likumos par administratīvajiem pārkāpumiem cietušā institūta nav vispār. 1991. gadā pieņemtajā Austrijas Administratīvo sodu likumā ir pieļautas pat privātapsūdzības lietas, kā arī valsts

¹⁴ Laveniece-Straupmane N. Atteikums uzsākt administratīvā pārkāpuma procesu. Grām.: Administratīvo pārkāpumu tiesības. Administratīvās atbildības likuma skaidrojumi. Sagatavojis autoru kolektīvs. E. Danovska un G. Kūtra zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2020, 390. lpp.

¹⁵ Putra I. Lēmuma pārsūdzēšana augstākai amatpersonai administratīvā pārkāpuma lietā. Grām.: Administratīvo pārkāpumu tiesības. Administratīvās atbildības likuma skaidrojumi. Sagatavojis autoru kolektīvs. E. Danovska un G. Kūtra zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2020, 447. lpp.

¹⁶ Gesetz über Ordnungswidrigkeiten: Vācijas Federatīvās Republikas likums. Pieņemts 24.05.1968. Pieejams: https://www.gesetze-im-internet.de/owig_1968/BJNR004810968.html

¹⁷ Bundesgesetz über das Verwaltungsstrafrecht: Šveices Federācijas likums. Pieņemts 22.03.1974. Pieejams: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1974/1857_1857_1857/de

pārvaldes iestādes iespējas izlemt arī civiltiesiskus prasījumus.¹⁸ 2016. gadā pieņemtajā Čehijas administratīvo sodu likumā kā novitāte ir izcelts no kriminālprocesa pārņemtais vienošanās institūts, kas paredz iespēju cietušajam un apsūdzētajam vienoties par procesa izbeigšanu, tostarp zaudējumu atlīdzināšanu. Šādā veidā esot notikusi atteikšanās no līdz šim vienpusējā uz iestādes iniciatīvas pamata sāktā administratīvo pārkāpumu procesa koncepta.¹⁹ Šie piemēri apliecina visnotaļ atšķirīgus administratīvo pārkāpumu procesa regulējuma risinājumus, kā arī to, vai un kādā apmērā kā procesa dalībnieks atzīstams arī cietušais.

Kā pamatots iepriekš, Latvijas administratīvo sodu sistēmā cietušā institūta nozīme ir pakāpeniski samazinājusies gan konstitucionālu, gan sistēmisku un lietderības apsvērumu dēļ. Pilnīgu atteikšanos no cietušā institūta var pamatot ar procesuālās efektivitātes apsvērumiem, jo katra papildu lietas dalībnieka piedalīšanās procesā prasa arī papildu resursus procesuālo dokumentu sagatavošanā, nosūtīšanā, kā arī citu procesuālo darbību veikšanā. Protams, fundamentāls apsvērums ir apstākļi, ka administratīvo pārkāpumu process cietušajam nerada nekādas materiāltiesiskas sekas. Turpretim apsvērumi, kas var pamatot šā institūta saglabāšanu, var būt saistīti ar atsevišķām lietu kategorijām, kurās administratīvo pārkāpumu sastāvs, lai arī neparedz materiālas sekas, tomēr paredz, ka prettiesiskā darbība ir vērsta pret vienu vai vairākām privātpersonām. Šādi administratīvo pārkāpumu sastāvi ir jau minētie Darba likumā paredzētie administratīvie pārkāpumi, arī atsevišķi pārkāpumi patērētāju tiesību aizsardzību jomā, kā arī maznozīmīgu miesas bojājumu nodarīšana un vēl daži citi. Šajās lietās tieši cietušās personas piedalīšanās procesā var palīdzēt lietas būtisku faktisko apstākļu noskaidrošanā. Taču jāuzsver, ka lietas būtisko faktisko apstākļu noskaidrošanu var efektīvi nodrošināt arī ar liecinieka institūtu. Šie var būt tiesībpolitiski apsvērumi, kuri izmantojami, vai nu lai pamatotu pilnīgu atteikšanos no šā institūta, vai to paturētu, bet atteiktos no nolēmumu pārsūdzēšanas iespējām. Papildu argumentus par labu vienam vai otram risinājumam sniegtu cietušā institūta piemērošana praksē, jo īpaši statistikas datu analīze, kā arī to problēmu analīze, kas saistītas ar cietušā statusa noteikšanu konkrētās lietu kategorijās un cietušā procesuālās dalības praktiskā nozīme lietas norisē.

Kopsavilkums

1. Cietušā institūts administratīvo pārkāpumu procesā vēsturiski ir pārņemts no kriminālprocesa regulējuma. Tomēr sākotnējie apsvērumi šā institūta ieviešanai administratīvo pārkāpumu procesā šobrīd vairs nav pamatoti un neiederas administratīvo sodu un administratīvo pārkāpumu procesa sistēmā.
2. Cietušajam nodarīto zaudējumu vai nemantiskā kaitējuma cēlonis ir prettiesiska darbība (parasti – kādas tiesību normas pārkāpums). Apstākļi, ka šī prettiesiskā darbība ir arī kāda administratīva pārkāpuma sastāva pazīme, kaitējuma atlīdzināšanā nav svarīgs.

¹⁸ Sk. 56. un 57. pantu: Verwaltungsstrafgesetz: Austrijas likums. Pieejams: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10005220&FassungVom=1988-06-30>

¹⁹ Potešil L. A new system and legal regulation of administrative punishment in the Czech Republic. Acta Universitatis Wratislaviensis No3888. Sto Lat Polskiej Administracji Publicznej, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2019, p. 323.

3. Administratīvās atbildības likums pamatoti noteic, ka lēmums par atteikšanos sākt administratīvo pārkāpumu procesu nav pārsūdzams. Turpretim likumā paredzētajam, ka cietušais var pārsūdzēt jau sāktā procesā pieņemto lēmumu, nav attaisnojams, jo šis lēmums cietušā tiesības neskar. Konceptuāli ir iespējams apsvērt, vai cietušā institūts Administratīvās atbildības likumā vispār ir saglabājams.

KONSTITUCIONĀLO TIESĪBU AIZSKĀRUMI TIESU PRAKSĒ PAR MANTAS ATZĪŠANU PAR NOZIEDZĪGI IEGŪTU

VIOLATION OF CONSTITUTIONAL RIGHTS IN NON- CONVICTION BASED ASSET FORFEITURE CASES

Vadims Reinfelds, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

Analysis of non-conviction based asset forfeiture laws, policies and court decisions leads to a conclusion that the fundamental human right to property is violated on a systemic scale – standards of proof fall below standard of preponderance of evidence established by current Criminal Law, leading to confiscation of assets without a proof of true criminal origin. Meanwhile, the proof of the criminal origin of assets in most cases is neither linked to the existence of a predicate crime, nor to the traceability of assets from such crime. *De facto*, in most cases the only sufficient ground for asset forfeiture is a transactional activity match to suspicious transaction methodology by FIU – the lowest possible level of standard of proof, not reaching even the standards of reasonable suspicion or probable cause. Moreover, it is made difficult to prove the legal origin of the property, restricting admission of evidence of legality, as well as presuming “that there should be no difficulty in proving legitimate origin”, regardless of the asset size, transaction history and objective capabilities of the owner.

Atslēgvārdi: mantas īpašā konfiskācija, pierādījumu pārsvars, aizdomīgi darījumi, noziedzīgas izcelsmes prezumpcija, predikatīvs noziegums

Keywords: non-conviction based asset forfeiture, preponderance of evidence, suspicious transactions, presumption of criminal origin, predicate crime

Ievads

Mantas īpašās konfiskācijas institūts šobrīd spēkā esošajā redakcijā tika ieviests 2017. gada 1. augustā ar grozījumiem Krimināllikumā. 2018.–2019. gadā Latvijā notika banku sektora “kapitālais remonts”, kad tika pastiprināta cīņa ar noziedzīgi iegūtu finanšu līdzekļu legalizēšanu un tika veikti finanšu līdzekļu aresti vairāk nekā miljarda eiro apmērā. Šobrīd lielai daļai no arestētajiem finanšu līdzekļiem ir beigušies maksimāli piemērojami aresta termiņi, un tiesās nonāk lietas par noziedzīgi iegūtas mantas konfiskāciju, no kurām lielākā daļa tiek izskatītas Kriminālprocesa likuma 59. nodaļas kārtībā, proti, neceļot personai apsūdzību un faktiski vedot procesu “*pret mantu*”. Gatavojot šo darbu, autors izanalizēja 24 pirmās instances tiesas lēmumus un astoņus apelācijas instances tiesas lēmumus saistībā ar procesu par noziedzīgu mantu.

No šiem lēmumiem četri bija par procesa izbeigšanu, viens – par procesa izbeigšanu daļā, pārējie – par arestēto finanšu līdzekļu konfiskāciju. Apelācijas instancē viens lēmums par procesa izbeigšanu tika atstāts negrozīts. Turklāt, arī izbeidzot procesu par noziedzīgu mantu, personas neatguva savus līdzekļus – mantas arests netika atcelts nevienā no izskatītajiem gadījumiem, bet iepriekš minētajā gadījumā mantas aresta termiņš tika pagarināts pēc apelācijas instances tiesas lēmuma pieņemšanas par procesa izbeigšanu.¹ Kopējā konfiscētās mantas vērtība saskaņā ar šiem lēmumiem ir vairāk nekā 11 miljoni eiro; kopā ar mantu, kas netika atzīta par noziedzīgu, bet kuras arests netika atcelts – apmēram 40 miljoni eiro. Šajā darbā autors galveno uzmanību velta mantas noziedzīgās izcelsmes pierādīšanas standarta izmaiņām un piemērošanas praksei.

1. Tiesību normu un politikas vēsturiskā attīstība

Lai izprastu, kā tika pazemināti pierādīšanas standarti lietās par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu, ir nepieciešams īss ieskats šo jomu reglamentējošo tiesību normu un politikas attīstībā, īpašu uzmanību pievēršot trīs būtiskām pārmaiņām, kas atvieglojušas mantas noziedzīgās izcelsmes pierādīšanu.

Pirmkārt, 2017. gada Kriminālprocesa likuma grozījumi **pazemina pierādīšanas standartu no “ārpus saprātīgām šaubām” līdz “visticamāk, noziedzīgai izcelsmei” jeb pierādījumu pārsvaram**. Krimināllikumā tika iekļauta jauna nodaļa “Mantas īpašā konfiskācija”, un tika noteikts, ka noziedzīgi iegūta manta ir manta, kas personas īpašumā vai valdījumā tieši vai netieši nonākusi *noziedzīga nodarījuma izdarīšanas rezultātā*.² Vienlaikus ar šiem grozījumiem Krimināllikumā spēkā stājās grozījumi Kriminālprocesa likumā, kas noteic:

*124. panta 6. daļa. Pierādīšanas priekšmetā ietilpstošie apstākļi attiecībā uz mantas noziedzīgo izcelsmi uzskatāmi par pierādītiem, ja pierādīšanas gaitā ir pamats atzīt, ka mantai, **visticamāk**, ir noziedzīga, nevis likumīga izcelsme.*
126. panta 3¹. daļa. Ja kriminālprocesā iesaistītā persona apgalvo, ka manta nav uzskatāma par noziedzīgi iegūtu, pienākums pierādīt attiecīgās mantas izcelsmes likumību ir šai personai.

Otrkārt, 2019. gada Kriminālprocesa likuma grozījumi **paplašina pieņēmumus par noziedzīgo izcelsmi, ja ir veiktas “legalizēšanas darbības”**. 2019. gada 22. novembrī Saeimā tika apstiprināti grozījumi Kriminālprocesa likumā saistībā ar regulējumu par noziedzīgi iegūtu mantu. Būtiski grozījumi skar pierādīšanas apjomu un fakta legālo prezumpciju, proti,

no Kriminālprocesa likuma 124. panta 7. daļas izslēgta svītrotā teksta daļa:
(7) Lai pierādītu noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu, jāpierāda, ka šie līdzekļi ir noziedzīgi iegūti, bet nav nepieciešams pierādīt, konkrēti no kura noziedzīgā nodarījuma līdzekļi iegūti.

¹ Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2021. gada 14. decembra lēmums kriminālprocesā Nr. 11816005319 (lietvedības Nr. KPL30-11477-21/40).

² Krimināllikuma 70.11. panta pirmā daļa.

Saistībā ar legālo prezumpciju Kriminālprocesa likuma 125. pants papildināts ar jaunu 3. daļu šādā redakcijā:

*(3) Ja persona tiek turēta aizdomās vai apsūdzēta par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu, (svītrots no 2. lasījuma redakcijas) Ir uzskatāms par pierādītu, ka manta, ar kuru veiktas **legalizēšanas darbības**, ir noziedzīgi iegūta, ja kriminālprocesā iesaistītā persona nespēj ticami izskaidrot attiecīgas mantas likumīgo izcelsmi un ja pierādījumu kopums procesa virzītājam dod pamatu pieņemumam, ka mantai, **visticamāk**, ir noziedzīga izcelsme.*

Treškārt, 2019.–2020. gada metodiskie materiāli un apmācības, kā politikas izpaušme **vienkāršo konfiskāciju, pieļaujot, ka legalizēšanas darbības ir sakritība ar aizdomīgām darījumu pazīmēm, un pieņemot, ka personai mantas likumīgo izcelsmi vajadzētu būt viegli pierādīt.** Tieslietu ministrijas “Rokasgrāmata rīcībai ar mantu kriminālprocesā”³ (turpmāk – Rokasgrāmata) nosaka sešu soļu principu mantas noziedzīgās izcelsmes pierādīšanai:

- 1. Ir konstatēta manta, taču nav jābūt zināmam vai pierādītam noziedzīgam nodarījumam, no kura tieši noziedzīgi iegūtā manta ir radusies.*
- 2. Pastāv aizdomas par mantas legalizēšanu, pamatojoties uz noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas darbībām, kas ir iekļautas starptautiski atzītās naudas atmazgāšanas tipoloģijās.*
- 3. Tiek uzklauti aizdomās turētā paskaidrojumi par mantas izcelsmi. Ja mantas izcelsme ir likumīga, tās īpašniekam nevajadzētu būt grūtībām to pierādīt.*
- 4., 5. – procesa virzītājam jāpārbauda paskaidrojumi.*
- 6. Tiesai, ņemot vērā visus pierādījumus un iepriekš norādītos soļus, jāgūst pārliecība, ka manta, visticamāk, ir noziedzīgi iegūta, jo cita ticama skaidrojuma mantas izcelsmei nav.”*

Finanšu izlūkošanas dienesta metodoloģiskais materiāls “Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas tipoloģijas un pazīmes”⁴ aktualizēts 2020. gadā. Tajā izstrādātas tipoloģijas, kam jāpievērš uzmanība, veicot atbilstības uzraudzību. Pašreizējā praksē pazīmes, kas atbilst šajā metodoloģiskajā materiālā norādītajām tipoloģijām, tiek kļūdaini uzskatītas par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas darbībām, kuru pierādīšanai procesa virzītājs un tiesas velta būtiskāko uzmanību. Autora ieskatā abi minētie metodoloģiskie materiāli secīgi “novirza” procesa virzītāju un tiesu no pienākuma meklēt un pierādīt mantas noziedzīgo izcelsmi, kas runā pretī Kriminālikumā ietvertajam noziedzīgās mantas jēdzienam (“*manta, kas personas īpašumā vai valdījumā tieši vai netieši nonākusi noziedzīga nodarījuma izdarīšanas rezultātā*”), par galveno metodi pierādīšanā izvirzot šķietamu legalizēšanas darbību pierādīšanu un nepamatoti aizmirstot par pierādījumu pārsvara standartu attiecībā uz mantas noziedzīgo izcelsmi.

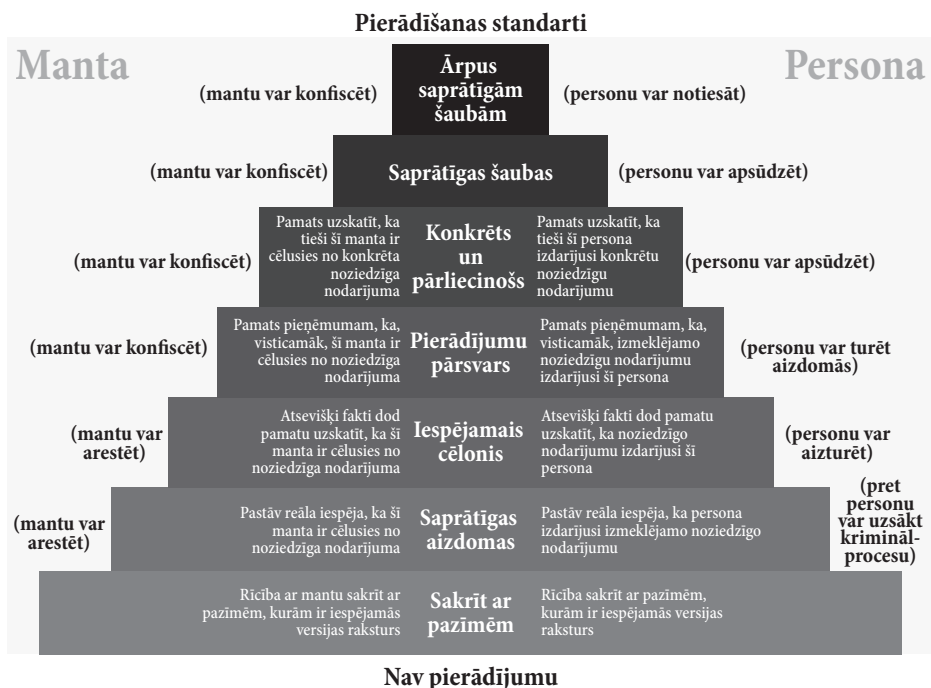
³ Rokasgrāmata rīcībai ar mantu kriminālprocesā. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/media/4207/download> [aplūkots 01.03.2022.].

⁴ FID metodoloģiskais materiāls “Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas tipoloģijas un pazīmes”. Pieejams: https://www.fid.gov.lv/uploads/files/Dokumenti/Vadl%C4%ABnijas%2C%20rekomend%C4%81cijas/FID_Tipologiju_materials_2020.pdf [aplūkots 01.03.2022.].

2. Pierādīšanas standarti

Konfiskācijai nepieciešamais pierādījumu pārsvara standarts – “*mantai, visticamāk ir noziedzīga izcelsme*” – ir minēts gan Kriminālprocesa likuma 124. panta 6. daļā, gan 125. panta 3. daļā, un tas ir galvenais priekšnosacījums, lai uzskatītu par pierādītu mantas noziedzīgo izcelsmi, respektīvi, prezumpcija balstās uz pierādījumu pārsvaru. Tiesai ir jāvērtē viss pierādījumu kopums, tostarp to attiecināmība, lai varētu piemērot šo pierādījumu pārsvara prezumpciju.

Autors nepiekrīt Rokasgrāmatā izklāstītajai mantas noziedzīgās izcelsmes pierādīšanas metodei, jo tā par galveno pierādījumu padara personas nespēju pierādīt mantas likumīgo izcelsmi, nevis velta uzmanību pierādījumu iegūšanai par mantas noziedzīgo izcelsmi, kas ir nepieciešama, lai varētu tikt piemērots pierādījumu pārsvara “*visticamāk*” standarts. Lai izskaidrotu savu argumentāciju, autors piedāvā izmantot shēmu kā pierādīšanas standartu apkopojumu un skaidrojumu, salīdzinot pierādīšanas standartus kriminālprocesos pret personu un pret mantu, ar to mēģinot vizuāli paskaidrot dažādu pierādījumu kopuma līmeņu jēdzienus un atšķirības, kā arī iespējamo rīcību attiecībā uz mantu vai personu:

Zemākais no shēmā norādītajiem standartiem – sakritība ar aizdomīgām pazīmēm – var kalpot tikai kā izmeklēšanas versijas,⁵ tas nevar kalpot kā vienīgais pamats

⁵ “Atsevišķu tipoloģijas pazīmju formāla konstatēšana vēl nenozīmē, ka notikusi noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācija – tas ir paviens, kas var signalizēt par iespējamu noziedzīgu nodarījumu, bet tikpat labi tam var būt arī loģisks izskaidrojums, tādēļ nepieciešama konkrēto lietas apstākļu izvērtēšana.” Ekonomisko lietu tiesas 13.06.2021. lēmums lietā Nr. 11112012217.

konfiskācijai, jo ir vismaz divi pierādījumu kopuma līmeņi, kas ir jāsasniedz, līdz ir iespējams vērtēt pierādījumu pārsvaru. Bez pierādījumiem par noziedzīga avota esamību un cēlonisko sakaru nav iespējams nonākt līdz pierādījumu pārsvaram, savukārt Kriminālprocesa likums neparedz nedz fakta legālo prezumpciju, kas būtu balstīta uz šādām pazīmēm, nedz prezumpciju, kas būtu balstīta uz pazīmju pārsvaru.

Rokasgrāmatā minētais otrais solis mantas noziedzīgās izcelsmes pierādīšanai – “*pastāv aizdomas par mantas legalizēšanu, pamatojoties uz noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas darbībām*” – nemaina pierādīšanas standartu, jo legalizēt var tikai noziedzīgi iegūto, un tas atgriež mūs atpakaļ pie mantas izcelsmes noskaidrošanas. Jebkādas rīcības sakritības ar aizdomīgu darījumu pazīmēm nosaukšana par legalizēšanas darbībām ir maldinoša, jo iekļauj sevī pieņēmumu par mantas noziedzīgo izcelsmi.

Tiesu prakses analīze liecina, ka šobrīd konfiskācija tiek veikta, nerasniedzot “visticamāk” pierādījumu pārsvara līmeni, bieži vien aprobežojoties ar zemāko standartu – sakritību ar legalizēšanas pazīmēm. Šāds pārāk vienkāršots un paviršs likuma skaidrojums metodiskos dokumentos un mantas noziedzīgās izcelsmes pierādīšanas prakse liecina vai nu par nepareizu pierādīšanas priekšmeta noteikšanu, vai nepareizu izpratni par prezumpcijām un pierādījuma kopuma līmeņiem jeb pierādīšanas standartiem.

3. Noziedzīgās izcelsmes pierādīšana

Pierādījumu attiecināmība ir viena no obligātajām pierādījumu pazīmēm.⁶ Tiesību teorijā attiecībā uz pierādījumu attiecināmību tiek norādīts: “*pierādījums ir attiecināms, ja ar to var loģiski pierādīt vai atspēkot kādu faktu, kura pierādīšana procesā ir nepieciešama...*”⁷ Pierādīšanas priekšmets procesos par noziedzīgu mantu ir mantas noziedzīgā izcelsme. Tiešā pierādījumu ķēde mantas noziedzīgās izcelsmes konstatēšanā ir šāda: a) noziedzīgā nodarījuma konstatēšana, no kura radusies noziedzīga manta; b) cēloniskā sakara konstatēšana starp šajā noziedzīgajā nodarījumā radušos mantu un konfiskācijai pakļauto mantu. Tikai trijos no autora izpētītajiem lēmumiem par mantas konfiskāciju bija norāde par iespējamo noziedzīgo nodarījumu, no kura varētu būt cēlušies konfiskācijai pakļautie finanšu līdzekļi. Vienā gadījumā tiesa izbeidza procesu par noziedzīgu mantu, jo netika konstatēta saistība starp norādīto noziedzīgo nodarījumu un arestēto mantu,⁸ taču nospiedošā pārsvarā šāds noziedzīgs nodarījums nav norādīts vispār, un gan prokuratūra, gan tiesa secina, ka ar nezināmas izcelsmes naudas līdzekļiem tiek veiktas noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas darbības, pamatojot to ar pašām darbībām ar šiem naudas līdzekļiem, kā arī ar personu nespēju izskaidrot naudas līdzekļu likumīgo izcelsmi, nevis ar šo līdzekļu reālo noziedzīgo izcelsmi.

Predikatīvais noziegums. Lai nonāktu līdz pierādījumu pārsvara standartam, tiesām ir jākonstatē un jānorāda lēmumā mantas saistība ar tās reālo noziedzīgo

⁶ “Kriminālprocesā iesaistītās personas kā pierādījumus var izmantot tikai ticamas, attiecināmas un pieļaujamas ziņas par faktiem.” Krimināllikuma 127. panta otrā daļa.

⁷ Keane A. The modern lavv of evidence 4th; edition London. 1996, p. 19.

⁸ Ekonomisko lietu tiesas 13.06.2021. lēmums kriminālprocesā Nr. 11112012217.

izcelsmi, norādot predikatīvo noziedzīgo nodarījumu un mantas saistību ar to. Atsevišķu tiesu lēmumi tam atbilst, un, pat pastāvot ārvalstīs ierosinātam kriminālprocesam, tiesa meklē cēloņsakarību starp ierosināto kriminālprocesu un mantu, kuru procesa virzītājs lūdz konfiscēt.⁹ Tomēr praksē tiesas pārsvarā uzskata, ka predikatīvā noziedzīgā nodarījuma fakta neesamība nav šķērslis tam, lai atzītu mantu par noziedzīgu. Visbiežāk to pamato ar Kriminālprocesa likuma 124. panta 6. daļu, kuru Rīgas apgabaltiesa interpretēt šādi: “Procesā par noziedzīgi iegūtu mantu nav jānoskaidro, kāda konkrēta noziedzīga nodarījuma rezultātā tika iegūta (saņemta) manta. Kriminālprocesa likuma 124. panta sestajā daļā ir nostiprināts zemāks pierādījumu standarts (pierādījumu pārsvara standarts), nekā tas ir attiecībā uz personas vainu... Lai konstatētu, vai ir notikusi noziedzīgi iegūtas mantas legalizācija, jāņem vērā NILLTNFL 5. pantā noteiktās pazīmes, kas raksturo legalizācijas darbības.”¹⁰ Šā viedokļa atbalstītāji apzināti vai neapzināti piemirst, ka peles nerodas no netīras veļas un graudiem,¹¹ un nekādas darbības ar mantu, izņemot noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, nevar to pārvērst par noziedzīgu.

Attiecībā uz predikatīvā noziedzīgā nodarījuma konstatācijas faktu pierādījumu standartu nedrīkst būt zemāks par pierādījumu pārsvaru. Arī šis standarts varētu nebūt pietiekams, jo šāda prezumpcija par nozieguma esamību būtu pretrunā ar nevainīguma prezumpciju, un nevienā no apskatītajiem tiesas lēmumiem nav bijis minēts predikatīvs, par kuru būtu stājies spēkā notiesājošs spriedums. Atsevišķi tiesas lēmumi liecina, ka mantas konfiskācijai bijis pietiekami ar ārvalstīs ierosinātu kriminālprocesu, kurā par aizdomās turēto tikušas atzītas vai citādi minētas personas, kas ir saistītas ar konfiscēto mantu. Autora ieskatā šāda sasaiste būtu pietiekama mantas arestam, taču konfiskācijas pamatojumam tiesai nepieciešams analizēt pierādījumus tam, ka noziegums vispār ir izdarīts, piemēram, sagaidīt notiesājoso spriedumu, lai nebūtu šaubu par nozieguma esamību. Nebūtu pieļaujama procesa “*pret mantu*” uzsākšana vispār bez predikatīvā nozieguma fakta konstatēšanas vai šāda pierādījuma aizstāšana ar pieņēmumu, kā tiek norādīts kādā tiesas lēmumā: “*Uz saistību ar noziegumu norāda Finanšu izlūkošanas dienesta ziņojums*”,¹² lai gan nekādas norādes uz predikatīvo noziedzīgo nodarījumu nesatur nedz šis tiesas lēmums, nedz FID ziņojums.

Manta kļūst par noziedzīgu tikai brīdī, kad tā ir cēlusies no noziedzīga nodarījuma. Seko “noziedzīgā valdījuma” periods, kurā iespējamas noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas darbības – ievietošana, izkārtošana, integrācija. Tiesai nav nepieciešams obligāti pierādīt darbības ar mantu, kas veiktas tās “noziedzīgā valdījuma” periodā, izņemot, ciktāl tas nepieciešams cēloniskā sakara pierādīšanai – lai konstatētu, ka konfiskācijai pakļautā manta ir tā pati, kas radusies mantiskā noziedzīgā nodarījuma

⁹ Piemēram: “Tiesa nesaskata loģisku sakarību starp minētajiem iespējamiem noziedzīgiem nodarījumiem un personas A darījumiem ar personu B.” Turpat.

¹⁰ Rīgas apgabaltiesas 12.11.2021. lēmums kriminālprocesā Nr. 11903010520 (arhīva Nr. KA04-0890-21/12).

¹¹ 16.–17. gs. tika uzskatīts, ka peles rodas no netīras veļas un kviešu graudiem. Lūk, kā šo “eksperimentu” 17. gs. sākumā aprakstīja pneimokūrijas pamatlīcējs nīderlandiešu dabaszinātnieks un ārsts Jans Baptistas van Helmonts: “Ja jūs piepildīsiet māla podu ar netīru apakšveļu, pievienojot tai nelielu daudzumu kviešu graudu (tos var aizstāt ar siera gabalu), tad aptuveni pēc divdesmit vienas dienas raugs, kas atrodas veļā, izsūksies cauri kviešu apvalkam un pārvērtīs graudus (vai sieru) par pelēm.” Citēts no: Кеньон Д., Стейнман Г. Биохимическое предопределение. Пер. с англ. М.: Мир, 1972.

¹² Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 06.04.2021. lēmums kriminālprocesā Nr. 16870002720.

izdarīšanas rezultātā. Tiesai nepieciešams vismaz ar likumā noteikto pierādīšanas standartu konstatēt, ka, visticamāk, ir izdarīts noziedzīgs nodarījums un ir cēloniskais sakars starp izdarīto noziedzīgo nodarījumu un konfiskācijai pakļauto jeb arestēto mantu.

Prezumpcija (bez predikatīva). Nekonstatējot predikatīvo noziegumu, tiesas vēršas pie (mantas noziedzīgas izcelsmes) fakta legālās prezumpcijas. Saistībā ar šādu faktu plašu izmantošanu kā galveno pierādījumu (piemēram, “*Mantas noziedzīgo izcelsmi var pierādīt, tikai izmantojot Kriminālprocesa likuma 125. panta trešajā daļā noteikto fakta legālo prezumpciju*”)¹³ autors vēlas uzsvērt, ka vienīgais gadījums, kad tiesa var atzīt mantu par noziedzīgu bez paša nozieguma fakta konstatēšanas un cēloniskā sakara noskaidrošanas starp izdarīto noziegumu un konfiskācijai pakļauto mantu, ir mantas prezumēti noziedzīgā izcelsme – ja tā pieder Krimināllikuma 70.¹¹ panta otrajā vai trešajā daļā noteiktajām personām, ja mantas vērtība nav samērīga ar personas likumīgiem ienākumiem un tā nepierāda mantas likumīgo izcelsmi. Šī prezumpcija balstās uz mantas *piederību* noteiktam personu lokam un ir piemērojama tikai attiecībā uz minētajā tiesību normā noteiktajām personām, nevis jebkuru personu. Procesā par mantas atzīšanu par noziedzīgu procesa virzītājam vispirms ir jāiegūst pierādījumi attiecībā uz to, ka persona atbilst Krimināllikuma 70.¹¹ panta otrajā vai trešajā daļā noteiktajām pazīmēm, un tikai pēc tam “jāiedarbina”¹⁴ legālās prezumpcijas mehānisms. Visos gadījumos, kuros nav piemērojama prezumpcija par mantas noziedzīgo izcelsmi, ir piemērojama prezumpcija par mantas likumīgo izcelsmi, un lēmumā par mantas atzīšanu par noziedzīgu attiecībā uz šādu mantu nepieciešams konstatēt mantas reālo noziedzīgo izcelsmi.

Legālā prezumpcija pēc mantas piederības nav bijusi attiecināma ne uz vienu no autora izpētītajiem gadījumiem, kuros kriminālprocess ierosināts saistībā ar noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu. Kā norāda *Dr. iur. J. Stukāns*:

*“Vērtējot prezumpcijas piemērošanas nosacījumus, ir konstatējams, ka prezumpcijas piemērošana attiecināma uz tādiem gadījumiem, kad persona veic legalizēšanas darbības ar mantu un nespēj ticami izskaidrot mantas likumīgo izcelsmi, līdz ar to ir pamats secināt, ka mantas izcelsme ir noziedzīga. Bet šos apstākļus var konstatēt, tikai izskatot apsūdzību pret šo personu par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, kas paredzēts Krimināllikuma 195. pantā, tas ir, noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana. [...] Kriminālprocesa likuma 59. nodaļas regulējumu nevar piemērot iepriekš aprakstīto prezumpciju gadījumos, jo, pamatojoties uz prezumpciju, mantu var atzīt par noziedzīgi iegūtu, ja vienlaikus (tajā pašā procesā) tiek izlemts jautājums arī par personas vainīgumu.”*¹⁵

Legalizēšana kā mantas noziedzīgā izcelsme. Nepastāvot predikatīvam noziegumam un pamatam mantas noziedzīgās izcelsmes prezumpcijai pēc mantas piederības, tiesas analizē darbības ar mantu, savos lēmumos faktiski veicot Krimināllikuma 195. pantā minētā noziedzīgā nodarījuma – noziedzīgi iegūtu līdzekļu

¹³ Rīgas apgabala tiesas 30.09.2021. lēmums lietā Nr. KA04-0706-21/18.

¹⁴ “Legālā prezumpcija tiek iedarbināta ar procesa virzītāja paziņojumu saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 126. panta 3^l. daļu.” Ekonomisko lietu tiesas 08.10.2021. lēmums Nr. 1181605319.

¹⁵ J. Stukāns. Prezumētā noziedzīgi iegūtā manta un procesa par noziedzīgi iegūtu mantu piemērošana. Jurista Vārds. 02.06.2020., Nr. 22 (1132) 4. lpp.

legalizēšanas – sastāva pierādīšanu un no tā izdarot secinājumu, ka mantas izcelsme, visticamāk, ir noziedzīga. Taču tiesas “aizmirst”, ka arī Krimināllikuma 195. panta sastāva pierādīšanai ir nepieciešams konstatēt noziedzīga nodarījuma esamību, šajā pantā paredzēto noziedzīgo darbību var veikt *tikai* ar noziedzīgi iegūtiem līdzekļiem, kas ir attiecīgā noziedzīgā nodarījuma sastāva priekšmets.¹⁶ Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana nerada noziedzīgu mantu, tā ir rīcība ar mantu, kura jau ir bijusi noziedzīgi iegūta pirms darbībām ar to.

Tiesas balsta prezumpciju uz prezumpcijas. Šāda prezumpcija par mantas noziedzīgo izcelsmi, kas balstās uz prezumpcijas par legalizēšanu, kas nav pieļaujama. Šādi – divkārti prezumējot – tiek radīta pierādīšanas simulācija – vērtējot apstākļus, ar kuriem nevar loģiski pierādīt mantas noziedzīgo izcelsmi, un vispār nevērtējot būtiskos lietas apstākļus, ar kuriem var pierādīt vai atspēkot mantas noziedzīgo izcelsmi, tādā veidā ar aizdomām aizstājot izcelsmes pierādīšanu un radot iztrūkumu loģiskajā pierādīšanas ķēdē. Visas darbības ar neskaidras izcelsmes mantu ir vērtējamas kā saistītie fakti¹⁷ vai palīgfakti¹⁸, kuri nav saistīti ar pierādīšanas priekšmetu un labākajā gadījumā var atbilst zemākajam pierādījumu standartam “sakritība ar pazīmēm”. Pazemināts pierādīšanas standarts nenozīmē pierādīšanas priekšmeta maiņu. Nav pieļaujama šāda pierādīšanas simulācija, kādu rada pašreizējā tiesu prakse – netiek konstatēts nedz noziedzīga nodarījuma izdarīšanas fakts, nedz tā rezultātā iegūtās noziedzīgās mantas apmērs, nedz konfiskācijai pakļautās mantas cēloniskais sakars ar izdarīto noziegumu un tajā radušos noziedzīgo mantu, bet manta tiek atzīta par noziedzīgu, jo darbības ar to atbilst tādām darbībām, kādas varētu tikt veiktas, lai legalizētu noziedzīgus līdzekļus.

Maldīgs ir arī viedoklis, ka Kriminālprocesa likuma 124. panta 7. daļā iekļautā norāde, ka, lai pierādītu noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu, nav nepieciešams pierādīt, konkrēti no kura noziedzīgā nodarījuma līdzekļi iegūti, būtu attiecināma uz procesu par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu.¹⁹ Šī norāde ir attiecināma tikai uz vienas kategorijas kriminālprocesiem pret personu, t. i., par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu,²⁰ nevis procesiem “*pret mantu*”. Autonomā jeb “*stand alone*” legalizācija, kuras kriminalizācija ir šā panta mērķis, tāpat kā jebkura citāda legalizācija, paredz, ka jau pirms mantas legalizēšanas darbībām mantai jābūt noziedzīgi

¹⁶ “Nozīmīgs ir arī jautājums par pārskaitīto naudas līdzekļu izcelsmi, jo Krimināllikumā 195. pantā paredzēto noziedzīgo darbību [legalizāciju] var veikt tikai ar noziedzīgi iegūtiem līdzekļiem, kas ir attiecīgā noziedzīgā nodarījuma sastāva priekšmets.” Ekonomisko lietu tiesas 27.08.2021. lēmums lietā Nr. 11816007419.

¹⁷ “Saistītie fakti (angliski – *relevant facts*, latīniski – *factim probans*) var tikt raksturoti kā fakti, kuri neietilpst krimināllietā pierādāmo faktu lokā, bet ir ar tiem saistīti un līdz ar to dod pamatu izdarīt secinājumu par krimināllietā pierādāmiem faktiem (apstākļiem).” K. Strada. Pierādīšanas teorijas pamatjēdzienu problemātika. Disertācija, Latvijas Universitāte, 2002, 60. lpp.

¹⁸ “Palīgfakti ir fakti, ar kuriem tiek pamatota kāda cita pierādījuma ticamība vai neticamība, izmantošanas iespējāmība vai neiespējāmība pierādīšanā.” Turpat, 61. lpp.

¹⁹ “Tiesai šajā procesā ir jāpārbauda, vai pastāv apstākļi, kas ārpus saprātīgām šaubām liecina par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu un par to, ka lietā aplūkotajai mantai, visticamāk, ir noziedzīga, nevis likumīga izcelsme, bet tiesai nav nepieciešams konstatēt, konkrēti no kura noziedzīgā nodarījuma naudas līdzekļi iegūti.” Ekonomisko lietu tiesas 30.07.2021. lēmums Nr. 11903007020.

²⁰ Dr. iur. K. Strada-Rozenberga. Eksperta viedoklis (kopsavilkums) par Kriminālprocesa regulējuma pietiekamību un skaidrību attiecībā uz pierādīšanas standartu un pierādījumu pietiekamību. Rīga, 2020. Pieejams: https://juristavards.lv/wwwraksti/JV/2021/02/BILDES/EKSPERTA_VIEDOKLIS_STRADA-ROZENBERGA_2020.PDF [aplūkots 20.04.2022.].

iegūtai. Nepareizi nosakot pierādīšanas priekšmetu (noziedzīgo izcelsmi aizstājot ar aizdomīgām darbībām ar mantu), procesā par noziedzīgu mantu tiek nepareizi piemērota arī šī norma. Līdz ar to tiesu lēmumos minētās legalizēšanas darbības ir pietiekamas tikai viszemākajam pierādīšanas standartam “sakritība ar pazīmēm” un neļauj loģiski secināt uz faktiem balstītu mantas reālo noziedzīgo izcelsmi.

Kopsavilkums

Analizējot pašreizējo tiesu praksi, nākas secināt, ka procesos par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu tiek sistēmiski aizskartas personas pamattiesības – tiesības uz īpašumu, konfiscējot mantu, kuras noziedzīgā izcelsme nav pierādīta atbilstoši pierādījumu pārsvara standartam. Mantas noziedzīgās izcelsmes prezumpcija tiek izprasta vienkāršoti, tiesu praksē nenodalot prezumpciju, kas balstās uz pierādījumu pārsvaru (Kriminālprocesa likuma 124. panta 6. daļa), no bieži neattiecināmas prezumpcijas, kas balstās uz mantas piederību konkrētam personu lokam (Krimināllikuma 70.¹¹ panta otrā un trešā daļa), un no nepieļaujamas prezumpcijas, kas balstās uz pieņēmumu, ka legalizēšanas darbības rada noziedzīgu mantu. Pārsvarā gadījumu pieņēmums par mantas noziedzīgo izcelsmi nav saistīts nedz ar predikatīvā nozieguma esamību, nedz ar cēlonisko sakaru starp konfiskācijai pakļauto mantu un noziedzīgā nodarījumā radušos mantu. Faktiski galvenais mantas konfiskācijas pamatojums, kas atkārtojas lielākajā daļā tiesu lēmumu, ir mantas vēsturisko darījumu sakritība ar aizdomīgu darījumu pazīmēm jeb zemākais iespējamais pierādījumu kopuma līmenis. Konfiskācija uz aizdomu pamata paver plašas iespējas patvaļai un apdraud īpašuma tiesību institūtu. Šo tiesību aizskārumi izriet no šādām būtiskākajām problēmām:

1. Mantas noziedzīgās izcelsmes pierādīšanas priekšmeta aizstāšana – mantas noziedzīgās izcelsmes pierādīšanai nepieciešams konstatēt predikatīvā noziedzīgā nodarījuma faktu un konfiskācijai pakļautās mantas cēlonisko sakaru ar to, praksē par pierādīšanas priekšmetu uzskata legalizēšanas darbības.
2. Prezumpcijas par noziedzīgu izcelsmi (bez predikatīva) nepamatota piemērošana attiecībā uz visām personām, nevis uz Krimināllikuma 70.¹¹ panta otrajā vai trešajā daļā paredzēto šauru personu un gadījumu loku.
3. Maldinoša legalizēšanas darbību jēdziena izmantošana, tostarp kļūdaini pieļaujot, ka manta var kļūt par noziedzīgu pēc legalizēšanas darbību veikšanas, arī gadījumos, kad tā bijusi likumīgi iegūta vai tās sākotnējā noziedzīgā izcelsme nav konstatēta.

FAKTISKĀS RĪCĪBAS JĒDZIENS LATVIJĀ UN VĀCIJĀ

THE NOTION OF REAL ACTION IN LATVIA AND GERMANY

Anita Kovaļevska, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Valststiesību zinātņu katedras lektore

Summary

The concept of real action (*Realakt – in German*) is well known in both Latvia and Germany. In both countries, real action is contrasted with those acts of public administration that produce legal effects, thus explaining the distinction between real action and administrative acts, regulatory acts and contracts. In Germany, however, the concept of real action is broader and actually covers all activities of public administration, which do not produce legal effects. Consequently, public administration's activities (actions) in the field of private law, activities (actions) aimed at the execution of an administrative act, simple administrative activities (actions), internal public administration activities (actions) and procedural activities (actions) are also covered by the concept of real action.

Atslēgvārdi: faktiskā rīcība, administratīvais akts, vienkāršās pārvaldes darbības

Keywords: real action, administrative act, simple administrative activities

Ievads

Blakus administratīvajam aktam vēl viens nozīmīgs administratīvo tiesību instruments ir faktiskā rīcība. Faktiskās rīcības institūts Latvijā ir pārņemts no Vācijas.¹ Tas reizēm ir par pamatu uzskatam, ka šo tiesību institūtu izpratne abās valstīs ir identiska. Taču šāds uzskats nav pareizs. Lai arī faktiskās rīcības izpratne abās valstīs ir ļoti līdzīga, tomēr tā nav identiska. Šā referāta mērķis ir parādīt, kādas ir atšķirības starp faktiskās rīcības jēdzienu Latvijā un Vācijā.

---

¹ Briede J. Faktiskās rīcības jēdziens, tā attīstība tiesību transformācijas periodā Baltijas valstīs un faktiskās rīcības norobežošana no administratīvā akta. Grām.: Starptautiskā zinātniskā konference "Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā 20.–21. gs. mijā". Rīga: Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, 2006, 525. lpp.

1. Faktiskās rīcības jēdziens Latvijā

Faktiskās rīcības jēdziens Latvijas tiesībās parādījās līdz ar Administratīvā procesa likuma pieņemšanu. Pirms tam šāds jēdziens netika izmantots ne normatīvajos aktos, ne tiesu nolēmumos, ne juridiskajā literatūrā.² K. Dišlers savā grāmatā “Ievads administratīvo tiesību zinātnē” gan bija minējis publisko iestāžu tehniskās darbības (tehniskos aktus), kā piemērus norādot dažādu speciālistu darbības, piemēram, valsts aizsardzības darbs militāro speciālistu vadībā Kara resorā, tautas veselībai veltītais ārstu un farmaceitu darbs Tautas labklājības resorā, tautas izglītībai veltītais darbs Izglītības resorā, inženieru un tehniķu darbs Satiksmes resorā (piemēram, inženieris dzelzceļa būves un remonta darbos), kā arī mašīnrakstītāja, reģistratora, arhivāra darbs u. tml.³ Tomēr K. Dišlers uzskatīja, ka juristiem juridiski nozīmīgi ir tikai administratīvi juridiskie akti un administratīvo tiesību zinātnē pārvaldes tehniskās darbības jeb tehniskos aktus nepēta.⁴ Līdz ar to grāmatā nav plašāk skaidrots pārvaldes tehnisko aktu jēdziens, un tādējādi nav iespējams izvērtēt, vai tehniskie akti K. Dišlera izpratnē ietvēra tikai valsts pārvaldes iekšējās darbības un vienkāršās valsts pārvaldes darbības vai arī faktisko rīcību mūsdienu izpratnē.

Faktiskās rīcības legāļdefinīcija ir sniegta Administratīvā procesa likuma 89. pantā:

- “(1) Faktiskā rīcība ir iestādes rīcība publisko tiesību jomā, kas neizpaužas tiesību akta veidā un kas ir vērsta uz faktisko seku radīšanu, ja privātpersonai uz šo rīcību ir tiesības vai šīs rīcības rezultātā ir radies vai var rasties personas subjektīvo tiesību vai tiesisko interešu aizskārums. Par faktisko rīcību atzīstamas arī iestādes darbības, kas neatkarīgi no iestādes nodoma rada tādas faktiskās sekas, kuru rezultātā privātpersonai ir radies vai var rasties būtisks tiesību aizskārums. Iestādes procesuālās darbības (darbības, kurām trūkst galējā noregulējuma rakstura) nav faktiskā rīcība.
- (2) Faktiskā rīcība ir arī iestādes bezdarbība, ja iestādei saskaņā ar tiesību normām bija vai ir pienākums izpildīt kādu darbību, kā arī iestādes sniegta izziņa.”

Faktiskā rīcība atšķirībā no administratīvā akta, kas ir tiesību akts, ir rīcība (darbība vai bezdarbība).⁵ Gan administratīvais akts, gan faktiskā rīcība ir administratīvā procesa pamatinstrumenti, un to abu pazīmes pamatā sakrīt. Galvenā atšķirība ir tā, ka administratīvais akts rada tiesiskas sekas, bet faktiskā rīcība rada faktiskas sekas.⁶ Līdz ar to faktiskajai rīcībai ir šādas pazīmes:

- 1) tā ir uz āru vērsta rīcība;
- 2) to veic iestāde;
- 3) tā tiek veikta publisko tiesību jomā (valsts pārvaldes jomā);

² Kovaļevska A., Bugne L. Pieteikums par faktisko rīcību. Jurista Vārds, 21.12.2021., Nr. 51/52 (1213/1214).

³ Dišlers K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 178.–179. lpp.

⁴ Turpat, arī 215. lpp.

⁵ Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. Administratīvās tiesības. Mācību grāmata. Otrais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 108. lpp.

⁶ Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. Administratīvās tiesības. Mācību grāmata. Otrais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 108. lpp., Višķere I. 89. pants. Iestādes faktiskās rīcības jēdziens. Grām.: Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa. Briede J. (zin. red.). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 880. lpp.

- 4) tā tiek veikta attiecībā uz individuāli noteiktu personu vai personām;
- 5) tā rada faktiskas sekas ar galējā noregulējuma raksturu (pabeigtības raksturu).

Vienlaikus jāatceras, kā šā paša iemesla dēļ⁷ uz faktisko rīcību *mutatis mutandis* ir attiecināma arī Administratīvā procesa likuma 1. pantā ietvertās administratīvā akta definīcijas negatīvā daļa. Tas nozīmē, ka faktiskā rīcība nav:

- 1) iestādes rīcība privāto tiesību jomā;
- 2) iestādes iekšēja rīcība, kas skar tikai pašu iestādi, tai padotu iestādi vai īpaši pakļautu personu;
- 3) starpdarbība (tostarp procesuāla darbība) administratīvā procesa ietvaros;
- 4) Saeimas, Valsts prezidenta, Ministru kabineta vai pašvaldības domes (pado-
mes) politiska rīcība;
- 5) tiesas darbība tiesas procesa ietvaros, kriminālprocesuāla darbība, darbība,
kas veikta lietvedībā administratīvā pārkāpuma lietā.

Faktiskā rīcība bieži vien tiek pretstatīta administratīvajam aktam, uzsverot, ka administratīvs akts rada tiesiskas sekas (nodibina, groza, izbeidz, konstatē konkrētas tiesiskās attiecības vai konstatē faktisko situāciju), bet faktiskā rīcība – faktiskas sekas. Taču Latvijā faktisko seku jēdziens tiek skaidrots ne tikai negatīvā veidā (tādas sekas, kas nav tiesiskas sekas), bet arī pozitīvā veidā. Proti, no Administratīvā procesa likuma 89. panta izriet un arī praksē un tiesību zinātnē ir atzīts⁸, ka faktiskās sekas tiek radītas divos gadījumos:

- 1) ja privātpersonai uz šo rīcību ir tiesības;
- 2) ja šīs rīcības rezultātā ir radies vai var rasties personas subjektīvo tiesību vai tiesisko interešu aizskārums.

Šāds faktisko seku skaidrojums ļauj faktisko rīcību nošķirt ne tikai no administratīvā akta, bet arī no vienkāršajām valsts pārvaldes darbībām, kas nerada ne tiesiskas, ne faktiskas sekas. Vienkāršās pārvaldes darbības no faktiskās rīcības gan atšķiras arī tādā ziņā, ka tās nav vērstas uz individuāli noteiktu personu. Līdz ar to vienkāršo pārvaldes darbību gadījumā parasti nav svarīgi, vai tās ir uz iekšu vai uz āru vērstas. Tāpat nav arī nepieciešams noskaidrot, vai attiecīgā darbība ir veikta publisko vai privāto tiesību jomā.⁹

2. Faktiskās rīcības jēdziens Vācijā

Vācijā faktiskās rīcības apzīmēšanai tiek lietoti dažādi jēdzieni: *Realakt*, *Verwaltungsrealakt*, *Tathandlung*, *tatsächliches Verwaltungshandeln*, *schlichtes Verwaltungshandeln*, *nichtförmliches Verwaltungshandeln*.

⁷ Sk. arī Administratīvā procesa likuma 3. panta trešo daļu: “Šā likuma noteikumi, kas attiecas uz administratīvo aktu, ir attiecināmi arī uz faktisko rīcību un publisko tiesību līgumu tiktāl, ciktāl tas nav pretrunā ar šo administratīvā procesa institūtu būtību vai ciktāl citas tiesību normas nenosaka citādi.”

⁸ Faktiskās rīcības jēdziens – pazīmes un to interpretācija. Tiesu prakses vispārīgums, 2006, 26. lpp., pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/tiesu-prakses-apkopojumi/administrativas-tiesibas>; Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. Administratīvās tiesības. Mācību grāmata. Otrais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 109. lpp.

⁹ Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. Administratīvās tiesības. Mācību grāmata. Otrais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 124. lpp.

Vācijā likumos nav skaidrots faktiskās rīcības jēdziens. Liela nozīmē šā tiesību institūta attīstībā bija tieši tiesību zinātnei. Jau 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā zinātniskajā literatūrā, izmantojot dažādus terminus, tiek minētas pārvaldes vienkāršās jeb parastās darbības, kas ietver arī faktisko rīcību mūsdienu izpratnē. Tomēr nopietnāka šā tiesību institūta izstrāde administratīvo tiesību zinātnē notika tikai 20. gs. 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā. Padziļināta tiesību zinātnieku interese par šo tiesību institūtu radās tikai 20. gs. 70. gadu beigās un 80. gadu sākumā.¹⁰

Šobrīd Vācijā tiesību zinātnē ir atzīts, ka faktiskā rīcība ir tāda valsts pārvaldes darbība, kas rada nevis tiesiskas sekas, bet faktiskas sekas.¹¹ Tātad, lai izprastu šā tiesību institūta būtību, svarīgi ir saprast, kas ir tiesiskas un kas – faktiskas sekas.

Vācijā tiesisko seku jēdziens tiek izprasts principā tāpat kā Latvijā. Savukārt faktisko seku jēdziens Vācijā atšķirībā no Latvijas tiek skaidrots tikai negatīvā veidā, proti, tiek norādīts, ka faktiskās sekas ir tādas sekas, kas nav tiesiskas sekas.¹² Līdz ar to Vācijā faktiskās rīcības jēdziens ir plašs un apzīmē visas tās valsts pārvaldes darbības, kas nerada tiesiskas sekas (nav administratīvs akts, normatīvs akts, līgums). Tādējādi šā jēdziena galvenais uzdevums ir nošķirt tiesiskās sekas radošās valsts pārvaldes darbības no visām pārējām valsts pārvaldes darbībām.

Ievērojot minēto, Vācijā tāpat kā Latvijā valsts administratīvā akta un faktiskās rīcības jēdziens nepārklājas, un, ja kāda valsts pārvaldes darbība tiek atzīta par administratīvo aktu, tā nevar vienlaikus būt arī faktiskā rīcība.

Taču, tā kā Vācijā faktisko seku jēdziens netiek skaidrots pozitīvā veidā, Vācijā faktiskās rīcības jēdziens aptver plašāku valsts pārvaldes darbības loku, tostarp tādas darbības, kas Latvijā tiek nodalītas no faktiskās rīcības jēdziena.

Neliela atšķirība ir tā, ka Vācijā ar faktiskās rīcības jēdzienu principā var apzīmēt arī valsts pārvaldes darbības privāto tiesību jomā. Tomēr arī autori, kas norāda uz to, ar faktisko rīcību parasti apzīmē valsts pārvaldes darbības publisko tiesību jomā.¹³ Ir arī autori, kas faktiskās rīcības jēdzienu skaidri nošķir no valsts pārvaldes darbībām privāto tiesību jomā. Piemēram, F. J. Paines grāmatā “Vācijas vispārīgās administratīvās tiesības” 9. nodaļa ir veltīta faktiskajai rīcībai, bet 10. nodaļā ir apskatītas valsts pārvaldes darbības privāto tiesību jomā.¹⁴

Atšķirībā no Latvijas Vācijā par faktisko rīcību atzīst arī valsts pārvaldes darbības, kas vērstas uz administratīvā akta izpildi. Tas attiecas gan uz piespiedu līdzekļu piemērošanu (aizvietotājizpildes veikšanu vai tiešā spēka pielietošanu), gan uz labprātīgu

¹⁰ Schulte M. *Schlichtes Verwaltungshandeln: Verfassungs- und verwaltungsrechtsdogmatische Strukturüberlegungen am Beispiel des Umweltrechts (Jus Publicum, Band 12)*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1995, S. 59–67.

¹¹ Maurer H. *Allgemeines Verwaltungsrecht*. 16., überarbeitete und ergänzte Auflage. München: C.H.Beck, 2006, S. 410; Wolff H. A., Decker A. *Verwaltungsgerichtsordnung (VwGO) Verwaltungsverfahrensgesetz (VwVfG): Studienkommentar*. 4. Auflage, München: C.H. Beck, 2021, S. 718; Stoiber R., Kluth W., Korte S., Eisenmenger S. *Verwaltungsrecht. Band 1: Ein Studienbuch*. 13., neu bearbeitete Auflage. München: C.H. Beck, 2017, S. 756; Glaser A. *Die Entwicklung des Europäischen Verwaltungsrechts aus Perspektive der Handlungsformenlehre*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2013, S. 83–84.

¹² Ibid.

¹³ Maurer H. *Allgemeines Verwaltungsrecht*. 16., überarbeitete und ergänzte Auflage. München: C.H.Beck, 2006, S. 411; Wolff H. A., Decker A. *Verwaltungsgerichtsordnung (VwGO) Verwaltungsverfahrensgesetz (VwVfG): Studienkommentar*. 4. Auflage, München: C.H.Beck, 2021, S. 718.

¹⁴ Paine F. J. *Vācijas vispārīgās administratīvās tiesības. Vācijas Administratīvā procesa likums*. 4. izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 262.–268. lpp.

privātpersonai labvēlīgu administratīvo aktu izpildi, piemēram, ar administratīvo aktu piešķirtas naudas summas izmaksu.¹⁵ J. Briede 2003. gadā norādījusi, ka pēc būtības arī Latvijā šādas darbības varētu uzskatīt par faktisko rīcību. Taču tās tiek nodalītas atsevišķi, jo Latvijā atšķirībā no Vācijas Administratīvā procesa likumā uz administratīvā akta izpildi vērstu lēmumu un darbību pārbaudei tiesā ir paredzēta īpaša no pieteikumu izskatīšanas atšķirīga kārtība.¹⁶ Proti, par šādiem lēmumiem vai darbībām saskaņā ar Administratīvā procesa likuma 363. pantu var iesniegt sūdzību, ko parasti Administratīvā rajona tiesa izskata rakstveida procesā, pieņemot lēmumu, kas nav pārsūdzams.

Būtiskākā atšķirība Latvijā un Vācijas izpratnē par faktisko rīcību ir tā, ka tādas darbības, kas Latvijā tiktu atzītas par vienkāršajām pārvaldes darbībām, Vācijā tiek uzskatītas par faktisko rīcību. Piemēram, daudzās vācu mācību grāmatās kā faktiskas rīcības piemērs tiek norādīts brauciens ar dienesta automašīnu.¹⁷ Latvijā šāds brauciens ir atzīstams par vienkāršo pārvaldes darbību. Tas nerada faktiskas sekas, jo nevienai privātpersonai parasti nav tiesību prasīt, lai valsts pārvaldes amatpersona konkrētā situācijā brauktu ar dienesta automašīnu, un ar šādu braucienu parasti netiek arī aizskartas nevienas privātpersonas tiesības.

Tas gan nenozīmē, ka Vācijā vienkāršās pārvaldes darbības varētu pārsūdzēt tiesā. Tā kā šādā gadījumā nevienas personas tiesības nav aizskartas, tad arī nav nevienas personas, kas varētu iesniegt par to pieteikumu. Līdz ar to atšķirīgā pieeja Latvijā un Vācijā nerada būtiski atšķirīgu situāciju saistībā ar šo darbību kontroli tiesā.

No vienas puses, Latvijas pieeja, nošķirot vienkāršās pārvaldes darbības no faktiskās rīcības, ļauj labāk raksturot valsts pārvaldes darbību daudzveidību, bet, no otras puses, šāda pieeja reizēm var radīt problēmas, jo iestāde darbības veikšanas brīdī var nezināt, vai tā veic faktisko rīcību vai vienkāršo pārvaldes darbību. Juridiskajā literatūrā kā šādas situācijas piemērs ir norādīta iestādes durvju aizslēgšana, kas parasti ir vienkāršā pārvaldes darbība, bet var būt arī negribēta faktiskā rīcība, ja iestādē nejausi uz ilgāku laiku tiek ieslēgta kāda privātpersona.¹⁸

Tāpat arī iekšējās pārvaldes darbības un procesuālas darbības Vācijā var tikt uzskatītas par faktisko rīcību.¹⁹

---

¹⁵ Württemberg T., Heckmann D. *Verwaltungsprozessrecht*. Ein Studienbuch. 4., neu bearbeitete Auflage. München: C.H.Beck, 2018, S. 351; Maurer H. *Allgemeines Verwaltungsrecht*. 16., überarbeitete und ergänzte Auflage. München: C.H.Beck, 2006, S. 411; Wolff H. A., Decker A. *Verwaltungsgerichtsordnung (VwGO) Verwaltungsverfahrensgesetz (VwVfG)*: Studienkommentar. 4. Auflage, München: C.H.Beck, 2021, S. 718; Stober R., Kluth W., Korte S., Eisenmenger S. *Verwaltungsrecht*. Band 1: Ein Studienbuch. 13., neu bearbeitete Auflage. München: C.H.Beck, 2017, S. 761.

¹⁶ Briede J. *Administratīvais akts*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003, 50. lpp.

¹⁷ Maurer H. *Allgemeines Verwaltungsrecht*. 16., überarbeitete und ergänzte Auflage. München: C.H.Beck, 2006, S. 411; Schenke W. *Verwaltungsprozessrecht*. 17., neu bearbeitete Auflage, Heidelberg: C. F. Müller, 2021, S. 42; Wolff H. A., Decker A. *Verwaltungsgerichtsordnung (VwGO) Verwaltungsverfahrensgesetz (VwVfG)*: Studienkommentar. 4. Auflage, München: C.H.Beck, 2021, S. 718; Paine F. J. *Vācijas vispārīgās administratīvās tiesības*. Vācijas Administratīvā procesa likums. 4. izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 262. lpp.

¹⁸ Briede J. *Danovskis E. Kovaļevska A. Administratīvās tiesības*. Mācību grāmata. Otrais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 109. lpp.

¹⁹ Stober R., Kluth W., Korte S., Eisenmenger S. *Verwaltungsrecht*. Band 1: Ein Studienbuch. 13., neu bearbeitete Auflage. München: C.H.Beck, 2017, S. 758–761.

Kopsavilkums

1. Gan Latvijā, gan Vācijā ir pazīstams faktiskās rīcības jēdziens.
2. Abās valstīs faktiskā rīcība tiek pretstatīta tiesību aktiem, kas rada tiesiskas sekas, līdz ar to faktiskā rīcība tiek skaidri nošķirta no administratīviem aktiem, normatīviem aktiem un līgumiem.
3. Vācijā faktiskās rīcības jēdziens ir plašāks un faktiski aptver visas valsts pārvaldes darbības, kas nerada tiesiskas sekas. Līdz ar to arī valsts pārvaldes darbības privāto tiesību jomā, uz administratīvā akta izpildi vērstas darbības, vienkāršās pārvaldes darbības, iekšējās valsts pārvaldes darbības un procesuālas darbības tiek aptvertas ar faktiskās rīcības jēdzienu.

PIEAUGUŠU CILVĒKU AR LEMTSPĒJAS IEROBEŽOJUMIEM TIESĪBAS ADMINISTRATĪVAJĀ PROCESĀ

RIGHTS OF ADULTS WITH LIMITED DECISION-MAKING CAPACITY IN ADMINISTRATIVE PROCEDURE

Solvita Olsena, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes
asociēta profesore, vadošā pētniece

Summary

The paper presents the current legal regulation of rights of persons with limited capacity in administrative procedure and suggests considering amendments to secure the implementation of norms stated in the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. First, the general framework of legal capacity in Latvian law is described. Second, the procedural rights of persons with limited legal capacity in the administrative procedure in line with general regulations in Civil Law are analysed. Third, the rights of persons with limited capacity stated in Articles 12 and 13 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities are characterised. Finally, the development of amendments to the administrative procedure laws required for the protection of persons with limited capacity is suggested.

Atslēgvārdi: lemtspēja, rīcībspēja, administratīvais process, cilvēki ar invaliditāti

Keywords: decision-making capacity, legal capacity, administrative procedure law, persons with disabilities

Ievads

Ārvalstu pētnieku dati liecina, ka ārstniecības iestādēs vidēji 34% gadījumu un psihiatriskās palīdzības iestādēs 45% gadījumu pacientiem ir raksturīgi lēmumu pieņemšanas spēju jeb lemtspējas traucējumi.¹ Latvijā nav datu par pacientiem ar lemtspējas ierobežojumu, bet, piemērojot ārvalstu datus Latvijas psihiatrisko stacionāru pacientu skaitam, jādomā, ka apmēram 8000 pacientu gadā ir ierobežota lemtspēja. Latvijā ir daudz cilvēku, kuriem ir ierobežotas spējas pieņemt dažādus lēmumus, bet viņu rīcībspēja nav ierobežota. Šiem cilvēkiem ir nepieciešama aizsardzība gan

---

¹ Lepping P. Systematic review on the prevalence of lack of capacity in medical and psychiatric settings. Pieejams: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26407382/> [aplūkots 27.03.2022.].

vispārīgi, gan administratīvajā procesā, piemēram, saņemot slimības pabalstus un palīdzību, kas paredzēta personām ar invaliditāti.

Raksta mērķis ir raksturot to tiesisko ietvaru, kāds lemtspējā ierobežotu cilvēku aizsardzībai ir piemērojams administratīvi procesuālajās attiecībās Latvijā. Raksta uzdevums ir parādīt nepilnības nacionālajā tiesiskajā regulējumā un izteikt priekšlikumus tiesību normu pilnveidei.

Raksts ir sagatavots Latvijas Zinātnes padomes finansēta pētniecības projekta "Cilvēktiesībās balstīta pieeja pacientu ar garīga rakstura traucējumiem un ierobežotu lemtspēju ārstēšanā: tiesiskā, ētiskā un klīniskā perspektīva", Lzp-2020/1-0397, ietvaros.

1. Rīcībspējas un lemtspējas jēdzieni Latvijas tiesību sistēmā

Latvijas tiesību sistēmā pastāv jēdziens *rīcībspēja*, ar to tiek saprasta spēja ar savām darbībām iegūt tiesības un uzņemt pienākumus. Rīcībspēja ir vispārīgs personas statusu raksturojošs faktors, kura pamatā ir pieņēmums, ka pilngadīgas personas spēj darījumos izpaust savu gribu.² Civillikuma 358.¹ normā norādīts, ka rīcībnespēja personai izpaužas kā nespēja saprast savas darbības nozīmi vai nespēja savu darbību vadīt.³ Rīcībspējas sastāvdaļas ir darījumspēja jeb spēja patstāvīgi noslēgt tiesiskos darījumus un deliktspēja jeb spēja patstāvīgi uzņemt atbildību par ārpuslīgumisku darījumu.⁴

Rīcībspējas priekšnoteikums ir gribas briedums, noteikts veselības stāvoklis, kā arī līdzēja saprātīga izturēšanās, kas pēc likuma iestājas līdz ar noteikta vecuma sasniegšanu. Tomēr rīcībspējīgām personām var būt tādi islaicīgi apziņas un gribas traucējumi, ar kuriem nevar nerēķināties.⁵ Šeit minētie traucējumi ir uzskatāmi par lemtspējas traucējumiem.

Latvijas tiesību aktos jēdziens *lemtspēja* netiek lietots, un šāds jēdziens nav definēts. Lemtspējas jēdzienu ārvalstu tiesību aktos un doktrīnā skaidro dažādi. Ir vairāki skaidrojumi, bet vispārīgi ar to saprot personas faktiskās spējas konkrētajā situācijā pieņemt informētu un saprātīgu lēmumu un to izpildīt, piemēram, piekrist ārstēšanai vai veikt kādu konkrētu funkciju. Atšķirībā no rīcībspējas lemtspēja vispārīgi personas statusu neraksturo, to neprezumē.⁶

Rīcībspējas un lemtspējas institūti tiek savstarpēji nošķirti citu valstu tiesību avotos. Tā, piemēram, rīcībspēja Vācijas tiesībās tiek definēta kā *Rechtsfähigkeit* un lemtspēja – *Entscheidungsfähigkeit*, Lielbritānijā – *legal capacity* un *decision-making capacity*.

Ārvalstu tiesību un zinātniskajos avotos jēdziens *lemtspēja* tiek lietots plašāk vai šaurāk, parasti tiek norādītas pazīmes, kas liecina par lemtspēju vai nespēju. Ir valstis, kurās lemtspēja ir definēta tiesību aktos, un tajos ir norādīti arī lemtspēju

² LR Civillikuma komentāri. Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 2000, 24. lpp.

³ Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937. [27.03.2022.].

⁴ Sk. arī: Balodis K. Ievads Civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 75. lpp.

⁵ Civillikuma komentāri, 24. lpp.

⁶ Olsena S., Kadile L. Lemtspējas un rīcībspējas nošķiršana pacientu tiesību aizsardzības procesā. Stenda referāts LU starptautiskajā konferencē, 2021.

raksturojošie kritēriji.⁷ Tā Anglijas *Mentālās spējas likumā* ir norādīts, ka cilvēkam ir traucēta spēja pieņemt lēmumu vai tās faktiski nav, ja:

- cilvēks nespēj saprast informāciju, kas ir nepieciešama lēmuma pieņemšanai;
- cilvēks nespēj vai viņam ir grūtības lēmuma pieņemšanai nepieciešamo informāciju atcerēties;
- cilvēkam ir ierobežotas vai nav spējas informāciju apsvērt un izanalizēt;
- cilvēkam ir ierobežotas spējas vai trūkst spēju lēmumu izteikt.⁸

Faktiski cilvēka lemtspēja var būt dažādā mērā ierobežota, un tas var radīt būtiskus šķēršļus šim cilvēkam īstenot savas tiesības, tāpēc viņam ir nepieciešama aizsardzība procesuālo tiesību nodrošināšanā.

2. Rīcībspēja Latvijā līdz 2010. gadam un pēc 2013. gada

2010. gada 31. martā Latvijā stājās spēkā ANO Konvencijas “Par personu ar invaliditāti tiesībām”⁹ normas. Konvencijas 12. pants paredz personas rīcībspējas neaizskaramības¹⁰ tiesības:

- *personām ar invaliditāti visur ir tiesības uz viņu tiesībspējas atzīšanu,*
- *personām ar invaliditāti līdzvērtīgi ar citiem ir rīcībspēja visās dzīves jomās.*

Rakstā aplūkojamā tiesiskā regulējuma piemērošanā būtisks ir Satversmes tiesas 2010. gada 27. decembra spriedums lietā Nr. 2010-38-01¹¹, kurā tiesa skatīja pilnīgas rīcībspējas ierobežošanas normu atbilstību Satversmes 96. panta normai. Šajā lietā Satversmes tiesa atzina, ka rīcībspēja kā personiska rakstura tiesība nav ierobežojama; cilvēku nevar atzīt par pilnībā rīcībnespējīgu; rīcībnespējas apjoms jāvērtē atbilstoši katram konkrētajam gadījumam.¹² Satversmes tiesa arī atzina, ka toreiz spēkā esošās Civillikuma 368. un 364. panta normas, kas paredz pilnīgu rīcībspējas ierobežojumu, zaudē spēku no 2012. gada 1. janvāra.

Lai izpildītu Satversmes tiesas spriedumā noteikto un ieviestu konvencijā “Par personu ar invaliditāti tiesībām” 12. pantā paredzēto, Latvijā 2012. gadā tika veikta rīcībspējas institūta reforma. Ar grozījumiem Civillikuma normās būtiski ierobežoja rīcībspējas ierobežojumu noteikšanu. Kopš 2013. gada 1. janvāra Civillikuma 357. panta norma paredz: “Ja personai ir garīga rakstura vai citi veselības traucējumi, tās rīcībspēju var ierobežot, ja tas nepieciešams šīs personas interesēs un ir vienīgais veids, kā tās aizsargāt.”¹³ Tātad personai ar garīga rakstura vai citiem veselības traucējumiem rīcībspēju var ierobežot tikai tad, ja izpildās divi kritēriji: pirmkārt,

⁷ Sk., piemēram: Mental Capacity Act. Pieejams: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/9/contents> [aplūkots 27.03.2022.].

⁸ Mental Capacity Act, Art. 3. Pieejams: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/9/contents> [aplūkots 27.03.2022.].

⁹ Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām. Latvijas Vēstnesis, 27, 17.02.2010. [aplūkots 27.03.2022.].

¹⁰ Šādu jēdzienu lieto Augstākā tiesa 2021. gada spriedumā Nr. SKC-[B]/2021 (C[.]). Pieejams: [https://Augstākā_tiesa_2021_gada_spriedumā_Nr._SKC-\[B\]/2021_\(C\[.\]\),likumi.lv/ta/id/90223](https://Augstākā_tiesa_2021_gada_spriedumā_Nr._SKC-[B]/2021_(C[.]),likumi.lv/ta/id/90223) [aplūkots 27.03.2022.].

¹¹ Satversmes tiesas 2010. gada 27. decembra spriedums lietā Nr. 2010-38-01, https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2010-38-01_Spriedums.pdf [aplūkots 27.03.2022.].

¹² Turpat, 12. punkts.

¹³ Civillikums, 357. pants.

ierobežojums nepieciešams šīs personas interesēs, otrkārt, ierobežojums ir vienīgais veids, kā konkrētās personas intereses var aizsargāt.

Vienlaikus likumdevējs Civillikuma 356.¹ pantā noteica: “Persona nav ierobežojama personiskajās nemantiskajās tiesībās, kā arī aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses iestādēs un tiesā saistībā ar tās rīcībspējas un brīvības ierobežojumiem, domstarpībām, strīdiem ar aizgādni un aizgādņa iecelšanu un atcelšanu”¹⁴ Analogiski noteikts arī Civilprocesa likuma 72. panta piektās daļas normā: “Pilngadīgām fiziskajām personām, kuru rīcībspēju ierobežojusi tiesa, tomēr ir pilnīga civilprocesuālā rīcībspēja lietās, kurās izskata to rīcības un brīvības ierobežojumus, kā arī strīdus starp šo personu un tās aizgādni.”¹⁵ Tātad nemantiskajās tiesībās persona, kurai ir garīga rakstura vai citādi veselības traucējumi, rīcībspējas ierobežojamus noteikt nedrīkst. Turpat noteikts, ka rīcībspējas ierobežojumus nedrīkst noteikt attiecībā uz personas rīcībspējas un brīvības ierobežojumiem, kurus šī persona var aizstāvēt iestādēs un tiesās. Normā arī norādīts, ka rīcībspējas ierobežojumu nedrīkst noteikt attiecībā uz domstarpībām un strīdiem par aizgādni, par tā iecelšanu vai atcelšanu. Civilprocesa likuma 268. pantā¹⁶ norādīts, ka tiesa var vērtēt rīcībspējas ierobežojumu attiecībā uz: 1) maksājumu izdarīšanu un saņemšanu; 2) darījumu slēgšanu; 3) rīcību ar mantu un tās pārvaldību, it īpaši nekustamā īpašuma atsavināšanu, ieķīlāšanu un apgrūtināšanu ar lietu tiesībām; 4) komercdarbības un saimnieciskās darbības veikšanu. Panta trešajā daļā, noteikts, ka tiesa rīcībspējas ierobežojuma apjomu var vērtēt arī citās jomās, izņemot Civillikuma 356.¹ pantā minētos gadījumus. Starp tiem ir lēmumi par ārstniecību.

No administratīvā procesa tiesību skatupunkta ir pamats uzskatīt, ka Civillikuma 356.¹ un Civilprocesa likuma 268. panta normas paredz, ka administratīvā procesā personas rīcībspēja ir ierobežojama tikai attiecībā uz mantiskām tiesībām. Savukārt attiecībā uz personiskajām tiesībām vai uz savu tiesību un likumisko interešu aizsardzību administratīvās tiesās, ja strīds ir par brīvību vai par rīcībspējas jautājumiem, rīcībspējas ierobežojumu noteikt nedrīkst. Ja šāds ierobežojums būtu noteikts, tad tas būtu pretrastisks. Neatbildēts ir jautājums kuras no privātpersonai piemītošajām tiesībām publisko tiesību jomā ir personiskas tiesības un kuras – mantiskas. Šī mijiedarbība aktualizē jautājumus, vai personas tiesības saņemt invaliditāti un ar to saistītos valsts pabalstus ir tikai personiskas vai tām piemīt arī mantisks raksturs. Vai personas tiesības saņemt sociālo palīdzību ir tikai personiskas vai daļā, kas paredz sociālos pabalstus, tās ir mantiskas tiesības? Raksta ierobežotā apjoma dēļ šeit uzdoto jautājumu analīze nav ietverta.

Vienlaikus likumdevējs Civillikuma 358.¹ normā paredzējis: “Rīcībspēja personai ar garīga rakstura vai citiem veselības traucējumiem var tikt ierobežota tādā apjomā, kādā tā nespēj saprast savas darbības nozīmi vai nespēj savu darbību vadīt.”¹⁷ Tātad ir noteikts apjoms, kādā ir pieļaujams ierobežot rīcībspēju attiecībā uz mantiskām tiesībām, proti, tikai tik daudz, cik konkrētā persona nespēj saprast savas darbības nozīmi un/vai nespēj savu darbību vadīt. Šīs normas piemērošanai būtu jāpārbauda un jānosaka, vai un kā tieši izpaužas, vai un kā tiek izvērtēta personas nespēja saprast

¹⁴ Civillikums, 356.¹ pants.

¹⁵ Civilprocesa likums: LV likums. Pieņemts 14.10.1998. [27.03.2022.], 72. panta piektā daļa.

¹⁶ Civilprocesa likums, 268. pants.

¹⁷ Civillikums, 358.¹ pants.

savas darbības nozīmi un/vai nespēja savu darbību vadīt. Autores veiktā izpēte par to, vai un kā Latvijā nosaka personas spējas saprast savas darbības nozīmi un spējas vai nespēju savu darbību vadīt, liecina, ka Latvijā vienotas metodoloģijas nav. Tāpēc vērtēšanas kritēriji nav sistematizēti. Sīkāk būtu jāpēta tie tiesu spriedumi un tiesu lietu materiāli, kuros personām ir noteikts rīcības spējas ierobežojums. Jādome, ka šāda izpēte ļautu sīkāk spriest par Civillikuma 358.¹ panta normas piemērošanas praksi.

Kā atzinusi Augstākā tiesa, rīcības spējas ierobežošanas tiesiskais regulējums vērst uz to, lai nodrošinātu personas pamattiesību (tiesības uz privāto dzīvi) ievērošanu. Pirms rīcības spējas ierobežojuma kā galējā līdzekļa noteikšanas tiesai jāapsver, vai nepastāv saudzīgāks veids personas rīcības spējas ierobežošanai un vai mērķi, kura dēļ tiek prasīts noteikt ierobežojumu, nav iespējams sasniegt ar citu līdzekli, mazāk iejaucoties personas privātajā dzīvē. Tiesas nolēmumam par rīcības spējas ierobežojumu jāpierāda saikne starp faktiskajām spējām un rīcības spējas ierobežošanu. Personas rīcības spēja ierobežojama minimālajā apmērā, vienīgi lai sasniegtu to mērķi, kura dēļ notiek iejaukšanās personas privātajā sfērā. Lemjot par iespējamām rīcības spējas ierobežojumiem, cik vien iespējams, jāņem vērā pašas personas vēlmes.¹⁸ Augstākā tiesa arī norādījusi, ka spriedums par personas rīcības spējas ierobežošanu, kura rezolutīvajā daļā nav norādīts rīcības spējas ierobežojumu apjoms, pārkāpj personas tiesības uz rīcības spējas neaizskaramību.¹⁹ Saskaņā ar Civillikumā un Civilprocesa likumā noteikto tiesības lemt par rīcības spējas ierobežošanu un aizgādņa iecelšanu ir vispārīgās jurisdikcijas tiesai. Administratīvajai tiesai šādas tiesības nav paredzētas.

Atsevišķi būtu jāaplūko tie gadījumi, kad ir nodibināma pagaidu aizgādība, kas ir civilprocesuāls pagaidu vai īslaicīgs aizsardzības līdzeklis uz laiku līdz diviem gadiem.²⁰ Pagaidu aizgādību var nodibināt, ja 1) tas steidzami nepieciešams personas interesēs; 2) traucējumi ir pārejoši; 3) persona ar savu aktīvo darbību nespēj radīt sev kaitējumu.²¹ Pagaidu aizgādību nodibina Civilprocesa likuma 33.² nodaļā noteiktā kārtībā un ne ilgāk kā uz diviem gadiem, pagaidu aizgādības gadījumā nosaka aizgādņa pienākumu vest noteiktas lietas, kas saistītas ar neatliekamu lietu kārtošanu un personas pamatvajadzību vai kopšanas nodrošināšanu.²²

3. Konvencijas “Par personu ar invaliditāti tiesībām” 12. pantā noteiktās tiesības administratīvajā procesā

Personas ar invaliditāti ir cilvēki, kuriem ir ilgstoši fiziski, garīgi, intelektuāli vai maņu traucējumi, kas mijiedarbībā ar dažādiem šķēršļiem var apgrūtināt viņu pilnvērtīgu un efektīvu līdzdalību sabiedrības dzīvē vienlīdzīgi ar citiem.²³ Invaliditāte ir iemesls, kura dēļ cilvēkiem var būt apgrūtināta iespēja pilnvērtīgi un

¹⁸ Augstākās tiesas Senāta 2017. gada spriedums lietā Nr. SKC-[I]/2017, pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/tiesibu-aktu-raditajs> [aplūkots 27.03.2022.].

¹⁹ Augstākās tiesas 2021. gada spriedums lietā Nr. SKC-[B]/2021 (C[.]), pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/tiesibu-aktu-raditajs..> [aplūkots 27.03.2022.].

²⁰ Civilprocesa likums, 267.¹ pants.

²¹ Civillikums, 364.² pants.

²² Turpat.

²³ Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām, 1. pants.

efektīvi piedalīties administratīvajā procesā. Jāievēro, ka konvencijas “Par personu ar invaliditāti tiesībām” 12. panta normas nosaka ne tikai aizliegumu pilnībā ierobežot personu ar invaliditāti rīcībspēju, bet arī prasa, lai valsts izveido sistēmu, kurā personas ar invaliditāti rīcībspēju var īstenot pēc iespējas plašākā apmērā. Tātad cilvēkiem, kuriem ir garīgi vai intelektuāli, vai maņu traucējumi, ir jānodrošina, ka viņu rīcībspējas iespējas ir līdzvērtīgas, salīdzinot ar cilvēkiem bez šādiem traucējumiem.

Lai personu ar invaliditāti tiesībspēju un rīcībspēju nodrošinātu, konvencijas 12. panta trešajā daļā noteikts, ka “valstij ir jāparedz pasākumi, lai personām ar invaliditāti nodrošinātu tā atbalsta pieejamību, kas tām varētu būt nepieciešams, īstenojot savu rīcībspēju”.²⁴ Šī norma prasa valstij ieviest atbalsta pasākumus, kas būtu piemēroti, lai personas ar invaliditāti varētu pēc iespējas pilnvērtīgāk un efektīvāk īstenot savas administratīvās tiesības. Tāpēc tiesību normās ir jāparedz gan atbalsta pasākumi, gan kārtība, kā tos īsteno.

Izstrādājot šādus pasākumus, ir jānodrošina, ka

“visi ar rīcībspējas īstenošanu saistītie pasākumi paredz atbilstošas un efektīvas garantijas, lai saskaņā ar starptautisko cilvēktiesību aktiem nepieļautu ļaunprātīgu izmantošanu. Šādām garantijām ir jānodrošina, ka, veicot ar rīcībspējas īstenošanu saistītos pasākumus, tiek ievērotas attiecīgās personas tiesības, griba un izvēle, netiek pieļauti interešu konflikti un ietekmes ļaunprātīga izmantošana, tie ir samērīgi un atbilstoši konkrētās personas apstākļiem, tos piemēro pēc iespējas īsāku laiku un regulāri pārbauda kompetenta, neatkarīga un objektīva iestāde vai tiesas instance. Šīm garantijām ir jābūt proporcionālām tam, cik lielā mērā šie pasākumi skar konkrētās personas tiesības un intereses”.²⁵

Savukārt konvencijas 13. pantā noteikts, ka “valstij ir jānodrošina efektīvu tiesas pieejamību personām ar invaliditāti vienlīdzīgi ar citiem, tostarp nodrošinot procesuālus un vecumam atbilstošus pielāgojumus, lai atvieglotu viņu kā tiešu un netiešu procesa dalībnieku, tostarp kā liecinieku, lomu visās tiesvedības stadijās, tostarp izmeklēšanas un citās pirmstiesas stadijās”.²⁶ Konvencijas izpratnē “saprātīgs pielāgojums” nozīmē vajadzīgās un atbilstošās izmaiņas un korekcijas – ja tās konkrētā gadījumā ir nepieciešamas un neuzliek nesamērīgu vai nepamatotu slogu –, lai nodrošinātu, ka personas ar invaliditāti vienlīdzīgi ar citiem var izmantot vai īstenot visas cilvēktiesības un pamatbrīvības.²⁷ Tas prasa, lai likumā būtu ietverti un praksē tiktu īstenoti tādi procesuāli pielāgojumi, kas piemēroti personām ar ierobežotu lemtspēju un ir vērsti uz to, ka personai ir efektīva pieejamība tiesai, ka personai piedāvā risinājumus, kas atvieglo šīs personas lomu un iespējas visās tiesvedības stadijās.

Satversmes 92. pantā un Latvijai saistošajos cilvēktiesību līgumos ir noteikts pienākums garantēt vienlīdzību un ir ietverts diskriminācijas aizliegums. Ja valsts neizpilda konvencijā “Par personu ar invaliditāti tiesībām” noteiktās prasības par rīcībspējas atzīšanu, par atbalsta un nepieciešamo pielāgojumu nodrošināšanu, ir

²⁴ Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām, 12. panta trešā daļa.

²⁵ Turpat.

²⁶ Turpat, 13. pants.

²⁷ Turpat, 2. pants.

pamats uzskatīt, ka personas ar invaliditāti tiek diskriminētas nepieciešamās aizsardzības un atbalsta trūkuma dēļ.

4. Rīcībspēja un lemtspēja administratīvajā procesā

Administratīvajā procesā rīcībspēja ir spēja īstenot savas procesuālās tiesības un pienākumus.²⁸ Administratīvajā procesa likuma 21. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka administratīvi procesuālā rīcībspēja ir pilngadīgai fiziskajai personai tiktāl, ciktāl tās rīcībspēju nav ierobežojusi tiesa.²⁹ Tātad rīcībspēja ir visiem pieaugušajiem, izņemot tos, kuru rīcībspējas ierobežojumu ir noteikusi vispārīgās jurisdikcijas tiesa.

Ja pilngadīgas personas rīcībspēja ir ierobežota, šai personai ir iespēja īstenot savas procesuālās tiesības tikai likumā un tiesas noteiktajā apjomā.³⁰ Administratīvajā procesa likuma 21. panta otrās daļas norma noteic, ka tās fiziskās personas procesuālās tiesības, kuras rīcībspēju ierobežojusi tiesa, īsteno šīs personas likumiskais pārstāvis.³¹ Tātad rīcībspējā ierobežotas personas tiesības procesā īsteno aizgādnieks, bet daļā, kur tās nav ierobežotas, persona pati.

Kā jau teikts, personas tiesības, arī tad, ja viņai ir ierobežotas vai pat faktiski nepiemīt spējas pieņemt lēmumus un spējas rīkoties (lemtspēja), nedrīkst ierobežot personisko tiesību un tiesību uz tiesu jomā, kā arī strīdos ar aizgādni. Tas nozīmē, ka administratīvajā procesā visām pilngadīgām personām ir rīcībspēja personisko tiesību jomā un attiecībā uz tiesībām, kuras garantē brīvību.

Administratīvajā procesa likuma 21. panta otrās daļas norma arī paredz, ka tad, ja administratīvā tiesa uzskata, ka aizgādņa un tās pilngadīgās personas intereses, kuras rīcībspēju ierobežojusi tiesa, ir savstarpēji atšķirīgas, tā pēc sava ieskata, izprasot bāriņtiesas viedokli, par attiecīgās pilngadīgās personas pārstāvi var noteikt citu personu vai lūgt bāriņtiesu iecelt pilngadīgajai personai aizgādni šīs personas tiesību un interešu aizsardzībai konkrētajā lietā.

Interpretējot šeit norādītās Administratīvajā procesa likuma 21. panta normas kopsakarā ar iepriekš minētajām Civillikuma un Civilprocesa likuma normām, var secināt, ka iespējamas trīs atšķirīgas situācijas attiecībā uz personas ar lemtspējas ierobežojumu rīcībspējas īstenošanu administratīvajā procesā.

Pirmkārt, ja personas rīcībspēju ierobežojusi tiesa, tad šajā daļā pilngadīgas personas vārdā rīkojas likumiskas pārstāvis – aizgādnieks. Ir pamats uzskatīt, bet likumā *expressis verbis* tas nav noteikts, ka aizgādnieks kā pārstāvis var īstenot fiziskās personas tiesības tikai tajās tiesību jomās, kurās ir noteikts rīcībspējas ierobežojums, bet ne vispārīgi.

Otrkārt, ja pilngadīgas personas intereses un viņu pārstāvoša aizgādņa intereses administratīvā tiesa vērtē kā savstarpēji atšķirīgas, tad tiesa konkrētas lietas ietvaros var rīkoties divējādi. Tiesa pati, konsultējoties ar bāriņtiesu, var iecelt citu aizgādni. Vai arī tiesa var lūgt, lai citu aizgādni iecel bāriņtiesa.³²

²⁸ Administratīvajā procesa likuma komentāri. A un B daļa. Autoru kolektīvs J. Briedes zin. red. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 303. lpp.

²⁹ Administratīvajā procesa likums: LV likums. Pieņemts: 25.10.2001. [27.03.2022.]. 21. panta pirmā daļa.

³⁰ Administratīvajā procesa likuma komentāri, 303. lpp.

³¹ Administratīvajā procesa likums, 21. panta otrā daļa.

³² Turpat.

Treškārt, ne tiesai, ne bāriņtiesai nav tiesiska pamata iecelt aizgādni, ja strīds ir personisko tiesību jautājumos. Šobrīd pastāvošā kārtība paredz, ka personiskajās tiesībās, kuru aizsardzību nodrošina administratīvā procesa ietvaros, cilvēkam ar lemtspējas ierobežojumu vai trūkumu ir jārikojas pašam. Tas, ka personas ierobežotās spējas var liegt vai apgrūtināt tiesību īstenošanu, netiek ņemts vērā.

Secināms, ka Administratīvā procesa likums pašreiz neparedz kārtību, kādā tiek nodrošināta to cilvēku aizsardzība, kuriem ir lemtspējas ierobežojums vai trūkums, bet kuru rīcībspēja nav ierobežota. Tāda situācija iespējama pietiekami bieži. Tas var būt gan tāpēc, ka personiskajās un brīvības tiesībās, tostarp tiesībās uz tiesu, rīcībspējas ierobežojums netiek pieļauts, gan tāpēc, ka rīcībspējas ierobežošanai tiesā ir nepieciešams laiks. Tas gan nemazina valsts pienākumu aizsargāt to personu tiesības, kuras pašas ir kādā mērā spējās ierobežotas, piemēram, strīdos par invaliditātes noteikšanu. Tāpēc Administratīvā procesa likumā ir jāparedz rīcība visos tajos gadījumos, kad administratīvajā procesā risina tos strīdus, kas izriet no personas ar invaliditāti personiskajām tiesībām.

Tāpat ir nepieciešams regulējums situācijām, kad pieteikums par rīcībspējas ierobežošanu nav vēl tiesā iesniegts vai vēl nav izskatīts, bet personai ir nepieciešama kādu tās publisko tiesību īstenošana vai aizsardzība gan iestādē, gan tiesā. Ir iespējamās situācijas, kad varētu prasīt vispārīgās jurisdikcijas tiesā pagaidu aizgādības noteikšanu, bet jādoma, ka ne visos gadījumos tas var būt piemērots vai efektīvs personas aizsardzības mehānisms.

Tāpēc var secināt, ka Administratīvā procesa likumā nav paredzēti mehānismi, kas nodrošinātu konvencijas "Par personu ar invaliditāti tiesībām" 12. un 13. panta normu izpildi. Likumdevējs līdz šim nav piedāvājis regulējumu visām tām situācijām, kad cilvēkiem rīcībspēja ir, bet ir novērojamas pazīmes, kas liecina par lemtspējas trūkumu vai ierobežojumu. Ir jājauc: kā aizsargāt cilvēkus, kuriem rīcībspēja ir, bet lemtspēja ir ierobežota?

5. Iespējamie risinājumi lemtspējā ierobežotu cilvēku tiesību nodrošināšanā administratīvajā procesā

Lai nodrošinātu lemtspējā ierobežotu cilvēku tiesību aizsardzību un šo cilvēku efektīvu līdzdalību administratīvajā procesā, ir nepieciešams papildināt Administratīvā procesa likuma normas tā, lai izpildītu konvencijas normās ietvertos principus. Līdzīgi trūkumi kā administratīvajā procesā ir redzami arī civilprocesu regulējošajās normās.

Piemērotus grozījumus Administratīvā procesa likuma normām ir nepieciešams izstrādāt sadarbībā ar cilvēkiem ar invaliditāti un viņus pārstāvošām organizācijām. Šādā procesā tiktu īstenots līdzdalības princips, proti, tieši personas no konkrētās aizsargājamās grupas visprecīzāk var spriest par grupai piemērotiem risinājumiem.

Tā kā rīcībspējas jautājumu regulē Administratīvā procesa likuma 21. pants, tad tas būtu papildināms ar normām, kas nosaka kārtību, kādā procesuālās tiesības tiek īstenotas tad, ja personai ir rīcībspēja, bet piemīt lemtspējas trūkuma pazīmes. Alternatīvi, lai garantētu rīcībspējas neaizskaramības principu, ir apsverama iespēja pievienot likumam vēl vienu pantu.

Likuma 21. panta normas būtu papildināmas. Pirmkārt, būtu jāparedz, ka personām, kurām piemīt kādas lemtspējas ierobežojuma pazīmes, tās tiek noskaidrotas un dokumentētas. Proti, iestādei un tiesai būtu jāzina un jāievēro, ka personai ir invaliditāte, kas izpaužas kādā noteiktā veidā. Tāpat būtu jānoskaidro, kāda veida atbalsts personai būtu nepieciešams, lai nodrošinātu pieejamību vienlīdzīgi ar citiem.

Otrkārt, būtu jāparedz, ka personai ar invaliditāti un ierobežotu lemtspēju ir tiesības saņemt nepieciešamo atbalstu savu administratīvo tiesību īstenošanā. Ir jāparedz, ka personai ir pieejama atbalsta personas palīdzība un citi atbalsta pasākumi, lai tā varētu īstenot rīcībspēju procesā iestādē un tiesā. Tā kā atbalsta personu institūts ir vispārīga konvencijas prasība, atbalsta personu tiesiskās darbības regulējums būtu jāietver Civillikumā, bet administratīvajā procesā to ņemtu vērā.

Treškārt, likumā būtu jānosaka, ka iestādēm un tiesām attiecībā uz personām ar invaliditāti ir jānodrošina tādi procesuāli un vecumam atbilstoši pielāgojumi, kas garantē efektīvu iestāžu un tiesas pieejamību personām ar invaliditāti vienlīdzīgi ar citiem, kā arī atvieglo viņu kā tiešu un netiešu procesa dalībnieku, tostarp kā liecinieku, lomu visās tiesvedības stadijās.

Kopsavilkums

1. Secināms, ka Administratīvā procesa likums neparedz kārtību, kādā tiek nodrošināta to cilvēku aizsardzība, kuriem ir lemtspējas trūkums vai ierobežojums, bet kuru rīcībspēja nav ierobežota un nevar tikt ierobežota. Tāpēc pastāv risks, ka cilvēki ar invaliditāti, kuriem ir ierobežota lemtspēja, patstāvīgi nespēj īstenot materiālās un procesuālās tiesības administratīvajā procesā. Tas rada šo cilvēku dažāda rakstura diskriminēšanas risku un tiesību uz taisnīgu tiesu ierobežojumu risku.
2. Lai rastu piemērotus risinājumus cilvēku ar invaliditāti, kas izpaužas kā lemtspējas ierobežojums, aizsardzībai, ir jāizstrādā konvencijas "Par personu ar invaliditāti tiesībām" 12. un 13. panta normu izpildei atbilstoši administratīvi procesuālo tiesību risinājumi. To ieteicams darīt ciešā sadarbībā ar cilvēkus ar invaliditāti pārstāvošām organizācijām, tā nodrošinot līdzdalības principa ievērošanu.
3. Tā kā rīcībspējas jautājumu regulē Administratīvā procesa likuma 21. pants, tas būtu papildināms ar normām, kas nosaka kārtību, kādā procesuālās tiesības tiek īstenotas tad, ja personai ir rīcībspēja, bet piemīt lemtspējas ierobežojuma vai trūkuma pazīmes.
4. Likuma 21. panta normas būtu papildināmas, pirmkārt, paredzot, ka, ja personai ir ierobežota lemtspēja, tai nodrošina atbalsta pasākumus un tiesības saņemt atbalsta personas palīdzību administratīvajā procesā. Tā kā atbalsta personas institūts ir vispārīga konvencijas prasība, atbalsta personu tiesiskās darbības vispārīgs regulējums būtu jāietver Civillikumā, bet administratīvajā procesā to ņemtu vērā.
5. Administratīvā procesa likumā būtu jānosaka, ka iestādēm un tiesām ir pienākums nodrošināt efektīvu iestāžu un tiesas pieejamību personām ar invaliditāti vienlīdzīgi ar citiem, tostarp nodrošinot procesuālus un vecumam atbilstošus pielāgojumus, lai atvieglotu viņu kā tiešu un netiešu procesa dalībnieku, tostarp kā liecinieku, lomu visās procesa stadijās iestādēs un tiesā.

PARLAMENTĀRĀ KONTROLE BANKU SEKTORĀ

PARLIAMENTARY CONTROL IN BANK SECTOR

Aleksandrs Kuzņecovs, *Mag. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

Parliamentary control is the topic which has not received an extensive overview in legal literature, and parliament's scrutiny is mostly understood as a natural prerogative of the parliament without further clarification of its nature, although parliamentary control has wide and complex system of tools and a legal mechanism, which ensures efficiency of the controlling state entities and officials. Moreover, parliamentary control can be implemented not just as a pure political control, but as a legality control. Scrutiny over the central banks is one of the examples how parliament's scrutiny can be restricted by external factors, such as legal constraints of European Union law, as well as legality control of the parliament's scrutiny. The main reason for exploring such a specific topic is to demonstrate the versatility of parliamentary control and the circumstances in which parliament has a wide discretion in application of its scrutiny, and the occasions where such discretion is restrained by the legal formalities and procedures.

Atslēgvārdi: parlaments, parlamentārā kontrole, tiesiskuma kontrole, politiskā kontrole, Latvijas Banka

Keywords: parliament, parliamentary control, legality control, political control, Bank of Latvia

Ievads

Bieži vien parlamentārā kontrole tiek uztverta kā politiskās kontroles paveids,¹ kuras ietvarā parlaments bauda plašu rīcības brīvību un nav pakļauts tiesiskuma kontrolei no citas valsts varas orgānu puses. Parlamenta realizējamā politiskā kontrole var izpausties kā neuzticības balsojums Ministru kabinetam vai kā Valsts prezidenta atļaišana. Abos gadījumos Saeimas deputāti var pieņemt lēmumu, vadoties pēc iekšējās politiskās pārliecības, un Saeimas lēmumam nav jābūt juridiski pamatotam. Tomēr parlamentārā kontrole var izpausties arī kā tiesiskuma kontrole, kura ir vērsta uz parlamentārās kontroles subjekta rīcības tiesiskuma izvērtēšanu.

---

¹ Griglio E. *Parliamentary Oversight of the Executive. Tools and Procedures in Europe*. London: Hart Publishing, 2020, p. 17.

Atšķirībā no politiskās kontroles, kura balstās uz kontroli realizējošās grupas politiskās pārliecības (vai vismaz uz panākta politiskā konsensusa) un var būt realizējama faktiski, tikai ievērojot procesuālus ierobežojumus (termiņi, lēmuma forma, kvoruma prasības u. c.), tiesiskuma kontrole ir pakļauta vairākiem saturiskiem un procesuāliem ierobežojumiem, kas būtiski ierobežo kontroles līdzekļa piemērotāja rīcības brīvību. Piemēram, Saeimas lēmumam par pašvaldības domes atļaušanu, kas ir pieņemts saskaņā ar likuma “Par pašvaldībām”² 91. pantu, jābūt pamatotam ar noteiktiem juridiskiem kritērijiem un apsvērumiem, kā arī šāds Saeimas lēmums var būt pakļauts turpmākai tiesiskuma kontrolei Satversmes tiesā. Līdzīgi arī ja Saeima pieņem lēmumu par Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas padomes locekļa atcelšanu no amata, pamatojoties uz konstatēto neatbilstību likuma “Par sabiedrisko pakalpojumu regulatoriem”³ 38. pantā izvirzītām prasībām. Arī šajā gadījumā Saeimai ir jāpamato savs viedoklis ar juridiskiem apsvērumiem, un šāds lēmums ir uzskatāms par administratīvo aktu, kuru var pārsūdzēt administratīvajā tiesā.⁴

Šajā rakstā autors ar Latvijas Bankas piemēru sniegs vispārīgu apskatu par Saeimas parlamentārās kontrolēs daudzējādību un par to, kā parlamentārā kontrole var izpausties praksē – gan politiskās kontroles, gan tiesiskuma kontroles formā.

Raksta tapšanas laikā jau ticis pieņemts Latvijas Bankas likums⁵, kas stāsies spēkā 2023. gada 1. janvārī un aizvietos likumu “Par Latvijas Banku”⁶. Līdz ar to autors aplūkos ne tikai esošās Saeimas parlamentārās kontroles pilnvaras attiecībā pret Latvijas Banku, bet arī to regulējumu, kas tiks piemērots, sākot ar 2023. gadu.

1. Parlamentārās kontroles teorētiskais raksturojums

Parlamentārā kontrole ir viena no parlamenta būtiskākajām un senākajām funkcijām. Lai arī sākotnēji parlaments pārstāvēja tikai dižciltīgas kārtas intereses valsts varas orgānu sistēmā, attīstoties parlamentārisma idejai, parlaments kļuvis par tiesiskuma un demokrātijas neatņemamu sastāvdaļu. Kopā ar parlamentārisma attīstību attīstījies arī parlamentārās kontroles koncepts. Parlamenta pilnvaras realizēt pārraudzību pār izpildvaras darbību kļuvusi par parlamentārās demokrātijas esenci. Ne velti 1858. gadā britu valstsvīrs Henrijs Džordžs Grejs rakstīja, ka viens no parlamentārisma pamatelementiem ir valdības atbildība parlamenta priekšā caur uzticības institūtu.⁷ Neuzticības votums, uz kā arī balstās parlamenta suverenitāte parlamentārajā demokrātijā, ir spilgtākais parlamentārās kontroles līdzeklis. Šobrīd konstitucionālās tiesībās parlamentārā kontrole ir uzskatāma par dabisku parlamenta prerogatīvu un pašsaprotamu līdzsvaru un atsvaru sistēmas elementu.

² Par pašvaldībām: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 24.05.1994., Nr. 61.

³ Par sabiedrisko pakalpojumu regulatoriem: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 07.11.2000., 394/395.

⁴ Briede J., Danovskis E. Politiska lēmuma nozīme administratīvajās tiesībās. Jurista Vārds, 11.08.2015., Nr. 31 (883), 13. lpp.

⁵ Latvijas Bankas likums: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 06.10.2021., Nr. 193.

⁶ Par Latvijas Banku: LV likums. Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 04.06.1992, Nr. 22/23.

⁷ Parlamentārā izmeklēšana Latvijā. 1. Parlaments. Parlamentārā kontrole. Prof. Ringolda Baloža zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2016, 63. lpp.

Parlamentārā kontrole nodrošina ne tikai līdzsvaru un atsvāru sistēmas funkcionalitāti, bet arī tautas kontroli pār valsts varas orgānu darbību caur tautas reprezentatīvo orgānu.⁸ Līdz ar to parlamentārās kontroles nozīme demokrātiski tiesiskā valstī nevar būt pārvērtēta.

Mūsdienās parlamentārā kontrole var būt definēta kā tiesisko pasākumu kopums, ko savas kompetences ietvaros, *ex officio* vai izmantojot rīcības brīvību, tieši vai netieši īsteno parlaments attiecībā uz izpildvaras institūcijām, lai ietekmētu to darbību sev vēlamā virzienā.⁹ Citi autori piedāvā šādu definīciju – darbību kopums, ko parlaments realizē, lai īstenotu kontroli pār citu politisko iestāžu darbību, nodrošinot likumā paredzēto pilnvaru sadalījumu un veicot visas nepieciešamas darbības, lai stiprinātu sabiedrības interešu ievērošanu.¹⁰

Attiecīgi Saeimas pārraudzības funkcijas ir vērstas gan uz politiskās gribas reprezentāciju valsts varas orgānu sistēmā, gan uz tiesiskuma nodrošināšanu, kā arī uz tautas gribas manifestāciju valsts varas orgānu sistēmā. Tiesiskuma nodrošināšana ir visu valsts varas orgānu pamatuzdevums līdzsvaru un atsvāru sistēmas ietvarā. Līdz ar to Saeimai, ievērojot Satversmē un citos normatīvajos aktos noteiktās funkcijas, izmantojot savas pilnvaras, jānodrošina citu valsts orgānu darbības tiesiskums.

Tomēr jāņem vērā, ka, neraugoties uz Latvijā īstenoto parlamentārās demokrātijas modeli, Saeimai jāievēro noteikti ierobežojumi. Īstenojot politisko kontroli, Saeimai ir visai plaša rīcības brīvība, taču tiesiskuma kontroles īstenošanas gadījumā Saeima ir pakļauta vairākiem saturiskiem ierobežojumiem. Papildus minētajam autors vēlas norādīt uz to, ka Saeimas pilnvaras varētu būt ierobežotas arī ārējo apstākļu dēļ. Dalība Eiropas Savienībā uzliek Latvijas valstij vairākus pienākumus, tostarp tiesiskuma nodrošināšanas jomā.

Šajā rakstā autors vēlas nodemonstrēt, ka dalība Eiropas Savienībā var būtiski ierobežot Saeimas pilnvaras parlamentārās kontroles realizēšanas jomā.

2. Banku sektora pārraudzības vispārīgs raksturojums

Centrālā banka klasiski ir apolitisks valsts varas orgāns, kam ir izteikta tehnokrātiska darbības metodoloģija.¹¹ Centrālās bankas primārais darbības mērķis ir monetārās un finansiālās stabilitātes nodrošināšana, maksājumu sistēmas nodrošināšana, valsts zelta rezervju pārvaldīšana, finanšu sektora attīstības administrēšana u. c. Lai realizētu šādas funkcijas, Latvijas Bankai jābūt nodalītai no vispārējās valsts pārvaldes sistēmas. Kontinentālās Eiropas tiesību saimē vispārēji atzīts, ka, ņemot vērā centrālās bankas funkcijas, ir pamatoti to izņemt no valdības padotības sistēmas, lai nodrošinātu ilgstošas finanšu politikas stabilitāti. Attiecīgi Ministru kabinets nerealizē pārraudzību pār Latvijas Bankas darbību padotības sistēmas ietvarā, taču tiesiskajā valstī nav pieņemama situācija, kurā kāds valsts orgāns atrodas ārpus citas

⁸ Gramm C., Pieper S. U. Grundgesetz: Bürgerkommentar. 3. Aulfage. Baden-Baden, 2015, S. 286–287.

⁹ Parlamentārā izmeklēšana Latvijas Republikā. 1. Parlaments. Parlamentārā kontrole. Prof. Ringolda Baloža zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2016, 59. lpp.

¹⁰ Griglio E. Parliamentary Oversight of the Executive. Tools and Procedures in Europe. London: Hart Publishing, 2020, p. 8.

¹¹ Fromage D., Ibrido R. Democratic Accountability and Parliamentary Oversight over the ECB. The Banking Union Experience. Luiss School of Government, Working Paper Series, p. 7.

valsts varas orgāna kontroles. Pretējs pieņēmums būtu pretrunā ar tiesiskas valsts virsprincipu un no tā izrietošā varas dalīšanas principa. Līdz ar to saskaņā ar vispārējo pieņemto praksi tieši Saeima kā Latvijas valsts parlaments realizē pārraudzību pār Latvijas Bankas darbību.¹²

Tomēr, pirms apskatīt Saeimas parlamentārās kontroles pilnvaras attiecībā pret Latvijas Bankas darbību, jānorāda, ka Latvijas Banka saskaņā ar likuma "Par Latvijas Banku" (turpmāk – Likums) 2. panta otro daļu ir Eiropas Centrālo banku sistēmas dalībniece, uz kuru attiecas arī Līguma par Eiropas Savienības darbību¹³ 4. protokolā (turpmāk – Protokols) paredzētās neatkarīguma garantijas. Šāds mehānisms ierobežo Eiropas Savienības dalībvalstu parlamentu kontroles funkciju realizēšanu attiecībā pret valsts centrālajām bankām. Līdz ar to jau tagad var konstatēt Saeimas parlamentārās kontroles prerogativo ierobežošanu, kas liecina par Saeimas atbildību Eiropas Savienības priekšā par tiesiski realizēto parlamentāro kontroli pār Latvijas Bankas darbību.

3. Parlamentārā kontrole pār Latvijas Bankas darbību

Vērtējot Saeimas parlamentārās kontroles pilnvaras attiecībā pret Latvijas Banku, jāņem vērā ne tikai varas dalīšanas sistēma Latvijas nacionālā tiesiskajā tvērumā, bet arī varas dalīšanas un kompetenču sadalījuma sistēma Eiropas Savienībā.

Likuma 43. panta pirmā daļa paredz vispārīgu formulējumu, ka Latvijas Bankas uzraudzību veic Saeima. Šī norma vispārīgi nostiprina Saeimas parlamentārās kontroles pilnvaras pār Latvijas Bankas darbību. Konkrētus parlamentārās kontroles līdzekļus paredz Likums un Saeimas kārtības rullis, tādi ir: padomes iecelšana, padomes locekļu atbrīvošana un jautājumu uzdošana.

Jautājumu uzdošanas tiesības ir paredzētas Saeimas kārtības rullī¹⁴ 119. panta pirmajā daļā, kura paredz, ka ne mazāk kā pieci deputāti var rakstveida iesniegt jautājumu Ministru prezidentam, Ministru prezidenta biedram, ministram un Latvijas Bankas prezidentam par šo amatpersonu kompetencē esošajām lietām. Attiecīgi Saeimas deputātiem ir tiesības savas uzraudzības ietvarā prasīt atbildi sniegšanu par Latvijas Bankas darbību, kas neapšaubāmi veicina sabiedrības informētību par Latvijas Bankas darbību un nodrošina caurspīdīgumu. Tomēr, raugoties uz Saeimas jautājumu uzdošanas praksi, jānorāda, ka Saeima izmanto šādas pilnvaras ne visai aktīvi.

Padomes locekļu iecelšanas pilnvaras nozīmē Latvijas Bankas augstākās pārvaldīšanas orgāna locekļu iecelšanu amatā. Šīs prerogatīvas ir nostiprinātas Likuma 22. pantā. Tā pirmajā un otrajā daļā ir noteikts, ka Saeima ievēl Latvijas Bankas prezidentu (kas ir Latvijas Bankas padomes galva) pēc ne mazāk kā desmit deputātu ierosinājuma, kā arī Latvijas Bankas prezidenta vietnieku un citus četrus Latvijas Bankas padomes (turpmāk – Padome) locekļus Saeimas apstiprina pēc Latvijas Bankas prezidenta ierosinājuma.

¹² Levits E. Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcija. Latvijas Vēstnesis, 26.06.2002., Nr. 95. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/63685> [aplūkots 28.03.2022.].

¹³ Līgums par Eiropas Savienības darbību. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 09.05.2008., C 115/47.

¹⁴ Saeimas kārtības rullis: LV likums. Valdības Vēstnesis, 10.04.1929., Nr. 79.

Var secināt, ka Saeimas lēmums, ar kuru tiek apstiprināti Padomes locekļi, ir tīri politisks pēc sava rakstura, jo Likuma 22. panta pirmā un otrā daļa neparedz, ka Padomes locekļu kandidātiem ir izvirzītas īpašas prasības, kā arī Saeimai nav pienākuma pamatot savu lēmumu par konkrētu Padomes locekļu iecelšanu amatā.

Padomes locekļu atbrīvošana no amata ir loģiska Saeimas prerogatīva, ņemot vērā, ka tieši Saeima arī ieceļ Padomes locekļus amatā. Likuma 22. panta trešā daļa paredz, ka Padomes locekļu pilnvaru termiņš ir pieci gadi. Likuma 22. panta ceturtda daļa paredz divus gadījumus, kad Saeima var atbrīvot Padomes locekļus no amata pirms pilnvaru termiņa beigām, proti, ja ir saņemts iesniegums par atkāpšanos no amata (22. panta ceturtda daļas 1. punkts) un ja minētā persona vairs neatbilst Protokola 14.2. pantā izvirzītajām prasībām vai ir izdarījis smagu pārkāpumu Protokola 14.2. panta izpratnē (22. panta ceturtda daļas 2. punkts).

Loģisks ir Likuma 22. panta ceturtda daļas 1. punktā norādītais atbrīvošanas pamats, kad pats Latvijas Bankas padomes loceklis vēlas atstāt amatu. Savukārt Likuma 22. panta ceturtda daļas 2. punkta formulējums paredz vienu izņēmumu no 22. panta trešās daļas, kad Padomes locekli var atbrīvot no amata pirms pilnvaru termiņa beigām bez paša Padomes locekļa piekrišanas. Likuma 22. panta ceturtda daļas 2. punkts ir harmonizēts ar Protokola 14.2. panta otrā punkta pirmo teikumu, kas paredz, ka tikai tad, ja (centrālās bankas) vadītājs vairs neatbilst nosacījumiem, kas vajadzīgi pienākumu veikšanai, vai ir izdarījis smagu pārkāpumu, viņu var atbrīvot no amata. Atsaucē uz Protokola 14.2. pantu liecina, ka Saeimai, vērtējot, vai ir pamats atbrīvot Padomes locekli no amata, ir jāpiemēro Eiropas Savienības tiesību normas, vēl jo vairāk, Protokola 14.2. pantā lietotie jēdzieni ir Eiropas Savienības autonomie jēdzieni.¹⁵ Tas savukārt norāda uz to, ka Saeima kā tiesību piemērotāja ir atbildīga par korektu Eiropas Savienības tiesību normu interpretāciju. Šo apstākli pastiprina arī tas, ka Likuma 22. panta sestā daļa noteic, ka Latvijas Bankas prezidents Saeimas lēmumu par atbrīvošanu no amata var pārsūdzēt Protokola 14.2. pantā noteiktajā kārtībā (jeb Eiropas Savienības tiesā), pārējie Padomes locekļi Saeimas lēmumu par atbrīvošanu no amata var pārsūdzēt tiesā Administratīvā procesa likumā noteiktajā kārtībā. Visbeidzot, Likuma 22. panta piektā daļa noteic, ka Likuma 22. panta ceturtda daļas 2. punktā minētajā gadījumā Saeima var lemt par Latvijas Bankas prezidenta, viņa vietnieka un Padomes locekļa atbrīvošanu no amata pēc tam, kad ir stājies spēkā notiesājošs tiesas spriedums. Šāds priekšnoteikums papildus ierobežo Saeimas rīcības brīvību, paredzot, ka vienīgi notiesājoša sprieduma gadījumā Saeima ir tiesīga atbrīvot Padomes locekli no amata, ja nav saņemts iesniegums par atbrīvošanu no amata. Tādējādi Saeima ir arī atkarīga no tiesu varas institūcijas darbības, realizējot parlamentāro kontroli pār Latvijas Bankas darbību.

Rezumējot iepriekšminēto, Saeimas lēmums par Padomes locekļa atbrīvošanu no amata var būt pakļauts tiesiskuma kontrolei. Saeimas lēmumam jāsaturs juridiskais pamatojums, ka no amata atbrīvotais Padomes loceklis ir izdarījis smagu pārkāpumu un/vai neatbilst nosacījumiem amata pienākumu pildīšanai Protokola 14.2. panta izpratnē. Padomes locekļa atbrīvošanas gadījumā Saeima faktiski realizē tiesiskuma kontroli pār Latvijas Bankas darbību, kam jābūt juridiski pamatotam un papildus tam jābūt pamatotam no Eiropas Savienības tiesību skatupunkta. Šajā

¹⁵ EST ģenerāladvokātes 19.12.2018. viedoklis lietā C-202/18, Ilmārs Rimševičs pret Latvijas Republiku, 77. punkts.

gadījumā Saeimas rīcības brīvība ir ierobežota un politiskam lēmumam nav nozīmes, jo Saeimas deputātiem, kas balsos par lēmumu par Latvijas Bankas padomes locekļa atbrīvošanu, jāizvērtē lēmuma juridiskais pamatojums.

Papildus nepieciešams norādīt, ka apskatāmā situācija labi demonstrē, kā Saeimas parlamentārās kontroles pilnvaras ierobežo dalība Eiropas Savienībā. Saeimas pārraudzības pilnvaras ne tikai ir ierobežotas, bet arī Saeimas lēmums par Latvijas Bankas padomes locekļa atbrīvošanu var būt pakļauts tiesiskuma kontrolei Eiropas Savienības līmenī. Papildus tam, ja Padomes loceklis, kas nav Latvijas Bankas prezidents, ticis atbrīvots no amata, attiecīgs Saeimas lēmums var tikt pārsūdzēts Latvijas tiesā Administratīvā procesa likumā noteiktajā kārtībā, un arī šajā gadījumā Saeimas lēmums primāri tiks izskatīts kontekstā ar Eiropas Savienības tiesību normu piemērošanas pareizību.

Apskatāmā procedūra liecina par to, cik daudzējādi parlamentārā kontrole var izpausties praksē, proti, ievēlot Latvijas Bankas prezidentu un turpmāk apstiprinot citus Padomes locekļus, Saeima realizē politisko kontroli. Savukārt Saeimas lēmums par Padomes locekļa atbrīvošanu no amata pieņemams, pamatojoties uz juridiskiem kritērijiem, un ar to tiek realizēta Saeimas tiesiskuma kontrole pār Latvijas Bankas darbību. Kopā ar minēto Saeimas lēmums par Padomes locekļa atbrīvošanu no amata var būt pakļauts tiesiskuma kontrolei, kas būtiski ierobežo Saeimas pilnvaras, realizējot parlamentāro kontroli pār Latvijas Bankas darbību.

4. Saeimas parlamentārā kontrole pār Latvijas Banku jaunajā Latvijas Bankas likumā

2023. gada 1. janvārī stāties spēkā Latvijas Bankas likums, ar kuru aizstās Likumu. Attiecībā uz Saeimas uzraudzības pilnvarām par Latvijas Bankas darbību nav veikti būtiski grozījumi. Joprojām Saeima ir tiesīga uzdot jautājumus Latvijas Bankas prezidentam, Saeima ievēl Latvijas Bankas prezidentu un apstiprina citus Latvijas Bankas padomes locekļus.

Positīvi vērtējama Latvijas Bankas likuma 12. panta trešās un ceturtais daļas redakcija, kura nosaka Latvijas Bankas prezidentam un pārējiem Padomes locekļiem izvirzāmās prasības. Lai Latvijas Bankas augstākais pārvaldes orgāns varētu funkcionēt atbilstoši sabiedrības interesēm, ir nodrošinātas kvalifikācijas un objektivitātes prasības personām, kurām uzticēta valstij un sabiedrībai nozīmīgu funkciju izpilde. Latvijas Bankas likuma 12. panta trešajā un ceturtajā daļā izvirzāmās prasības nodrošina tāda Padomes locekļa kandidāta virzīšanu, kura spējas atbilst ieņemamajam amatam. Tas savukārt sniedz Saeimas deputātiem noteiktās vadlīnijas visatbilstošākā kandidāta izraudzīšanai. Papildus tam autors vēlas norādīt, ka noteikto prasību esamība ierobežo Saeimas rīcības brīvību, ievēlot Latvijas Bankas prezidentu un apstiprinot citus Padomes locekļus. Tajā pašā laikā Latvijas Bankas likuma anotācijā ir norādīts, ka Protokola 14.2. pantā noteiktie atļaušanas pamati ir autonomi Eiropas Savienības tiesību jēdzieni, to saturu nevar noteikt ar nacionālo likumu, un tas nozīmē, ka centrālās bankas padomes locekļu pirmstermiņa atbrīvošanas nosacījumu ietvarā nevar automātiski ielasīt likuma 12. panta trešajā vai ceturtajā daļā minētos amata atbilstības kritērijus, jo atbrīvošanas no amata nosacījumi nav nacionāli

nosakāmi vai interpretējami caur nacionālā likuma normām.¹⁶ Tātad situācija, kurā Padomes loceklis vairs neatbilst Latvijas Bankas likuma 12. panta trešajā un ceturtajā daļā izvirzītajām prasībām, automātiski nenoved pie ievēlētā Padomes locekļa atbrīvošanas no amata. Tomēr Saeimai, arī realizējot parlamentāro kontroli pār Latvijas Banku un ievēlot vai apstiprinot Latvijas Bankas padomes loekli, jāpakļaujas Latvijas Bankas 12. panta trešajai un ceturtajai daļai, jo tieši šajā stadijā Saeimai ir iespēja veikt savu tiesiskuma kontroli pār izvirzītajām kandidatūrām uz Padomes locekļa amatiem un nodrošināt efektīvu Latvijas Bankas darbību.

Attiecībā uz Padomes locekļa atbrīvošanu no amata Latvijas Bankas likums neparedz jaunu procedūru salīdzinājumā ar esošo Likumu. Pozitīvi vērtējams lēmums neiekļaut jaunajā likumā analogisku Likuma 22. panta piektās daļas normu. Notiesājošā sprieduma esamība kā priekšnosacījums Padomes locekļa atbrīvošanai no amata neatspoguļo tiesību institūta būtību. Pirmkārt, šobrīd nav skaidrības, vai notiesājošs spriedums ir nepieciešams, lai Saeima būtu tiesīga atbrīvojot Latvijas Bankas padomes loekli no amata, pamatojoties uz smaga pārkāpuma izdarīšanu, vai arī gadījumā, kad Saeimas atbrīvo Latvijas Bankas padomes loekli, pamatojoties uz neatbilstību nosacījumiem, kas vajadzīgi pienākumu veikšanai. Otrkārt, pat ja pieņemtu, ka prasība pēc notiesājošā sprieduma attiecināma tikai uz tiem gadījumiem, kad Latvijas Bankas padomes locekļa atbrīvošana no amata notiek, atsaucoties uz smaga nodarījuma izdarīšanu, formulējums “smags nodarījums” liecina par to, ka nodarījums var arī nebūt saistīts ar noziedzīga nodarījuma izdarīšanu. Līdz ar to saskaņā ar jauno likumu Saeima ir tiesīga atbrīvojot Padomes loekli pirms amata, neatsaucoties uz notiesājošo spriedumu.

Visbeidzot, Latvijas Bankas likuma 83. pantā ir konkretizēts Latvijas Bankas atskaitīšanās pienākums Saeimas priekšā, proti, minētās normas 1. un 2. punkts noteic, ka Latvijas Banka iesniedz Saeimai Latvijas Bankas gada pārskatu, ne retāk kā divas reizes gadā sniedz Saeimas atbildīgajai komisijai informāciju par Latvijas Bankas darbību. Citētās normas 3. punkts faktiski atkārtoti Saeimas kārtības ruļļa 119. panta pirmo daļu un paredz, ka Latvijas Bankas prezidentam ir pienākums sniegt atbildes uz Saeimas uzdotiem jautājumiem. Respektīvi, ar jaunā likuma spēkā stāšanos Latvijas Bankas atskaitīšanās pienākums aprobežojas ne tikai ar atbilžu sniegšanu Saeimas deputātiem, bet arī ar gada pārskata iesniegšanu Saeimai un ar informācijas sniegšanu par Latvijas Bankas darbību. Tas nodrošinās ne tikai Saeimas pārraudzības funkciju realizēšanu, bet arī Latvijas Bankas darbības caurspīdīgumu sabiedrības priekšā.¹⁷

Kopsavilkums

1. Esošie Saeimas parlamentārās kontroles līdzekļi pār Latvijas Bankas darbību demonstrē parlamentārās kontroles daudzējādību. Gan likumā ietvertie ierobežojumi, gan Eiropas Savienības normatīvās prasības juridiski ierobežo Saeimas

¹⁶ Likumprojekta “Latvijas Bankas likums” anotācijas 25. punkts. Pieejams: http://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/34FD4B00F44D104FC225869C0041D0C7?OpenDocument#_ftn44. [aplūkots 28.03.2022.].

¹⁷ Likumprojekta “Latvijas Bankas likums” anotācijas 102. punkts. Pieejams: http://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/34FD4B00F44D104FC225869C0041D0C7?OpenDocument#_ftn44. [aplūkots 28.03.2022.].

rīcības brīvību parlamentārās kontroles realizēšanā pār Latvijas Bankas darbību. To var izskaidrot primāri ar Latvijas Bankas statusu, proti, Latvijas Banka primāri ir apolītiska institūcija, kurai savā darbībā jābaida zināma politiskā neatkarība.

2. Šobrīd likums "Par Latvijas Banku" satur šādus parlamentārās kontroles līdzekļus pār Latvijas Bankas darbību: jautājumu uzdošana, Latvijas Bankas prezidenta ievēlēšana un citu Latvijas Bankas padomes locekļu apstiprināšana. Tomēr jānorāda, ka Saeimas pārraudzības pilnvaras pār Latvijas Bankas darbību ir ierobežotas, ņemot vērā Latvijas valsts dalību Eiropas Savienībā. Līgums par Eiropas Savienības darbību uzliek par pienākumu respektēt centrālās bankas vadītāja politisko neatkarību, kas savukārt ierobežo Saeimas politiskās kontroles iespējas pār Latvijas Bankas darbību.
3. Ievēlot vai apstiprinot Latvijas Bankas padomes locekļus, Saeima bauda plašu rīcību brīvību, kuras ietvarā realizē politisko kontroli, kura balstās uz Saeimas deputātu politiskās pārliecības. Savukārt, pieņemot lēmumu par Latvijas Bankas padomes locekļa atbrīvošanu no amata, Saeimai ir jāpamato savs lēmums ar juridiskiem apsvērumiem. Papildus minētajam likuma "Par Latvijas Banku" 22. panta ceturtnā un piektā daļa paredz, ka Saeima var pieņemt lēmumu par Latvijas Bankas padomes locekļa pirmstermiņa atbrīvošanu no amata tikai tad, ja ir pieņemts notiesājošs spriedums, kā arī Saeimai ir jāpiemēro Eiropas Savienības tiesību normas, precīzāk – Eiropas Savienības autonomi jēdzieni. Tas demonstrē to, cik daudzējādi Saeimas parlamentārā kontrole var izpausties politiskās kontroles formā, kā arī tiesiskuma kontroles formā.
4. Eiropas Savienības regulējums un no tā izrietošie ierobežojumi faktiski ierobežo parlamentārās kontroles realizēšanas robežas. Saeimas pārraudzības funkcijas ir ierobežotas ne tikai ar pienākumu piemērot Eiropas Savienības tiesību normas, bet arī ar iespēju, ka Saeimas lēmums par Latvijas Bankas padomes locekļa atbrīvošanu no amata var būt pakļauts tiesiskuma kontrolei tiesā (Eiropas Savienības Tiesā vai Latvijas nacionālajā tiesā Administratīvā procesa likumā noteiktajā kārtībā).
5. Jaunais Latvijas Bankas likums ne tikai uzlabo esošo parlamentārās kontroles regulējumu, bet arī paredz jaunus ierobežojumus Saeimas realizējamai parlamentārai kontrolei pār Latvijas Bankas darbību. Kopā ar atskaitīšanās pienākumu Saeimas priekšā Saeimai jāizraugās tāds Latvijas Bankas padomes locekļa kandidāts, kas atbilst Latvijas Bankas likuma 12. panta trešajā un ceturtnajā daļā paredzētajām prasībām. Neapšaubāmi šāds regulējums veicinās Latvijas Bankas darbības efektivitāti, taču tas arī ierobežo Saeima rīcības brīvību, kura ir politiski atbildīga par korektu Latvijas Bankas padomes kandidātu ievēlēšanu un apstiprināšanu.

LABAS PĀRVALDĪBAS PRINCIPA IZPRATNE UN PIEMĒROŠANA PUBLISKAJĀ IEPIRKUMĀ IESNIEGTA PIEDĀVĀJUMA IZVĒRTĒŠANĀ

UNDERSTANDING OF PRINCIPLE OF GOOD ADMINISTRATION IN EVALUATION OF TENDER SUBMITTED IN PUBLIC PROCUREMENT

Džeina Gaile, Mg. iur., LL.M.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The principle of good administration is not mentioned amongst the public procurement principles in Directive 2014/24/EU, however, it is applicable to the public procurement field as a general principle of law. In this article, the author analyses the understanding of this versatile principle in public procurement practice in Latvia. The author concludes that the references are quite rare, but there are several aspects, concerning which the principle of good administration is used more often, i.e., in cases of information exchange and tender clarification, if the tender is rejected. Therefore, the protection of the rights of individuals in cases that are not clearly regulated could be seen as an important aspect where the principle of good administration is used.

Atslēgvārdi: publiskais iepirkums, labas pārvaldības princips

Keywords: public procurement, principle of good administration

Ievads

Raksta mērķis ir apskatīt labas pārvaldības principa (turpmāk – Princips) izpratni un piemērošanu publisko iepirkumu jomā. Tā kā Princips ir daudzšķautņains¹ un tiek lietots dažādos kontekstos, rakstā autore analizē, kuros aspektos tas tiek lietots tieši publisko iepirkumu praksē, īpašu uzmanību pievēršot piedāvājuma vērtēšanas posmam, apskatot gan Iepirkumu uzraudzības biroja (turpmāk – IUB) lēmumus,²

¹ Mendes J. Good Administration in EU Law and the European Code of Good Administrative Behaviour, p. 4. EUI LAW, 2009/09. Pieejams: <http://hdl.handle.net/1814/12101> [aplūkots 10.03.2022.].

² Periods: 01.2019.–03.2022., meklējamā frāze: “laba pārvaldība”, atlases papildu kritērijs: “sūdzība par vērtēšanu” (kopā 6634). 17.03.2022. konstatēta norāde uz 142 lēmumiem, publiski pieejami tikai lēmumi kopš 2019. gada: <https://info.iub.gov.lv/lv/meklet/q/%22labas%20p%C4%81rvald%C4%ABbas%22/cse/1/adv/1/>

gan administratīvo tiesu praksi.³ Rakstā izmantota analītiskā, sistēmiskā, dogmatiskā un salīdzinošā pētniecības metode.

1. Labas pārvaldības principa vispārējā izpratne

Labas pārvaldības princips izriet no Satversmes 1. panta,⁴ un tam ir konstitucionāls rangs,⁵ turklāt tiesības prasīt tā ievērošanu ir vienas no personas pamattiesībām.⁶ Tas ir tieši norādīts arī kā viens no valsts pārvaldes principiem Valsts pārvaldes iekārtas likuma⁷ (turpmāk – VPIL) 10. panta piektajā daļā, un ar mērķi cita starpā sekmēt, lai valsts vara tiktu īstenota atbilstoši Principam, izveidots tiesībsarga institūts, kura viena no funkcijām ir izvērtēt un veicināt Principa ievērošanu valsts pārvaldē,⁸ veicot dažādas aktivitātes.⁹

Jāņem vērā, ka Latvijā jēdziens “laba pārvaldība” tiek lietots, lai apzīmētu ne tikai Principu kā administratīvo tiesību principu, bet daudz plašākā nozīmē – gan to attiecinot uz vadības tehniku un metožu kopumu, vadības principiem (angļu val. – *good governance*), gan – kā administratīvo tiesību principu, kas nosaka tikai valsts pārvaldes (funkcionālā nozīmē) organizācijas un darbības pamatnoteikumus (angļu val. – *good administration*), kas savukārt plašākā nozīmē attiecas uz valsts pārvaldes iekšējām attiecībām un iekšējo organizāciju, kā arī uz attiecībām ar privātpersonu, savukārt šaurākā nozīmē – valsts pārvaldes attiecības tieši ar privātpersonām, kas atspoguļots arī VPIL 10. panta piektajā daļā.¹⁰ Secināts, ka tas, ko pasaulē apzīmē ar labas pārvaldības principiem, bieži vien ir tas pats, ko mēs domājam ar ļoti daudziem administratīvā procesa noteikumiem, kas iekļauti Administratīvā procesa likumā (turpmāk – APL).¹¹ Šaurākā nozīmē Latvijā Princips ir konkretizēts galvenokārt APL, ciktāl tas regulē administratīvo procesu iestādē, un Informācijas atklātības likumā.¹²

³ Apskatīta Administratīvās rajona tiesas prakse kopš 2018. gada. Augstākās tiesas nolēmumos ar norādi “iepirkumu likums” (kopā 258) atrodamas tikai 2 atsaucis uz labu pārvaldību, 1 attiecināma uz piedāvājumu vērtēšanas posmu, kas ierobežo padziļinātu principa piemērošanas analīzi. EST prakse netiek apskatīta, tā pārsvarā saistīta ar Vispārējās tiesas spriedumiem: <https://bit.ly/3tIU17S>.

⁴ Sk., piemēram: Satversmes tiesas 19.05.2009. spriedums lietā Nr. 2008-40-01, 16. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2008, Nr. 163. Iekļautas norādes arī uz Satversmes 89. pantu, piemēram, Satversmes tiesas 26.04.2005. spriedums lietā Nr. 2004-21-01, 9.3.1. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2005, Nr. 55.

⁵ Neimanis J. Labas pārvaldības princips, 17.–18. lpp. Grām.: Ozoliņa Ž. (zin. red.) Latvijas intereses Eiropas Savienībā, 2013/4. Rīga: SIA Dardedze hologrāfija, 2013. Pieejams: <http://www.madona.lv/biblioteka/lv/box/files/es20134netam.pdf> [aplūkots 16.03.2022.].

⁶ Kovaļevska A. Labas pārvaldības princips. Jurista Vārds, 2005, Nr. 30.

⁷ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LV likums, 10. panta piektā daļa. Pieņemts 06.06.2002. [05.03.2022. red.].

⁸ Tiesībsarga likums: LV likums, 1. pants, 11. pants. Pieņemts 06.04.2006. [10.03.2022. red.].

⁹ Sk.: <https://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/cilvektiesibas/laba-parvaldiba/laba-parvaldiba> [aplūkots 10.03.2022.].

¹⁰ Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. Administratīvās tiesības. Mācību grāmata. Otrais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 69.–70. lpp.

¹¹ Kovaļevska A. Labas pārvaldības principa konkretizācija administratīvajās tiesās. Latvijas Republikas Augstākā tiesa, konference, 17.03.2009. Pieejams: http://www.at.gov.lv/files/uploads/files/docs_en/conferences/adm5gadi/a_kovalevska.doc [aplūkots 05.03.2022.].

¹² Briede J., 2021, 71.–72. lpp.

Tomēr attiecībā uz šā principa saturu izšķirošais ir mērķis – panākt, ka valsts pārvalde darbojas “labi” visplašākajā nozīmē – tiesiski, efektīvi, privātpersonām pretimnākoši.¹³ Iespējams, labas pārvaldības atšķirīgā iezīme slēpjas likumības un tādu labas pārvaldības aspektu, kas sniedz pāri likumībai, kombinācijā, daļēji pārklājoties.¹⁴ Autores ieskatā ir noderīgi ņemt vērā dažādos kontekstus, kas ietekmē Principa izpratni.

Labas pārvaldības princips ir arī viens no Eiropas Savienības (turpmāk – ES) vispārējiem tiesību principiem, kura nozīmi tomēr mēdz raksturot kā neskaidru un neviennozīmīgu.¹⁵ Tiesības uz labu pārvaldību nostiprinātas, piemēram, ES Pamattiesību hartā,¹⁶ nosakot, ka ikvienai personai ir tiesības uz objektīvu, godīgu un pieņemamā termiņā veiktu jautājumu izskatīšanu ES iestādēs un struktūrās, bet persona nevar uz to tieši atsaukties dalībvalstu iestādēs.¹⁷ Princips skaidrots arī Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācijā Nr. (2007)7.¹⁸ Savukārt publisko iepirkumu jomā ne Direktīvā 2014/24/ES¹⁹, ne arī Publisko iepirkumu likumā²⁰ (turpmāk – PIL), ar kuru šī direktīva ir pārņemta, nav atrodama tieša norāde uz Principu, tomēr tas piemērojams kā vispārējais tiesību princips. Tā kā vispārējo tiesību principu saturs tiek noteikts ar konkretizācijas metodi,²¹ tālāk apskatīta tā piemērošana publisko iepirkumu jomā.

2. Informācijas apmaiņa ar pretendentu

Būtisks aspekts, kādā IUB lēmumos tiek iekļauta norāde uz Principu piedāvājumu vērtēšanas procesā, ir informācijas apmaiņa starp pretendentu un pasūtītāju. Tā, piemēram, norāde uz to, ka Princips netiek ievērots, iekļauta gadījumā, kad pasūtītājs noraidījis ārvalstu pretendentu, kuram no uzdotā jautājuma nebija skaidra iesniegtā informācija. Secināts, ka, ievērojot samērīguma un labas pārvaldības principu, šī informācija bija atkārtoti jāprasa, precizējot jautājumu, un automātiska izslēgšana ir vērtējama kā pārlieku formāla un neatbilstoša samērīguma principam.²² Arī gadījumā, kad pasūtītāja prasītā informācija netika saņemta, IUB ieskatā pasūtītājs pirms negatīva lēmuma pieņemšanas varēja atkārtoti vērsties pie pretendenta, jo īpaši tāpēc, ka konkrētajā gadījumā nolikums neparedzēja informācijas pieprasīšanu tieši ar Elektroniskās iepirkumu sistēmas starpniecību, ko pasūtītājs bija izmantojis, attiecīgi

¹³ Levits E. Labas pārvaldības princips. Dišlera biedrības tiesībpolitikas konference 02.12.2006.

¹⁴ Mendes J. 2009, p. 6.

¹⁵ Turpat, 3. lpp.

¹⁶ Eiropas Pamattiesību Harta, 41. panta pirmais punkts. Pieņemta 07.12.2000. [17.03.2022. red.].

¹⁷ Zikmane A. Labas pārvaldības trīs aspekti jaunākajā Vispārējās tiesas judikatūrā. Jurista Vārds, 2020, Nr. 51/52, 25.–30. lpp.

¹⁸ Recommendation CM/Rec(2007)7 of the Committee of Ministers to member states on good administration: recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe. Adopted on 20.06.2007. [18.03.2022. red.].

¹⁹ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2014/24/ES par publisko iepirkumu un ar ko atceļ Direktīvu 2004/18/EK. Pieņemta 26.02.2014. [01.03.2022. red.].

²⁰ Publisko iepirkumu likums: LV likums. Pieņemts 15.12.2016. [17.03.2022. red.].

²¹ Rezevska D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. 2. izd. Rīga: Daigas Rezevska izdevums, 2015, 148. lpp.

²² IUB Iesniegumu izskatīšanas komisijas (turpmāk – IIK) 09.10.2020. lēmums Nr. 4-1.2/20-6. Pieejams: <https://pvs.iub.gov.lv/uploads/files/lemumi/603045/lem603045.pdf> [aplūkots 10.03.2022.].

pretendents bija tiesīgs paļauties, ka tiks izmantota viņa norādītā kontaktinformācija.²³ Tāpat par nesamērīgu un Principam neatbilstošu atzīta situācija, kad pretendents papildu informāciju iesniedza divas dienas vēlāk, tomēr līdz lēmuma pieņemšanai, un IUB secināja, ka pretendents ir noraidīts tāpēc, ka laikus neiesniedza prasīto informāciju, nevis tāpēc, ka pēc būtības neatbilda prasībām. Attiecīgi IUB uzskatīja par nesamērīgu un Principam neatbilstošu iepirkuma komisijas rīcību, atsakoties vērtēt vēlāk iesniegto papildu informāciju.²⁴ Arī pasūtītājs ir atsaucies uz Principu tieši informācijas pieprasīšanas kontekstā, norādot, ka informāciju ir atkārtoti pieprasījis un nav saņēmis, tomēr IUB konstatēja, ka iesniedzēja pieļautais papildu informācijas iesniegšanas termiņa pārkāpums (termiņa pēdējā dienā pēc darba laika) ir nebūtisks, tāpēc lēmums to nevērtēt nav samērīgs un pamatots²⁵. Augstākās tiesas spriedumā ir atrodama pieteicēja norāde uz Principu, kad tas iebilda pret tā piedāvājuma noraidīšanu, pasūtītājam neprasot papildu skaidrojumu, tomēr tas netika analizēts.²⁶

Tā kā šaurākā nozīmē Princips regulē valsts pārvaldes attiecības tieši ar privātpersonām un no tā izriet valsts pienākums izrādīt pretimnākšanu privātpersonai jeb veicināt privātpersonu tiesību aizsardzību,²⁷ secināms, ka tieši šādā izpratnē tas tiek lietots minētajos piemēros un tam ir vislielākā praktiskā nozīme situācijās, kas nav tieši noregulētas,²⁸ bet kurās ar nelielu piepūli iespējams novērst privātpersonai negatīvās sekas. APL 5. pantā norādītā privātpersonu tiesību ievērošanas principa procesuālais aspekts uzliek iestādei pienākumu nodrošināt tādu lietas izskatīšanas procedūru, lai privātpersonas tiesības un tiesiskās intereses tiktu aizsargātas visefektīvāk,²⁹ tāpēc ir saskatāma arī cieša sasaiste ar šo principu.

Ir konstatējams, ka arī izvēli atkārtoti nepieprasīt skaidrojumu situācijā, kad pretendents atbildi nav sniedzis, pasūtītājs ir pamatojis, norādot, ka labas pārvaldības un vienlīdzīgas attieksmes principi neparedz atkārtotu informācijas pieprasīšanu, ja tā ir korekti pieprasīta sākotnēji, citādi tas nesamērīgi apgrūtinātu pasūtītāju un iepirkuma procesu padarītu neefektīvu.³⁰ Secināms, ka, visticamāk, pasūtītājs to ir saistījis ar valsts pārvaldes efektivitāti kopumā Principa plašā nozīmē.

3. Piedāvājumā iesniegtās informācijas precizēšana

Cits aspekts, kurā tiek izmantots Princips, ir piedāvājumā ietvertās informācijas precizēšanas saturiskais aspekts. Konstatēts, ka bieži norāde uz Principu saistāma ar

²³ IUB IIK 10.08.2021. lēmums Nr. 4-1.2/21-166. Pieejams: <https://pvs.iub.gov.lv/uploads/files/lemumi/663393/lem663393.pdf> [aplūkots 10.03.2022.].

²⁴ IUB IIK 11.06.2020. lēmums Nr. 4-1.2/20-94. Pieejams: <https://pvs.iub.gov.lv/uploads/files/lemumi/617225/lem617225.pdf> [aplūkots 13.02.2022.].

²⁵ IUB IIK 16.09.2021. lēmums Nr. 4-1.2/21-186/2. Pieejams: <https://pvs.iub.gov.lv/uploads/files/lemumi/665462/lem665462.pdf> [aplūkots 13.02.2022.].

²⁶ Augstākās tiesas 18.09.2017. lēmums lietā SKA-1386/2017, 7. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/5257> [aplūkots 03.02.2022.].

²⁷ Briede J. 2021, 70.–71. lpp.

²⁸ Turpat, 72. lpp.

²⁹ Briede J. (zin. red.) Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 122. lpp.

³⁰ IUB IIK 07.02.2022. lēmums Nr. 4-1.2/22-15. Pieejams: <https://pvs.iub.gov.lv/uploads/files/lemumi/681375/lem681375.pdf> [aplūkots 13.02.2022.].

atsauci uz Vispārējās tiesas spriedumu, kurā norādīts: “Tā tas ir tad, ja piedāvājums ir formulēts neskaidri un Komisijai zināmie lietas apstākļi liecina, ka neskaidrība, visticamāk, ir vienkārši izskaidrojama un viegli novēršama. Šādā gadījumā tas ir principiāli pretēji labas pārvaldības principam, ka Komisija noraida šādu piedāvājumu, neizmantojot savas tiesības pieprasīt paskaidrojumus. Ja tai šādos apstākļos piešķirtu absolūtu rīcības brīvību, tas būtu pretēji vienlīdzīgas attieksmes principam [...]”³¹ Uz minēto spriedumu konstatējamas 78 atsauces IUB lēmumos,³² atsauces iekļautas arī Administratīvās rajona tiesas spriedumos.³³ Tā, piemēram, IUB atsaucies uz šo spriedumu, kad tā ieskatā noraidīšana formāla pilnvarojuma trūkuma dēļ (šaubas par to, vai pieteikumu ir parakstījusi atbilstoši pilnvarota persona) neatbilda Aizsardzības un drošības jomas iepirkumu likuma 2. pantā nostiprinātajiem principiem, efektīvas un labas pārvaldības un samērīguma principam, attiecīgi šis jautājums bija jāprecizē, vērsoties pie iesniedzēja un noskaidrojot, vai iesniedzējs ir vai nav pilnvarojis savu pārstāvi iesniegt pieteikumu.³⁴ Tāpat situācijā, kad piedāvājumā trūka speciālista apliecinājuma (pašrocīga paraksta), IUB ir vērsis uzmanību, ka kvalifikācijas prasības nav uztveramas kā formālas, un norādījis, ka, ja noformējuma dēļ radās šaubas par to, vai konkrētais speciālists ir gatavs piedalīties līguma izpildē, pasūtītājam bija pienākums prasīt skaidrojumu, attiecīgi noraidīšana neatbilst PIL 2. pantā nostiprinātajiem principiem, efektīvas un labas pārvaldības, kā arī samērīguma principiem.³⁵ Nesaistīti ar piedāvājumu vērtēšanu, tomēr saturiski līdzīgi Augstākā tiesa par iesniegumu iesniegšanu IUB norādījusi, ka pieteicēja varēja apstrīdēt pasūtītāja lēmumu, arī izmantojot faksu vai e-pasta ziņojumu. Pirmām kārtām jau tāpēc, ka tobrīd spēkā esošais regulējums bija jāpiemēro tā, lai sasniegtu maksimālu efektivitāti. Par šādas rīcības tiesisko instrumentu kalpoja Princips. Iestādei nebūtu jāatsakās izskatīt sūdzību tikai tāpēc vien, ka trūkst paraksta, bet atbilstoši Principam jānoskaidro, vai apstrīdēšanas iesniegums ir patiess un saistošs tā autora gribas izteikums.³⁶

Arī situācijā, kad pretendenta tehniskajā piedāvājumā iesniegtā informācija ir neskaidra, vienlaikus ir pirmšķietami secināms, ka nepieciešamo informāciju ir iespējams pārbaudīt jau no piedāvājumā sākotnēji iekļautās informācijas, kā arī pasūtītāja jautājums pretendentam ir bijis maldinošs, uz ko norādījis arī iesniedzējs, IUB secinājis, ka lēmums par noraidīšanu neatbilst PIL 2. panta 2. punktā noteiktajiem vienlīdzīgas un taisnīgas attieksmes principiem³⁷.

Saistībā ar Direktīvas 2014/24/ES 56. panta trešajā daļā iekļauto piedāvājuma precizēšanas regulējumu ir autori, kuru ieskatā tajā iekļautās pasūtītāja tiesības

³¹ EST Vispārējās tiesas 10.12.2009. spriedums lietā T-195/08 *Antwerpse Bouwwerken NV pret Eiropas Komisiju*, 56. punkts.

³² Pieejams: <https://info.iub.gov.lv/lv/meklet/q/%22T-195%7B%7C%7D08%22/phr/1/pt/complaint/> [aplūkots 17.03.2022.].

³³ Piemēram, Administratīvās rajona tiesas (turpmāk – ART) Rīgas tiesu nama 21.04.2020. spriedums lietā Nr. A420257219.

³⁴ IUB IIK 18.03.2019. lēmums Nr. 4-1.2/19-30. Pieejams: <https://pvs.iub.gov.lv/uploads/files/lemumi/569823/lem569823.pdf> [aplūkots 03.02.2022.].

³⁵ IUB IIK 13.12.2019. lēmums Nr. 4-1.2/19-182. Pieejams: <https://pvs.iub.gov.lv/uploads/files/lemumi/599173/lem599173.pdf> [aplūkots 04.02.2022.].

³⁶ Augstākās tiesas 20.02.2014. lēmums lietā SKA-6/2014. Pieejams: <https://www.tiesas.lv/nolemumi/pdf/148141.pdf> [aplūkots 04.02.2022.].

³⁷ IUB IIK 26.08.2019. lēmums Nr. 4-1.2/19-144. Pieejams: <https://pvs.iub.gov.lv/uploads/files/lemumi/590883/lem590883.pdf> [aplūkots 03.02.2022.].

pieprasīt skaidrojošo informāciju un dokumentus ir uzskatāmas par Eiropas Savienības Tiesas (turpmāk – EST) prakses attiecībā uz labas pārvaldības pienākumu publisko iepirkumu jomā kodifikāciju un ir lasāmas kopā ar tās interpretāciju par ierobežojumiem, ko nosaka atklātības un vienlīdzīgas attieksmes principi. Tāpēc šis regulējums ir vērtējams atzinīgi, ciktāl tas var veicināt vienota (minimālā) labas pārvaldības standarta attīstību publisko iepirkumu jomā visu ES dalībvalstu starpā – neatkarīgi no to nacionālajiem administratīvo procedūru regulējumiem.³⁸

Secināms, ka arī šajās situācijās atspoguļojas tas pats Principa aspekts, kas iepriekš, – privātpersonu tiesību aizsardzība, novēršot pārlieku formālu attieksmi, it īpaši, ja paša pasūtītāja rīcība ir radījusi neskaidrības.

4. Citi gadījumi

Saistībā ar piedāvājumu vērtēšanu lietā, kurā piedāvājums tika izslēgts no konkursa, jo tika anulēta piedāvājumam pievienotā dabas resursu lietošanas atļauja, tiesa uzskatīja, ka no tiesiskuma un labas pārvaldības principa nebūtu pieļaujami, ja pašvaldība kā pasūtītājs izmantotu dabas resursus, kuru ieguve notikusi, pārkāpjot normatīvo aktu prasības, ja pašvaldība par to ir informēta procedūras laikā.³⁹ Savukārt pretendents ir atsaucies uz Principu, kad tā ieskatā pasūtītājam bija jālūdz uzvarētājam paskaidrot un pierādīt cenas pamatojumu, kam piekrita arī IUB.⁴⁰ Citā gadījumā iesniedzējs lūdza izvērtēt, vai citu kandidātu sadarbības partneri nav kāds no būvniecības uzņēmumiem, kas sodīti par aizliegtu vienošanos. Tas “būtu jāuzskata par būtisku labas pārvaldības un tiesiskās paļāvības pārkāpumu un jāizvērtē kandidāta tālākā dalība konkursa procedūrā”, bet IUB iesniegumu atzina par nepamatotu.⁴¹ Jāņem vērā, ka no Principa izrietošā prasība veicināt privātpersonu tiesību ievērošanu daļēji pārklājas ar privātpersonu tiesību ievērošanas principu, līdz ar to šim aspektam ir tādas pašas robežas kā privātpersonu tiesību ievērošanas principam, t. i., atsaucoties uz Principu, privātpersona nevar prasīt no valsts pārvaldes prettiesisku rīcību.⁴² Secināms, ka Princips izmantots dažādās situācijās, kas ne vienmēr skaidri atklāj tā saturu.

Daļa no situācijām attiecas arī uz gadījumiem, kas nav tieši saistīti ar piedāvājuma vērtēšanas posmu, bet ietver norādes uz Principa izpratni. Piemēram, doktrīnā saistībā ar Principu norādīts, ka, izsludinot iepirkumu, iepirkuma dokumentiem jābūt gataviem, lai tie varētu tikt nekavējoties izsniegti visiem interesentiem.⁴³ Arī situācijā, kad pasūtītājs, izsniedzot iepirkuma dokumentāciju, neinformēja par tajā veiktajiem grozījumiem, IUB norādīja, ka pasūtītāja kā valsts iestādes rīcībai iepirkuma procedūrā ir jāatbilst arī administratīvā procesa un vispārējiem tiesību

³⁸ Sánchez Graells A. *Public Procurement and the EU Competition Rules* (2nd ed). Oxford: Hart Publishing, 2015, pp. 321–322, 372.

³⁹ ART Liepājas tiesu nama 30.04.2021. spriedums lietā A420282820, 10. punkts.

⁴⁰ IUB IIK 05.05.2021. lēmums Nr. 4-1.2/21-94. Pieejams: <https://pvs.iub.gov.lv/uploads/files/lemumi/650653/lem650653.pdf> [aplūkots 15.02.2022.].

⁴¹ IUB IIK 23.09.2021. lēmums Nr. 4-1.2/21-197. Pieejams: <https://pvs.iub.gov.lv/uploads/files/lemumi/667005/lem667005.pdf> [aplūkots 15.02.2022.].

⁴² Briede J. 2021, 72.–73. lpp.

⁴³ Sánchez Graells A. 2015, p. 283.

principiem, lēmumā ietverot tiešu atsauci uz VPIL ietvertu labas pārvaldības principu, kā arī APL noteikto privātpersonas tiesību ievērošanas principu. IUB norādīja, ka atbilstoši labai pārvaldībai pasūtītājam bija jāgādā par aktuālās informācijas izsniegšanu vai papildu informāciju par grozījumiem. Tomēr secināts, ka pats iesniedzējs nav pievērsis pietiekamu uzmanību un rūpību piedāvājuma sagatavošanai un tas, nevis pasūtītāja rīcība, bija iemesls neatbilstoša piedāvājuma iesniegšanai.⁴⁴ Savukārt saistībā ar iesniegumu izskatīšanas procesa norisi tiesa cita starpā norādīja, ka no IUB labas pārvaldības un privātpersonas tiesību ievērošanas principa ietvaros bija sagaidāms detalizētāks paskaidrojums un pretimnākošā attieksme, atbildot uz pieteicējas jautājumiem, tomēr nav ietekmētas pieteicējas tiesības tikt uzklusītai⁴⁵. Šis saturs iziet ārpus tiesiskajiem Principa aspektiem un saistīts ar labas komunikācijas un attieksmes nodrošināšanu.

Arī EST Vispārējās tiesas spriedumos Principa bieži tiek piemērots iepirkumu jomā.⁴⁶ Savukārt, izvērtējot Principu administratīvo tiesu praksē, ir secināts, ka visbiežāk Principa tiek izmantots, norādot, ka ir jāievēro saprātīgi termiņi tad, kad likumos nav noteikti precīzi termiņi darbību veikšanai.⁴⁷ Autores ieskatā tas ir papildu aspekts, kādā Principa varētu tikt izmantots iepirkumu jomā, bet apskatītajā praksē tas nav bijis aktuāls.

Kopsavilkums

1. Labas pārvaldības princips ir saturiski daudzšķautņains un tiek lietots dažādos kontekstos, piepildot to ar atšķirīgu saturu. Tas padara principa praktisko piemērošanu salīdzinoši complicētu.
2. Atsauces uz labas pārvaldības principu tiesu praksē iepirkumu jomā ir retas⁴⁸, savukārt IUB Iesniegumu izskatīšanas komisijas uz to atsaucas pārsvarā kopā ar citiem principiem situācijās, kas saistītas ar informācijas apmaiņu vai piedāvājumu precizēšanu. Secināms, ka būtiskākais tā piemērošanas mērķis ir veicināt privātpersonu tiesību ievērošanu, ja nepastāv konkrēts regulējums un salīdzinoši viegli ir iespējams novērst negatīvās sekas, kas varētu iestāties privātpersonai, vai arī negatīvās sekas veicinājusi pašas iestādes darbība.
3. Pretendentu un pasūtītāju atsaucis pārsvarā ir vispārīgas, nedefinējot konkrētu Principa saturu un, iespējams, izmantojot Principu tā plašākajā nozīmē vai arī neizprotot tā saturu.

⁴⁴ IUB IIK 27.05.2019. lēmums Nr. 4-1.2/19-63. Pieejams: <https://pvs.iub.gov.lv/uploads/files/lemumi/577202/lem577202.pdf> [aplūkots 20.01.2022.].

⁴⁵ ART Rīgas tiesu nama 04.11.2020. spriedums lietā Nr. A420165720, 12. punkts.

⁴⁶ Sk., piemēram: Zikmane A. 2020, 25.–30. lpp.; Sánchez Graells A. Three recent cases on EU institutions' procurement and one common theme: good administration and confidential information (T-498/11, T-91/12 & T-199/12) 02.10.2014. Pieejams: <https://www.howtocrackanut.com/blog/2014/10/three-recent-cases-on-eu-institutions.html> [aplūkots 17.01.2022.].

⁴⁷ Kovaļevska A. 2009.

⁴⁸ Līdzīgs secinājums par administratīvo tiesu praksi 2007. un 2008. gadā – Kovaļevska A. 2009.

SAVSTARPĒJO SASKAŅOŠANAS PROCEDŪRU INSTITŪTA EKSKLUZIVITĀTE NODOKĻU STRĪDU RISINĀŠANĀ

EXCLUSIVITY OF MUTUAL AGREEMENT PROCEDURE INSTITUTE IN SOLVING TAX DISPUTES

Krists Ansons, *Mg. iur.*

Summary

The essence of mutual agreement procedure institute in practical application has been ambiguous. The topic has become increasingly relevant, as more taxpayers elect to use this procedure. Ever since the previous paper, there have been many actions taken by the state in order to increase the impact of legal certainty principle. Here, the author will address defining mutual agreement procedure institute with a focus on clearing any confusion between the institute and other tools for eliminating double taxation.

Atslēgvārdi: savstarpējās saskaņošanas procedūras, dubultās aplikšanas ar nodokļiem novēršana, transfertcenas

Keywords: mutual agreement procedure, elimination of double taxation, transfer pricing

Ievads

Tāpat kā nodokļu tiesību teorijā atzīts par pašsaprotamu, ka dzīvē iespējams izvairīties no visa, izņemot nāvi un nodokļus¹, tā arī Latvijā šis apgalvojums ir pašsaprotams. Latvijā atšķirībā no Saūda Arābijas nodokļi ir valsts pastāvēšanas pamatā, proti, nodokļu maksāšana ietilpst sabiedriskajā līgumā starp pilsoņiem un valsti. Pienākums maksāt nodokļus rakstītajās tiesībās nostiprināts, sākot ar Satversmes 66. pantu, kur šis pienākums ietverts konstitucionālā līmenī², beidzot ar katra nodokļa piemērošanas noteikumiem un Valsts ieņēmumu dienesta (turpmāk – VID) metodikām. Tomēr – cik pašsaprotamas ir tiesības netikt apliktam ar nodokļiem divreiz un tiesības izmantot savstarpējās saskaņošanas procedūru? Dubultā aplikšana ar nodokļiem būtiski kaitē uzņēmumiem un rada tiem neskaidrību par to ienākumiem vairāku simtu tūkstošu vai miljonu eiro apmērā. Šā darba mērķis ir informēt

¹ Smith A. H. The writings of Benjamin Franklin: Vol. X. Pieejams: https://archive.org/stream/writings-ofbenjam10franuoft/writingsofbenjam10franuoft_djvu.txt [aplūkots 28.11.2021.].

² Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2017. gada 19. oktobra nolēmums lietā Nr. 2016-14-01 “Par Solidaritātes nodokļa likuma 3., 5., 6., 7. un 9. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. panta pirmajam teikumam un 109. pantam”, 26. punkts. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/07/2016-14-01_Spriedums-2.pdf#search= [aplūkots 28.11.2021.].

lasītāju par iepriekš zinātniskā literatūrā neapraktītām nodokļa maksātāja un VID tiesībām, gatavojoties vai īstenojot savstarpējās saskaņošanas procedūru. Jāsaprot, ka dubultā aplikšana ar nodokļiem nav prettiesisks stāvoklis, ja tā izcēlusies tiesiski. Tomēr dubultā aplikšana ar nodokļiem ir nevēlams stāvoklis, kas veicina izvairīšanos no nodokļu maksāšanas, jo ar dubulto nodokļu aplikšanu tiek izjaukta vienlīdzība nodokļu maksāšanā. Savstarpējās saskaņošanas procedūra ir tikai viens no vairākiem līdzekļiem, ar kuriem var novērst dubulto aplikšanu ar nodokļiem. Latvijas Republikā ir vairāki līdzekļi, kā novērst nodokļu dubultu uzlikšanu. To novērst var:

- a) ar tiesas spriedumu (ja nodokļu dubultā uzlikšana izcēlusies nepareizas un prettiesiskas nodokļu revīzijas (turpmāk – audita) rezultātā);
- b) ar iepriekšēju vienošanos par darījuma tirgus cenas (vērtības) noteikšanu;
- c) ar savstarpējās saskaņošanas procedūru;
- d) ar vienpusēju VID lēmumu bez strīda ar iesaistīto kompetento iestādi,³
- e) atceļot VID izdoto administratīvo aktu pēc VID iniciatīvas tiesību normās noteiktajos gadījumos⁴ (gadījumā, kad VID bija tas, kas izdevis audita lēmumu, kas radīja strīda jautājumu);
- f) nodokļu kopīgās starpvalstu pārbaudes⁵ ietvaros. Savstarpējās saskaņošanas procedūra nav tas mehānisms, ar ko var veikt starptautisku auditu, tam paredzēts izmantot citus starptautiskās sadarbības līdzekļus – daudzpusējās kontroles, starptautiskās atbilstības nodrošināšanas programmu (*International Compliance Assurance Programme*)⁶. Autora ieskatā savstarpējās saskaņošanas procedūras institūta aktualitāte Latvijas Republikas praksē pirmoreiz iezīmējās 2016. gadā. 2016. gada 1. jūlijā Latvijas Republika pievienojās Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijai⁷ (turpmāk – ESAO), tāpat 2016. gadā Latvija pievienojās ESAO savstarpējo saskaņošanas procedūru forumam, un tajā pašā gadā Latvijas Republikā tika uzsākta pirmā transfertcenu savstarpējās saskaņošanas lieta.⁸ Līdz ar to var apgalvot, ka, sākot ar 2016. gadu, savstarpējās saskaņošanas procedūras jēdziens Latvijā nepārtraukti attīstās. Jāpiebilst, ka atsevišķos avotos izmantots arī termins savstarpējās vienošanās procedūra (piemēram, “Rīcības kodekss, lai sekmīgi īstenotu “Konvenciju par nodokļu dubultās uzlikšanas novēršanu sakarā ar asociētu uzņēmumu peļņas korekciju””⁹), taču autors šajā rakstā izmanto terminu savstarpējās saskaņošanas procedūra.

³ Par nodokļiem un nodevām: LV likums. Pieņemts 02.02.1995. [06.03.2022.]. 120. panta piektā daļa.

⁴ Autoru kolektīvs. Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa. Autoru kolektīvs *Dr. iur. J. Briedes zinātniskajā redakcijā*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 820. lpp.

⁵ Likuma “Par nodokļiem un nodevām” 1. panta 25. punkts.

⁶ Uz 06.03.2022. Latvijas Republika nav pievienojusies šai programmai.

⁷ Latvijas Republikas Finanšu ministrija. Latvijas pievienošanās Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijai. Pieejams: [https://www2.mfa.gov.lv/arpolitika/ekonomiskas-attiecības/ekonomiskas-sadarbības-un-attīstības-organizācija-oecd/oecd/latvijas-pievienosanas-esao](https://www2.mfa.gov.lv/arpolitika/ekonomiskas-attiecibas/ekonomiskas-sadarbības-un-attīstības-organizācija-oecd/oecd/latvijas-pievienosanas-esao) [aplūkots 28.11.2021.].

⁸ Intervija ar Svetlanu Volodinu. Krista Ansona personiskā arhīva materiāli.

⁹ Eiropas Savienības Padomes Rīcības kodekss, lai sekmīgi īstenotu Konvenciju par nodokļu dubultās uzlikšanas novēršanu sakarā ar asociētu uzņēmumu peļņas korekciju. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A42006X0728%2802%29> [aplūkots 28.11.2021.].

1. Par savstarpējās saskaņošanas procedūras jēdzienu

Savstarpējās saskaņošanas procedūru juridiskais pamats izriet gan no ESAO Nodokļu modeļa konvencijas 25. panta, gan no Apvienoto Nāciju Organizācijas modeļa konvencijas 25. panta. Pēc šo modeļu konvenciju parauga valstis slēdz divpusējas nodokļu konvencijas. Pašreiz spēkā ir vairāk nekā 3000 divpusējo nodokļu konvenciju.¹⁰

Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 17. pants noteic, ka ikvienai personai ir tiesības uz īpašumu.¹¹ Ar vārdu “ikviens” domātas gan fiziskas, gan juridiskas personas.¹² Arī Satversmes 105. pants nodrošina ikvienas personas tiesības uz īpašumu, turklāt Satversmes trešais teikums liedz noteikt nevajadzīgus un nepamatotus īpašuma tiesību aprobežojumus.¹³ Dubultā aplikšana ar nodokļiem ir īpašuma tiesību ierobežojums, kad viena un tā pati peļņa ir aplikta ar nodokļiem divreiz. Nodokļu tiesībās izšķir divus dubultās aplikšanas ar nodokļiem veidus – juridiskā dubultā aplikšana ar nodokļiem (viens nodokļu maksātāja viens un tas pats ienākums tiek aplikts ar nodokļiem vairākās valstīs), ekonomiskā dubultā aplikšana ar nodokļiem (divu dažādu nodokļu maksātāju viens un tas pats ienākums tiek aplikts ar nodokļiem). Dubultā aplikšana ar nodokļiem starptautiskā līmenī izriet no atšķirīgu nodokļu aplikšanas sistēmu piemērošanas.

Lai aizsargātu personu tiesības tikt neapliktam ar nodokļiem divreiz, valstis slēdz nodokļu konvencijas par nodokļu dubultās uzlikšanas un nodokļu nemaksāšanas novēršanu (turpmāk – nodokļu konvencijas) un izdod normatīvos aktus. Pirmais šāds līgums noslēgts starp Šveici un Lielbritāniju 1872. gadā, līgums attiecās uz mantojuma nodokļiem.¹⁴ Mūsdienu nodokļu konvencijas ir plašākas, tās attiecas uz ienākuma un kapitāla nodokļiem un sevi ietver arī mehānismu nodokļu maksātāja tiesību uz īpašumu aizsardzībai no dubultās aplikšanas ar nodokļiem – savstarpējās saskaņošanas procedūru. Savstarpējās saskaņošanas procedūras saknes meklējamas Tautu savienības 1928. gada modeļa konvencijā.¹⁵ Latvijas Republikā var piemērot trīs dažādus savstarpējās saskaņošanas procedūru regulējošos normatīvos aktus – Eiropas Savienības 1990. gada 23. jūlija konvenciju “Par nodokļu dubultās uzlikšanas novēršanu sakarā ar asociēto uzņēmumu peļņas korekciju” (turpmāk – arbitražas konvencija), Eiropas Savienības 2017/1852 direktīvu “Par nodokļu strīdu izšķiršanas mehānismiem” vai nodokļu konvencijām, kuras vēl var modificēt daudzpusējā konvencija.

¹⁰ Arnold B. J. An introduction to tax treaties. Pieejams: https://www.un.org/development/desa/financing/sites/www.un.org.development.desa.financing/files/2020-06/TT_Introduction_Eng.pdf [aplūkots 28.11.2021.].

¹¹ Eiropas Savienības Pamattiesību Harta, Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=ES> [aplūkots 09.01.2022.].

¹² Pamattiesību aģentūra, Eiropas Savienības Pamattiesību hartas izskaidrojumi. Pieejams: <https://fra.europa.eu/lv/eu-charter/article/17-tiesibas-uz-ipasumu> [aplūkots 09.01.2022.].

¹³ Balodis K. 105. pants. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 470. lpp.

¹⁴ Jogarajan S. The Conclusion and Termination of the ‘First’ Double Taxation Treaty, *British Tax Review*, Vol. 3, 2012.

¹⁵ Chetcuti J. Arbitration in International Tax Dispute Resolution. Pieejams: <http://www.inter-lawyer.com/lex-e-scripta/articles/tax-arbitration.htm> [aplūkots 09.01.2022.].

Arī Latvijas Republikas iekšējos normatīvos aktos ir ieviesta savstarpējās saskaņošanas procedūra. Līdz likuma grozījumiem Latvijā primāri piemēroja noslēgtās nodokļu konvencijas un arbitrāžas konvenciju. Savstarpējās saskaņošanas procedūras mehānisms ieviests ar likuma “Par nodokļiem un nodevām” grozījumiem, kas stājās spēkā 2019. gada 23. oktobrī un ietvēra likuma XV nodaļu – “Strīdu izšķiršana, kas radušies ar citu Eiropas Savienības dalībvalstu kompetentajām iestādēm saistībā ar tādu starptautisko līgumu interpretāciju un piemērošanu, kuri paredz novērst nodokļu dubulto uzlikšanu ienākumam un kapitālam”.

Savstarpējās saskaņošanas procedūras institūts ir pārnacionāls sadarbības instruments, kas izriet no nodokļu tiesībām un starptautiskajām tiesībām. Savstarpējās saskaņošanas procedūra ir instruments, ar kuru nodokļu maksātājiem, kuriem ir tiesības uz līguma priekšrocībām, tiek novērsta tāda aplikšana ar nodokļiem, kas neatbilst līguma noteikumiem, ko veikušas līgumslēdzēja valstis.¹⁶ Tas ir veids, kā starp valstīm risināt strīdus par nodokļu iekasēšanas tiesībām un novērst dubulto aplikšanu ar nodokļiem. ESAO definē savstarpējās saskaņošanas procedūru kā vispārātzītu līdzekli, ar kuru nodokļu administrācijas konsultējas, lai atrisinātu strīdus par dubultās nodokļu konvencijas piemērošanu.¹⁷ Savstarpējās saskaņošanas procedūra nav uzskatāma par strīdu pārskatīšanu nedz apstrīdēšanas kārtībā, nedz pārsūdzības kārtībā. ESAO statistikas datu noteikšanas metodoloģija savstarpējās saskaņošanas procedūru definē kā starpvalstu strīda jautājuma risināšanu, kas izriet no personas pieprasījuma saskaņā ar savstarpējās saskaņošanas procedūras noteikumiem nodokļu konvencijās, kuru noteikumi balstīti uz ESAO nodokļu paraugkonvencijas 25. panta 1. punkta vai 25. panta 3. punkta noteikumiem vai kas izriet no personas pieprasījuma saskaņā ar Arbitrāžas konvenciju^{18,19}

Kopš likuma grozījumu ieviešanas praksē mainījusies arī savstarpējās saskaņošanas procedūras būtības interpretācija. Savā 2020. gada rakstā²⁰ autors norādīja, ka Latvijā nav pieejams daudzpusējās savstarpējās saskaņošanas procedūras institūts, kas pieļautu vienas procedūras ietvaros atrisināt strīda jautājumu, kas pastāv starp

¹⁶ OECD (2015) Making Dispute Resolution Mechanisms More Effective, Action 14 – 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris, p. 9. Pieejams: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264241633-en> [aplūkots 09.01.2022.].

¹⁷ OECD. Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations 2017, OECD Publishing, 180. p. Paris. Pieejams: <https://doi.org/10.1787/tpg-2017-en>. [aplūkots 28.11.2021.].

¹⁸ Latvijas Republikas Saeimas 19.10.2006. likums “Par Konvenciju par Čehijas Republikas, Igaunijas Republikas, Kipras Republikas, Latvijas Republikas, Lietuvas Republikas, Ungārijas Republikas, Maltas Republikas, Polijas Republikas, Slovēnijas Republikas un Slovākijas Republikas pievienošanas Konvencijai par nodokļu dubultās uzlikšanas novēršanu sakarā ar asociēto uzņēmumu peļņas korekciju, tās parakstīšanas protokolu, Konvenciju par nodokļu dubultās uzlikšanas novēršanu sakarā ar asociēto uzņēmumu peļņas korekciju, Konvenciju par Austrijas Republikas, Somijas Republikas un Zviedrijas Karalistes pievienošanas Konvencijai par nodokļu dubultās uzlikšanas novēršanu sakarā ar asociēto uzņēmumu peļņas korekciju un Protokolu, ar ko groza 1990. gada 23. jūlija Konvenciju par nodokļu dubultās uzlikšanas novēršanu sakarā ar asociēto uzņēmumu peļņas korekciju”. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1694-konvencija-par-cehijas-republikas-igaunijas-republikas-kipras-republikas-latvijas-republikas-lietuvas-republikas-ungarijas-republikas> [aplūkots 28.11.2021.].

¹⁹ OECD (2021) Making Dispute Resolution More Effective – MAP Peer Review Report, Latvia (Stage 2): Inclusive Framework on BEPS: Action 14, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris, p. 52. Pieejams: <https://doi.org/10.1787/5fb7733b-en>. 52.p [aplūkots 28.11.2021.].

²⁰ Ansons K. Tiesiskās noteiktības principa ietekmes palielināšanas perspektīvas savstarpējās saskaņošanas procedūrās starp kompetentajām iestādēm. Grām.: Latvijas Universitātes 78. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 418. lpp.

vairākām valstīm. Pašreiz, pēc Latvijas Republikas pārstāvju izteiktās normatīvo aktu interpretācijas, ESAO daudzpusējās savstarpējās saskaņošanas procedūras un arī daudzpusējās iepriekšējās vienošanās procedūras ir pieejamas.²¹ Rakstā tika norādīts, ka likuma “Par nodokļiem un nodevām” XV nodaļa ir izmantojama tikai savstarpējās saskaņošanas procedūrās ar citām Eiropas Savienības dalībvalstu kompetentajām iestādēm²², bet pašreiz VID, gatavojot iekšējo noteikumu projektu (kas paredzēts, lai garantētu tiesisko noteiktību, it īpaši līdzvērtīgu procesu visos savstarpējās saskaņošanas procedūrās veidos), ir atzinis, ka šī nodaļa ir piemērojama arī savstarpējās saskaņošanas procedūrās ar trešajām valstīm (neEiropas valstīm), ciktāl tas nav pretrunā ar piemērojamajiem starptautiskajiem normatīvajiem aktiem.²³ VID ir izvirzījis šādu formulējumu, jo jebkurā *ad hoc* savstarpējās saskaņošanas procedūrā ar trešajām valstīm nodokļu maksātājam primāri ir jāvadās pēc piemērojamajiem starptautiskajiem normatīvajiem aktiem, sekundāri nodokļu maksātājs var paļauties, ka VID ievēros likuma “Par nodokļiem un nodevām” XV nodaļā noteikto, ja vien neiestājas gadījums, kad likuma “Par nodokļiem un nodevām” XV nodaļa neatbilst piemērojamajiem starptautiskajiem normatīvajiem aktiem. Autoram zināms, ka likuma XV nodaļa atsevišķos gadījumos nav piemērojama attiecībā uz: iesnieguma iesniegšanas laiku; iesnieguma adresātiem; papildu informācijas iesniegšanu (gan tās saturu, gan iesniegšanas termiņu); turpmāko rīcību, konstatējot vienošanās neiespējamību; galīgo lēmumu publicēšanu.

Latvijā 2019. gada beigās, pēc ESAO statistikas datu noteikšanas metodoloģijas, bija tikai 7 savstarpējās saskaņošanas procedūras lietas²⁴, 2020. gada beigās – jau 12 lietas.²⁵

2. Par savstarpējās saskaņošanas procedūras strīdu risināšanas tvērumu

Savstarpējās saskaņošanas procedūrai nevajadzētu kalpot kā valstu instrumentam nodokļu ienākumu nosargāšanai, tā ir jāveido kā nodokļu maksātāju instruments taisnīgas nodokļu iekasēšanas nodrošināšanai.²⁶ Ar pieņemto lēmumu savstarpējās

---

²¹ OECD (2021) Making Dispute Resolution More Effective – MAP Peer Review Report, Latvia (Stage 2): Inclusive Framework on BEPS: Action 14, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris, p. 28. Pieejams: <https://doi.org/10.1787/5fb7733b-en> [aplūkots 28.11.2021.].

²² Ansons K. 2020, 421. lpp.

²³ VID. Par strīda jautājuma risināšanu savstarpējās saskaņošanas procedūrā ar valstīm, kas nav Eiropas Savienības dalībvalstis. 6. lpp. Pieejams: https://www.vid.gov.lv/sites/default/files/par_strida_jautajuma_risinanasu_savstarpejas_saskanosanas_procedura_ar_valstim_kas_nav_eiropas_savienibas_dalibvalstis.pdf [aplūkots 28.11.2021.].

²⁴ OECD. Mutual Agreement Procedure Statistics of transfer pricing cases per jurisdiction for 2019 and Mutual Agreement Procedure Statistics of other cases per jurisdiction for 2019. Pieejams: <https://www.oecd.org/tax/dispute/mutual-agreement-procedure-statistics-2019-per-jurisdiction-transfer-pricing.htm> un <https://www.oecd.org/tax/dispute/mutual-agreement-procedure-statistics-2019-per-jurisdiction-other.htm> [aplūkots 28.11.2021.].

²⁵ OECD. Mutual Agreement Procedure Statistics per jurisdiction for 2020. Pieejams: <https://www.oecd.org/tax/dispute/mutual-agreement-procedure-statistics-2020-per-jurisdiction-all.htm> [aplūkots 28.11.2021.].

²⁶ Ansons K. 2020, 419. lpp.

saskaņošanas procedūras lietā nevar kropļot konkurenci, piemēram, piemērojot izdevīgāku nodokļu režīmu (valsts atbalsts)²⁷ vai, tieši otrādi, piemērojot nepamatoti stingru nodokļu režīmu.

Normatīvais regulējums noteic, ka kompetentajām iestādēm jācenšas savā starpā vienoties. Ņemot vērā to, ka šī cenšanās konsekventi definēta trijos dažādos normatīvo aktu veidos²⁸, un to, ka nevienā no šiem normatīvajiem aktiem nav detalizēti aprakstīts, kā tieši iesaistītajām kompetentajām iestādēm būtu jāvienojas, var uzskatīt, ka kompetentajām iestādēm ir piešķirta zināma rīcības brīvība vienošanās procesā. Rīcības brīvība izpaužas kompetento iestāžu tiesībās vienoties par procedūras rezultātu godīgā un objektīvā manierē, vadoties no strīda jautājuma faktiem, balstoties uz konvencijas normām un piemērojamiem starptautisko tiesību interpretēšanas principiem.²⁹ Tā kā nodokļu konvencijas ir starptautiski līgumi, to interpretāciju nosaka Vīnes konvencija par starptautisko līgumu tiesībām, kas attiecas uz visiem starptautiskajiem līgumiem, ne tikai uz nodokļu konvencijām.³⁰ Līdz ar to kompetentajām iestādēm, divpusēji vai daudzpusēji interpretējot nodokļu konvencijas, jāievēro Vīnes konvencijas noteikumi. Panākot starpvalstu vienošanos par specifisku konvencijas interpretāciju, šī interpretācija prevalē pār šo valstu iekšējo normatīvo aktu interpretāciju par konkrētajiem terminiem.³¹

Lai noteiktu, kādu nodokļu strīdus var risināt ar savstarpējās saskaņošanas procedūru, ir jānoskaidro, kas piemērojamā normatīvajā aktā saprotams ar nodokli. Tas parasti definēts nodokļu konvencijas 2. pantā. Latvijas noslēgto nodokļu konvencijas tvērumā pašreiz ietilpst tikai iedzīvotāju ienākuma nodoklis un uzņēmumu ienākuma nodoklis.³² Pēc tam jānoskaidro, vai savstarpējās saskaņošanas procedūra risina tikai pamatparāda vai arī blakus prasījumus. Piemēram, Krievijā savstarpējās saskaņošanas procedūras objekts nav blakus prasījumi³³, savukārt Lielbritānijā ir.³⁴ Latvijas normatīvie akti neparedz kārtību, kādā tiek samazināta procentu vai soda

²⁷ Līguma par Eiropas Savienības darbību konsolidētā versija, 107. pants. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A12012E%2FTXT> [aplūkots 09.01.2022.].

²⁸ Likuma "Par nodokļiem un nodevām" 121. panta pirmā daļa. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/33946-par-nodokliem-un-nodevam> [aplūkots 09.01.2022.]. Arbitrāžas konvencijas 6. panta otrā daļa. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=celex%3A41990A0436> [aplūkots 09.01.2022.]. ESAO modeļa konvencija par nodokļu dubultas uzlikšanas novēršanu, 25. pants. Pieejams: <https://www.oecd.org/ctp/treaties/model-tax-convention-on-income-and-on-capital-condensed-version-20745419.htm> [aplūkots 09.01.2022.].

²⁹ OECD. Model Tax Convention on Income and on Capital: Condensed Version 2017, OECD Publishing, p. 429. Pieejams: http://dx.doi.org/10.1787/mtc_cond-2017-en p.429 [aplūkots 09.01.2022.].

³⁰ Arnold B. J. An introduction to tax treaties, 12. p. Pieejams: https://www.un.org/development/desa/financing/sites/www.un.org.development.desa.financing/files/2020-06/TT_Introduction_Eng.pdf [aplūkots 09.01.2022.].

³¹ OECD. Model Tax Convention on Income and on Capital: Condensed Version 2017, OECD Publishing, p. 430. Pieejams: http://dx.doi.org/10.1787/mtc_cond-2017-en [aplūkots 09.01.2022.]. Vīnes konvencija par starptautisko līgumu tiesībām, 31. un 32. pants. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1> [aplūkots 09.01.2022.].

³² Ansons K. 2020, 420. lpp.

³³ Минфин России. Руководство по вопросу проведения взаимосогласительной процедуры, предусмотренной соглашениями об избежании двойного налогообложения, с. 1. Pieejams: https://m.minfin.gov.ru/ru/document/?id_38=126601-rukovodstvo_po_provedeniyu_vzaimosoglasitelnoi_protsedury_guidance_on_mutual_agreement_procedure [aplūkots 28.11.2021.].

³⁴ Mutual Agreement Procedure (MAP). Pieejams: <https://www.gov.uk/government/publications/state-of-practice-1-2018/statement-of-practice-1-2018> [aplūkots 28.11.2021.].

nauda pareizi piedzītiem maksājumiem, tāpat arī likuma “Par nodokļiem un nodevām” XV nodaļa, definējot dubulto aplikšanu ar nodokļiem, nenosaka, vai regulējums attiecas arī uz strīda jautājumiem, kas izriet no blakus prasījumiem.

Lai noskaidrotu, vai savstarpējās saskaņošanas procedūras institūts parasti tiek attiecināts arī uz strīda jautājumiem, kas izriet no blakus prasījumiem, autors aptaujāja³⁵ Lietuvas Republikas, Igaunijas Republikas, Polijas Republikas, Itālijas Republikas, Vācijas Federatīvās Republikas un Dānijas Karalistes nodokļu administrācijas par to normatīvo aktu regulējumu un praksi saistībā ar nokavējuma naudas un soda naudas atmaksu transfertcenu lietās.

Izvērtējot sniegtās atbildes, var secināt, ka lielākā daļa aptaujāto valstu (Itālija, Polija, Igaunija, Vācija) norādīja, ka tām nav īpašu noteikumu attiecībā uz procentiem vai soda naudu, ja ar nodokli apliekamā bāze mainās savstarpējās saskaņošanas procedūras vienošanās rezultātā. Savukārt Lietuvā un Dānijā ir noteikumi, kas ļauj apturēt nodokļu un procentu iekasēšanu savstarpējās saskaņošanas procedūras laikā, tāpat Lietuvā un Dānijā ir noteikumi, kas noteic, ka procenti un soda naudas tiek samazinātas proporcionāli nodokļa apliekamās bāzes korekcijai, kas izriet no savstarpējās saskaņošanas procedūras vienošanās.

Līdz ar to autora ieskatā Latvijas nodokļu administrācijas kompetence savstarpējās saskaņošanas procedūru strīda lietā ir pamatparāda noteikšana saskaņā ar katras valsts nodokļu iekasēšanas tiesībām.³⁶

3. Ekskluzivitāte

Latvijas Republikas Augstākā tiesa ir atzinusi, ka VID, pildot uzdevumu kontrolēt nodokļu aprēķināšanas un maksāšanas pareizību, veic nodokļu revīziju (auditu) un tās rezultātā nosaka papildu nodokļu maksājumus un sankcijas.³⁷

Savukārt, veicot savstarpējās saskaņošanas procedūru, kompetentā iestāde neveic nodokļu aprēķināšanas un maksāšanas pareizības kontroles funkciju, bet gan nodokļu konvenciju interpretēšanas un nodokļu dubultās uzlikšanas novēršanas funkciju. Nodokļu maksātājam, izvēloties novērst nodokļu dubulto uzlikšanu ar savstarpējās saskaņošanas procedūru, jāreķinās ar trīs apstākļiem, kas izslēdz iespēju, ka ar savstarpējās saskaņošanas procedūru VID veiktu nodokļu aprēķināšanas un maksāšanas pareizības kontroli, un tie ir starptautiskais elements, vienošanās elements un ekskluzivitātes elements. ESAO norādījusi, ka jebkurā gadījumā savstarpējās saskaņošanas procedūra nepārprotami ir īpaša procedūra ārpus iekšējiem valsts tiesību aktiem.³⁸ Savstarpējās saskaņošanas procedūrai piemīt divējāda daba. Pirmkārt, tas ir mehānisms, kā starp valstīm risināt strīdus par nodokļu iekasēšanas

³⁵ VID. IOTA 2021_ENQ028_LV 2021_Technical Enquiry ENQ028. Krista Ansona personiskā arhīva materiāli.

³⁶ VID. Par viedokļa sniegšanu administratīvajā lietā Nr. A420166919 15.10.2021. Nr. P016-4/22.4/10189. Krista Ansona personiskā arhīva materiāli.

³⁷ Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Nodokļu tiesību vispārīgie jautājumi. 2005–2018, 35. lpp. Pieejams: https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/6_Judikatura/Tiesu_prakses_apkopojumi/2018/Nodoklu%20tiesibu%20visparigie%20jautajumi%2020_09_2018.docx [aplūkots 09.01.2022.].

³⁸ OECD. Model Tax Convention on Income and on Capital: Condensed Version 2017, OECD Publishing, p. 431. Pieejams: http://dx.doi.org/10.1787/mtc_cond-2017-en [aplūkots 09.01.2022.].

tiesībām un novērst dubulto aplikšanu ar nodokļiem; otrkārt, ar to tiek piemērotas un caur to tiek interpretētas savstarpēji noslēgtās nodokļu konvencijas. Tas cita starpā nozīmē, ka savstarpējā saskaņošanas procedūra paredzēta visu grūtību (vārda plašākajā nozīmē), kas izriet no nodokļu konvencijas, atrisināšanā,³⁹ kā arī jebkuru citu grūtību, kas neizriet no nodokļu konvencijas, atrisināšanā.⁴⁰ ESAO atzīst, ka savstarpējās saskaņošanas procedūru var sākt, negaidot, kad aplikšana ar nodokļiem jau izcēlusies. Lai sāktu savstarpējās saskaņošanas procedūru, nodokļu maksātājam jāpamato, ka aplikšana ar nodokļiem izcelsies un ka šis risks, ka aplikšana ar nodokļiem izcelsies, ir ne tikai iespējams, bet iespējams augstā ticamības pakāpē.⁴¹ Tas nozīmē, ka nodokļu maksātājam ir tiesības ierosināt savstarpējās saskaņošanas procedūru arī tādos gadījumos, kad pieņemts kāds iekšējs normatīvais akts, kas radis aplikšanu pretēji nodokļu konvencijai, un nodokļu maksātājam rodas ienākumi, kas tiks aplikti saskaņā ar šo normatīvo aktu.

Ievadā autors minēja līdzekļus, kas Latvijas Republikā ir pieejami nodokļu dubultās uzlikšanas novēršanai. No visiem šiem līdzekļiem tikai tiesas spriedums un iestāde, tiesību normās noteiktajos gadījumos savu izdoto administratīvo aktu atceļot arī pēc savas iniciatīvas⁴², ir tiesīga atzīt veikto auditu par nepareizu un prettiesisku. Jāņem vērā, ka saskaņā ar likumā "Par nodokļiem un nodevām" noteikto galīgu audita lēmumu VID var pārskatīt vienīgi tad, ja sākts kriminālprocess par krāpšanu, dokumentu viltošanu, izvairīšanos no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas vai citiem noziedzīgiem nodarījumiem, kas var ietekmēt nodokļa apmēra noteikšanu.⁴³ Pārējie ievadā izklāstītie līdzekļi izdoto administratīvo aktu neatceļ. Turklāt tikai ar savstarpējās saskaņošanas procedūru dubulto aplikšanu ar nodokļiem var atrisināt ar vienu procedūru,⁴⁴ nav nepieciešams visās iesaistītajās valstīs lietu izskatīt atsevišķās procedūrās.

Raksta otrajā sadaļā autors norādīja, ka kompetentajām iestādēm ir piešķirta zināma rīcības brīvība vienošanās procesā, proti, savstarpējās saskaņošanas procedūrā speciālistiem ir piešķirta rīcības brīvība pārvērtēt strīda jautājuma apstākļus, abstrahējoties no audita laikā iegūtajiem pierādījumiem un to interpretācijas, speciālists var ņemt vērā tādus pierādījumus, kuri auditā nebija pieejami vai kurus nevarēja izmantot. Tulkojot rīcības brīvību savstarpējās saskaņošanas procedūrā, jāņem vērā savstarpējās saskaņošanas procedūrā minimālajos standartos noteiktais. Tie paredz, ka valstīm nevajadzētu noteikt darbības rādītājus savu kompetento iestāžu funkcijām un darbiniekiem, kas atbild par savstarpējās saskaņošanas procedūras procesiem, pamatojoties uz audita korekciju apjomu vai nodokļu ieņēmumu saglabāšanu,⁴⁵

³⁹ OECD. Model Tax Convention on Income and on Capital: Condensed Version 2017, OECD Publishing, p. 429. Pieejams: http://dx.doi.org/10.1787/mtc_cond-2017-en [aplūkots 09.01.2022.].

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid., p. 433.

⁴² Iestāde pēc savas iniciatīvas izdoto administratīvo aktu var atcelt saskaņā ar Administratīvā procesa likuma 83. panta pirmajā daļā minēto, ievērojot 85. un 86. panta noteikumus. Administratīvā akta atcelšanu pieļauj arī likuma 87. un 88. pants, kas regulē procesa uzsākšanu no jauna.

⁴³ Likuma "Par nodokļiem un nodevām" 23. panta pirmā daļa.

⁴⁴ OECD. Model Tax Convention on Income and on Capital: Condensed Version 2017, OECD Publishing, p. 431. Pieejams: http://dx.doi.org/10.1787/mtc_cond-2017-en [aplūkots 09.01.2022.].

⁴⁵ OECD. Making Dispute Resolution Mechanisms More Effective, Action 14 – 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris, 2015, p. 22. Pieejams: <https://doi.org/10.1787/9789264241633-en> [aplūkots 12.01.2020.].

turklāt kompetentās personas audita veikšanai un savstarpējās saskaņošanas procedūrā procesam saskaņā ar minimālajiem standartiem jādeleģē tā, lai tiktu novērsta vienas un tās pašas personas dalība gan auditā, gan lēmumu pieņemšanā savstarpējās saskaņošanas procedūrā.⁴⁶ Latvijas kompetentā iestāde ir apņēmusies izvairīties no jebkādiem interešu konfliktiem, kas varētu rasties, iesaistot auditoru, kas veicis korekciju tajā pašā lietā, kas ierosināta izskatīšanai savstarpējās saskaņošanas procedūrā.⁴⁷

Savstarpējās saskaņošanas procedūru ekskluzivitāte izpaužas to priekšrocībās:

1. Piemērojamos normatīvajos aktos ir noteikts termiņš, kas mudina kompetentās iestādes vienoties, savukārt tiesas procesā nevar rēķināties ar lietas atrisināšanu konkrētā termiņā. Kompetentās iestādes mudina vienoties, ka, beidzoties noteiktam termiņam attiecībā uz konkrētiem strīda jautājumiem, nodokļu maksātājam ir tiesības ierosināt strīdu risināšanas uzsākšanu padomdevēju komisijas ietvaros. Latvijas Republikā šis termiņš ir diezgan stingrs. Savstarpējo saskaņošanas procedūru jācensas atrisināt divu vai trīs gadu laikā pēc tam, kad saņemts paziņojums par lēmumu, ar kuru pēdējā no iesaistītajām kompetentajām iestādēm pieņēma iesniegumu par strīda jautājumu izskatīšanu savstarpējās saskaņošanas procedūrā.⁴⁸
2. Savstarpējās saskaņošanas procedūru vienošanās rezultāts tiek atzīts tajās valstīs, kuru kompetentās iestādes par to vienojas. Nodokļu maksātājam ir pamats tiesiskajai paļāvībai, ka konkrēto savstarpējās saskaņošanas procedūras rezultātu iesaistītās valstis neapšaubīs.
3. Risinot savstarpējās saskaņošanas procedūru, var izmantot pierādījumus, kuri nebija pieejami audita laikā vai kurus nevarēja izmantot, piemēram, slepenos salīdzināmos datus.

Kopsavilkums

1. Kompetentajai iestādei ir piešķirta rīcības brīvība pārvērtēt strīda jautājuma apstākļus, abstrahējoties no audita laikā iegūtajiem pierādījumiem un to interpretācijas.
2. Latvijas Republikā ir pieejamas daudzpusējās savstarpējās saskaņošanas procedūras un arī daudzpusējās iepriekšējās vienošanās procedūras.
3. Likuma “Par nodokļiem un nodevām” XV nodaļa ir piemērojama arī savstarpējās saskaņošanas procedūrās ar trešajām valstīm, ciktāl tas nav pretrunā ar piemērojamajiem starptautiskajiem normatīvajiem aktiem.
4. Latvijas kompetentās iestādes kompetence savstarpējās saskaņošanas procedūru strīda lietā ir pamatparāda, nevis blakus parāda noteikšana.

---

⁴⁶ OECD. Making Dispute Resolution Mechanisms More Effective, Action 14 – 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris, 2015, p.18. Pieejams: <https://doi.org/10.1787/9789264241633-en> [aplūkots 12.01.2020.].

⁴⁷ Ibid., p. 57.

⁴⁸ Likuma “Par nodokļiem un nodevām” 121. panta pirmā daļa. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/33946-par-nodokliem-un-nodevam> [aplūkots 09.01.2022.].

PUBLISKAS PERSONAS PIENĀKUMA PERIODISKI VEIKT LĪDZDALĪBAS KAPITĀLSABIEDRĪBĀ PĀRVĒRTĒŠANU TIESISKIE ASPEKTI

LEGAL ASPECTS OF THE OBLIGATION OF A PUBLIC PERSON TO PERIODICALLY REEVALUATE ITS PARTICIPATION IN A CAPITAL COMPANY

Elīna Pankrate, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The purpose of this paper is to analyse legal aspects of the obligation of a public person to periodically reevaluate its participation in a capital company or validity of involvement of commercial activities through a capital company. Namely, to consider the legal aspects and economic efficiency on the basis of which a public person may continue participation in a capital company according to Section 88 of the State Administration Structure Law.

Atslēgvārdi: publiskas personas komercdarbība, publiskas personas līdzdalības kapitālsabiedrībā pārvērtēšana, katra komercdarbības veida atbilstības pārvērtēšana, līdzdalības kapitālsabiedrībā juridiskā pamatotība un ekonomiskā lietderība

Keywords: commercial activities of public person, revaluation of public person's participation in a capital company, revaluation of each commercial activity, legal validity and economic efficiency of participation in a capital company

Ievads

Valsts pārvaldes iekārtas likuma¹ (turpmāk – Iekārtas likums) 88. panta pirmajā daļā likumdevējs izsmeļoši noteicis trīs alternatīvus nosacījumus, kad publiskai personai var būt tiesības iesaistīties komercdarbībā tikai savu funkciju efektīvai izpildei: 1) tirgus nepilnības novēršanai, 2) stratēģiski svarīgu preču vai pakalpojumu radīšanai, 3) stratēģiski svarīgu īpašumu pārvaldīšanai. Minētajā daļā likumdevējs arī noteicis, ka publiskai personai ir tiesības iesaistīties komercdarbībā tikai netieši – izmantojot līdzdalību kapitālsabiedrībā. Līdz ar to likumdevējs ir noteicis,

---

¹ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LV likums. Pieņemts 06.06.2002.

kad – tikai izņēmuma gadījumos – un *kādā veidā* – tikai izmantojot līdzdalību kapitālsabiedrībā² – publiska persona drīkst veikt komercdarbību. Papildus minētajiem nosacījumiem likumdevējs Iekārtas likuma 88. panta otrajā daļā ir noteicis publiskai personai pienākumu pirms šādas līdzdalības kapitālsabiedrībā iegūšanas izvērtēt paredzēto rīcību, tostarp veikt tās ekonomisko izvērtējumu. Savukārt Iekārtas likuma 88. panta septītajā daļā un Publiskas personas kapitāla daļu un kapitālsabiedrību pārvaldības likuma³ (turpmāk – Pārvaldības likums) 7. pantā likumdevējs ir noteicis publiskai personai pienākumu pārvērtēt tās līdzdalību kapitālsabiedrībā ne retāk kā reizi piecos gados.

Šajā rakstā aplūkoti būtiskākie līdzdalības kapitālsabiedrībā pārvērtēšanas tiesiskie aspekti, kas publiskai personai ir vai būtu jāievēro, veicot līdzdalības pārvērtēšanu.

1. Pārvērtēšanas mērķis

Lai noteiktu un vērtētu publiskas personas līdzdalības kapitālsabiedrībā pārvērtēšanas tiesiskos aspektus, vispirms jānoskaidro šādas pārvērtēšanas mērķis.

Pienākums izvērtēt savu paredzēto rīcību *pirms* līdzdalības kapitālsabiedrībā iegūšanas publiskai personai ir jāpilda kopš 2015. gada 26. novembra, kad stājās spēkā Latvijas Republikas Saeimas 2015. gada 22. oktobrī pieņemtais likums “Grozījumi Valsts pārvaldes iekārtas likumā”.⁴ Savukārt pienākums ne retāk kā reizi piecos gados pārvērtēt katru publiskas personas tiešo līdzdalību kapitālsabiedrībā un atbilstību Pārvaldības likuma 4. panta nosacījumiem ir jāpilda jau kopš 2015. gada 1. janvāra, kad stājās spēkā Pārvaldības likums. Tādējādi faktiski pienākums pārvērtēt līdzdalību kapitālsabiedrībā bija spēkā, vēl pirms likumdevējs noteica pienākumu *pirms* līdzdalības kapitālsabiedrībā iegūšanas veikt paredzētās rīcības izvērtējumu.

Atbilstoši Pārvaldības likuma 7. pantā noteiktajam, pārvērtējot līdzdalību kapitālsabiedrībā, publiskai personai ir jāpārvērtē tās atbilstība Iekārtas likuma 88. pantam. Ņemot vērā, ka minētajā normā ir noteikti nosacījumi un kārtība, kādā publiska persona izņēmuma kārtā un noteiktā kārtībā vispār var iegūt līdzdalību kapitālsabiedrībā jeb iesaistīties komercdarbībā, secināms, ka līdzdalības iegūšanas un līdzdalības kapitālsabiedrībā pārvērtēšanas mērķis ir viens – izvērtēt, vai publiskas personas iesaistīšanās komercdarbībā ir tiesiski pamatota un ekonomiski lietderīga.

Tiesiskā izvērtējuma laikā tiek vērtēts, vai līdzdalības iegūšana vai saglabāšana kapitālsabiedrībā atbilst kādam no Iekārtas likuma 88. panta pirmajā daļā noteiktajiem izņēmuma nosacījumiem. Savukārt ekonomiskā izvērtējuma ietvaros publiskai personai jāpārbauda, vai tā, iegūstot vai saglabājot līdzdalību kapitālsabiedrībā, rīkojas lietderīgi ar tās finanšu līdzekļiem un mantu. Veicot šādu izvērtējumu un konstatējot tiesisko un ekonomisko pamatotību, publiska persona konstatē un pierāda, ka citādā veidā nav iespējams efektīvi sasniegt Iekārtas likuma 88. panta pirmajā daļā noteiktos mērķus. Tādējādi secināms, ka līdzdalības kapitālsabiedrībā pārvērtēšana

² Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcija: publicēts oficiālajā laikrakstā “Latvijas Vēstnesis”, 26.06.2002., Nr. 95, 8. nodaļa, 2. sadaļa.

³ Publiskas personas kapitāla daļu un kapitālsabiedrību pārvaldības likums: LV likums. Pieņemts 16.10.2014., 7. panta pirmā daļa.

⁴ Grozījumi Valsts pārvaldes iekārtas likumā: LV likums. Pieņemts 22.10.2015.

nepieciešama, lai nodrošinātu, ka publiskas personas līdzdalība kapitālsabiedrībā atbilst līdzdalības iegūšanas mērķim jeb komercdarbības veikšana jau pēc tās uzsākšanas joprojām ir gan tiesiski pamatota, gan ekonomiski lietderīga.

2. Novērtējuma priekšmets

Lai gan no Pārvaldības likuma 5. un 7. pantā noteiktā izriet, ka publiskai personai ir jāvērtē līdzdalības kapitālsabiedrībā iegūšanas un saglabāšanas tiesiskais un ekonomiskais pamatojums, tomēr, ņemot vērā Iekārtas likuma 88. pantā noteiktos nosacījumus un kārtību, faktiski ir jāvērtē attiecīgās kapitālsabiedrības plānotās vai jau veiktās *komercdarbības* atbilstība Iekārtas likuma 88. panta pirmās daļas nosacījumiem. Tas nozīmē, ka ir jāvērtē ne tikai publiskas personas komercdarbības kā tādas atbilstība Iekārtas likuma 88. panta pirmajā daļā noteiktajiem izņēmuma nosacījumiem, bet publiskai personai noteiktajā kārtībā ir jānovērtē katra tās kapitālsabiedrības jau veiktā vai plānotā komercdarbības veida atbilstība Iekārtas likuma 88. panta nosacījumiem. Tātad jānovērtē katrs komercdarbības virziens, kurā kapitālsabiedrība darbojas, jeb katrs pakalpojums un arī papildpakalpojums, ko publiska persona sniedz.⁵ Konkurences padome arī vērsusi uzmanību, ka šis novērtējums nedrīkst būt formāls.⁶

Piemēram, par Rīgas pilsētas pašvaldības dibināto kapitālsabiedrību SIA “Rīgas meži” Konkurences padome norādījusi:⁷ lai gan pašvaldība kapitālsabiedrību dibinājusi tai piederošo mežu apsaimniekošanai, tomēr, lai vēlāk pašvaldība varētu paplašināt šīs kapitālsabiedrības un tai piederošās kokzāģētavas “Norupe” komercdarbību, pašvaldībai bija jāizvērtē plānoto paplašināto komercdarbību atbilstība Iekārtas likuma 88. panta pirmās daļas nosacījumiem. Proti, pašvaldībai pirms kapitālsabiedrības darbības paplašināšanas bija jāizvērtē, vai tās plānotā ražotnes paplašināšanas projekta sagatavošanas sausā materiāla šķirošanas līnijas, baļķu laukuma un gatavās produkcijas laukuma būvniecība atbilst Iekārtas likuma 88. panta pirmajā daļā noteiktajiem izņēmuma nosacījumiem. Kā izrietēja no Konkurences padomes vērtējuma, pašvaldība šādu savas kapitālsabiedrības plānotās komercdarbības paplašināšanas izvērtējumu nebija veikusi. Līdz ar to Iekārtas likuma 88. panta otrajā daļā noteiktā pienākuma neizpildes rezultātā pašvaldības kapitālsabiedrība ierobežoja konkurenci atsevišķos tirgos, jo, pirmkārt, SIA “Rīgas meži” apaļkokus kā izejmateriālus ieguva un pārstrādāja kokzāģētava “Norupe”, otrkārt, tā tos iepirka par zemākām cenām un attiecīgi tai bija zemākas izmaksas.

Ņemot vērā minēto, secināms, ka, veicot savas līdzdalības kapitālsabiedrībā pārvērtēšanu, publiskai personai ir jāpārvērtē ne tikai kapitālsabiedrības dibināšanas vai

⁵ Konkurences padomes Apkopojums par 2020. un 2021. gadā sniegtajiem atzinumiem par publisko personu kapitālsabiedrību darbību veselības aprūpes pakalpojumu sniegšanas jomā, 8. punkts. Nav publicēts.

⁶ Konkurences padomes 2020. gada 13. novembra vēstule Nr. 1.7-2/1214. Pieejama: https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/content/KVN%20atzinumi/2020_11_13_kp_atzinums_saldus-medicinas-centrs.pdf [aplūkota 28.03.2022.].

⁷ Konkurences padomes Secinājumi par SIA “Rīgas meži” kokzāģētavas “Norupe” izveidi un tās komercdarbības ietekmi uz konkurenci. Pieejami: <https://www.kp.gov.lv/lv/media/397/download> [aplūkots 28.03.2022.].

līdzdalības iegūšanas komercdarbības mērķa atbilstība, bet pilnīgi katra tās komercdarbības veida atbilstība Iekārtas likuma 88. panta nosacījumiem. Šāds izvērtējums publiskai personai ir jāveic par visu savu līdzdalībā esošu kapitālsabiedrību visiem komercdarbības veidiem, un publiska persona nedrīkst pieļaut, ka kādai tās līdzdalībā esošai kapitālsabiedrībai šāds izvērtējums nebūtu atbilstoši veikts.

3. Izvērtējuma veikšanas periodiskums

Likumdevējs publiskai personai noteicis pienākumu veikt līdzdalības kapitālsabiedrībā pārvērtēšanu ne retāk kā reizi piecos gados.⁸ Šādā veidā likumdevējs publiskai personai faktiski ir noteicis maksimālo termiņu, kādā tās līdzdalībā esošā kapitālsabiedrība drīkst veikt katru konkrēto komercdarbības veidu, nepārvērtējot tās tiesisko pamatotību un ekonomisko lietderību. Šo pārvērtējuma veikšanas termiņu publiska persona nedrīkstētu pārsniegt. Vienlaikus šāds likumdevēja noteikts pārvērtēšanas veikšanas periodiskuma nosacījums *ne retāk kā* nozīmē to, ka publiska persona var arī biežāk un ik pēc īsāka termiņa pārvērtēt konkrēto tās līdzdalībā esošās kapitālsabiedrības komercdarbības veidu. Taču pārvērtējuma sagatavošana periodiski biežāk ir publiskas personas brīva izvēle.

Autores ieskatā noteiktos gadījumos biežāka līdzdalības kapitālsabiedrībā pārvērtēšana būtu pat vēlama un nepieciešama, jo īpaši gadījumos, kad pastāv augstāka iespējamība, ka komercdarbības veikšanas laikā sākotnēji tiesiskais pamats vairs nepastāvēs, piemēram, tirgus nepilnības situācijā. Ja konkrētās preces vai pakalpojuma nozarē vairs nepastāv tirgus nepilnības situācija, pirmšķietami nav vairs konstatējams tiesiskais pamats publiskai personai turpināt komercdarbību šajā nozarē. Respektīvi, ja publiska persona līdzdalību kapitālsabiedrībā ieguvusi un komercdarbības uzsākšanu pamatojusi ar nosacījumu, ka privātie tirgus dalībnieki vispār nenodrošina vai nepilnīgi nodrošina konkrēto pakalpojumu, šādos gadījumos publiskai personai būtu biežāk nekā reizi piecos gados jāpārvērtē savas līdzdalības kapitālsabiedrībā tiesiskā pamatotība un ekonomiskā lietderība.

Šādos gadījumos līdzdalības kapitālsabiedrībā atbilstības jeb konkrētā publiskas personas kapitālsabiedrībā sniegtā pakalpojuma atbilstības Iekārtas likuma 88. panta nosacījumiem pārvērtēšana būtu jāveic atbilstoši faktiskajai situācijai tirgū. Darbojoties konkrētajā tirgū – sniedzot konkrētos pakalpojumus, publiskas personas kapitālsabiedrība kā tirgus dalībniece nenoliedzami konstatētu, ja tirgū ienāktu jauns tirgus dalībnieks un samazinātos nepieciešamība pēc publiskas personas kapitālsabiedrības sniegtajiem pakalpojumiem. Tādējādi publiska persona ar tās kapitālsabiedrības starpniecību redzētu, ka potenciāli varētu izzust tiesiskais pamats tai veikt komercdarbību konkrētajā nozarē – sniegt konkrēto pakalpojumu.

Uz šādu viedokli norādījusi arī Konkurences padome, novērtējot Saldus novada pašvaldības iesniegto atzinumu.⁹ Konkurences padomes ieskatā nebūtu atbalstāms, ka publiskas personas kapitālsabiedrība turpina sniegt konkrētos pakalpojumus

⁸ Publiskas personas kapitāla daļu un kapitālsabiedrību pārvaldības likuma 7. panta pirmā daļa.

⁹ Konkurences padomes 2020. gada 13. novembra vēstule Nr. 1.7-2/1214. Pieejama: https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/content/KVN%20atzinumi/2020_11_13_kp_atzinums_saldus-medicinas-centrs.pdf [aplūkota 28.03.2022.].

tajos tirgus segmentos, kuros nav konstatējama tirgus nepilnība un privātie tirgus dalībnieki ir pilnībā spējīgi nodrošināt konkrēto pakalpojumu pieejamību.

Vienlaikus publiskai personai jākontrolē, lai tā ne retāk kā reizi piecos gados izvērtētu ne tikai savas līdzdalības katrā tās kapitālsabiedrībā faktu vispārīgi, bet lai par katru tās komercdarbības veidu un katru sniegto pakalpojumu tā veiktu šādu izvērtējumu reizi piecos gados. Tā kā komercdarbības jeb sniegtā pakalpojuma atbilstības Iekārtas likuma 88. pantam izvērtējums ir jāveic pirms komercdarbības uzsākšanas, tad, atšķiroties katrā konkrētā komercdarbības veida uzsākšanas laikā, atšķirsies arī izvērtējuma veikšanas laiks. Līdz ar to katru reizi, kad publiska persona veic līdzdalības kapitālsabiedrībā pamata izvērtējumu, tai vajadzētu pārvērtēt katrā komercdarbības veida un sniegtā pakalpojuma atbilstību tiesiskajam un ekonomiskajam pamatojumam, pat ja kādam no tiem šāds izvērtējums veikts salīdzinoši nesen un piecu gadu termiņš kopš iepriekšējā izvērtējuma vēl nav pagājis. Šāda pieeja nodrošinātu ne tikai likumdevēja noteiktā maksimālā termiņa ievērošanu, bet arī nodrošinātu vismaz atsevišķu komercdarbības veidu atbilstības Iekārtas likuma 88. panta nosacījumiem biežāku izvērtēšanu.

Ņemot vērā minēto, autores ieskatā likumdevējam būtu jāizvērtē nepieciešamība noteikt īsāku termiņu, kurā publiskai personai ir pienākums pārvērtēt savu līdzdalību kapitālsabiedrībā vismaz tajos gadījumos, kad publiskas personas komercdarbības tiesiskais pamats ir tirgus nepilnības situācija. Šādos gadījumos publiskai personai varētu noteikt pienākumu pārvērtēt konkrētās komercdarbības veida vai sniegtā pakalpojuma veikšanas tiesisko pamatu reizi gadā.

4. Konsultēšanās

Gan veicot sākotnējo izvērtējumu, gan pārvērtējot esošu līdzdalību kapitālsabiedrībā, likumdevējs noteicis,¹⁰ ka publiskai personai:

- 1) jākonsultējas ar komersantus pārstāvošām biedrībām vai nodibinājumiem;
- 2) jākonsultējas ar kompetentajām institūcijām konkurences aizsardzības jomā;
- 3) jāievēro komercdarbības atbalsta kontroles jomu regulējošo normatīvo aktu prasības.

Šis norādītās darbības publiskai personai ir pienākums veikt, bet tajā pašā laikā likumdevējs nav paredzējis, ka publiskai personai varētu tikt piemērota jebkāda veida sankcija tieši par šā pienākuma neizpildīšanu. Līdz ar to praksē veidojas situācijas, kad publiskas personas izvērtējumu veic vai veic tikai daļēji, bet ar komersantus pārstāvošām organizācijām un Konkurences padomi, kas ir kompetentā institūcija konkurences aizsardzības jomā,¹¹ ar kuru publiskai personai ir pienākums konsultēties, sagatavojot izvērtējumu, nekonsultējas vispār vai konsultējas tikai par daļu no to veiktajiem komercdarbības veidiem, vai konsultējas par nepilnīgi sagatavotajiem izvērtējumiem. Piemēram, izvērtējot Satiksmes ministrijas jau vienreiz precizēto informatīvo ziņojumu "Par valsts līdzdalības saglabāšanu valsts akciju sabiedrībā "Latvijas Valsts ceļi"", Konkurences padome norādīja uz papildu iebildumiem, par

¹⁰ Valsts pārvaldes iekārtas likuma 88. panta otrā daļa.

¹¹ Konkurences likums: LV likums. Pieņemts 04.10.2001., 6. pants.

kuriem nepieciešams veikt izvērtējumu.¹² Savukārt Iekšlietu ministrijai par tās iesniegto informatīvo ziņojumu "Par valsts līdzdalības saglabāšanu valsts sabiedrībā ar ierobežotu atbildību "Iekšlietu ministrijas poliklīnika"" Konkurences padome norādīja uz nepieciešamību vēl veikt izvērtējumu par konkrētām izmaksām, kas varētu palīdzēt pilnvērtīgi izvērtēt iespēju pārtraukt vai samazināt to veselības aprūpes pakalpojumu sniegšanu, kurus jau pilnībā ir spējīgi nodrošināt privātie tirgus dalībnieki.

Lai gan minētie konsultēšanās pienākumi ar komersantus pārstāvošām organizācijām un Konkurences padomi uzskaitīti kā vienlīdzīgi, kas var radīt pieņēmumu, ka tie veicami vienlaikus, tomēr faktiski pēc loģikas tie ir jāveic secīgi. Vispirms publiskai personai vajadzētu konsultēties ar komersantus pārstāvošām organizācijām, lai no tām noskaidrotu, vai tām ir zināmi komersanti, kuri varētu nodarboties ar attiecīgo komercdarbības veidu, ar kuru pašlaik nodarbojas publiskas personas kapitālsabiedrība.

Publiskai personai jākonsultējas gan ar vietējām komersantus pārstāvošām organizācijām, piemēram, attiecīgās pašvaldības administratīvajā teritorijā strādājošos komersantus pārstāvošo organizāciju, ja tāda ir, gan ar Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameru, kas ir Latvijā lielākā dažādākajās nozarēs strādājošo komersantu intereses pārstāvošā biedrība. Publiskas personas konsultēšanos tikai ar vietējos komersantus pārstāvošo biedrību Konkurences padome savā praksē ir atzinusi par nepilnīgu un norādījusi uz nepieciešamību konsultēties arī ar Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameru.¹³ Protams, ka publiskai personai būtu vēlams konsultēties arī ar citām tai zināmajām komersantus pārstāvošajām organizācijām, kuras tai varētu palīdzēt iegūt informāciju par vēl kādiem potenciālajiem komersantiem, kuri varētu nodarboties ar attiecīgo komercdarbības veidu. Informācija, kas iegūta, konsultējoties ar komersantus pārstāvošajām organizācijām, pēc tam iekļaujama rakstveida izvērtējumā par līdzdalības kapitālsabiedrībā atbilstību Iekārtas likuma 88. pantam.

Lai gan Iekārtas likuma 88. panta otrajā daļā nav precizēts, kā izpildāms pienākums "konsultēties", tomēr Konkurences padome ir skaidri norādījusi, ka tā sagaida no publiskas personas, ka šā pienākuma izpildes ietvaros tā iesniegs Konkurences padomei sagatavoto izvērtējumu, lai padome to varētu izvērtēt un sniegt savu atzinumu.¹⁴ Kā izriet arī no iepriekš norādītā, izvērtējuma laikā Konkurences padome sniedz savus ieteikumus un norādījumus par to, kādi faktori publiskai personai vēl ir jāizvērtē un kādi aprēķini jāveic, lai pamatotu komercdarbības turpināšanu visos komercdarbības veidos. Tomēr vienlaikus jāņem vērā, ka Konkurences padomes sniegtajam atzinumam (viedoklim) ir ieteikuma raksturs un lēmumu par līdzdalības kapitālsabiedrībā saglabāšanu un katra komercdarbības veida un sniegtā pakalpojuma

¹² Konkurences padomes 2021. gada 8. janvāra vēstule Nr. 1.8-2/30. Pieejama: <https://www.kp.gov.lv/lv/media/9001/download> [aplūkota 28.03.2022.].

¹³ Konkurences padomes 2020. gada 13. novembra vēstule Nr. 1.7-2/1214. Pieejama: https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/content/KVN%20atzinumi/2020_11_13_kp_atzinums_saldus-medicinas-centrs.pdf [aplūkota 28.03.2022.].

¹⁴ Konkurences padomes Apkopojums par 2020. un 2021. gadā sniegtajiem atzinumiem par publisko personu kapitālsabiedrību darbību sabiedriskā transporta un autostāvvietu pakalpojumu sniegšanas jomā. Pieejams: <https://www.kp.gov.lv/lv/media/9989/download> [aplūkots 28.03.2022.].

turpināšanu pieņem attiecīgās publiskās personas augstākā lēmējinstītūcija,¹⁵ tāpēc tas, vai publiska persona ievēros Konkurences padomes ieteikumus un norādījumus, drīzāk ir atkarīgs no tā, vai publiska persona uzticas Konkurences padomei un uzskata tās sniegtos norādījumus par pamatotiem, kā arī no publiskas personas augstākās lēmējinstītūcijas lēmumu pieņemšanas pilnīgas atbilstības Iekārtas likuma 10. pantā noteiktajiem principiem, tostarp pakļautības likumam un tiesībām, darbības sabiedrības interesēs un laba pārvaldības principa ievērošanas.

Ņemot vērā minēto, secināms, ka publiskas personas pienākums konsultēties ar Konkurences padomi ir vairāk kā konkurenci uzraugošās iestādes novērtējums “no malas”, kas palīdz saskatīt kādus trūkumus vai neatbilstības, un ir vairāk kā profesionāls viedoklis ar ieteikumu raksturu. Savukārt, tā kā Konkurences padomei nav juridiski saistošu mehānismu vai līdzekļu, kā panākt, lai publiska persona ievērotu un pildītu Konkurences padomes sniegtos norādījumus, ja publiska persona to nedara, tad likumdevējam tomēr būtu jāvērtē iespēja paplašināt Konkurences padomes tiesības un jāparedz padomes tiesības arī šādos gadījumos dot publiskai personai saistošus norādījumus jautājumā par tās līdzdalības kapitālsabiedrībā saglabāšanu un turpināšanu darboties konkrētajos komercdarbības veidos.

Kopsavilkums

1. Publiskas personas līdzdalības kapitālsabiedrībā pārvērtēšanas mērķis ir tāds pats kā pirms līdzdalības kapitālsabiedrības izvērtējuma mērķis – izvērtēt, vai publiskas personas kapitālsabiedrības veiktā komercdarbība atbilst Iekārtas likuma 88. pantā noteiktajiem nosacījumiem un ir tiesiski pamatota un ekonomiski lietderīga.
2. Pārvērtējot līdzdalības kapitālsabiedrībā tiesisko pamatotību un ekonomisko lietderību, publiskai personai ir jāizvērtē katras tās līdzdalībā esošās publiskas personas un katra tās komercdarbības veida, sniegtā pakalpojuma un arī papildpakalpojuma atbilstība Iekārtas likuma 88. panta nosacījumiem.
3. Publiskai personai ir pienākums pārvērtēt līdzdalību kapitālsabiedrībā ne retāk kā reizi piecos gados, un šo maksimāli noteikto termiņu publiska persona nedrīkst pārsniegt, lai tādējādi nodrošinātu tās iesaistīšanās komercdarbībā atbilstību normatīvajiem aktiem. Tomēr vismaz tajos gadījumos, kad publiska persona iesaistīšanās komercdarbībā pamatojusi ar tirgus nepilnības situāciju, šāds pārvērtējums būtu veicams biežāk, vēlams reizi gadā, lai tādējādi nodrošinātu, ka publiska persona regulāri pārbauda un kontrolē, vai konkrētajā komercdarbībā veidā ir sācis darboties vēl kāds privātais komersants un tādējādi tirgus nepilnības situācija mazinās vai pat vairs nepastāv.
4. Sākot līdzdalības pārvērtēšanu, publiskai personai ir jākonsultējas ar komersantus pārstāvošām organizācijām, lai noskaidrotu, vai ir privātie komersanti, kuri varētu būt ieinteresēti veikt konkrēto komercdarbību, sniegt konkrēto pakalpojumu, ko līdz šim sniegusi publiskas personas kapitālsabiedrība. No

---

¹⁵ Konkurences padomes Apkopojums par 2020. un 2021. gadā sniegtajiem atzinumiem par publisko personu kapitālsabiedrību darbību veselības aprūpes pakalpojumu sniegšanas jomā, 10. punkts. Nav publicēts.

komersantus pārstāvošajām organizācijām saņemtā informācija un viedokļi ir jāiekļauj rakstveidā sagatavotajā izvērtējumā par līdzdalības kapitālsabiedrībā tiesisko pamatotību un ekonomisko lietderību.

5. Publiskai personai sagatavotais izvērtējums ir jāiesniedz saskaņošanai Konkurences padomei un jāsaņem tās atzinums. Lai gan Konkurences padomes sniegtais atzinums par izvērtējumu publiskai personai nav saistošs, tomēr publiskai personai, pamatojoties tostarp uz Iekārtas likuma 10. pantā noteiktajiem valsts pārvaldes darbības principiem, ir tas jāievēro un jāpilda, kā arī Konkurences padomes konstatētie izvērtējuma trūkumi un nepilnības jānovērš.

PIETEIKUMA TIESĪBAS ADMINISTRATĪVAJĀ TIESĀ UN VARAS DALĪŠANAS PRINCIPS

STANDING BEFORE THE ADMINISTRATIVE COURT AND THE PRINCIPLE OF SEPARATION OF POWERS

Inga Bērtaite-Pudāne, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

Standing before the administrative court and the principle of separation of powers is a relatively rarely discussed topic in the continental legal tradition. This article focuses on the said topic in the Latvian legal system. The possible impact of the individual legal standing, as well as of *actio popularis* in environmental cases, on the principle of separation of powers is analysed separately.

Atslēgvārdi: pieteikuma tiesības, *actio popularis*, varas dališanas princips

Keywords: legal standing, *actio popularis*, principle of separation of powers

Ievads¹

Pieteikuma tiesības (*standing* – angļu val., *Klagebefugnis* – vācu val., *locus standi* – latīņu val.) jeb tiesības iniciēt administratīvo procesu tiesā ir procesuāls jautājums, kas tiesnesim jāizlemj ikvienā administratīvajā lietā. Tomēr pieteikuma tiesībām ir nozīmīga loma ne tikai administratīvajā procesā, bet arī plašākā – tiesību sistēmas – kontekstā. Amerikas Savienoto Valstu tiesībās aktuālu diskusiju priekšmets ir pieteikuma tiesību ietekme uz varas dališanas principu.² Turpretim britu tiesībās, kas arī pieder pie angloamerikāņu tiesību saimes, šāda diskusija nav raksturīga.³ Salīdzinoši maz par pieteikuma tiesībām kontekstā ar varas dališanas principu diskutē kontinentālajā Eiropā. Tur diskusija par pieteikuma tiesību ietekmi uz varas dališanas principu saistīta pārsvarā ar *actio popularis* vides tiesībās. Šajā sakarā

¹ Autore pateicas Žanetai Mikosai par vērtīgajām diskusijām raksta temata sakarā, kā arī Senāta Administratīvo lietu departamenta priekšsēdētājai Veronikai Krūmiņai un zvērinātam advokātam Sandim Bērtaitem par komentāriem raksta tapšanā. Rakstā pausts autores personīgais viedoklis.

² Sk., piemēram: Scalia A. The Doctrine of Standing as an Essential Element of the Separation of Powers. *Suffolk University Law Review*, 1983, Vol. 17, Issue 4, pp. 881–900; Elliott H. The Functions of Standing. *Stanford Law Review*, 2008, Vol. 61, Issue 3, pp. 459–518; Hessick F. A. The Separation-of-Powers Theory of Standing. *North Carolina Law Review*, 2017, Vol. 95, Issue 3, pp. 673–728.

³ Vairāk sk., piemēram: Cane P. *Controlling Administrative Power. An Historical Comparison*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016, pp. 492–493.

vērā ņemams, ka Orhūsas konvencijas par pieeju informācijai, sabiedrības dalību lēmumu pieņemšanā un iespēju griezties tiesu iestādēs saistībā ar vides jautājumiem⁴ (turpmāk – Orhūsas konvencija)³ 9. panta trešā daļa, kas paredz sabiedrības plašu pieeju tiesai vides jomā, tika veidota, iedvesmojoties no “iedzīvotāja prasības” (*citizen suit* – angļu val.) Amerikas Savienoto Valstu tiesībās.⁵

Pieteikuma tiesību iespējamā ietekme uz varas dalīšanas principu ir cieši saistīta ar attiecīgajā tiesību sistēmā pastāvošo valsts iekārtu un formu, konstitucionālajām tradīcijām, pieteikuma tiesību regulējumu, kā arī valsts starptautiskajām saistībām. Varas dalīšanas princips Latvijas tiesību doktrīnā ir plaši analizēts⁶, tāpēc raksta ierobežotā apjoma dēļ tas šeit netiks izvērst, tomēr autorei ir zināms tikai viens darbs, kurā varas dalīšanas princips Latvijas tiesību sistēmā aplūkots kontekstā ar pieteikuma tiesībām administratīvajā tiesā.⁷

Raksta mērķis ir ieskicēt problēmjaudājumus un to iespējamus risinājumus, vienlaikus pievēršot uzmanību šim tematam un rosinot par to plašāku diskusiju. Rakstā pieteikuma tiesības varas dalīšanas principa kontekstā analizētas, atsevišķi aplūkojot individuālās pieteikuma tiesības, atbilstoši kurām tiesību vērsties administratīvajā tiesā priekšnoteikums ir privātpersonas subjektīvo tiesību vai interešu aizskārums, un *actio popularis* jeb populārsūdzību – pieteikumu sabiedrības interešu aizsardzībai.

1. Individuālās pieteikuma tiesības un varas dalīšanas princips

Ar individuālām pieteikuma tiesībām šajā rakstā apzīmētas pieteikuma tiesības, kuru pamatā ir individuālu subjektīvo tiesību vai interešu aizskārums. Pie Rietumu tiesību loka piederīgo valstu nacionālajās administratīvajās tiesībās raksturīgi divi individuālo pieteikuma tiesību modeļi: viens vērst uz subjektīvo publisko tiesību aizsardzību (*rights-based* – angļu val., *Verletzenklage* – vācu val.), otrs – uz interešu aizsardzību (*interest-based* – angļu val., *Interessentenklage* – vācu val.).⁸ Uz subjektīvo publisko tiesību aizsardzību vērstā pieteikuma tiesību modelī, lai atzītu personas pieteikuma tiesības, nepieciešams konstatēt subjektīvās publiskās tiesības, kuru priekšnoteikums parasti ir materiālo tiesību norma.⁹ Savukārt uz interešu aizsardzību vērstā pieteikuma tiesību modelī, lai atzītu personas pieteikuma tiesības, parasti ir

⁴ Orhūsas konvencija par pieeju informācijai, sabiedrības dalību lēmumu pieņemšanā un iespēju griezties tiesu iestādēs saistībā ar vides jautājumiem. Latvijas Vēstnesis, 26.04.2002., Nr. 64 (2639).

⁵ Mikosa Ž. Implementation of the Aarhus Convention through *Actio Popularis* – Article 9 (3) of the Aarhus Convention and *Actio Popularis*. In: Jendroška J., Bar M. (eds.). *Procedural Environmental Rights: Principle X in Theory and Practice*. Cambridge: Intersentia, 2018, p. 267.

⁶ Sk., piemēram: Grigore-Bāra E., Kovaļevska A., Liepa L., Levits E., Mits M., Rezevska D., Rozenvalds J., Sniedzīte G. Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskajā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 193.–196. lpp.; Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālās tiesības. 3. izd. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2021, 262.–284., 560.–569. lpp.

⁷ Mikosa Ž. Implementation of Article 9 (3) of the Aarhus Convention through an *actio popularis* – challenges and limitations. Legal standing and the enforcement of environmental law. PhD Thesis. Defended on 3 June 2019 at the Copenhagen University, 393 p. Nav publicēts.

⁸ Bērtaite-Pudāne I. Tiesības un intereses administratīvajā procesā tiesā: pirms 100 gadiem un mūsdienās. *Jurista Vārds*, 21.12.2021., Nr. 51/52 (1213/1214), 30. lpp.

⁹ Turpat.

pietiekami ar personas tiešu interesi (ieinteresētību), tostarp ekonomisku vai morālu, un šai interesei nav jābūt pamatotai ar tiesību normu.¹⁰

Tiesību zinātnē ir atzīts, ka pieteikuma tiesības korelē ar tiesas lomu administratīvajā tiesvedībā.¹¹ Attiecīgi atkarībā no pieteikuma tiesību modeļa atšķiras arī tiesas primārā loma administratīvajā tiesvedībā. Tas, cik lielā mērā pieteicējam ir jābūt skartam, lai varētu iniciēt administratīvo tiesvedību, norāda uz to, vai konkrētajā valstī administratīvā tiesvedība primāri ir vērsta uz personu individuālu aizsardzību vai arī uz vispārēju tiesiskuma nodrošināšanu valsts pārvaldes lēmumos un rīcībā.¹² Jo pieteikuma tiesību priekšnoteikumi ierobežojošāki, jo vairāk administratīvās tiesvedības process vērsts uz personu individuālu subjektīvo tiesību aizsardzību, savukārt – jo pieteikuma tiesību priekšnoteikumi plašāki, jo vairāk administratīvās tiesvedības process vērsts uz vispārēju tiesiskuma nodrošināšanu.

Latvijā juridiskajā praksē vispāratzīta ir varas dalīšanas principa loma personas individuālo tiesību un tiesisko interešu nodrošināšanā. Varas dalīšanas principa īstenošana nav pašmērķis, bet gan viens no individuālās brīvības aizsardzības un pamattiesību nodrošināšanas līdzekļiem.¹³ Valsts varas sadalīšana trijos funkcionālos atzaros un to īstenošanas uzdošana dažādiem valsts varas orgāniem, kas cits citu savstarpēji arī kontrolē, rada nepieciešamos priekšnoteikumus valsts varas mērenībai un racionālai lēmumu pieņemšanai, samazinot risku, ka valsts vara varētu tikt izmantota ļaunprātīgi vai vērsta pret indivīda brīvību.¹⁴ Arī Satversmes tiesa ir norādījusi, ka varas dalīšanas mērķis ir personas tiesību un brīvību nodrošināšana, lai nepieļautu demokrātiskas tiesiskas valsts modeļa aizstāšanu ar autoritāru režīmu vai vienas personas patvaldību.¹⁵

Atbilstoši Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk – Satversme) 92. panta pirmajam teikumam ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā. No tiesiskas valsts principa izriet prasība pēc efektīvas aizskarto tiesību aizsardzības.¹⁶ Satversmes tiesa ir atzinusi, ka tiesiskā valstī tieši tiesas ir efektīvākais mehānisms, kas, izvērtējot katru gadījumu individuāli, var konstatēt, vai ir ievērots saprātīgs līdzsvars starp konkrētās personas tiesībām un sabiedrības interesēm.¹⁷

Konkretizējot Satversmes 92. pantu administratīvajā procesā tiesā, Administratīvā procesa likuma¹⁸ 31. panta otrajā daļā paredzēts, ka pieteikumu, izņemot likumā noteiktos gadījumus, var iesniegt privātpersona, kuras tiesības vai tiesiskās intereses ir aizskartas vai var tikt aizskartas. Autore jau iepriekš ir atzinusi, ka Latvijas administratīvo tiesu praksē Administratīvā procesa likuma 31. panta otrajā daļā minētās “tiesības vai tiesiskās intereses” pamatā tiek piemērotas veidā, kas ļauj

¹⁰ Bērtaite-Pudāne I. Tiesības un intereses administratīvajā procesā tiesā: pirms 100 gadiem un mūsdienās. Jurista Vārds, 21.12.2021., Nr. 51/52 (1213/1214), 30. lpp.

¹¹ Barents R. EU Procedural Law and Effective Legal Protection. Common Market Law Review, 2014, Vol. 51, Issue 5, p. 1445.

¹² Sal.: Cane P. Administrative Law. 4th ed. Oxford: Oxford University Press, 2004, p. 79.

¹³ Grigore-Băra E. u. c. 2014, 194. lpp.

¹⁴ Turpat.

¹⁵ Satversmes tiesas 2007. gada 9. oktobra spriedums lietā Nr. 2007-04-03, 12. punkts. Latvijas Vēstnesis, 12.10.2007., Nr. 165 (3741).

¹⁶ Satversmes tiesas 2018. gada 29. jūnija spriedums lietā Nr. 2017-32-05, 24. punkts. Latvijas Vēstnesis, 02.07.2018., Nr. 130.

¹⁷ Sk., piemēram: Satversmes tiesas 2013. gada 18. decembra spriedums lietā Nr. 2013-06-01, 11. punkts. Latvijas Vēstnesis, 20.12.2013., Nr. 250.

¹⁸ Administratīvā procesa likums: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 14.11.2001., Nr. 164.

secināt, ka Latvijā praksē pastāv uz subjektīvo tiesību aizsardzību vērsts pieteikuma tiesību modelis.¹⁹ Arī Administratīvā procesa likuma 2. pantā definētajos likuma pamatmērķos akcentētas konkrētas publiski tiesiskās attiecības starp valsti un privātpersonu. Tomēr jāpiekrīt Administratīvā procesa likuma projekta darba grupas vadītāja Arvīda Dravnieka norādītajam, ka “likuma mērķis ir ne tikai noskaidrot patiesību konkrētajā lietā, bet arī veikt valsts pārvaldes pieņemto lēmumu darbības uzraudzību”²⁰. Arī profesors Kārlis Dišlers jau 20. gadsimta 30. gados rakstīja, ka administratīvo tiesu darbībā rokrokā iet gan objektīvās likumības uzturēšana, gan subjektīvo tiesību aizsardzība.²¹ Arī mūsdienās atzīts, ka neviena tiesību sistēma nav vērsta tikai uz vispārējā tiesiskuma vai subjektīvo tiesību aizsardzību.²² Praksē ikviena valsts pārvaldes tiesiskuma pārbaudes sistēma tiesā demonstrē abu koncepciju iezīmes, lai gan atšķirīgā apjomā.²³ Tāpēc atkarībā no pieteikuma tiesību modeļa ir iespējams runāt par konkrētajā tiesību sistēmā pastāvošo tiesas primāro un pastarpināto lomu administratīvajā tiesvedībā.

Apkopojot – no Satversmes 92. panta pirmā teikuma un Administratīvā procesa likuma 31. panta otrās daļas izrietošās pieteikuma tiesības praksē atbilst uz subjektīvo publisko tiesību aizsardzību vērstam pieteikuma tiesību modelim. Tādējādi Latvijā administratīvo tiesu primārā loma ir personas subjektīvo tiesību aizsardzība. Pastarpināti, tiktāl, ciktāl tas iespējams šādā uz subjektīvo tiesību aizsardzību vērstā pieteikuma tiesību modelī, ņemot vērā ierobežoto pieeju tiesai, administratīvā tiesa vienlaikus nodrošina arī vispārēju tiesiskuma uzraudzību valsts pārvaldes darbībā. Šāda primāri uz privātpersonu subjektīvo tiesību aizsardzību vērsta administratīvās tiesas loma, aizsargājot aizskartās privātpersonas no valsts pārvaldes patvaļas, atbilst tiesas tradicionālajai lomai varas dalīšanas sistēmā.²⁴ Pieņemot izskatīšanai šādus pieteikumus, administratīvā tiesa īsteno savu sūtību – veic kontroli pār valsts pārvaldes darbību tiesiskumu konkrētās publiski tiesiskajās attiecībās starp valsts pārvaldi un privātpersonu, tādējādi atbilstoši savai kompetencei nodrošinot valsts varas atzaru savstarpējo līdzsvaru un atsvaru.

2. *Actio popularis* un varas dalīšanas princips

Jautājums par *actio popularis* un varas dalīšanas principu Latvijā nav hipotētisks, jo atbilstoši Vides aizsardzības likuma²⁵ 9. panta trešajai daļai vides tiesībās Latvijā ir

¹⁹ Bērtaite-Pudāne I. 2021, 35.–36. lpp.

²⁰ Latvijas Republikas 7. Saeimas Juridiskās komisijas Apakškomisijas sēdes darbam ar Administratīvā procesa likumu 2000. gada 13. marta protokols Nr. 26. Sk.: Latvijas Republikas 7. Saeimas Juridiskās komisijas Apakškomisijas darbam ar Administratīvā procesa likumu sēžu protokoli ar pielikumiem Nr. 21–30, 1. sēj., 2000. gada 12. janvāris – 10. aprīlis. Fonds Nr. 2001, apraksts Nr. 7–15, lieta Nr. 303, 65. lpp. Nav publicēts, pieejams Latvijas Republikas Saeimas arhīvā.

²¹ Dišlers K. Subjektīva tiesība, legāla interese un objektīva likumība. Jurists, 1929, Nr. 2.

²² Perroud T. Constitutional Structure and Basic Characteristics of the Legal Systems Examined (Concerning Judicial Review). In: Backes C., Eliantonio M. Judicial Review of Administrative Action. Oxford, London, New York, New Delhi, Sydney: Hart, 2019, p. 42.

²³ Barents R. 2014, p. 1445.

²⁴ Sk., piemēram: “Tiesu sociālā loma izpaužas cilvēka tiesību un interešu tiesiskā aizsardzībā, kas demokrātiskā valstī ir tiesību virsvadības nodrošināšana.” Grām.: Pleps J. u. c. 2021, 569.–570. lpp.

²⁵ Vides aizsardzības likums: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 15.11.2006., Nr. 183.

paredzēts *actio popularis*. Minētajā normā noteikts, ka sabiedrība ir tiesīga pārsūdzēt valsts iestādes vai pašvaldības administratīvo aktu vai faktisko rīcību, kas neatbilst vides normatīvo aktu prasībām, rada kaitējuma draudus vai kaitējumu videi.

Actio popularis varas dalīšanas principa kontekstā rada vairākus problēmjautājumus. Būtiskākais no tiem – vai pieļaujama ir tiesas kontrole pār valsts pārvaldes darbības tiesiskumu gadījumā, ja tā neskar nevienu personu individuāli, bet ir vērsta uz sabiedrības kopējo interešu aizsardzību, vai arī sabiedrības kopējo interešu aizsardzība, nepastāvot individuālam tiesību vai interešu aizskārumam, ir ekskluzīva pārējo valsts varas atzaru kompetence? Nav šaubu, ka sabiedrības vispārējās interesēs nebūtu pieļaujama likumdevēja tieši nesakcionēta tiesu varas īstenota kontrole pār valsts pārvaldes darbību tiesiskumu, jo tādējādi tiesa patvaļīgi uzurpētu varu un pārkāptu varas dalīšanas principu. Tāpat ir acīmredzami, ka mūsdienu demokrātijā nespētu funkcionēt vispārējs *actio popularis*, ka sabiedrības interesēs tiesā varētu vērsties jebkurš par jebko.²⁶ Tāpēc precizējot jautājums ir par likumdevēja sankcionētu *actio popularis* vides aizsardzības jomā pieļaujamību varas dalīšanas sistēmā.

Žaneta Mikosa, kura ir padziļināti pētījusi *actio popularis* vides tiesībās, tostarp Latvijas tiesību sistēmā, secinājusi, ka Satversmes 92. panta pirmajā teikumā ietvertas minimālās prasības, kas valstij jāgarantē, taču likumdevējs nav ierobežots, tostarp ņemot vērā starptautiskās saistības, likumā paredzēt plašāku pieeju tiesai, ja tas nepieciešams ar konstitūciju aizsargāto vērtību (tiesību uz labvēlīgu vidi) aizsardzībai.²⁷ Var piekrist Žanetai Mikosai, ka, ņemot vērā 21. gadsimta perspektīvu un valstu starptautiskās saistības, īpaši tās, kas izriet no Orhūsas konvencijas, mainās sabiedrības un tiesu loma vides tiesību aizsardzībā, un šajā kontekstā nebūtu pamata bažām, ka *actio popularis* vides aizsardzības jomā varētu radīt varas dalīšanas principa apdraudējumu.²⁸ Arī administratīvās tiesas jau kopš pirmajām lietām, kurās tika iesniegtas *actio popularis*, ir atzinušas, ka tādējādi likumdevējs ir akcentējis sabiedrībai svarīgu un sensitīvu jomu, kurā nepieciešama pastiprināta tiesiskā aizsardzība.²⁹ Uzsverot kvalitatīvas dzīves vides nodrošināšanas īpašo nozīmīgumu, likumdevējs atzinis, ka ikviena persona var vērsties tiesā visas sabiedrības interesēs, savukārt personas subjektīvo publisko tiesību aizskārumam šajās lietās nav nozīmes.³⁰

Arī profesors Kristofers Mollerss (*Christoph Möllers*) uzskata, ka tiesāšanās sabiedrības interešu aizsardzībai būtu apšaubāma, ja to iniciētu pašas tiesas, taču citos gadījumos tiesāšanās sabiedrības interešu vārdā, raugoties kontekstā ar varas dalīšanas principu, nešķiet problemātiska, jo šādā gadījumā tiesas tāpat kā visos citos gadījumos darbojas retrospektīvi, individuāli un pamatojoties uz juridiskiem standartiem.³¹ Vēl vairāk – Bernhards V. Vēgeners (*Bernhard W. Wegener*) uzskata,

²⁶ Arī romiešu tiesībās, kurās meklējami *actio popularis* pirmsākumi, *actio popularis* pastāvēja tikai atsevišķās tā laika sabiedrībai nozīmīgās jomās. Sk., piemēram: Mercer P.P. The Citizen's Right to Sue in the Public Interest: The Roman *Actio Popularis* Revisited. University of Western Ontario Law Review, 1983, Vol. 21, No. 1, p. 103.

²⁷ Mikosa Ž. 2019, 344.–345. lpp.

²⁸ Mikosa Ž. 2018, 282. lpp.

²⁹ Sk., piemēram: Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 31. marta lēmuma lietā Nr. SKA-325/2010 (A42938509), 7. punkts.

³⁰ Turpat.

³¹ Möllers C. The Three Branches: A Comparative Model of Separation of Powers. Oxford: Oxford University Press, 2013, pp. 145–146.

ka pieteikumi sabiedrības interešu vārdā nevis apdraud, bet gan – tieši pretēji – stiprina likumdevēja lomu varas dalīšanas sistēmā, proti, tiesību sistēma, kas dod iespēju aizsargāt kolektīvās tiesības tiesā, palīdz nodrošināt vispārējo tiesiskumu un tādējādi stiprināt tieši un demokrātiski leģitimēta likumdevēja varu varas dalīšanas sistēmā, turklāt nav attaisnojami fundamentāli un plaši izņēmumi valsts pārvaldes darbības vispārējai kontrolei tiesā.³²

Tādējādi kontinentālās Eiropas tiesību tradīcijā principā netiek saskatīts likumdevēja sankcionēta *actio popularis* iespējams apdraudējums varas dalīšanas principam. Lai gan *actio popularis* rezultātā tiesā faktiski nonāk lietas, kuras citkārt tajā nenonāktu, tiesas kompetence šo lietu izskatīšanā paliek tāda pati, kāda tā ir gadījumā, kad lieta ierosināta, pamatojoties uz pieteikumu, kura pamatā ir individuālo tiesību vai interešu aizskārums. Savukārt apstākļi, ka *actio popularis* rezultātā tiesas loma ir vērsta uz vispārēju tiesiskuma kontroli valsts pārvaldes darbībā, nepastāvot individuālam subjektīvo tiesību vai interešu aizskārumam, nav saskatāms apdraudējums varas dalīšanas principam. Likumdevēja sankcionēts *actio popularis* un tā rezultātā tiesas īstenota papildu kontrole valsts pārvaldes darbībā tādā jomā kā vides aizsardzība, kuru savas specifikas dēļ ir grūti pilnvērtīgi aizsargāt, tiesā vērstoties tikai individuālu tiesību vai interešu aizskāruma gadījumā, arī nekādā veidā neapdraud individuālu brīvību un tiesību nodrošināšanu, kas ir viens no varas dalīšanas principa mērķiem.

Atsevišķi autori tomēr vērsuši uzmanību uz riskiem, kurus var radīt sabiedrības plašas pieteikuma tiesības. Piemēram, Pīters Keins (*Peter Cane*) norādījis, ka galvenie ieguvēji no liberāla pieteikuma tiesību regulējuma ir interešu grupas; un tiesību sistēmās, kurās paredzētas sabiedrības plašas pieteikuma tiesības, pastāv risks, ka var tikt destabilizētas smalkās attiecības starp tiesām un citiem valsts varas atzariem.³³ Proti, tiesām daudz biežāk var nākties saskarties ar nozīmīgiem vides aizsardzības politikas jautājumiem, kas, pastāvot ierobežojošākam pieteikuma tiesību regulējumam, būtu jārisina politiskā ceļā.³⁴

Lai gan vides lietās var būt klātesoši politiski apsvērumi, pats par sevi fakts, ka šīs lietas tiesā nokļūst, pateicoties *actio popularis*, Latvijā pirmšķietami nerada varas dalīšanas principa apdraudējumu. Administratīvā procesa likuma 1. panta trešajā daļā ietvertā administratīvā akta definīcija noteic, ka administratīvais akts nav politisks lēmums. Savukārt tādi administratīvie akti, kas daļēji pamatoti ar politiskiem apsvērumiem, attiecīgajā daļā nav pakļauti tiesas kontrolei.³⁵

Piemēram, lietā par dzelzceļa infrastruktūras līnijas *Rail Baltica* paredzētās darbības akceptu, Senāta Administratīvo lietu departaments (turpmāk – Senāts) atzina, ka dzelzceļa infrastruktūras izveidē nenoliedzami tiek vērtēta ne tikai ietekme uz vidi, bet arī dažādi ekonomiski un politiski apsvērumi, savukārt tiesas kompetencē ir izvērtēt, vai ir pienācīgi novērtēta paredzētās darbības ietekme uz vidi, ievērotas vides aizsardzības prasības, bet tiesas kompetencē nav izvērtēt paredzētās darbības

³² Wegener B. W. 2014, p. 236.

³³ Cane P. Open Standing and the Role of Courts in Democratic Society. Singapore Law Review, 1999, No. 20, p. 50.

³⁴ Turpat, 50. lpp.

³⁵ Briede J., Danovskis E. Politiska lēmuma nozīme administratīvajās tiesībās. Jurista Vārds, 11.08.2015., Nr. 31 (883). Sk. arī: Senāta 2017. gada 22. septembra spriedums lietā Nr. SKA-767/2017 (ECLI:LV:AT:2017:0922.A420263915.1.S), 6. punkts.

ekonomisko pamatojumu.³⁶ Vienlaikus Senāts atzina, ka nedrīkstētu izveidoties situācija, ka ietekmes uz vidi novērtējumā netiek izvērtēta ietekme uz vidi, bet tiek vērtēti tikai ekonomiskie apstākļi, vai aiz ekonomiskiem apsvērumiem tiek slēpti trūkumi attiecībā uz ietekmes uz vidi novērtējumu, un tieši tāpēc tiesas kompetencē ir pārbaudīt, vai paredzētās darbības ietekme uz vidi ir pienācīgi novērtēta un ir ievērotas vides aizsardzības prasības.³⁷

Apkopojot – politisku apsvērumu iespējama klātbūtne vides lietās var būt raksturīga neatkarīgi no tā, vai lieta ierosināta, pamatojoties uz individuālu tiesību vai tiesisko interešu aizskārumu, vai arī sabiedrības interešu aizsardzībai. Jebkurā gadījumā politiski apsvērumi nav pakļauti administratīvās tiesas kontrolei. Tādējādi likumdevēja paredzēts *actio popularis* konkrētā jomā pats par sevi nerada varas dalīšanas principa apdraudējumu.

Kopsavilkums

1. Pieteikuma tiesības, kuras ir vērstas uz individuālu subjektīvo tiesību vai tiesisko interešu aizskārumu, nerada varas dalīšanas principa apdraudējumu. Pieņemot šādus pieteikumus, administratīvā tiesa īsteno savu tradicionālo lomu varas dalīšanas sistēmā. Proti, administratīvā tiesa veic kontroli pār valsts pārvaldes darbību tiesiskumu konkrētās publiski tiesiskajās attiecībās starp valsts pārvaldi un privātpersonu, tādējādi atbilstoši savai kompetencei nodrošinot valsts varas atzaru savstarpējo līdzsvaru un atsvāru.
2. Ņemot vērā Latvijas konstitucionālo ietvaru, tiesisko regulējumu un starptautiskās saistības vides jomā, jo īpaši prasības, kas izriet no Orhūsas konvencijas, nav pamata uzskatīt, ka likumdevēja sankcionēts *actio popularis* vides jomā varētu apdraudēt varas dalīšanas principu. Vides aizsardzības jomā sabiedrības interesēs īstenojot pastiprinātu tiesisko uzraudzību pār valsts pārvaldes darbību tiesiskumu, administratīvā tiesa atbilstoši savai kompetencei veicina vispārēju tiesiskuma nodrošināšanu sabiedrībai īpaši nozīmīgā jomā, kuru savas specifikas dēļ būtu grūtības pilnvērtīgi aizsargāt, tiesā vēršoties tikai individuālu tiesību vai interešu aizskāruma gadījumā.
3. Lai gan ar *actio popularis* vides aizsardzības jomā administratīvajās tiesās potenciāli var nonākt vairāk tādu lietu, kurās nozīmīgi ir ne tikai juridiski, bet arī politiski apsvērumi, tas pats par sevi nerada varas dalīšanas principa apdraudējumu. Neatkarīgi no tā, vai administratīvā lieta ierosināta, pamatojoties uz individuālu tiesību vai tiesisko interešu aizskārumu, vai *actio popularis*, politiski lēmumi, kā arī politiski apsvērumi administratīvā akta ietvaros Latvijā nav pakļauti administratīvās tiesas kontrolei.

---

³⁶ Senāta 2020. gada 10. jūlija spriedums lietā Nr. SKA-317/2020 (ECLI:LV:AT:2020:0710.A420301716.7.S), 6. punkts.

³⁷ Turpat.

Latvijas Republikas Satversmei – 100

Latvijas Universitātes
80. starptautiskās zinātniskās konferences
rakstu krājums

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050, Latvija
www.apgads.lu.lv